I. MELEŽ - ÄIKESE HINGUS

IVAN MELEŽ

ÄIKESE HINGUS

ROMAAN

POLESJE KROONIKAST

VALGEVENE KEELEST TÕLKINUD OLEV JÕGI

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“
TALLINN 1968

N (Valgevene)
M 35

Originaali tiitel:
Іван Мележ
Подых навальніцы
Раман
З палескай хронікі
Выдавецтва «Беларусь»
Мінск, 1966.

KUJUNDANUD H. LARETEI

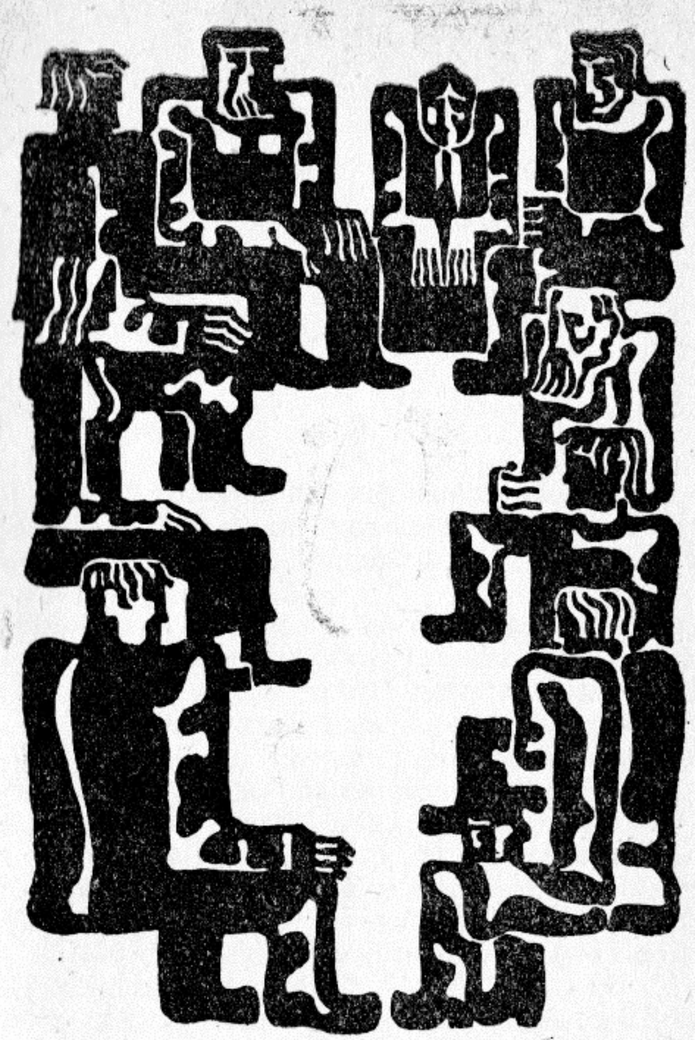

ESIMENE OSA

ESIMENE PEATÜKK

I

Oli suvi, oli roheroheline aeg. Rohelusse uppusid aiad, väljad, sood. Rohelusse uppusid põllupeenrad, teede veered, Kurani pistanditagused. Kõik lokkas pillavas päikeses helde taeva all.

Hommikud olid karged ja nõretasid kastest. Nagu isa-isadegi ajal lontsis ning hõikus juba ses karges jaheduses tanumal karjane, piits käes; uneroimastuses nägisesid väravad, uneroimastuses togisid pereeided-taadid välja ruskeid ja küüdikuid. Hommiku edenedes tõusis katuste kohale rohkem suitse, hääled muutusid valjemaks, neid oli juba rohkem: pärast vaguraid lehmi lõikus hommikuhelidesse aina valjemini ja läbematumalt sigade ning põrsaste vingumine. Kui nende aeg tuli, läkitati tanumale ka esimesed sõraväekindralid; silmad und täis, varajasest tõusmisest uimased, vantsisid nad kärssninade kannul karjamaale . . .

Päeval nokitseti Kuranis pisitasa igapäevaseid toimetusi teha. Karjatati hobuseid, kohendati vankreid, sätiti valmis rehasid, vikateid, veelasse. Päikesesse uppuv tanum ja kuumavad õuepealsed viibisid otsekui suikvel: kevadine kiire oli juba seljataga, suvine aga polnud veel käes. Kõige sagedamini häirisid nüüd küla roidunud rahu päevaleitsest ja vaikusest uimase poegadega kana kirgamine või mõne punaharjalise kikka väljakutsuv enesekindel köketus. Vahel laskis toonekurg oma pesast Jänga sammaldunud katusel väärikalt kuuldavale oma ühetasase «klo-klo-klo». Teinekord ulatus külas valitsevasse vaikusse vallatu hüüatus sealtpoolt karjamaad: sigu hoidvad marakratid olid unustanud oma

sõraväe ja kõik muu ning möllasid haisvas, lintsmuda täiskasvanud tiigivees.

Õhtuks jäid vähehaaval kõik vakka, olgu lehmad, hobused, sead, kured. Vähehaaval jäid vakka inimesed, esmalt vanemad, abielulised, seejärel nooremadki. Tõsi küll, poisid-tüdrukud hulkusid veel kaua tanumal ringi, vadistasid ja naersid muldrikel, aga viimaks polnud neidki enam. Kui vaiksed hullud — armuhaiged — tähele panemata jätta, kes kuni aoajani norgutasid sealteal pistandi najal või nurgataguses nagu äratehtud, siis polnud pärast südaööd kogu külas kuuldä ainsamatki häält — küla viibis unehõlmas. Unehõlmas viibisid mustavate akendega tared, haigutavad õuepealsed, vaikiv tanum. Unehõlmas viibisid kastenõres kapsaaiad ning rõskav soo aedade taga.

Jürikuust peale oli ilm inimestele helde olnud. Sooja oli küllalt ja kosutavad vihmad vaigistasid aegsasti maa janu. Tali- ja tõuviljad võrsusid silmnähtavalt ning ühes viljadega võrsus külarahva umbusklikes, ka kõige pahemaga harjunud südames lootus suvele: paluti jumalat, et see ikka veel ilma annaks. Heinaaeg oli juba ukse ees, kui tuli äkitselt mitu raksu äikest. Hommikust oli taevas puhas ja selge, päevalgi püsis kaua selge ilm, aga pärast lõunat hakkas päris silmanähtavalt koguma valgeid, pärast juba sinkjaid pilverünki. Läks nii haudjaks, et Kuranis ja ümberkaudu kõik kuumusest longu vajus. Vastu õhtut oli taevas juba umbpilves. Järjest ja järjest lahvatas õhtuhämaruses kaugete välkude punakat valgust. Küla ei jõudnud veel kohisevasse vihmavalingusse mattuda, kui juba taevas hääletute majade ja aedade kohal pragunes piksenooltest ja vappus lainetena rulluvast mürinast. Äikeseilma pimeduses sähvisid välgud sinakasvalgelt ja ahnelt, kärgatused ja mürin olid nii vägevad ja vihased, et märjal maalapikesel, kust paistsid ainult katused, ja soolagendikel selle ümber kõik tardus hirmust. Kurani igas tares ohati jumala poole, tehti ristimärke, oodati südamevärinal, mis nüüd tuleb, loodeti, et läheb mööda.

Kahel esimesel korral oli äike armu heitnud. Aga kolmandal korral viidi ähvardus täide: äkitselt sähvatas Prakopi tamme kohal, see löödi ühe raksuga pilbasteks ja mühinal kandus tuli Punase Andrei rehala katusele.

Ei jõutud ringigi vaadata, kui leek nälpsas juba naabrimehe rehalat. Küll valas vihma nagu oavarrest, küll püüdsid inimesed kõigest väest tulele piiri panna, aga koidikuks polnud kolmest rehalast muud järel kui märjad tukid. Juba hommikul tuli välja, et välk oli tabanud ka küla taga seisvat risti. Rist, mis asus teelahkme juures liivikul, oli ümbertringi ära kõrbenud ja must nagu tuletukk. Kurani eitede seas tõusis suur halin, kui nad seda õnnetust nägid. Mehed enamjagu vaikisid, aga paistis ka, et vaevalt neist kellelgi head meelt oli, et ristiga nõnda juhtus. Glušaki vana, see üdes otsesui, et ega see head ei tõota, et must rist olla jumala viha märk. Oli Kuranis neidki — ja mitte ainult noorrahva hulgas —, kes seda ristilugu mikski ei pannud, vaid pilasid veel pealekauba: et vaadake, vanajumal ise põletab riste, vist arvab, et tema ajad on ümber. Rohkesti oli neidki, kes küll ei pilanud, aga ka ei halisenud — asi oli nende meelest tühine ja nende ilme näis ütlevat: asja mul ohkida, kui muret-vaeva ennegi üle pea!

Võib ütelda, et igapäevane elu Kuranis nende sündmuste tõttu siiski rööpast välja ei läinud: isegi punase kuke ohvritel polnud mahti pikemalt oma häda kurta. Üks päev läks teise järel, üks töö ajas teist taga — ei nendest pääsenud keegi. Ent see ähvardav mõistatus, mis viirastus inimestele ja tervele külale veel palju päevi ning nädalaidki, tõotades teadmata mida, rõhus neid peale kõige muu ja isegi kõige rohkem.

Veel aastaid hiljem, kui aeg oli andnud arutust, said inimesed ikka ja jälle tagasi mõtelda nendele päevadele ja sellele suvele. Nüüd aga ei tulnud kellelgi pähe, et neid päevi peab veel meenutama, et nad jäävad kauaks inimeste mälestusse. Seniks oli kõik varjatud teadmatusega: miks need päevad meelde jäid, selleks oli paljugi asja; aitasid kaasa ka järgnev sügis ja talv. Aja möödudes heitsid sügis ja talv oma vastuhelgi ka suvele, andsid teistsuguse värvingu.

Tõsi ta on, selgi suvel tundsid inimesed — olgugi mitte kõik ja enamasti üpris ähmaselt — selle unustamatu sügise ja talve aimuvat hingust. Ent tõsi on seegi, et kõrvalt vaadates oli ka see suvi nagu kõik teised. Kõik paistis nagu ikka. Kõik paistis tavaline, igapäevane,

harilikus rööpas. Hommikud ja õhtud olid nagu ikka, hämutavad tared ja rehalad seisid samasugustena nagu ikka, tunaigises rohetavas samblakorbas katused paistsid nagu ikka. Kõige tavalisem külatänav, kaetud pruunja tolmu ja lehmasõnniku-latakatega, igisamased aiad kurgijadade ja maisivartega, igisamane rehemaa täis mullust põhukõdu, igitavalised põllulapid täis tavalist rohelust, tavaline mets ümberringi, tavaline soo — olgu teispool kapsaaedu, olgu metsa taga.

Jah, paistis olevat tavaline suvi. Veel üks suvi, üks paljudest suvedest, milliseid Kurani küla oli lõpmatus rühmamises üle elanud. Veel üks suvi pikal otsatul teel, mille rööpad olid sisse vajutatud sajandite jooksul ja pidid püsima igavesti.

Tavalisel ajal jõudis kätte heinaniit. Ühel hommikul lõi küla juba jahedas hämarikus kihama, haaratud ühisest hoolest — sohu, heinale! Igas peres kraamiti välja vikatid ja rehad, torgati need vankrile, valati lassid täis värsket vett, tassiti kompsude, kottide ja korvidega koormaisse leiba, liha, kurke, sibulaid; igal õuel, iga vankri ümber askeldasid vanad ja noored, mehed ja naised, iga õu oli täis liikumist ja kõnekõminat; hobusedki paistsid mõistvat, et jälle on käes suurpäev — heinaleminek!

Glušakid panid endid sõiduvalmis juba siis, kui päike alles hakkas mustava metsa tagant kerkima. Kõik oli korras, oleks võinudki teele asuda ja Glušaki pilk viiksis pahaselt toa poole, kus Hanna veel ei tea miks kohmitses, eit temaga kah veel.

«Mine ütle, et ootame!» kähistas ta Javhimile käskivalt.

See astus juba toa poole, aga seal avaski vanaperenaine ukse ja tema järel ilmus künnisele Hanna. Ta hoidis vastu rindu teki sisse mähitud last, must pea selle kohale kummardatud, kuna juuksepalmikul sädeles päike. Ettevaatlikult, pead tõstmata astus ta trepist alla ning jäi vankri juures seisma: keegi pidi seniks lapse võtma, kui ta ise peale istub.

«Hoia natukeseks,» sõnas ta Javhimile, kes oli kõige ligemal. Hoiatas veel: «Tasakesi — magab! . . . »

End kõige ette heinte peale istuma seadnud, võttis ta korvikese — oli selle toonud varem —, asetas sülle ning

Javhim ulatas talle lapse. Õrnalt pani Hanna selle hälli sisse: nõndaks, kindlasti parem.

«Noh, ehk võib juba minna?» ei suutnud vanamees oma pahameelt pidada.

Hanna nagu ei kuulnudki. Hella naeratusega, mis ei kadunud ta silmist ja huultelt, vaatas ta kuidagi mõttelaokil üles ja märkas alles nüüd, mis ilus hommik oli. Öösi oli kaua sadanud, ei tahtnudki lõppu tulla, aga hommik lausa sillerdas. Ainult virged veerennid räästa all ja lombid kesk tanumat andsid märki öisest vihmast.

Ikka ühesuguse vaikse hellusega last silmitsedes ja tema lähedust tajudes heitis ta vahetevahel ainult harjumuse pärast pilke tanumale, õuedele, külarahvale: kõik asutasid sohu minema. Seal paneb Jänga oma suuremate jõnglaste sakerdava karja keskel halli setukat rakkesse, seal tulevad Kätsa-eit ja tema poeg — väikesevõitu teine küll, aga juba kaelakandja, ikka abiks-nõuks — uksest veelassiga, seal on Punane Andrei oma eidega . . . Üks pere teise järel möödus pilgu eest, vanker kõigutas Hannat tasakesi, ta silmad olid helluseudust looritatud. Alles kui jõuti küla servale, tundis ta mingit torget, pööras pea ära, kummardus lapse kohale. Ent vaatamatagi tundis ta imeselgesti, et nad lähenevad temale, Vassili perele, Vassilile; silmi tõstmatagi nägi ta, et jõuti selle maja kohale, nägi, et värav lükatakse lahti ja et see lahtilükkaja on Valodzka, et Vassil ise läheb saraja alt midagi tooma, et tema Manja tõstab midagi vankrile. Mingit iseäralikku mõtet tal polnud, käis ainult läbi pea, et eks nemadki hakka nüüdsama minema, kuid ikkagi läks süda sees kuidagi nukraks. Samasuguse rahutusega vaatas ta ka oma kunagise koduõue poole, kus isa hobust ette pani ja võõrasema põrsaid söötis, ning põllusiiludele, kus haljendas rukis ja paistsid noored kartulivarred.

Musta risti kohal tegi Glušak endale ristimärgi, temale järgnesid vanaperenaine ja kõik vankris istujad. Hanna tegi risti iseendale ja ka lapsele, kes kogu aeg oma pesas magusasti magas. Hannal oli magavast lapsest väga hea meel, ta muretses ainult selle pärast, et pisikest ärkvele ei põrutataks. Kui tee muutus konarlikuks, võttis ta hälli käte peale ja hoidis nii kaua, kuni vankri õõtsumine jälle sujuvaks muutus . . .

Lai lage väli lõppes ja vanker jõudis tiheda, hommikuselt viduja ning rõskuva männiku vahele, kus igast küljest hakkas kallale tikkuma pilvedena sääski. Siingi ei tihanud Hanna lapse armast õrna nägu kinni katta — kogu aeg vehkis ta käsi murekalt selle kohal. Juba siis, kui jõuti männikust vesisele, lompe täis teele emaleppade vahel, kuulis ta, et keegi kihutab neile järele. Siis nägi ta üsna endi kannul Vassili hobust, siis teda ennastki. Vaadanud valmis paraja paiga, tõmbas Vassil hobusele nähvaka, ajas teise käega pead okste eest kaitstes neist kähku mööda ja kadus teekäänu taha. Sel hetkel meenus Hannale äkitselt, et kuskil siin ajas Vassil omal ajal ka temast ja isast mööda, kuskil siin rebenes tal siis rangirinnus, ja hädaliselt, näost üleni punane, purssis ta seda uuesti kokku. «Nüüd enam ei rebene,» käis Hannal peast läbi. «Nüüd on tal rinnusedki teisemad. Peremehe asi!» Ei tea kust tuli meelde, mida räägiti Vassilist ja tema naisest: «Kuulukse, et ei klappivat hästi oma Manjaga . . . » Seda mõtles ta osavõtmatult, tundis nagu kübeke rõõmugi . . .

Ärganud mälestustesse kerkis samas ka peaaegu unustatud pilt, kuidas nad tuld tegid, ise hämmeldunud esmakordsest leplikkusest ja lähedusest. Mitte ainult mälus, vaid ka südames tundis ta jälle, kui kerge ja lõbus oli näha, et poiss viivitab ega söanda lähedale heita. Nii imehästi oli see kõik meeles, isegi vähimate pisiasjadeni. Kõik meenus, aga korraks lõkanud süda kustus sedamaid: ainult meenutuse hetkel täitus hing nukrusega. Silmapilk hiljem paistis talle, nagu ei puutuks see kõik temasse, nagu poleks midagi olnud.

«Kolm aastat . . . Neljas käes . . . » mõtles ta vaid endamisi.

Kaugete kauguste takka kangastus Hannale noorpõlve ülemeelik priiusaeg. Ikka harvemini elustus ta mälus pildikesi ja sündmusi neist ammuläinud armsatest aegadest. Ja polnud mahtigi eriti mälestusi heietada, polnud ka tahtmist: mis mõtet oleks ilmaaegu iseennast erutada, südamerahu rikkuda. Kui midagi on jäädavalt möödunud, olematusse vajunud, pole tarvis selle küljes rippuda, ja seepärast, kui vaja oli, peletas ta tahtejõuga ära kauni priiusaja viirastused. Esiotsa polnudki

nii kerge neid peletada, aga pärastpoole ei tulnud ka mälestused ise nii pealetükkivalt, nad justkui oleksid juba eemale hoidunud.

«Kolm aastat . . . Neljas käes . . .» Kui Glušaki vanker mustava, veega üleujutatud tee pealt lageda rohelise soo peale keeras, tõstis Hanna korraga hajameelselt pilgu: paik, kus nad tol ööl magasid, oli ju seal. Vaatas korraks ja pööras kohe silmad ära, ei vilksatanud kordagi enam sinnapoole, ainult valvas tütrekest . . .

2

Kui Vassil Glušakkidest mööda ajas, tundis ta tigedat, iseenda jõust teadlikku võidurõõmu. Eks nad vaadaku, vaadaku kõik, vaadaku Hannagi. Nii kihutas ärplev kättemaksuiha teda takka. Kui ta mööda sai, ei hoidnud ta end enam okste pärast ettevaatlikult küürakil, vaid istus sirgelt, pea püsti, justkui tundes selja peal kõigi tagapool vankris istujate pilke, nende hulgas iseäranis — kuidas see küll valmistas kättemaksurahuldust ja poisikeselikku rõõmu! — t e m a pilku. Ja kogu aeg, ehkki Glušakid olid juba jäänud vonkleva tee käänaku, paljude käänakute taha, tundis ta nende pilke, iseäranis aga t e m a oma.

Niiviisi sõitis ta kogu aeg hobust sörkima sundides hea ajuga laiale päikest täis luhale. Meel rahunes, kui ta nägi, et polnudki veel palju rahvast, et luht oli peaaegu tühi. «Ei jäänud hiljaks,» kiitis ta iseennast, et oli olnud nõnda peremehelikult hakkaja. Sõit läks läbi päris metsa veerelt, heinamaajagude otste juurest. Mõnede poole ta ei vaadanudki, aga siis lähenes Tšarnuška niidulapp, möödus pilgu eest, ja Vassil ei suutnud rahulikuks jääda — oli nagu oma. «Neidki pole veel!» mõtles ta harjumuslikult, nagu poleks sellest sooja ega külma.

Kui aga see mõte tuli, liikus ta pilk rahutult mööda Tšarnuška niidulappi, otsis kärsitult midagi. Siis jäi ta vaatama eemale, kõrge puhma lähedusse ja tundis südames meeldivat, magusat näpistust ning ühtaegu kadeduseviirgu: «Seal! . . . Seal oligi! . . .» Samas tundis ta jälle kummalist erutatud meeleolu, nagu oleks see olnud üsna värske, nagu polekski ta sellest lahti, sama-

sugust meeleolu kui tol unustamatult ööl, millega algas siis tema elu kõige ilusam aeg.

Kuid sealsamas segunes mälestuste rõõmuga tige pahameel ja pühkis selle minema. Vassili nägu tõmbus pilve: mälestused olid midagi muud, kui tundis süda — tolle öö ja praeguse päeva vahel on piir, millest enam üle ei saa. Otsekui tabades ennast rumalalt teolt, mis pole täismehele kõlbulik, virgus ta äkki ja sõitles iseennast karmilt: kah asja, kuhu vahtida, millega end kiusatusse saata! Nagu noor sälg, kes pole aiste vahel käinud! Väärikalt ja kaalukalt kinnitas ta iseendale: «Mis möödas, see meelest! Nõnda siis: nagu poleks midagi olnud! . . . »

Säärases meeleolus jõudis ta oma niidulapi äärde, peatas hobuse, hüppas vankrist maha ja andis kõigile — emale, Manjale, Valodzkale — kindlal peremehelikul toonil käsu kaasatoodud kraam vankrilt maha laduda. Ise ta võttis vikati, luisu, ja käekoti, milles oli liha, siis jäi vaatama, kuidas ema lapsehälli rohu peale sätib. Altkulmu põrnitses ta Manjat, kes seisis seal juures, laps süles, ja ootas, kuni ema aseme valmis teeb. Karmilt, isegi julmalt ütles ta iseendale: pole sa enam prii mees, käru järel — naine. Ruttamata, nagu inimene, kes on harjunud oma tööd tegema, rakendas ta ilma ühegi ülearuse liigutuseta hobuse lahti, kutsus vasturääkimist mittesallival toonil kaasa noorema venna, kahlas paljajalu läbi kõrge märja rohu, nöörijupp käes, ja viis hobuse metsa veerde, kus neid söötmas käidi. Siis kammitses jalad ja laskis sööma.

«Olgu hoolega järele vaadatud!» andis ta Valodzkale karmi käsu.

Poisike, juuksed näkitud nagu niidetud lambal, üll paklane särk ning jalas vööni märjad püksid, vastas innukalt:

«Küll ma vaatan!»

Endiselt mõõdukal sammul tuli Vassil tagasi, otsis heinte alt viisud ja tulitanud jalanartsud, istus vankri juurde kastesele rohule ja pani jalad kinni. Siinsamas vankri juures torkas ta löe otsapidi pehme maa sisse ja hakkas kõvasti vikatiseljast hoides luiskama. Selle toiminguga valmis, riputas ta luisu käerandme külge, sirutas selga ja vaatas ümber, nagu hindaks olukorda:

üksteise järel saabusid luhale vankrid meestega, naistega, lastega. Silmanähtavalt täitus heinamaa inimestest, liikumisest, askeldamisest. Kaugemal eraldas Vassil Kändude peret: seal õiendati vankri ümber. Noore tamme oksa külge seoti lapsehälli . . .

«Õite mul asja!» sundis ta ennast jälle pahaselt ohjadesse. Kühmakil, nägu pilves, liikumatu silmavaade vihmadest leotatud mütsinolu alt jonnakalt ettepoole sihitud, sammus ta viiskudega raskelt rohtu tallates niidulapi nurgale, kust pidi alustama. Jäi seal seisma, langetas vikati rohu sisse, tõmbas õhku kopsudesse ja hakkas laias kaares, suure hooga, nagu vihatsi lütt keerutama. Alistuvalt, peaaegu hääletult langes märg kilgendav rohi kaarde.

Suure hooga ja nagu vihatsi surus Vassil rohuvallile peale, nihkudes päkatäis-haaval edasi, harkis jalad niiduribale toetatud; ta keerutas vahetpidamata vikatit paremalt vasakule, sundis rohtu kaares maha langema, ikka enam taanduma. Polnud see enam omaaegne kollanokk poisike, kes vikativehkimise üle uhkegi oli, kes kiivalt vahtis, kus Tšarnuška taat on, ja arvas Hannat endale järele kiikavat. Nüüd niitis siin täismees, õlgadest lai, jäme kael parkunud, käed tugevad ja rahulikud, jalad tugevad ja kindlad; niitis täismees, juba harjunud raske niidutööga, harjunud peremeheameti muredega, maja kõige tähtsama inimese seisusega. Ruttamata ja liialt pingutamata, jõudu säästes, mõõdukate harjunud liigutustega keerutas ta vikatit ja sahistas rohtu ühtlase kaarena vasakule.

«Õite mul asja! Õite mul asja!» — oli, nagu ütleks nõnda talle iga vikatilöök. Ent seisatades ja selga sirutades, et luiskama hakata, libises pilk jälle nagu kogemata üle luha ja nägi: Kännud niitsid — vanamees, Stsjapan ja see Javhimi-rajakas. Hanna seisis kummargil hälli juures, mis valendas noore tamme all. «Õite mul asja!» Süngelt pööras ta silmad mujale, vilksas korraks kahtlustavalt oma rahva poole ja tabas ema torkava pilgu. Passib aga jälle, otsekui luuraks teine, otsekui loeks mõtted ära! Paks ja unine Manja könutas rohu peal ja imetas last. «Jälle silmad vaheliti!» mõtles ta tigedalt.

«Losutab kah nagu tainalammikas . . . » Ta pööras sil-

mad ära ja vaatas pahameelt ohjeldades metsa poole: hobune rapsis rahulikult rohtu, Valodzka seletas midagi Tšarnuška Hvedzkaga. «Kah mul karjane!» mõtles ta, valades oma meeletusa välja Valodzkale. «Sihuke karjane, et vaata ise hobuse järele ja karjase enda järele ka!...» Jälle hakkas ta suure hooga ja vihatsi vikatit keerutama.

Vesi lõi solksuma: siit algas päikesest kilgendav mätlik soo. Rohi muutus hulga viletsamaks, ladvad paistsid siin veel madalast veest välja, lopsakate mütakutena kasvas ta mätastel. Rohi või asi — puha tarn, niitagi raskem ja rõõmu vähem. Jalad võttis järjest sügavamini sisse, vesi tõusis üle peene sääre, isegi põlvini, ihu jäi tuimaks, püksisäärеd kleepusid külge. Nahk nagu porsus üles. Vassil ei hoolinud sellest: vihaga, mis, imelik küll, järele ei andnud ja mille põhjust ta enam ei mäletanudki, keerutas ja keerutas ta vikatit. Mida kaugemale ta niimoodi rühkis, ühtevääri, jalatäis-haaval, seda enam sadestus ta kehasse — kätesse, jalgadesse, selga — väsimuse rambust, mõnusat, uimastavat, nagu oleks lõuatäie rüübanud. Ta sai jagu väsimusest, isegi see riiakas tuju kadus. Töö rütm ja ründav hoog kiskusid teda kaasa. Iga löögiga nihkus ta kas või jalatäiegi edasi, ikka edasi, kaugenes kohast, kust oli alustanud, ja lähenes kohale, kuhu pidi jõudma. Iga löögiga liikus ta sinnapoole, kuhu pidi liikuma, igal löögil oli lihtne ja arusaadav mõte. See oli kohustav, tõsine peremehelik mõte, mis on olnud ja on kõigi kohapidajate meeste elusisuks ja mis peab temagi elusisuks olema.

Väsimus suurenes aina, kuid ta ei nurisenud, nagu ka sääskede üle, kes pealetükkivalt vinisesid ja nägu ning kaela torkisid. Teadis ta ju, et nagu soos on igal pool sääsed, nii tuleb tööd tehes ikka väsimus. Kui tööd teha, siis väsib ikka — nõnda peab see olema, teisiti olla ei saagi. Kui tööd teha, siis on peaasi selles, et väsimus ei tohi võimust võtta, et peab väsimusest jagu saama ja temast hoolimata muudkui rühkima. Harjunud pingutama, kaasa kistud heinaniidu ründavast hoost, selle rütmist, seisatas ja sirutas ta end vikati luiskamisekski nagu vastumeelselt. Seisis pilgukese, torkas löeotsa sookamarasse ja vappumisi liuskas luisk ebakindlatest, kuumavatest kätest hoituna mööda vikatitera, siis lan-

getas ta vikati uuesti ja hakkas jälle keerutama — ühtevääri, laias kaares, masinlikult — paremalt vasakule, paremalt vasakule. Pisut ettepoole kõveras, kael punetav, selle peal ruuged, ammuilma lõikamata juuksesalgud higist tilkvel, ise õlgadest vimmas, eri värvi silmad — üks vesihall, teine tume ja sünge — vaatamas jonnakal, nüüd juba tõntsivõitu pilgul, rühkis ta ikka edasi, löök löögi järel, jalatäis jalatäie järel, ühtevääri, kangekaelselt, visadusega. Värske hein langes ühetasase kaarena, see muutus aina pikemaks, niitja võitles jalgade, selja, käte väsimisega ja rühkis ikka edasi, edasi. Ta teadis ju, et teine ots on veel kaugel.

Paha, et päike hakkas järjest rohkem kõrvetama. Peamiselt see vist võttiski pea jõrmiks ja muutis käed-jalad üha rammetumaks. Käed läksid kohmakaks, vikat ei liikunud enam libedasti, jättes ikka sagedamini vahele rohunutte, mida pidi tagantjärele maha rapsama. Käed olid väsimuse tõttu jõuetud ja surinat täis, jalad nõtkusid, nii et oleks lausa vettegi istuli langenud.

Ta sai jagu nõrkusest, sai jagu iseendast. Ta niitis senikaua, kuni oli väsinud nagu ront. Senikaua, kuni ei suutnud enam vikatit tõstagi. Siis hakkas tagasi sumama, põlvini vees, leigeid piisku laiali pritsides; ta tuli nürkimisi, jalgu ja kogu oma kangeksjäänud keha vaevaliselt järele vedades. Viiskudega lohistades jõudis ta vankri juurde, pani vikati ära ja räntsatas luisutaskut randme küljest ära võtmata nagu raiutud puu rohu peale maha.

«Ehk võtaksid raasike hingepidet,» kuulis ta nagu kuskilt kaugelt ema murelikku häält: see vaatas ta peale nagu pisikese lapse peale — samuti kui kolme aasta eest. Vassil ei lausunud sõnagi. Saaks pisut pikutada, nüüd kohe pikutada! Ta tundis nagu läbi udu, kuidas ema talle pikk-kuube peaaluseks toppis, ja siis vajus ta põõsa tinisevas puhtas varjus jalapealt suikvele.

Ta ei maganud pikalt. Pärast virgumist lesis ta kinnisilmi veel tükk aega nagu läbi pekstud, peas ei ainsatki mõtet. Kui oli söönud, rontsis ta hobuse juurde: tahtis olla üksipäini. Viskas jälle põõsa vilusse pikali, kuulas noore haaviku kahinat ja mõlgutas väsinult siia-sinna. Mõlgutas uuest majast, mille kallalt pidi heinateo pärast ära tulema, tundis sealjuures toore vaiguse puu

lõhna, tundis, kuidas valged laastud jalge all ragisevad. Oli kahju, et käsile jäi, ja kärsitu tahtmine: saaks valmis, saaks üsna kähku sisse. Ja tusk: ega niipea ikka sisse saa — palju veel tegemata. Katus, lagi, aknad, põrand . . . Tõusis uus mõte — saueaukude juures kasvab kartul päris kena, seal põllul, mis sai Manja isa käest välja tingitud. «Kartulit saab, kui ainult ilma oleks . . .» Jälle tuli meelde, kuidas Hannast oli mööda kihutanud, seejärel ammune tuletegemine ja öö. Ta nägu tõmbus pilve. No mis see olgu! Jälle hurjutas ta iseennast vihaselt: «Õite mul asja! . . . » Mälestuse hajutamiseks hakkas ennast lohutama sellega, et ta pole need kolm aastat tühja rahmeldanud — võib ütleda, et on saavutanud, mida oli tahtnud. On head maad, korralik hobune, uus maja. Pole elamine-olemine viletsam kui teistel! . . . Kuid lohutada võis ta ennast nii või teisiti — ikkagi jäi südamesse torkiv nukrus ja kibestus. Tunne, et elu on ülekohtune, midagi on nii viltu, et nuta.

3

Glušaki heinamaa serval kasvas noor, kuid juba tugev tamm. Peatus tehti selle all.

Varsti kahlasid Javhim ja Stsjapan, vikatid õlal, heinamaalapi nurga poole, kust niit pidi algama. Glušak ise viis hobused sööma, pani nad kammitsasse ja ütles tagasi tulles eidele, et vaadaku nende järele.

«Kaeva siis lass maa sisse. Kus varjuke,» käsutas ta lühidalt. Vaatas korraks Hanna poole, nagu tahaks ka temale töö kätte anda, aga ei lausunud sõnagi ja läks vikatiga sinna, kus pojad.

Hanna oli juba hälli oksa külge riputanud ja kiigutas last. See lamas paljalt ja rõõmutses, et sai nii olla — hetkegi ei suutnud ta vaikne püsida, sibas pisikeste käte ja jalgadega, liigutas roosat suud — tahtis midagi ütelda!

«Noh, mis on? Noh, mis on?!» naeris Hanna tema üle kummardudes. «Mis? Noh, ütle! . . . Noh, ütle, Veerake . . . Ahaa! . . . Tean küll! Ütled, et hea olla! . . . Hea olla! Soe! Päike paistab! Linnukesed sidistavad! Sirtssirr! . . . Ainult need pahad sääsed! Tahavad hammus-

tada! Ajame nad minema! Minge, minge siit ära! Mis te kiusate Veerakest! . . . » Ta naeris jälle rõõmust: «Hea olla! Liblikad lendavad! Putukad sumisevad! Summsumm-summ! . . . Laulavad Veerakesele! Kõik laulavad Veerakesele! . . .»

«Kili-kili!» astus juurde ka Glušaki eit ja soskas last musta korpunud sõrmega. Ta kõditas Veerakest rinnast. «Kili-kili!» häälitses ta pisut liigutatultki. «Javhim! . . . Nagu Javhimi suust kukkunud! Ühtemoodi kui kaks tilka vett!»

Laps hakkas ruttu-ruttu jalgadega sibama.

«Noh, mis on?» kummardus Hanna jälle lapse kohale. «Hea meel?! Tahad joosta! . . . Noh, noh, jookse! Jookse! . . . Oh kui nobedasti! Kui nobedasti! Aga mina püüan kinni! Püüan kinni!! Ei, ei jõua! Veerake on nii nobe! Nii nobe! . . . Keegi ei püüa Veerakest kinni! . . . »

Nobe jooksja Veerake haaras käega päka ja tõmbas suu juurde.

«Kanäe, Javhimgi toppis kõik suhu . . . »

«Noh, mis see olgu! Mis see olgu!» naeris Hanna eide juttu kuulmata. «Päh! Jalga ei kõlba lutsida! Ei kõlba! . . . Noh, mis see olgu?!»

Hanna oleks võinud lapsega terve päeva mängida ja hullata, aga vana Glušaki krägisev hääl hüüdis riisuma. Ta võttis lapse sülle ja hakkas mähkima. Veerake ei lasknud, ajas muudkui mähkmed segi — ei tahtnud riiete sees olla. Aga mis parata: jätad mähkimata, jumal hoidku, vähkreb veel üle ääre, lööb end hirmsasti ära. Hannal hakkas pisikesest kahju, katsus teda vähemalt pisut lõdvemini mähkida: las tütreke olla pealegi lahedalt!

«Ära nuta siin üksinda, ära kurvasta! Ma tulen varsti jälle! Üsna varsti! . . .»

Hoolikalt kattis ta hälli sääskede kaitseks riidega, haaras reha ja ruttas niidumaale.

Ta lahutas rehaga heinu, mõtted ja süda aga olid kogu aeg tamme all, tütrekese juures: ehk tahab süüa, ehk on märg, ehk on sääsed kallal. Ta peatus, kuulatas teraselt, kas ehk pole nutuhäält. Ei olnud, eemal rapsisid ainult vikatid ja soos vinisesid ning siristasid putukad. Siiski ei andnud süda rahu: ta torkas rehavarre maa sisse ja lippas uuesti tamme alla.

Häll seisis vaikselt. Veerake magas. Ainult et mõned sääsed olid riide alla pugenud, üks, juba verd täis, upitas palge peal. Hanna ajas sääse ära, tappis ta siis, peletas teised minema. Seejärel jooksis, süda rahulikum, jälle reha juurde.

Nii kestis see päev otsa. Vahel sahistas heinakaarel, vahel lippas tamme alla, vahetas ja kuivatas lappe, andis lapsele rinda, kiigutas, äiutas, kaisutas. Vana Glušak vaatas seda lõpmatut jooksmist ja kähistas südametäiega:

«Mis sa ühtilma seda vahet jõlgud! Panid sinna — las ta olla! Töö ei lähe kuidagi! . . . »

Terve päeva rabeles ta tööd teha ja kahtevahet joosta, nii et õhtul lapsele rinda andes ei oleks jalulgi seisnud, taha või ära taha. Ta istus, selg vastu tammetüve. Ent väsimusest hoolimata täitis rinda kirgas rõõm, õrnus. Tasakesi, uniselt ja hellalt ümises ta laulda:

Äiu, äiu, Veerake,
äiu, äiu, pisikene . . .

4

Õhtul hakkas soo peal kogunema vähemaid ja suuremaid inimeste trobimikke: siin mehed, teisal naised, kolmandas kohas ühed kui teised. Neid oli vankrite juures, lõkete ümber, siin-seal tamme all.

Salgake naisi oli kogunenud tule juurde, kus kohmitses Rähni eit. Kõigepealt jooksis kuskilt tee pealt siia Kätsa, kes siis ärataski Rähnide tule vastu uudishimu. Ei läinud paari minutitki, kui Rähni eide podiseva runnakupaja ümber juba pidasid mokalaata Kätsa, Jüsku-Ignati naine, Tšarnuška võõrasema, Rähnide minia Manja ning veel mõned naabrinaised. Suure mõnuga ladrates ei pannud nad Rähni eide pesamuna Valodzkat tähelegi, liiati veel, et peremeest Vassilit tule ääres ei olnud: jootis kuskil hobust.

Jüsku-Ignati naine arvas, et võib-olla sest asjast midagi ei tulegi, võib-olla on inimeste hirm ilmaaegne. Kõik naised tule ääres vaikisid osavõtlikult, sest said aru, mida ta mõtles. Rähni eit tõendas kohe takka: oleks

kena küll, kui ilmaaegu, kui mööda läheks, kui nad jätaksid . . .

Kätsa nagu olekski seda oodanud ja karjus otsekohe:

«Ei nad jäta! Ei jäta, ärge arvakegi!» Enesekindlalt kuulutas ta: «Niipea kui koju saame! Küll näete! Põhku poete, uudist loete!»

«Kindel, et niisama ei jäeta!» soostus Vassili ema mõtlikult.

Äkki kähvas Hanna võõrasema Kulina tigedalt:

«Kes see loll on!»

«Loll või mitte, aga nii lihtsalt see ei lõpe. Sõnad sõlmitakse, teod tehakse! . . .»

Kulina ärritus kees üle ääre:

«Küll on kah aru peas! Võetakse kõik ära, kõik, mis elus higi-vaevaga saadud! Võetakse ära sarvilise saatana jaoks ja endale jäävad tühjad näpud! Ela siis puupaljalt!» «Hobusekont, lehmamullikas, vanker, kõik!» tõendas Jüsku-Ignati naine takka. «Maa võetakse ära, viljaseeme võetakse ära, kõik võetakse ära! Kõik, mis päev päeva kõrval kormitsetud, palehigis noitatud! . . . »

«Mis isast-emast jäänud!» lisas oma sõna sekka ka Vassili naine Manja lapsele rinda andes.

«Kus seda nähtud on,» vahutas Hanna võõrasema, «et terve küla oleks nagu üks pere! Siin omastegi vahel üks igavene riid, vend vennal kõrist kinni! Aga et võõnuvõõraga — üksinõua! Lollus, muud ühti!»

«Ja siiski — ei nad jäta! Senikaua peni haugub, kuni küla tuleb! Parast aega oodatakse, siis kolhoosi pannakse!»

«Annab oodata!»

«Aga samune, et Alešnikis ikka elavad miskitmoodi!» poetas sekka ätt Dzjaniss, kes seni nagu ei kuulanudki: oli ametis viiskude ja jalanartsude kuivatamisega.

«Elavad?! Hoidku jumal sihukese elu eest! . . . »

Taat pööras jalarätil teise külje, nihutas ta jälle tulepaistele ja rääkis üpris rahulikult:

«Samune, näh, elavad. Pole üksteist nahka pannud . . .»

«Toodi niidumasin!» hüüdis Valodzka vahele, rõõmustades, et võib kuulutada nii tähtsat uudist. Kuid ta jäi nõutuks: keegi ei teinud tema uudisest välja, nagu poleks üldse kuulnud — isegi vanaisa.

«Alešniki — see on liiva peale kriipsutatud! Elame — näeme, kas hakkavad elama inimese või koera viisi!»

«Alešniki — see pole Vadavitšõ!» lausus Rähni eit, tõstes pada tulelt.

«Mis imet seal Vadavitšõski?! Sai seal käidud, seal Vadavitšõs, nao pool külas. Sai nähtud küll!» Jüsku-Ignati naine vangutas pead.

Dametsiku eit, kes oli tulnud teistest hiljem, vaidles vastu:

«Vadavitšõ on ikka Vadavitšõ! Vadavtišõ kohta pole paha sõna ütelda!»

«Kae imet! Pole ütelda!» Kätsa jõudis ette Hanna võõrasemast, kes tahtis kärinal vastu hakata, ja haaras jutuotsa: «Mis neil viga oma kommuunat teha, kui kõik ees ootamas! Elud-majad valmis, muu värk vägev! Siin aidad, seal laudad — pole vasikal vaeva ega mullikal muret. Kõik ees ootamas! Ja mihuke aed veel! Aed terve verst pikk! . . . »

«Olgu peale — kellel sest sooja!» võttis Hanna võõrasema Kätsal sõna suust. «Mis võitu sinul sellest, kui kõik võõra oma! Laut pole ju sinu! Ait pole ju sinu, isegi maja võõra oma! Hobusekont, lehmamullikas — kõik võõra oma! Ise'p saa midagi võtta! Ja kõik käsu peale! Tee seda, tee teist — tahad või ei taha! Nagu mõisate aeg jälle!»

«Et käsu peale, see pole veel nii kole! Oleks aga süüa, antaks aga hamba alla! Kui kõik ees ootamas, mõisahärrast jäänud, siis läheb ju ludinal! Ja veel kroonu käest abi! Vähe veel, mis härrast jäi järgi — nüüd kroonult kah — hobuseid-härgi!»

«Aga kolhoosis jälle, oli kuulda, pidavat ka abi antama!» ütles tasakesi Jänga eit, luukõhn naisekiips.

«Antakse jah! Antakse võib-olla kröömleke, pärast võetakse tagasi puudakaupa! Kroonu maksud, räägitakse! . . . »

«Kui oma värk alles jääks,» katkestas võõrasema jälle Kätsa-eide kädina, «siis võiks veel mõteldagi! Aga sedasi ju — muudkui anna ja anna kõik heast peast nendele! Anna nendele, aga sulle tehakse võib-olla pikka nina!»

«Mis sina's arvasid? . . . »

«Alešniki rahvast aidatavat üsna kenasti, oli kuulda!

Hiljuti toodud häid hobuseid! Kuskilt kasvandusest! . . . Raha antakse ka! Ja maksu pole nendelt suuremat võetudki . . . »

«Võeh, aidatakse küll! Niikaua kuni kõvasti aiste vahele saadakse!»

«Gliništšõs panid padavai, nüüd hädas kui mustlased mädas! See või teine tahtvat välja astuda, aga kes neid kuulda võtab!»

«Ei anta tagasi ei maad ega hobuseid!» haletses võõrasema. «Võta kepp ja kott! Minu vend Vassil pani ennast kirja — nüüd teisel kahju kui palju! Aga tagasitulemist pole miskit moodi! . . .»

«Seda kuulsin, samune, mina Gliništšõ rahvalt ka . . .» tõendas ätt Dzjaniss keedetud kartulit koorides.

«Kuid Alešniki ja Tumanõ mehed on ikka alles! On alles — ja häda ei ühtigi!»

«Kellel häda pole, kellel jälle on — eks oma varast ikka kahju! Ainult et kui keegi on jääauku hüpanud, miks siis meie peaksime järele minema? Alešniki rahval oma pea otsas, meil jälle oma pea!»

«See on tõsi!» kinnitas ätt Dzjaniss, hüpatades tulikuuma kartulit ühest peopesast teise.

«Mina arvan, et kui veel koosolekule aetakse, siis tuleb suisa suhu ütelda: mitte ei taha! Mitte ei lähe!» Hanna võõrasema vaatas ringi kaljukindla, leppimatu ilmega. «Ajagu kas või viis, kas või kümme korda kokku! Ikka tuleb ütelda suisa suhu: mitte ei taha! Pole isu!»

«Mitte ei taha! Just nõnda tuleb ütelda!» tekkis naiste seas kära. «Ja loril lõpp! Muudkui ei taha ja ei taha! Ja asi sellega! . . .»

Jänga ja Dametsiku eit vaikisid, nad jätsid oma arvamise endi teada. Neid aga ei pandud tähele: teised naised olid oma otsuses kindlad ja sellest tuli südamesse jälle kerge selge tunne. Ärevuseks nagu polnud enam asja, kõik oli lihtne: ei taha! Ei lähe, ja asi sellega! . . . Mõnusal toonil, sõbralikult hakati arutama mitmesugust tühja-tähja kodusest elust.

Umbes sedapaiku oli samas lähedal teise tule ümber koos trobimik mehi. Üks oli tulnud siit, teine sealt, ka tule äärde — selle oli üles teinud Nääk-Aljoša ema — olid nad sattunud juhuslikult. Õhtu kaldus juba öösse, ema oli läinud vankri juurde asemeid sättima, magama tahtis minna ka Aljoša õde Arõna, kes potipõhja kõrbenud lihakastmest puhtaks kraapis, samuti Aljoša ise, kes uniselt huuli liigutas, nagu mängiks pilli. Siis tuli Honja. Selle rõkkav hääl viis Aljošal korrapealt une silmist, ärkas ka tema isa, kes isegi magades imes oma piipu, mis tal ilmast ilma suus oli. Honja järel ilmusid üsna kähku krapsakas Jänga, sünge metsavahi Mitsja ning vagur ja norutav Tšarnuška, vist mures oma tütre õnnetu saatuse pärast. Juba Jänga ja Honja hakkasid arutama, et misjaoks see Mikanor küll külanõukogusse kutsuti. Samal ajal ilmus tule tagant pimedusest Vassil, seljas valged paklased riided, rind eest lahti, hobusepäitsed näpus. Kõrvaltvaatajale torkas silma, et ta oli nende aastatega tublisti jõudu juurde võtnud — õlad olid laiad, kael tüse ja mehelik, näonahk polnud enam noore poisi oma, vaid karedaks parkunud, karmid juuksed olid endist viisi jonnakalt sakkus. Juuksed olid märksa tumedamaks läinud, kuid nagu varemgi olid oimukohad nisukarva kollased ja sakkude otsad suvisest päikesest pleekunud.

See polnud enam poisinokk, vaid päris mees — pisut sünge, aga kindla silmavaatega ja rahulike tugevate kätega. Ta seisatas lühidalt, vaatas järele, kes tule ääres olid, astus ligemale ja võttis väsinult rohu peal istet. Kõik vaatasid tema poole, vaikisid hetkeks ja kohlasid pläru.

Esimesena katkestas vaikuse Jänga:

«Rügad peale, sa sunnik küll, aga kes selle pärib, ei tea vanatontki! . . .»

«Eks siis vanatont teie heina päri!» riivas Aljoša Jängat ülemeeliku pilguga.

Vassil ohkas kergelt ja lausus otsekui kahetsedes:

«Rohi on ju tore, pole midagi ütleda!»

«Kui viimati sõda hakkas, küll oli hea hein . . .» lei-

dis Aljoša isa kuskilt mälusopist ütelda ja hakkas jälle uniselt piipu imema.

«Hein on aus!» rõkkas Honja oma valju häälega. «Ütlevad, et ole meheks!»

«Miks ei ütle! . . . » Vassili toonis oli jälle kahjutunnet.

Jänga hakas kräbedalt nihelema:

«Mis te's nõnda, mehed-vennad! Sinul tore hein, kuid ega minulgi kehvem ole. Ei kaota sa midagi, kulla kaim! Minu hobune sööb sinu heinu ja sinu oma minu heinu! Teeb üks välja!»

«Pole seal enam sinu ega minu hobust!» kähistas metsavahi Mitsja.

«Kae hullu! Aab hirmu nahka!» Jänga tuju tõusis veelgi: «Sihukese kiiberkintsu nagu minul, latsekesed, vahetaksin ükskõik kellega! Silmad kinni! . . . » Veel lõbusamalt itsitas ta: «Siis on ju, vennikesed, Punase Andrei ja Känd-Halimoni hobused niisama hästi kui minu! Lugu pole laita, jumala eest!»

Ülekeevast heameelest pistis ta peenikese häälega hihitama, naeris tüki aega, siis krapsas äkki püsti ja põntsutas koerustujus jalaga vastu maad:

«Aga, mehed-vennad, kui naised kah ühised oleksid?!» Ülemeelikult vilksas ta Honja ning Aljoša poole ja turtsus naerda: «Nõnda et, ütleme, minu vanamoor jääks Vassili jaoks ja Vassili Manja minu jaoks! Umbes nädal aega!»

«Mis sa temaga peale hakkaksid — pärast Vassilit? . . . » puhkes Honja naerma.

«Kae hullu! Peale hakkaksin? Küllap juba hakkaksin, noorega! . . . Ainult et mitte kaua! Nädal aega, mitte kauem! . . . »

Ehkki ka Aljoša õde kuulis, hakkasid mehed heas tujus lõmpsima; vaikis ainult Tšarnuška, kelle suust terve õhtu jooksul sõnagi ei tulnud. Honja ja Mitsja hakkasid Vassilit vaidlusse ässitama, aga see tegi ainult morssis nägu: leidsid aja rumalusi rääkida! Ütle kohe, et maailm on kokku varisemas, aga nendel muudkui lõmpsimine!

«Ei sest tule midagi!» ütles ta meeletusaga, ent siiski kindlalt, kui mehed vakka jäid.

Jänga turtsus lollitavalt:

«Ets kae, mehed-vennad, näete nüüd, ei taha meelt parandada!»

Täienisti oma mure vangis, jättis Vassil ka seekord vastuse tükiks ajaks võlgu.

«Kuidas kellelgi, aga minul — oma tahtmine!» Ta hääl värises — niivõrd oli ta erutatud sellest, mida ütles: «Mina — olen omaette!» Ja järsk, täiesti kindel lõppotsus: «Ei lähe! Ütlen, et ei! Ja asi sellega!»

Ta põlevad silmad — üks vesihall, hele, teine must — põrnitsesid süngete kulmude alt, nad põlesid kartmatust jonnist. Nii erutatud oli ta, et ei märganudki, millal ilmus tule äärde Jüsku-Ignat, keda võis pidada sõbraks.

«Ah et ütled? Aga ehk mõtleksid veel?» küsis Honja tõgavalt. «Mis sa sellest ikka nii järsku ära ütled!»

«Kae hullu! Ütleb, et ei!» ühines temaga pisut pilkavalt ka Jänga. «Tema ütleb! Ütleb, ja meil, mehed-vennad, pole muud kui kuulame pealt, mis siis saab! Kuidas seda heaks võetakse! Kui hakatakse kangesti paluma!»

«Lendad veel ninuli!» torises Vassilile Mitsja.

«Ei ma lenda!» Vassil tabas Jüsku-Ignati poolehoidliku, takkaergutava pilgu ja lisas: «Olen öelnud ja ütlen veelgi!»

«Kõik ütlevad jüsku!» aitas Ignat omaltki poolt.

Honja vaikis pilgukese — ei tahtnud uuesti Hadoska isaga nägelema hakata —, kuid ei saanud pidama:

«Ära ikka teiste suuvoodriks hakka, kulla mees! Igaühel oma suu nina all! Pole nad veel ära ütelnud!»

Ignat riivas teda tigeda pilguga:

«Maksab sulgi nii väga teiste suuvoodriks hakata jüsku!»

«Mina räägin iseendast!»

«Mina ka jüsku!»

Kõik teadsid, et Honja teeb tiivaripsu Ignati Hadoskaga, on umbes nagu peigmeespoiss juba, aga kellelegi ei tulnud nüüd pähe nende kahe nääklemise üle naerda.

Jänga hakkas jälle Vassili kallale:

«Mis siis, kui võtavad hääle ära ja virutavad kulakunormid kaela nagu Halimonile? Siis lähed ise paluma, kulla kaim!»

«Viruta nad midagi! Pole sihukest seadust!»

«Leiavad seadusegi!» arvas Mitsja teadvat.

Vassil ei kavatsenud taganeda: ta oli valmis kõigeks.

«Las siis virutavad, ükstäis kõik!»

«Kuidas ükstäis kõik?»

«Ükstäis kõik! Kui peaks tulema, siis ükstäis kõik — elad või sured!»

«Elu käib edasi ka sinul!» hüüdis Honja kõlava häälega. «Kuhu sa pääsed! Kollektiivi astud ka!»

«Ei astu!»

«Astud! Kõik astuvad! Ka sina teistega ühes!»

«Astud! Küll sa astud, mehike!» aitasid Mitsja ning Jänga Honjale takka.

«Ei astu!» Vassil takerdus: kuidas veel näidata, et ta midagi ei karda, et ta ei mõtle taganeda? «Kui juba sedasi, siis — pole ma siia laulatatud!»

«Tahad ära minna? Jätad kõik siiapaika?»

Vassil vaikis. Mis siin veel ütelda: seletamatagi selge.

«No millest küll see kole hirm kollektiivi ees?» arutas Honja mõtlikult. «Ega siis inimesed kolhoosides ei nälgi! Võta Alešniki, võta Tumanõ rahvas! Laialt käes küll pole, aga ikka etem kui siiamaani!»

«Bandartšuk Alešnikist isegi naeris: ütles, et mis viga, seltsis segasem, hulgas hubasem!» aitas Honjat Aljoša.

«Hubasem ja kergem: näh, Mozõrist toodi niidumasin! Traktori ja heinaniitja pidavat kah saama! Lubatud head seemet, puha sordivili. Paberid vallast juba käes . . . »

«Nojah, eks siis mine sinna oma paradiisi! Meie jälle, jüsku, katsume vana viisi läbi ajada! Mis meil praegugi häda!»

Honja ei hakanud vastu. Mitsja märkis lihtsalt, hääles ei imestust ega hukkamõistu:

«Honja võiks juba kas või praegu . . . »

«Lähen küll.»

Honja vedas suitsu kopsudesse ja vaikis mõtlikult. Siis ütles kahetsust variamata:

«Mina võiksin ju küll, aga eidel vesi ahjus . . . Kardab . . .»

«Mis seal imet!» astus Honja ema eest välja Arõna.

Jänga leidis asja rõõmustada ja hihitas:

«Aga minu eit, kullakesed, on teine tubakas! Muudkui paneks aga padavai kollektiivi! Pole värgistki kahju, mis kormitsetud! . . . »

«Mis värki sul kah on!»

«Kae hullu! Mis värki! Lapsed ju! Need võiks eit kas või jalamaid ühiseks varaks teha!»

«Jaa, eit on sul — teadlik!» kiitis Aljoša.

Mehed naersid sortsukese ja vaikisid jälle. Nad vaikisid pikalt, ainult venitasid pläru. Tuju oli kuidagi imelik: ei tahtnud rääkida, ei tahtnud ka ära minna. Nagu oleks midagi veel ütelda, aga rääkimiseks polnud kellelgi lusti.

Nagu oli olnud ennemgi, lahkusid Vassil ja Jüsku-Ignat tule äärest kahekesi. Vassili niidulapi serval nad seisatasid ja Ignat tuli välja otsekui mingi tarkusega:

«Saagu mis saab, aga töö tahab tegemist jüsku. Siis talvel midagi võtta . . . »

«Ei lehmamullikas küsi millestki,» soostus Vassil peremeheliku kaalukusega.

TEINE PEATÜKK

1

Paljugi sellest, millisena see või teine sündmus pealtnäha paistab, muutub aastatega ja selle arusaamisega, mida toob aeg. Pole siis imestada, et sündmused, mis Kuranis ärevust tekitasid, paistavad meile mitmes tükis teistmoodi, ja et need sündmused võisid külarahva endi silmis tunduda sootuks teistsugused kui meie silmis.

Hiljem on aeg kõik läbi sõelunud, kõik õigesse paika pannud. Pärast hiiglaslikke sündmusi, mis ajalugu on igaveseks vajutanud järeltulevate põlvede mällu, saabus vaikus ja kõik, mis oli vähema tähtsusega, igapäevane, tähtis üheleainsale inimesele, on aja möödudes tähelepanust kõrvale jäänud. On nagu endastmõistetavalt ununenud, et ka tol ajal — nõnda kui kõigil teistelgi aegadel — elasid inimesed päev päeva kõrval oma argielu, et kõik selle elu pisiasjad, meie meelest isegi tühised asjad olid nendele põhiolemuselt tähtsad ja suured, — sest selle kõigeta ei saanud ju elada. Kurani rahva silmis oli maailm, tõsi jah, enamasti kitsuke ja pisikene: rehala, elutare, tanum, aga selles pisikeseski maailmas leidus omamoodi suuri asju: mõõdab ju inimene kõike oma mõistuse ja südamega. Võib ütelda, et ka pisikeses Kurani külas leidus omamoodi suuri asju. Suured ja tähtsad olid tööd-mured, suured ja tähtsad olid äpardumised, mõistatused ja sõlmed, mida elu iga päev sõlmis. Nii suured olid nad, et tihtipeale polnud nende tagant hästi kuulda isegi üle maa toimuva suure murrangu kõminat, ei tajutud hästi neidki muutusi, mis leidsid aset siinsamas Kuranis. Seda enam et paljud ei tahtnudki kuulda, ei tahtnud vaadata kaugemale kui oma aed, oma põllupeenar . . .

Kõik, mis oli neile saatusest antud, kõik väikesed ja suured sündmused — see moodustas nende tavalise elu, mille juured olid tihedasti ja tugevalt läbisegi põimunud. Neile polnud see nähtav, mis meil on juba seljataga, neil oli kõik ees. Nad pidid vajutama adra elu uudispõllu mulda, kus keegi polnud veel kündnud . . .

Niipea kui koitis ja soo peal oli vaevalt vidujaks tõmbunud, mähiti kähku-kiiresti jälle jalakaltsud ümber, pisteti palake kehakinnituseks suhu — ja vikat kätte, läbi vee, läbi nõtkuva niidumaa sinna, kus ootas tuhmilt ja raskelt läikiv märg rohi. Naistel oli seniks pisut hõlpu, ent varsti polnud ka neil ja poisikestel hingetõmmet: rehad välkusid, veeti heinu kannipuudega, sest see oli tarvis pakilt-palavalt kuivemale kohale tassida, ruttu kaarutada, et saaks kuivama, ruttu panna labudesse ja kuhjadesse. Hilise õhtutunnini, kui juba hakkas laskumà tihe hämarik, oli soo täis rähklemist, liikumist, suurt lakkamatut töövihtumist: mehed ja naised, noored ja vanad sabisid kaari kokku tõmmata, labusid ja kuhje teha . . .

2

Teisel päeval lõuna paiku tõusis äge kuumaleitse. Kui tamme alla vankri juurde lõunat võtma tuldi, krägises vana Glušak hädaliselt:

«Tukk nagu kipuks silmi . . . Kisub ta vihmale või . . .»

Hanna kõrvu ulatus ta hääl otsekui kauguse tagant. Viimaseid sõnu ta ei kuulnudki: väsimus ja uni matsid ta ainsa hetkega enda alla — silmapilk olid pühitud

kõik hääled, kõik mõtted. Ent kui vanamees nad üles äratas, sundis mure Hannat jälle hälli juurde minema. Pisi-Veera oli täna nii oimetu ja lõtv.

Juba ammu enne õhtut kattus taevas üleni pilvedega, ümbrus tõmbus hämaraks, kaugel kõmises kõu. Glušak sundis ja sundis — ajagu kähku-kärmesti loog kokku, pangu labudesse.

Kui kõik pööraselt töö kallal rähklesid, ruttas Hanna tulisijalu nende juurest ära, jooksis tamme alla — süda pidi ehmatusest seisma jääma: pisi-Veera oli nõnda kuum. Palged ja keha õhetasid. Ta hingas kiiresti ja raskelt, nagu oleks väsinud.

Hanna rääkis oma kartusest Javhimile. See laapas käega üle karbaste pahtunud huulte ja lohutas tülpinult:

«Nii läpune. Sellepärast hingabki sedasi... Siin lämbu kas või ise ära...»

Tõsi, leitsak oli kohutav. Kuumus võttis silmade ees virvendama, kätest, jalgadest, kogu kehast kadus jõud. Suure vaevaga tõstis Hanna maast kannipuid ja rüttis neid labude juurde.

Kuid tütrekesel ei hakanud parem ka siis, kui pajupõõsaid kõigutades ja heinatorte pillutades tuhises üle soo lahe värskendav tuul. Oli kergem olla, läks jahedamaks, kuid pisi-Veera oli ikkagi uimane ja hingas kiiresti. Ei toibunud lapsuke, ei andnud tal palavik järele ka õhtul: pisike otsmik läks veelgi kuumemaks, rind ja jalad õhkusid palavust.

«Külm läbi tõmmanud või mis?» Hanna tabas vana Glušaki hääles süüdimõistmist: ei oska kah hoida!

Anti lapsele juua mündileotist ja varsti polnud Glušakkide laagris kuulda muud kui lõõskamist ja narinat. Teistest kauemaks jäi ärkvele Stsjapan, kes iivis Hanna seljataga, kui see hälli juures köhmitas, aga viimaks sai väsimus jagu temastki. Ainult Hannal ei olnud und. Ta küürutas hälli kohal, kuulatas, kuidas laps hingab, katsus tasakesi otsmikku, et teada saada, kas pisi-Veeral palavik langeb.

Ta hoidis end tuule ette, varjas last oma kehaga. Tuul oli rahutu ja külm, valas nagu allikavett vastu kaela — pidi riide ümber võtma. Peaaegu kogu aeg kohises tamm kurjalt ja ärevalt. Läheneb äike.

Ootamine rusus südant. Kuid välgud sähvisid ja müristas ikka veel kaugel, otsekui tahaks äike aeglase tulekuga veel suuremat ängistust tekitada. Pikkamisi lähenesid sähvatused, aegamööda kasvas ja kõvenes kõmin, ent siiski polnud veel äikest, ta alles ähvardas tulla. Siis hakkasid välgud juba taevaranda pidi edasi nihkuma, nagu tahaksid sisse piirata. Ka tuul otsekui mängis inimeste kartusega — kord rauges pilgukeseks, siis pahvas jälle uue hooga, tuues kaasa niiskust ja jahedust. Vanarahval oli ammugi uni läinud, nad kühmutasid Hanna kõrval ja lõid iga kord risti ette, kui käis sähvatus või raksatus.

Välguvalgel paistis pisi-Veera nägu nii kahvatu, kahvatu, ei veretilkagi. Ka laps ei maganud, kuid poolavakil silmad vaatasid kuidagi tuimalt, täis oma muret.

«Ära karda... Piksetaat sõidab tulise vankriga... Vana piksetaat...» sosistas Hanna lapsele hellalt ja kartlikult, surudes teda vastu rinda. «Ta on hea... Pisikestele ta paha ei tee... Ta ainult paistab niisugune — kole... Muidu on ta hea... Hea...»

Isegi läbi piksemürina kuulis ta, kui raskelt, kui kiiresti pisi-Veera hingab. Kuidas küll oleks ta tahtnud last aidata, ükskõik kuidas — kas sõnaga või millegi muuga!

Hommik polnud enam kaugel, kui taevaluugid lahti läksid ja tuli kohinal vihma — tihedalt, kuid mitte pikalt. Kui üle jäi, heitis välku ja müristas juba taamal.

Hommikul maa auras. See oli üleni nagu suitsu sisse mähitud, millest tungisid läbi heledad päikesekiirevöödid. Sädelesid veetilgad rohu peal, tammelehtedel ja pajupuhmastel. Kõik otse säras, tõotas rõõmu.

Tuli ilus ilm. Lahkes päikesepaistes läks Glušakkidel süda varsti justkui kergemaks: isukalt tungisid Javhimi ja Stsjapani vikatid märjas rohus edasi, vanaperenaine ja Halimon lahutasid labusid ja kaarutasid loogu, ise nagu tükk maad nooremad. Vanamees, kuivetu ja kräbe, rahmis kõigest väest ja sundis teisi takka — kogu aeg ta virises, et ei jõua, ohkis jumala poole, et ilma annaks.

Hannal aga ei edenenud töö kuidagi. Ikka ja jälle viskas ta reha käest ja läks väsinult, magamatusest ja südamevalust raskel sammul tamme alla, hälli juurde,

iga kord uskudes, et pisi-Veera hakkab paranema. Aga tütrekesel läks aina halvemaks. Ta hingas kiiresti ja raskelt, lausa ahmis õhku.

Ka Stsjapan tuli kord tema järel sinna, seisis osavõtlikult Hanna selja taga, vaatas last. Ta ei ütelnud midagi, ainult ohkas, läks vankri juurde ja võttis veelassi, et juua. Jooksujalu käis korraks seal vanaperenaine, halises-hädaldas, aga silmapilk hiljem tõttas riisuma, kartes, et Halimon vihastab. Natukeseks tuli ka Javhim. Hanna ootas, et ta kuidagi toeks on või mingit nõu annab — nii väga vajas ta praegu head sõna, tuge —, kuid Javhim ütles ainult:

«Põeb läbi — tugevam on...»

Nii lõpmata üksinda oma jagamata südamevaluga, jooksis Hanna omaste juurde. Kui isa löe otsapidi mättasse torkas ja seisis tema kõrval, särgi rinnaesine ja kaenlaalused higist ligedad, tundis ta ennast nii pisikesena ja väetina, et oleks peaaegu nutma pursanud. Kuid ta neelas pisarad alla. Lapsemeelse lootuse ja usaldusega tõi ta võõrasema ja isa pisi-Veerat vaatama.

«Äkki on veel kurgutõbi,» ütles võõrasema, silmitsedes uurivalt last, kes, suugi lahti, õhku ahmis. «Kuid ei vist ole...»

Sel hetkel tundis Hanna süda temas oma head, heldet ema. Ränk mure lähendas neid, nad tundsid end ühe perena...

Isa katsus Hannale nõu anda:

«Kui ei pööra, tuleb taiatark kutsuda...»

«Tuleb Juravitšõsse minna,» arvas omalt poolt Punane Andrei, vaadates asjatundjal ilmel katteriide ääre alla. Keegi ei märganud, millal ta tulnud oli, ja keegi ei teadnud, mismoodi ta võis kuulda, et siin ehk tema nõuanded ära kuluvad, aga ei pandud ka imeks, et ta siin on ja nõuandeid jagab. Või siis Kuranis üldse midagi sündida sai, ilma et Andrei oma nõuandeid ei jaganud. «Juravitšõsse,» ütles ta veel kord õpetlikult. «Seal on üks tohter, Januškevitš. Nii-öelda üleilmline täht! Mozõriski tuntud...»

«Võib ka tohtri juurde minna,» oli isa päri. «Hobused on Javhimil head, viivad natukese ajaga Juravitšõsse...»

«Viivad jah, miks ep vii,» vangutas võõrasema kahtlevalt pead. «Ainult et — kas see aitab... Taiatark ikka teada asi... Kõik tunnevad...»

«Oh seda rumalust! Oma aruga teeme tont teab mis!» vihastas Andrei. Ägedalt ütles ta Hannale: «Sõida, mis siin veel mõtelda! Olgu mis tahes tõbi — silmapilk teeb terveks! Ainult et sa järjelikult hiljaks ei jääks!»

Vana Glušak, kes oli ka nende juurde tulnud, kuulis seda ja ütles karedalt:

«Küll meie jõuame, kui tarvis on!»

Oli näha, et vanamees suutis hädavaevu talitseda viha Andrei vastu: sihuke kaltsakas, tikub kah õpetama, topib oma nina vahele! Ka Tšarnuškaid ei vaadanud ta kuigi lahke pilguga ja oli pahane Hanna peale: endast töötegijat pole, aga veab igasugu ninatarku siia kokku!

Tšarnuškad ja Punane Andrei märkasid, et Glušak on tige, ja läksid varsti piinlikult vaikides ära. Hanna oli ainuke, kes vanamehe käsule ei alistunud. Ta jättis selle käsu isegi tähele panemata: täienisti oma südamevalu võimuses, mis mattis kõik muu, oli ta nüüd üksinda ning mõtles risti ja põiki, mis ette võtta.

Katsus lapsele rinda anda, aga see ei võtnud. Katte peale tõmmanud, jõudis ta kindlale otsusele ja läks, süda täis ahastust, mitte loojärjele, vaid Javhimi juurde, kes vihaselt vikatit hööritas. Ta jäi Javhimi ette seisma, puurides temasse oma kuiva kurja pilgu, ja surus nõudval häälel läbi hammaste:

«Tal ehk on kurgutõbi!»

Javhim kehitas väsinult õlgu, painutas end pisut seljast, et toibutada kangunud keha.

«Ah, mis sa ajad!...»

«Tule ometi, vaata, kui paha tal on!»

«Juba vaatasin... Pole tal mingit kurgutõbe... Külm tõmbas läbi, higisest peast — ongi kurgutõbi ja kõik...»

«Lämbumas ju!»

«Külm tõmbas läbi, sellepärast ta nõnda hingabki...»

Ta laapas käega üle vikati, tõmbas külgekleepunud märjad rohulibled maha. Hanna nägi, et ta tahab seda juttu lõpetada, ja ütles isegi käskivalt:

«Peab Juravitšõsse tohtri juurde viima! Räägitakse, seal olla tark tohter!»

«Kui peab, siis peab,» oli Javhim vastu ootusi päri.

Ent kohe vaatas ta korraks vanamehe poole ja lisas: «Ainult et ootame õhtuni . . .»

«Mis siin veel oodata!»

«Ootame!» ütles Javhim karedalt. «Vaatame veel . . .»

Javhim laskis vikati rohu sisse, otsekui mõista andes, et jutud on räägitud. Kellel siin aega tühja lõksutada . . .

Õhtul ei olnud tütrekesel parem, ja kui videvikus peedisuppi söödi, ütles Javhim vanamehele, et peab midagi ette võtma. Stsjapan haaras kohe Javhimi sõnadest kinni ja nõudis, et tuleb otsemaid sõita Juravitšõsse või Zagallesse.

«Juravitšõsse, Zagallesse!» Vanamees ajas end krägisedes püsti ja kähvas pahameelega, etteheitvalt: «Hein aga mädaneb! . . .»

«Hommikuks jõuab tagasi . . .»

«Jõuad mul jah! Lasevad nad küll! . . . Pärast jätavad veel kuuks ajaks paigale! Ja ütlevad veel: last üksinda ei saa võtta, ema peab ka olema. Kes siis talitab! Ja emale käsivad süüa järele vedada, iga päev! . . .»

«Ei käsi! Küll ma ära räägin, kui selles asi . . .»

«Mina käin kähku kodus ära,» ütles Stsjapan. «See väike maa! . . .»

Isa ei vaadanudki tema poole.

«Kus mul rääkija!» Vanamehe viha aina paisus. «Praegu sa seletad küll, et räägid, aga seal jääd ankrusse, tõmbad nina täis . . .»

«Kuskohas ma nina täis tõmban! Mis jutt see olgu!»

«Mina juba tean, mis mina räägin! Kuskohas täis tõmbad! Teadagi, kus — seal, kuhu nii kipud! Kuhu nad soovitavad minna, need igasugu nõumehed . . .»

«Issand halasta, kas teil siis silmi peas polegi?!» Hanna oli meeleheitel. Pruunid silmad tõmbusid niiskeks. Hirmu ja valuga purskas ta: «Või ons teil ükskõik . . . mis saab?!»

«Ise sa oled, kellel — ükskõik!» läks Glušak marru. No on kah endale minia nuhtluseks kaela saanud! «Sinul endal pole silmi peas!»

«Lämbub ju päris ära!» karjatas Hanna, kaotades viimse lootuse, et vanamehe süda võiks pehmeneda.

«Ei lämbu ühtigi!» karjus vanamees vastu.

«Sina vist, jah, tead kõik ette ära,» ei olnud Stsjapan nõus.

Säh sulle oma laps! Kus seda, et ta isa austaks või abiks oleks, aga isa kallal haukuda mõistab küll!

«Jah tean!» välgutas vanamees tigedalt silmi Stsjapani poole. Ent kohe suutis ta end ohjeldada ja kähistas, tark ja väärikas ilme näol, nagu oleks tal teada, mismoodi kõik asjad käivad: «Kui on jumala tahtmine, siis antakse elu . . . Aga kui pole jumalale meelepärane, siis ep aita ükski tohter . . .»

Halimon hakkas posinal palvetama ja risti ette taguma. Kuulates tema posinat, mõtles Hanna vihaselt: kindel see, ei ta palu midagi muud kui homseks head ilma! . . .

Ta hoidus vaatamast Javhimi poole, kes nõjatas vastu vankrit ja välgutas suitsuotsa — nii kibedalt oli Javhim teda solvanud. Oleks ta sõnakesegi lausunud, talle toeks olnud! Oli küll raske temale rääkima minna, kuid vaikida ei suutnud:

«Aga sinul, miks sinul's suu kinni on? Või on see sulle . . . ükskõik?»

Javhim ei rutanud vastamisega. Suitsuots lõi veel ühe ja teisegi korra hõõguma, enne kui ta ütles — rahulikult, tasakaalukalt, nagu alaealisele:

«Mis mul asja tühja lobiseda.»

«Tütreke . . . suremas, ja sinul — tühi lobisemine! . . .»

Suitsuots lõi jälle hõõguma, enne kui üteldi:

«Pole ta suremas ega sure ka. Ja ei maksa sinulgi siin laamendada ja kõigile ninna karata! . . .»

«Kes see teile saab ninna karata! Vähe küll, mis sest abi! Teil ainult see, et hein ära ei kopitaks! . . .» Ägedalt ja järsult ütles Hanna: «Lähen üksinda! Viin ta süles ära! Ja pole mul teilt midagi tarvis! Pole mul teilt leivakotti tarvis!»

«Mis jama sa ajad!» Javhim viskas pahaselt suitsuotsa maha ja sülitas. «Tont teab, mis lollusi pea täis! Matab kas või elusalt lapse maha!»

«Aga teil pole mingit hirmu! Ainult ühe asja pärast on teil hirm! . . .» karjus ta jälle Javhimile, endal nutt välja purskamas. Tal ei lastud lõpetada. Vana Glušak katkestas palvetamise ja käratas tulivihaselt:

«Pea suu! Kas sa ei näe — ma palvetan! . . .» Vaikis, siis kähistas nõutuses: «Ajas järje segi, peletis!» Karjus: «Suured volid endale võtnud!»

«Tohoh, suured volid! Teilt seda võtta saab! . . .»

«Kuidas sa minuga räägid!» Glušak pidi talle juba rusikatega kallale kargama. Hanna ütles, täis kangekaelsust:

«Nagu teie minuga.»

Vana oleks ehk kallale tulnudki, kui Hanna eest ei oleks välja astunud Stsjapan. Glušaki raev pöördus mujale: jälle topib see piimahabe oma nina asjadesse, mis temasse ei puutu! Samal hetkel pani Halimon tähele Javhimi pahaendelist vaikimist: pagan teab, mis tükiga see hakkama saab, kui tema naist puudutada! Ent sellal hakkas ka eit Halimoni rindu kinni, pistis midagi seletama, katsus lepitada. Glušak ei saanud muud kui kähvas salvavalt Javhimile:

«Tõid küll õnnistuse majja! Lihase isa kirstunaelaks! . . .»

Keegi ei vastanud.

Ei lastud Hannat lapsega minna. Javhim tõukas ta vägisi hälli juurest ära, ei lubanud sinna juurdegi. Hanna nägi: ei lasta teda lapse ligi, ei anta pisi-Veerat. Kohe samas asus Hanna kallale ka vanaeit, keelitades ja sõideldes: kah aru peas, südaöö käes, ja tahab minna ilmatu kaugele, läbi metsade, läbi soode! Isegi siis, kui Zahhari taiaeide juurde minna, annab teab kui kaua vantsida, aga Zagallest või Juravitšõst maksa parem rääkidagi: ei jõua pärale ka hommikuks! Isegi terve lapse vintsutab nii pikk teereis ära, kuidas siis tohib ohtu viia haiget, kellel hälliski vaev olla! . . .

Hanna mõistis, et vanaeidel on õigus. Ja siiski ei oleks ta kärsinud jääda — oleks hirmus, kui peaks minema, aga veel hirmsam on niimoodi käed rüpes istuda ja pealt vaadata, kuidas laps surmaga võitleb, oma silma all kustub. Seal, pimedal pikal teel on küll hädaoht suur, kuid ikkagi paistab kuskilt ka lootus, abi, pisi-Veera pääsemine. Ei oleks Hanna millestki hoolinud, hellalt oleks ta kandnud tütrekese selle lootuseni, aga siis ütles Javhim, et kui hommikuks ei ole Veerakesel parem, võtab hobused ja viib ta ise ükskõik kuhu — olgu Zahhari eide juurde, olgu Juravitšõsse . . .

Terve öö ei saanud Hanna hälli juures silma kinni. Mitu korda pakkus ta pisi-Veerale rinda, aga see ei võtnud. Hanna katsus hirmu maha suruda, uskuda võimatut, et kohe nüüdsama hakkab häda leevenema, tütreke enam ei õheta, lakkab vähkremast ja õhku ahmimast. Ta ühtaegu kartis ja ei suutnud uskuda, et võiks tulla ränk löök, et saatus võiks olla nii karm ja halastamatu, ei tahtnud, ei suutnud uskuda, et võiks sündida see kohutav asi, mille peale mõtlemisestki süda sees tardus. Kuskilt tuge lootmata, sunnitud ainult istuma ja ootama, mis saatus toob, andus ta kogu oma hirmust tardunud, heitlikku ja visa lootust täis südamega palvele: kõik tuleb jumalast, tema heldusest, tema armust. Ka pärast palvetamist mõtles ta jumala peale, tröösti ennast: tema, kõige vägevam ja õiglane kohtumõistja, võtab oma tiiva alla, ei lase ülekohut teha. Kuidas olekski võimalik, et ta ei halasta, et ta röövib ära selle ainulise ja kõige kallima, mis tal on, mille pärast ta elabki! . . .

Kui palju õrnu sõnu sosistas ta lapsukesele sel ööl, mis ei ununenud elu lõpuni! Küll lohutas, küll andis lootust, küll jagas tõotusi: veel pisutki kannatust, pole enam palju jäänud, varsti on kõik hästi — nõnda anus ja vannutas ta, küürutades meeleheitel tütrekese kohal. kes aina ja üha kähises, oli lämbumas. Jälle ja jälle pakkus ta lapsele rinda, ikka veel lootust hellitades, et pisi-Veera võtab, imeb, saab kosutust. Aga tütreke ei võtnud, ei imenud. Ei iial elus tundnud Hanna nii põletavat südamevalu ja nii suurt armastust, sellist iha anda end täienisti teisele, ainult et sellel oleks raasukenegi kergem!

Kuidas viskles ja piinles vaene tütreke, kuidas ahmis õhku ta tilluke tulihõõguv suu! Kuidas heitles kurja tõvega tema näljast nõrkenud keha, nii pisikene ja väeti! Veel, veel pisut — kangestus Hanna hirmust —, ja ta ei suuda enam, jääb alla, nõrkeb jõuetuna — meeletult rabeles laps, ahmis õhku, võideldes oma elu eest.

Otsekui õudne sonimine oli see öö. Õhtuse lämbuse puhangud, öösse lõõtsuvad külmad tuulehood, välkude sähvimine, piksekärgatused, kohisev külm vihm — kõik see tundus samasuguse suure sonimisena, kõik see põimus tolle otsatu öö lootuste ja ahastusega.

Veerake pani vastu hommikuni. Iga silmapilk oli tõusmas päike. Soo, mets, terve maailm viibisid ootel, millal ta välja ilmub ja särama lööb. Selle rõõmu ootuses hakkas Hannagi südames lahti sulama midagi uut, midagi lootustandvat.

Javhim tõusis, viskas valjad üle õla ja läks lonkides hobuseid tooma. Nõnda et varsti asume teele, ja pisi-Veera on päästetud. Ehk tuleb see päev veel õnnelik — annaks taevas, et oleks õnnelik päev! . . . Hanna tahtis juba sõiduks vajalikud asjad kokku korjata, kui Veerake hakkas raskesti korisema. Kiskus end pinguli, nagu oleks tahtnud pead tõsta. Siis tõmbus pulksirgeks. Veel kord, veel — ja jäi liikumatuks.

Hanna vaatas tema peale arusaamatuses, ei taibanud, ei suutnud uskuda. Laps ei hinganud. Hannal endalgi jäi hing kinni, ka ta ise ei saanud mõnd aega hingata, ainult vaatas ja vaatas — tütreke ei liigutanud end enam üldse! Silmanähtavalt ruttu hakkas õrnalt näolt kaduma puna. Otsmik, palged ja nina tõmbusid varsti kahvatuks.

«Veeraken! . . .» jäi hirmukarje kurku kinni.

Imelikult jõuetute kätega kahmas Hanna ta sülle — oli veel soe, veel justkui elus —, surus rinnale, nagu tahaks talle anda oma ihusoojuse, elu lahkumist takistada.

«Veerakene! Lapsu-ukene! . . . Minu tüdikene! Mitte seda! Mitte seda!» sosistas ta oiates ja anudes, tundis aga ise, kuidas pisi-Veera jahtub.

Ta ei näinud, millal oli tõusnud päike ja kuidas ümberringi kilgendasid tuhanded heledad kastepisarad. Ta ei kuulnud, et vanker ta juurde veeres, ei mõistnud, miks Javhim ütles:

«Sedapsi, võib siis minna . . .»

4

Tilluke männilaudadest puusärk ja tammine rist olid Tšarnuška tehtud — neid saatsid kalmistule ainult mõned inimesed — Tšarnuškate ja Glušakkide pere. Külarahval polnud aega matustele tulla — kõik olid heinal.

Hanna istus vankris lahtise kirstu kõrval ja peaaegu et embas seda teise käega. Ta pea oli longus, päike helkis siidiläikestel juustel, millest üks salguke oli korratult otsmikule langenud. Ta kuivad hõõguvad silmad rippusid kogu aeg lapse küljes: pisi-Veera, ühtaegu omane kui ka võõras, lamas Stsjapani toodud rukkilillede vahel. Juba teist ööpäeva ei pööranud Hanna silmi ta kallilt näolt, ei uskunud, ei suutnud leppida sellega, et varsti peab see pisike nägu igaveseks kaduma.

Ta ei märganud, millal vanker jõudis kalmistule ja veeres rappudes läbi vanade ja uute ristide vahelt, jändrike remmelgate ja kaharate mändide vahelt. Ta märkas ainult, et pisi-Veeral polnud enam hea olla — muudkui tõugatakse teda, loksutatakse sinna-tänna. Kord, kui vanker keeras ühe haua ümbert läbi ja vajus päris viltu, käis Hannal ehmatuseviirg läbi südame. Ta haaras pisi-Veera ümbert kinni, hoidis teda: tütreke oleks ju äärepealt maha kukkunud, ennast valusasti ära löönud!

Noore akaatsiavõsastiku juures jäi vanker seisma. Siinsamas madalate tihedate puhmaste vahel varjukas hämaruses haigutas lahtine varisenud servadega haud, liivahunnikute peal olid niiske savi punakad kämbud. Võõrasema pani käe Hanna õlale, ütles talle osavõtlikult mõned lohutavad sõnad, eemaldas ta õrnalt lapse kirstu juurest, aitas vankrist maha tulla.

Hanna tegi seda kõike nagu teadvusetult, ainult silmad hõõgusid, rippudes kogu aeg sõnatu õrnuse ja ahastusega lapse küljes. Vaikides seisis ta võõrasema kõrval, kui kirst vankrilt ära tõsteti ja maa peale asetati. Siis ütles papp midagi, seejärel astus ta vaikides ning alistunult lapse juurde, et jumalaga jätta. Ta surus oma näo vastu lapse nägu, põlvitas veidike kirstu kõrval maas, aga kui võõrasema talle käe õlale pani, tõusis ta käsutäitlikult püsti. Ent kui isa võttis kaane ja tahtis kirstu sulgeda, tuli Hanna ühtäkki nagu teadvusele. Ta justkui ärkas ellu, järsku, nagu välguvalgel, nägi ta liiva, savi, mustavat hauasuud, nägi seda, sai uuesti selgusele, kohkus — täis ahastust kiskus ta end võõrasema käest lahti ja sööstis tagasihoidmatu jõuga kirstu juurde, karjatades:

«Ei!»

Ta langes maha, haaras kirstu ümbert kinni, liibudes lapse vastu. Sosistas, hingetu leinast ja armastusest:

«Ei lase, ei lase ma oma tütrekest võtta! Minu kannikest! Minu jaanililledest! . . . Ei lase! Ei lase! Minu jorjeniõiekest, minu pojenginupukest! Ei lase! Ei lase!!!»

Javhim tahtis teda püsti tõsta, kuid ta tõukas mehe ära ja langes jälle silmili kirstu peale:

«Ei lase! Ei lase!!!»

Siis astus Hanna juurde isa, kummardus ja ütles pehmelt:

«Hanna . . .»

Ta muutus jälle tahtetuks — vaatas tummalt ja liikumatult, kuidas kirst suleti kaanega, mis igaveseks kattis ta eest lõpmata armsa näo.

Kui isa oli kaane naeltega kinni löönud, tõmbas vana Glušak mõlemast otsast kirstu alla köied. Vanamees ja Stsjapan hakkasid puusärki köitega hauda laskma.

«Lase järele! Lase järele!» kähistas vana kohkunud ja kohmetule Stsjapanile. «Mis sa magad! . . .»

Haua veerelt varises sahinal liiva. Kui kirst oli põhjas, jäi Stsjapan ootama, teadmata, mis teha köiega. Vanamees mühatas torsakalt, et lasku lahti, tõmbas köie välja ja taris selle kärmesti korralikult kokku . . .

«Viska peotäis kirstu peale!» sosistas Hannale võõrasema. See võttis kämbukese mulda ning laskis lõdva, jõuetu liigutusega hauda.

Kuulis mullakämbu pantsatust, astus sammu tagasi ja varises sealsamas hääletult, nõrkenult kokku. Veel pisut, ja olekski maha kukkunud — hädavaevu jõuti toetama. Isa nägi, et tal on paha, astus lähemale, pani talle käe õlale, et lohutada, jõudu anda. Labidatäied matsusid ja matsusid, esialgu valjusti, kõminal, seejärel vaiksemalt. Javhim oli visanud mitu korda kamaluga, Stsjapan haaras labida, mis seisis kaugemal, ja hakkas kiiresti, hinge tõmbamata mulda kirstu peale kühveldama, et oleks kõigel ruttu lõpp.

Samas kohas, kus äsja oli pisi-Veera, kühmutas varsti ainult värske mullakääbas ja seisis vastne rist. Vana Glušak ajas maad tasaseks, täitis ja silus augud, siis tegi ristimärgi. Seisatas pilgukese vaikides, siis tõstis

silmad, nagu tahaks mõista anda: tehtud, võib minna peiesid pidama. Pühalikult ja tõsiselt ütles ta:

«Issand on andnud, issand on võtnud . . .»

Ta tahtis minema hakata, ent äkki tõusis Hanna püsti ja läks tema juurde, silmad põlevil, meeletud.

«Teie olete see! Teie!»

Vaevalt Glušak küll rööpast välja läks, aga seisatas siiski. Lõi pikameelselt risti ette, vangutas kuivetut pead: arust ära, lollike, ise kah ei tea, mida suust välja ajab!

Ruttas vahele võõrasema, et Hannat rahustada. Kuid see ei lasknud tal sõnagi ütelda, ängistatud solvustundest, valust, vihkamisest, raevust, ütles ta veel kord väga tasa, ent lepitamatult ja tigedalt:

«Teie! Teie! Teie olete minu tütre mõrtsukas!!!»

Vanamees salvas teda kurja torkava pilguga. Valu valuks, aga tuleb endale aru anda, mida räägid! Oskas kah kirbust elevandi teha!

Oleks juhtunud koletu pahanduski, sest vankri poolt lähenes isale Stsjapan, täis otsustavust, ilme kurjakuulutav. Kuid Glušaki eit, kes oli äsja pisarsilmil seisnud haua ääres, märkas seda. Ta sööstis poja juurde, hakkas rindu kinni ja hoidis teda tagasi — suure vaevaga küll! Õigel ajal ruttas tüli lahutama ka Tšarnuška võõrasema, kes tiris Hanna sealt vägisi ära akaatsia taha. Ta päästis lahti sõnavalingu, mis summutas Hanna viha.

Vana Halimoni rahustas halli habeme ja elutarga ilmega papp. Ta võttis Glušaki käevangu, vaigistas teda mahedalt nagu ikka jumalamees: ärgu võtku liialt südamesse, paljugi mis naisterahvas meeleheites ütleb!

Lepitavaid sõnu rääkides talutas ta vanamehe kalmistult ära. Papi ja Halimoni järel läks ka Glušaki eit Stsjapaniga. Javhim oli vankri lähemale ajanud ja hüüdis Hannat, aga see ei vaadanud üleski, nagu ei tahaks üldse kuulda. Javhim seisis ja ootas veidike, aga paluma ei hakanud. Siis kutsus võõrasema.

«Eks sa mine,» ütles võõrasemale isa. «Küll me pärast . . .»

«Kuidas arvate.» Pikaldasel sammul nagu pärast rasket, ausalt tehtud tööd eemaldus võõrasema Hannast.

Nad jäid kahekesi. Hanna ei kaevelnud, ta isegi ei nutnud — põlvili maas, õõtsudes tasakesi nagu pajuvirb tuule käes, kössitas ta oma leinas veel nii värske mullakünka kõrval. Päike hakkas puuokste tagant paistma, soojendas ta katmata pead, ent Hanna ei tundnud seda. Kaua seisis sõnatult ka isa.

«Ehk läheksime,» ärkas Tšarnuška viimaks. «Mis enam . . . Tagasi ei saa . . .»

«Ma ei lähe,» vastas Hanna tüki aja pärast kähedal häälel. Vaikis pisut ja lisas kindlalt: «Ei lähe ma neile! . . .»

5

Kaua kulutas võõrasema suud, et ta Glušakkide majja oma mehe juurde tagasi läheks. Hanna ei karjunud vastu, et ei lähe, ei sattunud raevu, ainult vaatas talle tardunud tühjade silmadega otsa ja vaikis, nagu poleks midagi kuulnud. Võõrasema rääkis ja rääkis, siis korrastas mesikeeli jutu saatel ta salkus juuksed, sidus rätiku pähe, võttis otsekui haigel käe alt kinni ja viis uksest välja. Käe alt hoides talutas ta Hannat mööda õhtupäikesest ergavat tanumat. Ta oli Hannal nagu takjas küljes — kartis, et muudab meelt, teeb jälle mingi tüki, inimeseloom!

Kuid Hanna ei teinud mingit tükki. Ta laskis end kaasa vedada nagu segane, silmad tardunud nagu nõdrameelsel. Vaikselt pöördus ta Glušaki õue, vaikselt, sõnagi vastu ütlemata astus trepist üles. Ukse ees ta seisatas, toetudes mõlema käega vastu ülemist piita, vaatas ringi, nagu tahaks milleski selgust saada, aga ei saanud. Võõrasema avas ukse, viis ta kättpidi vöörusse, siis tuppa. Maheda jutuga pani ta Hanna voodisse ja laotas pikk-kuue üle.

Juba õue peale tulles oli ta märganud Kännu vanaeite ja Stsjapani, kuidas nad vaatasid tähendusrikka pilguga. Hanna voodisse viinud, püüdis ta rääkida nii vaigistavalt, et inetu tüli ununeks. Hanna juurest pöördus ta otseteed Kändude trepile. Glušaki uksest sisse lipsanud, ütles ta rõhutatud viisakuse ja sõbralikkusega tere õhtust ja kui tere vastu võeti, hakkas lahkesti veeretama, otsekui poleks midagi paha juhtunud:

«On ikka praegu üks ilus õhtu küll! Oleks pilvenukkigi kussepool nagu hiljaku! Vihmast mitte märkigi! Küllap nüüd peabki kena ilma! . . . Seda ma ütlen, et vihmast mitte märkigi!»

«Annaks jumal, et ei tuleks,» vastas Glušak suusoojaks.

«Ei nüüd tule! Küllap annab ilma! See kõigest näha!»

Võõrasema istus, puhus juttu vanaperenaisega ja Glušaki endaga, riivas vahel sõnakesega ka süngelt vaikivat Javhimi. Katsus igati asja heaks teha, neid kõiki Hannaga lepitada. Tülist jättis ta targu rääkimata, katsus nende meelt muuta maheda ja laheda heietamisega, sõbraliku naeratusega. Ainult nagu juhuslikult poetas ta sekka mõned sõnad Hanna kohta:

«Ega maksa sest midagi arvata! Ärge väga südamesse võtke! Oli teine ju ennegi käreda loomuga, jumal paraku, aga nüüd — raske löök ka! . . .»

«Seda küll, raske löök! . . .» noogutas Halimoni eit.

Glušak vaikis. Oli näha, et ta kandis veel viha, ja Kulina ei hakanud riskima, vaid juhtis jutu osavalt kindlale rahulikule joonele — kõike korraga ei saa! Juba varem märkas ta, et akna taha sõitis Stsjapani rakendatud hobune, ja küsis:

«Mis te — seate ööseks heinamaale minema või?»

«Seda küll . . .»

«See on hea. Et hommikul kohe pihta hakata. Muidu, näh, lein leinaks, aga töö'p tohi mitte seista!»

«Kaks päeva juba läks nahka,» pomises Glušak tusaselt.

Võõrasema kiitis kohe takka:

«Ja nii tiidus aeg veel!»

«Muidugi, mis tööd seal eile teha sai,» rääkis Glušaki eit. «Laps ära tuua ja . . .»

«Seda ikka, muidu natuke nokkida . . .»

Võõrasema märkas, et Glušak hakkas nihelema. Mine tea, vihastab veel, kõik see magus jutt jookseb tühja — ja varstigi tõusis ta püsti.

«Nojah, teil siis juba minek ees! Annaks jumal, et teie peres kõik kenasti oleks!»

Enne kojuminekut astus võõrasema veel korraks teise tuppa, kus oli Hanna. Ta õhkas, rääkis jälle, et ei maksa nii väga kurvastada, sest asja parandada enam ju ei

saa. Hanna lamas ikka endiselt voodis nagu pime ega teinud ainsatki liigutust, kuid võõrasema lahkus ta juurest rahunenult, tundes, et on teinud kõik sassiläinud asjade joondeseadmiseks. «Pole viga, läheb üle. Küll praavib välja. Aeg parandab hullemadki haavad . . .»

Kohe pärast tema lahkumist hakkasid Glušakid teeleminekut sättima. Eit pani valmis leiva, Glušak valas lähkrisse värsket vett, Stsjapan tõttas isa käsul sibulavarsi tooma. Kui kõik vankri juures olid, vaatas vanamees Javhimi otsa:

«Mis siis temal on — ei tulegi või?»

Eit ütles kaastundlikult:

«Pole tast tulijat. Las ta olla . . .»

«Ütle talle,» käsutas vanamees Javhimi karedalt. «Ütle, et ootame!»

«Papa, tõega, las ta olla!» astus Hanna eest välja ka Stsjapan.

«Suu kinni! Mis sa torgid ennast vahele!»

Javhim lonkis viiskude lohinal tuppa. Kui ta nägi Hannat seal vaikivana ja mahajäetuna lamamas, rõhus südant süütunne, kuid pinevus, mis ammust ajast nende vahel valitses, ei lasknud nüüdki siiras olla.

«Aitab juba. Mis läinud, see läinud, tõnni palju tahad . . . Nii et suuremat tõnnida ei maksa . . . Enneaegu end maha matta.»

Hanna ei vastanud midagi. Äkki nõrkus kahetsusest ka Javhimi süda, ta istus Hanna kõrvale, pani käe tema õlale ja surus näo tema vastu. Hanna ei vastanud sellele tundeavaldusele, ei nihkunud tema poole. Kuid ei tõmbunud ka eemale, ei tõuganud ta kätt ära. Javhimi nagu poleks olnudki.

«Hakkame minema,» katsus Javhim alla suruda südames tema vastu kihvatavat vaenulikkust. «Muidu sa jääd siin hoopis lõtsi, üksinda oma mõtetega . . . Teiste seas ikka parem . . .»

Hanna vaikis. Javhim ütles karmimalt:

«Hakkame minema.»

Nüüd avas Hanna suu ja surus läbi hammaste:

«Ma ei tule.»

«Isa ootab.»

«Las ootab.»

Sellest, kuidas see oli öeldud, mõistis Javhim, et ei

maksa pikemalt rääkida. Ta ei tule. Javhim võttis käe ära ja läks trepile. End rahule sundides ütles ta isale:

«Seletab, et tal olla paha . . .»

Vanamees pobises midagi pahaselt habemesse ja käskis sõita ilma Hannata. Kui ta juba vankrile ronis, tuli Javhim mõttele, et keegi peaks siia jääma: äkki veel juhtub Hanna endaga midagi. Ta vist arvas, et isa lubab temal maha jääda, kuid vanamees ütles ärritatult, et jääb Stsjapan.

«Hommikuni!» sähvas ta Stsjapanile vankrilt. «Hommikul oled soos nagu viis kopikat!»

Ta hüüdis Javhimile, et ajagu otsemaid väravast välja.

6

Stsjapan ei läinud sinna tuppa, kus oli Hanna — ta ei julgenud. Selitades vanemate kambris lavatsil, ta ainult kuulatas vaikust teispool seina, kus istus või lamas Hanna.

Stsjapanil oli temast kahju. Ehkki ta teist ei näinud ja seina tagant midagi ei kuulnud, oli tal säärane tunne, nagu viibiks Hanna tema juures. Ta teadis küll, kui valus oli Hannal. Tal endal polnud vähem valus kui Hannal.

Ammu-ammu oli Stsjapanis ärganud tema vastu kaastunne — juba sealtpeale, kui ta areldi ja püüdlikuna oli hakanud nende majas talitama. Võib-olla isegi et tema ja Javhimi esimesest tülist peale, kui Kõversuu talle joobnudpäi ligi tikkus . . .

Pärastpoole pani Stsjapan nii mõnigi kord tähele, kui raske on Hannal kohaneda talle harjumatute majakommetega ja uude perekonda sisse elada. Eales ei hakanud Hanna noormehe ees selle pärast südant puistama, eales ei kurtnud ta kellelegi midagi, isegi varjas, et tal on raske, aga niikuinii nägi Stsjapan hästi, kui ängistatud ta oli sellest lõputust orjamisest, koduste mornidest nägudest, nende ihnusest ja ahnusest. Stsjapan nägi ju, kuidas ta püüdis siit välja nagu linnuke raudpuurist, oleks ükskõik millal nende majast põgenenud — oma koju, vabadusse . . . Ta oleks läinud, kuid

varjas oma igatsust, hoidis end tagasi, sundis end vastu pidama . . .

Ka Stsjapan ise oli siit tüdinud. Teda ennastki vaevas vanemate majas tusk — pärast seda kui isa enam Juravitšõsse ei lasknud ja võttis koolist ära just siis, kui temal, Stsjapanil, parajasti õige hoog käes ja niiöelda maik suus oli. Öösiti isakodu läppumuses nägi ta und Juravitšõ mägedest ja otse nõlvaku all asuvast koolimajast, mille akende tagant Pripjati teiselt kaldalt paistsid laiad kollendavad ning hallid liivikud ja sinised palud küngastikul. Nagu õnnest, mida iial tagasi ei saa, nägi ta und, kuidas Juravitšõ sõprade seltsis tehti jalgsimatku laia Pripjati äärde, kus kalda all vesi nii sõbralikult vulises ja kus oli nii mõnus jalga kargesse vette pista. Kuidas siis võikski tal pärast sellist muretu elu ja vabaduse maitsmist siin kerge olla — nii kitsas, nii igav, muud polegi kui ühtala ninapidi mullas ja sõnnikus, ei mingit rõõmu, ei mingit lootust . . .

Eks muidugi pidi ta märkama, et ka Hannal on raske ja meel kibe! Nad mõlemad, võib ütelda, elasid ju ühesugust orjapoisi-tüdruku elu — ent see, et noormees oli vihaaluseks saanud just Hanna eest väljaastumisega, otsekui lähendas Hannat temale veel enam. Stsjapan seda küll Hannale ei ütelnud, iseendalegi ei tunnistanud ta seda, aga Hanna oli talle kõige lähem, kõige kallim inimene. Ta oli rõõmus, kui Hanna millegi üle rõõmustas, ta oli kurb, kui Hannagi kurvastas.

Ta ei jõudnud küllalt imetleda Hanna lahtisi käsi, võlutult püüdis ta Hanna tabavaid ja teravmeelseid ütlemisi — kui leidliku ja väleda keelega ta oli! Kui vahvasti oskas ta meeleägeduses Javhimi suu kinni panna — korrapealt, mõne sõnaga!

Kui ilus ta on! Stsjapan vist muud ei teekski kui imetleks tema veetlevat nägu — meeldivaid jumekaid põsekumerusi, uhkevõitu nina, peent kabusat lõuajoont ja kuumi pruntis huuli. Ja veel tema silmad, alati elevil murelipruunid silmad, millest paistis kord nukrus, samas pilklik välgatus, seal jälle peidetud valu — mida võisid ainuüksi need silmadki teha Stsjapaniga!

Isa on kah imelik, ei saa aru, mille külge Javhim rippuma jäi! Hanna suudaks ju ükskõik kelle ära võluda

ja enda kütkesse panna! Kas või üksainus sõna — ja Stsjapan läheks tema eest vist küll tulest ja veest läbi!

Võib-olla et Stsjapanil polekski sellist kiindumust Hannasse, sellist lembust tema vastu, kui tal oleks hea, kui oleks näha, et ta on oma südames õnnelik. Kui Stsjapan poleks tähele pannud, et ka Javhim, sõnaaher, morn ja kinnine oma kibedas ja tigedas rahulolematuses, ainult haruharva heidab Hannale rõõmsa või heldinud pilgu! Stsjapan tundis ja veendus selles korduvalt, et Hanna ei armasta Javhimi, vaid on lihtsalt sunnitud siin olema. Ja mis armastus see Javhimilgi, kui ses armastuses pole headust, vaid pigem meelekibedust ja kahtlustust.

Nii mõnigi kord oleks Stsjapan tahtnud puudutada ta kätt, seda lohutavalt paitada, ütelda mõne lahke, hea sõna! Aga ühtlasi tekkis ka raske, südant vaevav süütunne: inetu ja patune tundus talle see kasvav kiindumus venna naisesse. Ta sõitles ja noomis iseennast: teadis küll, et kiindumus Hannasse on patt ja nurjatus, aga ei osanud oma hingevaevast vabanemiseks midagi ette võtta. Ööd ja päevad uuristas ta hinge mõte: miks siis patt, kui ta Javhimi ei armasta?

Ei armasta Javhimi. Ja pole talle siin miski armas. Jätaks rõõmuõhinal kõik kus seda ja teist, läheks üksköik kuhu! Ja Stsjapangi võiks minna temaga ühes, kuhu ta iganes sooviks — peaasi, et saaks lahti, peaasi, et oleks õhku hingata. Peaasi, et kahekesi . . . Ütleks ta vaid sõnagi! . . . Kuid Hanna ei ütle seda sõna, nagu ei märkaks ta midagi. Võib-olla arvab, et Stsjapan lihtsalt venna pärast . . .

Nüüd on Hannal väga raske. Kaotas oma ainsama lohutuse . . . Talle on nüüd nii väga tarvis tuge, tuge ja — vabanemist. Seal, kuskil mujal, ei tuletaks miski talle seda lööki meelde . . . Mis siis, kui läheks ja ütleks talle, et ärgu nii sügavalt leinaku, kui lohutaks pisutki? Muidu on ta ju ihuüksi oma leinaga, piinleb seal ihuüksi. Juhiks vähemalt tema mõttedki sellelt löögilt kõrvale . . . Ta läheks, nad istuksid pisut kahekesi, see oleks ka toeks.

Ja tema juba suudab tuge pakkuda — pole ta enam poisike. Kui asi nõuab, suudab omalgi käel ära elada,

kui asi nõuab, suudab ka iseennast toita. Tööd on ta küllalt teinud, teab ka, kuidas põlluharimine käib, ja kui tarvis, siis võib veel kirjatarkusega lisa teenida. Küll elatud saab, kui asjad nõuavad! . . . Ka teistel inimestel oleks temaga mõnus elada — lusti ja lauluga võiksid nad elada, mitte nii nagu isa ja Javhimiga! Tema juba kedagi tööorjamisega ei vaevaks ja altkulmu ei põrnitseks . . .

Mis siis, kui võtaks südame rindu ja räägiks kõik ära? Kõik räägiks südamelt ära — mis mõtet on tal ja Hannal asja ees, teist taga kannatada! Salatseda, päev päeva kõrval orjata, ära õnnuda, ilma et valguskiirt näeks! . . . Kui paljudki elavad teistviisi, inimväärselt, ja kui nendegi eest pole teed inimväärsele elule kinni pandud! . . . Ainult süda rindu võtta, ja algab uus, vaba, kauaihaldatud elu . . . Isa ja Javhim tulevad koju, aga nendest pole jälgegi — eks püüa tuult välja peal! . . . Stsjapan tõusis juba lavatsilt püstigi, hakkas mööda tuba käima. Läks trepile. Süda peksis metsikult. Ta läheb. Räägib kõik ära! . . .

Astus tema trepile. Tema ukse taha. Ent samas tundis ta järsku ülesaamatut abitust ja argust. Ta seisatas ja kuulatas: võib-olla nutab, siis läheb ta sisse, hakkab tröstima ja — räägib kõik ära. Niimoodi oleks parem. Kuid nuttu polnud kuulda. Ta nihkus ukse tagant kaugemale.

Mitu korda läks ta ukse juurde ja tahtis sisse minna, aga — jäi kartlikult seisma. Ei jätkunud julgust. Ta sõimas iseennast küll argpüksiks, küll limukaks; noomis, et niimoodi ei jõua iial kuhugi, kuid neetud argusest jagu ei saanud. Midagi imelikku oli temaga: polnud julgust sisse minna, aga et ära tulla, uksele selg pöörata — ei kuidagi. Nagu ahelaga küljes kinni. Kord lähenes, seal jälle nihkus kaugemale, nagu oleks sinna needitud, näägutas iseennast, koguni ilkus enda üle. Siis tegi see kõhklemine otse vihaseks, ta läks nagu söakamakski . . . Kas nüüd või mitte iialgi! Tõrjus meelest kõik muu, ei arutanud enam ja tõmbas ilma pikemata ukse lahti.

Hämaras toas jäi Stsjapan seisma ja vaatas ringi, otsides Hannat. Ta pigem aimas kui nägi, et Hanna oli pikali voodis, aga ei läinud tema juurde. Ootas, mõtles,

et ehk küsib midagi, teeb ehk mingil moel välja. Hanna vaikis. Siis hakkas ta arglikult ja tasakesi voodi poole nihkuma — kas tõesti magab?

Süda tagus nagu haamriga, kui ta peatus ning Hanna kohale kummardus, kuulatades ja silmitsedes üsna lähedalt. Nii lähedal oli ta, et kuum laine uhkas pähe, silmade ees läks kirjuks. Hanna ei maganud, silmad olid lahti, aga kõige jahmatamapanevam, et ta lamas täiesti liikumatult. Nagu polekski elu sees!

«E-ehk . . . on sul . . . paha? . . .» sai Stsjapan kuidagi öeldud.

Hanna ei vastanud. Stsjapani hämmeldus ei andnud järele, vaid suurenes veelgi, ta ainult vahtis, ilma et sõrmeotsagi oleks suutnud liigutada. Tundis ainult, kuidas süda taob ja et peas on kõik segi. Kartus oli nüüd üle, ta oleks võinud ükskõik kui vapra teoga toime tulla, kuid jälle häda: mis mõtet tema vaprusel on? mis teha? Äkitselt polnud ühtki mõtet peas.

«Ehk on midagi . . . tarvis? . . . Ma ju võiks . . .»

Selle asemel et midagi soovida, pööras Hanna end vaikides kummuli ja jäi lamama, nägu patja surutud. Stsjapan seisis ikka veel. Oleks pidanud midagi tegema — ja ta puudutas Hannat, pani areldi käe tema õlale. Peopesa oli tuline, äkiline kuum hoog kohises üle kogu keha, nii et võttis südamegi nõrgaks. Ei eales varem olnud tal nii suurt iha Hanna vastu liibuda, teda emmata. Hädavaevu neelas ta alla kõrisse kerkinud kuuma klombi:

«Hanna . . .»

Kui kahju oli tal sel silmapilgul Hannast, kuidas ta armastas Hannat, kuidas ilules ta hing, kuidas lõkkas ta südames rõõm ja lootus, avali kõigeks ja tormakalt ootvel! See lootus ja rõõm ja Hanna olid kogu ta elu. Kui Hanna käsiks tal praegu surma minna, siis ta läheks surma võib-olla õnnelikunagi! Kui Hanna tahab, on ta valmis kõigeks!

Hanna ütles seda, mida ta ei oodanud. Tasakesi, vaevalt kuuldavalt, aga nii vaenulikult ja järsult, et Stsjapanile oleks nagu näkku löödud:

«Mine minema.»

Iseendast põrkas ta käsi Hanna õla küljest ära. Kõik, mida ta oli nii ihaldanud ja armastanud, muutus ainsa

hetkega kaugeks, kättesaamatuks. Tundes sisemuses kõike hanguvat, millestki õieti aru saamata taandus Stsjapan ukse poole.

7

Terve öö lamas Hanna pikali maas nagu poolsurnud. Nagu poolsurnud oli ta — pea mõtetest ja süda, nagu võis arvata, tunnetest täiesti tühi. Pikkamisi loimates, teadvusesse jõudmata, möödusid silme eest ainult mälestuspildid, möödusid loimates üksteise järel, peatusid, ilmusid jälle, põimusid üksteisest läbi.

Kord nägi ta, kuidas lapsuke jalgadega sibab, kuidas sääsed parvena õrna näo kallale tükivad . . . Siis nägi, kuidas ta pisi-Veerat luhalt ära tõi — pea noogub, ise nii valge, otsekui magaks. Kuidas ta lamas liikumatult künas, kui viimist korda pesti, kui särk selga pandi . . . Kuulis, kuidas ratas nägises, kui kalmistule sõideti, kuidas liiv sahisedes puusärgi peale langes . . . Ikka ja uuesti, lõpmata palju kordi kerkis silme ette pisi-Veera valge liikumatu pea puusärgis padja peal, ja see tõrjus kõrvale muud mälestused, mattes nad enda alla . . . Kõik, mis vaimusilma ette kerkis, jättis kummaliselt ükskõikseks, nagu polekski sellel Hanna südames vastukõla, ei puudutakski teda, ei erutaks, ei teeks haiget. Nagu valu ega leina poleks olnudki, nagu poleks ta neid äkki enam tundnud. Kõigele vaatas, kõike võttis ta nagu poolsurnu. Kõige vastu oli ta tuim. Tuim oli pea, tuim oli süda, tuim oli viimne kui närvikiud . . .

Ses kalestunud olekus muutus Hanna süda endalegi märkamatult Glušakkide vastu kivikõvaks. Sel ööl lakkasid Glušaki maja, õuepealne, laudad ja kogu Glušaki pere talle midagi tähendamast. Kõik, mida ta nende vastu oli tundnud, lagunes rusudeks, põrmustus, — sõnakuulmine, kannatlikkus, meeldimispüüe . . .

Alles koidu ajal, kui helenevatest akendest hakkas tuttavlikult sisse vaatama igahommikune valgus, järjest enam maad võttes, laienedes ja lõpuks päikesekiirtest sädelema lüües, ärkas ta nagu uuesti ellu. Kui aknapiidale ilmus värelev valguselaik, läigatas Hannas nagu mingi jääkilluke vastu ja hakkas sulama. Õine kivistunud raskus varises äkki maha, Hannal hakkas

kergem. Ent nii oli see ainult üheks silmapilguks, kohe sealsamas sähvatas virgunud südamest läbi valuviirg.

Päev tõi tõelisusse tagasi. Jällegi tulid mälestused, aga mitte enam vaikselt ega loimamisi, vaid tormasid ründavalt peale. Pilt pildi järel kerkis jälle vaimusilma ette. Kõik, mis oli olnud sel äikeseööl soos, umbpalavad päevad, pisi-Veera viimsed päevad. Mälestused panid juba südame valutama — mida enam edasi, seda rohkem. Kohutavalt vaevama hakkas mõte, et ehk oleks saanud tütrekese päästa, — see otse kõrvetas! Ei peaks pisi-Veera nüüd lamama kirstus raske mulla all, vaid võiks elada, elada! Jalgadega sibada, naerda, rõõmustada, kasvada, kaelakandjaks saada! Oleks võinud, kui Glušakid poleks nii ahned, nii neetult täitmatud! Kui ka tema ise süüdi ei oleks: oli tal tarvis neid kuulata ja just siis vahtima jääda, kui oleks pidanud aega viitmata jooksma sinna, kust saab abi! Ei päästnud ta lapsukese elu, laskis ära surra! Võib ütelda, ise tappis! . . .

«Issand on andnud, issand on võtnud,» tulid meelde äia sõnad. Süda mattus vihavahku: tapavad lapse ära, ja nüüd pole süüdlasi olemaski! Ajavad jumala peale, nagu oleks jumalal seda surma tarvis! . . . Ei südant, ei halastust ega häbi! Selle mõne heinakäputäie pärast lasksid inimesemaimu, tema tütrekese ära surra, aga oleks see neid mõtlemagi pannud, oleksid nad endid süüdi tundnud! . . . «Issand on andnud, issand on võtnud!»

Armas jumal, kui sa olemas oled ja seda kõike nägid — kas tõesti sa kuidagi endast märku ei anna? Või annad neile andeks? Kas tõesti on sellest küllalt, kui vanamees kord palvetab, ja sa unustadki kõik? Ei, ei tohi ju olla, et see neile nii lihtsalt kingitakse! Ei tohi ju olla, eks ju? . . .

Ent sellegi mõtte eest ei pääsenud kuhugi, et süüdi on ka tema ise. Süüdi rohkem kui ükski teine! Miks ei võinud ta kõik kus seda ja teist jätta ja minna, jooksujalu minna, laps süles! Oleks võinud minna isa juurde, isa oleks hobuse andnud, kui teisiti ei saa! Miks ta ometi vahtima ja ootama jäi, miks laskis tütrekese surra! Miks ta tegi vana ahnepäitsu tahtmist! . . . Ise

süüdi, ise! . . . Anna mulle andeks, pisikene! Anna andeks, mu puhkemata õieke!

Mõtted tormasid vihurina, kõrvetasid, vaevasid. Ei suutnud neid enam taluda, ta ajas end voodist püsti nagu haige. Pidi midagi tegema. Nõrgaks jäänud, peaaegu täiesti jõuetu, hakkas ta vaevalt jalgu järele lohistades toas ringi koperdama. Ta ei mõtelnud, mida peaks tegema, mitte midagi ei mõtelnud ta. Ei suutnud mõtelda. Nagu unenäos läks ta hämarasse vöörusse, kus nurgas lavitsa peal seisis veeämber, jõi ja tuli nagu unenäos jälle tuppa.

Äkki silmas ta aknalaual sinna unustatud sinist mähkmepaela, mille ta oli viimaste päevadega pisi-Veerale kudunud. Südamest käis läbi nii terav valuvahk, et oleks peaaegu oianud. Kõik, mis iganes silma puutus, tuletas meelde pisi-Veerat, värskendas leina ja kõrvetavat südamevalu: tekk, mis oli tütrekesel ümber olnud, kui ta siia toodi, puusohva, kus laps oli kirstus pühapiltide all lamanud . . .

Kuuldes, et karjane hõigub ja lehmi ajab, läks ta õue. Kuuri ees lõi valu uuesti südamesse: veel niiske musta maa peal vedelesid värsked helevalged lauajupid, laastud ja saepuru. Siin tehti pisi-Veerale puusärki.

Ilm oli tühi ja nõretas südamevalust. Ilmas ei olnud kõige kallimat inimest. Kõik oli vastumeelt ja võõras. Kui lehmad olid välja aetud, läks ta vankudes mööda tanumat kalmistule. Värskele liivasegusele mullakünkale noorte akaatsiate vahel langes veel jahe vari. Ta istus kääpa äärde ja jäi liikumatult kühmutama, nagu oli kunagi kühmutanud hälli juures, kui laps magas.

Ta ühtaegu tundis ja ei tundnud, et läks soojemaks, et närtsinud lilled lõhnasid, et sääsed ja põrnikad pinisesid. Aeg-ajalt kostis kalmistu tagant vankrite näginat ja loginat — inimesed sõitsid heinamaale.

Isa ja Hvedzka leidsid ta siit. Nende järel tuli ka võõrasema.

«Kena paik küll leitud!» ütles võõrasema hauda ja akaatsiaid vaadates. «Ei paigal viga ole! Kõik rohelise sees, nagu ära ehitud! On ehk temalgi parem, et nii kenas paigas magab! Talle ju kõik näha, vaatab sealt, ainult et häält teha ei saa . . .» Ta astus Hanna juurde.

«Oled siin istunud-olnud — hakkame ehk minema! Meie läheme heinamaale.»

«Lähme!» ütles ka isa paluvalt.

Hvedzka vaatas vaikides, ehmunud silmadega. Hanna tõusis maast ja läks ristide ning mändide vahelt läbi vankri poole. Kui nad minema hakkasid, veeretas võõrasema kõigest, mis keelele tuli, püüdes Hanna kurbi mõtteid hajutada, isa aga vaikis ja vilksas vahetevahel osavõtlikult ja nukralt tütre poole vaadata. Kui metsa vahele jõuti, ulatas ta ohjad Hvedzkale ja harutas leivakoti suu lahti.

«Sööksid ehk natuke?» Tšarnuška pakkus Hannale leiba ja viilu pekki.

Hanna võttis vastu, aga sõi niisuguse moega, nagu poleks toidul mingit maitset. Ta vaikis, kuni jõuti niidule. Hakkas kodustele appi, võttis loogu, kuid ikka vaikides, niisuguse ilmega, nagu ta ei taipaks ega teaks, mida ise teeb. Glušakkide poole ta ei vaadanud, nagu poleks neid siin soo peal olemaski.

Alles lõuna eel viis võõrasema ta Glušaki pere juurde. Hanna läks vastumeelselt ja kõik ehk olekski rahulikult korda saanud, kui ta poleks tamme all märganud tütrekese hälli. Häll rippus seal nagu oli jäänud, riiegi üle, justkui oleks pisi-Veera seal sees. Kui Hanna seda nägi, langes ta hälli juurde maha ja vappus nutust.

Sealt leidis ta Javhim. Higine, päikesest põlenud, seisatas ta veidike, siis tahtis trööstida:

«Noh, aitab juba! Lapsi saab veel, ega me vanad tudid ole! Noored inimesed!...» Arvas, et Hannal niimoodi nutt kohe järele jääb, ja kutsus: «Lähme! Varandus saab hukka!...»

Järsku lõi Hanna end sirgu, ta silmad olid metsikud, põlesid. Ta needis: «Et maapõhi ta neelaks, selle teie varanduse!»

KOLMAS PEATÜKK

1

Hanna lein oli küll otsatu, aga paljusidki Kurani küla inimesi see eriliselt ei puudutanud.

Üsna paljud arvasid, et see sündmus üldse mingit tähelepanu ei vääri: mis seal's ikka nõnda hädatseda — laps suri ära! Ole mul asja, või neid vähe otsa saanud! Just ses vanuses see kondimees inimeste ihusugu kõige rohkem niidabki! Kes Hanna leinast vähegi osa võtsid, olid peaaegu ainult naised, kuid ka nemad ei tõstnud teab mis suurt hädakisa; väga paljud küll arvasid küpse elutarkusega: mis muud, et pole antud, juba sündimisest saadik pole elukirjas. Sedapsi see juba on...

Kuri kubjas — mure kohatööde pärast, mis ühel päeval Kurani küla tühjaks pühkis, ajades inimesed viimseni heinaniidule — ei andnud juba iseenesest mahti kellegi teise õnnetuse pärast norgutada, tõrjus mõtetest kõik muu, sest see polnud nii hädaline. Kõrvalistest inimestest võtsid seda sõnumit rohkem südamesse vahest ainult Vassil ja Hadoska. Neis mõlemas tekitas Hannale osakssaanud löök iseäralikku vastukaja ja keerulist tunnete segadikku. Neil kummalgi polnud nüüd nii lihtne Hanna asjade üle otsustada. Vassil tundis küll Hannale tema õnnetuses siiralt kaasa, kuid kogu aeg segas teadmine, kui palju ülekohut olid Kännud talle teinud...

Hadoska sai Hanna õnnetusest teada oma venna Ivanka suu läbi. Nad isaga olid niitmast tulnud, Ivanka istus vankri juures, oodates, millal ema kausi sisse oblikasuppi valab, ja ütles täitsa rahulikult, hääles ei jahmatust ega kahetsust, et kuulukse sihukest asja. Hadoska kohkus nii, et hingki jäi kinni, ja sulgus endasse: mitte ainult et uudis ise niisugune oli, vaid et see riivas õrna, valusat kohta ta südames.

Valvsa tähelepanuga, nagu selletaoliste juttude puhul nüüd tavaliselt, jäi ta ootama, mis isa ja ema teevad, mis nad ütlevad. Ema ainult ohkas, heites Ivankale

laitva pilgu: vist oli ta kelleltki teiselt juba kuulnud. Isa aga ühmas tõredalt:

«Sõõ.»

Isal ja Ivankal oli piimatilgaga valgendatud oblikasupp peagi otsas ja sõna lausumata läksid nad viiskude lohinal niidujärjele. Hadoska hakkas emale appi: võtnud kausi ja lusikad, läks ta puhmastiku ääres oleva veelombi juurde, pesi nad puhtaks ja kuivatas ära. Kattis puhtad toidunõud soomudulaste pärast käterätiga kinni ja võttis reha. Lehvis veel hommikuselt värske tuulehõng, aga oli juba tunda, et varsti läheb palavaks. Kaelal ja käsivartel hakkas soe, aga mitte väga, rohi närbus, puhmastik ja heinalabud kaugemal hakkasid tõmbuma värelevasse vinasse. Kui Hadoska emaga kahekesi usinasti töhe hakkas — veel niisket heina kaarutama ja laiali ajama —, kilgendas soo äärest ääreni päikesest. Et päike nõnda paistis, käed hommikul välja puhanud olid ja töö sisse harjunud, ununes tusk ja kadus südamest vastuoluline ebamugavustunne, mis Ivani sõnumi läbi oli tekkinud. Ta ei mõtelnud midagi, laskis ainult rehal käia, olles täienisti tööhoole, päikese soojuse ja hommikuvärskuse võimuses. Ent silmad pöördusid alatihti kord pajuvõsiku poole, mille taga olid kõik need päevad Hanna ja Kändude pere, kord metsaveerse tee poole, mis viis külasse. Juba kaugelt märkas ta vankrit, tundis ära Hanna, Javhimi ja Glušaki eide; kui nad lähemale jõudsid, siis nägi, et Hanna oli peaaegu põlvili ja hoidis last süles, nagu elaks see veel. Piiritu ahastus paistis juba sellestki, kuidas ta lapsega seal kössitas, isegi kaugelt.

Hadoska terav pilk nägi seda kõike, ta sai kõigest aru, aga mingit vastukõla see temas ei tekitanud. Korrakski ei ilmunud ta rohekatesse, jääkillukestena külmadesse silmadesse kaastundlikku helki. Ta seisis liikumatult, surudes rehavarre teravat otsa vastu rinda, ei pööranud tükk-tükk aega neilt pilku, jäädes sisemiselt täiesti rahulikuks. Ta jäi rahulikuks, ehkki seal istus Hanna, ehkki tema kõrval varese kombel koogutas see, kes oli temale, Hadoskale, nii palju südamevalu toonud, veel enamgi, kogu elu ära rikkunud. Hadoska vaatas rahulikult, võib-olla rahulikumalt kui kunagi

nende aastate jooksul: see on jumala nuhtlus! Jumal on siiski temaga: see on nuhtlus kõige eest!

Ta saatis vankrit silmadega, kuni see metsa vahele kadus, ja jälle hakkas reha väledasti käima. Ta töötas nii, nagu poleks mingit õnnetust juhtunud. Nähtud pilt, tõsi küll, oli pisut veel silmade ees, aga ei teinud meelt haledaks. Mõtteid polnud. Sisemine tunne oli ainult jumalaga, sai kindlaks tema õiguses, tema vägevuses.

Ent varsti oli kõik hoopiski meelest läinud ja käed tundsid ainult seda, et rehavars oli soe. Nagu polekski midagi muud olnud kui reha, kui kahisev hein, käte osavus ja sitkus. Visa ja hakkaja on Hadoska töö juures: ei seisata isegi selleks, et punaseks kõrbenud, päevitusest hõõguvalt näolt higi pühkida; väsimusest hägunenud silmad valgete, päikesest pleekinud ripsmete vahel tõmbuvad ainult kissi, kui higi sinna kipub valguma ja ta käeseljaga kärsitult äigab. Jah, juuksepalmik pääseb vahel lahti ja hakkab õlgadel või selja peal hilberdama — siis ta seisatab, köidab selle kähku kinni, tõmbab räti üle — ja jälle reha kätte. Juuksed, mis kaela peal on valgete kiharatena rätiku vahelt välja libisenud, paistavad nüüd tumedad, märjad, nii et neist vettki nõrgub; vett nõrgub mööda kuumlevat kaela, mööda tedretähnilist nägu, suus tundub soolane, aga Hadoska reha muudkui välgub. Ainult niipalju, et vahetevahel ta pühib kiiruga üle pahtunud, nurkadest karpas huulte: vaevab kole janu. Veelähker vankri all tundub nagu unistus. Kuid Hadoska ei jookse sinna, ta kannatab veel. Jaa, Hadoskal on kannatust!

Küll on ta nüüd kena, see kabujalg-kanepilinnuke! Väheldast kasvu ja «säädupärane», nagu Honja ütleb, on ta veelgi pronnakamaks ja sitkemaks läinud. Sitke on nüüd ta kael, sitked on ka täidlased käed ja nõtked jalad, linane pluus on kõrgetest rindadest üles pinnitatud. Kui Hadoska istus, siis püstipäi, kui seisis, siis sirgelt — alati traksis; ta kätes aimus nõtkust ja tugevust, mitte mõne plikanähvitsa, vaid parimas õitseeas terve neiu ilu. Ja veel oli Hadoskal nüüd seda, mis omal ajal puudus — iseteadlikkust ja rangust: range silmavaade, ranged huuled, mis vist enam kunagi ei naerata. Ilus oli Hadoska eriti nüüd, ägedas tööhoos: silmad tumenenud ja otsekui pilvevines, huuled õhe-

tavad, hingeõhk kuum; sellest, kuidas ta rahmeldas, paistis selgesti, kui palju oli tal jaksu ja nooruslikku särtsu. Ilus oli ta seal kesk heinahunnikuid ja pajupuhmaid, kesk kilgendavat ja päikesesse uppuvat heinamaad. Ainult et polnud seda, kellele ta oleks silmarõõmu pakkunud, kõik, isegi Honja, olid ihu-hingega oma töö kallal. Ema oli ainuke, kes aeg-ajalt tema poole vaatas, aga mitte silmarõõmu pärast, vaid pigem oma tavalisest haledustundest, miks küll tema neiusaatus peab olema nii õnnetu. Siin, soo peal, aga ei haletsenud ema Hadoskat sageli mitte ainult tema saatuse pärast: lihtsalt kahju oli — eks andku endale pisutki hõlpu! Oli kahju, aga ta ei iitsatanudki sellest Hadoskale, sest teadis, et see niikuinii ei kuula!

Viimaks, jumal tänatud, torkas reha heinahunniku sisse. Läks vankri juurde, jõi lähkrit kallutades. Asetas lähkri tagasi vankri alla auku. Oleks võinud nüüd istuda, natuke puhatagi. Aga kus seda — otseteed jälle kibekärmesti loojärjele. Minnes nabistab patsi ümber siduda, pühib higi otsmikult . . .

Terve päeva kuni hilise õhtuni, kuni pimedani vehkis Hadoska tööd teha: võttis loogu, kandis Ivankaga heinasületäisi kokku, tegi isa, ema ja Ivankaga kuhja. Töö väsitas nii ära, et üle pimeda soo oma tule poole minnes olid jalad all nagu puupakud. Kogu keha oli nagu puupakk. Vaevalt suutis ta selga kõverdada, kui puhmastiku ääres veelombist pesi. Ent siiski hakkas ta emale appi õhtulise andmisel, pärast pesi jälle toidunõud ja lusikad.

Magama heites oli ta väsinud nagu ront. Arvas, et uinub silmapilkselt; unesegane räämastus mähkis ta tõepoolest kohe endasse, tekitades tuttava hällimistunde. Aga see ei hällitanud niisama ruttu magama, uni ei tulnud; teadmata miks sugenes ses rambes unisuses mingi käsitamatu ja — ta tundis seda — sööv ängistustunne, mis riisus rahu. Siis käis nagu ärev tuulepuhang üle, ei tea miks hakkas süda valutama. Millestki hakkas kahju, millestki läks meel kibedaks. Nagu soopinda vajutatud jälge immitseb musta turbavett, nii hakkasid vaevama sünged, äkitselt kuidagi väga teravad piinavad mälestused. Kuidas ta seisis Gliništšõ järve ääres, kuidas pea pööritas, kuidas mätas jalgade alt hakkas

ära libisema; kuidas ta läks taiatarga juurde, kuidas istus ja ootas, kuidas see tema juurde tuli; oli nagu jälle see must, vinge, kohutav öö, jälle palju suurema, vastupandamatu jõuga vallutasid meeli ahastus, hirm, valu, häbi. Meenus Juravitšõ haigemaja pisike kamber, justkui oleks ta alles eile sealt välja pääsenud; samas kerkisid imeselgetena meelde need vastikud seinad, see vastik voodi, see kole haigetubade õhk, kõik, mis siis elu vastikuks ja talumatuks tegi. Nagu uuesti tundis ta tolle öö metsikut tuult ja kibedat lund, kui ta tahtis kõigele lõpu peale teha; tolle tusase päeva peavarjutustunnet, kui ta kodu poole sõitis; jälle nagu oleks ta kuulnud, kuidas Kännu koerad äkki kärisema pistsid, kui regi mööda tanumat libises.

Et peletada kibedaid mälestusi, sundis ta ennast mõtlema millestki paremast, Honjast: mis temaga küll pihta hakata? On juba Hadoska peale tigegi, ja mis seal imet, kui nii kaua peab sabas tilkuma! «Või ehk tõesti — minna? . . . Ta siiski armastab, ütle mis ütled, aga armastab! Kui ei armastaks, või ta siis nii visalt järele jookseks! Ja täitsa poiss on ta, üle küla kõige täitsam . . . Ainult et pole usklik. Ei karda jumalat. Aga sellest võib jagu saada . . . Ta ema tahab ka . . .» Tuli meelde, kuidas nad hiljuti olid kokku saanud. Ema ise oli teda, Hadoskat, näha tahtnud. Ta lamas asemel, vaatas pimeduse varjust. Esiotsa ei lausunud ühtegi sõna, aga Hadoskal oli tunne, et ta Honja emale meeldib. Haige sulges silmad, vaikis veel pisut ja siis hakkas suu süüdlaslikult liikuma:

«Ma olen vist nüüd kole küll . . .» Hadoskal hakkas hale, oleks tahtnud teda trööstida: «Ah, mis kole, mitte sugugi kole, mis jutt see olgu! Ainult et õnnetu! Ja et õnnetu — ega siis teie selles süüdi ole!» Oli näha, et eidele tema sõnad meeldisid. Kuid Hadoska ei saanud haledusest lahti: oli kahju Honja emast, kahju Honjast, kahju mudilastest, kes algul Hadoskat võõrastavalt piilusid, siis aga toast kuhugi minema putkasid . . . Veel kaks korda käis Hadoska Honja ema vaatamas ja tema aseme ees pisikesel pingil istumas. Ta ise oli õnnetu ja Honja ema oli talle otsekui sõbranna eest. Tema seltsis oli Hadoskal vaikne ja rahulik olla. Ainult üks asi oli paha: pidi olema ettevaatlik, sest võidakse hakata

keelt peksma, nagu katsuks ta Honjale ligi tikkuda . . . «Honjal on hea süda,» ütles kord poisi ema. «Mis sul ikka nii väga mõtelda . . .» Hea süda . . . Või ta ise ei tea, et hea süda! . . . Aga kellel sest kergem on? Viga pole ju Honjas, viga on temas! Temas endas! . . . Hadoska meel läks väga kibedaks, nutt tikkus peale. Ta sai pisaratest võitu, aga süda vaevas ja valutas. Ses meeleängistuses meenus jälle, kuidas Hanna vankri peal oli istunud. Ta hakkas mõtlema Hanna õnnetusest — ja nüüdki ei olnud kahju — veel enam, isegi rahulikuks ei suutnud ta jääda nagu päeval. Isegi teravamini kui muidu tundis ta vaenu: eks katsugu nüüd! Samas aga tundis, et pole ilus ligimest tema õnnetuses parastada, aga otsekui kiuste tuli meelde, kuidas ta oli pärast Juravitšõst tagasitulekut esimest korda Javhimiga näost näkku kokku sattunud. Nagu oleks ta just praegu Javhimist mööda lipsanud. Isegi kui ta meenutas Hannat üksinda — hiljuti, pärast Javhimi nägemist, oli neil olnud pealtnäha vaikne kokkupuude, kui oblikaid korjates ootamatult vastamisi satuti —, tekitas see sallimatustunnet. Ja pole see mingi ime: nii oli ka tookord põllul, kus nad Hannaga olid üsna lähestikku, aga tema ei ütelnud ühtegi sõna. Nagu oleks müür nende vahel olnud! . . .

Nüüd siis peab temagi need marjad maitsma! Nüüd on siis temalgi . . . Äkki kerkis Hadoska mõtetele ette midagi muud, suurt, hiiglaslikku: juba mitmendat korda tuli kõike kõrvale tõrjudes meelde t e m a laps! T e m a o m a, Hadoska laps! T e m a, keda ta pole iial näinud ega näegi! T e m a, kes nüüd saaks varsti kolmeaastaseks, kes võiks kaelast kinni hakata, vastu rinda liibuda, ema hüüda! T e m a, kellel ta ise elada ei lasknud! T e m a, kelle ta — süda oli lõhkemas vaigistamatust ahastusest — i s e, i s e tappis!!!

2

Minevik jälitas alailma. Ta tungis kord peale, siis jälle taandus, aga ära ei kadunud kunagi. Kõigele Hadoska elus langes praegu mineviku vari. Ta tuli öösi, sai saatjaks päeval, oli mõtetes, meeleoludes, tegudes.

Tol päeval, kui isa näost kaame ja ärapiinatud Hadoska haigemajja viis, ei jäänud ahastus temast Kuranisse maha. Juravitšõ haigemaja puhtas kambris tundis Hadoska end niisama maharusutuna nagu siis, kui ta tuikus Gliništšõ soosilma kohutava musta sügaviku äärde, kui koputas Zahhari taiamoori ukse taga, kui ta pärast poolsegasena kodu poole rontsis. Vaikses haiglatoas vaevasid ja piinasid häbi ja meeleheide Hadoskat veel hullemini kui tol vingel armutul päeval ja õudsel ööl. Juba esimesel päeval haigemajas tuletati nagu vihuti seda kõike jälle meelde, mida oleks nii väga tahtnud unustada. Vaevalt sai Hadoska kanderaami peal arsti tuppa toodud, kui naisarst hakkas niisuguseid asju pärima, mille peale hirmus mõteldagi, liiati polnud see arst üksinda, kaks valges riides naisterahvast seisid veel seal juures ja kõik nad tahtsid teada ning näha Hadoska häbi. Hadoska suu jäi kõvasti lukku, siis aga tuli sisse keegi valges riides meesterahvas, punetav nägu sile ja libe, ja tahtis vist samuti pealt kuulata ning vaadata. Hadoska oli lamanud peaaegu meelemõistuseta, aga nüüd tuli nagu elu sisse, ta raputas pead ja kisendas metsikult: «Ei, ei! . . .» Ta kisendas ja kisendas, katsus end kanderaamilt püsti ajada ka siis, kui meesterahvas oli välja läinud ja naisarst tema rahustamiseks midagi rääkis, kisendas senikaua, kuni ta valges riides naiste tugevate käte vahel täitsa nõrkes ja kaotas meelemärkuse. Sellest päevast oli kõik siin Hadoskale vastik, kõike ta vihkas — valges riides arste, lobisejaid ja pealetükkivaid naisi oma toast, isegi kuusetukka ligidal akna taga: tal oli tunne, et kõik tema lugu teavad, talle näis, et kõik vaatavad tema peale kuidagi tähendusrikkalt, varjatud räpaste mõtetega, tema hädast ja tema häbist otsekui lõbu tundes. Kõige rohkem vihkas ta seda valges riides tursket häbematut meesterahvast, kellest räägiti, et see olevat arstide ülem, ja kes peaaegu et iga päev kõigi juures käis, naljatoonil seda ja teist päris ning läbivaatust tegi. Algul tahtis ta ka Hadoska juurde tulla, aga niipea kui Hadoska teda lähenemas nägi, punane täissöönud nägu ilgel muigel, nagu siis tundus, hakkas ta üle keha värisema, nagu meeltesegaduses, kattis silmad kätega, pistis karjuma. Sellest päevast see mees tema ligi enam

ei tulnud ja jäi ka teiste naiste juures ülespidamiselt taktiliseks ning viisakaks. Ei olnud sel ajal Hadoskal rõõmu taadist-eidest, kes sageli, jah ülearu sageli käisid kodunt head-paremat toomas. Taati-eite ei iitsatanud sellest sõnagi, kuid Hadoska aimas, et nad teavad, mis viga tal on. Ta põles häbist, süütundest, meelekibedusest, vaikis tigedalt ja ainult ootas suure kärsikusega, millal nad tema juurest ära lähevad. Iga kord, kui isa-ema olid lahkunud, tõusis Hadoskal eriti suur hirm, et võib-olla teavad Kuranis tema patust juba paljudki, teavad võib-olla kõik poisid ja tüdrukud, teavad ja naeravad. Mõnikord kerkis väga selgesti vaimusilma ette, kuidas nad lõksutavad ja tema üle naeravad, nii et oleks nagu nende hääligi kuulnud, kõiki silmsi näinud. Hadoska tarretus ahastusest.

Veel hulk-hulk aega mõtles ta kahetsusega soosilma vetesügavikule Gliništšõ lähedal: miks küll ta tookord pidi kartma lööma, miks ta sisse ei hüpanud ja korrapealt kõigele lõppu ei teinud? Mitugi päeva ja mitugi ööd pidas ta plaani, kuidas ta ise surma läheb. Akna taga ulusid tuuled, paukusid käredad pakased — tema hiilib öösi tuiskavale väljale või metsa, ja kõik on hoobilt lõpetatud. Näiteks maha istuda, end kägarasse tõmmata, magama jääda: räägitakse, et ainult unenäod pidavat tulema. Ei hirmu, ei valu, ja otsekohe on nii kerge. Kõigel sel vaeval korraga lõpp . . . Südaöö paiku hiilis ta hiljukesi koridori — sanitar magas kõrvuti pandud taburettide peal —, tasakesi, kikivarvul lipsas ta sealt mööda, uks oli lukus, aga võti ees, keeras seda kähku ringi ja sööstis millestki hoolimata eeskotta, sealt lõõtsuvasse pimedusse, jäise tuule kätte. Sanitar pärast rääkis, et uks prantsatanud, külm tulnud lahinal sisse; Hadoska saadud kätte aia tagant männikust lume seest, polnud teisel muud üll kui ainult särk.

Teisel päeval tuli ema ja sai kohe kuulda, mis Hadoskaga öösi juhtunud. Mis seal imestadagi — kogu haigemaja kõlises sellest. Ema oma õrna südamega sai kohe aru, mis tütar teha tahtis: ta vaatas Hadoska peale, silmad täis valu ja pisaraid, oli surmani kohkunud, hüüdis taevavägesid appi, vannutas: «Oh sa suur aeg, Hadoskake!. . . Mis sul õnnetul küll peas oli!. . . Mis taati-eite oleksid ütelnud, pisikesed vennad-õed!. . . Kas

me pole sind hoidnud nagu oma silmatera! Kas me pole sind armastanud ja hellitanud!? Kuidas sa küll sihukese asja pähe võtsid! . . .» Hadoska kuulas, aga justkui poleks midagi taibanud; ei kahetsenud ta oma tegu, ei olnud tal kahju emast — kõigele lisaks tundis ta, et midagi ängistab, pea lõhub valutada, hakkab kohutavalt külm, nii et ei saa enam kuidagi, hakkad lõdisema nagu halltõves. Ta sulges silmad ja ema arvas, et ta magab. Ägedas palavikus ta ei näinud, millal lõppes päev, millal tuli õhtu ja süüdati lamp. Õhtul jäi külmatunne äkitselt järele, keha lõi hõõguma, läks nii palavaks, et ei saanud hingatagi. Läbi mingi kuuma udu seletas ta arsti, kes oli südaöösi üles aetud, tundis nagu kauge kauguse takka ja täiesti ükskõiksena, kuidas tal otsmikku katsuti ja pandi kraadiklaas. Pika, lõpmatu igaviku, kus polnud ei päevi, ei öid, ei midagi arusaadavat, vähkres ta talumatus lõõmas, nägi mingeid õudseid jampslikke viirastusi, oigas, ümises, vahel kisendas; pärast arstid ütlesid, et ta olnud juba äärepealt minekul.

Ta tuli teadvusele päikeseküllasel selgel hommikul — jäätanud aknaruut hiilgas kirkas sädeluses. Ärgates oli ilmselt kerge olla nagu ei iial varem — tal endal oli tunne, nagu oleks ta kerge kui udusulg: tuuleõhk puhub korraks, ja lennus oledki! Siis ei lamanud ta nõnda kuigi kaua, sest märkamatult tuli uni, niisama kerge kui ärkvelolek. Ka järgmistel päevadel oli tal samasugune kergustunne, see ei kadunud: millegi üle ta ei mõtelnud, millegi pärast ei muretsenud. Kõik oli nagu uueks saanud: aknast langev külm valgus, hele kamber ja arstidki, isegi arstide ülem, see punetava näoga. Teisiti võttis ta vastu ka õnnelikku isa ja ema: tal tekkis kuidagi soe, lembiv, pidulik tunne. Isa küll enamjagu vaikis, pööramata temalt oma muhelevat pilku, ema aga vatras ja vatras, nii et sõnadki rõõmu pärast keerdu lõid: «Mitte ei lastud sisse! Et tema juures käimine olla ää keeldud! Et polla tohtrilt luba, sellelt kõige ülemalt. Aga ükskord ma käisin tema enda, selle kõige ülema palvel. Nutsin ja nurusin, et ta laseks. Saingi sisse. Kuid sina — magad ja ei maga ka, maigutad muudkui suud, nagu oleks joomajanu. Kohe näha, et huuled kuumad, kuivad. Ja keerad aga pead sedapidi ja teistpidi, nagu oleks küljealune paha, eba-

mugav. Ja kui ma seda nägin, läks meel nii haledaks, et ei võinudki enam vaadata. Vesi jooksis silmist sorinal. Ütlesin nõnda tasakesi, et Hadoska, ise aga vappusin nutust. Ja sina just nagu kuulsid või, laud lõid värisema, tegid silmad natukeseks lahti. Vaatasid kuhugi üles, aga silmad segased, vaeva täis. Ütlesin, et tütrekene, minu kallikene. Aga sina nagu ei kuulekski. Nagu ei tunnekski, nagu oleksin ma võnnuvõõras! Ei pööra üldse pilku — silmad segased, nagu elutud! Ütlesin, et ma olen ju sinu emm. Sinu emm, kuuled sa?! Aga sinult mitte märkigi! Vaatasid natuke ja silmad vajusid jälle päris kinni! Suu maigutas, justkui oleks kurk kuiv, nagu tahaksid vett! Aga siis äkki sa pistsid soiguma, midagi rääkima — tulistruttu! Mitte polnud aru saada! . . .» Emal valgusid jälle kibedad pisarad silma, ta ei saanud enam sõnagi suust. Nii väeti ja õnnetu paistis ta Hadoskale, et hale hakkas. Isa ei suutnud seda taluda ja sõitles: «Mis sa töinad! Nagu surivoodi ääres — jüsku! . . . Tüdruk täitsa terve, aga kus tema! . . .» Ema jättis kohe nuutsumise järele ja pühkis rätinurgaga silmi: «Nagu surivoodi ääres! Paljukest seal puudus — oli niisama hästi kui surivoodil! Eks ma vist sellepärast räägi ja nuta, et nii suur rõõm! Et tütreke justkui surnuist üles tõusnud! . . .»

Isukalt kuulas Hadoska uudiseid, mis olid küll pisikesed, aga tundusid nüüd nii huvitavad ja meeldivad — väikestest õdedest-vendadest, ema toimetustest — ja mugis mõnuga isa toodud külakosti. Kui aga ema ja isa olid ära läinud ja ta mõtlema hakkas, kuidas nad seal kahutanud reega sõidavad, kuidas Kurani katused neile pimedusest paistma hakkavad, kui ta neid katuseid, tanumat ja koduõue nagu täitsa ilmsi nägi, hakkas Hadoskat koos õnnelikust jällenägemisest jäänud vaikse rõõmuga rõhuma nukrus. See polnud ainult igatsus isa-ema järele — kuskilt nõrgus sinna vahele midagi muud, midagi kibedat, tumestades äsjast muretust. Kunagine, nüüd unustatud valu hakkas jälle huumama. Tol õhtul möödus ta meeleäng nagu kauge pilv, mis tuli, loimas mööda rahutu varjuna ja oligi kadunud. Hadoska uinus ilma pahade mõteteta. Kuid teisel päeval ronis see pilv jälle ta üksildusse. Halvad ja vastikud asjad, millest teadagi ei oleks tahtnud, hakkasid kiusama, aina

rõndavamalt, aina tülikamalt meelde tikkuma, äratasid mälestusi, tõid pilte silma ette, sundisid mõtteid hauduma. Jälle ilmus unustusest Zahhari moor, meenus see kõle ja kohutav päev, kajasid kõrvus Javhimi sõnad ja tegid haiget. Mälestused roomasid risti-rästi, räbalatena, olles mattunud külma ja üdini lõikavasse udusondu, nii et Hadoskas kõik jäätus, ja ängistav abitus rusus ta maha. Esiotsa ta nagu ei tahtnud neid mälestusi tõeks võtta otsekui kurja und. Kuid tema tahtmist trotsides nad muudkui tulid ja tulid, muutusid järjest teravamaks ja valdavamaks, matsid taeva ja riisusid rahu. Jällegi helkis kirgas päikesepuna aknaruudult ja seintelt talle vastu sügava nukrusega, vinetatud ränka hingevalusse; tusaselt ja külmalt vaatas ülemise jäätumata aknaruudu nurgast sisse kahletanud ja turris kuuseoks. Nukralt ja vaikides seiras Hadoska oma toa naisi, kuulas nende igavaid jutte. Ta toanaabrid olid kõik «uued»: endised lamajad, üks varem, teine hiljem, olid koju läinud. Aga see muutus ei mõjunud Hadoskale rahustavalt, ka nende vastu tundis ta võõrastust.

Nüüd ei kurtnud Hadoska enam taga Gliništšõ soosilma mustavat vetesügavikku, ei plaanitsenud, kuidas ära joosta ja ennast tappa. Praegu ta isegi võpatas seda meenutades, kuidas ta oleks peaaegu ära külmunud, hiljutisest võimest nii järsult toimida polnud enam jälgegi. Hadoska tundis ennast imelikult nõrga ja abituna. See nõrkus ja võimetus oma hingehäda vastu, mis ei vaibunud, vaid ööd kui päevad teda jälitas, ajas Hadoska sageli meeleheitele: siis tõmbas ta teki üle pea, surus näo patja ning lõi vappuma summutatud kibedast nutust. Palavate pisaratega nuttis Hadoska taga oma muretut rõõmupõlve ja usaldavat meelt, oma kiivajooksnud noorust, mida ta pidas jäädavalt möödunuks. Esimestel päevadel, kui ta nuttis ja naised seda märkasid, hüüdsid nad teda ja katsusid lohutada, aga tema laskis kõik kõrvust mööda. Siis jätsid nad ta rahule, ei hakanud tühje sõnu rääkima, ei muutunud pealetükkivaks, vaid olid taktiliselt ja mõistvalt vakka. Peatäie ära nutnud, rahunes Hadoska tavaliselt ise ja jäi teki all magama.

3

Sel ajal muutus Hadoska väga jumalakartlikuks. Tundes end oma hädas ihuüksinda ja olles hirmul teadmata tuleviku ees, mis seda enam kohutas, kui mõtted läksid kodukülale, hakkas ta ennenähtamatu andumusega lootma jumala peale. Taevas polnud talle ainult taevas, elu polnud talle ainult elu — kõikjal oli jumal, kõigis asjus oli jumal. Millele ta iganes mõtles, igal pool aimas ta jumalat ja hakkas tema poole palvetama. Andumus jumalale muutus peaaegu hullustuseks.

Jah, ta palvetas väga innukalt, andis ennast täienisti jumala armu ja kohtumõistmise hoolde, tahtis nii tungivalt uskuda, et kõikväeline ja kõige õiglasem jumal armu heidab ja teda kaitseb, aga hirm, kui ta mõtles homsele päevale, ei kadunud, vaid vastupidi, hakkas suruma aina rängemini, aina masendavamalt. Mida lähemale nihkus tagasiminek Kuranisse, seda suuremaks hirm kasvas: maast-madalast tuttavad köögiviljaaiad, majad ja lodumikud ei meelitanud sugugi, vaid vaatasid vastu ähvardavalt. Jällenägemine Kuraniga paistis nüüd jällenägemisena oma õnnetusega, Javhimiga, alandava keelepeksuga, mida ta kartis võib-olla rohkem kui kõike muud. Otsekui ilmsi seisis tal silme ees, kuidas teda vahitakse, kui ta reega mööda Kurani tänumat tuleb. Nendele pilkudele mõteldes hakkas tal juba siin haigemaja kambris nii häbi, et sulges silmadki: ei iial läheks ta sinna tagasi, ei kedagi tahaks ta näha!

Ema ja isa ei saanud alati tütart vaatamas käia: tee pikk ja koduski tööd-talitust küll, nii et hingetõmbamistki pole. Tihtipeale palusid nad naabrirahvast, kui neist keegi Juravitšõs juhtus käima, ka haigemajja minna ja külakosti viia. Kui mõni isa-ema palvel tuli, tõusis Hadoska nende pärast harva voodist üles, küll aga piilus pärast aknakardina tagant, kuidas nad koju sõitsid. Nõnda nägi ta liipjalg-Kübarikku, Dametsiku eite Mikanoriga, metsavahi Mitsjat; alles siis läks ta koridori, kui tuli Prakopi Manja, tema semu. Manja oli Hadoskat nähes nagu liigagi rõõmus, kuid Hadoska jäi kohmetuks ja valvsalt ootele, kohe märkas ta, et Manja ei vaata tema peale mitte nii nagu harilikult, mitte nagu omal ajal. Nagu kauguse tagant kuulas Hadoska, mida

Manja rääkis istjatsitest, sellest, kes kellega kudrutab ja kes kellega on purjuspäi kakelnud. Rääkis ja ise vahtis kogu aeg oma ümmarguste läikivate vasikasilmadega Hadoskale otsa, küllap selleks, et pärast simmanitel laterdada, nii et küll saab. Hadoska aga ootas ainult seda, millal ta vait jääb ja millal märkab ära minna: ei ta ise ega tema uudised huvitanud Hadoskat kriipsuväärtki. Kuid isegi siis, kui kõik jutud olid räägitud, vahtis Manja ikka veel, vaikis ja plaksutas oma vasikasilmi, kuni Hadoska esimesena oma kambrisse tagasi läks. Pärast seda kohtumist oli Hadoska juba kindlal otsusel, et ta Kuranisse tagasi ei lähe, vaid sõidab üksköik kuhu, peaasi et poleks tarvis kokku puutuda oma õnnetusega, oma hirmuga — Javhimiga.

Mitmelgi korral pidi ta kahetsema, et kõik omaksed elavad Kuranis või naaberkülades. Murdis ta pead mis murdis, aga ikka oli otsus üks ja sama: küllap on kõige parem siia, Juravitšõsse jääda. Alev on suur ja toanurga ning tööotsa leiab, kui aga tahtmist on. Juba oli maadki kuulatud. Sel õhtul rääkis ta jälle alevinaistega: Hadoska oli nüüd suures toas, naabreiks oli palju Juravitšõ rahvast, — võib ütelda, et peavari ja tööots oli käes ...

Rahutusega, nägu asjalikult murelik, jälgis ta aknast, kuidas sõitis ette isa regi, läks rõõmsaks ja elevile, nähes tuttavat kõrbi hobusepuksi. Kui aga taati-eite koridori tulid, ei jätkunud tal südikust oma soovi kohe alguses avaldada.

«Oi memmeke, mul on sulle midagi rääkida!» liibus Hadoska nagu meelitades ema vastu, kui vanarahvas juba minema hakkas.

«Mis sul siis rääkida on?» Ema paitas ta pead, arvates, et mis tühja ta ikka räägib.

«Ainult teie ärge pahandage,» hoiatas Hadoska ette, nüüd juba tõsise näoga «Eks ju?»

«Mis siis on? Mis kärbes sul's peas piriseb?»

«Piriseb jah kärbes! Ainult et mul on kõik hästi läbi kaalutud, memmeke! Ei maksa arvata, et see on ainult juh-auh! ... Eks ju?»

«No ütle juba ära ... Hea küll, ei arva! ...»

Hadoska lõi äkki uuesti kõhklema. Ta vaikis, kuid siis võttis end kokku ja purskas üheainsa hooga, ema otsa vaatamata, peaaegu ahastavalt:

«Memm, ma tahan siia jääda. Juravitšõsse . . .»

Ema otsa vaatamatagi tundis Hadoska, et see vaatas ta peale hämmastusega:

«Mis jutt see on?»

«Siia elama, memm. Hakkan tööle . . .»

Ema vaikis hetke, vaatas uuesti tütre, siis oma vanamehe otsa, nagu ei suudaks ise taibata.

«Ah sihuke on see kärbes!» ütles ta, nagu ei tahaks uskuda. «Ah sihuke!»

«Mul juba see ammu, memmeke . . .»

«Mis sul arus on!» ei tahtnud ema kuuldagi. «Seda kah veel tarvis! Sihukest jampsi välja mõtelda!»

«Memmeke, nii või teisiti — mul on juba aeg. Egas ma eluaeg teie juures . . .»

«On sul isa-ema juures kitsas olnud, on sul paha olnud?»

«Ei ole kitsas, ei ole paha, memmeke. Ainult et . . . Ma ei taha sinna tulla, memmeke! . . .»

Ema ei leidnud kohe õiget sõna. Hädavaevu suutis ta varjata haledust tütre vastu. Isa keerutas käes piitsavart ja kohmas:

«Ema räägib õigust — jüsku.»

«No muidugi õigust! Oled ikka isa-ema juures — millal on lapsel seal paha olnud? Mis laps see on, kes heast peast hakkab isa-ema võõraks panema? . . .»

«Egas ma, memmeke, taha võõraks panna! . . .»

«Kui ep taha, siis ju asi kombes!» Ema ei lasknud tütrel rääkida: «Isa-ema juures on alati hea! Katsu aga, et rutem koju saaksid — ehk lubatakse! Ütle, et ootavad pikisilmi ja valutavad südant! Kui palju oleme siin käinud, kui palju oodanud, et millal ükskord päris ära toome! Õed-vennad ootavad nii kangesti, et . . . Aga see igasugu lollus viska peast välja! Mis sa tühja asja pärast ennast vaevad!»

Ja näidates, et enam midagi rääkida pole, kaelustas ema Hadoskat ja suudles. Siis pööras kähku selja ja läks haigemajast välja. Isa astus märgi vilte lohistades järele.

Järgmisel päeval ütles sanitar Hadoskale, et olla tulnud kaks poissi ja paluvat teda välja tulla. Hadoska, kes oli voodis pikali, kortsutas ainult kulmu ja surus huuled kokku; keegi naistest andis head nõu:

«Ütelge, et on haige, et ei saa välja tulla . . .»

Naissanitar, kittel märgi laike täis ja punetavad käed märjad — vist oli midagi pesnud —, vaatas imestunult Hadoska poole, nähtavasti oodates, et see ikkagi tuleb, ja avas vastumeelselt ukse. Seejärel kuuldus koridorist jutukõma: keegi ähvardas valju häälega, võib-olla just selleks, et palatisse kuulda oleks, et «kui ta välja ei tule», siis murtakse otsemat teed tuppa sisse! «Andke seda talle teada! . . .» Kamandas lõbus, naerusegune hääl.

«Jaa, kavaler mis kavaler!» kiideti palatis. «Tuleb voodist välja kobida!»

«Sest murrab päris tõega sisse! Ei see pühitse, nagu näha! . . .»

«Aga kui mina läheksin tema eest? . . . Ahaa, kade hakkas! . . .»

Naiste naerulagina saatel palmitses Hadoska kähku juuksed, sidus patsid kinni ja kohendas kitlit: Honja on möllumees, võib tõepoolest sisse trügida, ei tema jäta! Sanitar kuivatas käsi ja laskis ta heakskiitvalt muiates endast mööda.

«Mis see siis olgu — ei taha enam väljagi teha või?» naeris Honja ja ulatas Hadoskale külma kõva käe. Seejärel surus tema kätt ka Nääk-Aljoša, kaval ilme näol, ja nokkis nagu Honjagi:

«Vist küll! Arvab, et mis need Kurani viisuvillemid!»

«Jutt see olgu!»

«Mis see's muud on? Kolmandat korda juba, kui Juravitšõsse juhtun tulema, käin siin ukse taga — ikka haige ja haige! Ei saa välja tulla! Ei tohi segada! Justkui teab mis Juravitšõ preilna! . . . Ma olen juba emagi käest pärimas käinud: mis see teie Hadoska nii kaua haige peab olema? Nuia ja nuia, aga ei lasta teda kaema! Tema aga vastu, et ju sa siis olid kehv mees nuiama! . . .» Honja naeris laialt: «Eks ma võtsin nõuks nõnda nuiata, et lastakse!»

«Ja nuiaski välja!» kiitis Aljoša takka.

«Nooh, mis seal's on! . . .» Honja silmitses Hadoskat heldinud pilgul. «Jumala eest, sind pane kas või väljanäitusele! Mis teile siin sisse söödetakse? Küllap vist aina selget saia? See'p see on, lesi aga maas, ja elu lilla! Ei taha enam koju tullagi!»

«Ega minagi siit koju kippuma hakkaks!» Aljoša luristas nina.

«Aga mina siin küll kaua ei kükitaks! Ninaesine ninaesiseks, aga pluht pole suurem asi!» Honja nuhutas kentsakalt ninaga. «Mingid rohud haisevad või mis see on?» Järsku pahvatas tal lõbusa lahmakusega: «No kaua sa siin mõtled vedeleda?»

«Varsti juba . . .»

«Aitab, ütle neile! Aga muidu — lihtsalt ära tüütab, kui sind ei ole! Jumala eest! . . . Sõidan teie perest mööda, ise vaatan, et ehk on juba tulnud! Lähen istjatsile, ise mõtlen, et ehk on temagi juba seal! Ikka veel pole, ikka veel pole! Mina jään seal igavuse käes üsna sorgu, aga tema laiskleb siin!»

Honja vaatas ta peale nii pahase näoga, et Hadoska huuled lõid naerust võbelema. Muidu suusoojaks ja umbusklikult ütles ta:

«Jääd sorgu jah. Paistab praegugi välja . . .»

«Kuidas siis ei jää? Las Aljoša ütleb, on see tühi lora või ei! Istjatsitel käin küll, aga konutan nurgas, pole lusti isegi mitte kedagi kabistada! Aljoša ju siin, tema pärast ei saagi luisata: olen ma kedagi kabistanud?»

«Plikasid mitte, aga Kätsa-eide koha pealt pole teada. Ses asjas ma vanduda ei saa!»

«Konutan nurgas, tukun natike, ja koju. Praegu kääksutab Aljoša pilli peaaegu iga õhtu. Aga imelik küll — mina ei oskagi enam kepsu lüüa. Muud ei mõtlegi, kui et oleks aga Hadoska siin, oleks Kanepilinnuke — küll laseks polkat või kadrillitantsu katessateisku tuuri peal!»

Honja lobises üksijäri, naeris, ja Hadoska hakkas järele andma. Alles siis märkas tüdruk ära minna, kui alevist jõudis tagasi peaarst, külma tõttu näost veel punasem, ja tunnistas Aljošat ning Honjat pika karmi pilguga. Aga veel voodis lamadeski kihistas Hadoska tükk aega salakesi naerda, meenutades Honja juttu. Hilise õhtuni oli ta heas tujus, mõteldes istjatsitele, tüdrukutele, Kurani põllulappidele, käis kergel jalal siia-sinna, ajas elavalt juttu. Aga kesköö unetuses ja väsimuses lõi ta äkki jälle nutust vappuma, nii kibedast, et ägamine pidi vägisi välja purskama . . .

Ta lahkus haigemajast paastukuu viimastel päevadel.

Päike vilksatas vahel madalatest pilvedest, otsekohe jälle kadudes; oli, nagu võiks iga hetk hakata alla ajama vihma või lumelobjakut, kuid ei vihma ega lund ei tulnud, ainult puhus vinge rihmutav tuul. Käed-jalad külmetasid, räästad tilkusid ja kaeblikult rudises vettinud lumi reejalaste all. Ei tahtnud midagi mõtelda ega teada. Isa keeras Juravitšõs puuhoovi sisse, pani siin maha kaks mingisugust kasti — Nohhim oli käskinud tuua; kui need ära toimetatud said ja nad Nohhimi aia ääres seisid, oli õhtu käeski. Üle soosilla ja mustendavate saueaukude juurest läbi sõideti juba vettinud pimeduses. Hadoska ei märganud, millal eestpoolt hakkasid vilkuma harvikud kollased tulesilmad ja lõi mustendama singa-songa majakobarik. Ta ei pööranud pead, ei vaadanud sinnapoolegi. Nagu polekski siit nii kaua ära oldud.

Tanumal ta võpatas ehmunult: vaikusesse lajatas Glušaki penide tige kärin. Silma lõikas tuli nende aknast . . .

4

Tol kevadel ei nähtud Hadoskat ühtki korda ei simmanitel ega istjatsitel. Terve suve ei kuulnud keegi ta häält neidude ringis: käidi küll kutsumas, aga ühelgi korral ta ei tulnud, ei tahtnud laulda. Hadoska sõbratarid naersid ja laulsid ilma Hadoskata. Külarahvas ei näinud Hadoskat enam mujal kui heinateol või põllul ühes väikeste õdede-vendade ja vanematega — päevitunud oli ta, vaikne ja töös visa. Mingit muutust ei sündinud tema juures ka sügisel ja talvel; ta jäi üksildaseks nagu metsaelanik, vahel käis teda vaatamas Honja, kord või kaks Mikanor, aga kõigile torkas silma, et nad õige ruttu loobusid: ei hakanud poistel asjad Hadoskaga klappima. Räägiti, et Hadoska ei tahtvat suudki paotada: muudkui vaikib ja vaikib, nagu ootaks kogu aeg, millal saaks üksinda jääda. Päris igav olevat temaga. Tõsi küll, teised naised jälle teadsid rääkida, et ega ta poiste seltsis suu peale kukkunud pollagi, et olla teisel hea meel, kui keegi käib, olla ise kutsunudki, aga missugune poiss sihukest tahaks! Selles asjas mindi tihtigi vaidlema: ühed kinnitasid, et juhtus mis juhtus, aga

Hadoska olla nüüd isegi tublim ja mõistlikum, hoopis teine kui mõni tuulepea või ta ise ennemalt; teised arvasid, et kui ta ise on süüdi, siis las ise maitsku need marjad ja ärgu poiste peale nii väga lootkugi . . .

Hadoskast teati veel rääkida, et tal polla ei Honjast ega ka Mikanorist sooja ega külma, et — seda kinnitas iseäranis ägedalt Kätsa — ta armastavat nagu varemgi ainult Javhimi ja ootavat teda nagu hingeõnnistust. Kätsa raius surmkindlalt, et olgu teistega kuidas tahes, aga temale olla see selge kui vesi; just sellepärast, et Hadoska Javhimi küljes nii kinni on, ei salli ta Hannat enam silmaotsaski, ent ometigi olid nad päris hiljuti nagu kaks narri teineteise järel . . .

Hadoskast lõksutati palju nii seda kui teist, keegi aga ei teadnud õieti, mis peitub selle endassesulgunud tütarlapse hinges — niivõrd erinev oli ta kõigist neist, keda oli varem harjutud nägema. Naiste oletusi oli tõelähedasi ja oli ka ekslikke, aga vististi ei olnud keegi oma arvamisega nii viltu kui terava-aruline Kätsa. Selle hulgas, mis oli Hadoska südames pärast haigemaja-aega järele jäänud ja mis talle veel korda läks, ei olnud Javhimil peaaegu vähimatki tähtsust: Hadoska ei tundnud mingit armastust, isegi haiglast mitte, kuid ka vihkamist nagu polnud enam. Kõik, mida ta Javhimi vastu oli tundnud, kalestus ta hinges kivikõvaks: nagu kivi peal oli seal kõik närtsinud. Ka ta ise pani imeks, kui rahulik ja ükskõikne tunne tal oli, kui nägi tanumal ootamatult Javhimi; läks temast nõnda mööda, nagu poleks eales tundnud . . .

Oli põrmu varisenud ja kalestunud ka ta sõprus Hannaga: Hanna ning Javhim seisid tema meelest praegu ühe pulga peal. Kui naiste juttudest hakkasid Hadoska kõrvu ulatuma kuuldused, et Hannal olla Kändude peres üsna kibe, isegi siis ei andnud kalkunud vaenulikkus kunagise sõbratari vastu järele. Kuid esiotsa polnud Hadoskal ka kahjurõõmu.

Sel suvel kuulis Hadoska uuesti lõokese laulu: sooja magusat valu tõi tema südamesse see ammutuntud, omal ajal nii armastatud lõõritamine. Nagu teistkordselt avastas ta võrmi valge liiva peal, jäi kuulama küpse rukki sahinat, tundis kõrte pehmet soojust, kui korjas neid sidemele. Vaikne mõnus rõõm täitis rinda, kui ta

väsinult, käsivarred päikesest põletatud ja jalad ära torgitud, lamas viljahaki ääres, kuulatas õhkuva maa helinat ja laulu.

Maailm oli täis hääli, täis oma elu, mida ta varem tähele ei pannud. Maailm, imeliselt rikas ja mitmekesine, elas kogu aeg oma vaikimatu lauluga: hommikul oli see habras ja helisev, päeval kuum ja rauge, õhtul tasane ja mõtlik. Seda kuulates ja selle sees elades ei vaadanud Hadoska kõike enam nagu kõrvalt, vaid otsekui sulas ise sellega kokku, muutus selle kõige loomupäraseks osaks. Oli tunne, nagu muutuks ta vahel siniseks taevaks, vahel valgeks pilveks: kerge nagu paplinutike hõljub ta seal imekõrgel, ei näe maad ega tea temast midagi; siis jälle oleks ta nagu ise muutunud viljapeaks, mis raugelt sahiseb janusel põllul, siis aga rohulibleks, mis täidab varjukad metsaalused kastejahedusega ja päikesepaistelised lagendikud magusa raugusega. Sellistel silmapilkudel oli tal nii hea, et oleks tahtnud nutta, et iseenesest avanes süda palveks — kiituseks jumalale. Tõsi küll, väga tihti tuli sellistel silmapilkudel ei tea kust nimetu nüri valu, tuues meeleängi ja kibedust, aga heldimus sellest ei kadunud, vaid muutus ainult teravamaks, tuntavamaks.

Sellistel puhkudel ei tulnud Hadoska põllult või metsast tagasi üksinda, vaid lilledega, mis pärast seisid akna peal savipotis. Nendest levis ka tuppa põllu ja laane lõhna, nad täitsid toa metsasalu ja lageda välja iluga. Kuid varsti tundis Hadoska nende lõhnas hääbumise nukrust — ta hoolitses küll nende eest ja vahetas vett, aga lilled närtsisid. Tal oli neist kahju. Hadoska meelest olid nad nagu elusolendid oma rõõmude ja tahtmistega — eks ole nad samuti jumala loodud. Ehkki ta lilli väga armastas, noppis ta neid siitpeale põllult või saludest vähe ja harva; nüüd tundis ta rõõmu oma koduaia õitest, mida olid täis savipotid akende peal ja peenrad maja ees. Siin oli tõesti ilus: suvel kirendas majaesine kõikidest kaunitest värvidest; kui ta koju tuli, vaatasid mündid, jorjenid ja kassinaerid otsekui sõbraterega talle vastu. Nemad olidki tal nüüd sõbratariде eest — kõige armsamad, õigemad ja ustavamad.

Sellest suvepäevast peale, kui Hadoska jälle kuulis lõokese lõõritamist, omandas maailm tema silmis just-

kui uue näo. Maailmas leidus sedagi, mis oli hea, rõõmustas südant ja pakkus lohutust. Hiljutine must lootusetus oli kadunud. Hadoska ei tundnud ennast enam nii üksildasena. Kuid selle suure muutusega, mida Hadoska tunnetas kõiges ümbritsevas, olid kõige vähem muutunud need jumalast loodud olendid, keda igiaegadest peale kutsutakse inimesteks. Võib ütelda, et neid — peale isa, ema, vendade ja õdede — nägi ja kuulis Hadoska nüüd vähem kui iial varem. Leidnud endale maailmast tugeva pideme, ei mõtelnud Hadoska nüüd enam nii suure hirmuga, mida temast räägitakse ja mismoodi tema peale vaadatakse. Ta nagu ei olnud inimestest enam nii sõltuv. Ja tal oli kergem.

Möödusid suvi, sügis, talv, tuli teine suvi, aga Hadoskas ei tõusnud igatsust inimeste järele. Nagu ikka, ei tundnud Hadoska ennast inimeste seas nii hästi kui metsas või viljapõllul. Nagu ikka, ei teinud ta teiste hulka sattudes kordagi suud lahti ja püüdis ainult omanuhti olla, ära aga läks nii, nagu oleks riivi tagant päästnud. Ja kellegagi põllul või tee peal kokku puutudes ei ütelnud Hadoska kunagi rohkem kui «tere päevast» ja tõttas kähku mööda, nagu oleks kartnud, et äkki jääb teine seisma ja tülitab teda. Pandi tähele, et Honja oli vist ainuke, kelle eest ta nüüd ära ei jooksnud, aga suurt sõprust polnud temagagi. Muidu viibis Hadoska inimeste seas vahest ainult kirikus, kus vähesed kuulasid ja palvetasid nii hardalt kui tema, või siis kirikusse minnes.

Veel pandi Kuranis tähele, et sel ajal kui Hadoska täiskasvanuid nii väga võõrastas, oli ta imeagaralt hakkamas lastega. Meelsasti viibis ta naabrimudilaste seltsis, kes ilmast ilma tema ümber hullasid, ja hoidishellitas alati oma väikesi õdesid ja vendi nagu päris ema. Küll andis ta neile süüa, küll juua, küll pesi neid — ja mitte ainult ühel päeval või tuju tõukel, vaid kõik need aastad — ning millise agarusega, millise armastusega! Hadoska ema ei jõudnud teda ära kiita.

Ja veel teadsid kurjad keeled rääkida, et kõigi nende aastate jooksul ei juhtunud kordagi, et Hadoska oleks andnud end mõne noore ema lähedale, kel rinnalaps süles. Räägiti, et ta ei suuda seda näha, tõmbub näost mustaks, põgeneb ülepeakaela minema. Kui jutuks tuli,

lõksutati Hadoskast üht kui teist, ja mõnikord arvati siis isegi, et küllap ta on «natuke nikastanud», et tal «kruvid logisevad», mis muud. Ja kes teab, mis kombel see kõik veel võib lõppeda!

5

Sel ööl mõtles Hadoska hulk aega Hanna ja tema õnnetuse üle. Ta peas ja südameski oli kõik segi. Vahel ta jäi nagu rahulikumaks: võõra inimese hädad, mis see tema asi. Vahel lõi lõkkama tige rõõm: pole õigus ilmast kadunud, nüüd on karistus käes; vahel halises ta härduses ja abituses kaasa: mis hirmus õnnetus! Süda pehmenes haledusest, kui ta mõtles, et praegu ahastab Hanna kuskil kirstu juures või valgel hauakünkal; juba oli ta oma kunagises sõbratundes, mis nagu polnudki veel kustunud, äärepealt et valmis kõik andeks andma, kuid peaaegu iga kord tumestas mõtteid Javhimi vari, millest ta härdasse kaastundesse uhkas mõru laine, ja jälle oli süda täis vasturääkivust ning leppimatust. See leppimatus suurenes ja kalestus veelgi, kui meelde tuli ta enda suur ahastus, ta oma lapsemaim, kelle ta nüüd nagu teist korda kaotanud oli . . .

Sellises heitlikus meeleolus nägigi Hadoska Hannat, kui Tšarnuška ja võõrasema ta sedasama metsaäärset teed mööda tagasi tõid. Hadoska oli tee ligidal ja nägi Hannat hästi: ta istus vankril raugalikult kössis, käed kramplikult ümber põlvede. Sõrmed olid nii tugevasti vaheliti, et neid vist keegi lahti ei tõmbaks. On — ja jäävad. Ja ise istus ta nii, nagu poleks tal enam sirgumist. Veel märkas Hadoska, et ta silmad olid kustunud. Just nagu pimedad! Sel hetkel ei mõtelnud Hadoska midagi, ainult vaatas osavõtlikult ning jahmunult. Ta nägi Hannat otsekui uue pilguga. Seal noogutas Tšarnuška vankrilt temale pead, aga äkki tõmbus vanamehe nägu valuliselt virilaks, ta äigas varrukaga üle silmade ning katsus mujale vaadata. Tema peanoogutus ja pisarad suurendasid Hadoska hämmeldust veelgi.

Hämmeldus ja süütunne ei kadunud terve selle päeva jooksulgi. Võttis ta loogu või vedas seda labudesse — ikka tundis ta end olevat süüdlane Hanna ees, kõigi ees,

iseäranis aga jumala ees, kes, nagu teada, nägi kõik ära, mida ta oli mõtelnud! Tõsi, veel nüüdki ei võtnud süütunne täienisti maad, veel nüüdki tõusis aeg-ajalt kõike segilööv tunnete ja mõtete virvarr . . .

Õhtul — pimedus oli äsja langenud —, kui ta isaga vankri juures sõi, tuli nende juurde Mikanor. Ta ei juhtunud siia esimest korda, niidulapid olid ju lähestikku, kuid Hadoskal polnud tema jaoks silmi, või kui vaataski, siis üsna sallimatult. Mõnikord tundis ta endal Mikanori raskeid pilke, tõmbus kössi, tegi end väikeseks ja ootas kipras kulmul, mis nüüd saab. Aga ei saanud midagi. Mikanor vist haudus mingit salamõtet, tõusis harilikult üles ja lonkis jälle oma laagri poole. Nii ka sel õhtul — suitsetas, puhus isaga juttu ilmast ja heinateost, vaidles temaga sõbralikult ja ägestumata kolhooside üle: küll saate näha, kolhoosid näitavad, mis nad väärt on! Nii ta rääkis, kuid Hadoska tundis pimedas istudes aeg-ajalt, et jälle vaatab tema poole! Vaidlus ei jõudnud ka sel õhtul lõpule: isa ei andnud järele, ta kannatus oleks katkenudki, aga seal tuli tal meelde, et hobused tahavad joota, ja kadus kerge südamega pimedusse. Hadoska jäi pinevalt ootele.

«Mis sa sest Honjast piinutad?» hakkas Mikanor alles tüki aja pärast pingutatud toonil. Rääkis nagu teise eestkostja: «Nii palju lased käia! Ja poiss missugune! . . . Aga sina piinutad! . . .»

«Ärgu siis piinelgu! Pole mina tahtnud!»

«Egas armastus sellest küsi, kas . . . tahetakse või ei taheta . . . Tuleb iseenesest — nagu tõbi kaela . . .» Nendest sõnadest aimus Hadoskale midagi rasket ja varjulhoitut, samasugust nagu tema pilkudestki. «Ehk ei armasta sa teda? . . .» Hadoska ei vastanud: just nimme hakkas ta vankris pöörama, nagu seaks magamisasemeid. Mikanor tuli ta juurde ja võttis käest kinni. «Või ehk . . . meeldin mina sulle?»

Ta katsus nalja heita. Kuid Hadoska tundis, et see pole nali, ja tal hakkas piinlik. Ja veel tundis ta, kui pisike ning mannetu on Mikanor tema ees, seesama Mikanor, keda Hadoska isa nii vihkas ja kartis. Ta küll ei lasknud kätt lahti, kui Hadoska tahtis ära tõmmata, vaid pigistas seda nimme, lihtsalt meheuhkuse pärast veel kõvemini. Pani tugeva käe ümber piha. Ja ikkagi

tundis Hadoska end temast üle olevat, raputas kannatamatult õlgu ja poiss laskis ta vastumeelselt lahti. Tõmbus eemale, süütas suitsu.

«Nõnda et ei meeldi? . . .»

Hadoska ei vastanud. Siis oli kuulda muretut vilelöömist — keegi tuli nende poole. Juba siis, kui tulijat nähagi polnud, teadsid mõlemad, et see on Honja. Lähemale jõudes lakkas Honja vilistamast ja ütles vaikselt ning tagasihoidlikult tere. Kui aga vastas Mikanor, järgnes naerulagin:

«Ja mina arvasin, et vanataat! . . .»

Ta viskas nalja ja naeris, nagu ei oleks sellest tahtnud väljagi teha, et Mikanor täna nii imelikult sõnaaher on. Ka seda, et Mikanor varsti jumalaga jättis ja pimedusse kadus, mõistis ta omamoodi. Hakkas hullama, kätest kiskuma, tormakalt kaelustama, kahmas iga kord ümbert kinni, niipea kui nad kahekesi pimedusse sattusid. Hadoska küll tõmbas käed jälle lahti, rabeles end vabaks, aga poiss püüdis, nagu oleks see päris loomulik, ta uuesti kinni, surus enda vastu, naeris.

«Millal me siis altari ette lähme?» küsis ta vist küll juba mitmekümnendat korda. Hadoska vaikis, aga Honja ei solvunud ega süngestunud sellest karvaväärtki; ise lõbus ja muretu, hirmutas ta nagu vahel varemgi: «Pole sa enam nii noor! . . . Jääd vanatüdrukuks! . . . Kes sind siis koristab!»

«Eks jätku koristamata! . . .» Hadoska oli naljast kaugel.

«Närtsid üksinda ära!»

«Muidugi närtsin! . . . Mõni asi! . . .»

«Lollike!» ütles Honja järsult. Lõpuks sai ta Hadoska ümbert kinni ja tõmbas oma rinnale. Tüdruk katsus lahti rabelda, aga Honja hoidis teda hellitavalt naerdes kinni. Nõnda räheldes küsis ta heatahtliku pilkega: «Ootad, millal tuleb mõni parem? . . .» Lisas sõbralikult ning enesekindlalt: «Paremat kui mina sa ei leia!»

«Oh ei! Kõige parem ilma peal!»

«Kõige parem! . . .» Honja ütles seda nii, nagu imestaks, kuidas selles saab üldse kahelda. «Paremat sa ei leia. Pole ilma peal paremat, jumala eest! Keegi ei hoia sind nõnda kui mina! . . .»

«Seda sa räägid igaühele!»

«Mina? Mitte kellelegi! Ainult sulle! Tead ju küll!»

Hadoska oli juba vastupunnimise jätnud, kui pimedusest kostis pahane «khm-khm». Tulija oli nii ligidal, et Honja otsekohe ise Hadoska lahti laskis; see hakkas palmiku kallal näppima. Hadoska ootas häbiga: isa oli kõike pealt vaadanud ja kuulnud. Mõne hetke vaikisid kõik kolm. Honja oli esimene, kes suu lahti tegi: katsumata ennast välja rääkida, hääles ei hämmelduse varjugi, pahvas ta ilma pikemata väljakutse:

«Lubage ometi Hadoska mulle tulla, külapapa!»

Isa oli nähtud pildist tulivihane, juba varemgi oli ta pidanud vihastama selle pärast, mismoodi see jõhkam temaga räägib, — ja läks aega, enne kui ta leidis õige vastuse.

«Sai ometi öeldud — jüsku! . . .»

«Kuid külapapa, mul on see asi ikka veel hinge peal.»

«Siis olgu veel kord öeldud,» andis Ignat vihale voli. «Mina kui isa ei anna iial oma nõusolekut! Ja ei maksa lootagi!»

«No küll olete aga kange, külapapa . . .» Honja ütles seda nagu vanem ja targem, justkui oleks tahtnud Hadoska isale aru pähe panna!

«No mis naisevõtjat sinust on!» raksatas isa. «Mis naisevõtjat sinust on! Kas sa ise aru ei saa?»

Hadoskale see ei meeldinud, tal endalgi tõusis tahtmine vastu vaielda: sääraseid sõnu pole tarvis. Kui asi oleks ainult selles, poleks Honjal kui naisevõtjal suuremat vigagi — pole ta sugugi teistest kehvem, vaid isegi etem. Kas siis tohib nii asju moonutada? Ja ülepea — olgu see Honja hea või halb, aga niimoodi ütelda ei tohi: on ülekohus inimesele põhjuseta meelekibedust tekitada!

«Külapapa, praegusel ajal» — Honja hääles, nagu Hadoska rõõmuga märkas, ei olnud kübetki solvumist — «olen ma üle Kurani küla kõige etem naisevõtja.» Tema vaikses hääles oli nii palju väärikust ja enesekindlust, et Hadoska tema üle isegi uhkust tundis. «Kõik, mis praegu tehakse, tehakse niisuguste pärast nagu mina.»

«Ta läheb ju sinu käes näljast paiste!» kähvas isa tigedalt. Jälle oleks Hadoska tahtnud Honja eest hea sõna ütelda: Honja ei ole logard ja vaesuse pärast ei tohi kedagi põlata . . .

«Külapapa, varsti tuleb kolhoos. Minust saab seal kõige rikkam mees. Küll sa näed.» Hadoskale tundus, nagu oleks Honja sellega iseenda ja tema vahele piiri tõmmanud. Tal oli kahju, ta laitis seda iseendas: mis häda oli poisil sellest kolhoosist rääkima hakata. Kuid ta ei oleks Honja juttu vist mitte peatada suutnud, ka siis, kui oleks tahtnudki: Honja paistis küll rahulikum kui isa, aga siiski oli sõnavahetus ta üles kütnud — ei ta nüüd enam järele anna. Ja tõesti kõlas Honja hääles kangust ja enesekindlust, kui ta ütles: «Küll sa näed, külapapa! . . .» Juba kodusemal ja rahulikumal toonil lisas ta mõtlikult: «Aga mudilased — küll nemad kah kasvavad. Õde, see juba mehelemineku-aruline, võib ütelda . . .»

«Ei luba!» käratas isa lühidalt. See kõlas nagu lõppotsus.

Honja jäi silmapilguks vait, siis aga ütles jonnakalt, endas kindlana:

«Küll sa lubad!»

Säärane jultumus ajas isa marru.

«Ei luba!»

Honja paistis muigavatki.

«Küll sa lubad!»

Hadoska kuulas seda hinge kinni pidades. Nüüd ei tundnud ta Honjast enam kahju, vaid imetles teda — kui julgelt ta isaga rääkis, kui kindel ta oli, et kõik läheb tema tahtmist ja arvamist mööda. See ei vihastanud Hadoskat, talle isegi meeldis seda kuulda. Alles hiljem tekkis tal arvamine, et Honja oleks pidanud järeleandlikum olema: ajas isal ilmaaegu südame täis.

Juba ammu oli Honja jumalaga jätnud ja pimedusse kadunud, aga ikka vandus ja porises isa veel: «Naisevõtja, naisevõtja! Küll sa lubad . . .» Ta sõimas Honjat nii, et Hadoskal hakkas Honjast isegi kahju ja ta oleks mitmel korral sõnakese poisi kaitseks ütelnud. Kuid ta ei ütelnud midagi, ei tahtnud sõnu kulutada; tal oli Honja kohta oma arvamine ja oma vaba voli . . .

Ka sel ööl ei tahtnud uni kuidagi tulla. Ründasid tüütud sääsed, ründasid mõtted. Ta mõtles Honjast, Mikanorist, sellest, et tema osa on kogu eluaeg üksikuks jääda, kuid vahel tuli meelde ka Hanna, Tšarnuška peanoogutus. Jälle kerkisid vaimusilma ette Zahhari

moor, haigemaja, Javhim. Jälle tulid piinavad mõtted tema omast lapsukesest, rängast haavast, mida eales parandada ei saa. Koos hingepiinaga tõusis uuesti vihavaen mitte ainult Javhimi, vaid ka Hanna vastu. Kaine mõtlemine aga sundis end tagasi hoidma: ta teadis ju, et teise õnnetust parastada on patt. Süütundes tegi ta ristimärgi.

«Jumaluke, kui halb, kui halb ma olen,» kurtis ta ahastusega. «Mis peaksin ma tegema, juhata mind, avita, armas jumal! Ei ole headust mu südames. Ei suuda ma unustada, ei suuda! . . .»

NELJAS PEATÜKK

1

Kui metsavaheliselt rööbasteelt keeras soo peale kaarik, aeti kohe kaelad õieli. Siin, kus kellelgi kaarikut polnud, oli see haruldane asi: juba kaugeltki võis ütelda, et oli tulnud keegi võõras, mõni suur nina või volimees. Seda küll, võõra kõrval nähti rahulikul õõtsumisel istuvat Mikanori, kuid uudishimu sellest ei langenud, vaid hakkas just seda enam närima. Eks olnud ju Mikanor nüüd ise asjaline, olgugi oma, pisikene, aga asjaline siiski. Kui Kuranis midagi tähtsat sündis, oli ikka tema käsi mängus; millegi tähtsa ja teadmatu lähenemist aimati ka praegu, selle linnasõiduki tulekust . . .

Kaarik veeres mööda sooserva, kus tee päris metsa äärest läbi läks, ja peatus Mikanori niidulapi juures. Siin hüppasid võõras ja Mikanor kaarikust maha, võtsid hobuse eest ja lasksid sööma. Kahju küll, aga polnud kuulda, mida see mees seal eidega ja siis Dametsikuga rääkis, kui viimane ka juurde tuli, vikat õlal. Kuid kõik nägid, et võõras tõmbas linnapintsaku ja pealissärgi seljast, võttis äärepealt et poolvägisi Dametsikult vikati ja sammus ise niidujärjele. Tema kõrval läks Mikanor, samuti vikat käes, kuna teisel pool köntsis Dametsik, ilmselt üsna ähmis.

Jõudnud niidujärjele, toetas võõras löeotsa maha ja luiskas. Siis lõi vikatiga ühe korra, veel teisegi ja hakkas ühtlasel sammul niitma. Ta niitis vilunult ja kindlalt: paistis kohe, et polnud tal esimene kord vikatit kätte võtta. Ja siiski ei tulnud võõras siia heinaliseks. See oli igaühele selge mitte ainult sellest, et ta sõitis linnakaarikuga, vaid ka sellest, kui imestunult Dametsik seal seisis ning oma abimeest vahtis ja kui kärmesti eit tule ääres söögiteoga rähkles. Pärast oli teisel mitugi paari jalgu all, kui jooksis niitjate juurde ja rääkis võõraga midagi üpris külalislahkelt. Küllap kutsus kehakinnitust võtma.

Võõras ja Mikanor sõid kükili vankri juures hommikust ja võtsid jälle vikatid. Senikaua kui niita andis, vihistas külamees Mikanoriga rinnu vikatit ega lasknud külarahval mingile selgusele jõuda. Võõra isik sai küll varstigi kindlaks tehtud. Kes lähemal, kuulsid Mikanorilt endalt, kes kaugemal, kuulsid teistelt, et võõras ei ole keegi muu kui rajooni täitevkomitee esimees Apeika isiklikult. Kuid ka see teadmine ei toonud mõistatusse selgust, vaid tegid asja veel kirjumaks: mis häda teda siia ajas, Mokutsi soogi juba käeulatuses; mispärast ta ei tee oma juhtivat tööd, vaid keerutab Dametsiku vikatit? Vaevalt et keegi imestaks, kui esimees — hakkamist paistab teisel olevat, igaüks poleks siia tulnud — annaks nagu suured ninad ikka korralduse rahvas kokku ajada, käsiks suu pidada ja hakkaks rääkima poliitikast, sellest, mis kohustused Kurani küla peab täitma, et riigile mitte võlgu jääda, hakkaks nagu teisedki ülistama kolhoose ja õhutaks kolhoosi minema. Kuid tema ei käskinud midagi, tema muudkui vihistas vikatit, nagu poleks muudest asjadest muretki. Ja pidas endale, mis teda siia pärapõrgusse tõi . . .

Hommik uppus päikesse, kogu soo nagu auras helgendavast udust. Inimesed ainult vahtisid ja arutasid siia-sinna, aga ei peatunud — niitmine ja kaarutamine käis edasi ja soo, kus paistis juba rohkesti heinakuhje, oli täis otsekui valgete kurgedena askeldavaid inimkogusid. Päike kõrvetas, rohi laskus longu, nii mõnigi lõpetas niitmise, aga linnamees vihistas ikka veel vikatit, nagu ei huvitaks teda miski muu.

Esimesena ütles kannatus üles Kätsa eidel. Ta ripu-

tas vikati tammeoksa ning sumas silmnäolt üle loo ja kasvava heina Mikanori abilise poole. Ta tuli üsna lähedale, lõi käed puusa ja jäi tähtsa näoga takseerima, kuidas teine töötab. Ta ju teadis, et kõik, kel silmad peas, vahivad nüüd teda.

«Noh, külatädi, kas vaatate, ons niidulisest kah asja?» küsis esimees kavalalt vaadates. Ta pühkis tulitleva peoga üle näo: higi pani silmad kipitama.

«Niiduline on üle prahi, üks mis selge!» lõõpis samasugusel toonil Mikanor. «Ei ma kaupa kahetse! Niiduline niidab, vikat laulab!»

«Niiduline niidab, vikat kiidab! Aga mis ta peaks nõnda vuhtima!»

«Eks tule oma au eest väljas olla! Muidu veel silmad häbi täis!»

«Kellele sa's tahad nõnda — moka järgi olla?»

«Kuidas — kellele? Peremehele ikka! Mikanorile, vanale Dametsikule! . . .»

«Niiduline niidab, vikat kiidab! Maksa siin kahelda, Kätsa-ema!»

Kätsa torkas nagu paha aimates:

«Kolhoosivärki tulid akideerima või?»

Apeika torkas löeotsa mättasse ja nagu muigas jälle sissepoole:

«Oh ei sugugi! Näete ju! Mikanoril on abi tarvis! Mees ju oma ametiga kinni ja isa vana! . . .» Tabanud eide kavala targa pilgu, õiendas ta end muiates, otsekui salajutuks selle poole: «Noh, tõtt ütelda, tahan ka kopika teenida. Palk napivõitu! . . .»

«Vilets vaesel virelda — ait täis aganaid, salv täis samblaid! Millest sa elad või oled!» Kätsa oli nalja mõistnud ja andis teisele tõgamisi vastu: «Midast tal siis häda, sel su võimul, et ta nii vaeseks jäänud on?»

«Egas võimul sellega pistmist ole! Kõik on nii kallis!» Apeikal oli selge, et eit tahab oma lõõpimisega temalt midagi välja luurata. Tehtud tõsidusega ja murelikult küsis ta: «Ehk kuluks teilegi abi ära?»

Kuid Kätsa ei lasknud end rabada:

«Jeeh, abi! Künnad põldu küünejagu, Kätsal häda kotijagu! Jalatäie niidad, pärast kulakuks kiidad! Et näe — sulased teevad tööd! Rügavad päevad kui ööd! . . .»

«Teil, külaema, pole midagi karta!» naeris Apeika Kätsa eide teravmeelseid kõnekõlkse. «Teile teeme erandi: teil teistsugused tingimused — pole meest!»

«Kui pole meest, siis seisa enda eest! Aga kui tuleb kollektiveerimine, siis pole ärandit kuskil, ütlete, ikspluteerimine!»

«Aga äkki pannakse nüüd ka mulle ekspluateerimist süüks?» teeskles Mikanor ehmumist.

«Muidugi pannakse! Saab veel külanõukogus tuulutatud! Talitajatele otse kõrva kuulutatud!»

Küll püüdis Kätsa end lõbusana näidata, ent siiski jäi Apeikale mulje, et ta läks ära tusasena: lugu jäi ju niisama segaseks kui ennegi! Varsti pärast seda oli platsis ka Punane Andrei. Ta suitsetas, targutas suure poliitika üle ning tegi samuti ettevaatlikult ja diplomaatiliselt proovi: mis tähtsad asjad olid rajooni täitevkomitee esimehe siia toonud? Siis vaterdas ning jahmerdas tükk aega Jänga, käis ka Tšarnuška, aga tema suuremalt jaolt vaikis ja kuulas mõtliku tähelepanuga; päeva jooksul oli siin külalisi üsna rohkesti. Kuid Apeika ainult lõõpis ja tõendas ikka, et tulnud Mikanorile appi, et kopikas teenistust kuluvat ära. Ta nägi, et keegi seda ei usu, ja talle isegi meeldis, et ta ümber oli tekkinud nii salapärane õhkkond, mis tekitas ta tuleku vastu palju suuremat huvi. See salapärasus nagu suurendas ka tema siiasõidu tähtsust.

Polnud siis midagi imelikku, et õhtu poole, kui päevane rähklemine oli vaibumas, hakkasid inimesed jälle Mikanori tule poole vahtima. Sinna ei tõmmanud kaugeltki mitte kõiki, paljudki peremehed püsisid visalt oma vankri ja oma niidulapi juures, nagu oleks seal mingi kaitseliin, ja uudistasid ohtu aimates kaugelt, otsekui vaenlase kallaletungi eel. Lõkketuled, mis rahutult eretasid üle kogu soo, meenutasid Apeikale sõjakeeri, nagu omal ajal Retšitsa või Mikaševitšõ all . . . Lahinguteel . . .

Sealt, kus vankrite juures kaitsel istuti, läks Mikanori tule äärde vist küll suurem jagu naisi. Just neid oli Apeika ümber kõige rohkem. Naised hoidusid omaette troppi, vahel veeretasid juttu isekeskis, vahel kuulasid pealt, mida mehed suure asjalisega rääkisid. Ena-

masti rääkis küll Punane Andrei, kes tahtis leida mingit «tääduslikku» lähenemist . . .

«Millal siis meid hakatakse kollektiivi ajama?» lajatas äkki nimme hoolimatult vahele Kätsa eit. Apeika oli juba tähele pannud, et ta teiste ees oma järsu olemisega otsekui uhkustab: vaadaku kõik, kui julge ma olen!

Ta lõikas läbi Andrei targeldamise, kes oli eide mühakliku käitumise pärast väga pahane, ja küsis veel kord nimme jämedalt:

«Millal hakatakse?»

Apeika naeratas lõdvalt ja ütles rahuliku väsinud häälega: «Niipea ei hakata.»

«Niipea ei hakata?» Kätsa sattus hetkeks arusaamatusse, sest oli oodanud midagi muud. Naiste seas tõusis kihin-kahin.

«Niipea ei hakata.» Kõik jäid pinevalt vakka ja Apeika lisas: «Üldsegi ei hakata. Ajama ei hakata.»

«Tohoo pime!» ei jäänud Kätsa uskuma, hoobeldes kõigi ees oma tarkusega. See polnud kogemata, vaid ta rõhutas just nimelt: ärgu keegi uskugu; mina ei usu ja teiegi ärge uskuge!

Naised olid juba rahunemas. Nad vaikisid pinevuses, vaatasid Apeika peale, ootasid.

«Meie ei hakka. Ise tulete paluma, küll näete!»

«Vaeh!» hüüatas Kätsa pilkavalt. Tekkis lõbus sumin.

«Tulete küll!» Apeika ennustuse kindel toon sundis inimesi vaikima.

«Siis saab veel vaadatud, kas võtame vastu või ei!» tõukas Mikanor takka.

«Avdotsja-tädi tuleb kohe kõrvale jätta!» hüüdis Honja kõlav hääl. «Tema peab paluma!»

«Mis siis, kui me paluma ei tule?» jõudis Kätsast ette keevaline Tšarnuška eit.

«Küll te tulete! Näete, kus asi etem, ja tulete! Eks iga inimene otsi, kus parem!»

Puhkes äge, korratu lärm. Keegi õieti kedagi ei kuulnud, kõik menusid, vahel karjusid, igaüks raius oma — oli ju kõige üle mõteldud ja mitut puhku räägitud, sest asi kummitas, torkis südant. Kätsa kõlkustas teravalt keelt, Tšarnuška eit kärises kui kadakas, Jänga toterdas ringi ja mängis lolli. Apeika ei paotanud ses lärmis

suudki, et teistest üle karjuda, ennast kaitsta või oma õigust tõendada. Väsinult ja pealtnäha ükskõiksena imes ta ajalehepaberist suitsu. See tegi ühtaegu pahaseks ja nõutuks: vahel tõusis kisa maruvihaseks, vahel soikus jõuetult — ja varsti oli rahu majas.

Nagu viimane puhang metsalatvu sasinud tuulest kõlas pahane ja imestunud küsimus:

«Misjaoks kõik seal kollektiivis peavad olema?»

Tšarnuška eide põskedele oli tekkinud kaks närvilist vagu, ta silmad kilasid tigedalt. Punane Andrei hakkas Apeikale appi ja õpetas kannatlikult, paljuteadja inimese toonil:

«Kollektiiv — see on, et oleks jagusam maainimese vaesust ära võita. Nii-öelda hoob.»

«Sina, Andrei, pea õige suu! Teame ka ise, et hoob! . . . Kes sinu käest küsinud on!»

Apeika puhus suust suitsu ja lõi näpuga plotski otsast tuhka maha. Ta oli nagu arusaamatuses, kuid vastas rahulikult.

«Kas siis teile pole räägitud, misjaoks?»

«On küll, aga . . . Ju me siis pole otsa peale saanud.»

«Ei me taipa mitte mõhkugi!»

Apeika vaatas, vaatas ja mõistis: nad olid oodanud, ehk räägib ta midagi uut, sellist, et pole kelleltki teiselt kuuldud, ehk avaldab mingi saladuse, mida kellestki pole avaldatud. Nad ootasid — see paistis pilkudest, mis vaatasid tema peale — üks lootusrikkalt, teine umbusklikult, kolmas vaenulikult, aga keegi ei jäänud ükskõikseks. Nad ootasid, nagu sedaaegu igal pool oodati. Korraga märkas ta teiste taga väga tuttavat nägu; samas tuli ka meelde, tundis ära: see, kes kunagi maslakkide pärast kinni istus, Vassil Dzjatsel. Poisi, õigemini juba mehe vaates oli ühtaegu lootust ja võõritsemist, kuna eriti silma torkas just võõritsemine, vahest ehk sellepärast, et ta põrnitas altkulmu nagu tollalgi. «Ikka vahib endist viisi . . .» libises läbi mõtete.

«Mis imet siin ikka nii taibata on?» küsis ta veidi hämmastunultki, püüdes leida jutuotsa, kust jätkata.

«Aga näeh, on . . .»

Apeika vaikis. Oli kuulda ainult sääskede pirisemist. Ta ringutas käsi, sirutas selga ja küsimus tuli nagu iseenesest:

«Kõik muidugi väsinud?»

Seda polnud keegi oodanud, esimese hooga ei saadud vist arugi.

«Mis siis. Teadagi . . .» vastas mitu häält. Teiste seast tabas Apeika ka Vassil Dzjatseli hääle. Muu hulgas pani ta tähele, et Vassil vaatab tema kui tuttava peale, on teisel ikka meeles. «Kuid usaldust suuremat pole . . .»

«Mina ka. Tuleb välja, et olen mehemoodi . . . parki saanud . . .» Ta murdis selga ega salanud: tugev turi, tont võtku, valutas mis kole. Pilkava, süüdlasliku muigega vangutas ta pead, tunnistas kõigile oma nõrkust: «Sain parki mehemoodi! . . .»

«Eks mina olnud see andja!» naeris Mikanor, püüdes Apeika juttu ülal hoida.

«Virutasid liiga palju!» ütles Dametsik. «Ei pidanud kordagi vahet!»

«Mis te nüüd räägite, peremees! Ma pidasin vahet ega teinud rohkem kui kõik teised! Lihtsalt — töömees ise kehvavõitu! . . . Ja töö kah — ei ole nali!»

«Maatöö, ütleme vaktiliselt, pole enam käte sees!»

«Pole siin see, mis kantseleis!» tõukas Rähn omaltki poolt.

«Aga tahtsid veel päiliseks hakata!» meenutas Kätsa, nüüd juba sõbralikumalt.

«Tahtsin küll, ega ma salga! Oli sellest juttu jah! Ja ega ma nüüdki ära ütle: las ma magan, puhkan välja! Siis palun väga — võtke aga vastu! Ainult päevapalk olgu kõva! Ja süüa mehemoodi! Sularasva ja seaihu!»

«Vaeh, kus tahtmised! Oleks mul ossi vohmida, suudaks töödki rahmida! . . . Mis sa seal praegu teed või oled! Mine tea, töömeest sust vähem kui söömameest!»

«Tööd saab murtud, nii et tükid taga! Ainult et teate omast käest — see töö pole lillutada! Hakka ikka virutama enne kolme koitu! . . . Sest ega te vist põõnata ei lase?»

«Mitte ei lase!»

Apeika ootas, kuni naer vaibus, ja hakkas jälle surmtõsise näoga:

«Heina maha virutada — see pole ju veel kõik! Teate omast käest. Siis rassi veel päev läbi kannipuudega!»

«Ja kui sihuke kõrvetis väljas — üks mis selge!»

«Oled töövaimuks kallis, kulla mees! Kallis küla

küür, kallim peremehe leivakott! Olgu tänatud jumal, leian teise, kes rumal!»

«Töö on kallis, Kätsa-tädi! Just see võtabki küüru! Teenin ma teilt laste jaoks midagi või ei teeni, aga küür kasvab ikka!»

«Kasvab! Ei sellest pääse!»

«Vajutab nina vastu maad!»

«Rasklik, ütleme vaktiliselt, on see maavirtsahti asi!» tegi Andrei filosoofilise kokkuvõtte.

«Jah, raske. Poleks paha, kui saaks kergendust tuua!» möönis Apeika. Äkki tundis ta, et väsimuse lõtvumus oli kadunud, meel kihvatas. Tuliselt ütles ta: «Poleks paha jah! Või arvate, et peale teie keegi selle pärast südant ei valutagi?»

«Kas teil — valutab või?»

«Muidugi valutab.»

2

Apeika, kes juba romantilistel noorusaegadel, õpetajapõlves, oli kangesti kippunud pidama ägedaid avameelseid sõnasõdu ja kõnesid, oleks võinud tundide kaupa rääkida, mida kirjanikud, filosoofid ja poliitikud on teinud niinimetatud maaküsimuse tugevate sõlmede lahtiharutamiseks. Ta oleks võinud pajatada Radištševist ja Tolstoist, narodnikutest ja Engelsist, oleks võinud väga täielikult ja üksikasjaliselt selgitada parteikongresside otsuseid, mida ta mõistis vahetutes seostes eluga. Ent peale romantilise tundeavaluse oli tal veel rohkesti ebaromantilisi elukogemusi, mis olid saadud külapoisina, Punaarmee agitaatorina ja valla ning rajooni juhtijana, kes on inimestega palju kokku puutunud ja nendest palju teab. Selline praktika oli talle ammugi õpetanud, et kui rääkida, siis olgu jutt konkreetne ja selge. See kõik ei olnudki nii lihtne, kui arvestada, et konkreetsus, faktid ja nende tähendus ei olnud igal pool ja igas olukorras ühesugused ja tekitasid erinevat vastukõla . . .

Inimesed ei sumisenud enam, ei märganud mõnikord ka sääski eemale peletada, kui Apeika hakkas rääkima, missuguseid masinaid ta hiljuti Minskis oli näinud — valmistatud talupoja tarvis. See oli ju lausa nagu

kompvek, see hobuniidumasin, kui Apeika temast Mikanori lõkketule verevas heitlikus kumas jutustas. Rähn-Vassil nägi justkui oma silmaga, kui mõnus on niitjal selle mugava istme peal istuda, nägi ja kuulis, kuidas tärinal jooksevad väledad terad ja lõikavad rohtu. Ja kas see hoburehagi pole imeasi: pole muud kui istu ja tõmba aga kangi, kuna pikkade vetruvate teraspiide tagant jäävad maha vaata et labusuurused hunnikud. Siin ei saa veel igal pool niidumasinat ja reha kasutusele võtta, aga paljudeski kohtades on nendega töötamine võimalik. Ja veel traktori-rehepeksumasin — peaksite nägema: ilmatu mürakas, nagu aurulaev Pripjati jõel; ei jõua ninagi nuusata, ja terve rehalatäis vilja on läbi lastud! Nojah, ja veel riist, mis kartuleid võtab: sellinegi on olemas — kartulivõtmismasin, lihtsalt ime, muud ei oska ütelda! . . .

«Ime jah, et maoli maha. Võtab roppu raha!» Kätsa tõi inimesed jälle pilvist alla. Apeikale torkas uuesti silma, kuidas Rähn-Vassil, kelle pilgus oli äsja umbusuga segi mitmel korral välgatanud vaimustus, noogutas nõustuvalt pead — tõsi mis tõsi!

«Kas nüüd küll roppu raha, aga midagi ta ikka maksab!» Apeika ei hakanud vaidlema. «Kehvik teda omal jõul kätte ei saa!»

«Nojah, see'p see on! Seda ma ütlengi!» Rähn-Vassil nüüd enam ei noogutanud — ta pilk oli muutunud iseäralikult teravaks, ta ootas valvsalt: mis sellele järgneb?

«Selles see nõks ongi: ühe inimese küüned ei võta! . . .»

«Aga misjaoks ühele inimesele niisuguseid masinaid tarvis on?» katkestas Apeika Mikanori ja vaatas imestunult Kätsa peale. «Mõni on nii vägev, et tervest külastki jääb väheks!»

«Muudkui kollektiiv ja kollektiiv!» kriiskas viha ja meeleheitega vahele Tšarnuška Kulina.

Silmapilk polnud vaikusest ja tähelepanemisest enam jälgegi. Uuesti tõusis äge, korratu lärm, seletati Apeikale, Mikanorile, Honjale, üksteisele: «Mõni kollektiiv, kui üks üht ja teine teist kanti — jüsku!» «Siis ju küll, kui kõik oleksid ühte vedu!» «Üks põõnab magada, teine urgitseb nina, aga sina rüga, et hing armas! . . .»

«Maa võetakse ära, majapidamine võetakse ära! . . .» kostis jutu hulka ka Rähn-Vassili hädatsev, vihane hääl.

«Mis majapidamist siin kah kellelgi!» sülitas Mikanor vihaselt, kui lärm oli pisut vaibunud. «Põllulapp — paras püherdusase! Hobune nagu ramp! Aga meie väriseme, lõugame! Nagu oleks suured lossid kaotada!»

«Ramp või mitte, aga ikka oma!» Oli, nagu oleks Vassilit ennast solvatud, ta pidi ka seekord Mikanorile peaaegu kallale kargama. Tõusis heakskiitev sumin.

Apeika mõtlikud sõnad ei toetanud mitte Mikanori, vaid Rähn-Vassilit ja teisi:

«Rikkal kahju rukkikotist, vaesel oma viiskudest!»

«See on tõsi!» noogutati ja sumiseti tule ümber. Rähn-Vassil saatis Apeikale segase erutatud pilgu, ta viha vaibus, ilme selgines.

Apeika ootas, kuni kiidukõmin oli lakanud ja vaikis veelgi, kuni tundis endal jälle kõigi tähelepanu. Siis rääkis mõtlikult:

«Ainult et nende viiskude küljes ei maksa nii väga kinni olla! Kui, ütleme, saab nende asemel rukkikoti kätte!»

«Kes seda nii hästi teab!»

«Võib-olla tuled kasudega välja, võib-olla jääd tühjade kätega!»

«Ja pole sul viiskegi jalas!» ütles Vassil oma kartuse otse välja.

«Ei te kaota midagi!» Apeika märkas, et tema rahulik meelekindlus kõigutas nii mõndagi. «Ma siin ütlesin juba — masinad. See on esiteks. Ses asjas on kõik selge: saate laenu, toote masinad . . . Teiseks — maa. Mis maa teil on, pole tarvis minul rääkida: enamjaolt soo ja liivasoss . . .» Keegi ei rääkinud vastu — ühed noogutasid nukralt, teised ohkasid. «Mis ta välja annab, teate isegi, mis see maa annab — pole rääkidagi! Vahel ei saa sedagi tagasi, mis sa põllu peale külvad . . . Kuid ega ta nii lootusetu ka jälle ole, ka siit võib oma jao kätte saada. Kui asi kõvasti käsile võtta. Ka maad — eks te tea — võib arukalt käsile võtta! On tarvis kunstrammu! Palju ja mitmesugust kunstrammu . . . Kas teate, kui palju kolhoosides samasuguse maa pealt juba saadakse? . . .»

Inimesed ei teadnud, kas uskuda või mitte, aga kuulasid nii, et ununes väsimus, ununesid sääsed, ununes, et on öö ja et varsti langetakse ränka unne. Pimedus hiilis vahel päris tule äärde, siis jälle põrkas sedavõrd tagasi, et lähedal seisva tamme otsekui lummusest liikumatu oksastik nähtavale ilmus. Pimeduse varjust tuli kellegi hobune, seisatas, pea õieli, ja vaatas tule poole, nagu kuulaks temagi. Vassil — ja mitte ainult tema — ei jõudnud ära imestada, kust küll see Juravitšõ külaline nii palju võis teada: kui palju põld kuskil vilja kannab, ja mitte ainult meil, vaid ka Ukrainas ja seal Hollandimaal või kus, ja mida põld vajab, ja mäherdused rikkused peituvad sessamas padusoos, millest siiani polnud ju muud «tulu» kui sääsed ja külmtõbi! Nagu lai maailm oleks siia Dametsiku tule äärde toodud: sajad kolhoosid olid ümberringi, tuhanded inimesed nagu seisid, vaatasid nende peale, ootasid neilt julget sammu, kutsusid endiga kaasa. Tundus, justkui oleksid siiasamasse Mokutsi alla tule äärde toodud niihästi üsna tuttav Juravitšõ kui ka pisut vähem tuttav ja kaugem Mozõr, aga peale nende veel üpris salapärased linnad nagu Harkov, Rostov ja Tšeljabinsk, millest ainult mõnikord teadjate inimeste jutust oli kuuldud. Üle kogu maa töötasid tehased usinasti talurahva jaoks, kolhooside jaoks, tegid traktoreid, rehepeksumasinaid, tuulimasinaid, valmistasid kunstväetist. Ja kõikjal, igas külas, kogu ääretul maal olid inimesed ärevil, mõtlesid kolhooside peale; ühistati karja ja majapidamisi, ahtad ribamaad liideti laiadeks põldudeks, piiripeenrad künti üles... Ühisel jõul astuti võitlusse talurahva põlishädade vastu...

«Ainult selles on väljapääs, kui ühineme artelliks, üheks suureks pereks, kus on terve küla. Ainult siis saame lahti kõige kurjemast hädast — puudusest ja viletsusest. Jõuame niikaugele, et leib ja leivakõrvane on laua peal! Saame iseendile ja lastele riided selga. Töö muutub kergemaks... Muidu ei tule midagi välja! Ainult siis, kui kõik ühiselt. Artellina.»

Apeika vaatas pinevusega altkulmu ühe otsa, teise otsa — inimesed nähtavasti kuulasid veel. Nähtavasti ootasid nad veel midagi. Ta kohtas jälle Vassili pilku: see pööras pahaselt silmad ära.

Mikanor oli esimene, kes suu lahti tegi:

«Ühesõnaga, olukord on klaar. Üle kogu Nõukogude Liidu on rahvas hakanud kolhoosidesse minema! Tähendab, ka meil siin Kuranis on aeg samale koosile asuda!»

«Vaeh! Ummisjalu!» karjus Kätsa pilkavalt.

Punane Andrei vaidles tähtsal ja õpetlikul ilmel Mikanorile vastu:

«See pole niisama lihtne: terve Venemaa, ütleme vaktiliselt, teistele rööbastele viia!...»

«Küll Venemaa juba viiakse!» hüüdis Honja kõlava häälega. «Aga kuidas Kurani külaga hakkama saab, pole veel selge!»

«Pole siin midagi nalja teha!» heitis talle Vassil.

«Terve rahvas on liikvel, ta on aru saanud, kus seisab väljapääs,» ründas Mikanor ägedalt. «Ainult meie ei taha kõige vähematki teada! Mitte ei taha, ehkki igaühele, isegi pimedale on selge, kus kõige suurem kasu!...»

Apeika tundis, kuidas vaikus tõmbus pillikeelena pinevaks. Tekkis närviline nihelemine, varjati pilke, mehed hakkasid ägedamalt suitsu kiskuma. Süngelt ja endassetõmbunult järas Rähn-Vassil rohukõrt, pea langetatud.

End rahule sundides, püüdes jälle paista eesrindliku koolitatud inimesena, filosofeeris Punane Andrei:

«Seda õpetas juba Karl Marx, et proletaarlastel pole midagi kaotada, aga nad saavad terve ilma kätte...»

«Karp! See sinu Karp räägib iseasja, siin aga on teised lood!» prahvatas Kätsa. Andreile ei antud mahti Kätsa harimatust paljastada: jälle tõusis lärm.

«Eks siis mine! Siis saad kätte! Meie aga ootame-vaatame, mis ta väärt on!» tabas Apeika Vassili trotsliku hääle.

«Oota siis pealegi! Aga teiste suuvoodriks ei maksa tükkida!» käratas talle Mikanor. See kõlas nagu käsutamine.

«Mina kostan enda eest!» ei andnud Vassil alla. «Igaüks teab ise!»

«Kõva pähkel!» mõtles Apeika, nähes, kui kangekaelselt põlevad Vassili eri värvi silmad.

Pärast seda sõnavahetust tormas Mikanor jälle rünnakule, kutsudes üles kogu rahvaga sammu pidama ja Kuranis kolhoosi organiseerima, kuid teda ei pandud enam peaaegu tähelegi. Kes tagapool olid, hakkasid vaikselt pimedusse kaduma, valgusid rutakalt üks sinna, teine tänna. Jüsku-Ignat viis Mikanoril jutujärje segi, tuletas meelde, et aeg on hiline, Kätsa lisas, et kui asi nii tähtis, siis ei maksa sellest praegu rääkidagi, inimesed olid kõik sellega päri ja Mikanoril, nagu igaüks nägi, ei jäänud midagi muud üle kui niisama targalt maha istuda. Kuid ta ei istunud. Inimesed ei pannud küll tähele, aga see ei jahutanud teda, vaid küttis veel enam üles. Ta valjendas häält ja raius, hoolimata sellest, et taheti märkamatult laiali minna:

«Mina aga ütlen üht, et aitab juba pealtvaatamisest. Et tänasest päevast peale oleks kolhoos ka Kuranis! Ja kes täna on valmis kolhoosi astuma, see jäägu siia ja andku nimi üles! Aga kes ei taha, kes,» — oma ägeduses püüdis Mikanor leida mingeid eriti kõvu sõnu — «kes on rahva ja nõukogude võimu abinõude vastu, see võib koju minna ja magada! . . .»

Samas taipas ta ka ise, et oli pilli lõhki ajanud, ülearu keevaliseks läinud, kuid ei näidanud seda kellelegi, kõik võisid näha, et ta oli ütelnud seda mis tarvis ja täpselt nõnda nagu tarvis. Või sa siis teisiti, viisakate linnamehesõnadega nendest inimestest jagu saad! Ja tõepoolest, vaatamata sellele et Mikanori sõnad sisaldasid ilmset ähvardust, nagu ta kehahoiakki, hakkas suurem osa neist, kes veel tule ääres istusid, üsna ühel nõul laiali minema, otsekui oleks neile just luba antud.

Ka Punane Andrei vajutas soni pähe, aga ei saanud teisiti, kui pidi mõnele mehele Mikanori kohta omavahel ütlema, et rahvast ähvardada olevat «vaktiliselt» ebaõige. Mikanor nägi, et teiste hulgas seisis vaikselt ka vana Glušak, kel oli Andrei märkusest hea meel, ja vihastas:

«Kuule, mees, jäta juba oma joru! Kas annad nime üles koos meiega või kaod tee pealt eest!»

«Küll ma kaon. Aga see pole sul nii-öelda bolševistlik!»

Kiiresti, aga võidumehe ilmel seadis Andrei sammud teistele järele. Alles pimedusse jõudes hakkas ta jälle meestega seletama, aga Mikanor ei saanud midagi aru: Kätsa tahtis veel kord Apeikalt kindlat sõna, et kolhoosidesse ei hakata ajama. Kätsa kannul kadus pimedusse ka Vassil, kes oli umbusklikult ja valvsalt seisnud pisut kaugemal ja kõike jälginud.

Lõpuks oli tule ääres veel kuus peremeest: Honja, Aljoša, Jänga, Kübarik. Mikanori isa ja puujalg-Hvjodar, peale nende ka trobikond uudishimulikke naisi; viimastest torkas kõige rohkem silma Jänga eit, laps süles, ilme endal kuidagi pidulik ja süüdlaslik, Mikanori ema silmad olid hirmu täis nagu alati, nii et õe, Hvjodari naise rahulik olek mõjus Mikanorile julgustavaltki.

Esiotsa polnud suuremat juttu. Vaadati üksteise peale kuidagi uut moodi, mingi imeliku, enneolematu arusaamisega ja lähedustundega. Midagi sellist oli üksteise vastu, nagu oleksid nad juba sugulased, justkui vennad ja õed. Lähedustunne oli veel suurem sellepärast, et koos rõõmukate lootustega hiilis mõtetesses ja põue mure, mis mõnel paisus isegi kartuseks: mis sest värgist küll saab, kuidas see kõik välja kukub, millega siin tänasel lämbel udutaval ööl algust tehakse. Ega siis muidu puujalg-Hvjodar istunud nii mõtteisse vajunult, käed libedaks nühkunud kargu ümber, ega siis muidu Jänga eide veretud huuled olnud nii kõvasti kokku litsutud. Ja ka Jänga ise ei olnud nii särtsu täis, nagu tahtis näidata.

Ühel või teisel tekkis ka kainestav mõte: neid, kes otsekui sugulased olid siia jäänud, oli ju ainult käputäis, nii et loe ühe käe sõrmedel üles, — suurem jagu külarahvast polnud ju siin, polnud nendega. Kui Mikanori kibestas see, et nii paljud inimesed teda ei kuulanud, nagu ei usuks nad tema siirusesse, siis Jänga ja Dametsiku eit ning Dametsik ise kartsid, et kui praegu peaks neid pimedusest vahitama, siis nii mõnigi on kaugel heatahtlikkusest, isegi igapäevasest naaberlikust uudishimust. Eks nad teadnud, seal oli ka selliseid, kes neid iseendas maapõhja vandusid ja oleksid rõõmust hüpanud, kui välk neid rabaks, kui tuul neid laiali pillutaks nagu egiptuse nuhtluse.

«Vähevõitu,» lausus Apeika mõtlikult, takseerides kõiki sellise pilguga, nagu tahaks hinnata, mida siinolijad ka väärt on.

«Katsu sa meie rahvaga midagi korda saata!» ei suutnud Mikanor varjata pettumust ja isegi viha. «Räägi, räägi — ja nagu polekski elusad inimesed, vaid puunotid metsas! Äh, puunottidele ehk teed ennem asja selgeks!»

«Tõsi neh,» tõukas Jänga varmalt takka. «Seitse korda leegivad minema, enne kui südant võtavad!»

«Egas kõik see muidu-umbe ole!» Mikanori emale oli Jänga lõõpimine vastumeelt. «Või ta ükskõik asi. Järsku lammuta kõik ää, ja veel ise. Omal loal . . .»

«Pole viga,» ütles Apeika, nagu oleks ta kõigega rahul, nagu poleks ta midagi muud oodanudki. «Üheainsa õhtu kohta polegi ehk nii vähe!» Ta riivas pilguga Mikanori ja veel mõnd inimest ning naeratas. «Tähtis pole ju ainult see, palju soldateid on, vaid ka see, missugused nad on! Kvaliteet loeb, see on kõige tähtsam! Siin aga on kõik kindlad mehed ja omal kohal!»

«Seda me oleme!» kinnitas Honja. «Igamees kümne ette!»

Puujalg-Hvjodar, kelle käed ikka kargu ümber klammerdusid, arvas:

«Eks ta ole na luure moodi.»

«Pole ühti vähe, jumala eest, ei ole vähe!» kargas Jänga ette. «Kõik see vigur on selles, vennikesed, kuidas lugeda! Kui ainult peremehi, siis, jah, eks kipu nappima! Aga kui kõiki, lapsi kah — minu omi ja Honja omi — tuleb pool küla, ei vähem!»

Honja naeris valjusti:

«Päris tõsi! Pool küla!»

«Aitab juba,» katkestas lõõpimise Mikanor, kelle näolt murelik ilme ei kadunud. «Aeg on hiline. Varsti tuleb jällegi jalul olla . . . Arutame nüüd seda asja. Kustkohast ja mismoodi me siis pihta hakkame . . . Üks mis selge, loomad ja inventar tuleb viivitamata ühte lüüa: nii et kuskohta me selle kõik veame ja paneme, see tuleb ära otsustada . . . Lehmade ja hobuste jaoks on tarvis paremad laudad välja vaadata, vankrite jaoks sarajad . . . Mul siin on juba pisut mõeldud ja plaani peetud, nii et arutame seda asja, teeme otsuse . . .»

«Aga mis kanadest saab, seda pole öeldud!» hüüdis Kübariku eit korraga vahele. «Kanad tuleb jätta!»

«Ka kanad nagu kõik koduloomad on ühine vara,» teatas Mikanor rahulikult ja kindlalt. Kuid endist juttu ta enam jätkata ei saanud — naised pistsid üksteise võidu ägedalt seletama. Nende käratsemisega ühinesid ka mõned mehed.

Alles siis jäi vadin vaiksemaks, kui Apeika oli ütelnud, et kanadega võib esialgu oodata. Mikanor tahtis Apeikale viisakalt vastu vaielda ja naisi noomida, et nad nii maha on jäänud, aga seal karjus lärmist hoogusattunud Kübariku eit:

«Ja millal see siis tuleb, kõik see ühtelöömine? Räägib kah, nagu tahaks hommepäev kõik ära teha!»

«Saabki hommepäev ära tehtud! Millal siis veel?» Mikanor ütles seda nii, nagu oleks teine teinud rumala märkuse. Kuid Kübariku eit oli nähtavasti just seda oodanudki:

«Hommepäev! Mismoodu sa's peale hakkad, kui kõik soos on! Kui elud-majad külas — päratu maa taga!»

«Nänäh, ega ikka koju ei sõida — siin kõik käsil!» tõendas ka Kübarik takka.

«Kuni ilma on, tuleb rabada,» nõustus nendega ootamatult Aljoša, kes suuremalt osalt oli vaikinud. «Mis edaspidi näitab, kes seda teab, aga kuni ilma on, tuleb rabada.»

«Nõnda et siis — kolhoosiasi edasi lükata?!»

Aljoša ei vaadanud Mikanori poole, vaid urgitses oksaotsaga musta mulda. Selline reetmine ajas Mikanori südame päris täis, kuid Aljoša jäi kangekaelselt oma juurde:

«Praegu pole aega. Kuni ilma on, tuleb rabada.»

«Ega sellega's veel edasi lükatud pole, võib ütelda,» tahtis Kübarik otsekui lepitust otsida. «Sai ju kokku räägitud, et oleme ühes. Sisse kirjutatud. Ja välja me ei kirjuta! . . . Ainuke asi, et — aeg sihuke! . . .»

«Tuleb rabada. Pärast on hilja.»

«Niidame heinad, lõikame viljad! Nagu praegugi! Igaüks oma!» Kübariku eit karjus nii valjusti, et kõik võisid kuulda: saagu mis saab, aga tema järele ei anna.

«Ja rehed rabame juba ühiselt . . .» toetas teda ette-

vaatlikult Kübarik. «Rehepeksu asi — siis pole nii tuld taga.»

«Nii et, tähendab, jälle nagu üksiktalupojad?!» Mikanor ei varjanud oma viha. Ta aimas selles kõiges mitte niipalju muret ilma pärast kui kavaldamist või, nagu sõjamehed ütlevad, manöövrit: saaks aga veel vahtida, oodata, mis sest välja tuleb.

Apeika katsus teda aidata. Ta hakkas rahulikult ja leplikul toonil seletama, et pika aja peale edasi lükata poleks mõistlik, et tuleb juba varsti, viivitamatult, uue hoone ehitamine käsile võtta. Võib-olla rääkis ta sellise tooniga, nagu poleks ta isegi kindel, et peab ruttama, võib-olla olid inimesed nii kangekaelsed, — aga ka tema jutust ei hoolitud.

«Võib ju appi minna, kui kellelgi väga raske on,» arvas Aljoša, otsekui vabandades Apeika ja Mikanori ees. «Mis seal vahet, artellis ju kõik.»

«Oleks vist küll õigem, kui ühtepanemine teha pärast lõikust!» ütles mõtlikult ja vaikselt Mikanori õde Volga. «Et ei oleks käkaskaela, et ikka sättida, mis tarvis on. Muidu pole ju lihtne siin raksupealt leida, kes lehmi talitama hakkab või kes kanu! Ja mis seal veel kõik tuleb — kui inimestel kogu aeg tamp peal! . . .»

«Egas kolhoosi hobusedki heinteta läbi saa, latsekesed!» torkas vahele Jänga, kes enamasti ainult pealt kuulas ega teadnud, kellega oleks õigem nõusse hakata. Ta oli küll valmis Mikanori poole lööma, aga kartis, et äkki arvatakse, nagu ajaks ta ainult oma kasusid taga.

«Mikanor, inimestel on õigus!» raius Honja lihtsalt ja lõbusalt sõlme läbi. «Värk tuleb ühte lüüa siis, kui pisut hõlpu saab! Küll me jõuame! Kõik veel algab!»

«Kõik ammugi juba alanud — teistes külades!»

«Näed ometi ise, ka meie oleme alanud. Pane kõigi nimed kirja, et, tähendab, on liikmed. Et on kolhoosnikud. Et see on kolhoosi algus.»

«Aga see on ju kõveruse tegemine.»

«Pole siin mingit kõverust. Oleme kokku leppinud. Oleme otsustanud. Võime käe alla panna. Ja aitame üksteist nagu täiskolhoosnikud.»

«Abi oleks küll hea,» lipsas Jänga eidel suust.

«Tuleme appi heina niitma ja vilja kokku panema! Rehed aga olgu täiesti ühised!»

«Ühised ikka,» järgnes sellele päris üksmeelne kiidukõmin.

Mikanori valdas pettumus, kui ta unistus kolhoosist, olgugi see väike, olgugi selles ainult käputäis inimesi, oli sügiseni edasilükkamisega jälle nagu tühja jooksnud. Kuid see pettumus leevenes pisut sellega, et teised vägagi pooldavalt ja ühel meelel valisid ta artelli esimeheks. See rahuldas ta auahnust, kuid peale selle andis ka kindlust, et kolhoosist, olgu see milline tahes, saab elulooma. Oma heameelt varjates, väärikalt nagu uue majandi valitud juht kunagi, kelle ülesastumisestki peab kõigile paistma tõsise vastutuse mõistmine, palus verivärske artelli esimees rajooni täitevkomitee esimeest, et see üsnagi varsti saadaks siia maakorraldaja, kes mõõdaks välja ühes tükis maamassiivi . . .

Uhkusega kuulas vana Dametsik poja viimast kui sõna. Eit kuulas ka, aga ei suutnud alla suruda vaikseid arglikke ohkeid. Kui kõik oli lõppenud, puges ta, süda ärevil, vankri alla ja lõi veel kaua risti ette . . .

3

Jaanikuu öö luhal on puhkamise jaoks. Jaanikuu ööl magavad inimesed ränka und. Kunagi pole see teisiti olnud: päeval ei muud kui suur rähklemine, muretsemine, lõputu ruttamine, kuni väsid nagu ront, öösel ei muud kui uni, ainupäästev ja kõikemattev teadvusetus. Nüüd aga jäi see igiammune seadus Kuranis paljudestki täitmata: suured mured, mis päeval, kui käed ja selg ennegi väsimusest huumasid, olid südamesse hiilinud, piinasid ja rõhusid neid ööselgi ega lasknud kosutaval kauaoodatud unel tulla. Aeg ennegi hädaline, aga nüüd oli see Juravitšõ mees oma linnasõidukiga isegi siia rampesohu tükkinud, et oleks veelgi vähem südamerahu.

Mitmedki vähkresid sel ööl kaua unetult, vahtisid vaenu või uudishimuga Dametsiku tule poole, kus väike salgake inimesi midagi arutas ja plaanitses, olles valmis astuma tundmatule teele, mida teised kartsid. Kõik ei rahunenud ka siis, kui nad olid ära läinud ja tuligi

kustus ega vilkunud enam pimeduses punase võbeleva silmana.

Mõteldi mitut kanti. Heade lootustega ja meeleheitega, kaine tasakaaluga ja kääriva vihaga. Imelik küll, aga kõige varem suikus unne Honja. Räntsatas heinakötsi veerde, tõmbas endale midagi üle, haigutas nii muretult, nagu võib haigutada ainult siis, kui oled oma jao teinud, oled toime tulnud kõigega mis vaja ja nii hästi kui vaja. Mis selle artelliasjaga ülearu pead vaevata — mõtted ammugi mõeldud, mõtted mõeldud ja ühel pool. Täna tehti ainult seda, mis ilmaammu otsustatud. Ses punktis on talle kõik klaar. Kui aga millegi üle pead murda või mõlgutada, siis on see Hadoska: ühelgi jumala õhtul, oh sa lugu, ei jää need mõtted tulemata — nii tänagi meenub tüdruk jälle. Mis häda sel Hadoskal küll peaks alati olema: katsud ümbert kinni võtta, aga kohe nügib kätega rindu ja muudkui, et: «Ära jända!» Annad talle musi, aga tema muudkui keerab näo ära, ja jälle vana laul: «Ära jända!» Ei kordagi ole ta ise kaelustama tulnud, rääkimata sellest, et suudleks! Kuid ega sedagi ei ütleks, et Hadoska teda ei talu, mitte sugugi — ta isegi meeldib, seda ta tunneb hästi; aga tühi teab, tüdruk on tema vastu nagu võnnuvõõras! Mitut puhku on ta tahtnud juba selle jandi peale sülitada, jätta kus tont, aga mis südamega sa teda jätad! «Mismoodi ta kolhoosi peale võiks vaadata?» tõusis rahutus. «Siiamaani, kui on talle räägitud, mitte just päris viltu. Aga nüüd — mine tea, hakkab veel vastu punnima? Kui vanamees, tont teda võtku, äkki vunki lööma ei hakka! . . .»

Kui meenus vana Ignat, läks meel alati tusaseks, aga praegu oli nagu ennegi muretu ja kerge olla. «Pole viga, küll ta vait jääb! . . . Kuhu ta pääseb! . . . Kuhu ta . . . Hadoskake! . . .» Juba suikvel, liigutas ta suud, otsekui ütleks hüvasti — homseni, järgmise — nüüd juba õnneliku kokkusaamiseni! . . .

Mõeldi mitut kanti, uinuti mitut viisi. Kätsal, kes teiste seas ikka oli nii lahmakas ja hakkaja, tekkis üksinda jäädes tavaliselt mingi imelik abitustunne. Üksinda viibides leidis ta äkitselt meelekibedusega, nagu esmakordselt, et ta on lesknaine, et on üksinda, ilma abita, ilma meheta, sest too mees saadeti juba poolteist

aastakümmet tagasi kuskil sõjaväljal mullatoidule. Ei mäletanud enam häältki nagu esimestel aastatel, nägugi ei tulnud enam hästi ette, maalapp ja majapidamine olid paremini korras kui paljudelgi meestel, aga ikka ja jälle hakkas öösel mõnikord vaevama igatsus ja abitus nagu noorel naisel. Justkui poleks seda aastatepikkust lahusolekut nende vahel olnudki, justkui oleks ta alles eile teisega läinud — lakku täis, kraakleb. Joobnudpäi kraakles ta üht otsa pidi, ähvardas ja ärgitas lüüa. Mees oli pisike kiipsakas, naisest hulga väiksem, sest Kätsa oli vist küll kõige kerekam üle küla. Auru all oli ta nagu pöörane, tikkus ei tea miks iga kord kaklema, otsekui tahaks näidata oma meheõigust olla kõige kangem ja kõige pea. Siis ajas ta kraaklemine Avdotsjal sageli hinge täis, aga hiljem, kui oli toodud tema kohta surmasedel, lisas leinale härdust ja halemeelset kahjutunnet teadmine, et ta oli olnud sihuke kiipsakas, kogu oma elu jumalast ja naisestki süütult taga kiusatud . . .

Oli Voless, oli Torikas; Voless oli ta Kätsale endale ja nendele, kes tahtsid head rääkida; kõigile teistele, noortele kui vanadele, oli ta Torikas. Tõtt ütelda hüütigi teda enamasti Torikaks, sel korral kutsuti ka teda ennast harilikult Torika-mooriks. Kutsuti tagaselja, kutsuti ka otsesui, ta nagu ei leidnudki sellest solvamist; nägi ju ise ka, et Torikas mis Torikas, nii et on siis temagi Torika-moor, Torika naine. Lõbusas tujus naeris ka Avdotsja ise sageli omaenda ja mehe naljaka sõimunime üle. Ent kui ta sõtta viidi, hakkas Avdotsja temast mõtlema ainult kui Volessist ja oli väga vihane, kui keegi seda rumalat sõimunime tarvitas. Kui aga toodi sedel, et ta on kuskil usu ja keisri eest ära nokitsetud, turgatas äkitselt pähe midagi ebatavalist, ülevat, unustamatut — Aljaksandzer! Sellest ajast peale ei kutsunud ta teda omas mõttes ega inimeste seas teisiti kui Aljaksandzer . . .

Kui sageli oleks teda nüüd tarvis olnud — Aljaksandzerit! Alati, kui tulid mured või tikkusid peale kahtlused — ikka oli temast suur puudus, tema nõuandest, tema kindlast käest, ja veel paljude aastate takka näris südant kahjutunne: ei ole teda enam! See Aljaksandzer,

kellest ta puudust tundis, oli tugevam ja taibukam igas teos kui ükski teine, nii et ta väga vähe sarnanes kiipsaka ja kraakleva Volessiga, ja eit mõtleski nüüd tema peale enamjaolt harjumusest, kuid kahjutunne ja ahistus vaevasid üpriski rängalt. See meeleäng oli tõsine, ta kaebles siiralt, südamepõhjast: oleks ju mõistlik nõuanne ja toetav käsi nii väga ära kulunud! Nüüdki lamas ta vankri all, pikk-kuub üle tõmmatud, ja mõtles sellest, mida Juravitšõ ametimees ja Mikanor olid rääkinud, mida naised ja mehed olid karjunud, ja tundis end kohutavalt ebakindlana. Oli, nagu oleks keegi teda visanud keset ääretut ja põhjatut jõge, tema aga ei mõista õieti ujudagi, ümberringi on pilkaspime öö ja kallas tont teab kus. Ja mis imet siis, kui ta seal nõgimustas pimeduses jõe peal, tundes põhjatust sügavikust hoovavat külma, meenutab ja kutsub nagu ainsat päästjat: «Aljaksandzer! Minu Aljaksandzer! . . .»

Kõige hirmsam asi: kangus kipub ära nappima! Kas siis tema, Avdotsja, ise ei tea, kas ei karjunud ta teistelegi, et kes artelli läheb, on kadunud, hoidke silmad lahti, hoidke eemale, aga säh sulle nüüd — kangust enam pole, ei tea, kuhu kadus! Nagu ka siis, kui ta kuulas seda Juravitšõ meest, ei kao nüüdki hullutav kiusatus: tõsi jah, oleks kõik koos, seltsis ikka segasem! . . . Ja mismoodi sa seda kiusatust ära peletada saad, kui just temale on seltsi või ühist peret kindlasti vaja rohkem kui ükskõik kellele teisele! Aga ta teab ka, et tuleb kindel olla ja kiusatusest hoiduda: annad keelitamisele järele, ja pole sul enam niigi palju kui praegu! Ja kõik, mis kormitsetud, lendab tuulde! Hobune pole küll suurem asi, aga siiski oma, ka põllulapp on oma; annad nendele — aga kas nemad sulle kah midagi annavad? Mine tea, ütlevad veel, et pühi suu puhtaks! Kes kavalam ja tugevam — ja pole üksik —, see võib-olla saab! Sina aga oled lesknaine, meest pole — pühi suu puhtaks! Et oma suksukese ja põllulapi ära andsid! . . . Aga kiusatus ei kao, paneb pea lootusest ringi käima: mis siis, kui on õige, mida räägitakse? Niisuguste eest nagu sina, sinutaoliste hädavareste eest nad ju tõotavad olla! Eks sa ise näe, kuidas Kännud ja kõik rikkad pihtide vahel siplevad! . . . Viimaks oli ta lausa meeleheitel: eks katsu otsa peale saada, kui kõik on segi nagu pudru ja

kapsad! . . . Poleks ta lesknaine, oleks Aljaksandzer elus, mis peamurdmist siis enam! Poleks ta siis ihuüksi kesk musta jõge! Teaks, kuhupoole ujuda! . . . Abituses ja ahastuses tuli meelde kauge-kauge mälestus: mees seisab rukkihaki ääres ja joob, vaabatud pott suu peal. Vesi nõriseb mööda habet ja rinda alla — ta jõi nimme sedamoodi, et pisut loksuks ka rinna peale ning jahutaks. Palju aastaid oli ta sedamoodi joonud, ei tea miks tuli just see alati meelde. Ja nüüd suurendas see pilt meelekibedust, pani veel valusamalt ahastama.

«Aljaksandzer! Minu Aljaksandzer! . . .» lõi Avdotsja korraga summutatud nuuksumisest vappuma . . . Ta kuulatas, kas poeg ta kõrval magab, kohendas talle pikk-kuue peale ja tundis, et oli selle päeva ja ööga hirmsasti ära väsinud. Selle väsimusega kaduski kõik ta teadvusest . . .

Hulk aega ei tulnud und Tšarnuškal. Esialgu ei saanud rahu naisest — kuidas ta küll sajatas Apeikat, Mikanori, kollektiivi! Nendega tükkis sai oma jao ka Tšarnuška ise, see aga kuulas ainult ja vaikis, oli ammugi harjunud: naine keeras oma jutu alati kuidagi nõnda, et kõik, mis ilmas paha sünnib, on ilmtingimata vanamehe süü! Küll ta põhjas, küll lõugutas, kuni viimaks, nagu oleks raske töö ära tehtud, hakkas, tänu taevale, tigedalt norisema. Nüüd sai Tšarnuška oma mõtetega üksi jääda.

Lastes Juravitšõ Apeika jutu veel kord peast läbi, tunnistas Tšarnuška oma rahuliku, kaalutleva mõistusega, et paljudelgi asjadel oli tõepõhi all. Ka põllusaagist rääkis õiget juttu: siin peab midagi ette võtma, muidugi on tarvis, et põld rohkem kannaks, sest mis sa siis, kuripatt, ilmaaegu ta kallal katkestad. Tuleb teda kunstrammuga turgutada, ka see on tõsi: siis on viljakasvul teine minek, mis ta's peaks tahtma, et ei kasva, muidugi, kus ainult sulaselge liiv pole. Aga see, mis ta masinatest pajatas, sellest maksa parem rääkidagi: kohe palju kergem, see on suur trump! Ja et kellegi jaks mingisugustest masinatest üle ei käi, ka see oli Tšarnuškale selge, samuti see, et kõigega, mida põld nõuab, omal jõul toime ei tule. Kuidamoodi sa selle kunstrammugi kohale vead, kui jaama tuleb ei vähem ega rohkem kui kolmkümmend viis versta! Ja mille eest, kuri-

patt, sa seda ostad! Siitpeale aga kaotasid Tšarnuška mõtted nagu selguse: teades hästi, millest põllul ja Kurani külal puudus on, ei suutnud ta kuidagi leida asjal tugevat, kindlat aluspõhja. Ei suutnud Tšarnuška oma aruga mõista, millest see kolhoos pidi nii rikkaks minema, kui kõik ühinevad, toovad ära oma ruunad ja märad, oma rattad ja reed. Laen — see poleks küll laita, kui sa ise jalgu alla ei saa ja kui tagasitahtja liiaks pire ei ole! Ainult et laenamine on hädaasi, võlg on ju võõra oma, täna saad, aga homme maksa jälle ära! Kroonu abi on muidugi kena asi, aga palju sellest Kuranile jäetakse, seda'p tea veel keegi! Kindlasti aitab ta hea meelega, see kroonu ikka, aga palju temagi aidata jaksab, kui Venemaal pole otsa-äärt ja kõik aitamist tahavad, ka tuleb kole palju vabrikuid ehitada, raha kulub ju sealgi ära! Ka sõjavägi nõuab raha, sõjariistad ja toidumoon! Selge, et abi kulub ära, aga kõige kindlam, kuripatt, kui ikka ise ruttu jalad alla saad! Kuid suuremat lootust kindlalt jalule saada pole kuigi palju! Mis varandust siin kellelgi anda on, pole ka kõigist head nahka: vähe küll, kuripatt, mis keegi hakkab teise mehe põllul rügama või teise hobust hoidma! Ja kes sedagi veel teab, kas sest Mikanorist saab ka mingit peremeest, et nii paljusid ohjades hoida! Kui vanatont kah ei tea, mismoodi nendega toime tulla!

Kõigest sellest arutamisest selgus Tšarnuškale esialgu ainult niipalju, et pole kuhugi tormata, parem aga vaadata, mis kursi see värk võtab. Sel mõttel polnud viga: ta mure vaibus, hirm mära ja varsa, lehmamullika ja rehala pärast oli nagu käega pühitud, aga muidu pidi ta nendele mõeldes tahes-tahtmata südant valutama. Ta mure vaibus veel sellepärast, et nii oli esialgu võimalik vältida lahingut omas kodus, Kulinaga, oli võimalik rahu saada, mida ta alati oli igatsenud. Kuid Tšarnuška südames rahu ei olnud: kõik need päevad oli teda järelejätmatult vaevanud ka teine asi — Hanna õnnetus. Jälle tuli meelde, kuidas last maeti, kuidas tütar laudadest kirstu peale varises, käed meeletult lapse poole sirutatud, kuidas ta teisel hommikul värske haua juures tummalt norutas. Päris kokku varisenud oli ta, leina pärast täitsa näost ära . . . Tšarnuškal hakkas paha, ta tundis otse põletavat südamevalu: koos haledusega

tütre õnnetuse ja kogu ta elu viltumineku pärast vaevas ammune süütunne nagu nüüd alati. Sellest ajast peale, kui ta hakkas märkama, et Hannake on nii nukker ja norgus, rõhus süütunne nagu kuum raske kivi ta südant. Ta kandis seda eneses, olgu siis hommik või õhtu. Ehkki ta teadis, et peasüüdlane Hanna kurvas saatuses on naine, ei jaganud ta süüd, vaid tegi etteheiteid ainult iseendale. Kas oleks Kulina nõnda teinud, kui tema ise oleks tookord põrutanud rusikaga lauale ja käratanud: ei! Ise, ise on ta kõiges süüdi: miks ei hoidnud ta last õnnetusest, saatis Hannakese hädasse! Lootis Kännu varanduse peale, hakkas seda himustama: tütar saab riided selga ja saapad jalga, ei teagi enam, mis tühi kõht on! Nüüd siis on riided seljas ja saapad jalas, on mekkinud «head elu» ega tea, mis tühi kõht! Jah, ei tea enam, aga seda, kuidas omal ajal sai kehvas isakodus naerdud! Tegi oma tütre õnnelikuks! Kui kadunud emake hauast tõuseks ja seda näeks!

Nüüd aga on ta Kändude perekonna liikmena samuti kulakunaine, pole hääleõigustki! Nagu oleks tõesti mõni rikas prouake, nagu polekski ta oma mehe majas ainult ümmardajaks! Kõik, mis Kändude kohta käib, käib ka tema kohta, ja vanatont ise teab, millega see veel lõpeb! Ja ainult vanatont ise teab, mis siin teha ning kuidas teda ära päästa! . . .

4

Vassilil tuli sel ööl meelde peaaegu juba unustatud Juravitšõ vangikong ja too hagrane öö, kui ta vantsis hämutavate rehalate vahel maslakkidest aetuna. Nüüd kerkisid need asjad harva mällu, vahest ainult siis, kui midagi just meelde tuletas, nagu see tänanegi kohtumine Apeikaga. Ent viimasel ajal olid need mälestused, ehkki varem nii kibedad, libisenud mööda nagu kauge pilv, ja nii oli see ka nüüd.

Ei, täna möödusid nad veel üsna vaikselt, nagu poleks neid olnudki. Nagu polekski temal, Vassilil, selle sündmusega tegu, vaid kellelgi teisel. Ja täiesti loomulik: ei saanud ju Vassil praegu mõlgutada mälestusi sellest,

mis möödunud ja mahagi maetud, kui süda oli nii rahutu, valutas eelseisvate sündmuste pärast. Need sündmused ei olnud tühised, vaid suured ning ähvardasid kõike, mida ta oli need aastad teinud ja millele elanud. «Alles hakkasin enam-vähem jalgu alla saama!» mõtles Vassil valu ja kibedusega. «Alles sain elama hakata! . . . Ja nüüd — säh sulle! . . .»

Siiani oli kõik läinud umbes tematahtsi. Naisevõtmisega näkkas üsna hästi, oli kasulik. Ta sai Prakopi käest oma põllulapile lisaks üle poole tiinu, ja see oli maa nagu kuld! Tubli kaasavara tõi Manja ühes! Varsti pärast naisevõttu ostis ta endale hobuse, ja see polnud mingi kronu, vaid täis hobune — inimesed võisid kadedusest lõhki minna! Naine sai küll võetud kasudega, see aitas palju! . . . Ka mesipuud olid asjaks: sai Juravitšõ ja isegi Mozõri turul mett müümas käidud ja rahalisa oli kohe tunda. Koos vanaätiga sai veel kolm mesipuud valmis raiutud ja pedajate otsa tõmmatud. Juba tol sügisel hakkas ta majapalke vedama, paarimeheks vahel sõnaaher Prakop, kes tütre heaks kõik tegi, vahel tema poeg Pjatro. Palgivirnad õues ja tanumal maja ees kerkisid päris silmanähtavalt. Jumalale tänu, mets pole ilma-maa taga, vaid kiviga visata, ja olgu tänatud ka metsavahi Mitsja: ütles, et võta raieluba ainult niisama silmakirjaks; selle loa järgi maksis ta seitsme puu hinna, aga tõi ära terve majajao! Nõnda et sai muidu kätte, vahest ehk ainult viina peale tuli kopikas kulutada.

Sügisel aga ajasid nad Prakopiga kuus tammeposti püsti maha ja panid põrandatalad paigale. Seinu palju raiuda ei jõudnud, sest varsti tulid külmad ja lumesajud peale, aga algus, öeldagu mis tahes, oli paigal ja silm võis terve talve rõõmu tunda! Maja, nagu igaüks võis näha, tahtis ta püsti lüüa korraliku — viis seina, kaks tuba! Vöörus üle selle. Vööruse mõtles ta pärast juurde ehitada, suure, nagu pool maja. Majaehitamise kõrval oli rehalagi käsile võetud. Talvel raius ta kaks tublit tamme tugipostide jaoks maha, tõi reega ära ja pani vana rehala seina äärde. Ühesõnaga, vaimus nägi ta juba uut maja kahe toaga, vöörusega, samuti korralikku rehalat, nägi, et temagi on varsti järje peal . . .

«Alles hakkasin jalgu alla saama! Alles sain elama

hakata! Ja nüüd — säh sulle!» Võetakse ära mesipuud, mis on su enda või vanaäti raiutud ja männi otsa vinnatud, mis sind toidavad ja on suureks abiks! Vii artelli hobune, kelle oled nii suure vaevaga soetanud ja kellest sa küllap vist isegi pole veel õiget maiku saanud! Anna jumalamuidu ja tont teab kellele, pane mingite setukate hulka, anna võõraste kargutada, võõraste vemmeldada, ise aga vaata pealt, kuidas ta ära aetakse nagu mingi kusik, hoolimata looma tahtmisest või suutmisest! Võetakse ära su põllulapp, ehk küll kehvakene, aga mille peal oled ise isand ja käskija; võetakse ära see kaasavarapõld, mis oli alles jõudnud südame külge kasvada, võetakse su varandus ära puhtamuidu, nii et pole muud kui mine tuulevarjust kurja ilma ette! Võetakse ära rehala, mis mõttes juba katuse all oli, võetakse ära su ader, vanker, rangid, suitsed, kõik, mis oled muretsenud, higi-vaevaga saanud, ise söömata-joomata, hullu orjamise hinnaga! Võetakse ära aitäh eest, lubaduste eest! Võetakse ära jumalamuidu!

Ei, otsigu lolle! Ta tunneb, et see oleks verine ülekohus, ta mõistab hästi, et tahetakse petta, haneks püüda, ja tige, tuline jonn suureneb sellest aina. Otsigu lolle! Kui kellelegi on moka järgi, eks siis mingu! Kellel omast isu täis või kellel elu kibe! «Aga minul pole praegustki moodi hädа! Mina saan ka muidu läbi! . . . Teie omamoodi, mina omamoodi! . . .» Tõusis kahtlus: või nad siis lasevad nõnda tööd teha, nagu tema tahab! Samas aga tuli meelde Apeika lubadus, et kedagi ei sunnita. Aga see ei rahustanud kuigivõrd, ta nagu ei tahtnud uskuda: «Kas sunnitakse või mitte, aga mina ei lähe! Raiun aga vastu, et mitte ja mitte! Saagu või sandim! . . .»

Selline vankumatult kindel otsus laskis siiski pisikese lootusega homsesse päeva vaadata. Süda oli juba pisut kergem, kui ta mõtles: «Hakkasin alles jalgu alla saama . . . Alles sain elama hakata . . .» Nüüd sai juba mõtelda isegi mõnesuguste homsete tegemiste peale; pärast seda pudipadi saabus varsti ka lõtvumine, kõik rauges teadmatusse . . .

Tuli, mille ääres lamas Mikanor, hakkas varsti vaibuma ja kustus, aga veel kaua hõõgusid niiskes lämbes pimeduses ergavad tukid ja söed.

Kaua hõõgus järeleandmatu erutus Mikanori südames: vahel tuli rõõm, sealsamas ründas tusk ja mure, tikkusid närivalt kallale haralijooksvad ja vastuolulised mõtted. Kord valjemini, kord tasemini kõlas sellest tundesegadikust nagu virge rõõmuhelin: kas hästi või halvasti, aga hakatus on tehtud, artell saadi kokku ja kuulutati välja, artellil, vaata sa nii või teisiti, on hing sees! Oli neid soovijaid palju või vähe, aga kõik teavad nüüd, et Kuraniski on artell olemas! Aga see ei olnud segamatu, puhas rõõm, ikka ja jälle häiris teda pahameel: artell muidugi, aga olemas on ta ainult rääkimistes, kõik tahavad ju seniks töötada ja elada nagu ennegi! Ja olekski otsustatud, et ühiselt — paljukest neid külas on, kui teiste kõrvale panna! Siis muutus rõõm peaaegu et kibedusekski: kui palju aega oli ta kulutanud, kui palju vaeva näinud, et rääkida artellist kurtidele kõrvadele! Selle peale mõteldes tuli otse ahastus: mis inimesed need küll on! Mis sa sihukestega teed või oled, kui mitte kõige vähematki kuulda ega mõista ei taheta! Nagu kurdid ja pimedad! Hullemad kui pimedad! Pimedale annad käe, ja ta tuleb! Ja ütleb veel, et ole meheks! Ja kurdile jätkub, kui teed sõrmede varal selgeks! Nendega aga — võtad käest kinni, siis tõmmatakse ära! Minnakse hoopis teisale! Nagu tahetaks mädasohu tirida! Tuli meelde, kui umbusklik ja surtsakas oli olnud naabrimees Vassil, ja lihtsalt süda sai täis: ei sellele tee jutu ega jumalasõnaga selgeks, et teda kindla tee peale viiakse! Sellel on oma tee, see ei usu ka iseennast rohkem kui hunti aia taga! Ise, ikka ja alati ise, ja muudkui saaks aga teistest eemale! Punnib, et silm valge, kas või naba selja taha! Natuke rohkem nodi käes, hakkas maja ehitama, ja juba põrnitseb sulle otsa nagu vaenlasele! Vähe puudu, et vana Glušak valmis! Eks katsu sihukesest jagu saada! Siis tuli meelde ka Punane Andrei ja hing läks veel rohkem täis. Alati, kui temaga rääkisid, noogutas takka, tõi toeks Marxi, Kalininit, Nekrassovit — kae, kui teadlik ja eesrindlik teine! Aga niipea kui asi käes on, siis: «Pole see kõik nii lihtne — vii ikka Venemaa teistele rööbastele,» — ja lipsti minema! Väejooksik, lobiseja, veel Marxist targeldamas! Isegi see tegi meele haigeks, kuidas tule ääres oli rääkinud Apeika: oled juba tulnud ning jaole

saanud, siis pole muud kui härjal sarvist, torma peale! Läheb läbi või mitte, aga tee proovi, torma peale! Aga kus seda — räägib, seletab, ja muud ühtigi! Asi seegi, et tema, Mikanor, parajal ajal välja astus ja peale tormas! Muidu oleks veel kõik tühja jooksnud. Ja naljategemist on tal üleliia; tõsine silmapilk, kellel siin naljatuju! . . .

Selliste mõtete hulka sugenes muresidki, mured kandsid teda kaugesse sügisesse, isegi talvesse: oli juba artelli või ei olnud, aga mõtlemist-muretsemist jätkus! . . .

Apeikal, kes samuti ligidalt jälgis tule kustumist, oli sootuks teistsugune meeleolu. Apeika süda oli kerge ja rõõmus. Seda jah, kätes, jalgades, kogu kehas surises väsimus, aga võib-olla just sellest väsimusest kõige rohkem rõõmu oligi. Ammuilma polnud ta säärase mõnuga tööd vihtunud: sealtpeale, kui saatus oli viinud ta sõtta, hakkas Apeika alles mõistma, mis rõõm on vikatit vihistada, rohtu värskesse kaarde lüüa; samasugust rõõmu oli ta maitsnud korduvalt hiljemgi, koolis käies ja hiljem, kui oli saanud õpetajaks. Koolikärast pea uimane, oli ta alati hea meelega võtnud vikati ja lasknud end täienisti haarata tööst, mida omal ajal sai tehtud palju, nüüd juba harvemini, ja millest tuleb värsket jõudu kätesse ning jalgadesse. Nüüd polnud ta vikatit väga ammu kätte saanud, sestap tuju siis nõnda tõusiski, kui Dametsiku vikat läbi rohu vihistas. Pärast vallaasjadega rähklemist, lõputuid sõite ja koosolekuid, mis sageli nurja läksid, oli siin silmal kui ka südamel rõõmu niiduriistast, niiskest kilgendavast rohust, mahedast tuuleõhust, põhjatust päikesepaistelisest sinitaevast. Lust oli tunda oma käterammu, lust oli teada, et teed sama tööd mis Dametsik, Mikanor, kõik need, kes siin niitsid, labusid tegid või kuhje hangusid. See tunne ei kadunud ka pärast tule ääres, samuti nagu nüüd, kui ta lamas üksinda kesk ööpimedust.

Vaadeldes iseennast kõrvalt kriitilise pilguga otsekui keegi teine, laskis Apeika veel kord peast läbi, mida ta oli inimestele rääkinud, ega tundnud ka nüüd rahulolematust. Mitte nagu Mikanor — Apeika arvas, et kõik läks enam-vähem korda: ta oli rääkinud asjalikku juttu, näidanud kolhoosielu paremusi arusaadavate ja lihtsate faktide najal, oli oma silmaga näinud, et inimesed

kuulavad huviga, et nad usuvad. Muidugi, tegelikud tulemused pole seniks teab kui suured, aga eks tulemuste üle võib rääkida hiljem. Tähtis on see, et inimesed hakkaksid mõtlema ja õigesti mõtlema, et nende südames ja mõistuses tärkaks tunne, et pööre on tingimata vajalik, et seda ei maksa karta, vaid tuleb sinnapoole püüda. Et partei soovib neile ainult head, kes palehigis tööd teevad... Ja lõpuks, võid nad üheks pereks liita, aga kõige tähtsam ja kõige raskem on õpetada neid teistmoodi mõtlema, elust aru saama! Tuleb muuta nende hinge ja vaimulaadi: omanik peab saama kollektivistiks! Just selles on asja tuum! Ja selge, et siin on kõige tähtsam inimesi veenda! Kannatlikult, tõe põhjal, leninlikult! Ja mis sellest, et tulemused pole seniks teab mis suured, aga suund oli ometi õige! Lõpptulemused selguvad ajaga!...

Süda oli kerge ja rõõmus veel sellepärast, et ta nägi enda kohal taevast. Mitte halligavat, vaid kõrget taevast täis kaugeid virgeid tähti. Ilmammu polnud ta neid nõnda vaadanud, sest millal viimati luhal sai magatud. Seepärast tuli äkki nagu nooruski tagasi: ta polnud enam rajooni täitevkomitee esimees, juba aastates mees, kel arutult palju muresid ja kohustusi kaelas, vaid poisike, kes hobusega õitsile on tulnud. Küllap see oligi tema hobune, kes seal turnatas? Selle pärast pole suuremat muretseda midagi: jalad kõvasti kammitsas, ja nüüd on ta ise selili maas, vaikselt, kerge tundega, ja ei näe muud kui taevatähti. Tõsi jah, ta rahulikus meeleolus on piisake nukrustki — vististi selle äratundmise pärast, et ta siiski pole pisike karjapoiss, et noorus on ammugi läinud. Ammugi pole ta käinud oma lapsepõlvekodus, mõtleb ta, ammugi vist ootab ema pikisilmi, ammugi pole ta istunud isaga koduseid tegemisi arutades. Ja äkki tõusis lausa kihk näha seda imetuttavat pajuvarbadest pistandit, minna mööda teerada remmelgate vahel jõe kaldale...

Tähed. Kauguses taevarannal mustasid pilved, vahetevahel lahvatas seal judisevaid välke, aga siin olid ainult tähed, oli vaikne, oli soe ja õhk raske. Võib-olla sellepärast und ei tulnudki, et õhk oli nii raske, aga võibolla ei suikunud ta pigem sellepärast, et sealt otsatust kõrgusest vaatasid alla tähed ega suikunud samuti.

Nimetut kurbust sugenes neist: nii lõpmata kauged ja igavesed, panid nad igatsema, otsekui liitsid ka teda ennast millegi lõpmata kauge ja igavesega. Äkitselt tekkis südant pitsitav äratundmine, kui tohutu suur, lõpmatu on maailm ja kui ruttu, otse lennul möödub meie elu selles igavikus...

Kui paljud lamavad praegu sellel luhal ja teistelgi nagu tema siin! Kui paljud vähkrevad unetult ja murravad pead — mille peale nad mõtlevad, mida nad loodavad? Kui palju on siin lamatud ja mõtiskeldud, kui palju loodetud sellest ajast, millal inimesed sel vesisel heinasool käima hakkasid? Milliste murede ja milliste õnnetuste tunnistajaks on see luht olnud sest ajast saadik, kui siin on astunud inimese jalg? Hallidest aegadest peale on siin muutumatult olnud ikka ühed ja samad mättad, üks ja sama pimedus, üks ja sama taevas, ühed ja samad tähed. Aastakümned ja aastasajad on läinud ridamisi oma tuulte ja tuulevaikustega, palava ja pakasega. Nende asemel, kes käisid siin rehade ja vikatitega, on nüüd teised. Rusutud muredest ja väsimusest, jätsid tugevad mehed ja naised siia oma nooruse, asemele astusid samuti tugevad, täis lootust, kuid lõppes nendegi jõud — ja noorus. Tervete inimseltside, tervete põlvkondade asemele on tulnud uued, nii nagu niidetud heina asemele kasvab noor mahlakas rohi; muutmatuna ja igipüsivana kõrgub ainult taevas — sinine, pilvine, tähti täis.

Kui palju on siin, nende hahkhaljaste puhmastike vahel, mõtteid mõlgutatud, kui palju on hääbunud lootusi, kui palju on tuhaks hõõgunud pettumusi ja viha! Inimesed mõtlesid oma mõtteid ja igatsesid oma igatsemisi, aga elu astus ühtlaselt oma rasket sammu, hoolimatu ja armutu inimeste unistuste ja ohete vastu! Ta astus nõnda senikaua, kuni ükskord talle uus suund anti: siis sai vesine soo tunnistajaks, et inimeste salgad nagu polnud samasugused nagu enne, nagu joobnud olid nad — tüli ja rõõmuga andsid nad elule teise ilme, haarasid tal otse sarvist. Kui muutus on teoks tehtud, saabub vaikus ja jällegi astub elu mööda tasast otsatut teed, tuues samasugust muret ja rahutust, samasuguseid püüdlusi.

Esmakordselt sest ajast peale, mil inimesed siin liiku-

sid, olid nad sunnitud pead murdma selliste asjade üle, mida iial ei osatud aimata, uneski vist mitte. Elada ühise artellina, ühise perena, loobuda kogu oma varanatukesest, hävitada kõik, millega harjutud, mis aastate jooksul läbi proovitud, isadest ja isaisadest rööpasse pandud! Tõsine on see mõtlemine: ei iial seni polnud kellelgi tarvis pead murda sellise asja üle, valutada südant sellises mures, tunda sellist rahutust homse päeva pärast.

Samas tungis nende kõrgete mõtete sekka maisem mure. Hiljuti oli oldud aruandmisel ringkonnakomitees, kus neile öeldi ja ka protokolli kanti, et rajoonis edeneb kollektiviseerimine kehvalt. Mozõris ei tahetud nagu märgatagi, mis nad kõik siin olid teinud ja kui raske neil siin on, ning see tekitas pisut meelehärmi, kuid Apeika ei hakanud tookord ega nüüdki vastu vaidlema: olgu nende asjadega kuidas tahes, aga saavutatud oli tõesti vähe. Küll mitte sellepärast, et asi oleks lastud omapead minna, nagu seal mõned rääkisid, aga olgu — tehtud oli ikkagi üsna vähe. Tõsi, lugu polnud ainult protsentides, millega bürool juba üleliiagi peale pressiti. Lugu oli selles — mis Apeikale praegu, nagu ka palju päevi enne seda kõige rohkem muret tegi —, et nendest üheteistkümnest kolhoosist, mis on asutatud, enamik vireleb. Paha lugu muidugi, et neid nii vähe on, aga veel pahem on see, et peaaegu kõigis kolhoosides valitseb korralagedus. Kõige olulisem põhjus on aga selles, et peaaegu kuskil pole mehi, kes juhiksid: nad ei oska juhtida, ei suuda! Enamikus kolhoosides on töökorraldus halb, distsipliin vilets! Tulemusedki viletsad! . . . Vähe häid juhtijaid, vähe arvepidajaid! Vähe kogemusi! . . .

Silmad kinni, ise juba poolunes, mõtles Apeika, et kuni veel suve on, tuleb kõik päevad pühendada kolhoosidele — aidata neid tugevamale jalale. Lootusrikkalt mõtles ta sügisele: sügiseks on inimesed heinamaadelt ja põldudelt tagasi, tööd saavad koomale. Sügisel tuleb hoogsamalt pihta hakata. Hoogsamalt, ülatuslikumalt . . . Senikaua aga rohkem tähelepanu noortele kolhoosidele! . . . Ja koju isa-ema juurde . . . tuleb aega näpistada, üks käik teha . . . Kuulis, kuidas kuskil puristas hobune, ja jällegi oli ta nagu pisike poiss,

kes hobusega õitsil. Ja veel sai ta aru, et kuskil, mitte kuigi kaugel, sähvatas. Sähvatas ja müristas, raskemeelselt, asjalikult . . .

5

Hommikul oli taevas selge, kuskil ei pilvehebetki. Taevarand metsa kohal hõõgus sepaääsina, tundus, nagu oleks mets iga hetk põlema löömas. Metsast kõrgemal jäi punetus hõredamaks, asendudes aegamööda roosa tooniga, mis tõusis poolde taevasse. Puhmad luha peal, veelombid, heinasaod, kaared — kõik see paistis samuti roosakas. Kogu soo oli nagu aurupilvedes.

Juba enne päikesetõusu võtsid Apeika ja Mikanor vankri juures kehakinnitust, kuna Dametsiku eit, kes seda pakkus, palus külalist ikka ja jälle mitte pahaks panna. Perenaisele hommikulise eest aitäh ütelnud, võttis Apeika, kel särgi rinnaesine oli lahti ja käised kääritud, kuna läikiv peapaljak paistis hõredate heledate juuste vahelt veel roosam kui muidu, vankrist vikati ja heitis Mikanorile veidi kavaldava pilgu:

«Nojah, egas midagi, võib-olla jääb õigus sulle — kui teeksime täna otsa lahti? Katsuksime uut moodi, nagu kolhoosis, mis?»

«Muidugi, mis siin ikka venitada,» oli Mikanor sedamaid päri.

«Mis siin, jah, venitada, aga uisapäisa kah ei maksa. Arvestades olukorda,» — Apeika silmis mänglesid ikka veel kavalad sädemed — «panen ette kasutada vahepealset vormi. Me niidame nõnda, nagu niidaksime igaühe heina eraldi, aga üheskoos, kollektiivselt. Ja kokku paneme samuti igaühe heina eraldi, aga kollektiivselt. Mis sa arvad?»

«Võib ju kah,» ütles Mikanor märksa jahedamalt.

«Kellest me siis pihta hakkaksime?»

«Ükspuha. Näiteks Jängast.»

«Muidugi Jängast,» oli nõus Dametsik, kes nende juttu kõrvalt oli kuulanud.

«Egas midagi, hakkame Jängast.»

Ja kahekesi, üks poepükste ja säärikutega, teine paklaste pükste ja viiskudega nagu kõigil külameestel,

läksid nad kaatsides, vikatid õlal, üle märja rohu ja niidetud heina Honja juurde, kes seadis end juba niitma minema.

«Kuhu siis teereis teid viib — nagu päevapalgalised?» Honjal oli särk rinna eest lahti ja soni kuklas, ta elavad uudishimulikud silmad välgatasid.

«Võib ka ütelda, et päevapalgalised,» vastas Apeika samasugusel toonil. «Esimest korda kolhoosi palgale.»

«On otsustatud tänasest päevast töötada kollektiivselt,» selgitas Mikanor tõsiselt, nagu peabki rääkima juhtija, kolhoosi esimees. «Esialgu senistel maalappidel, aga kollektiivselt. Kõik lapid niidame ja koristame ühiselt. Pidasime nõu Ivan Anissimavitšiga,» noogutas Mikanor Apeika poole, «ja otsustasime alustada Jängast. Ja nüüd tulimegi ses asjas sinu poole. Et sina oleksid esimene kampahakkaja,» lõpetas Mikanor juba sõbralikumalt, otsekui mõista andes, et ka Honja seisab omaette kirjas, et Honjat eriti usaldatakse.

«Einoh, läheb lahti,» ütles Honja hooplevalt. «Mina olen mees omal kohal. Kas või sedamaid!»

Otsekui näidates, et tema sõnu tuulde ei loobi, võttis Honja kohe vikati ja viskas selle õlale. Nüüd juba kolmekesi, võtsid nad silmnäolt suuna Aljoša poole. Ka sellele polnud tarvis auku pähe rääkima hakata, ta tuli meelsasti kaasa. Siin ja seal oli juba inimesi niitmas, mõned pidid varsti hakkama, ja igalt poolt vahiti põnevusega, et mis need kolhoosiastujad seal trobimikus teevad ja mida räägivad. Need kolm aga, kes Apeikaga kaasas olid, rääkisid minnes omavahel valju häälega, iseteadlikult, koguni pisikese trotsiga, kui nägid, et neid vahitakse. Nad justkui ei pidanudki endid samasuguseks nagu kõik teised, vaid julgemateks, targemateks. See oli uhke tunne: sina oled esimene, sina alustad esimesena sealt, kust veel keegi pole alustanud, sina võtad esimesena ette asja, milleks teistel mõistus ning julgus üles ütleb! Need, kes tema kõrval astusid, märkas Apeika, olid vägagi teadlikud uhkusest ning õnnest olla esimesed, ja see erutas neid veelgi enam sel punaval hommikul, paljude inimeste pilkude all!

Ei olnud vaja mingit veenmist, ilma pikemata tulid kaasa ka Kübarik ja Hvjodari Volga. Krapsaka innuga oli kohe valmis puujalg-Hvjodargi: nagu tavaliselt,

katsus ta varjata piinlikkust oma sandiseisuse, oma puujala pärast, kööpas karkudel põnevuses ligi ja päris, vaadates kord ühe, kord teise otsa:

«Ehk mõnel tuleb vikatit pinnida? Minul käib see nigu niuh!»

«Kui tarvis on, küll siis toome!» lubas Honja.

Jänga nokkis juba niita. Kui teised tulid, jäi ta seisma, vaatas neid üllatusega, varjates oma hämmeldust veiderdava hädaldamisega:

«Mis hullu nii vara? Eidel ju, vennikesed, veel head-paremad tegemata!»

«Meie aga tahame ennem head-paremat tasa teenida,» naeris Honja.

«Jaa, on otsustatud,» ütles Mikanor oma esimehesõna, «tänasest päevast töötada kollektiivselt. Üksteise järel kollektiivselt valmis teha. Ja on otsustatud alustada sinust.»

«Ma mõtlen, et . . .» rääkis liigutatult ja süüdlasel toonil Jänga eit, kes oli kohe heinaliste juurde tõtanud. «Ma mõtlen,» — ta vaatas julgustavalt vanamehe poole — «et keedaks õige midagi! . . . Kaua see võtab! . . .»

«Oh, pole tarvis!» hüüdis Honja. «Juba söödud-joodud!»

«Kõhud täis,» rahustas naist Volga.

«Ei, pärast kulub siiski ära,» jäi Jänga eit oma vaiksel viisil kindlaks.

«Kulub ära neh!» arvas Jänga naeruga, mis aga polnudki nagu naer. «Päev ka sihuke ja . . .» Naljatoonil ütles ta naisele, aga käsk kõlas tõsiselt: «Keeda siis, aga et . . . Et oleks viisipäraselt!»

Veel natuke aega katsuti Jängadele selgeks teha, et midagi pole vaja. Siis tõusis vaidlus, kelle vikat peab olema esimene, kes hakkab vedama. See oli väga tähtis, sest kõige ees peab olema parim niitja, millega ju kõik teised tunnustavad selle eesolija üleolekut ja osutavad talle erilist austust. Apeika muutus kärsituks, ta soovitas, et esimene olgu peremees, sest see olevat nende hulgast kõige tõsisem mees, niisiis väärt esimene olema. Kuid Jänga ise hakkas vastu ajama: lõõpides ja toterdades seletas ta, et polla tast suuremat niidumeest, ja mis peaasi, ei olevat ta üldsegi mitte tõsine — ei kellelgi

teisel Kuranis polevat nii palju jampsi peas kui temal. Ka oli Jänga esimene ütlema, et kõige ees olgu Apeika. Teisedki arvasid sedasama ja Apeikal ei jäänud muud kui tänada au ja usalduse eest. Et Jänga oli oma kaarega juba niidulapi otsast kaugel, mindi piiri juurde tagasi, Apeika lõi esimesena järje lahti, siis asus paremalt tema kannule Mikanor, seejärel Honja . . .

«Nooh, vanamoor, loe sõnad peale!» naeris Jänga niiduasendit sisse võttes, et minna Honjale järele . . .

Nõnda see siis algaski, lõbusalt ja lihtsalt, seal vesisel, otsekui suitsuvinesse mattunud luhal, sel hommikul, mis nagu ei erinenudki kõigist eelmistest. Soos käis töö oma harilikku rada ja vähesed oskasid sealjuures aimata, et nõnda tärkab Kuranis midagi uut, senitundmatut . . .

Samal päeval vastu õhtut nähti, kuidas Apeika kaarik jälle veeres piki sooserva ja kadus põõsastikku, mille vahelt tee läbi läks.

VIIES PEATÜKK

1

Oleks ebaõige arvata, et Glušak lapsukesest kahju ei tundnud. Ikkagi omast, Glušakkide kännust, mitte võõrast verd — ja nii mõnedki päevad näris teda rahututе murede sekka vaikne haledustunne kadunukese pärast. Sellega koos aga kerkis iga kord viha minia peale, kõige rohkem just inetu tembu pärast, millega ta kalmistul hakkama sai. Ent miniat hullupööra vandudes tundis ta — ja see tegi meele veel haigemaks — iseennast pisut süüdigi. Ehkki ta katsus end vaigistada: issand on andnud, issand on võtnud; ehkki ta kainelt kaalutles: ei võinud ju teada, et nõndamoodi läheb, — palvetas ta lapse eest, nagu otsides kõigevägevamalt halastust ning andeksandi.

Siiski oleks haledus ja süütunne lapsukese pärast närinud Glušaki hinge rohkem, kui oleks olnud teine

aeg. Pilv ei kerkinud ju mitte selgesse taevasse — see oli ennegi musti pilvi täis. Mitte selles, mitte lapses polnud asi — Glušak oli vana kogenud hunt, ja järelejätmatult haistis ta nina, et kaotada tuleb veel paljugi. Usu või ära usu, aga kõik võib lähemal ajal kokku variseda.

Ainult paari aastaga oli Glušaki elus paljugi muutunud. Kauge, rumal ja tühine tundus nüüd see aeg, kus ta sellepärast vihast vahutas, et temalt veidike põldu ära võeti. See oli alles hakatus: sealtpeale oli elu teda, veel hiljaaegu Kurani kõige lugupeetumat, kõige jõukamat, ütelda isegi kõige vägevamat peremeest mitugi head korda porri paisanud. Ja oleks ainult porri paisanud, mis siis häda: pori pesed pealt, häbiga saab läbi. Aga asi on ju päris hull — ta on juurtest läbi raiutud, jalust köidikuga seotud, nöör kaela tõmmatud . . .

Mullu sügisel tehti puhas töö nagu luuaga. Tahtis natuke vilja ära peita, kaevas seitse kotti puukuuri maa sisse, ladus puuvirna peale katusest saadik, aga isegi sealt kisti välja. Kaevati segi rehala ja laudad, kuni saadi kätte, tiriti välja. Ainult need viis kotti jäid alles, mis olid kartulipõllul pirnipuu taga. Maruvihased, et pidid kaevama, et ta kangekaelselt vastu ajas: «Ei! Ei ole!», et viimne viljatera kätte saamata jäi, oleksid nad teda ilma pikemata miilitsassegi vedanud. Äherdasid kohtusse kaevata, tahtsid vangirauad anda. Muutsid nad meelt või mis, aga milgi kombel jäi sedapuhku miilitsasse minemata ja kohtus käimata; viimaks ähvardasid küll, et järgmine kord pole halastust oodata, kui ta oma vihast vastupanemist ei jäta. Ta vandus jumala nimel, et nüüd on puhtaks tehtud, hädaldas pisarsilmil: millest ta peab elama? Kuid suuremat kisa siiski ei tõstnud, et nad äkki veel hullemini ei vihastaks. Aga kui ta sellele takkajärele mõtles, tõusis ikka ja jälle meeletu raev: tõmbavad nööri kaela, ja sina seisa ees nagu lammas! Ei tohi vastu panna, ei tohi vihastadagi! Aita veel ise takka! Ütle veel aitäh, et vangi ei pandud! Mis paradiisiaed see siingi on — niisama hea kui vangimaja!

Isegi hääl võeti ära, öeldi, et pole hääleõigust, nagu ei tohiks tema enam suudki paotada. Lõpuks, kui tõtt

ütelda, mis tühja tal sest häälestki, ta saadaks selle hääle kus tont, kui see hääl oleks ainult hääl; ena mul au — sul on hääleõigus nagu igasugu näljarottidel, kes eile sinu jahupeotäie eest ei jõudnud ära tänada! Hääl kui niisugune pole üldse tähtis, hääl, see tähendaks tegelikult normikergendust; pole sul häält, siis võid rabelda ja nõrkeda kulakunormide all! Rabele muudkui ja ise pea suu, sest pole häält, pole õigusi! Et ta põrgus punase panni peal, tule peal ussina vingerdaks — see, kelle tegu see jõletu asi on! Need, kes on teda kulakunormidega maha rusunud, kõigepealt aga Dametsiku hulgus, kelle järel teisedki külainimesed on nagu peast segi läinud! Kohapealsed maksud, kindlustusmaksud, varumised, normid — ei otsa ega äärt, mis nad kõik on talumehe selga ladunud, et temast jõudu, tema verd välja imeda, et ta kuidagi jalule ei saaks! . . .

Juba tunamullu andis ta poole kohta Javhimile. Andis isegi hea meelega, arvates, et kui hea tükk on Javhimi käes, ei torka tema jõukus kadetsejatele enam nii väga silma. Arvas — ja see oli peaasi —, et nüüd alandatakse norme, tehakse elu natuke kergemaks. Aga keda kuraditki ei tehtud: väänati nii rängad normid kaela, et kirista hambaid. Ja pealegi mitte ühed normid, vaid kahed — temale, Halimonile ning Javhimile kah veel! . . .

Polnud Glušakist enam meest nagu enne: veel kuivetumaks jäänud, köötsis nagu vares, täiesti hall; ainult torkav läige ta tuhkrusilmades oli endiselt leppimatu, järeleandmatu. Raske oli, aga ta vaatas ettepoole. Raske oli, aga ta aimas, — öösiti, kui ta selle kõige üle mõtles, kõrvetas see südant nagu elava tulega — aimas, et sellega veel ei jäeta, et silmust alles hakatakse kokku tõmbama, nii et ägad.

Haiglases palavikusegases unes, kus ta ei maganud ega olnud ka ärkvel, tuli peaaegu iga öösi ette ahistav õudne pilt: viirastus mingi mägi, kust tee alla viis. Nagu oleks olnud Juravitšõ järsak, selle kaldasse lõikuv tee samuti nagu Juravitšõs: savine, rööplik, sügavad jõnklevad kraavid ühel kui teisel pool. Tuntud ja tavaline tee, mida oli tuhandeid kordi käidud küll jala, küll vankriga ja kus ammugi polnud midagi ootamatut, aga unes paistis see ikka nii hirmuäratav, nii järsk, et

Glušakil sealt alla vaadates külmajudinad üle käisid. Teadis küll, et ei tohi sõita, et see heaga ei lõpe, aga siiski oli unes nii, et iga kord pöördus ta järsakust alla. Iga kord ikka üks ja sama, nagu saatusest määratult: rattad ajavad kandu, hobused ei suuda vastu hoida, pistavad lõhkuma, tormavad mööda järsku mäge alla — ikka kiiremini, ikka kiiremini. Süda tardub hirmust: ta katsub ohje pinnitada, tahab hobuseid peatada, aga käed on täitsa jõuetud; tahab — nähes, et lõhkuvaid hobuseid enam miski ei pea, — surmahirmul vankrist välja pääseda, maha hüpata, aga kuidagi ei saa. Hobused aga kihutavad aina hullemini, lausa tormavad allapoole, vanker hüppab ja lendab sinna-tänna, nii et südagi lõhkeb sees. Vähe puudu — ja käes on õnnetus, hukk, lõpp: kui hobustest ükskõik kumb pöörasele kihutamisele vastu ei pea ja kõrvale kargab, lendadki rataste alla! . . . Issand, ole armuline! . . . Raske sisemine karjatus tungib Glušaki rinnust ja rebib selle jampsi katki; tundes südant pöörase kiiruga pekslevat ning külma higi kaelale ja näole tõusvat, lööb ta veel jõuetu, võdiseva käega risti ette, oigab, sosistab murtult palveid. Kaua ei saanud ta üle tundest, et ta kohutaval lennul tormab õnnetusele vastu, otse hukatusse; jõuetuski ei tahtnud üle minna, kuid pikkamisi ta siiski rauges.

Nõndaviisi ei näinud ta seda õudset und kunagi lõpuni: iga kord tuli ärkamine, kui hobuste ja vankri hukatuslik tormamine oli jõudnud viimse piirini. Aga võib-olla rõhus teda hirm kõige rohkem just sellepärast, et unenägu kordagi ei näidanud, mis tuleb seal, teispool kogemuse piiri, ja selline kindlusetu ebameeldiv teadmatus vaevas hinge. Imelikul viisil ei andnud see hirm ärkvel olles järele, vaid otsekui kandus unenägudest ellu. Samasugust kurjakuulutavat teadmatust oli oodata ka elus, kurjakuulutavat eeskätt selle tõttu, et siin polnud enam tegu viirastuse ega unenäoga. See oli täiesti käegakatsutav reaalne tõde.

Mure homse päeva ees oli tema praeguses elus kõige suurem mure. Nagu sünge pilv oli see kerkinud Glušaki pea kohale ja heitnud kõigele oma musta varju. Ja siiski, tundes oma pea kohal seda pilve, tundes, et see aina tiheneb, elas Glušak nagu teisedki ja nagu kõik

eelmised aastad: kündis, äestas, niitis. Polnud küll endist lusti ega hakkamist, aga ta rühmas, iseäranis heinaajal, ei heitnud armu iseendale ega teistele. Nagu ei saaks ta enam muutuda, lakata elamast elu, millega oli harjunud ja mille küljes ta surmatunnini pidi kinni olema. Kui igapäevased mured ära võtta, siis oleks see talle surmaks. Kuid tema tahtis elada. Ta janunes elada.

Seda küll, mõnikord langesid isegi tema visad soonised käed jõuetult rippu. Siis ründas kahtlus: rühi ja ränka, aga mis sest kõigest kasu. Lendab tuulde niikuinii. Või siis — kes teab, mihuke rajakas veel nahka paneb! . . . Sellistel puhkudel vaevas alati teravalt küsimus: mida teha? Palju oli ta selle üle pead murdnud, suutmata mingi mõistliku tulemuseni jõuda. Teadis ju, et muuta ta midagi ei saa, ei jõua, pinguta kuidas tahes, ja selline lootusetu meeleheide tõi rinda raske väljaelamata viha. Kogu ilma vihkas ta! Kogu ilm oli süüdi, et temal nii halvasti on läinud!

Pärast hakkas ta jälle töhe, rahmeldas nagu meeletu. Tööd tehes jäi ta vähehaaval rahulikumaks, rasked mõtted taandusid ega vaevanud enam nii väga, valu tuimenes. Harjumuspärasest tööst ja väsimusest mähkus kõik nagu udu sisse, ta jäi nagu purju — viimasel ajal pidas Glušak tihti küll viinastki lugu. Viina- või tööuimas tekkis Glušakil tunne, et pilv ta kohal tõmbub nagu hõredamaks ega rõhu enam nii väga, ta julgus ja kangekaelsus suurenesid, tõusis kergendav lootus: võimatu, et nõnda jääbki, et muutust ei tule! Ka jumala kannatus pole otsatu! Ka jumala kannatusel tuleb kord lõpp! Ja ta on armuline vaevatute ja koormatute vastu! . . . Küll asjad veel pööravad! Vara rõõmustada, vennikesed! . . .

2

Iga inimese elus tuleb ette silmapilke, millest ta ise varem või hiljem mõtleb: sellega siis pööre algaski, see oli rõõmu või mure algus. Oli ka Glušakil silmapilk, kus vanamees oma hundininaga haistis, et elu teeb järsu pöörde ja et see pööre toob halba — sunnib sõitma mäest alla.

Mitmelgi korral pidi Glušak mõtlema sellele silmapilgule, mis oli teravalt lõikunud ta teadvusse kui esimene ähvardav hädaohu märk. See oli tunamullu sügisel. Tusase kõledapoolse ilmaga tahtis ta minna Gliništšõsse Nohhimi poodi. Glušak logistas vankriga mööda tanumat, soosilda ja Alešniki vahet, nagu polekski midagi — lihtsalt ostma üht-teist kodus tarvilikku pisiasja. Oma tavalise, sügavalt sissejuurdunud kinnisuse tõttu ei andnud ta märku, et teda viib sinna imelik segane kuuldus, mis ei äratanud mitte ainult uudishimu, vaid ka ebamääraseid lootusi ja muret: Glušaki kõrvu oli kostnud, et Nohhim müüvat kõik maha ja kavatsevat kuhugi ära kolida!

Ta ei tulnud parajal ajal: Nohhimi poe uksed ja aknaluugid olid roostetanud raudlattidega kinni. Glušak seisatas hetkeks mõtlikult, sidus hobuse aia külge, lonkis korraks akende alt läbi — sel aastal oli maja värvimata, siit-sealt oli värv maha koordunud —, elutult ja tusaselt vaatasid aknad porisele «väravaesisele». Keskmiste akende vahel rippus vististi hiljutistest pühadest saadik Lenini pilt, viisakas raam ümber — Glušak tabas teravas pilgus kavalat helki ja pööras ruttu silmad ära. Kui ta läbi vaikse tühja hoovi trepi ette läks, ilmus toast vinne täis näoga tüdruk — juttude järgi Nohhimi sugulasi. Tal oli solgiämber käes — nähtavasti oli põrandat pesnud —, ta vilksatas silmanurgast Glušaki poole, kohmas, et Nohhim pole kodus, ja läks oma teed lauda taha. Glušak jäi teda ootama, aga ei saanud ka nüüd õige otsa peale: öeldi ainult niipalju, et Nohhim olla kuhugi sõitnud ja poes enam midagi ei müüdavat. Ütles, et ei teadvat, kuhu ta läks, ka seda mitte, millal tuleb.

Vankri juurde tagasi tulnud, märkas Glušak vastasõuel Eljat, Godlja meest. Küll juut juuti teab, arvas ta ja läks Godlja aia äärde. Teretas, ütles paar sõna suusoojaks ja hakkas kurtma, et tulnud üht-teist ostma, aga Nohhim on kadunud.

«Läks palvekirjaga Juravitšõsse,» ei teinud Elja asjast saladust.

Samas ilmus uksele Godlja, sihtis neid oma ainsa silmaga, kuulatas. Hõikas trepilt sapisel toonil:

«Tahtmine teisel artelli astuda!»

«Artelli?» naeris Glušak, võttes seda naljana. Asi oli nii ootamatu, et ta sattus hetkeks kohmetusse, aga ei näidanud seda välja. «Artelli — küll oskab lõugutada!» mõtles ta. «Joba või . . . tõesti? . . .»

«Artelli jah.» Godlja torkas teda oma läbitungiva pilguga, Glušak tabas tema vaates midagi teravat, läbinägevat. «Vist polegi joba,» arvas ta.

«Mis valu tal sinna . . . artelli? . . .»

«Tuli isu vanuigi ausat elu elada.» Jälle kuulis Glušak ta hääles sappi. «Tuli isu krutskid maha jätta. Et olgu oma higist-vaevast. Proletaarlaseks tahab teine hakata.»

«At sa vigur! Või proletaarlaseks! Tore tahtmine!» mõtles Glušak. Märgates, kuidas Godlja teda uudistavalt sihib, hakkas lõbusalt naeru mügisema: et kae, kui vahvat nalja see viskab.

«Proletaarlaseks? Mis tal's häda on, Godlja?»

«Kas teie ei teagi?» Godlja ei naernud, ta silm vaatas nii teravalt, nagu tahaks tema sisse, tema mõtteidki ära näha. «Kas siis teil, Glušak, pole isu tulnudki?»

«Kaval juudimoor!» mõtles Glušak, aga jättis selle enda teada ja ütles ikka endiselt lihtsameelse naeruga:

«Ei ole . . .»

«Kui see õige on, mis te ütlete — et teil pole isu —, siis, tähendab, ei ole te nihuke krutskimees!» Kuid eide toonist ja silmavaatest tundis Glušak, et ta ei usu.

«Küll on õelust täis, sunnik! . . . Vaatab korraks, reo, ja puurib nagu südamepõhja! . . .» Glušakil polnud enam tuju jätkata: jutt kiskus vastumeelseks minema. Pööras jutu mujale: näh, tont võtaks, et nii mokka pidi minema — leiad aastas kord aega üht-teist ostma tulla, ja siis kah ei saa! Nagu oleks aega nii laialt käes, et ilmaaegu edasi-tagasi kolistada! . . .

Elja oli pehme südamega, ta noogutas viisakalt ja mõistvalt pead: teadagi, eks ole ju kahju tühjade kätega tagasi minna. Ent Godlja ei lausunud ka moka otsast ühtki sõna, välgutas vaid korraks oma ainukest silma, pööras järsult ära ja kahmis käbedal kindlal sammul lauda poole mingit kodust asja õiendama.

«Ütles, et kas teil polegi isu — proletaarlaseks hakata!» mõtles Glušak vankri juurde tagasi minnes. Kohendas sedelgat, tõmbas tordi lakajõhve rangide

vahelt ära, aga tegi seda nagu unes, midagi nägemata. Ta oli väga rahutu. «Pani tuju nahka, sõgesilm!» heitis ta pahase pilgu Godlja maja poole. Tulid meelde sõnad, mis olid kõrvu kõlama jäänud nagu mingi ähvardus: «Tähendab, te ei ole nihuke krutskimees!» Hämmastuses ja ärevuses hakkasid ta mõtted keerlema Nohhimi ümber: on aga nõksud sel kavalal kaubajuudil! See nõks oli küll sihuke, et tema, rumal Kurani viisuvillem, poleks ealeski osanud selle peale tulla! Omal tahtel, oma kätega loobib laiali kõik, mida päev päeva kõrval, aastate kaupa korjatud! Kõigest sellest aimas Glušak midagi nii koletut ja kohutavat, et pani südame sees tarretama.

Siin ta nüüd seisis, nagu kablaga kinni — peaks Nohhim tagasi tulema, kuuleks tema enda suust õiget aru, päriks järele, uuriks välja kõik, mis võimalik. Kuid nolgutada kesk väravaesist, selle sapise juudimoori akende all, kõigi Gliništšõ latatarade vahtida — see kah ei kõlvanud: ei sugugi kõlvanud Glušakil näidata oma hirmu ja oma muret. Pealegi, mis lõbu see pakub — vahtida siin nagu narr ja oodates haigutada. Ta võttis nõuks vahepeal teha treti Tumanõsse sugulaste poole — tee pole pikk ja pealegi võib tagasi tulles jälle siin seisatada, noh, lihtsalt niisama, kodu poole sõites . . . Ja ehk saab ühtlasi sealt pisut uuemat kuulda — mis laias ilmas ka sünnib . . .

Ära sõites vaatas ta mitu korda postmaantee poole, mõtles, et äkki Nohhim tuleb, aga teda polnud kuskil. Nii jõudiski ta Tumanõsse. Siinne sugulane Oinas-Ignat oli kodus. Ei paistnud temast rõõmu ega imekspanemist, aga isaisade kombest pidas ta lugu — otsis kuskilt pudeli samakat ja lõi lauale. Punapäine klutiste juustega Ignat oli varstigi päris tüma, tolutas lollakal pilgul lauda enda ees — ei kandnud ta ilmaaegu Oina nime! — ega paotanud peaaegu üldse suud, aga Glušak sai teada, mis tarvis: näljarotid viskavad vimkaid siingi, ise on artellis ja peaaegu et vägisi tiritakse sinna ka teisi. Ainult et arukamad peremehed ei anna järele, vaatavad asjale viltu; nad on kindlalt otsustanud elada omal viisil, oma maalapi peal, omade hobustega . . .

Kas sellepärast, et ta sai suu puhtaks rääkida Oina eidega, kes oli mõistlik inimene, või sellepärast, et kilk

oli peas, aga Gliništšõsse tagasi sõitis Glušak lahedama tujuga. Juba tänavalt märkas ta, et Nohhim on tagasi: vanker seisis veel õues. Ikka kerge auru all ja parajas tujus peatas ta hobuse ning sidus aia külge. Tallivärav oli lahti ja Glušak seadis sammud ilma pikemata sinna. Ta ei eksinud: Nohhim oli tallis. Glušak ütles tere päevast ja jäi huviga vaatama, kuidas Nohhim hobust söödab. Oli näha, et Nohhim ei talitanud hobust esimest korda, aga Glušak polnud poemeest sellises ametis veel näinud: oli harjunud, et ta seisab leti taga. Liiatigi torkas silma, kuidas ta riides oli: paklane särk, kodukootud püksid — lihtne mees, et lase aga olla! «Poeb kas või nahast välja — tahab näidata, et kah tööinimene!» jõudis Glušak otsusele, aga ei lausunud selle kohta sõnagi.

«Miks siis poeuksed kinni on?» küsis ta heatahtliku etteheitega. «Kellel see aega kaks korda käia!»

«Olgu või kakskümmend korda — niikuinii oleks pood tabas.» Nohhim pühkis valgeid käsi heinte sisse ja lisas: «Pole enam poodi.»

«Mis lugu see's olgu?»

«Pole midagi müüa. Olen omadega läbi.»

Glušak mõtles: «Igaüks võiks rõõmus olla, kui oleks nõnda omadega läbi nagu sina! Küllap ise püherdad raha sees! Kuhugi ära peidetud! . . .» Aga tegi näo, nagu usuks, ja noogutas teeseldud kaastundega:

«Seda'p muidugi. Ega praegusel ajal laiutamist ole . . .»

«Võiks ehk laiutadagi, kui jätkuks oskamist ja kui Nohhim poleks nii pehme südamega. Kõik, võib ütelda, Halimon, on jumalamuidu inimestele jagatud. Panin lollist peast kõik oma värgi nahka, aga ei kuulnud inimestelt isegi aitäh! Rääkimata sellest, et oleksin raha saanud! Isa ütles mulle: «Ei ole sul sehvtimehe verd, Nohhim, ära parem katsugi! Sehvtitegemine pole see mis saapatalda kopsida!» Sehvtitegemiseks peab nuppu olema, aga nuppu minul pole! Kui aga nuppu pole, siis pole sehvti kah! Ainult seda on, et hiired trallitavad riiulite peal! Rohkem mitte midagi!»

«Hiirtest pole mul endalgi puudust, Nohhim. Ehk saaks poole puuda jagu soola?»

«Ehk leiab, aga ainult sulle annan, omast tagavarast.

Sellest, mis olen iseendale musta päeva jaoks kõrvale pannud.» Nohhim läks tallist välja ja sulges väravad. «Lõin sehvtitegemisele päris käega. Nägin ammugi, et pole minu amet. Isa rääkis mulle omal ajal õigust. Minu amet, Halimon, on töökojas saapaid teha. Sa vist mäletad, kuidas ma omal ajal kingsepasuberikus küürutasin? Olen pärit töötavatest inimestest, töölisklassist, nagu sa ei teaks. Kus siis meist, töölisklassist, võiks sehvtimehi tulla?»

«Tahad siis — hoopis kinni panna või?» ei suutnud Glušak uskuda.

«Mis siin enam kinni panna! Juba kinni jäänudki, kuidas ütelda! Iseenesest! Mis siin kinni panna oli — paar pudelit lambiõli, kolm toosi tikke ja kamalutäis soola! Tühipaljas jutt, et oma pood, oma sehvt! Ainult käsi olen lollist peast määrinud! Ja selle pärast pead kuulma, et igaüks sõimab sind nepmaniks, kapitalistiks, pursuiks! Mõne pudeli lambiõli pärast, mis sa nõukogude talupojale oled andnud! Ons minul seda vaja, Halimon? Või mis nõukogude võimu vaenlane mina olen! Tahtsin riigivõimule ainult head, tahtsin teda aidata! Aga kui see teile ei meeldi, mis häda siis minulgi! Mis mõtet minul vaeva näha! Lähen tagasi töölisklassi, kingsepaks! Lähen artelli ja teen parem inimestele saapaid!»

Kui Nohhim oli vööruses soolakoti täis kallanud, ei saanud Glušak enam uudishimust jagu ja küsis proovivalt:

«Kuulukse, et Itsko olla kuhugi ära sõitnud?»

«Sõitis minema . . .» Nohhim ohkas — Glušak sai aru, et see polnud südamest — ja heitis talle tähelepaneliku, oma kõige sõbralikuma pilgu. «Mis sellest veel räägitud on?»

«Noh, et olla kuhugi ära sõitnud . . .»

«Sõitis minema. Tõukas oma isa ära. Ütles mulle: sihukese pursuiga nagu sina on häbi ühe katuse all elada! Jättis kõik maha ja läks minema! . . . See on siis lapse tänu, Halimon! . . .»

Glušak hoidis kõrva kikki: ehk poetab kas või ühe sõna, laseb midagi oletadagi — aga ei, väga ettevaatlik ja kaval jutt. Vanamees proovis:

«Räägitakse, et Moskvasse?»

«Moskvasse või Kiievisse — ei mina tea! Pole kirjutanud!» Nohhim vangutas pead, nagu oleks ta pojale pahane.

«Räägitakse, et kooli?»

«Ah, tühi lori!» vaidles Nohhim juba pisut ärritatult vastu. «Mis kooliskäijat temast enam, kulla Halimon! Tahtis tehasesse tööle minna! Ütles, et läheb töölisklassi! . . .»

Tagasiteel mõtles Glušak kuuldu üle järele, kaalus kõik igat kanti läbi, mida oli teada saanud. «Omal tahtel läheb artelli!» ei jõudnud ta ära imestada. «Omal tahtel pani poeuksed kinni! Kõik kraami maha müünud! . . . Ja ehk isegi võileiva hinnaga, ehk ei luiskagi! . . .» Vaibumatu imestuse sekka kiusas Glušakki mõte, et mine sa tea, läks veel hea juhus kaduma, ehk oleks üht-teist poolmuidu kätte saanud. Ent kohe ta kainestus ja tõrjus selle peast: kätte saanud — ikka veel tahad kätte saada! . . . «Omal tahtel pani poe kinni, müüs kraami maha! Saatis Itska linna! . . . Tähendab, hais teisel ninas, et asi läheb täbaraks, et enam nalja ei mõisteta! . . .» Nagu ennegi, oli Glušak ka nüüd Nohhimi peale tema kavaluse pärast kade ja tegi oma tavalise järelduse — ei ole siin ilmas keegi kavalam kui juut. Kuid ühtlasi võttis ta hinges maad rõhuv, kiviraske mure: paremat pole loota, hukatus on silmapiiril! Nohhimil endal hais ninas! . . .

Pärast seda võõrsilkäiku mõtles ta palju päevi ja öid Nohhimi peale: ka tema, Halimon, peaks midagi ette võtma, milgi moel katsuma välja rabelda mädasoost, kuhu jalgupidi sisse jääd ja mis varsti võib kõik neelata. Kui Glušak niimoodi mõtetega ses lodastikus sumas, katsudes iga hinna eest leida mõnd seljandikku, kus oleks võinud end julgena tunda, aga ei näinud seda, siis ta mõnikord otse vihkas Nohhimi: libe kaubajuut, mis temal viga, elab nagu linnuke oksa peal — tuleb ja istub, siis sirutab tiibu, ja püüa veel kinni. See jõuab ikka mäele, on ka uues kohas laiem leht kui kõik teised! Tema ees on lahti kõik linnad, terve ilm! Aga sina — kuhu sa hing pääsed, sest kui pole sul maad, pole rehalat, pole oma aita, siis pole sa ise limukastki parem! Niisama hea kui mõni täitanud kaltsakas! Mida kauem Glušak arutas, seda kindlamale veendumusele

ta jõudis: olgu mis on, aga tema oma varandust tuulde loopida ega jumalamuidu käest ära anda ei tohi. «Peab kinni hoidma, kinni hoidma — kas või hammastega, viimse võimaluseni!» kinnitas vanamees ikka ja jälle iseendale. Ainult see mõte oli veel ta praegusel elul kesk mädasood, kuhu saatus oli teda viinud. «Viimseni kinni hoida — ja oodata! Mitte käsi rüppe lasta, mitte ise põhja vajuda!» Oma rahutu elu jooksul oli ta maitsnud nii head kui halba, ja nüüd nägi ta oma kaine mõistusega ses asjaolude pidevas muutlikkuses, mis oli toonud kord hirmu, teise armu, kord peksnud valusalt vastu silmi, paisanud jalustki maha, teise aga tulnud priske pärituulega, oma kõige suuremat lootust. «Ei miski pole igavene,» mõtles ta iseenda lohutamiseks, enamasti öösiti pühapiltide ees palvetades. «Jumal üksi on igavene. Olid poolakad, olid enamlased. Karjusid: kõik võim olgu ikka rahva käes! Mõtlesid, et nüüd neid miski ei liiguta. Aga pärast — nõnda kui poolakad tohlaka andsid, panid putku mis kannad välkusid! Pole nad igaveseks ka praegu! Näh, keisrid olid enam kui kolmsada aastat, aga polnud neilgi püsi. Ei jää igaveseks ka enamlased. Keegi annab tohlaka neilegi, võib-olla needsamad poolakad! Ja võib-olla üsnagi varsti! Kirjutatakse, et sättivat teised ammugi piiri taga! . . . Varsti jõuab see päevake, kuidas siis teisiti — peab jõudma! . . . Tuleb vastu pidada! Küüntega maast kinni hoida ja oodata, oodata! . . .»

Sellistel puhkudel pidas ta ennast targemaks kui Nohhim: «Krutskeid täis, krutskeid täis on see juudamees, aga ometigi loll. Tegi hirmu pärast ise kõik sirgeks, oleks valmis kogu kupatuse tuulde loopima, aga kui jälle ajad tulevad, mismoodi sa siis oma vara kokku korjad? Siis pea kahe käe vahel, oigad-hädaldad, aga parata pole midagi! . . . Oodata tuleb, oodata!» veenis ta iseennast. Ja arutas oma õiguses kindlana: «Üht-teist ära müüa poleks muidugi kurjast. Mõne lojuse võib laadale viia, igaks juhuks võib rehepeksumasina ajutiselt rahaks teha. Panna ajutiselt raha alla. Ütle või ära ütle, aga raha on esialgu kindlam, ei lähe kaotsi, tulgu siis mis tahes. Võib maa sisse peita, nii et vanatont kah välja ei kougi! Ja las seisab, ootab, kuni tulevad paremad ajad! Raha kaotsi ei lähe, üht-teist ära müüa

pole kurjast, aga oma juured maast välja kiskuda — kes see loll on!» Kaine ja selge, iseäranis öises pimeduses ja vaikuses, ütles Glušaki mõistus talle targa ja kogenud nõumehena: «Külarahvaga ei maksa esialgu riidu kiskuda! Leplikum, kavalam tuleb külarahva vastu olla! Tšarnuškatega tuleb rohkem ja sõbralikumalt läbi käia — tööinimesed sugulasteks, kah tugi, olgugi kehvakene! Et näe, ei põlga näljarottegi ära, oleme nagu üks liha ja veri! . . .» Ähmaselt käis peast läbi tige mõttevilksatus: «Siis sealmaal oleme nüüd: hakka või sihukeste sugulastega uhkustama!»

3

Glušak loopis vihke kõlgusesse. Ta käskis pojal rattad rehalast välja ajada. Stsjapan haaras hobusel suu kõrvalt, surus ta koonu vastu rindu, vajutas küünarnukiga rangidele ja hobune hakkas vastumeelselt, aga kuulekalt tagurdama: astus niimoodi sammu kolm, ent siis jäi vanker millegi taha pidama ja seisatas.

«Pea!» käratas vanamees pojale ja hakkas pahaselt vankrit tagumisest otsast tõmbama. Saamatu Stsjapan ei juhtinud ka nüüd korralikult — ass hakkas otsapidi väravaposti kinni.

Glušak tõstis ähkides tagumised rattad üles ja vedas nad väravapostist eemale. Kui Stsjapan oli rehalast välja saanud, käskis ta hobuse eest võtta ja sööma viia; ise seisatas vähekeseks, vaatas rehalate taha rööbasteele ja kadus siis jälle väravast sisse. Ta luges vihud ära. Rehemaal, mis õhtutaeva kumas punetas, vaatas ta veel kord teele — kas pole näha Javhimi oma koormaga. Javhimi polnud ikka veel ja Glušakil hakkas viha tõusma. Juba mitmendat puhku mõtles ta, et ei kõlba, kui ühes rehalas kamandab ühtaegu kaks peremeest, olgu see teine kas või su enda poegki. Ei suutnud unustada, et Javhim oli mitu korda täie õigusega tema aganaid võtnud, kolmel korral aga tema viljakottide kallal käinud — jällegi täie õigusega.

«Poeg pojaks, aga tuleb temagi näppudele vaadata! Võib-olla veel rohkem kui mõnele teisele, sest ta on su kõrval, su oma majas, su oma rehalas! Kus seda, et

vana isa aitaks — selle asemel aga võiks isalt, elatanud inimeselt, viimsegi endale kraapida! . . .» Murtult mõtles Glušak, et ka Javhimiga on tal asi natuke viltu läinud. Ei see isast hooli, koorib oma lihast isagi! — selline varjatud tigedus, mida ta viimasel ajal kõige ja kõikide vastu tundis, vallutas meeli ka nüüd . . .

Ta pidi juba õue tagasi pöörduma, aga märkas siis tanuma poolt tuleval teel kedagi võõrast. Tundis selles ära Honja — «Ätti-Mutti» — ja jäi pinevusega ootama: mis sellel põrgulisel veel tarvis on?

«Säh, külapapa, olge lahked!» ütles Honja kahtlaselt hea tujuga, ulatades talle mingi sedeli. Toonist, kuidas seda öeldi, aimas Glušak, et sedel tähendab midagi halba. Ta sihtis seda torkaval pilgul, tahtis näha, mis seal on.

«Mis see on?»

«Normid, külapapa. Sunduslikud normid.»

«Aga ma ju sain juba . . .»

«Siin on täpsemalt.»

Glušak tahtis juba vastu võtta, aga äkki tõmbas Honja sedeli tagasi: millegipärast näis asi talle kahtlane. Ta vaatas lähemalt ja vangutas pead:

«Ei, see pole teie! Jänga oma! Äärepealt et oleksin teise mehe oma andnud! Siin on teie sedel! . . .»

Glušak torkas sedelit terava pilguga — ja õigus oligi: mitte enam nelikümmend kaheksa puuda nagu eelmises kohustuses, vaid viiskümmend kuus! Viiskümmend kuus puuda!

«Siis — täpsemaks tegid!» kähistas ta, tundes ränka viha kerkivat. «Võib-olla mõtlesite ka, kust ma nii palju võtan?»

«See jäägu küll teie enda mõtelda.» Honja sõnad kõlasid nii mõnitavalt, et Glušakil võttis käed tihedalt värisema. Viha pärast ei suutnud ta midagi vastata. Honja otsis veel teise sedeli: «Ja siin, see andke Javhimile!»

Pilk, mille Glušak Honjale järele saatis, oli täis nii tulist vihkamist, et kui see oleks võinud põletada, oleks Honja sealsamas tuhaks põletatud. «Ah sa rajakas! Ah sa pasapüks!» ei suutnud ta kuidagi rahuneda, ja käed värisesid. «Veel lõmpsima, täivammus!»

Tuli Javhim viljakoormaga, hoides ohje peos. Juba

enne, kui ta värava ette jõudis, ruttas vanamees talle vastu. Ta jäi värava kõrvale seisma, ootas kärsitusega, tundes viha südames järjest paisuvat. Javhimi vilets vankrilogu kägises, nagu oleks ka temal millegi üle kaevata — Glušak kuulas seda ja läbi viha oli tal Javhimist kahju; igritses ebamäärane vaigistav lootuski. Ta nägi Javhimis juba kaaslast oma hädas, oma ainsamat tuge elus. Niipea kui vanker vihutüüdega vastu väravaposti nüüstates oli rehemaale veerenud, astus vanamees pojale teele ette:

«Säh — vahi!»

Javhimi poole sirutatud käed hakkasid veel rohkem värisema. Ärritusest, kärsitusest, tungist kellegagi oma viha jagada jäi tal nagu märkamata, et samas juures seisis Hanna, kellele ta harilikult ei tahtnud ennast ärritatuna näidata.

Javhim peatas hobuse. Tükk aega hoidsid ta kõverad jämedad pikkade küüntega sõrmed paberilehte. Küüned, mis olid alt musta sodi täis, olid konksu kasvanud nagu kulliküütsad. Keskmise sõrme omast oli peaaegu pool ära murdunud. Vanamees märkas, et Javhimi kare, tuultest ja pakasest pargitud näonahk tõmbus pingule ning lõuapärad teravnesid; ta ootas, mis poeg ütleb. Javhim ei ütelnud midagi. Tõstnud silmad paberilt, vaatas ta nagu kedagi otsides ümber; ta pilk oli raske ja julm. Endiselt vaikides torkas ta äkki sedeli taskusse ja rapsas järsult ohjadest:

«Nõõ!»

Õhtuline ei maitsnud Glušakile sugugi. Kus ta ka ringi ei tõntsinud — olgu toas, olgu vööruses või laudas — miski asi ei tahtnud klappida, kõik vihastas, kõik oli vastumeelt. Vööruses tõukas ta põrandale pesuküna, mis käe alla juhtus. Tallis virutas asja ees, teist taga hobusele jalaga vastu kooti, nii et see hirmust värises ja korskas, kui ta jälle ligemale tuli. Ükskõik mis ta tegi, ikka oli peas see viiskümmend kuus puuda — ei ununenud! «Kus tegid täpsemaks! Et teile põrgus keevas tõrvakatlas nõndasamuti täpsemaks tehtaks! . . .» Mõttes oli vihal vaba voli, ta ähvardas: «Käige põrgusse! Mis viiskümmend kuus puuda — ei kuutki puuda, põrgusse! Üksainus puud — põrgusse! Üksainus nael — potilaadale! Potilaadale — mitte üht teragi!

Kärvake, imege näljakäppa! Õgige üksteist nahka! Nagu näljased penid! Põrgusse! Potilaadale!» Meeletu vihaga tõotas ta mõttes iseendale: mitte sõrmeotsagi ei liiguta, et veel põllul olevat vilja koormasse panna, et koristada seda, mis veel jalal seisab — las mädaneb, las läheb kus kurat! Ja las mädaneb seegi, mis rehalas on — ei tema mõtle pinta liigutada! Pimedas magusas vihauimas läks tuju paremaks, oli kergem, ta tundis end nii tugevana, et oleks suutnud kas või puid juurtega maast välja käristada. Aga raev sai varsti otsa, pärast kuuma vihavahku tuli ebameeldiv lootusetu kainus, jahutades pead ja südant: käed, jalad — kõik olid äkki nii jõuetud, et pidi maha istuma. «Eks jäta viimata, jäta täitmata — eks katsu! Ei keegi hakka sinuga mängima ega paluma-nuruma! . . .» Samas tuli meelde, et nii mõnedki jõuakamad mehed — Alešnikist, Gliništ-šõst, Knjažõtsast — konutasid trellide taga. «Kaheksa või kümme aastat — kuidas meeldib? Teeni tasa! . . .»

Tükk aega rusutult istunud, ajas ta end jälle püsti, loopis asju, mis ette juhtusid, turtsus vahetpidamata. Ta tuli õuest uuesti tuppa. Oli juba hämarik, Stsjapan aga küürutas akna all, ninapidi raamatus. Jälle kargas süda täis: isale tõmmatakse nöör kaela, aga sellel suurel loikamil pole ei sooja ega külma! Viha tegi ka vanaeide loll ehmunud koerapilk — see püüdis ju kõigest väest meele järgi olla!

«Mis sa töllerdad jalus!» käratas ta naisele. Kui see tõmbus alandlikult nurka voodiotsa taha, kargas ta raginal poja kallale: «Jäta juba! Kus asjakarp — tuhnib raamatuid! Seda sõnnikut! Kirjasura! . . . Kadugu see haiski majast! . . .»

Glušak haaras raamatu ja virutas vastu ahju, nii et lehed kaeblikult krabisesid.

«Kadugu — see haiski! . . .»

Arvas, et nüüd tullakse rusikatega: just niisugune nägu oli Stsjapanil, kui ta raamatu käest ära tõmbas. Ka eidel ei jäänud see tähele panemata: ehmunult hüüdis ta pojale, et olgu mõistlik. See ajas end raskelt püsti, korjas ahjunurgast raamatu ja kadus ukse kolksatades vööruse.

Vanamees lärmas veel tükk aega, trampis tigedalt jalgu ja jäi viimaks vakka. Kuid paigal istuda siiski ei

kärsinud. Läks välja, seisis pisut õhtuses tuules. Oleks tahtnud rääkida, südant puistata. Ta luimas Javhimi eeskotta. Maja oli seinaga kaheks jaotatud, Javhimi tarvis oli akna asemele uks tehtud ja ehitatud eraldi eeskoda. Javhimil oli ka oma maja käsil, seinad olid juba valmis ja isegi sarikad püsti, aga elu oli nii keerdu läinud, et ei teadnud enam, kas maksab seda maja valmis teha või mitte. Nõnda siis polnud tast silmarõõmugi, vaid pleekis muidu tühjalt oma paljaste sarikatega.

Javhim oli parajasti õhtust söönud ja istus pläru tõmmates laua taga. Vanamees ootas, kuni Hanna oli laua ära koristanud ning välja läinud, ja küsis siis nõuotsivalt:

«Mis me's peale hakkame?»

Javhim vaatas ikka ühesuguse liikumatu pilguga, toetudes õlgapidi vastu aknapiita. Ta tõmbas sügava mahvi, nii et ajalehepaberisse keeratud tubakas raginal hõõguma lõi, hoidis hulk aega suitsu kopsudes.

«Mis muud kui täidame . . .» sai ta lõpuks öeldud.

Javhimi hääl ning kogu ta käitumine võis paista rahulik ja talitsetud, aga Glušak märkas hästi ta allasurutud sisemist raevu.

«Varsti võta kepp ja kott! Nagu mõni kerjus . . .»

Javhim ei vastanud. Tõmbas veel pikkamisi mõned sügavad mahvid, vanamees sai aru, et midagi targemat siit ei kuule ja lootusi hellitada ei maksa, kuid hakkas siiski kurtma: mis siis nõndaviisi sest elust saab? Javhim jurgatas järsult püstakile, viskas suitsuotsa põrandale, köhatas ja litsus koni jalaga laiaks. Siis kähvas karedalt:

«Paremat loota ei maksa . . .»

Glušak rohkem ei pärinud. Polnud tahtmist rääkida. Istus veel natuke vaikides ja tüntsis jälle õue. Üksildustunne oli veel suurem. Pöördus tanumale: närvid olid nii püsti, et lihtsalt pidi midagi tegema. Aga ei teadnud, mida. Ei näinud, mida ette võtta. Nii või teisiti — armupalumine oleks tühi lootus, vastupanemine oleks asjatu. Niisama hea, kui paned ise pea pakule.

«Peab katsuma seaduse põhjal. On sest tolku või pole, aga katsuma peab. Vangi selle eest ei panda . . .»

Mööda hääletut tanumat, mõlemal pool hämutavad majad, vaikivad puud, mustavad väravad ja aiad, kõmpis ta sinnapoole, kus elas Dametsik. Minnes mõtles ta nagu vahel varemgi kahetsusega selle peale, et oli omal ajal Dametsikult hea heinamaatüki ära võtnud, kohut käinud, kohtunikule meelehead pistnud ja õigusegi saanud; et oli teda nagu iga teist kröönинud, kord sellega, et laenas midagi, kord sellega, et ajas ta hobuse oma rukkist kinni: oli teda vaja tookord päiliseks nõuda! Aga teisest küljest võttes — kust pidi tema, Halimon, teadma, et pärast asjad sedaviisi lähevad ja et sellesama Dametsiku tatise ninaga värdjas sinu üle käsutama hakkab!

Dametsiku toa aknad olid pimedad, õues polnud hingelistki, aga vööruse uks seisis lahti ja seal kobistas keegi. Glušak ütles huupi tere õhtust, pimedusest vastas Dametsiku eide hääl.

«Ons teie Dametsik kodus?»

«Kodus näh. Kõhvitseb seal viduses . . .»

Glušaki luuriv pilk märkas umbses pimeduses, et vanatoi on üksinda ja Mikanori pole. Ta tegi näo, nagu poleks tal midagi tarvis, ja võttis lavitsal istet. Esialgu tegi juttu niisama tühjast-tähjast ja alles siis poetas küsimuse:

«Kuhu siis teie Mikanor ka läinud on?»

«Külanõukogusse,» vastas eit murelikult. «Täna parteikoosolek . . .»

«Ep ole hingerahu päeval ega ööl,» aitas Glušak teist muretseda. Kohe tuli mõte: «See täivammus muidugi plaanitseb, kuidas veel tugevamini kõri kinni pigistada,» aga perenaise ees ta isegi ohkas: «Ka parteilastel, kui nii võtta, pole praegusel ajal kerge ühtigi!»

«Kus ta'nd kerge! Harva, millal aega koduski olla!» ei varjanud Dametsiku eit oma muret.

Glušak jõudis arvamisele, et ega sest lugu olegi, et Mikanor ära on: seni kui ta tuleb, saab vahest ehk midagi välja uurida, jõuab selgusele, kust otsast pihta hakata. Vahest ehk õnnestub Dametsikut ja tema eite enda poole võita, et nad pojale mõne hea sõna ütleksid. Ta hakkas hädaldama, et süda pidavat ei tea miks kangesti kloppima, põlved olla nõrgad ja millegipärast

käivat külmavärinad: häbi küll — kas või tõmba teinekord suve aegu kasukas selga! . . . Teadagi, vanainimese asi! . . . Vanad päevad — vaevapäevad! . . .

Dametsiku eit kuulas teda kaastundliku näoga ja võttis ka ise jutust isukalt osa. Kuid Dametsik, nagu Glušak aru sai, ootas tüdinult, millal ta juba lõpetab ja uksest välja läheb. Ta haigutas meelega, nii et tuba kajas, ja sügas end uniselt: ei tahtnud vanu patte unustada! Glušak hoidis viha tagasi. Kui muutlikud on inimesed: veel aastat kolm tagasi oleks ta küll jalad kõhu alt välja saanud ja kõigest väest ringi tallerdanud, et haruldasele külalisele meele järgi olla, aga nüüd — nagu hunt, mitte üks sõna! Nõndaps ta on, kui tuntakse iseenda väge: parteisekretäri isa!

Midagi rääkimata kobis Dametsik laua tagant välja ning tatsas paljajalu üle muldpõranda. Heitis lavitsale pikali, kohmitses end magama. Nina hakkas nohisema. Aga Glušak istus ikka veel, veeretas juttu, katsus võita eide poolehoidu, kel paistis tõepoolest hale süda olevat. Viimaks söandas ta kurta normide üle: kas või kisu ennast lõhki — ei saa nii palju!

Eit noogutas pead ja aitas hädaldada. Kui aga klõmpsatas värav ja üle õue lähenesid ühtlased kindlad sammud, tekkis Glušakil tunne, et nüüd tuleb kohutav riid. Veel enne kui toauks käis, teadis ta, et see on Mikanor!

Mikanor ei võtnud teregi vastu. Riputanud pimedas mütsi ukse kõrvale naela otsa, pahvatas ta ilma pikemata vihaselt:

«Mis teie siit otsite?»

«Mul oleks palve . . .» ütles Glušak nii mahedalt kui võimalik. «Tulin, kui nii võtta, õigust otsima . . .»

Eit oli parajasti lambi süüdanud, kuna Mikanor seisis Glušaki ees, seljas puuvillane kortsunud kuub, jalas laiad kalifeed ja tolmused lapitud säärikud; rõugearmidega kaetud lapergusse näkku ilmusid kortsud, silmad tõmbusid kissi — küllap vist mitte lambivalgusest. Glušak tabas tema pilgu: see ei tõotanud halastust. Glušak polnud veel kõike ära rääkinud, kui Mikanor tegi jutule järsu lõpu:

«Õigus on järgmine, külamees: tooge ära kõik. Viimne kui nael. Kui tahate heaga läbi ajada!» Veel

ähvardavama häälega lisas ta: «Ja ärge tehke nii, et peaksime otsima nagu mineval aastal!»

«Ega ma siis vastu ei ole, kulla Mikanor, ma täidan ära!» See oli juba peaaegu paluvalt öeldud. «Aga kole palju ju! Kui saaks natuke vähemaga! Et oleks jõukohane!»

«Tooge ära, külamees, ja mida varem, seda parem!» ütles Mikanor ähvardavalt, tolligi taganemata. Ta pühkis nägu ja käsi ning istus laua taha. Eit, kes peedisupikausi talle ette tõstis, katsus sõnakese külalise eest kosta, sest see oli ju nii väga palunud, aga Mikanor pani tal kohe suu kinni:

«Memm, ära parem sega, kui pole sinu asi!»

Mikanor lürpis suppi Glušaki poole vaatamata ega varjanud oma vaenulikkust ja pahameelt, et too oli tulnud ning siin istub. Glušak sai küll kõigest sellest aru, aga istus edasi, vagur ja õnnetu nägu peas, ootas kannatlikult ega tahtnud lootust kaotada.

Tekkis vaikus. Glušak mõistis, et praegu on kõige parem just niimoodi istuda ja vaikida. Vaikis ka perenaine, vist sellepärast, et kartis poega vihastada. Vaikuses polnud kuulda muud kui Dametsiku visisevat norinat lavitsalt. Nad vaikisid kaua. Ikka veel ootas Glušak parajat silmapilku, millal võiks uuesti hakata. Palus vaid mõttes jumalat, et mõni üleaedne äkki end siia ei ajaks. Ja kui väravast tuldi, kuulis ta seda jalamaid. Kiired järsud sammud lähenesid üle õue.

Lõnksatas ukselink ja tuppa vajus — ei keegi muu kui Javhim. Paljapäi, juuksed sassis, krae eest laiali, riivas ta ärritatud kiirgava vaatega Mikanori, siis Glušakki. Ühestainsast pilgust sai isale selgeks, et Javhimil on pidurid pealt ära. End talitseda või mõtelda ta enam ei suuda. Tormab rinnu peale.

«Kas sinu korraldusel?» Javhimi hääl värises märgatavalt. Ta tõmbas taskust normisedeli ja pani lauale.

Mikanor sõi viimased lusikatäied, lükkas kausi eemale ja pühkis peoga üle suu. Rahulikult heitis ta pilgu sedeli ja siis Javhimi peale.

«Riigivõimu korraldusel.»

«Kas t-tead ka, kui palju ma saan?»

«Teame küll.»

«Tead!» Suuri vaevu hoidis Javhim end vaos: «Et kui pekstud saab, siis anna kõik teile! Ja endale ei jää midagi! Pole nii palju, et normi täis saaks!»

Mikanor urgitses väikese sõrmega hambaid.

«Miks ei ole.»

«Miks ei ole! Kus temal kõik teada!» Javhim ei saanud enam hingatagi. Ta silmad põlesid, äärepealt oleks ta Mikanorile kallalegi tormanud. Dametsiku eit läks hirmu pärast näost valgeks. Glušak jurkas erutatult poja juurde, sõitles teda mõistlikult, isalikul toonil:

«Javhim! . . .»

Viimane ei teinud väljagi, puuris oma põleva pilgu Mikanorisse. Ka perenaine pääsis paigalt ja sööstis poja juurde:

«Mikanor! . . . Ära — sinagi! . . . Ole mõistlik! . . .»

Tugeva käega lükkas Mikanor eide eest ära. Ta tõusis püsti, otsekui vahimees tõusis ka vari tema selja taha seinale. Ütles rahulikult:

«Küll me teame!» Ja lisas samasuguse rahuga: «Ära sa siin kisenda!»

Hetke ei leidnud Javhim vastamiseks sõnu. Raev oli ta keeletuks teinud.

«Suured volid endale võtnud!» Aga sellest polnud veel küllalt. Raevust ja jõuetusest ta üsna värises, lükkas Glušaki kõrvale, karjus kileda häälega nagu pöörane: «Siis — las mädaneb! Ükstäis kõik!»

Lavitsalt kargas üles Dametsik ning jäi jahmunult vaatama.

«Ah siis niisugused jutud on sul nüüd, kulakunäru!» Ka Mikanori hääles oli kuulda viha, ähvardust: «Ah et las mädaneb? . . . Aga kas sa tead, mis siis tuleb, kui riiklik varumine kuritahtlikult nurja ajada?»

«Tean küll!» Javhim ei löönud verest ära. Ta ei varjanud oma vihkamist. «Ja ka sinul on kasulik teada: me kohtume elus veel! Võib-olla kunagi viib elu meid veel kokku! Siis, kui ka minu käes jõud on!»

Mikanor muigas:

«Vaevalt küll!»

«Ära hõiska enne õhtut!»

Javhim klõmmutas vööruseukse nii kõvasti kinni, et lamp vabises ja hakkas vilkuma. Hetke olid kõik vait. Mikanor seisis liikumatult, pööramata pilku ukselt, tõu-

kas rusikad sügavasse tasku ja ütles kalgilt, otsekui kellelegi teisele:

«Ah siis nõnda tuleb rääkima, raisk!»

Glušak ootas kannatlikult vaikides. Tegi näo, nagu tunneks ta ennast süüdi. Et ei kiida Javhimi tegu heaks. Vabandavalt, otsekui paludes, et ärgu võetagu nii väga südamesse, rääkis ta:

«Täitsa pöörane peast! Kui vihaseks läheb, siis ep tea isegi, mis suust välja aetakse! Ei hooli omast ega võõrast, ei pane tähele isa ega ema! Kui palju on ta minulegi jõdurast peast kallale tulnud! Nagu arust ära — muudkui kallale! Ja ära talle siis sõna vastu pihka!» Glušak märkas Dametsiku eite kaastundlikult pead noogutavat ja pööras jälle pilgu Mikanori poole. «Eks ta sealtpeale, kui pisike oli — kukkus ükskord keldriauku. Sellest ajast see kõik on. Niipea kui vihastab — loll valmis! Ütlesin siin, kui palju on ta jõdurast peast minu kallale tulnud! Ära siis pahaks pane, kulla Mikanor! Maksa siin tühja arvata, et nii ja naa! . . .» Ta võttis laualt Javhimi sedeli ja pani selle kokku. «Meie pole vastu, et täita. Ainult räägin, pole kuidagi jõudu — et saaks kõik. Katsu mismoodi tahes — puudus tuleb! . . . Kui teeksite vähemaks, ütleme, viieteist puuda jagu? . . .»

Mikanor istus juba laua taga ja põrnitses ikka veel vihaselt ukse poole. Ta ei kuulnud, mis Glušak rääkis, ei tahtnudki kuulda. «Ah sa tolvan!» kirus Glušak mõttes Javhimi. «Oli teda siia tarvis — läks riidu, ajas selle kõrilõikaja vihale! Pani ise kõik untsu! . . .» Kui ta mööda tühja tanumat kodu poole läks, tekkis vihale lisaks veel kartus: aga äkki annab see rõugearmiline Juravitšõsse teada, mis Javhim rääkis! Siis pole küll nalja! . . .

Järgmisel hommikul tegi Glušak ühe treti põllule ja tõi veel koorma vilja. Loopis risa-räsa virna. Lõi täitsa ilmaaegu viglavarrega hobust. Midagi ei tahtnud näha, kõik tegi hinge täis — hobune, poeg, vili, rehala. Terve ilm. Südames kääris viha, raev, hetkekski ei saanud unustada: viiskümmend kuus puuda! Rehala ees ta sülgas plärtsu, siis käskis Stsjapanil hobuse talli viia. Sülitades ja endamisi tervet ilma kirudes köntsis ta tänavale, sealt saueaukude juurde viivale teele ja soosillale.

Nii nagu oli põllult tulnud — näruse paklase särgiga, viiskudega ja katkiste pükstega, millest vilkus põlveots — läks ta Alešniki poole. Juba ette oli ta peaaegu kindel, et see käik on ilmaaegne, aga läks siiski. Ei saanud teisiti, kui pidi minema, vähemalt katsetki tegema . . .

Kui soosild oli seljataga, nägi ta, et ka Alešnikis olid nähtavasti kõik põllul või rehalate juures tööl. Vankrid põldudel, teedel või rehemaal olid kaugele näha. Küla oli tühi ja vaikne. «Teevad tööd! Aga sina — kooserda ringi! Raiska kallist aega! . . . Põrgutki ta kallis on! Oli kallis! Oli, ja enam pole — läinud! . . . No las siis läheb! Las läheb — viimseni! Mingu kus kurat! . . .»

Külanõukogu maja esimeses ruumis — «posti peal», kus ilmast-ilma sagisid inimesed, mõnel ajaleht või kiri näpus, mõnel jälle, ja neid oli rohkem, suits suus ja jutud käsil — polnud nüüd, tänu taevale, hingelistki, ka mitte barjääri taga, kus harilikult istus postijaoskonna ülem. Teispool ust, külanõukogust, kostis kõnekõminat. Glušak pistis ebalemisi pea poikvel ukse vahelt sisse — seal olid ainult külanõukogu sekretär Trahhim ja esimees Gailis. Gailis kavatses vist kuskile ära minna — ta korjas laualt pabereid ja ladus sahtlisse.

«Mis teie tulite?» vaatas ta Glušaki otsa, lükates sahtli korralikult kinni.

Kui Glušak asja seletas, siretasid lätlase silmad siniselt nagu talvine taevas, ta kollakaks päevitanud kuivetu nägu oli karm ja tõrjuv. Rahulikult, ühtki liigutust tegemata kuulas ta jutu lõpuni. Niisama rahulikult ja ühetooniliselt raius ta siis sõna sõna järel:

«Teie ei ole kehvik ja teie ei oma soodustuse eigust. Teie olete kulak, külakurnaja, vat seda teie olete.» Gailise sõnad langesid ühtlaselt ja raskelt. «Ja meie panime teile normi kui kulakule. Seda tegime meie seaduslikult, pillumajandusmaksu seaduse pihjal. Meie ei teinud mingit sele seaduse rikumist ja teie ei oma eigust neuda teie normi lebivaatamist.» Ta vaikis ja Glušak seletas veel kord, mis ta tahab. Siis rääkis Gailis jälle häält kõrgendamata ja niisama kindlalt: «Kui teie tahate neukogude veimuga rahus elada, siis olete kohustatud keik teitma — viimse kui gramini. Kui mite — saate neukogude seaduste pihjal keima kohtusse.»

«Ma . . .» Glušakis tõusis jälle tige kangus. «Ma lähen . . . Ma annan . . .» Ta pidi ütlema «kaebuse», aga sai sõnasabast kinni: «Ma annan palve rajooni!»

«Seda veib,» tõusis Gailis rahulikult püsti. «Selle jaoks on teil eigus.»

Glušak tegi, nagu ähvardanud. Inimesed olid alles lõpetanud hommikusöögi, kui tema vanker mööda Juravitšõ mägede järsku kitsendikku alla tänavale laskus. Hobuse kinni sidunud ja heinu ette visanud, kõmpis ta vanamehelikult nüril sammul trepist üles. Ruum, mille taga oli Apeika kabinet, kubises juba inimestest, nii et läbigi õieti ei pääsenud. Ta jäi sappa seisma ja vaatas ringi: peaaegu kõik nagu temagi — kellel normi pärast kaevata, kellel maa kolhoosi alla mõõdetud. Nagu püüaks ette aimata, mis ootab teda ennast, sihtis Glušak pineva huviga, kuidas inimesed kabinetist välja tulevad: vaenu ja kääriva kadedusega vaatas ta neid, kes tulid sealt rõõmsate ja lootusrikastena, kui aga mõni oli sünge ja vihane, tõusis tal hirm.

Ootamine tekitas tülpimust: kuidagi ei tahtnud järjekord nihkuda. Aknast paistsid laastu- ja värvitud plekkkatused, kaugemal kuusik, mille taga teadis olevat Pripjati jõe. Kõik oli harjumatu ning võõras ja selle tõttu tekkis veel suurem üksildustunne kui Alešnikis. Nagu tolgi korral, ei uskunud ta peaaegu üldse, et asi läbi läheb. Seda küll, tal oli meeles, mida oli Apeika kohta kuulnud — olla laadna mees ja õiglast meelt, aga ühtikka põrkasid need mõtted vastu ta oma väljakujunenud arvamust: kõik nad on — laadna mehed! Oleks ta laadna, ei istuks ta siin.

Apeika vaatas talle vastu tähelepanelikult, silmavaade tõmbus nagu teravaks. Üle ta näo libises nagu pahameele vari: võib-olla tundis ära. Kuid ei teinud sellest välja ning palus istuda laua äärde taburetile. Paljanev pea kummargil, libistas ta pilgu üle Glušaki ulatatud palvekirja.

«Andke Alešniki külanõukogu nimestikud,» ütles Apeika mehele, kes istus laua teises otsas. See hakkas tähtsalt ja osavasti pabereid sorima, võttis ühe paberi lasumist välja ja ulatas esimehele. Alles nüüd märkas Glušak teda lähemalt vaadata ja nägi, et — oli seesama «parteilane juuste juurteni», kes omal ajal maad ära

võtmas käis. Tulid meelde mõned Javhimi vargsi tehtud vihjed, et pollagi see Zubrõtš nii «juuste juurteni» nagu ta ennast näitavat . . .

Jälle valvas Glušak, kuidas Apeika pilk liigub mööda paberilehte, tahtis ette teada oma saatust. Nüüd siis ta leidiski, silmad liikusid aeglasemalt ja tähelepanelikumalt mööda rida. Tõstis pea, ja veel enne, kui ta suu avas, oli Glušakil otsus teada: ei mingit armu! Kuid seda, mis Apeika ütles, ta ei oodanud:

«Glušak Javhim on vist teie poeg?»

«Poeg jah . . .» noogutas Glušak.

Apeika silmavaade muutus valjuks: ilmaaegu see tal ju meeles polnud, küsimuski pidi midagi tähendama ja Glušak mõtles kärsimatult: «Mis siis on?» Kuid Apeika silmad olid nagu sügisene öö — ei saanud sealt midagi aru. Ärevusega mõtles Glušak: «Ju siis rõugearmiline käis kaebamas! . . . Tola, keetis supi kokku! . . .» vandus ta jälle Javhimi.

«Ega ma ütle, et ma vastu olen,» kähistas Glušak Apeikale, kuid polnud enam mingit usku, et asi läbi läheb. «Aga peaks jõudu mööda olema. Kui natuke vähemaga saaks . . .»

«Meil on tarvis vilja,» rääkis Apeika tülpinult, hääl pisut ärritatudki. «Väga palju vilja! Töölised ja linnad tahavad süüa. Punaarmee tahab süüa! Et täita viisaastak, on vilja tarvis! Väga palju vilja!»

Juba kõnetoonist mõistis Glušak, et Apeika ei katsugi teda veenda ega mõjutada. Ta otsekui kordas õppetükki rumalale koolipoisile — rääkis ainult selleks, et pidi midagi ütlema, mingil moel jutule lõpu tegema. Glušak sai aru, et kui teda, Apeikat, praegu paluma hakata, siis see oleks niisama hea kui rääkida seinale või tema selja taga väljas kühmutavale mäele. Korraga kerkis tal nii tuline vihavahk, et pidi hinge kinni panema: ta vihkas seda peapaljakut hõredate juuksekarvadega, vihkas magamatusest kolkunud nägu, vihkas kinninööpimata kraed, vihkas pikka kuivetanud kaela ning lohku rangluu all, mis lahtisest kaelusest näha oli.

«Pole õigust ilmas,» kähistas ta, hingetu meeleheitest ja raevust.

Apeika avas ukse, justkui poleks teda enam olemaski, ja kutsus sisse järgmise. Ta oli nagu välja visatud.

Pimedas vihas sõitis Glušak läbi alevi, paristades rautatud ratastega mööda sillutist. Alles turuplatsi ääres ta nagu ärkas ja sai aru, et tal pole alevis enam midagi tegemist. Astus vaid korraks postkontorisse, ostis tervelt kolm ajalehte ja pööras otsad kodu poole. Kogu aeg manas ta iseennast: leidsid kah mehe, kellelt õigust nõuda ja kellega kaubelda! Nüüd on kaubad koos! Toida igasugu kabajantsikuid — linna enamlasi ja soldateid, kes selleks kokku aetud ongi, et kui midagi peaks juhtuma, sulle püssitikuga virutavad! Räägib nõnda — ta mõtles Apeikat —, nagu ei kuulekski, mis sina ütled, justkui oleksid talle pilgata! Tunneb, rajakas, et jäme ots on nende käes; sina võid küll needa — iseennast ja tervet ilma, aga suu olgu kinni ja normid täidetud! Ei karda nad jumalat ega kuradit! Ja jumal ei ilmuta oma tahtmist, nagu — no mis sa ütled — oleks temagi nende kambaline või nagu poleks teda tõestigi taevas olemas! . . . Ehmus ja lõi nobedasti risti ette: mis mõtted need olgu, lollpea! Jumal on olemas, ta näeb ja kuuleb kõik! Jumal näeb, aeg tuleb, ja siis ta ei jäta! Ta on pika meelega, talub palju, aga ta pikk meel saab kord otsa! Tuleb aeg, ja siis ta ei jäta! . . .

Kui ta niimoodi mõlgutas, tuli aeg-ajalt meelde, et oli küsitud ka Javhimi, ning ta püüdis jälile saada, mis see pidi tähendama ja kas sellega polnud seotud mingit ähvardust poja vastu. Midagi kindlat pähe ei tulnud, oli ainult ebaselge kartus, mille sekka ta ikka ja jälle süüdistas Javhimi, et see teda kuulda ei võtnud. Javhim nagu ei mõistnud teda sugugi, ei olnud neil head läbisaamist, ja seepärast oli ta harva tundnud end nii üksildasena nagu nüüd.

Tuli tahtmine rääkida omasuguse inimesega, mõtteosalisega, kes tunneks kartust ja viha samasuguste asjade pärast. Siis peaks kahekesi nõu ja arutaks, mis peale hakata. Ja kui vanker oli mööda sooserva jõudnud kunagise mõisaaia juurde, kus maanteele suubus omaaegne mõisa, nüüdne kommuuni paplipuiestik, pööras ta hobuse kitsale paljale teele, mis viis Zagarodkisse. Korraga tundis ta, et peab tingimata nägema Hroli.

Ega ta muidu Hrolist küll suuremat pidanud; teinekord oli küll teda pühadeks külla kutsutud ja ka tema enda kui seisuselt samaväärse pool käidud, aga teiste

ees Glušak enamasti sülitas ja oli agar süüd mõistma: liikusid jutud, et Hrol olla oma isa mõrtsukas. Vanamees leiti metsast, kõri läbi lõigatud, ja siis tegi keegi tõeks, et kes see muu oli kui oma pojuke ise. Pojukesel pandi käed raudu ja arvati, et eluaegne sunnitöö on kindel. Aga ei ühtigi — kuidagiviisi vingerdas ta sealt välja ning oli aasta pärast tagasi nagu kõige süütum talleke. Laskis aastat paar mööda minna ja kus siis läks lahti: osteti, ehitati, ja ei jõutud õieti arugi saada, kui Hrolil oli kõige vägevam elamine üle kogu Zagarodki! Läksid mängu isa kuldrublad, mis see oli mõisniku järelt varastanud ja millest kümne küünega kinni hoidnud nagu sant sauast, ise näljas ja paljas. Teiste nähes Glušak küll sülitas, aga mõnigi kord näris teda kadedus, et Hrol oli nii julge ja osav, et ta oli nii vähese vaevaga ja ruttu rikkaks saanud. Kadedusega koos tõusis alati ka nördimus ja viha — oli tunne, et Zagarodki Hrol jõuab igas tükis Glušakist ette, näpsab tema jao nina alt ära. Ja mis uperpalle küll elu teeb: hiljem tuli välja, et Hrol oli ainuke, kes teda, Glušakki, tõsiselt toetas. Ei tahtnud nagu uskuda, et kõik päris kadunud on, kui ilmas elavad ja liiguvad veel Hroli-taolised mehed. Hrol oli nagu seltsimees ühises mures, nagu lootus siin õelas ja lootusetus maailmas. Ja nüüdki vedas teda nagu mingi sund Hroli juurde.

Külavahe oli pikk — käänulised pistandid, jõnklevad muldrikud, mustad aknasilmad, mis otsekui luurasid tema järele mõlemalt poolt tänavat. Polnud kuigi mõistlik niimoodi Hroli juurde sõita — päise päeva ajal, läbi terve küla —, tekitad ise inimeste ülearust uudishimu ja keelepeksu. Mõni teine kord oleks ta katsunud sellest hoidudagi, aga täna oli tähtsamatki meeles kui tühi ettevaatus. Viha ei raugenud, see pidi kuskil välja valatama, ja niimoodi ei saanudki mujale minna: teda nagu veeti otseteed sinna, kus võis kõnelda teise kindla inimesega, leida veidike tuge, veidike südamekergendust. Ja pealegi pole ta ennast ammuilma ligi andnud. Nojah, aga nüüd ikkagi lähed?

Nagu oli olnud ka iga kord varem, äratas Hroli maja tähelepanu juba kaugelt, niipea kui ta teiste tagant paistma hakkas. Kõrvaltvaataja oleks võinud arvata, et siin valitseb lust ja rõõm: kollaseks värvitud seinad aina

klantsisid, tsinkplekist katus otsekui naeris vastu, pitsilised aknakaunistused olid nagu noore neiu peoehted. Kuid lähemale jõudes märkas ta, et aknakaunistused olid lõhenenud ja katkised; kui nad pidupäevi meenutasidki, siis ainult niipalju, et peod on peetud ja laulud lauldud. Ehtisid end kunagi, neiuke, aga nüüd on kaltsud järel. Oli aeg, kus lõid tantsu-tralli, aga nüüd pole enam ehtimist . . .

Ta nägi, et kahel aknal olid ruudud katki ja nartsudega kinni topitud. Õuel vedeles kõik pilla-palla, laudaväravad seisid kiiva, rippudes ühe sagara peal. Väliskojas oli põrandalaud sisse tambitud . . .

Hrol oli rehalas. Vähe aja pärast tõi naine ta sealt ära. Kuivetanud, kondine, jalas paklased püksid, ammugi pügamata habemes odraohted, põrnitas ta altkulmu Glušakile vastu — tigedalt jõhkra pilguga. Justkui oleks tahtnud ütelda: keda kuradit sul siit vaja on?

Ta tuli Glušaki juurde niisama töllutades, ikka endise tardunud silmavaatega. Aastate koorma all küüru vajunud, astus ta kuidagi kobamisi, jalgu järele lohistades, ja kui poleks teatud, ei oleks mõistnud arvatagi, et ta sihukesi tegusid on teinud. Ainult silmad reetsid teda, samuti käed . . . Istus laua taga ikka endiselt norakil, käed mustade harali sõrmedega enda ees. Glušak tegi juttu usalduslikul toonil ja ääri-veeri, ta teravad silmad vilksisid sõbralikult Hroli ja tema naise vahet, siis vaatasid jälle Hroli otsa. Ta küll kees sisemiselt, kuid nagu komme nõuab, alustas juttu siit-sealt, lihtsalt suusoojaks. Hrol vaikis, aga eit, kes tatsas vöörusest samuti laua äärde, hakkas Glušakile järele kiitma, pajatades külalisele ka Zagarodki uuemat ja oma muresid. Ta ei tulnud ainult uuemaga, vaid ka samakapudeli ja suupistega. Varsti tundis Glušak, kuidas samakaga kõrist alla voolav tuli ühines vihatulega, mis oli kõrvetanud teda juba Apeika juurest tulles. Nüüd alles pääsid Glušaki keelepaelad valla — ta puistas välja kõik, mis oli pikka aega südamel olnud, sõimas küll «rõugearmilist», küll «lätlasesunnikut», küll «vallamaja rajakat». Ta oleks veelgi jätkanud, aga äkki raksatas vaikiv Hrol joobnult:

«Täitsa paras!»

«Mis? . . . Mis asi, kui nii võtta . . . on paras?»

«Et teid poogitakse! . . . Et teid ära sõkutakse!»

Hämmastunult vahetas Glušak temaga pilgu. Hrol ei naljatanud, ta silmavaade oli nii raske ja täis vihkamist, et oleks vist ise võinud see «sõkkuja» olla. Eit asus külalise poole, ütles osavõtlikult: «Meil ju sama lugu.» Glušak ei osanud midagi kosta. Pisut küll kõhe, mõtles ta austusega Hroli vastu: «See võib ära ängastada ega pilguta silmagi!» Märkas, kuidas mustad jämedad sõrmed laual konksu tõmbusid.

«Ilamokad! . . .» kõverdas Hrol põlglikult suud. «Saite nüüd! . . . Kaltskaabakad sõkuvad teid jalge alla — virts lendab! Ainult virts teist jääb! . . . Saite nüüd! . . .»

«Praegu pole see mooment,» vaidles Glušak süüdlasel ja nagu õpetaval toonil vastu. «Nende käes on praegu võimus! . . . Peaga läbi müüri ei jookse!» Ta märkas, et perenaine noogutab kinnitavalt pead. «Ei ole mooment!»

Hrol kõverdas jälle suud:

«Ilamokad! . . .»

Rüübati jälle samakat. Järgnes pikk vaikus, nii et Glušakil pidi meel juba nukraks minema. Perenaine tahtis kord vist uuesti juttu alustada, aga Hrol saatis eide poole nii vihase pilgu, et selle suu kinni jäi. Ta istus ja vaatas Hroli juba hirmuga. Hrol näitas ainult silmadega ukse poole ja eit kadus.

Hrol põrnitses endiselt raske pilguga tühjusse, ainult sõrmed, märkas Glušak, tõmblesid järsult ning jõuliselt. Hakkas isegi kõhe temaga kahekesi olla.

«Silm peal hoida — ja . . .» Könksus sõrmed surusid kokku, väänasid pöörase vihaga. «Nii et mitte üks käuks!» Jõllitas Glušaki otsa, kõverdas suud: «Lännu . . . Ilamokad! . . .»

Glušak ütles, et GPU ju passib kogu aeg: kui keegi nina pistab, on kohe jaol ja kohe tunned tukivingu. Kuid Hrol ainult kõverdas suud. Hea, et parajasti tuli sisse Hroli poeg, päevitanud elav noormees, surus tugevasti kätt ja võttis laua ääres istet. Üle õhukeste, kõvasti kokkusurutud huulte levis heasoovlik naeratus. Glušak tundis kergendust, kui see hakkas pärima, kuidas elab Javhim, ja nii pöördus jutt lihtsamale rajale.

«Mis sina's ootad, ei taha naisemeheks hakatagi või?» küsis Glušak tehtud lõbususega. Äkki meenus tema hüüdnimi: Kikas.

«See'p see on, peab veel ootama ja vaatama! Ega hullu tea, mis sest elust saab!» Kikas naeris. «Praegusel ajal kergem, kui oled ilma rangideta — naiseta!»

Ehkki sellega oli vist tahetud vihjata ka Javhimile, naeris Glušak Kikka nalja üle, mis aga naljana ei kõlanud. Kiitis, et on arukas poiss.

Veel enam suurenes Glušaki meeleärevus, kui ta Hroli juurest tulema tuli. Ta keeras otse soo pealt läbi. Vihma polnud küll ammu sadanud, aga hobune pidi aeg-ajalt soopama läbi musta soolödastiku, vajudes põlvini ja sügavamaltki sisse. Soo polnud siit kuigi lai, ainult paremal ja vasemal ulatus roheline mätastik teadmata kaugusesse — pilgu ulatuses polnud muud kui rohetav mätastik, tarn ja harvikud kidurad põõsad, aga otse ees oli sooserv üsna lähedal. Enne seda aga jooksis läbi soo jõgi, millest pääses üle koolme kaudu. Siin oli katsutud põhja hädapärast puurisuga sillutada, aga see oli juba mäda, nilvaga kaetud ja nii sügavale muda sisse tambitud, et hobune kõhust saadik sisse vajus ja jõevesi vankrisse Glušaki istmealusesse tungis. Jõe keskpaigas olid nad peaaegu kinni jäämas, Glušak arvas juba, et peab ise pori sisse solpsama ja takka lükkama, aga siiski tiris hobune vankri kaldale. Siit jõuti juba varsti kindla tee peale, kus rattad veeresid mööda liivaseid rööpaid.

Niihästi soo, lage liivane väli kui ka kodune männitukk tee ääres paistsid Glušakile nagu läbi udu. Lakkamatult kumises kõrvus Hroli põlglik sõna: «Ilamokad!», kogu aeg kuulis ta: «Täitsa paras teile! . . . Sõkutakse teid jalge alla! . . .» Omas mõttes polnud ta Hroliga päri ja vaidles vastu: pole aeg, pole «mooment». Teadis ju, ei maksa hambaid näitama hakatagi — kohe on sul kael kahekorra. Aga Hroli «ilamokad» kumises siiski kõrvus.

«Katsu sa kellelegi sõrme kaela külge pista — virutatakse sulle nii, et oled käestki ilma! Ja oleks siis ainult käest — ka peast! Nende peos on jäme ots, nendel on võimus! GPU . . . Oli aeg — siis olid poolakad ja sakslased. Möödas! . . . Jääb ainult oodata, kuni jumal nad tagasi toob!» Siis aga tulid meelde Apeika ja normid, mis teda Kuranis ees ootasid, ja viha, piiritu viha terve ilma peale mattis kõik, igasugused mõtted. Pole võima-

lik oodata. Ei suuda enam oodata. Peab midagi ette võtma. Aga mida?!

Niipea kui ta oli hobuse lahti rakendanud ja tuppa läinud, ilmus Javhim — vanamehel olid veel märjad viisud jalast võtmata. Poeg tõmbas ahju ees söest tule suitsu otsa ja istus laua äärde oma tavalisele kohale. pilkav muie silmis.

«Noh, papa, ons õigus käes või?»

«Nüüd on käes . . .» Glušak virutas kõigest jõust viisu lavitsa alla.

«Pidi ikka proovi tegema.»

Glušaki käed värisesid ega tahtnud sõna kuulda. Ei saanud enam teise viisu paela lahti. Korraga ta sülitas, karjus Javhimile:

«Pidi, pidi! Aga ise nina tulle pista — see pole kah kustki pärit! Elust tüdinud või?!»

«Pole ma tüdinud,» ütles Javhim nagu vabandavalt. «Ainult et — mis elu seegi . . . Ei paku nalja!»

«Noh, eks mine siis veel kord surkima! Ehk viiakse GPU-sse! Tehakse sulle nalja!»

«Ah, üks ta mats kõik! Kuidas sa niimoodigi elad!» Javhimi hääl kõlas nii läbematult ja enesekindlalt, et vanamees tõstis ehmunud pilgu.

«Opakas!» oli Glušakil kahjugi.

Javhim laskis selle kõrvust mööda. Ta tõmbas suitsu lõpuni, kustutas koni süljega ja ajas end vedelalt jalule. Visanud suitsuotsa ahju ette prügiauku, lükkas ta õlaga laisalt vööruse ukse lahti.

Oli juba hämarik ja Glušak süütas lambi. Otsis karbist igivanad prillid, seadis paelad üle kõrvade. Kõigest paistis välja, et nüüd võetakse käsile midagi tõsist ja tähtsat: nii tõsine oli ta ainult siis, kui palvetas või — viimasel ajal — lehte luges. Praegu olid laual ajalehed. Ta laotas need üksteise järel laiali — «Nõukogude Valgevenemaa», «Kehvistu» ja «Pravda». Võttis esimese, kummardus valguse poole, libistas tõrkiva tuhkrupilguga mööda lehte, kuni leidiski — «Sõnumeid raja tagant».

Täna õhtul oli õnne: käedki hakkasid läbematusest värisema, kui ta veeris suuri musti tähti: «Poola valmistub sõjaks.» Nõnda seisis siin must valgel; veel teist korda luges ta: «. . . valmistub sõjaks!» Täis lootust,

millest silmade ees lausa virvendama lõi, süvenes ta lugemisse, veeris üles sõna sõna järel, liigutades närtsinud huuli. Midagi targemat seal polnud, kõigest kirjutati üleüldiselt, aga seegi tegi meele rõõmsaks, tekitas lootust: kae, juba 20-ndal aastal ütles Lenin ise — nõnda oli seal lugeda —, et Poola tungib Valgevenesse ja Ukrainasse. Ja näe, päris otsesõnu seisis ülal: «Poola relvastub väliskapitali abiga! . . .» Just nagu tema jaoks kirjutatud, et ta teaks, et tal kahtlust ei tekiks!

Teistest lehtedest — tähendab, kulu oli tehtud asja eest — leidis ta, et Nõukogudemaale kipuvad kallale valgekaartlikud ja Hiina väesalgad. See, tõsi küll, ei pakkunud nii suurt lohutust, oli tont teab kus, nagu maailma lõpus, pealegi oli artikkelgi hirmus vihane, selles muudkui ähvardati hiinlastele ja valgekaartlastele vastu hambaid anda, aga isegi see kinnitas lootust: sõjapilved tihenevad! Ja veel: «Hiina kiskjad valmistuvad uueks kallaletungiks . . . Hiina kindralid koguvad meie piiri lähedusse suuri sõjaväejõude . . . Tahavad provotseerida sõda! . . .»

Võttis päris higi üles. Enam ei tundnudki Glušak ennast nii võimetuna, kui luges, et viljavarumine tuleb täita täielikult ja tähtajaks, et tuleb anda halastamatu löök vaenulikele kulaklikele elementidele, kes püüavad suure tähtsusega riiklikku kampaaniat nurja ajada. Südames mässas siiski viha, mille hulka segunes aga kartustki. Ta võttis prillid ninalt ja pani karpi. Langes pühapiltide ette põlvili.

Lamades pimedas lavitsal, laskis ta mõtteist läbi, mida oli pika raisatud päevaga kuulnud ja näinud. Jällegi kerkisid silma ette järjekord Juravitšõ väikeses toas, Apeika, Hrol. Jälle lõi keema viha, kui tulid meelde sõnad: «Meil on tarvis palju vilja.» Põrgusse, katk teile kaela, aga mitte vilja! Enesele märkamatult oli ta need sõnad öelnud sosinal, nii et eit ta kõrval ennast liigutas. Hetkeks kerkis viha ka tema vastu, siis aga läksid mõtted Hrolile ning Javhimile. Lollakad, tahavad ise peadpidi rataste alla joosta! Eks jookske, kui elu armas ei ole! Jookske, küll siis näete! GPU-le veel rõõmuks — vajutab oma ratastega, nii et lollid pead lõhki plärtsatavad nagu kõrvitsad! . . . Rataste alla jooksmisega neid seisku ei pane! Jõudu on tarvis! Jõud

jõu vastu! Abi on tarvis! Ainuke lootus on sõda!... Vihaga mõtles ta: muudkui kirjutavad — tuleb, tuleb, aga kus ta on, pole ju! Ikka veel «valmistuvad», «valmistuvad»! Meel oli küll lõpmata haige, aga mõistus ütles: «Veel pole aeg! Peaga sa müürist läbi ei jookse! Pole muud kui — oodata! Jumalat paluda ja — oodata! Ainuke asi — oodata, millal silmapilk tuleb!»

KUUES PEATÜKK

1

Pärast seda, kui hein oli ühiselt maha niidetud, läksid inimesed juba koos ka vilja lõikama. Kõik võtsid ritta, hakkasid üheaegselt peale ja liikusid niiviisi edasi, nina maas, tõstes vihud selja taha, senikaua kui vilja asemel oli ainult kollendav kõrs. Hakid tehti ühiselt. Kui üks põld oli koristatud, läksid kõik seltsis ning laia jutu saatel teisele põllule.

Ka viljavedu toimus ühiselt. Veel vedas igaüks oma vankri ja oma hobusega, aga mitte enam oma rehalasse, vaid sinna, kuhu määratud. Rukis läks Hvjodari rehalasse, kaer ja nisu Kübariku omasse, tatar ja hirss aga Nääk-Aljoša juurde. See avaldas külarahvale kõige tugevamat muljet. Mis sellest, et niideti ja koristati ühiselt — heinalabud ja hakid seisid siiski eraldi igamehe oma jao peal ja olid veel nagu nende omad. Siitpeale aga võttis juba teise ilme.

Nagu luhalgi, polnud ka nüüd raske märgata, et oma põllusiiludel töötajad vaatasid asjale mitut moodi. Ühed võtsid kõike väga külmavereliselt, nagu sünniks see kuskil kaugel ega puutuks neisse: mis see meile korda läheb, kuhu nad veavad, kupatagu kas või sohu! Teised sihtisid uudishimulikult, kuid seejuures pisikese ärevusega: kus ikka julgust inimestel sihukese asja jaoks, ei löönudki kartma! Kolmandad vangutasid ainult pead, mõnasid kurjalt isekeskis, teadsid juba ette, et kõik see on mõttetus ja rumal jamps. Otsekui kaheldes, kas nad

ise majapidamises nii oskajad ja targad ongi, kinnitasid inimesed üksteisele, et pole nad nii rumalad ühtigi ja et tuleb loota iseendi peale, siis on kindel. Ühed vaatasid võõraste rehalate poole veerevaid koormaid vaikides, kuidagi mõtlikult, teised aga nöökasid ja tögasid: «Ei mahu enam oma rehalasse äragi või?... Kas liiga palju käes?» «Või ehk sellepärast, et Kübariku valve all kindlam?» «Sedamoodi ehk põnevam: oma ära anda ja siis oodata, kui Mikanor jaotab? Poetab käputäie isegi sinu enda voosist!...»

Aga sellega veel ei jäänud: vili koristatud ja rehalatesse veetud, hakati ära tooma lehmi ja hobuseid, vankreid ja atru. Kui nendega mindi, jooksid kõik külainimesed välja, iga maja ees, iga aia ääres seisid ja vahtisid naised, mehed, lapsed. Salkade kaupa tilpasid enamasti lapsed neile järele.

«Kuule, Ivan,» karjus Larõvon Jängale, kes läks köntsides oma vankriga, mida vedas hall hobusekronu, «mis su traavlil viga, et ta nii töntsi veoga on? Nagu ei tahaks kolhoosi minnagi?»

«Ep tormagi ummisjalu!» tõukas takka Hadoska isa. Täie häälega salvas ta kahjurõõmsalt: «Vähe täädlik — jüsku!»

«Nähva talle raipele kõhu alt!» soovitas Larõvon, endal hea meel, et nii palju rahvast kuuleb. «Tehku sörki ja näidaku teistele eeskuju!»

Jänga seisatas, tõmbas ohjad pinni ja peatas oma setuka. Lõbusalt silmi krissitades libistas ta pilgu üle inimeste, kes seisid aedade ääres ja tulid tagantpoolt.

«Pole minul miskit tormata, vennike! Mina olen niikuinii esimene! Sina oled see, kes peab jooksma, et hiljaks ei jääks! Siis lase, saba sooras nagu Halimoni sõnnil!...»

Kõik hakkasid naerma — niihästi aedade ääres seisjad kui ka tagantpoolt tulijad. Nalja tegi see, et need olid Jänga sõnad ja et ta oli nimetanud jõhmakat sõnni, aga ka see, et sõnniks sõimati ju Larõvoni ennast. Larõvon vihastas ja läks näost punaseks, aga vaatas samas lähedal seisva Javhimi poole ja hoidis end vaos.

«Passi peale, lendad veel ise oma kolhoosist, saba sooras!»

«Mina niimoodi kargutada ei oska, vennike! Ja saba kah soora ei aja! . . . Pole ma seda sorti . . . elajas!»

Naeru saatel tegi Jänga jälle minekut ega jäänud kuulama, mis Sõnnil vastata on. Salkkond uudishimulikke asus naerdes talle sappa.

«Kuhu siis nüüd, kulla semlak?» küsis temalt Kätsa, kes äsja oli naiste hulgas tuliselt midagi seletanud, ise kätega vehkides. Ta hääl oli kaval ja silmakirjalikult mahe. «Just nagu kuhugi koduväiks!»

«Koduväiks ikka! Tahtsin, va musutrullike, ikka sind, aga jätsin nõuks — oled juba minu jaoks vana! Minusugune võib ka noorema saada!»

«Noor noorele — ei see sind otsi ega oota! Tõotab tulla, aga meeles pole armud, vaid naasama naljad! Endale lihaviil, sinule kõrvakiil! . . .» Siis jättis naeru: «Kas kolhoosi või?»

«Ühte punti, kullake.» Küsis nöökavalt: «Läheksime õige seltsis — saab rohkem nalja? . . .»

«Mine esialgu üksinda, semlak,» vastas Kätsa krapsakalt, ent kuidagi tõsise moega. «Katsu, kas mekib hea, siis anna märki õige pea!» Ta vaatas naiste poole. «Kui ei anta malgaga, siis tuleme hulgaga! . . . Aga kui on kole, siis meistki tulijaid pole! . . .»

«Vana oled, ara verega kah veel!» sülitas Jänga ja läks oma teed.

Ta keeras Mikanori õuele, kus peale Mikanori olid veel mõned kolhoosnikud ja uudistajad, andis üle adra ja äkke, rakendas lahti hobuse, andis ära ka riistad. Mikanor märkis selle rohelisse koolivihikusse üles ja pani kõigile hinna juurde.

«Noh, nüüd siis olete täis-kolhoosnikud, nagu vorm nõuab!» ütles ta, kui Jänga oli mingi konksu nimestiku alla vedanud. «Ennem aga, üks mis selge, polnud muud kui nimi!»

«Nüüd olete kolhoosnikud sada protsenti,» arvas ka Punane Andrei. Ta selgitas Jängale: «Kõige tähtsam on varandus ühte panna!»

«Kõige tähtsam, vennike, on süda rindu võtta!» naeris Jänga. «Mina võtsin ta rindu juba tookord luhal! Ehkki olen tume nagu tõkatipudel! Sina aga tunned kirja ja tead kõik asjad, aga ikka vaatad kõrvalt! Muud sul polegi, vennike, kui üks seletamine!»

«See pirn läks täppi, Ivan!» kiitis Jängat Mikanor. «Teisi muudkui õpetab, aga ise kisub metsa poole! Vist püksid sõeluvad püüli!»

«Selles pole midagist imelikku,» rääkis Andrei targal ilmel ja rahulikult. «Sõjaväljal, kui lahingusse minek, seal oli kirjaoskajate julgus ikka kõige väiksem! Kõik hullkanged mehed sõjaväljal on pärit lihtsatest inimestest, hariliselt kirjaoskamatud. Ja selles, kui järele mõtelda, pole midagist imelikku. Kui kirja tunda, siis inimene nii-öelda teab, mis ja kuidas, ta mõtleb palju. Ja järjelikult selle tõttu kangelaslikkust ei ole. Kuid kirjaoskamatu — tema teeb kõik prauhti ära. Kas rind rahasid täis või peadpidi põõsas.»

«See teooria on vale,» vaidles Mikanor vastu. «Meil praegu on kõige suuremad kangelased just kirjaoskajad! Sellepärast tahabki nõukogude võim jõuda niikaugele, et kõik saaksid kirjaoskajateks! Ja ka see ei ole õige, et kolhoosis võib peadpidi põõsasse pugeda! . . .»

Punane Andrei tahtis enda õigustamiseks midagi ütelda, aga õue sõitis oma koormaga Nääk-Aljoša.

«Noh, hall, läheb siis kolhoosisõiduks!» Jänga märkas samas lähedal üht oma jõmpsikat ja hõikas: «Antoss, tule!» Ta tõstis valgepäise peenikese hanekaelaga poisi hobuse selga, kus see näost särades haaras kinni tumedast lakast. «Hoia tugevasti, vennike! . . .» Tuli tilbates veel üks Jänga poiss, riputas end külge, upitas: «Mina ka!» Jänga pani ka selle istuma. «Hoia Antossist kinni! Kaenla alt, niimoodi! . . . Hoidke üksteisest kinni, oma isa sohikud! Viimane sõit krunthärra hobusega!» Ta tõmbas varrusest halli edasi.

2

Ka sel päeval võtsid kõrvaltvaatajad asja mitmeti: ühed nöökasid ja lõõpisid, teised seletasid ja nääklesid isekeskis, kolmandad vaikisid, jättes oma mõtted iseendi teada. Oli neid, kes vaatasid kõigile häirimatu rahuga, nagu poleks see nende asigi, aga oli ka neid, kes läksid tuult täis, justkui puutuks kõik mingil moel ka neisse, mistõttu ka nende olemises võiks midagi muutuda. Ehkki inimeste meeleolu oli seda nähes umbes nagu

varemgi, võis siiski tähele panna, et rahutuid ja rahutust oli nüüd hulga rohkem. Enneolematud sündmused erutasid Kuranis peaaegu igaüht: oli uudishimu, lootust, ärevust, viha . . .

Vähe oli neid, kes ainult korraks vaatasid, kuidas kolhoosnikud oma kraami kokku veavad, ja siis kohe oma õue igapäevase töö juurde tagasi läksid. Ennenähtamatu vaatepilt, mis inimeste silme ees aset leidis, ajas elevile peaaegu kogu külarahva. Mikanori juures oli küll vahtijaid, aga veel rohkem sakerdas neid Hvjodari ja Honja õue peal. Eriti palju seletamist ja lärmi oli Hvjodari õuel, kus lehmi lauta paigutati. Siin kirendas peaaegu ainult naiste rätikute ja seelikute sigrimigri.

Oli uudistamist ja imestamist, oli naeru ja nuttu. Peale nende, kelle lehmad siin olid, trügisid väravate vahel ka muidu uudishimulikud, tükkisid lauta ja vahtisid nagu teab mis ilmaimet. Latrites seisvad lehmad kõõritasid rahutult oma naabreid ja mehi-naisi, kes ei tea miks nende vahel kaperdasid; nad pöörasid hirmunult pead, ähvardasid sarvedega, matsid inimeste mitmehäälse sumina kaeblikku möögimisse.

Kolhoosinaised tammusid jalgadega värskes kuivas põhus sabistades murekalt lehmade vahel, sekeldasid puujalg-Hvjodari ja tema Volga ümber, kes oli lüpsjaks määratud. Hvjodar, peremehe ilme näol, liipas oma karkudega ringi ja sõitles aeg-ajalt naisi, et korda majja saada.

«Hoia sellest kaugemale, Jänga omast, Hvjodar!» soovitas Aljoša õde tasakesi, otsekui häbelikult. «See tuleb peale, Jänga oma! Virutab sarvedega, küll näed! . . . Jäta, Hvjodar!»

«Ei ta viruta!» ütles Hvjodar leplikult, aga kindlalt. «Mis tal virutada! Ühes kolhoosis, see tähendab kah midagi! . . . Mine õige minema, Arõna, oleks parem, jumala pärast!»

«Sööda siis teda kenasti ja — maksa järsk ühtigi olla!» muretses Jänga eit, kelle seelikusabas rippus tatine jõmpsikas. «Kui süüa annad ja temaga kenasti oled, siis ikka annab midagi. Maksa arvata, et on paha! . . . Kui lüpsad, ei tohi järsk olla!»

«Ei ole järsk!» lubas Volga, tundes salakesi rõõmu ja tähtsust veel harjumata ametist. Täna oli ta eriti trak-

sis: seljas Hvjodari õmmeldud kabe hõlmikkuub, jalas saapad, peas ilusti seotud rätik, mille vahelt paistis valgetverd plaanis nägu siledalt kuklasse soetud juustega.

«Miks siis sinul silmad peos on?» küsis Jüsku-Ignati naine Dametsiku eidelt, kes norutas murtud ilmega ja õhkas. «Nagu hakkaksid poega kroonusse saatma! Kahju või?»

«Kuidas siis kahju pole, kulla Avdotsja! Ikka kahju! Eks ta ole, kui mõtelda, mismoodi ta toodud sai, mismoodi välja otsitud... Nii hea meel oli, et... Aasta läbi süda hüppas sees... Mõnikord oli, et sai öösigi ärgatud ja nii hea meel, et... Tõusin üles, jumala õige, läksin jälle vaatama... Seisin, ise nii rõõmus, et... Alles pärast tulin tagasi. Ja südamel nii hea. Nõnda jäingi magama... Nii hea lehm juhtus! Vist pole terves ilmas teist niisugust!...»

«Eks see ju teie Mikanori tegu kõik ole! Kui juba lood sihukesed, oleks võinud ka ema peale mõtelda!»

«Ütles, et ei tohi! Ütles, et kui mina olen esimees, siis pean kõigepealt eeskuju näitama! Andis veel käsugi, et ma silmi ei vesistaks! Iseäranis teiste nähes! Ütles, et ärgu ma häbi tehku. Aga minul, näh, liig mis liig!... Polnud vist ilmas teist nii head looma!... Kui ma mõtlen, mismoodi ta toodud sai! Kuidas ma öösi tõusin ja vaatamas käisin! Mis liig, see liig! Ükskõik kuidas, aga liig mis liig! Süda valu täis!...»

Ikka veel trügiti väravate vahel, ikka veel kaperdati laudas ringi. Lepliku meelega Hvjodar hakkas riidlema, ähvardas päris tõsiselt karguga:

«Käige minema, eided, jumala eest! Minge vähemalt väljagi! Muidu veel — mõni saab karguga, kui ette juhtub! Kes ette jääb, saab vastu küljekonte, jumala eest! Leidsid sirkuse! Ärritate veel lehmad üles, pagana hernehirmutised!»

«Naised, kõik saavad talitatud! Ühelegi me liiga ei tee!» asus ka Volga lahkel ja tõsisel toonil oma mehe poole.

Aga trügiti ikkagi. Mõned läksid ära, kuid nende asemel pressisid end sisse teised, vahtisid, silmad pärani, käratsesid ja naersid. Kogu aeg tükkisid vanemate inimeste vahelt sisse lapsed, hilpasid ringi, tõuklesid ja hullasid nagu pulmapeol. Olid ka mõned mehed, kelle

hulgast naistele eriti silma puutus vana Glušak, Jüsku-Ignat ja Tihnu Prakop. Vana Känd vaatas väga tähelepanelikult ja tõsiselt. Keegi tahtis vanamehele meeldida ja ütles, et isegi veised ei taha üheskoos elada, sest näe, kuidas nad üksteist jõllitavad, aga Glušak tähendas rahulikult:

«Küll harjuvad! Looma võib ükskõik mis asjaga ära harjutada! Loom ikka loom!...»

Jüsku-Ignat viskas mõned pilkavad märkused ja sülitas. Tihnu vana seisis vaikides ja süngelt, ei tulnud tal sõnagi suust. Ilma et oleks kellelegi pilku heitnud või uudistavaid järelevahtijaid tähele pannud, venis ta viimaks õuest välja.

Naistest, kes kobaras õue peal seisid, olid kõige rohkem tuult täis Tšarnuška Kulina ja Kätsa-eit.

«Kuidas keegi, aga mina — mitte ilma pealgi!» Kulina vangutas pead, tõotas kõigi ees, näost punane ja tige: mitte ilma peal, isegi kui sunnitakse!

«Oh põlve-põlvekest, mis olema hakkab: töölt koju — ja laiskle kui roju!» lõugutas kuraasikalt Kätsa. «Ei lehma lüpsta, ei siga sööta — laut tühi ja ise tööta!... Elu trilla-lilla!»

«Kuidas siis nõnda?» lõi Vassili Manja kehkvele. «Parem ju, kui kellelgi neid pole!»

«Nääh!» polnud Vassili ema miniaga nõus. «Igaühel oma armas! Rikkal kahju rukkikotist, vaesel oma viiskudest!»

«Lehm ja viisud — kaks iseasja!» ütles Jüsku-Ignati naine.

«See'p see on!... Ei tea, mis sest värgist küll välja tuleb!...»

Honja õue peal olid suuremalt jaolt mehed. Ka siin seisti mütsakus väravate vahel ja vahiti sealt sisse. Mõned kolhoosiastujaist ja ka nendest, kes ei astunud, lonkisid tallis hobuste ümber. Väljas ja väravate vahel hilpasid lapsed, igas tükis samasugused nagu Hvjodari õues. Mehed toimetasid kõike rahulikumalt kui naised — jutt ja naer oli tagasihoidlikum, nagu meestele sobibki. Paljudelgi oli ilme üpris mõtlik, peaaegu kõik suitsetasid.

«Panete talli põlema, sunnikud!» karjus Honja, kes oli siin kõige tähtsam asjaline. «Minge välja! Mis palve-

tundi te peate!... Ajate muidu hobused perutama, pagana krunthärrad!»

«Õige, Harton! Kupata minema!» kiitis Honjale takka Mikanor, kes erksa pika sammuga sisse tuli. «Kui ühel nõul tahtsime peale hakata, siis punniti vastu, aga vahtimas on terve küla!»

«No egas saa pead kuhugi pista, kui enne pole järele vaadatud!» vastas metsavahi Mitsja.

«Vaadatud juba küll, üks mis selge!...»

«Pole see ikka niisama lihtne!»

Täis-esimehe moega hakkas Mikanor hobusetalli üle vaatama, takseeris, kuidas hobused on paigutatud ja kas heinad ees on head. Sellest, mismoodi ta käitus, mida ta tegi ja kuidas tegi, võisid kõik näha — õigemini pidid nägema, kel silmad peas —, et kolhoosis on tugev ja kindla käega peremees.

«Harton, vaata, et sööta saaks antud vastavalt režiimile, ettenähtud ajal ja ratsiooni järgi,» ütles Mikanor käskivalt. «Ei mingit kõrvalekaldumist! Teaduse kõigi nõuete järgi. Nagu sai räägitud!»

Honja kinnitas, et ta hoiab kõik korras ja kombes, kusjuures vastuse toon oli selline, nagu korralduste puhul olema peabki. Samal hetkel, vähimatki hoolimata sellest, et tallis viibib nii tähtis tegelane ja käib nii tõsine jutt, lõi Honja mära Mikanori ruunale hambad külge, viimane aga hakkas tigedalt hinkuma ja põtkuma. Mära ajas jälle riiakalt koonu õieli, ruun keeras taguotsa ja virutas kapjadega. Nagu kiuste — suure asjamehe silma all läks lahti hobuste ammutuntud inetu janklemine — hiuhkamise, põtkumise ja jäletu vihaga. Honja kargas riidlejate juurde, virutas piitsaga oma hiirhallile, rahustas ruuna.

«Kae, isegi hobused!... Hambad külge!» kuuldus väravas vahtijate hulgast kellegi kahjurõõmus hääl.

«Ja pole teise nina eest noridagi, heina saavad kõik ühepalju! Aga muudkui janklema!»

«Kombed veel eratallist sees, üks mis selge!» tahtis Mikanor asjast naljaga üle saada.

«Pole täädlikud ühtigi!» salvas keegi. «Vähe ette valmistatud!»

«Ju ta ikka, vennikesed, armastuse pärast,» pistis vahele Jänga. «Et temaga mängi teeks! Ja ei lorutaks!»

«Armastus, et las aga olla! Võtab päris kisendama!...»

Kõik vajalik üle vaadatud ja korraldused antud, teatas Mikanor Honjale, et nüüd teeb ta käigu lehmalauta, ning läks murekalt, asjalikul ilmel tallist välja tanumale. Inimesed andsid aupaklikult teed, mõni mees ja karikond lapsi asusid talle sappa. Salgake inimesi jäi kohale, Punane Andrei hakkas selle keskel seistes elavalt seletama:

«Igas kultuurlises tallis peab nii-öelda iga hobuse jaoks latter olema...»

«Jälle sa oma agideerimisega, vennike!» sähvas Jänga, aga mitte naljatoonil.

«Mina ei agiteeri, just vastupidi, mina nii-öelda kritiseerin, mis asja te valesti teete. Partei õpetab, et peab hobuste jaoks tallid ehitama, aga selle asemel veate teie kõik lautadesse laiali. See on ju moonutamine, aga mitte kolhoos!»

«Passi peale, onkel,» tõmbas Nääk-Aljoša ninaga, «meie juba pai ei tee, kui kolhooside vastu ässitatakse! Tead kah, mis ässitamise eest saab?»

«Küll ma tean,» ei langenud Punane Andrei rööpast välja. «Aga mina ei tee kriitikat kolhooside kui niisuguste vastu. Mina olen nii-öelda ebaõigete kolhooside vastu. Järjelikult õigete poolt. Nagu õpetab partei.»

«Küll siis tehakse selgeks, onkel,» — Aljoša hääles kõlas ähvardust — «misjaoks sa ässitad.»

«Sina ära tule mulle nina peale kirjutama,» vihastas Andrei. «Vara veel! Kui ööd-päevagi ei tea, siis kuula, mis teised räägivad!...»

Siiski jäi ta vakka ja kadus peagi õuest hoopis. Teised aga seisid veel hulk aega, ajasid tasakesi juttu, vaikisid, kiskusid suitsu...

3

Kogu külarahval oli nähtust-kuuldust pea pulki täis. Selle üle räägiti, arutati ja mõteldi peaaegu igas tares ja õues. Räägiti ning mõlgutati lautades ja rehalates, põllul ja kodus, väsinult õhtust süües ja mõtlikus öövaikuses lavitsatel.

Läbi tuisanud kõik õued, kus inimesi koos oli, tüdimatult uudiseid kuulanud ja ise vadranud, jõudis Tšarnuška Kulina koju alles pärast lõunat. Vanamees rästis lauda ees noaga äsja kitkutud värskeid peedilehti — tegi sigadele süüa.

«Nagu segaseks läinud!» plahvatas eit jälle kärinal põlema. Ta ei pannud nagu tähelegi, mis mees teeb, ei taibanud, et see peaks ju tema enda töö olema — aga kus seda aega!

Tšarnuška nagu ei kuulnudki; põlvili maas, rästis ta ikka veel peedilehti — oli näha, et miski muu teda ei huvitanud. Tüki aja pärast ütles ta rahulikult mõtlikul meelel:

«Küll sa oma sõnad sööd!»

«Mina?! Võivad halliks oodata!»

«Pole neil tarviski oodata! Ise lähed... Kui aeg jõuab...»

«Mina või?»

«Ikka sina.» Tšarnuška ei peatunud hetkekski — rästis vilunud käel peedilehti.

Et vanamees nii ükskõikne oli ja teda ei uskunud, see ajas võõrasemal hinge veel rohkem täis. Teadmata, mis viisil väljendada oma südames märatsevat raevu, tõstis ta äkki rusika ja raputas seda vihaselt kuskile küla poole:

«Seda saate!»

Tšarnuška ütles jälle mõtlikult:

«Küll sa oma sõnad sööd!»

Lehed olid rästitud, ta ajas end püsti ja vaatas väsinult ning otsekui arusaamatuses naise otsa:

«Mis pilli siis sinul nii väga lüüa on?» Ta rõhutas eriti sõna «sinul». «Justkui oleks sinul kõige suuremad kahjud sees!... Justkui oleks sinul kõige rohkem rikkust-vara!»

«Kas see's polegi rikkus-vara? Millest muust me siis elame?» Kulina vaatas mehe otsa ega saanud vist samuti temast aru.

«Mõni rikkus või vara, kirevase pihta! Ep näe ööpäeva vahet, aga nahka ei mingisugust!... Tütar sai rikka elu sisse pandud!» Ta hääl murdus äkki, muutus valuliseks, selles oli nagu pisaraidki. «Tegime rikkaks inimeseks, prouaks!... Kus selle heameele ots!...» Ta

vihastas, siis käratas võõrasemale: «Võta lehed, vii sigadele, varandusekott!»

Etteheide Hanna õnnetu saatuse pärast lõi vanamoori pisut segadusse, sest ta tundis end siiski selles süüdi. Ta ei näidanud seda välja. Kuid kohe ei tulnud meelde ka parajat sõna, mis vastu ütelda. Äkki silmas ta Hvedzkat, kes oli kuskilt välja roitnud ja nüüd huvitatult ning imeliku muigega neid vahtis.

«Ah sind, ah sind — mis kolamine see olgu! Jälle pole loomad karjamaal! Vaevalt saab ema selja pöörda, kui leilitakse küla vahel!... Veel hambaid irvitama!» Vihaga tuiskas eit ringi, et leida kuskilt malakat, seda aga polnud ja ta hakkas kibekähku seasööki tegema.

«Kus temalgi aega tööd teha!» muigas Tšarnuška. «Just nagu ema ees. Samuti ei anna poliidika hingerahu...»

Vastu õhtut astus korraks sisse Hanna ja nääklemine, mis juba nagu unustatud oli, läks uue hooga lahti, ainult selle vahega, et nüüd katsusid isa ja võõrasema just Hannale nagu mingile erapooletule kohtumõistjale selgeks teha, et õigus on ikka temal. Ka Hvedzka oli nende juures, istus pimedas vaikselt laua taga ja ootas, mida erapooletu kohtumõistja isale ja emale ütleb.

Oleks pidanud õhtulist võtma, aga ei võetud. Nagu unustati, misjaoks oli kokku tuldud.

«Ütleb, et mis rikkus või vara,» kaebas võõrasema. «Nagu mina ei teaks, mis rikkus-vara on! Viletsus, aga mitte rikkus! Aga ei maksa unustada, et me elame sellest, olgu ta rikkus või mitte! Elame ometi, pole veel surnud!...»

«Sedagi läbi häda!» kohmas Tšarnuška vastumeelselt. Ei tahtnud jangelda!

«Elame jah, olgu taevas tänatud! On midagi lauale panna ja riide saab selga! Leib omast käest ja peavari omast käest! Ja lehmamullikas ja lambatalled on sul omad! Olgu see elu mis tahes, süda on rahul! Kui kitsas käes, siis tead, et sind hädasse ei jäeta!...»

«No vat, vat, selles see asi!» torahtas Tšarnuška lühidalt ja vastumeelselt.

Hanna ei tahtnud, et näägeldakse: ta oli tulnud koduste sekka ennast tuulutama ja väsimust puhkama, et veidikeseks Kändude närust ahnust unustada.

«Kindel see, midagi peab olema, et elada,» ütles ta võõrasemale mõtlikul ilmel, ainult viisakusest. «Aga mammi, õnn pole ainult rikkuses . . .»

«Kes siis seda ütelnud on, Hanna! Egas ma muud, kui et tuleb koha peale mõtelda. Kuidas edaspidi elada, selle peale tuleb mõtelda! . . .»

«On inimene ise õnnelik, mammi, siis võib ka koht midagi tähendada. Kui aga pole — ei siis aita miski asi! . . .»

«Eks ta ole muidugi, mis mõnu siis, kui pole õnne antud! Aga kui midagi pole suhu pista ja peab hambad varna riputama, siis see päris-õnn käes!»

«Nagu polekski seal muud kui nälg!» urises Tšarnuška.

«Kui kõik teistpidi keeratakse, on hirmus . . .» rääkis Hanna mõtlikult. «Kuid tõsi ta on — keegi ei tea, mis sellest tuleb. Ainult et hullemaks kui praegu vist küll ei lähe. Hullemaks vist minna ei saagi . . .»

Samal ajal istuti ka Vassili juures terve perega laua ümber ja lürbiti pimedas suppi. Õhtustati vaikides, ainult Vassili laps hakkas hällis kägisema, mispeale Manja pahaselt torises: «Jälle! . . . Nagu meelega kohe! . . . Saad maha istuda, midagi suhu võtta, ja . . . Jäta juba!» karjus ta hingepõhjast tuleva vihaga, kuid Vassil ei lubanud karjuda ja käskis minna last imetama.

Valodzka pani lusika ära ja kobis lavitsale, ätt Dzjaniss tegi pühapiltide poole ristimärgi ja jäi tulevalgust ootama, et piipu põlema panna. Ema, kes istus Vassili kõrval laua ääres, ei suutnud oma südamepakitsust enam endale pidada:

«Mis siis nüüd küll kõigest saab?»

«Samune, jah, keeras teine käimatee pealt ää,» ütles ätt. «Otse üle soo, mätaste sisse . . .»

Vassil vaikis.

«Mis saab?!» mühkas ta siis südametäiega, etteheitvalt. «Teil muidugi kõiki asju teada tarvis! Mis te muidu pead vaevate! . . .»

«Kuidas sa's saad, kui ep vaeva?» küsis ema, toon ühtaegu paluv ja õpetav. «Siin ju, näed isegi . . .»

«Näen, muidugi näen! . . .» vihastas Vassil. «Ennegi rist ja häda, ja sellest veel vähe!»

«Aga kulla Vassil, kas siis sellega jäetakse?» Ema küsimus kõlas pigem selgitamisena. «Arvad, et see kõik on?»

«Samune, jälle — alles hakatus!» tõendas ätt Dzjaniss takka.

Seal pahvatas Manja hälli juurest ärritatult:

«Eks mingu, kes elust tüdinud! Aga meie — meil pole praegustki moodi häda!»

«See jälle — alles hakatus! . . .» ütles ätt jälle mõtlikult. «Nii lihtsalt see värk ei lõpe! . . .»

«Sestap pea pulki täis ongi, kulla Vassil . . .»

Vassil tõusis laua tagant, ema nihutas end kohe eest ära ja laskis ta läbi. Hakkas viivitamisi lusikaid kokku korjama, nähtavasti oodates, kuhupoole jutt tüürib.

«Mismoodi see lõpeb, ei tea ükski hing,» ütles Vassil rahulikult, kaalukalt, täismehelikult, nagu peabki rääkima perekonnapea, kes on majas kõige tähtsam isik. «Meil on ennegi risti ja häda üle pea! . . .» Ta toon muutus otsekui süüdistavaks. «Rukis on ära rabada, siis oder ja kaer! Siis künnid künda! Maja on tarvis valmis teha! Saaks ometi varsti sisse! . . . Muidu veel palgid mädanevad enne ära, kui sisse kolime! . . .» Ta pidas natuke vahet. «Mõtlen saueaukude juurde talivilja maha teha . . .»

«Talivili kasub seal küll,» arvas ätt. «Kui ilm vigurit ei mängi, siis kasub.»

«Isa peab tulema appi maja tegema,» ütles Vassil juba Manjale. «Las võtab ka Pjatro abiks.»

«Küll ta tuleb. Ma ütlen talle,» lubas Manja.

Sellega lõppes jutuajamine Rähnide juures. Hakati lavitsatele kobima ja lahti riietuma. Ainult vanaätt, kes ka suviti magas ahju peal, pööras veel kaua unetult üht ja teist külge, ränk köha ei andnud kuidagi järele . . .

Kaua ei saanud und Hadoska. Ta oli heitnud lavitsale mudilaste juurde nagu nüüd ikka. Väike Antoss kiskus end kägarasse, nügis talle põlvedega vastu külge ja toppis pea kaenla alla. Hadoska nihutas tasakesi ta pea oma käsivarrele, aga vähe aja pärast libises see jälle maha ja poiss puges talle peadpidi kaenla alla.

Kõik mudilased magasid, ainult vahetevahel kuuldus vaikse ühtlase hingamise hulka segast üminat: lapsed

nägid midagi unes. Aga unenäod olid neil ilusad, need ei äratanud kedagi üles; sestap siis ei kuulnud Hadoska enamasti muud kui vaikset magusat nuhinat. Isa-ema olid ärkvel. Esiotsa nad küll ei rääkinud, kuid Hadoska aimas, et nad ei maga, vaid hauvad mingeid mõtteid.

«Kah peremehed!» porises isa viha ja põlgusega. «Lõid ühte punti! . . . Näljarotid! . . .»

«Ja sina see ilmarikas!» sõnus ema vaikse etteheitega.

«Ikka peajagu pikem — jüsku! . . .»

«Kuss!» sosistas ema murelikult. Jälle sõitles ta: «Nina selga ajama! . . . Vaata ette, antakse veel pihta!»

«Kes see andja on?»

«Ons neist puudus! Väänatakse kulakunormid kaela! . . .»

«Ei nad vääna,» oli isa endas kindel. «Keskmik — jüsku! . . .»

«Täna keskmik, aga homme, kui tahetakse, on kulakunormid peal.»

«Tühjagi! Mis ma teinud olen?»

«Küll ikka oled! Laksutad liiga palju lõugu! . . . Liiga julge!»

«Olen jah julge! Mida mõtlen, seda ka suisa suhu ütlen!»

«See'p see on! . . . Ja — mis sa märatsed! Ärkavad veel üles! . . .»

Isa hääl läks veelgi kõvemaks.

«Ja ütlen ikka-alati suu sisse, mis mõtlen! Vaikida ei saa! . . .»

«Kuss, ma ütlen!» sosistas ema jälle paluvalt. Järgnes etteheide: «Mõtle ometi laste peale!»

«Sina üksi mõtled — jüsku!»

«Mõtle sina ka! Meid ju kaks! . . .»

Isa sülitas, siis oli kuulda tema rasket pööramist. Temagi ei saanud hulk aega und. Aga emaga ta enam ei rääkinud, vaid mõlgutas midagi endamisi.

Hadoska mõtles vähe, polnud selleks suuremat taht-mistki. Ta südames oli seletamatu üksildus ja mahajäetustunne. Tänane päev oli temalt nagu lootused röövinud. Veel eile uskus ta, et Honja siiski meelt muudab ja tema juurde tagasi tuleb; eile tundis ta vähemalt pisutki võimu ja mõju poisi üle. Aga täna

nägi ta, et mingit võimu ega mõju ei ole. Pole seda rõõmukat sooja tunnet, mis hõõgas juba ammu ja mille paistel sai hellitatud kõige kallimaid lootusi. Honja ei kuulanud juttu ja läks oma teed; päris ülekäte oli ta. Oli ju Hadoska temale ütelnud: jätku igasugune kolhoosiminemise mõtegi! Oli ometi ütelnud, et tema, Hadoska, kolhoosi ei lähe, saagu mis saab; kui poiss oma nime kirjast maha ei võta, maksa siis tema peale mõteldagi. Aga säh sulle — nüüd viis ta oma värgi ära, andis kolhoosi, ja sellega oli lõplikult astutud üle selle piiri, mis jääb Hadoskast elu lõpuni rikkumata. See on piir, mis püsib nende vahel surmatunnini!

«Ah, tühi temaga! Eks elagu pealegi! Pole see tingimata vajalik, saab läbi üksindagi! Ju ta on nõnda määratud: elan siis üksinda! . . . Asja siin taga nutta! . . .»

Arvas küll, et midagi pole taga nutta, aga seletamatul kombel ei läinud meelekibedus üle. Ja nii väga üksildasena, nii mahajäetuna tundis ennast Hadoska. Ja veelgi kirjumaks läks küsimus, mis sest elust küll saab . . .

Vana Glušaki juures ähmase, madalaks keeratud tahiga lambi valgel istusid Javhim ja süngelt vaikiv Prakop. Rängad küünarnukid laua peale toetatud, hoidis Prakop silmini karvast peamürakat labidasuuruste mustade käte vahel. Javhim, kodusel viisil paklases riides ja viisud jalas, küürutas pingil istuda ning tõmbas silmi kissitades suitsu.

«Ää sa pikalt mõtle ühtigi, mees,» rääkis ta tõgamisi. «Mis sinul, jumal paraku, siin veel pead murda! . . . Mine aga kolhoosi — kõik-see parajam mooment! . . .»

Prakop kergitas kulme ja kõõritas maruvihaselt Javhimi otsa. Viimasel ajal oli ta olnud Glušaki katuse all igapäevane külaline, ta käis siin veetmas mõtlikke õhtuid ning kuulamas vanamehe arvamisi ja õpetusi. Vanal oli tema käimisest hea meel, kui nad viibisid omavahel, veeretati alati mõnusat juttu. Neil õhtuil oli ainsaks segajaks Javhim, kes mõnikord polnudki hulkumas, vaid vajus isa tuppa. Ja ilmast ilma võttis ta Tihnu vana kallal.

«Jumala õige, mine aga kolhoosi, mees — kõik-see parajam mooment!»

Glušak voolitses teisel pingil rehapiisid ja kopsis neid kahasse. Ta heitis pojale pahase pilgu.

«Jäta teine inime rahule!» keelas ta Javhimi kuiva rangusega.

«Aeg ju sihuke, paps,» rääkis Javhim leplikult ja kuulekust teeseldes. «Igaüks peab mõtlema. Kas tahad või mitte, aga peab muret tundma. Mõtlema peab igaüks. Üsna varsti oleme kaelapidi soos. Ei tohi hiljaks jääda! . . .» Jälle sihtis ta pilukil silmil Tihnu vana. «Jumala õige, ei ole muud pääsu kui kolhoos!»

Prakop lajatas ränga kolmekordse.

«Ei sedasi tohi, kulla külamees! Ega see midagi avita — ja mine tea, toob sulle pahandust pealegi! Ja pole mingit põhjust: sinul kui töötaval inimesel pole ju teist teed kui kolhoos! Mine aga rõõmust hüpates ja palu, et sind kähku-kippesti puupaljaks kooritaks! Mine ja meelita veel teisigi ühes! . . . Näita teistele eeskuju, kel täädlikkust vähe. Nendele, kel on kahju oma varandust nõukogude võimule anda. Leidub ju sihukesigi raipeid, kellel on kahju oma hobuseid, totumullikaid ja lambatallesid nõukogude võimule anda! . . .»

«Javhim!» keelas Glušak teist korda.

«Jumala tõsi, paps, sihukesi raipeid veel leidub! . . . Suured ninad, kes elavad linnades, tahavad ju süüda saada, kulla mees. Samuti nende lapsed ja naised, nende lõbulinnukesed, ja ega igasugu solk neile mekigi, ei lepi nad kurgisoolveega. Olgu aga liha, jahu, saia, kokletti! . . . Peab täädlik olema, kulla mees! Peab minema, joostes ja hüpates, peab teisigi kaasa tirima! Aga sina, ah sind meest küll, misjaoks sul ometi pea otsas on! Mida siin mõtelda! . . . Saba selga ja padavai kolhoosi! Jumala õige jutt! . . . Ää pelga midagi, küll Mikanor juba oskab! See on kibe sell, varsti on kõik läbi löödud! Sinul pole tarvis oma pead vaevata! . . . Ää pelga midagi! . . . Padavai kolhoosi! . . .»

«Nali naljaks, aga mis siis nüüd tuleb?» küsis eit lavitsalt, kus ta vahel tukastas ja vahel ärkvel oli.

«Tuleb see, mida tahab nõukogude võim. Mida tema tahab, see ka tuleb! . . .» Javhim tõmbas viimased mahvid, sülgas koni peale ja muljus selle põrandal jalaga laiaks. «Nõukogude võim on kõva võim. Mida ta ette

võtab, selle ka läbi viib! . . .» Tõsidus ta toonist kadus, jälle rääkis ta lõõpivalt: «Kui minul kulakunorme kaelas poleks, läheksin rõõmuga kolhoosi! . . . Aga ei võeta ju — klassielement! Ei hoolita sellestki, et teinepool ka töötavast elemendist on!»

Ta tõusis püsti, hakkas ära minema. Seisatas mõtlikult, siis ütles ootamatu tõsidusega:

«Päris õige, läheksin küll. Niikuinii on elu mokas. Aga kui minna — kes teab. Võib-olla saab asjagi . . . Ainult et» — jälle muutus ta jutt lõõpivaks — «kes see kutsub! Aga pugeda, kui sind nahutatakse, pole meki järgi!»

«Lõuapoolik!» väärutas Glušak pead, kui vööruse ukselink oli Javhimi järel kolksatanud.

Sel õhtul oli vanamees ebatavaliselt sõnakehv ja morn. Niimoodi veetsid nad ülejäänud aja: üks köpitses reha kallal, teine aga kergitas vaid aeg-ajalt vihaselt kulme ning järas musta vurrusorakat.

Palju ja igapidiseid mõtteid keerles külarahva peas sel õhtul.

4

Õhtu eel said Jänga eit ja Volga lehmad lüpstud ning hakkasid kolhoosinaistele piima jagama. Esimees oli tulnud isiklikult kontrollima, mismoodi ta käsku täidetakse. Tema järelevalve all siis mõõtis Volga kopsikuga piima ja valas nappade sisse, mis naistel olid kaasa võetud.

«Täpipealt selle järgi, kui palju suid on!» ütles Mikanor tähtsalt ja nõudlikult Volgale, kes ämbrist piima ammutas. «Olgu olla õigust mööda! . . .»

Need sõnad polnudki määratud Volgale — tema teadis kõike niikuinii ja loomulikult teeb ta nõnda, nagu nõutakse —, pigem ütles uus esimees seda uudishimulike jaoks, kes parvena nende ümber vahtisid.

«Olgu olla õigust mööda. Igale ühepalju. Aga mitte nii, et ühel vara ja voli, teisel tühjus ja tüli!»

Mikanor oli rahul: eks ta teadnud, et iga ta sõna pannakse tähele, kantakse küla peale laiali, et pärast arutatakse ja mõteldakse iga sõna üle. Ta oli rahul:

kõik ju nägid, et kolhoosiasjad edenevad, et Mikanor ei ole tühja tuult taga ajanud. Mitte enam sõnadega, vaid tegudega võis nüüd kõrvalseisjaile ja pealtvaatajaile eeskuju pakkuda. Las nad vaatavad, las mõtlevad, võib-olla võtavad kah aru pähe!

Emagi oli siin, Mikanor tabas tema pisut haleda ja ootava pilgu, aga ei teinud välja, et oli märganud: praegu ei aeta perekonnaasju, siin ei ole ta poeg, vaid esimees. Võib ütelda, et kõige suurem otsaline.

«Noh, kuidas siis esimesel päeval töö läks?» pöördus ta Jänga eide poole, kes oli käed kõhu peale pannud ja vaatas, kuidas Volga piima jaotab. Mikanoril ei jäänud märkamata, et naine oli liigutatud ja õnnelik, kuigi ei lasknud seda välja paista. Ja nagu kohmetunud oli ta, sest kõik ju vahtisid.

«Mis seal's minna. Töö läks kenasti.» Ta elavnes, kitsas kõhn nägu lõi helkima, kohmetus oli kadunud. «Töö läks lustiga... Ainult et Aljoša oma» — jälle paistis temast elevus — «ei anna kätte! Ei võta nagu omaks! Mina katsusin küll nii, küll naa — ei taha! Ainult Arõnat lasi alla!»

«Tema lasi ka kodus juurde ainult mind!» ütles Arõna.

«Pole harjunud. Vanad krutskid sees!» pisteti naiste hulgast.

«Küll ta harjub!» sõnas Mikanor rahuliku iseteadvusega. Niisama iseteadlikult andis ta Hvjodarile ja lüpsinaistele käsu: «Visake ööseks heinu ette. Ja siis — õhtsile. Homme varakult platsis olla, nagu režiim nõuab.»

«Ää karda. Hiljaks me ei jää,» lubas Hvjodar.

«Nojah, hakkan siis astuma,» ütles Mikanor toimekalt. «Peab veel vaatama, kuidas hobusetallis lood on!»

Mõõdetud sammul ja enesekindlalt astus ta uudishimulike vahelt läbi ja pöördus tanumale. Ta läks, ludumüts silmil, seljas hall pintsak, jalas uhiuued puuvillased pidupüksid ja hoolsalt tõkatiga määritud säärsaapad, ja juba kõnnakustki paistis, et sellel mehel on pea muresid täis, et sellele mehele langenud kohustus pole kerge. Mõõdetud sammul ja toimekana läks ta väravast välja ja marssis, küps peremehelik ilme näol,

mööda tänavat edasi. Teravalt jälgis ta aedade tagant ja akendest vaatavaid pilke.

Ka Honja õuel talli ees seisis trobikond inimesi. Samuti kui päevalgi olid siin mehed, kelle seas jooksid ja hullasid lapsed. Naistest paistis ainult Kätsa.

«On juba aeg see laat lõpetada, üks mis selge!» ütles Mikanor otse käsutavalt. Ilma et oleks seisatanud, seadis ta asjalikult sammud talli poole.

«Ära siin kamanda! Küll ise teame, millal minema peame!» hüüti talle järele, aga ta ei peatunud ega vastanud. Tallis oli juba videv. Kuraasikalt hõikas ta pimedas toimetavale Honjale ja Jängale:

«Mis teil ka uuemat, hobusepoisid?»

«Seda uuemat on,» vastas Honja valju häälega, nagu esitaks raportit, «et võib ütelda: teenistus edeneb!...»

«Kõik tiben-toben, vennas!»

«Mitte vennas, vaid esimees!» tegi Honja Jängale märkuse. «Kas sa ei tea, kuidas vastatakse?»

«Nooruke alles! Pole õppust saanud!» itsitas Jänga.

Hobustele visati heinad ette, Mikanor käis igaühe juures ja vaatas järele, kuidas nad on kinni seotud. Saadetud Honjast ja Jängast, tuli ta tallist välja.

«Pole seda va värki suuremat midagi, esimees!» kuulis Mikanor meeste hulgast kahjurõõmsalt hüütavat. Ta seisatas ja andis teravalt vastu:

«Ära veel hõiska, mees! Küll saame rikkamaks! Varsti toome Juravitšõst tõuhobused!»

«Nänäh, ootavad seal teid!»

«Muidugi ootavad! Peavad varsti kohale jõudma! Hobusekasvandusest!»

«Mokad ripakil suurest ootamisest!»

«Seda vaatame siis, kui ära tuuakse!»

Mikanor hakkas Jänga ja Honjaga talli juurest tulema. Meestesalk liikus kuulekalt nende sabas. Honja sulges viimase lahkuja järel värava ning tuli uuesti Jänga ja Mikanori juurde, kes välisukse ees suitsetasid. Mikanor tahtis juba astuma hakata, ent Jänga ütles:

«No tänast päeva ep sünni küll niisutamata jätta, vennas, jumala eest!»

«Pole Mikola pühad, Ivan, et tingimata kärakat viskama peab!» oli Mikanor vastu. Jänga vaatas korraks

Honja poole, kes ka sinna oli jõudnud, ja käis nüüd juba üsna innukalt ning tuliselt peale:

«Mis jutt see'nd olgu, esimees! Pühad veel suuremadki, nii et kärakat kuluks isegi rohkem!»

«Tõsijutt!» meeldis mõte ka Honjale. «Astume õige sissepoole. Ehk leiab piisakese!»

Toas ei seletanud silm midagi. Öeldi pimedusse, sinnapoole, kus teati lamavat Honja ema, tere õhtust. Honja süütas lambi ja nüüd nägid Mikanor ning Jänga vanaeite ning laua ümber seisvaid või lavitsailt ja ahju pealt piiluvaid mudilasi, kes kõik neile sõbraliku tähelepanuga vastu vaatasid. Honja kergitas kirstukaant, võttis sealt pudeli samagonni ja pani lauale kolm napsiklaasi. Neljandal oli jalg alt ära, see asetati küljeli. Ka Honja ema võttis teistega ühes Jänga lustakate veiderduste ja naljade saatel. Honja ei joonud ennem, kui oli klaasi eide kätte ulatanud, ta aitas emal ka pead tõsta. Alles siis, kui eit oli klaasi tühjendanud ja kurki-leiba peale hauganud, tuli noormees jälle sõprade juurde.

Kolmekesi istusid nad laua ääres, krõmpsisid kurke, võtsid lusikaga soolvett peale; jutt jooksis sõbralikult ja elevusega nagu vendade vahel.

«Tuleb aiad vahele teha, muidu ei saa,» rääkis Jänga imeasjalikult. «Muidu veel puruvad üksteist ää!»

«Hobusetall peab olema — nii näeb kord ette!» Mikanor tundis, kuidas joodud viinast tõuseb tal trotslik lust vaielda, oma asjadega hiilata. «Kolmekümne hobuse jaoks! Sõimed ja latrid sees! Nõnda nagu Vadavitšõs!»

«Ega see paha poleks!» naeris Honja. «Ainult et rehed veel rabamata ja künnid tegemata!»

«Kündidega esialgu ootame! Kõigepealt saab läbi viidud maakorraldus! Mõõtku meile ühtne massiiv kätte! Ja üks mis selge, andku kolhoosile korralik maa! Olgu olla kõik-see parem! Ma nõuan saueaukude juurest!»

«Ei ole laita! Leidsid kõige etema!» naeris Honja.

«Kõige etema jah!» tõukas Jänga takka. «Kui sealt antakse, oleks ikka vahva, jumala õige!»

«Küll juba antakse! Mina nõuan! Kolhoosi jaoks olgu kõik-see parem maa — nii on seaduses üleval!»

«Parem küll, aga paremate käes! Panevad lõugama, nii et küla kõliseb!» arvas Honja mõtlikult.

«Lööb kihisema nagu siplasepesa, kui kepiga liigutada!» Jänga väärutas pead: «Torkame otse siplasepessa, vennikesed!»

«Rähn-Vassil nuias sealt ühe siilu endale, Tihnu vanalt,» ütles Honja, hääles kaastundlik kõla.

«Saab lamenti!» oli Jänga kehevil.

«Mõned ihuvad juba nüüdki hammast!» ütles Mikanor süngelt. «Kui lastaks, paneksid nahka!»

«Paneksid nahka, kui hammas peale hakkaks! See on õige, kulla Mikanor!» tõendas Jänga kihistades.

«Külakurnajad naeravad: näljarotid lõid punti!... Eks naergu!» Mikanor põrutas rusikaga vastu lauda. «Me veel vaatame, kes pärast naerab! Kes naerab ja kes — nutab!»

Kui oli veel üks klaasitäis visatud, vangutas Honja pead ja tunnistas sooja puhtsüdamliku naeratusega:

«Aga minu silmarõõm pööras minult palge ära! Tänane päev lõi minu armastusele mõra sisse!» Siis lisas tõsisemalt: «Tegin tema tahtmisele vastu!»

«Õieti tegid!» kiitis Mikanor lärmakalt, vähimagi kõhkluseta. «Ammu oleks pidanud temaga sirge soti tegema! Tema, see Hadoska, on südame poolest kulak, üks mis selge! Kriipsupealt nagu tema vanameeski!»

«Vanamehe koha pealt olen ma kuss, kuid Hadoskast räägid sa undrehti,» ütles Honja vaikselt, aga kindlalt.

«Mis undrehti! Jüsku-Ignat on südamelt täisverd kulak! Ja Hadoska — pole seal vahet midagi! Täitsa õige, et sirge soti tegid! Lõpp peale pikema jututa!»

Honja vaikis pisut ja tunnistas siis avameelselt:

«Ei suuda! Nagu tänagi — niipea kui meelde tuleb, kassid kräämustavad südant! Elutahtmise võtab ära...»

«Ei tohi nii pehme olla!» ütles Mikanor noomivalt. «Proletaarset meelekindlust pole sul üldse!»

«Pole neh!» oli Honja meelsasti päri. Äkki puhkes ta oma tavalise muretusega naerma: «Tõsi ta on, tüdruku suhtes — pole neh!»

See naer pahandas Mikanori veel rohkem, ta ei varjanud, et Honja kergemeelne lagistamine talle ei meeldi. Äkki muutus Jänga tähelepanelikuks ja andis Honjale märku, et vaadaku lavitsa poole:

«Ema tahab midagi ütelda . . .»

Honja tõusis ja kummardus lavitsa kohale.

«Ikka sama jutt!» ütles ta tagasi tulles kergendatult. «Ütleb, et Hadoska on hea! Et võtku ma ära! . . .» Jälle naeris ta: «Mis sinul veel seletada! . . .» Siis lisas naeru ja lootusetusega segi: «Võtan kah!»

«Mismoodi?» Mikanori hääles kõlas imestus ja viha.

«Ei tea isegi!» pööras Honja kõik naljaks. «Aga ära ta võtan! Tõsijutt! . . .»

Nüüd haaras jutuotsa Jänga ja viis selle ohtlikust suunast kõrvale . . .

Edasi veedeti õhtut jälle mõnusas tujus ja arutati ühiseid muresid. Jälle jooksis jutt nagu vendade vahel. Mindi laiali enne, kui kõik jutud aetud oleksid saanud, ja igaühe südamesse jäi seltsimehelik ühtekuuluvustunne. Kui Mikanor koju jõudis, olid isa-ema veel ülal. Isa, ainult aluspesu üll ja paljajalu, istus lavitsaveerel ja vaatas talle vastu heameele ning uhkusega:

«Kust siis esimees nii hilja tuleb?» Ta ei kutsunud poega Mikanoriks, vaid esimeheks, ja selles, nagu ka häälekõlas, oli samuti tunda uhkust.

Ema tõi nobedasti ahjust poti, kallas kaussi kartuleid ja tõstis lauale panni pekitükkidega. Harilikult sai õhtuks kurke või kapsaid, nii et Mikanor võttis sedagi austuse märgina oma tänase töö eest. Mine tea, ema võis seda teha ka isa käsul . . .

«Sina, taat, lähed homme talli juurde,» ütles Mikanor tõsiselt isale. «Sõimi ja vaheaedu tegema . . .»

Isa noogutas sõnavõtlikult ja rõõmuga pead: «Hüva.»

Mikanor vitsutas isukalt ja mõnuga. See ei tulnud mitte ainult napsivõtmisest ja Honja kehvast suupistest, vaid ka toredast tundest, mis teda jälle valdas. Selle tunde pärast ta ei märganudki, et ema, kes istus üle laua, käed vaguralt rinnal risti, vaatas üsna nukra näoga.

«Kudaviisi me's nüüd, kulla Mikanor?» küsis ta viimaks areldi.

«Mis — kudaviisi?» tõstis Mikanor hajameelse pilgu.

«Tühi ja kõle. Laudas nagu surnud kõik. Hale vaadata . . .»

Mikanor tõmbas leivatükiga panni kuivaks, lõpetas söömise ning ütles häirimatult ja elutargalt:

«Mis vanasti oli, tuleb ära unustada, memm.» Tõusis laua äärest ja lisas: «Aga kui just peab laudas vaatamas käima, siis mine kolhoosilauta. See ei ole tühi.»

Lavitsale heitnud, meenus jälle pilklik torge: «Pole seda värki midagi!» Ka jagelemine Honjaga Hadoska pärast tuli meelde, aga varstigi tõrjus need mõtted peast juubeldav ja muredest pakitav rõõm, mis tõi südamesse sooja ning hea tunde. Isegi oma õnnetust kiindumusest, mis inimeste silma eest varjatuna järelejätmatult südant näris ning vaevas — oma kättesaamatust kallimast, Gliništšõ kooliõpetajast, mõtles ta nüüd, ilma et oleks elu ülekohtu pärast nurisenud nagu muidu. Mõtted, tiivustatud lennukast suure muutuse tunnetusest, ruttasid joonelt edasisse. «Lubati tuulimasin, selle peaks kähku ära tooma. Ja mis veel — saaks äkki rehepeksumasina! Isegi traktori peaks katsuma välja nuiata! Kas või üheks päevaks — see juba näitaks, mida tähendab kolhoos! Antakse või mitte, aga katset peab tegema! . . . Kuid üks mis selge, peaasi, et maakorraldus kohe ära tehtaks! Saatku aga maamõõtja, ärgu nad midagi venitagu! Muidu jääb künniga hiljapeale . . . Maakorraldus ikka peaasi! Olgu olla kõik-see parem maa, sealt saueaukude juurest! Ei kuskilt mujalt! On hea maa käes, siis saab kõik! . . . Irvitagu igasugu Kännud ja Ignatid siis veel! Eks me näe, mis naeru nad naeravad! . . . Ja tõuloomi on tarvis muretseda! . . . Ja ehitama peab! Lehmalauda, hobusetalli, aidad — nagu kord ja komme! . . . Aga kõige esimene asi — tuleb läbi viia maakorraldus! Ja olgu olla sealt saueaukude juurest! . . . Maa ikka kõige tähtsam! . . .»

5

Arutu hulk väiksemaid jõgesid ja ojakesi saadab oma veed võimsasse laiavoolulisse Pripjatisse, rohketest voolustest koosneb inimese elu. Ka Kurani küla pealtnäha vaikses elus ühinesid paljud voolused. Teiste, igituntute seas rajas päev päeva kõrval oma teed ka see uus ja hoopis iselaadne, millele oli aluse pannud Mikanor.

Polnud lihtne see teerajamine. Järgmisedki päevad tõid Hvjodari ja Honja õuele rohkesti uudishimulikke. Kõige visamad käijad olid siiski need, kelle lehmi ja hobuseid siin hoiti, iseäranis naised. Nad tegid endid asjaliseks söötmisel ja lüpsi juures, olles Hvjodaril ja lüpsjatel ühtaina tülinaks ees. Tihtipeale pidi Hvjodar nendega põrkima, ajas neid minema, aga ikka ja ikka tükkisid naised lauta. Pikapeale harjusid lehmad uute lüpsjatega, nad ei katsunud enam puskida, andsid rohkem piima ega pidanud seda kinni. Kuid ikkagi ei tahtnud naised oma totukesi unustada.

Mis harjumatu oli, ka sellega harjuti pikapeale ära. Lehmade ja hobustega enam-vähem toimes, läksid lüpsinaised ning hobusemehed rehalatesse. Jänga ja Honja võtsid pindad kätte, hakkasid teineteise võidu lõõpimise ja naljaviskamise saatel viljavihke sopsima. Nagu teisteski rehalates, matsusid pindad ka kolhoosi omades hommikust hilisõhtuni. Reht rabasid Mikanori isa, Aljoša, Hvjodari Volga ja Mikanor ise.

Jänga eit ja Aljoša õde tuulasid. Päev pärast seda, kui saak oli ühte hunnikusse veetud, pani Mikanor hobused ette ja sõitis isaga Juravitšõsse. Kui nad tagasi tulid, lõid kõik, kes tee peal või rehemaal vastu juhtusid, käsi kokku: vankril oli masin — ümmargusi rattaid täis, läikiva värviga. Mikanor ja vanamees kõmpisid harda näoga kõrval maas, otsekui aukartusest. Isa ajas ettevaatlikult hobuseid, Mikanor aga hoidis masinat kinni, et maha ei kukuks. Kui tuulimasin oli vankrilt tõstetud ja rehala ette üles pandud, näitas Mikanor ise Jänga eidele ja Aljoša õele, kuidas sellega ümber käia. Seda tegi ta rõõmu ja uhkusega — peaaegu pool küla imetles teda ja tema rõõmu — tuulimasinat. Nüüdsest peale vahtis uudishimulikke, eriti lapsi, tuulimasina juures ühtelugu, nii mõnigi oleks tahtnud vända pihku võtta ja rattaid keerutada. Ka Mikanor ise astus üsna tihti ligi ja aitas naistel tuulata.

Tuulimasinat vaadates oli Mikanoril tuline kahju, et ei õnnestunud veel rehepeksumasinat saada. Ja mis tore oleks, kui kas või üsna ajutiseltki saadetaks traktor. Ent kahjutunde kõrval oli Mikanoril ka lootus, mis tuulimasina tõttu nagu veelgi tõusis: tuulimasin on

käes, varem või hiljem saadakse ka rehepeksumasin, samuti traktor, üks mis selge. Igasugune tehnika saadakse. Tuulimasin tähendab algust. Peab ikka aru saama.

Rabatud ja tuulatud vili veeti Hvjodari aita. Puujalg-Hvjodar kaalus selle ära ja tähendas raamatusse üles, seejärel aitas ta karkude klobinal vilja salvedesse kallata. Hvjodaril oli kaks ametit — ta oli naistel lauda juures abiks-nõuks ja polnud ka laomehena nohik. Samuti pidi ta aida lukku panema ja sellel silma peal hoidma — oli nii-öelda aida valvuriks.

Kõigest oli näha: kolhoosiasjad edenevad. Edenevad hästi, iga päevaga. Hommikuti, kui ahjud olid köetud ja söögid söödud, kogunesid kolhoosnikud Mikanori maja juurde, ajasid juttu, suitsetasid. Siin sai igaüks teada, mida keegi peab tegema või kuhu minema. Teiste keskel seisis enamasti Mikanor: ta tuli peaaegu alati valmis plaanidega, oli näha, et tal olid asjad enne seda iseendas läbi mõeldud ja otsustatud, mis või kuidas. Juhtus vahel sedagi, et iseäranis Honja, puujalg-Hvjodar ja Hvjodari Volga hakkasid talle vastu või tulid oma nõuannetega. Mikanor vaidles küll nendega, andis mõnikord siiski järele ja muutis oma otsuseid. Tõsi, ta tegi seda vastumeelselt ja piinlikkustundega, nagu oleks ta sellega alandatud või kõlbmatuks tunnistatud. Siis oli heaks abimeheks Honja, kes tarbekorral oskas suurepäraselt appi tulla, nii et ebameeldiv hetk muutus lõbusaks, naljakaks. Umbes et: mõnikord võib ka vähilt villa saada, nii et pole see kurjast ühtigi, kui silmad lahti hoiad ja teisigi kuulda võtad! . . .

Olgu sellega kuidas tahes, aga Mikanor oli kõikjal eestvedaja ja peategelane, ühtaegu brigadir, raamatupidaja ning esimees, nagu hiljem välja tuli. Ta kas pidas meeles või tähendas asjad vihikusse üles: kui palju vilja on rabatud ja mis vilja, kelle rabatud see on, kes on tööl käinud ja kus. Ta tegi oma käega igaühe kohta päeva eest kriipsu, mille järgi olla näha, palju keegi on töötanud . . .

Koos Mikanori endaga muutus ka Mikanori maja kolhoosi astujaile nagu mingiks kokkutõmbepunktiks. Siin korraldati koosolekuid ja nõupidamisi, tihtigi käidi

siin lihtsalt aega viitmas. Mikanori poole sisse astuda oli juba nagu harjumusekski saanud. Nüüd olid Mikanori aknad õhtuti väga kaua valged, ei tahtnud lõppeda kolhoosnikute jutt ja arutamine; juhtus teinekord ka seda, et Mikanori ennast siin polnudki, sest mõnel õhtul jäi ta kauaks Alešnikisse või Juravitšõsse.

Paar korda käis õhtuti Mikanori pool ka Glušaki Stsjapan, ehkki kutsumatult. Ta istus harilikult sõna lausumata, enamasti ainult vaatas pealt ja kuulas. Mikanorile küll ei meeldinud, et ta siia tuleb, aga mingit numbrit esimees sellest ei teinud: siin käis rohkesti ka muid kõrvalisi isikuid ja mis saladusi siis nendel õhtutel ikka räägiti. Nii et poissi välja ajada polnud põhjustki. Ent mõne päeva pärast ilmus ta õue hommikul, lõmpsutas ust ja poetas end tuppa. Mikanor polnud veel õieti jõudnud undki silmist pühkida, tosuselt nohisedes kiskus ta kõvakskuivanud tolmuseid säärikud jalga, riivates tulijat pahase altkulmu pilguga.

«Mis sa tahad?» ei võtnud ta teregi vastu.

Poiss jäi kohmetult — puha vigurdamine! — ukse kõrvale seisma, müts kägaras käte vahel.

«Tahaksin paluda ... kolhoosi ...»

«Kolhoosi?!» Mikanor vaatas talle otsa, nagu tahaks selgusele saada, mis nali see nüüd on. Siis küsis järsult: «Mistarvis?»

«Nagu kõik. Elama.»

Mikanor tõusis püsti, vajutas kanna saapasse. Vaatas jälle lõikava pilguga.

«Kes sul käskis tulla? Isa või Javhim?»

Stsjapan läks veel enam verest välja, punastas.

«Ma ise ...»

«Ise!» Mikanori silmavaade ütles selgesti: keda sa lolliks pead! Ta lisas rahulikult, pilklikul toonil: «Mine ütle oma isale või vennale ... Ütle, et pole me nii lollid, nagu tema arvab!»

«Mis?» ei taibanud Stsjapan. Ta näoilme muutus kuidagi nõutuks ja rumalaks.

«Ütle, et tulgu aga ise!» ütles Mikanor kalgilt.

«Mis? Tema ei lase ... mindki ju ...»

Mikanor hakkas pesema minema.

«Kas te ... mind ei usu?»

Mikanor vihastas.

«Ei usu? Ei usu? Küll ma teid tunnen! Isa sul oskab samuti õnnetut nägu teha! Silmi vesistada!»

«Isa mulle ei loe. Mul endal pea otsas.» Stsjapani toon muutus jonnakaks. «Ka Javhimiga pole ma ühte sorti!»

«Ühte või kahte sorti, aga ühe põllu pealt!»

«Ühe põllu peal võib mitu vilja kasvada. Kui isa säärane on, ega siis mina tingimata ...»

«Pole see teiesuguste koht! Selge?» Mikanor ärritus ikka enam.

«Aga ... kuidas ma siis ...» Stsjapan langetas pea, otsekui paluks enda vastu armuline olla.

Mikanoril hakkas temast hale. Ta pahutseski pigem sellepärast, et kogu aeg haledus peale tikkus, nii et oli piinlikki. Seda aga ei tohtinud olla. Surus oma nõrkuse maha ja käratas:

«Ära tolkne jalus! Vat niimoodi!»

Ta tõstis kopsikuga vett ja kummardus vanni kohale. Selja taga kohmati nõutult:

«Nojah ... head aega siis ...»

Asi seegi, et ema samal ajal toas polnud. Kui ta tuli ja küsis, mis see Stsjapan tahtis, rehmas Mikanor ainult käega. Ta teadis ju, et emale ei maksa sellest rääkidagi.

Päev otsa oli tal seletamatult räbal tuju: ei suutnud peletada närivat süütunnet selle pärast, et Stsjapaniga oli juhtunud midagi sündmatut ja inetut. Kiusasid mõtted, et Stsjapan ja tema vanamees on kaks hoopis iseasja ja et Stsjapanist, üks mis selge, võiks ka head nahka saada. Kuid ta säilitas endise meelekindluse: kui midagi v õ i b sündida, siis see veel ei tähenda, et just nõnda s ü n n i b k i, ja kui vanamees ka tahab, ei oleks Stsjapanist tema enda, Javhimi ja kogu selle kulakupesakonna eest seisjat. Ta kinnitas endale, et on tehtud õigesti, et just nõnda kulus ära. Ta püüdis mööda vaadata sellest, et oli Stsjapani peale vihastanud, küll aga häiris teda teadmine, et Glušakid — ema oli seda juba mitmelgi puhul nimetanud — on nende sugulased, olgugi kaugelt. Oli siis emale öelnud ja ka ise mõelnud, et sihukesi sugulasi võib pidada ainult häbiks ja teotuseks, aga arva mis tahes — kuskilt otsast nad siiski suguluses olid, ja see heidab isegi varju temale, nii või

teisiti. Just sellepärast kandis ta Glušakkide peale kõige rohkem viha, sest tundus, nagu tahaksid nad sealtkaudu temale ligi pugeda. Siit see tuligi, miks ta arvas, et nendega tuleb talitada veelgi kindlamal käel ja armutumalt. Siit see tuligi, miks ta ei tahtnud, et vanamutt tema ja Stsjapani jutuajamisest kuulda saaks . . .

Üsna tihti käis õhtuti Mikanori pool istumas Punane Andrei. Ta imes oma peenikest, lehtrina üleskäänatud plotskit, nuhistas läbi nina peenikesi suitsujugasid, kuulas, mis teised rääkisid, tükkis segama oma seletuste ja nõuandmistega. Teiste juttu kuulas ta pilukil silmadega, nägu üleolevalt muigel, rääkis õpetlikult, vanema ja targema inimese toonil, millega nagu taheti näidata, et temal ka need asjad päris klaarid, väga võimalik, et klaarimad kui kõigil teistel. Ta tegi seda niisuguse näoga, nagu polekski ta siin külaline — keda küll keegi ei kutsunud —, vaid äärepealt et kõige tähtsam nina, igal juhul Mikanori järgmine. Ikka oli Andreil esimehe jutule midagi juurde lisada, ja kui ta kord isegi vastu õiendama hakkas, kargas Mikanoril hing täis:

«Ära topi ennast igale poole, mees! Kes sind siia palunud on? Saame sinutagi hakkama! Tahad istuda, siis ole vagusi — selge?»

«Ei maksa ninna karata!» püüdis Andrei päästa oma au. «Kui nõu antakse, siis peaks nii-öelda aitäh ütlema. Et mõistliku jutuga aidatakse. Aga mitte röökima!»

«Mina pole röökinud! Ma hoiatan: ära tee siin oma kihutustööd — ja ära õõnesta autoriteeti! Selge?»

«Ma tahtsin ainult abistada! Et järjelikult autoriteeti rohkem oleks!» Andrei tõusis püsti, varjamata, isegi selgelt mõista andes, et säherdune hoolimatus ja tänamatus teda solvab: ometigi oli ta head soovinud! Kombekalt teatas ta: «Ma nii-öelda mõtlesin juba, et ühinen teiega. Tahtsin juba palvekirja sisse anda. Aga kui sa sedaviisi ninna kargad, siis ma järjelikult ootan veel.»

Tähtsalt astus ta uksest välja, tõmmates selle kolksatades kinni. Teisel päeval oli ta Hvjodari saraja ees Mikanoril vastas, teretas üpriski suuremeelselt, millega taheti näidata, et olgu Mikanor tema ees ükskõik kui suur süüdlane, aga siin ollakse valmis auhaavamist unustama.

«Ma annan siiski palvekirja,» ütles Andrei, nagu tahaks Mikanori lohutada. «Ainult et mul peaks järjelikult olema intilligentne töö. Näituseks, ütleme, arvepidajaks. Või laohoidjaks . . .»

«Kohe otsid aga, kus endal kasulikum!» pahandas Mikanor.

«See on kõigepealt nii-öelda kasulikum kolhoosile,» vaidles Andrei Mikanorile vastu. «Seejärel alles minule . . .» Ja lisas õpetlikult: «Tuleb kirjatundmist au sees pidada! Ja kasutada kirjaoskajat kui kaadripitsialisti! . . .»

Mikanor ütles leplikult, et toogu avaldus ära, ja lubas tema soovi üle mõtelda . . .

6

Kõigile külainimestele torkas silma, et kolhoosirahvas väga tihedalt ühte hoidis. Veel hiljuti otsekui võõrad, käidi nüüd ühiselt reht peksmas, tehti tööd, õhtutigi oldi seltsis. «Justkui sugulased!» imestas muu rahvas. Ka kolhoosnikud ise hakkasid tajuma midagi suguluse taolist — sootuks teistsugust kui see ammugi teatud, igijätkuv, jumalast päritud sugulus, mida inimesed kõikjal ja alati on au sees pidanud.

Ja veel torkas külarahvale silma, et kolhoosnikud olid iseendi, oma pealehakkamise ja nutikuse üle nagu uhkedki. Nad vaatasid teiste peale nagu tumeda karikonna peale, kes midagi ei näe ega taipa. Mikanor muidugi kõigepealt, aga seda võis kuulda ka Hvjodari ja Jänga suust. Jänga — see lausa otsis juhust itsitada ja tögada, et aga saaks nääkluse otsa lahti, ühtelugu oli külarahva pimedus ja närutamine tal hammaste vahel.

Kes kolhoosi ei läinud, nendelgi oli kangust küll, tähendab, neil olid samuti omad arvamised ja omad vastused valmis, milles polnud pilkest puudu. Nii et Jänga pidi lahingu vastu võtma ja polnud tal kuigi kerge võita. Peab küll ütlema, et see lahing ei lõppenud iial kellegi võiduga: nii ühe kui teise poole võitlejad läksid harilikult laiali alla andmata, niisama kanged nagu enne. Võib siis ütelda, et see lahing käis lõputult.

Mikanori tare oli otsekui selle võitluse staap, temast olenes suurel määral, mismoodi praegune, Kurani ajaloo kõige otsustavam vägipulgavedamine lõpeb. Kõik külainimesed vaatasid põksuva südamega ta kumavate akende poole, milles ühed nägid hirmu ja ähvardust, teised lootust ja lahket heasoovlikkust. Igamees tahtis teada, mis seal rahutus majas sünnib, mida seal oodatakse, mida kavatsetakse...

Tähtsad uudised, mis huvitasid kolhoosi ning seega nii või teisiti kogu Kurani küla, jõudsid kõige esmalt Mikanori tarre. Nende uudiste toojaks oli enamasti Mikanor ise. Hobuse Honja õuel lahti rakendanud, astus ta väsinult ja tolmusena tuppa, kus teda peale ema ja isa tavaliselt ootasid ka paljud ta uuest perekonnast. See oli tema, kes eide nukra pilgu all peedisuppi helpides teatas, et rehepeksumasin, mille peale oli loodetud, jääb saamata, nii et, üks mis selge, tuleb seniks veel loota oma kätele, pindajõule. Iseendaga rahul ja uhke, tuli ta otseteed siia kolme koti esmajärgulise sordiseemnega, rukki ja odraga, mida oli Juravitšõsse toodud kaugelt Gomeli kandist, spetsialiseeritud sovhoosist. Mikanor andis loa kotid lahti päästa ja vaadata, mis nägu see seeme õige on, et ta tulevaks suveks sääraseid imeasju tõotab. Muredest, millest Mikanori juures käijad lahti ei saanud, oli kõige suurem mure maa pärast, suure ümberjagamise pärast. Igal õhtul tuli see jutuks, igal õhtul räägiti sellest. Maa ümberjagamist oodati suure kärsitusega, jutuajamisel lõi ikka ja jälle välja mure, et mine hullu tea, äkki jääb hiljaks: kõige parajam aeg külikündi teha. Ükskord teati rääkida, et mõned tahtvat oma põlde kündma hakata, ehkki nad teavad, et ümberjagamine võib tulla. Ka saueaukude juurde tahetavat kündma minna. Puujalg-Hvjodar ütles, et ka Jüsku-Ignat tahtvat künniga pihta hakata, ja kui Hvjodar küsinud, et kas ta ei karda, et kõik töö ja vaev tühja jookseb ütelnud Ignat, et mingisugust ümberjagamist ei tule ja et see olevat nende meeste joba, kellel muud tegemist polé ja kes tahavad teiste kaela peal elada. Seda kuuldes põrutas Mikanor tulivihaselt, et säherdused jutud on kahjulikud, kulakuhaisu täis, et säherdustele juttudele tuleb täie valjusega piir panna. Veel kord kinnitas ta, et maad jagatakse ümber, kas varem

või hiljem, aga jagatakse kindlasti, ja on vaja, et selles keegi ei kahtleks. Ent kaheldi siiski — nii mõnigi kartis koguni sellist võimalust, et jagamine võib küll tulla, aga äkki kukub veel sedaviisi välja, et ei antagi saueaukude juurest, vaid kuskilt mujalt, nii et sest ümberjagamisest suuremat kasu polegi. Ka selle peale ütles Mikanor järsult, et asjas on kokku lepitud — peab antama kõige parem põllumassiiv; Apeika ise olla nõus andma ei kuskilt mujalt kui saueaukude juurest.

Mitu raksu käis Mikanor Juravitšõs maamõõtjat kuulamas, aga tuli tagasi tühjalt. Maamõõtjat ei antud ikka veel. Ükskord küla poole sõites nägi ta põllul adra taga vantsimas mitut küürutavat inimkogu. Kaks meest kündis ka saueaukude juures. Mikanoril oli jalapealt asi selge — Jüsku-Ignat ja Rähn-Vassil. Ta pingutas teist ohjaharu ja pööras otsad silmnäolt üle künnimaa Vassili poole. Peatas hobuse, hüppas vankrilt maha ning jäi ootama, millal Vassil pöörab ja vagu mööda tagasi tuleb.

Mikanor sai aru küll, et Vassil on teda juba eemalt silmanud, aga teeb, nagu ei märkaks midagi. See pole tal raske: kündjat pole hobuse varjust peaaegu üldse näha. Vedusalt astub hall ruun sisseharjunud rada, Honja mära silmates läheneb ta jagusal sammul ja isukalt, nii et kündja peab isegi ohje pinnitama, teda tagasi hoidma. Mida ligemale ta jõuab, seda enam hakkab kündja ruuna takka paistma: võib juba näha mütsi, teist õlga ja kätt, mis tugevasti käsipuud hoiab ja hoolikalt atra juhib. Nägu veel ei paista, pea on kummargil ja vana tulitanud müts varjab selle peaaegu täielikult. Kogu ta olemine tunnistab, et kündjat huvitab ainult ta töö, et ta jälgib ainult vao jooksu. Seljas lahtise kaelusega paklane särk, jalas porist määrdunud paklased püksid ja niiskest mullast kämpus viisud, nägu parkunud, lõug ruskes habemetüükas, jõudis ta üsna ligi ja tahtis pilku tõstmata möödagi minna. Mikanor tegi sammu tema poole, haaras valjastest kinni ja peatas hobuse.

Vassil tõstis pea, vaatas talle süngelt ja vaenulikult otsa. Pahase näoga jäi ta ootama, mis siis nüüd tuleb. Silmakulmud ja karune lõug olid tolmuga koos, tol-

must mustendasid ka esimesed kortsud suu ümber ja otsmikul. Mütsi alt üle palge käis kuivanud higijutt.

«Mis see on su meelest?» Mikanori küsimus kõlas pigem pealekäratamisena.

«On jah!» andis Rähn tigedalt vastu, laskmata end heidutada.

«Künnad siin!»

«Kui tahan, siis künnan.» Vassil ütles seda nii häirimatult, et Mikanorile tundus see ilkumisena.

«Kui tahan! Tahad ehk veel tont teab mida!» ütles ta järsult, otse ähvardavalt.

Hing kargas täis — ei saanud midagi teha, Vassil ei tahtnud tema voli tunnustada. Otsekui näidates, et talle see jutt raasugi ei tähenda, sangutas Vassil ohje ja tahtis edasi künda. Mikanor sundis hobuse seisku. Valjastest kinni hoides ütles ta kalgilt:

«Sind on hoiatatud: see maa on kolhoosi jagu!»

Vassil vaatas pahaselt ettepoole: no küll on nuhtlus kaelas!

«Räägiti seda,» ühmas ta tüdinult, sest milleks rumala loba peale aega raisata. Siis lisas rahulikult: «Paljugi mis keegi räägib!»

«Sind on hoiatatud, üks mis selge, — riigivõimu nimel!»

Vassil tõstis jälle korraks silmad: nagu takjas küljes! Ka nüüd andis ta mõista, et tal pole selleks jutuks lusti.

«Pole sina veel kõik see riigivõim!» Vassili kõnetoonist kõlas vastu kõigutamatu veendumus, mis Mikanori lihtsalt relvituks tegi. «Isegi sinule pole kõik lubatud! On veel seadus!»

«Ja see seadus ütlebki: parem maa on kolhoosi jagu!»

«See seadus on — ainult sinul,» otsustas Vassil, ja see kõlas nagu paljastus. Ta rääkis kõigutamatult, kindla veendumusega: «Oled selle omast peast välja mõtelnud, et sulle endale kasulikum oleks. Et sundida teisi sinu kolhoosi minema! Arvad, et kõik on sulle lubatud!»

«Sihukestel kõlksutustel, üks mis selge, on kulakuhais juures!» Mikanor ütles need sõnad erilise tõsidusega, nagu nad seda väärisid. «Sihukeste kõlksutuste eest, üks mis selge, võib haprasti minna!»

«Mis sa muidu hirmutad!» rääkis Vassil närviliselt, jonniga segi. «Oma põldu enam ei tohi künda! Oma vara üle pole enam õigust! Kas sina selle minule andsid? Kas sina selle maa andsid, et kamandama tuled? Andsid pool tiinu juurdelõiget, selle võid tagasi saada! Võta endale see oma varandus, oma liivasoss. Ei jõua tema peale sõnnikutki vedada.» Jälle tekkis ta ilmesse tülpimus. Otsekui kellelegi kaevates, solvava halvakspanuga ütles ta: «Igaüks tuleb, igaüks kamandab, kel tuju! Igaühel on su üle voli! . . .»

Andes mõista, et jutud on aetud, rapsas ta jälle ohje, nüüd juba päris vihatsi. Mikanor sai aru, et pole mõtet kauem jagelda. Võimetu selle Rähni visaduse ja kanguse ees, ähvardas ta südametäiega:

«Ma hoiatan sind. Pärast ei maksa viriseda, et su töö-vaev luhta läheb!»

Ta laskis hobuse lahti ja läks järsul sammul vankri juurde. Sangutas vihaselt ohje. Rattad vajusid künnimaasse, vanker rappus, lõikas rööpad kõrrepõldu, aga ta ei märganud midagi. Kui salvavalt oli öeldud: «Igaüks kamandab, kel tuju!» «Pole sina veel riigivõim!» «Seadus sinu üle ei käi!» Kättemaksuhimuliselt raevutsedes mõtles ta: «Küll ma sulle näitan — «igaüks», mis «igaüks» ma olen! Olen ma mõni mooramees või — valitsus küla eest vastutama pannud! On minu üle seadust või ei ole . . . Kui ninakas veel! Nagu tõepoolest poleks tema üle seadust! Poisim kui vana Glušak! See vähemalt ei laiuta lõugu! Tema aga — avalikult! Mitte miski asi talle ei loe! . . . Noh olgu, ootame — saad veel näha! Me veel näitame, ons su üle võimu või pole! . . .»

Hommikul, veel läbi une, kuulis ta ema isale ütlevat: Vassil läheb külvama. Kähku tõusis ta üles, tõmbas riided selga ja läks uksele. Rähnide õuel seisis rakkes hobune, kaks viljakotti oli vankril. Oligi viimane aeg: Vassil tuli toast külivakaga. Ta ruttas. Märkas sealsamas ka Mikanori ja pööras pahaselt näo teisale. Torkas külivaka vankri etteotsa.

Mikanor astus trepilt alla ja läks aia äärde.

«Kuhu sa lähed?»

Vassil riivas teda altkulmu tigetseva pilguga ja vaikis. Tegi, nagu oleks tal tarvis kotti nihutada.

«Külvama või?»

Üleaedne vaikis ka nüüd. Kärsitult vaatas ta ukse poole: ootas kedagi.

«Pea meeles, ma hoiatan: jääd omast ilma!» Ta katsus rääkida heaga: «Kuule ometi juttu, jumala eest. Võta aru pähe. Jäta see jonnimine, tule meiega. Siis on sul maa ja kõik! . . .»

«Äh, mis sa norid!» ütles Vassil. «Elada kah ei lase!»

«Ela nii palju, kui süda lustib. Ainult pea meeles: ka meie tahame elada. Selge?»

«Sina see oled ju, kes kõigil elu hapuks teeb!»

Ta vaatas pahaselt ukse poole ja läks pikkade sammudega tuppa. Kauaks jäi ta ära. Kui Mikanor jälle välisuksele tuli, polnud õues kedagi. Vanker oli läinud.

Õhtul räägiti Mikanorile, et Vassil teinud külvi maha. «Nojah, olgu pealegi, söögu ise oma supp!» ähvardas ta mõttes kättemaksuhimuliselt.

7

Õhtuti peeti Mikanori juures tihtilugu aru, kuidas oma elu korraldada, mida ehitada ja kuhu. Kui jutt selle peale läks, said mehed nagu teise elu sisse, seletasid ägedamalt, ja püüdsid üksteist üle rääkida. Peaaegu alati kasvas selline jutuajamine vaidluseks. Rääkida ja vaielda aga oli tõesti mõndagi: missuguseid põllutööriistu ja masinaid muretseda, missugust hobusetalli, lehmalauta ja aita on vaja ning kuskohta need ehitada. Kuuldus veel arvamisi, et kuluks ära saun, muidugi ka koolimaja ning lastesõim. Ja ehkki igaüks teadis, et kõike seda on tarvis, vaieldi, mis tuleks teha esmajärjekorras ja millega võiks veel oodata. Arutati, kuidas oleks kõige mõistlikum teha, kust otsast peale hakata ja kellelt abi-nõu küsida. Mitmelgi korral öeldi otsesõnu välja ka kõige ammusem mure: raske, raske, kui pole koolimaja, pole lastesõime . . .

Võis märgata, et inimesed polnud harjunud niimoodi arutama: paljud, iseäranis naised, rääkisid areldi ja süüdlaslikult, otsekui juba ette vabandust paludes. Oli

neidki, kes kuulasid umbusklikult ja tegid aeg-ajalt kuidagi venitaval mõtlikul toonil vahemärkusi: mis suuga viga teha! Kuid suurem osa võttis tuld, nad uskusid, et sest arutamisest on ikka tulu kah. Kõige ägedamaks läks rääkides Mikanor: ta lihtsalt vihastas sellest, et keegi võiks arvata, nagu oleksid kõik nende kavatsused tühi fantaseerimine; ta ei kahelnud hetkekski, et kõik saab täide viidud. Missuguseks muutub Kurani küla viie aastaga, sellest maalis ta nii toreda pildi, et mõnedki suu ammuli kuulasid. Ta oleks seda nagu oma silmaga näinud: suur kolhoosiõu, farmid, kus on ainult tõukari, traktorid, mis künnavad, lõikavad ja vilja äragi masindavad, tuulerootorid, kust tuleb farmidesse ja majadesse elektrivalgus, nii et unustatakse mitte ainult peerutuli, vaid ka õlilambid. Ta oleks nagu talutanud kuulajaid mööda tundmatuseni muutunud Kurani tanumat, kus ammugi enam põlvini poris ei sumbata — veel enam, isegi jalad ei saa mustaks, sest tanum on otsast otsani sillutatud ja piki aedu lähevad kõnniteed. Ja veel seda, et inimesed ei käi viiskudega ega paljajalu, vaid, üks mis selge, saabaste ja kingadega nagu linnas. Hea oli käia Mikanori saatel selles Kuranis ja kui keegi veel umbuskliku sõnakese poetas, siis pahandasid enamasti kõik.

Selliseid tulevikupilte kutsusid teised inimesed, eriti linlased, unistusteks. Kuranis seda sõna ei teatud: liiga tore, nagu saksik oli ta, aastasadade jooksul polnud teda Kurani katuste all tarvis läinud, nagu ei maksa mõtelda ka valgest saiast, kui inimesel pole musta aganaleiva kontsugi. Ei kuuldud seda sõna nüüd ka Mikanori juures. Vaidlusi, mida Mikanori vaikselt hubiseva lambi valgel peeti, kutsuti uut moodi — plaanide koostamiseks. Nende erutavate sõnadega koduneti siin vanas rahvarohkes toas üsna peatselt . . .

Samal ajal kiheles külarahvas uudishimust, et miks Mikanor nõnda tihti käib laial liivasel vainul küla taga, kus muud rohelust polnud kui siin-seal harvikud kidurad rohumättad, osjad ja mitmesugust parka. Seda kohta kutsuti karjavainuks, aga loomi lasti siia harva, sest kari käis enamasti küla teises otsas; vainul aga hullasid harilikult lapsed ja poisinaakmannid. Puutus silma, et Mikanor on eriliselt mõtlik, kui ta siin käib,

nagu peaks mingit plaani. Ise turske, astumiselt kohmakas, Hvjodari tehtud säärikud jalas, kõnnib ta mööda karjavainut, seisatab, takseerib otsekui aru pidades ümbrust ja hakkab midagi sammudega mõõtma. Valib silma järgi veel teise koha, läheb sinna, takseerib jälle ning mõõdab sammudega. Ja nii iga kord — läheb sinna, vaatab rehkendavalt ümber, loeb samme, plaanitseb midagi.

Külarahval, kes üsna põnevile läks, oli varstigi aru käes, miks Mikanor niimoodi karjavainu poole vahib, kuuldustele pandi veel omast peast juurde ja jäädi ootama, mis siis olema hakkab. Polnudki kaua oodata: mõne päeva pärast, pühapäeva hommikul, ilmus Mikanor karjavainule, nüüd juba salkkond kolhoosinoormehi, taate ja naisi järel. Kaasa oli võetud köiesebimus, kirved ning pundar haava- ja pajutikke. Köis oli üle õla Mikanoril endal; kui ta selle maha viskas ja lahti harutas, tuli välja, et köis on mõõdulindi eest: sellele olid sisse tehtud mitmed sõlmed. Mikanor vaatas jälle ümber, astus paar sammu tagasi ja teatas:

«Siia tuleb hobusetall.»

Ta ütles Honjale, et võtku köie teine ots. Viimane hakkas Mikanori käskluste järgi köit sirgeks vedama ning jäi seisma nii kaugel, nagu esimees tahtis. Siis käskis ta Nääk-Aljošal vaiad maha lüüa. Kui Aljoša tema juurde tuli — Mikanor hüüdis ta kõigepealt sinna —, haaras Mikanor järsku tema käest kirve ja kihutas mõnuga, jõuliselt kirvest vibutades vaia sügavalt maa sisse.

«Nooh, üks on juba paigal!»

Teise, mis tuli Mikanori ja Honja vahepeale, lõi maha Nääk-Aljoša. Kolmanda lõi ta Honja juurde. Siis lohistati köit edasi, seati kahe eelmise vaia järgi ühte joonde ja Aljoša lõi sisse uue vaia. Selle aja peale kui talli koht sai ära märgitud, kogunes nende ümber rahvasumm. Kõige esmalt ilmus käratsedes parvkond lapsi, siis tulid noorukid, täismehed ja vanad taadid. Räägiti, vaikiti, vahiti uudishimulikult, sõbralikult, pahaselt, süngelt. Punane Andrei seletas midagi Tšarnuška Kulinale, Jänga ja Kätsa lõmpsisid omavahel, naljahimulised ümberringi. Sõnagi poetamata, vagural ilmel vaatas pealt vana Glušak, ise haiglane ja köökus, süngelt põr-

nitses kulmupuhmaste alt Tihnu vana. Rähn-Vassil ja Jüsku-Ignat arutasid midagi isekeskis. Kui Mikanor teise platsi peale läks, ringi vaatas ja teatas, et sinna tuleb lehmalaut, karjus keegi naistest, küllap Tšarnuška eit: «Kes teid lubas?» Seda oli nagu oodatudki: kohe hakkasid mehed ärritatult õiendama ja käratsema, kõige rohkem raius vastu järeleandmatu Jüsku-Ignat. Kostis ütlemisi, et kogukonna karjavainut ära võtta ei tohi, et karjavainu on lehmade söötmiseks, et nemad karjavainut ära ei anna.

«Latsekesed, ons see mõni karjavainu! Kes siin karjaga käib!» hüüdis Jänga suud kõverdades, püüdes asja naljaks pöörata. Aga Mikanor, kes parajasti Honjaga köit sirgu tõmbas, ei lasknud tal jätkata ja teatas rahumeeli, isegi ükskõikselt, et karjavainu kohta, üks mis selge, on külanõukogu teinud korralduse. Selle peale karjus keegi, et näidaku Mikanor seda otsust, viimane aga käskis ennem Aljošal vaia maha lüüa ja ütles siis, et kes tahab oma silmaga näha, võib minna külanõukogusse. Mehed mörisesid veel tükk aega pahaselt, ähvardasid, et seda juba nii lihtsalt ei jäeta, et räägitakse ära, kus tarvis, aga kui Mikanor ei mõtelnudki vastu hakata, isegi nagu ei kuulanud neid, siis jäädi vähehaaval vakka. Peagi läksid paljud minema, jäid enamasti lapsed ja poisid tütarlastega, kes hakkasid Aljošat keelitama, et tulgu mängigu pilli . . .

Esmaspäeval — külarahvas otse imetles, kui hakkaja Mikanor on — sõitis mitu kolhoosnikut — Honja, Jänga ja Mikanor ise oma vanamehe saatel — vankritega metsa. Lõuna eel ilmusid nad jälle männikust tulevale teele — lankpoomist järelelastud vankrites lohisesid tammepakud. Veomehed kõndisid atsakalt koormate kõrval, liivatolm kerkis üles. Küla servalt keerasid nad hobused karjavainule ja peatusid siis, Honja kõige ees. Ühisel jõul hakati puid maha tõstma.

Vankrid tühjad, istuti peale ja sõideti rodus küla vahele. Pärast lõunat aga olid nad jälle karjavainul, nüüd juba ka teised kolhoosnikud ja naised ühes. Nende hulgas limpas ka Hvjodar oma puujalaga. Hobuseid nüüd polnud, küll aga tuldi labidate, saagide ja kirvestega.

«Nooh, latsekesed, teeme's palvet ka! Muidu taeva-

taat äkki pahandab!» hakkas Jänga ihitades ja krillitades sekeldama. «Andku talle püstiseismist, keelgu äramäändumist ja mahapõlemist! Olgu lojustel sigidust, hoidku neid lõpmast!»

Naised, kõige ägedamalt Mikanori ema, hakkasid Jängat hurjutama: mis ta ajagu lõmpsi suust välja — pahandab heast peast jumalat. Jänga tegi ehmunud näo ja hakkas otse vihatsi labidaga kaevama. Ka teised asusid töhe, kes üksinda, kes paarikaupa: mõned kaevasid postiauke nagu Jänga, mõned saagisid, mõned tahusid palke. Oli kuulda vaid saagide rütmilist sahkimist ja kirveste tumedat koppimist. Lõi ninna värske tammepuu teravat himukat lõhna. Puujalg-Hvjodar oli proteesi ära võtnud, istus kaksiratsi palgi seljas ja laskis kirvel nii kärmesti käia, nagu hoopleks ta oma kiiruse ja osavusega. Jalutu, vigane, tahtis ta igal pool kus võimalik näidata, et ta pole teistest kehvem ja võib igaühega rinda pista. Ja tõsi mis tõsi, olgu muuga kuidas tahes, aga tööoskuse ja nutikuse poolest sai vaid mõni üksik Hvjodari vastu. Ühtaegu kingsepp, mesinik, tisler — iga asja peale olid Hvjodaril imelahtised käed. Ja muidugi jäi Hvjodari hooleks see kõige peenem töö: ta tahus poste ja raius nendele mõlemalt poolt sooned sisse. Seinad seisavad ju postide peal, postide varal püsivad palgid koos. Palkide lamedaks tahutud otsad pannakse postisoonte sisse ja nii jäävad palgid üksteise peale, moodustades seina. Postid — see pole tühiasi. Ja kõik nägid, et Hvjodar teab . . .

Siin, maja ehitamisel, olid ohjad rohkem küll Mikanori isa käes. Ta pidas iga asja üle nõu Kübarikuga. Dametsik ja Kübarik näitasid, missugused ja kui sügavad augud kaevata, kui pikad teha postid, kust maha tahuda ja kust koor peale jätta. Mikanor ise, särk eest lahti, palja peaga, heledad juuksed higitilkvel ja otsmikule kleepunud, vehkis kaevata, tõstis labidaga niisket savi ja loopis hunnikusse. Tema ja Jänga kahekesi ajasidki Dametsiku ning Kübariku näpunäidetel augu tulevase hobusetalli esimese posti ümber kinni, kusjuures Mikanor suure hoolega, isegi vihatsi värske mulla selle kõrvalt kinni tampis.

«Kõva küll. Seisab, kuni mädaneb,» arvas Jänga naljatades.

«Kaua aega seisab,» vastas Dametsik. «Tammepuu on nagu raud.»

«Nagu raud,» tõendas ka Kübarik.

Õhtuks oli kolm posti püsti ja muld nende ümbert kinni tambitud. Hämarikus pandi juba kaks loomapuudki paika. Mehed istusid vähekeseks nende peale ja tegid suitsu. Alles nüüd tundsid nad, kuidas see päev oli ära väsitanud. Seljad olid kanged, käed lõhkusid valutada, kuidagi ei paindunud sõrmed suitsu keerama . . .

«Oi, vennike, oli see aga paaru!» sõitles Mikanori Jänga. «Kui nõndaviisi edasi läheb, siis on võhm varsti väljas! . . .»

«Eks sellest, et pole harjunud! Harjume ära, ja läheb mis mürinal!» lõõpis Hvjodar, seistes Mikanori ees.

«Üks päev veel, siis on juba kergem,» ütles Mikanor. «Hakkame vanasid lammutama! . . .» Ta tõmbas mahvi. «Võtame vana ka, siis on uus tugevam . . .»

Järgmisel päeval sõideti uuesti metsa ja toodi tammepakke. Hvjodar, Dametsik ja Kübarik metsas ei käinud: hommikupoole koppisid nad karjavainul, tegid poste. Pärast lõunat tulid kõik jälle siia: kuni pimedani aeti üles poste, tahuti loomapuid ja passitati neid kohale. Kui nad siis suitsu tõmmates loomapuude peal istusid, ütles Mikanor Aljošale ja Honjale, et tulgu homme kirvestega tema rehala juurde — «kerge» töö peale . . .

Kuranis lendavad uudised imekähku perest peresse. Hommikul oli terve küla kõlinat täis, et Mikanor hakkavat oma rehalat lammutama. Sellest räägiti üksteisele pistandite taga, kaevude ääres ja õuedel, kusjuures igaühe seletus ja hinnang oli isesugune. Nii mõnigi lõi kaht kätt kokku ja imestas: ei see võta aru pähe ega karda, ise oma kätega hävitab oma elamise. See pani mitmedki mehed pahaselt pead vangutama ja arvama: päris ogaraks läinud oma mõttetu õhulossi eest sõdimisega.

Ka paljud kolhoosnikud võttis päris tõsiseks. Mikanor tahtis maha kiskuda just oma rehala, mitte mõne teise, ja see panigi mõtlema: kõigil oli selge, et üsna varsti pärast seda peab ka neil endil samasuguseks teoks südant jätkuma. Küllap hakkaski Mikanor, nagu näha,

iseendast peale sellepärast, et anda eeskuju, kuidas peab oma elamise ohverdama . . .

Kohe, kui Mikanor oli jalad üle lavitsaääre saanud ja magusasti uniselt ringutas, tabas ta ema valvsalt rahutu pilgu. Kohmitsedes midagi ahju ees, pööras ta silmad poja poole. Veel unine, nägi Mikanor ema pilku ainult korraks, aga sellestki piisas, et mõista, mis tal südamel on. Sellest hetkest peale, kas siis jalgu kinni pannes või pestes, tundis Mikanor kogu aeg ennast pinevalt silmas peetavat ja ootas, mida ema ütleb. Ema aga vaikis, võib-olla ta ei teadnud, kuidas juttu üles võtta, Mikanor aga hoidus näitamast, et ta ema pilke märkab ja et ta võiks kuulata küll.

Kui söök oli laual, istus ema teisele poole, pani käed risti rinnale ja vaatas endiselt vaikides, kuidas teine sööb. Mikanor ootas, mida siis öeldakse.

«Kas see siis . . . täna?» ohkas ema viimaks.

«Täna jah.» Mikanor ei vaadanud tema poole, süües rahulikult kooke rasvaga. Ta andis mõista, et rääkimine on siin juba asjatu.

«Pole . . . otsust muutnud? . . .»

«Juba otsustatud . . .»

«Otsustatud . . .» Hetkeks jäi ta kahevahele: nii palju oli nende aastatega sõnelemist olnud ja ta teadis, kui palju see Mikanorile mõjub. Siiski ei saanud ta teisiti, hakkas mõnama: «Eks muidugi — lõhu aga, lõhu! . . . Mis selle vanaga teha — kui ära lammutatud. Täitsa ära pehastanud ja . . .» Viimasel ajal vaidleski ta peaaegu alati sedamoodi, nagu seisakski ta rohkem Mikanori ja selle huvide eest. «Kui juba teha, siis ikka kõik uutest palkidest. Seisab kauem ka.»

«Peavad veel needki vastu, memm . . .»

«Igavad ära sind ja mind, maksa karta,» oli isa Mikanori poolt, tulles laua äärde.

Ema tõusis, tegi temale ruumi ja tõi veel kooke. Ise riidles:

«Sina, va tohl, pea parem suu, kui sul midagi mõistlikku ütelda pole!» Ta hakkas vaidlema Mikanoriga: «Peavad vastu! See ainult paistab nõnda. Seest kõik ää pehastanud. Ainult pealtnäha justkui oleks kõva, aga muidu — aa näpud sisse!» Ettevaatlikult, lepitust otsides istus ta meeste juurde. «Ju teda ka siin kolhoosile

tarvis on . . . Kas siis kolhoosil rehalaid tarvis ep lähegi või? . . .»

«Sai juba räägitud,» ütles isa. «Kah valu poisile muidu kärbseid pähe ajada!»

«Mina annan talle mõistlikku nõu,» ei taganenud ema. «Miks peaks kõik ära lõhkuma, mis tehtud . . .»

«Las poiss sööb!» ütles isa karmilt.

Ema pahandas isa peale ja vaikis. Mehelikult suure kondiga, läks ta ahju ette, kummardus sisse vaatama, võttis hargi ja lükkas söed kokku. Tuli heitis ta pisut lohmikule, peaaegu kulmujoonteta näole laigulist heitlikku puna.

«Mis sa tast ikka, Mikanor,» ütles ta paluvalt, kui Mikanor käega üle suu tõmmates lauast tõusis. «Metsas puid maailm.»

Mikanor sirutas selga: mehine kõhutäis söödud, tundis ta käsivartes, jalgades, kogu kehas pakitavad virget rammu.

«Neid läheb ka maailm, memm,» ütles ta söönud inimese leebivusega. «Ka uus puu saab paigale pandud, ära karda, memm. Kõik läheb mängu, olgu uus või vana.» Seejärel rääkis ta asjalikult ja tõsiselt, otsekui selgitas: «Memm, meie tahame ruttu valmis teha. Aega on napilt, töökäsi pole ülearu, ei saa kuidagi. Siin aga seisavad täitsa valmis palgid. Võib otsekohe paika panna. Selge?»

Muldrikult kostis juba kolhoosnikute jutukõma. Mikanor tõmbas kuue selga ja läks kindlal sammul välja. Kui jutud olid räägitud ja inimesed töhe saadetud, tuli ta veel kord tuppa ja tahtis võtta kirvest, mis oli ukse kõrvale poluti alla pandud. Kirvest ei olnud. Siis tuli meelde, et isa oli kaasa võtnud. Ka nüüd pani ta tähele, et ema teda pilguga saadab, nagu ootaks midagi. Ümber vaatamata läks ta välja.

Juba lauda juurest nägi Mikanor, et rehala ees seisab suur hulk inimesi. «No oled aga tähtis mees: mine kuhu tahes, igal pool kari kannul,» mõtles ta endamisi muiates. «Kui vaatamine raha eest oleks, võiks kena kopika saada! . . .» Kergel rühikal sammul astus ta mööda jalgrada, kus rohi oli juba koltuma löönud, ja tundis samasugust kihku ning trotsi nagu osav, oma jõus kindel noormees, kes teiste poiste ja tüdrukute, terve küla ees

oma jõudu näidata tahab. Märgates, et teda on nähtud ja siiapoole vaadatakse, kiirendas ta sammu veelgi.

«Rahvast nagu lustipeol!» vaatas ta ümber, tehes üllatunud näo.

Ta silmas teiste seas Punast Andreid, Kätsat, Kübarikku, Jängat. Peaaegu kõik kolhoosnikud vahtisid siin — nad polnud töhe läinudki.

«Ju siis hakkas igav!» nöökas Honja omaltki poolt. «Pole ammu lusti peetud!»

«Täna peetakse!» lortsutas Aljoša nina.

«Nojah, egas midagi: kui nii kangesti oodatakse — ehk siis näitamegi?» Mikanor vaatas Honja, Aljoša ja Jänga poole.

«Võib ju näidata kah!» naeris Honja. «Meie pole pepsid poisid! . . .»

Mikanor tõi rehalast redeli, mis juba varuks pandud oli. Seadis selle rehala nurga kohalt katuse najale. Proovis, kas seisab kindlalt, ja asetas siis jala alumisele pulgale. Honja ja Aljoša hoidsid kahekesi redelit kinni. Ülemisele pulgale jõudes haaras Mikanor rohelise samblalatakaga kaetud õletordist kinni. Repetusest mustad, pealt pudedad õled purunesid, ta katsus sõrmed sügavamini sisse vajutada. Kätega katusesse klammerdudes, saapaninad kõvasti sisse surutud, et maha ei libiseks, hakkas ta end osavasti, peaaegu neljakäpuli ülespoole rebima. Ta läks üles mööda kelba äärt, päris holmiserva kohalt, kust nii järsk ei olnud; äkitselt oli ta jälle muutunud kärmeks nagu poisikesepõlves, kogu aeg kannustas teadmine, et alt vaatavad inimesed. Iial poleks ta võinud arvata, et omaaegsed mööda katuseid kolamise nõksud veel marjaks ära kuluvad: üksainus sööst, ja juba oligi ta harja peal, seisatas siin, püüdes lõõtsutamist alla suruda. Jäädes viiluotsa kohale, tõusis ta põlvili, ajas selja sirgu, süda täis rõõmukat — ja kõhedat värinat. Ammutuntut, unustatut.

«Ehk jätad nõuks?» hüüdis alt keegi naine, vist Kätsa.

«Tule alla!» hõigati meeste hulgast.

«Pärast on hilja!»

Ta pööras ennast ja vaatas alla. Seal vahiti ja oodati. Poisikeseliku koerustujuga mõtles ta: «Vahtige peale! Peate harjuma! Veel mitugi korda tuleb sedamoodi vahtida! . . .»

«A-alt ära-a!» Mikanor harutas lahti luitunud kasepuust korramalga ja hakkas seda sikutama. Malk ei tahtnud kohe järele anda, oli nagu katuse külge kasvanud — ta tõmbas kõvemini, rebis ja tiris, püüdes ise tasakaalu hoida, viimaks võttis teise käega katusest kinni ja rapsas kõigest jõust. Malk paindus kõveraks ja raksatas päris Mikanori ligidalt katki, tegi paar keerdu, lohises viltu allapoole ja jäi katuseräästa kohale seisma. All puhkes naer:

«Nojaa, vastu hakkab! . . .»

Mikanor viskas alla teise korramalga, siis hakkas kiskuma järgmist, aga see oli vanem, päris ära pehkinud ja ropsatas pooleks, kui teda sambla seest lahti tõmmata katsuti. Mikanor viskas sellest alla ainult jupi. Korramalgad maha võetud, kiskus Mikanor katuseharjast ilma pikemata välja kahlaka tuultest räsitud ja vihmadest piitsutatud õlgi. Õled olid pealt mustad ja pudedad, altpoolt aga kollakaspruunid, neist pahvas vastu tolmuläppu ja kõdupilvi. Vihmad olid neid tihtsalt ühte kämpu vajutanud ja pressinud, nad ei tahtnud koost lahti tulla. Mikanor kiskus neid ära peotäishaaval, loopis ägedalt seljataha — osa õlgi lendas alla, osa jäi katusele, vahel haaras tuul vallatult mõne kahlukese kaasa ja kandis eemale.

Mida kauem Mikanor seal lammutas, seda vihasemalt ta õlgi maha loopis. Varsti kerkis pruuni õlgkatte alt kollakas mühk, hakkas suurenema ja muutus nõumpuude ülemiseks nurgaks. Ilmusid nähtavale esimesed roovlatid, rehala oleks nagu hambad paljastanud . . .

«Ära niimoodi loobi! Seo kokku!» kuulis Mikanor isa hüüet. Ta taipas, et isa soovitab õled kimpu siduda, et pärast, kui hobusetalli katust tehakse, kasutada saaks.

Mikanor katsuski siduda, aga õled olid nii pehkinud, et murdusid ja pihustusid kohe, kui ta sidet tahtis keerata.

«Sellest ei saa õiget sõnnikut kah enam!» naeris Honja, tulles Mikanorile appi.

Mikanor viskas sidumata vihu alla ja hüüdis isale:

«Sinu õled on juba ära iganud, taat!»

Edasi möllutati katusel juba kolmekesi: Honja, Mikanor ja Aljoša. Õled loobiti nüüd otse rehepõrandale, töötada oli kerge ja mõnus, kõik kolm otsekui hooplesid

üksteise ees oma osavusega. Sammaldunud, rohelise koorikuga kaetud katusepind vähenes silmnähtavalt, ikka pikemalt kerkisid selle alt nähtavale kollakad tolmused nõumpuud ja roovlatid ripneva ämblikuvõrguga. Varblased lendasid sinna-tänna, hüplesid roovlattidel ja sirtsusid, kurtes taga lõhutud pesi. Kõik lõhuti ära — ka hallid, hoolsalt kokkumätsitud pääsukesepesad, ja mitte ainult Aljošal, kellel lindude ja üldse nõrgemate vastu oli väga õrn süda, vaid ka Honjal ei tahtnud käsi tõusta, kui selline pesapaik ette juhtus. Ainult Mikanor ei hoolinud millestki, ta isegi noomis teisi: kui on sõda, on ka ohvreid . . .

All aga oli kõik see aeg nagu laat. Ühed tulid, teised, kel asi selge, läksid. Ainult korraks astus ligi Jüsku-Ignat, tohe ja tige, ja lahkuski kellelegi pilku heitmata. Pistis tänitama Tšarnuška Kulina: misjaoks küll oma elamist hävitada — pole mõnel mehel enam aru peas! Tšarnuška ise tuli pärastpoole, pani Dametsikuga rahulikult suitsu ja tähendas sõbralikul toonil: pole siin kahetseda ühtigi — varandus või asi! Mööda teed läks vana Känd, ja temagi põikas korraks siia, köögutas ja vaatas, kuidas katusel mütatakse. Kui ilmus ka Dametsiku eit, tasasel astel, otsekui matustele, lohutas Glušak teda vaguralt: kõik on ilmas üürike. Käis ka teistre Dzjaniss, kiskus piipu, rökitses köhida. Noor üleaedne — Vassil — ei ilmunud näole, ainult vaatas korraks eemalt, pööras selja ja läks oma teed. Mitut moodi võtsid asja ka teised rehala ümber vahtijad: ühed jutlesid tasakesi ja tõsiselt isekeskis, teised jälle norisid katuselõhkujate kallal. Nii mõnigi tundis ägedast lõhkumisest rõõmu, tihtipeale kõlas naer. Palju oli ka neid, kes vaatasid pealt vaikides, tõsiselt, nukralt. Neile tekitas see kõik meeleängi . . .

Lõunaks oli katus maas: rehala seisis nagu alasti — ainult postid, nõumpuud ja roovlatid otsekui paljad ribid. Pärast lõunat hakati kirvestega küljest raiuma roovlatte, mille ümber olid kontkõvaks kuivanud pajuväädid. Nüüd olid peal ainult nõumpuud, aga õhtuks ei jäänud neidki. Esialgu seisid veel ainult seinad ning mühklikud ja nästlikud kandepostid, ülalt oksatüükaid täis. Teisel päeval läksid ka seinad — need kisti palkhaaval maha ja veeti vankritega karjavainule. Seal, kus

veel hiljuti oli rehala, seisid nüüd ainult kandepostid otsekui maharaiutud harudega ristid. Keset musta risaräsa õlehunnikuid ja sodi.

Dametsiku eidel käis iga kord valuviirg südamest läbi, kui ta seda õnnetut ja õudset tühjust nägi. Õhtul rehalapostide poole vaadates ta ehmus: vastu punetavat läänetaevast seisid nad nagu sandikesed, käed köndistatud. Käeköndid ülespoole tõstetud, nad otsekui palusid taevalt halastust ja jumalateotajate nuhtlemist. Eide süda tahtis valust, hirmust ja ülekohtutundest lõhkeda, kiiresti hakkas ta risti ette lööma, paludes kuuma ahastava sosinaga abi, tuge, armuheitmist: «Armas jumal, sina oled kõikvõimas! . . . Kõigist targem oled sa! Aita, ole abimeheks! . . . Anna neile mõistust! . . . Õpeta neid meeletuid! . . .»

Tollal ei mõistnud Kuranis keegi arvata, et kahekolme aasta pärast on viimne kui rehala jäljetult kadunud. Et ka rehalatagusest rööbasteest ja rehemaast endast jääb inimestel ainult kaduv mälestus . . .

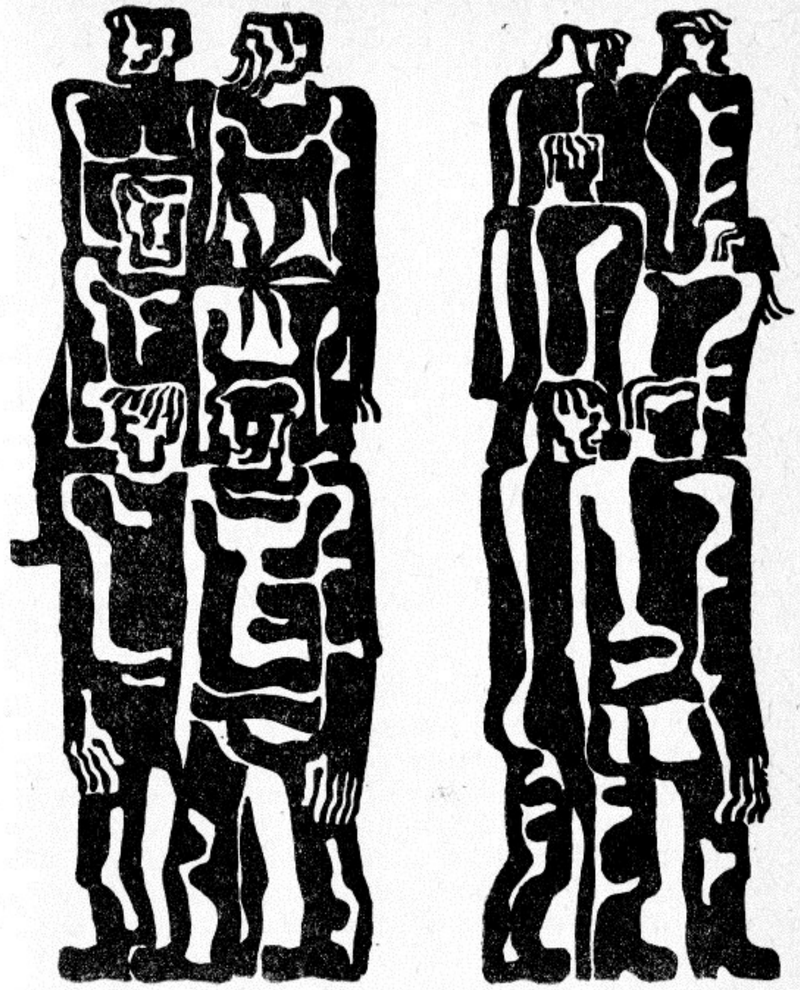

TEINE OSA

ESIMENE PEATÜKK

1

Apeikal ei läinud peaaegu ühtki päeva, kus ta polnud ratastel. Enam-vähem iga päev käis ta külanõukogudes ja külades, sõitis mööda teid.

Suuremaid teid oli kolm. Neist ühe — see oli kõige lühem ja kõige parem — savised rööpad tõusid otse rajooni täitevkomitee juurest mööda uurangut järsult mäkke. Siin käis Apeika alati kaariku kõrval ja tõukas teinekord takkagi. Ülal mäel olid mõned alevi majad, enamasti uuemad, nende keskel seisis vana telliskivikirik, mille kohta Apeika oli kunagi oma imestuseks ja uhkuseks leidnud mõned sõnad Semjonov-Tjanšanski «Venemaast». Kirik oli lupjamata ja räppunud, juba ammu taheti teda kinni panna, kuid kaugelt, eriti päikeseliste ilmadega, tundus ta imepäraselt valge ja kirgas. Siit kõrgelt paistis ümbrus kätte laialt ja kaugele, Apeika nautis seda vaatepilti: väli lükkus välja kõrvale, siin või seal teedest läbi lõigatud või puudesaludest elustatud; sinaka hämu taga sujusid pehmelt ja meeldivalt paplid, kauged metsapiirded, aedade ja katuste kobarikud. Tee oli lai ja tasane, põline maantee, kahavad kased ja telefonipostid ääres; hobused astusid siin jõudsalt ja tegid mõnusat sõitu, rattad veeresid varinal mööda kõvu rööpaid. Ent pikkamööda muutus tee ikka madalamaks, kuni suundus kitsasse soosoppi mõlemal pool Turja jõge, kus tegi järsu käänaku, läks üle truubi ja siit algas juba lookja kaarena soosild.

Siitpeale ei taandunud sood teest enam peaaegu kuskil: nad olid kogu aeg lähedal, nende serv paistis rehalakatuste ja aedade järgi hästi kätte — siin lömitasid

külad päris soode rinnakul, nii et kapsaaedade pistandid mädanesid lödastikus. Ja eriti kevadiste tulvavete aegu või sügisese mudaga polnud külatänavailgi parem kui soos: isaisade päevist olid inimesed siin kalliks pidanud iga paremat maalappi. Mõnest kohast tungis soo pealetükkivalt päris postmaantee äärde, vahel selle üle isegi võimust saades: pärast Turja jõge ja Gliništšõt olid iga poolteise või kahe kilomeetri tagant teetammi asemel mustavad mademed, telefonipostid aga läksid otse läbi padumaa. Päris tee ääres oli soo ka rajooni piiril . . .

Rajoon asetses piki Pripjati jõge. Apeika kabinetis rippus kaart, mis oli koolis tema jaoks joonistatud, ja selle peal sarnanes rajoon vastu jõge surutud kalaga. Piir nagu oleks püüdnud ikka jõekalda lähedal püsida, lookles suuremalt jaolt sellega kõrvuti. Piki kallast läks alevist kaks teist suuremat teed teine teise külge. Nad mõlemad läksid alt läbi. Kohe pärast seda, kui oli kolinaga sõidetud läbi alevi sillutatud peatänava, suubus üks neist viimaste majade taga tiheda pimeda männimetsa vahele, mis neelas ta endasse, surus peale mõlemalt poolt, ja nõnda enam kui paarkümmend kilomeetrit, kuni hakkas lähenema raudteejaam, mis samuti asus metsa rüpes. Tundide kaupa vaatas Apeika siit läbi sõites kuidagi salapärast metsa, kuulas, kui raskelt rattad sügava liiva sees liiguvad, kuidas hobused tirivad. Kui vasakule pöörata, jõudis Apeika metsi, liivavälju ja koolmeid kaudu jõeäärsetesse küladesse, Pripjati kaldale, parempoolne tee aga viis teda jälle uute metsade ja soode vahele, mille põues õlg- või laastukatustega ridaküla, aiad ja põllulapid olid nagu saarekesed rohelises ookeanis . . .

Kõige tuntum oli Apeikale teine tee, mis viis alevist alla Pripjati äärde. Siin oli kõik vägagi tuttav: kõik ojakesed, kõik luhalapikesed, kõik ridastikku seisvad kõverad jändrikud remmelgad tee ääres. Ta nägi neid remmelgaid ja luhalapikesi liiga sageli, pealegi mõlgutas ta ikka mingeid vaevavaid rahutuid muremõtteid, ja vististi sellepärast silmad nagu ei märganudki ei üht ega teist. Justkui poleks neis midagi iseäralikku olnud. Aga vahel oli ka nii — enamjaolt vaiksetel kolletuspäevadel, kui süda äkki seletamatul kombel muutus imeõrnaks ja vastuvõtlikuks, nii et remmelgad ja ka sooteed tulid

talle vastu nagu elusolendid, libisesid mööda nagu omasugused. Rõõm, mingi pidulik tunne habises südames õrnalt nagu ämblikuniidike, kui meenus, kuidas oli sõidetud läbi siitsamast remmelgate alt uudistava kartliku metsloomapojana — esimest korda laia maailma, Juravitšõsse, — kui meenusid vähimadki pisiasjad, mis kõik olid meeli köitnud, lõikudes mällu kogu eluajaks. Haaras meeleahistus, kui ta mõtles, kuidas sedasama soosilda kaudu teda oli juua täis peaga, silmad kirjud, sõjaväljale viidud, kuidas nad olid venna Savtšõkuga röökinud «Oh viimset päeva, sõbrakesed», kuidas isa oli silmad ära pööranud, haledusest ninaga nooskudes. Siit oli ta poolteise aasta pärast, nüüd juba suu kinni, tundes end nagu sada aastat vanem, läbi sõitnud haavatuna, hoides sidemes jalga ettevaatlikult heinte peal. Ta kõrval heinte sees tegid sõidu rahumeeli kaasa kargud, nende kaks musta vakstupatja läikisid . . . Kodus kalpsas ta nende karkudega maha, tehes end vägagi hakkajaks, aga ema — äkitselt kõva häälega, nii et küla kajas . . . Vahel naer, vahel nutt, ja nii päev otsa . . .

Teisel korral küüditi teda haavatuna juba valgepoola rindelt. Seekord liikusid jalad hästi, aga kuul oli ülalt kopsu läbi puurinud, samuti abaluu — käsi oli ripakil, nagu elutu. Tohtrid soovitasid piima, värsket õhku ja puhkust . . . Värsket õhku oli küll priipärast, aga piima ei olnud: ainukese lehma olid härrad ulaanid minema viinud ja oma täitmatu karjaga nahka pannud. Ka puhkamist polnud suuremat ühtigi: saad sa siis istuda nagu vana tudi, kui kõik põllul ja heinamaal töös on. Vasak käsi sai nagu teise elu sisse, harjus tööd tegema parema eest . . .

Pärastpoole aga hakkas ta ise, sinel seljas, parajate ilmadega üle õlgade, külanõukogu hobusekronuga vallamaja vahet sõitma, esiotsa külanõukogu sekretärina, hiljem esimehena. Asi oli nagu vägisi sinnapoole kiskunud, et tema peab külanõukogu etteotsa saama: väeteenistuses omandatud mõnesugune kirjaoskus, varajane mehearu haavata saamise ja sõjaaja rändude tagajärjel ning isegi invaliidsus. Ja töö oli tähtis, oli vajalik. Ja mitte ainult vajalik, vaid ka ohtlik. Veel nüüdki, kui pidi sealt soost läbi sõitma, kus pime rapik mõlemalt poolt oli päris tee äärde tunginud, käis temast külmajudin

läbi: ah sa sinder, äärepealt oleks muidu niisama mahagi köksatud! Eks siinsamas see raip, see bandiidinäru välja kargaski ja kraaksatas: «Nõõh, kobi maha!» Jahmatusest oli ta nagu puuga pähe saanud ja peatas hobuse. Nägi — veel kaks tükki ronib põõsastest. See nähtavasti rahustas neid, et ta oli käsku kuulanud ja seisma jäänud. Ja see teda päästiski. Sest äkki ta taipas ja lajatas — kust ta küll selle peale tuli! — nii osavasti ja täpselt sellele esimesele piitsaga vastu silmi! Siis hobusele pihta — sööstis minema nagu tuul! Ja ise märkas vankripõhja maha heita! Käis kolm sumakat — kõik mööda! Nii et elu oli talle veel kauaks antud! Hea, et ka tee varsti käänaku tegi: see päästis! Jah, üsnagi lähedalt oli kondimehe vikat läbi käinud, vähe veel — ja olekski looja karjas olnud!

Paljugi meenutas siinne tee Apeikale. Meenutas, kuidas ta tuulisel oktoobripäeval Gomelisse kursustele sõitis, kuidas ta suvel kursustelt tagasi tuli, taskus ammuigatsetud ja ausalt ärateenitud dokument selle kohta, et ta on kooliõpetaja, kuidas ta käis valla keskuses partei- ja õpetajate koosolekutel. Siit läksid mõtted alati oma rada: kord pimedasse metsaküllа kellegi vanamehe tarre, kus ta üksipäini juhatas nelja klassi; kord teise samasugusesse külla, kus ta jällegi oli külanõukogus; kord ühe või teise omaaegse tuttava juurde...

Möödunud aegade mälestused vallutasid Apeika kõige sagedamini siis, kui ta oli teel lapsepõlvekodusse. Sealt tagasi tulles viibis ta aga rohkem nende muljete all, mis oli saadud kodust ja kodukülast. Peaaegu iga kord oli raske ja rahutu tunne: hakkas kahju isast ja emast, kes olid juba päris vanaks jäänud. Emal tuli veel elu sisse, kui poeg koju jõudis, — nagu ei teakski ta, mis on väsimus, aga isa ei saanud millegagi toime. Lusikat hoides värises tal käsi. Vanamehe jõud kadus mitte aastatega, vaid nädalatega. Mure, mida ta tundis isa pärast, oli ikka ja alati seotud vasturääkivate kahetsuse- ja vihasegaste mõtetega vennast Savtšõkust. Selge ja puhtsüdamlik vahekord, mis nende vahel kunagi oli valitsenud, ei teinud neid kumbagi praegu järeleandlikumaks, vaid muutis veelgi sallimatumaks ja leppimatumaks. Mitte lihtsalt võõrad, vaid veel rohkem kui võõrad olid nad: Apeika otse vihkas oma venda ja vend vihkas teda. Selle

vihkamise tõi ta iga kord kodust kaasa: ta kirus venna mõttetut ahnitsemist ja tigedat endassesulgumist, mis moonutab inimest, teeb ta halvaks; oli kahju emast, kes seisis nende vahel, süda kaheks kistud...

See venna lugu ei andnud Apeikale kuidagi asu. Vähe oli asju, mille üle ta nüüd nii suure ahistuse ja meelehärmiga mõtles: rappa on läinud su oma vend, võta või jäta!...

Peale nende kolme tee, mis olid paljudel kordadel Apeikale vastu vuranud ja mida ta kõige paremini tundis, oli veel üks, samuti tähtis, aga teistmoodi kui kõik eelmised kolm. See algas jõemajaka juurest Pripjati liivaselt kaldalt ja viis «ringkonda», künklikku, vahel sõbralikult lahkesse, vahel asjalikult karmi Mozõrisse. Ühtlaselt vees laperdades rühkis valge «Tšitšerin» väsimatult iga päev mööda Pripjati laia voolu ülespoole; alates maikuust, mil tulvaveed olid langenud, kuni hilissügiseni viis laev teda ikka ühesuguse valmisolekuga kas nõupidamistele või karmidele aruandmistele. Talviti läks lumist jõge kaudu kõige tasasem ja kõige mõnusam reetee: regi jõudis ringkonnalinna viledamini ja rutemini kui mööda kallast...

Rajooni kolmelt suuremalt teelt põikas kõrvale hulgaliselt väiksemaid teid ja teeradu. Igal teel ja rajal oli oma tegu ja oma nägu: kus mujal veel leiduks nii palju isemeelseid ja ebausaldatavaid teid kui ses kandis! Ainult üksikud neist läksid mööda tasast välja või metsaalust, sedagi mitte pikalt: enamasti viisid nad, niipea kui Apeika postmaanteelt või kabedama tee pealt ära pööras, otsekohe lodurapiku vahele või soomädastikku.

Sealpool soid, kui rohetav lödastik ja rapikud mõlemal pool teemademeid olid seljataga, tõusis Apeika kaarik mõne aja pärast vähemale või suuremale seljakule. Päikeselistel suvepäevadel sohisesid rattad pehmelt läbi liiva või jahupeene tolmu. Tuli vastu lagendik, tee käänles mööda seda: põllusiilud enamjaolt kehva viljaga norutasid päikeses — viletsad pead, peenikesed kidurad kõrred, põld paistis äärest ääreni läbi, ei muud kui liiv ja liiv. Tulid põllud tolmuste kartulivartega, tuul tõi ninna imalat tatralõhna. Ärakuumatud karjamaa taga, enamasti ikka vastu sooserva, leidis

Apeika end tarede vahelt — ühed uued, vihmast ja tuulest juba ära luitunud, teised vanadusest kühmus ja sammaldunud. Teda võeti vastu uudishimulike pilkudega akendest ja pistandite tagant: mida kaugemale suurest teest, seda harvemini siin võõrast inimest nähti . . .

Igas külas oli Apeikal nüüd tuttavaid ja sõpru. Kui liiga kiire ei olnud, isegi ainult läbi sõites, peatas ta vahel hobuse ja astus kuhugi sisse. Kõikjal teati juba, et ta kärakast suuremat lugu ei pea, teati, et kui kõht oli tühi, ei häbenenud ta seda, ei ajanud viisakuse pärast tagasi ega põlanud kehva seene- või oblikasuppi. Ja teati, et külakostiga üheväärselt armastab Juravitšõ külaline mõistlikku huvitavat jutuajamist. Teati ja kostitati. Olgu muuga kuidas tahes, aga jutuajamistest ei tulnud Apeika sõitudel kunagi puudust! Vahel räägiti pealtnäha tühistest asjadest, naljaga segi, vahel tõsiselt, aga juttu ajada oli Apeikale rõõmuks ja isegi kohustuseks: kuidas keegi, aga tema juba teadis, kui kaugele jõuavad need jutud eitede-taatide suu läbi, kel ju sääraseid kokkusaamisi juhtus vahel harva, kui kaua neid edasi räägitakse, teraselt kuulatakse, otsitakse neist mitte ainult päevselget, vaid ka varjatud mõtet. Niimoodi juttu ajada oli huvitav ja kasulik Apeikale endalegi: siin neil inimestel oli uudiseid laialt, ja nii vajalikud olid need temale, sest ta süda tahtis alati olla rahvaga . . .

Kui siis ära sõitma hakati, tuli tihtigi temaga kaasa salkkond külamehi, eitesid, karikond uudishimulikke lapsi — need olid saatjad. Viimased tared seljataga, veeres kaarik jälle mööda liivast rööbasteed, mis suubus järjekordselt sohu. Jälle vaheldusid mõlemal pool hahkjad pajurapikud kilgendava leparäguga, jälle mürkroheline lintsmuda, soe uimastav sookõdu lõhn. Kaarik rappus võbinal, rataste all rõksusid puuoksad, kerkis pruuni turbatolmu.

Kohe mademete kõrval uinus mädasoo, petlikult haljendav, luhtava rohuga: üksainus samm, ja ei pääse sa kuhugi — neelab su, kisub sügavikku. Hulk maad ikka üks ja sama: seal põõsapadrikud, seal kõrge roostekarva rohi, seal mudalombid konnadega, seal mustendav ligane oksarädi. Soo, haljendav hukatus nii kaugele kui

silm ulatub, mitmete kilomeetrite kaugusele, sinise hambulise metsaviiruni.

Mõnes kohas oli soode vahel mets, niisama vesine, soorohtu ja ligast oksarädi täis. Siin lõi veel teravamini ninna kõduhais, veel tigedamalt, pilvede kaupa tungisid kallale sääsed, tikkudes silmi ja kõrvu. Soo, lodumets, jälle soo; kõrgemaid nukke, isegi liivaseid, oli harva ja nendestki jõuti üsna ruttu üle.

Vahel aga mattus tee süngesse pimedasse metsa, kus päevavalguski padrikust läbi ei tunginud ja kus lehestik ülal oli nii tihe, et ei paistnud taevalappigi. Päise päeva aegu läks hämaraks nagu õhtul. Tee nagu polnudki enam tee, vaid mingi koopaalune. Kui palju iganes Apeika oli sääraseid teid näinud, aga ikka tundis ta, et südames tekib mingi ängistus ja tusk, et haarab seletamatu nukrus, seletamatu hirm. Kui täitevkomitee hobusemees Ignat kaasas oli, märkas Apeika, et temalgi tavaline sõidu-unisus kaob ja ta silmadesse tekib rahutu helk. Vaatab nagu tahtmatult vahel seljataha.

Vähe oli Apeika näinud kohti, kus kasvab sääraseid vägevaid emaleppi, kaski, haabu, siin-seal ka tammi. Need puud olid haaranud vaese tee nagu tangide vahele, sundides teda väänlema kord sinna, kord tänna. Siin või seal kadusid rööpad lommikutesse, vesi oli nendes must nagu tõkat. Möödus tund, möödus teinegi, aga ikka rõhusid mõlemalt poolt peale võimsad tüved ja ülalt oksad, ja tõusis tunne, nagu poleks kuskil enam lagedat välja ega päikest. Ent viimaks vilksatas kaugemalt puude vahelt midagi heledat ja varstigi pimestasid silmi lai avarus, rõõmus taevas, pilved.

2

Terves rajoonis polnud nüüd ühtegi küla ega üksikut talugi, kus Apeika vähemalt paar korda poleks käinud. Palju tunde rappus ta täitevkomitee kaariku nahkistmel või täitevkomitee saanis, vahel kõrvuti tukkuva sõnaahtra Ignatiga, vahel üksinda. Kõige kaugemateski kolkakülades metsade ja soode taga oli palju esitreppe, millele ta astus nagu omale trepile alevis, palju uksi, mille ette jõudes ta juba teadis, kus peab kummarduma

ja kus saab ka kummardumata. Peale esitreppide ja uste oli lähemates ning kaugemates külades palju puusohvasid või pinke, mida Apeika teadis nagu oma aset või millega ta oli ükski kord tutvust teinud.

Juba esimestel sõitudel mööda rajooni oli Apeika jõudnud märgata, et igas paigas elasid inimesed ise moodi, et need, kes jäid jõest kaugemale, soode ja metsade keskele, olid hoopis teistmoodi kui ta kodukandirahvas — Pripjati liivikul asuvas külakeses, keda ta maast madalast tundis. Mõned kombed olid erinevad, erinevad olid ka keelemurded: äkki pani ta tähele, et ligistikku asuvates, isegi naaberkülades hääldatakse ühtesid ja samu sõnu ise moodi, nagu ei räägitakski üht ja sama keelt! Oli võõrastav kuulda, kuidas mingi küla mehed või poisid tõgasid kõnelaadi pärast teisi, kes elasid sellesama soo taga, ainult teises otsas! Tõgasid, ehkki nende endi keelemurre kõlas veidralt, ja pealegi naerdi soo teises otsas nende üle samuti! Püüdes selles kummalises nähtuses selgusele saada, arvas Apeika, et vististi on see mälestus muinamuistsest ajast, kui väikesed külad neil seljakuil kesk mädasoid olid veel rohkem üksteisest eraldatud.

Vahetevahel võis polešukkide* hulgas kohata poolakaid ja juute. Apeika märkas, et poolakad elasid ikka üheskoos, alevi külje all või omaette küladena, kuid juute, välja arvatud need, kes olid kanda kinnitanud alevis, elas ühe- või paarikaupa peaaegu igas suuremas külas, aga ikka tee lähedal. Poolakad urgitsesid põllutööd teha. Ka juudid vantsisid tihtipeale adra taga ja peksid reht, aga suuremalt jaolt elatusid nad mitmesugusest käsitööst, enamasti sepa- või rätsepatööst. Paiguti katsuti ärigi ajada. Siinne kant meeldis ka mustlastele: polnud mingi ime, kui Apeika nägi kummvankreid soosildadel või käratsevaid laagreid karjamaadel. Tihtigi juhtus teereisil, et mõni pealetükkiv tõmmu noorik haaras pihku ka tema käe ja tahtis ette kuulutada, mis tulevik toob . . .

Poolakad, juudid ja ka mustlased olid siin omad inimesed. Poolakad abiellusid tihtigi siinsete inimestega,

* Polešukk (valgevene k. *паляшук*, vene k. *полешук*) — Polesje elanik. Tõlk.

juudid tõmbasid muldrikel üksinõua suitsu polešukkide seltsis, peaaegu igas külas leidus pere, kus anti mustlastele soe nurgake terveks pikaks talveks. Nad kõik, olgu mustlased, juudid või poolakad, kujutasid endist nagu harukesi suurest voolusest, muutudes ise selleks-samaks vooluseks.

Apeika oli ühest koduloolisest raamatust leidnud, et rajoon olla «võrdlemisi ühtlane». Ta oli seda raamatut lugenud juba pärast seda, kui oli rajooni elu üsna lähedalt jälginud, ja tundis ses «ühtluse» jutus nagu mingit irooniat. Tema arvates polnud miski nii ekslik kui see — «ühtlus»! Juba selle poolest erinesid paljudki inimesed teistest, kus ja missugustes paikkondades nad elasid. Tema enda kodukandi mehed, kes oskasid tõrvata paate ja Pripjati käärudesse võrke lasta, olid mõneski tükis teistmoodi kui nende vennad, kelle tared kühmitasid piki postmaanteed, kus kevadest sügiseni üksijäri orjati oma ümbermõõdetud ja ümberjaotatud põllusiiludel. Postmaantee-äärne rahvas on ka rohkem käinud-näinud, ta on harjunud külalistega ligidalt ja kaugelt. Kirjaoskus pole siin haruldane, on kool ja kooliõpetajad peaaegu igas suuremas külas. Ent siiski ei tunne nad endid inimeste seas kuigi vabalt ega armasta häält tõsta. Nende meelest on lootsik ja kalavõrk midagi käsitamatut, ei usu nad ka ootamatusse õnne, kus üksainus päev võib sind rikkaks teha. Sestap nad siis vist kauplevadki nii tasa-targu, ettevaatlikult ja tõsiselt ega käigi enamasti kaugemal kui Juravitšõ turul. Jõeäärsed aga liiguvad laialt, neid võib tihtipeale näha Narovljas, Mozõris ja sealpool Mozõritki. Kergesti saadud, kergesti lendu lastud.

Jõe ääres on põld suuremalt osalt liivane ja vilets. Maantee-lähedasi asukaid aga jätab maa harva kimpu, nad usuvad tema sisse rohkem ja teevad tööd suurema hoolega. Siin kandis oli põllumees põline, maamees muistne . . .

Kuid metsade ja soode taga elasid inimesed jälle hoopis teistmoodi, neil oli oma elu ja ka omasugune meelelaad. Sootagustes on maa enamasti räbal, inimesed loodavad metsa peale, otsivad abi metsast. Peale marjade, pähklite ja seente korjavad nad talveks tammetõrusid: tervete hunnikute kaupa veetakse neid salvedesse. Tõrud

on sigade maiusroog, tõrusid tambitakse jahu hulka: harva jääb leib seal ilma tõrulisandita. On vahel ka ainult tõrujahust: siis tundub leib suus nagu savi ja kõhus nagu telliskivi. Sootagustes on vähem kooliõpetajaid ja vähem koole, harva pääsevad inimesed sootagustest laia maailma. Üsnagi tihti võib seal kohata eidekest või noortki meest, kes pole iial näinud ei raudruuna ega raudlaeva. Seal on kõige rohkem sõgedust, külmtõbe ja tiisikust, seal on kõige umbusklikumad ja võõristavamad pilgud . . .

«Võrdlemisi ühtlane . . .» Selle raamatu kirjutajat huvitas etnograafia, ta mõtles rajooni rahvastiku etnograafilist ilmet. Kõige olulisem, mis määrab inimeste seisukoha ühiskonnas, nimelt nende majanduslik olukord, teda ei huvitanud, tal «oli õigus» see arvestamata jätta. Apeikale kui endisele külapoisile ja nüüdsele rajooni täitevkomitee esimehele aga puutus just see kõige rohkem silma. Mitte ainult kohustuse, vaid ka mingi sisemise tarbe pärast küsis Apeika ikka kohe hakatuses järele, missugune elamine-olemine kellelgi on: kui palju on maad — põldu, heinamaad, metsa (paljudelgi oli veel «oma» mets), mitu leivalist on perekonnas, mitu tööjõulist, mitu hobust või härga — kui suur r a k e, mitu lehma, lammast, siga. Puhtinimlik, mitte leige formaalne uudishimu ajendas teda pärima mitte ainult seda, kui palju on põldu ja heinamaad, vaid ka missugused nad on, samuti kes on perekonnas need leivalised, kes ei tööta, ja kas on ka hea lehm või hobune — ons nendest ka kasu. Maid ja hobuseid on ju igasuguseid, seda teadis ta mitte mõnest käsiraamatust, vaid sellepärast, et oli ise neid igasuguseid maid kündnud ja sõitnud, igasuguste hobustega töötanud. Ja veel ei unustanud ta iial küsimata, kas mõni poiss ehk teenib Punaarmees, kus ja kellena. Ei unustanud mitte ainult sellepärast, et teadis, kui palju tähendas see poiss kohatöös, vaid ka sellepärast, et ta mäletas ja austas sõjaväeteenistust. Ta tahtis, et kõik meeles peaksid: armee on armee, poiss ei ole lulli löömas, vaid riiklikus teenistuses, ta teenib rahvast. Tähendab, tuleb lugu pidada temast endast, tema vanematest ning vendadest. Austada ja tähele panna . . .

Samuti nägi Apeika, et ka jõukad talupojad ja kehvi-

kud polnud ühe vitsaga löödud. Leidus jõukate seas kaukamehi-kulakuid, kröönijaid, kes ainagi elasid teiste verest, teiste higist, aga leidus ka selliseid, kellel kogu varandus oli saadud suure pere — noorte, hakkajate tüdrukute ja poiste õlul, keda kantseldas vali, halastamatu isa-komandör. Isa nagu hirmuvalitseja, isa nagu orjapidaja, nagu sunnitööliste komando ülem. Mõne jõukus seisis ainult selles, et maad oli rohkem käes kui teistel; aga kui see maa polnud muud kui kollane liiv, siis need jõukad meenutasid küll pigem kuningat, kes on alasti. Oli ka neid, kelle maja tahmased lüngivajunud seinad ja pimedad, kaltsudega kinnitopitud aknasilmad varjasid sellist rikkust ja omapoolekiskumist, et ilma pealgi ei oleks mõistnud arvata — terve kulakuriik igivana räsitud katuse all! Teist aga taheti kulakuks teha ainuüksi sellepärast, et tal üle küla maja oli; sai rügatud-rängatud, sai ehitatud — teistele kadetseda, ja nüüd ole oma häärberiga kõigile silmapinnuks. Aga see häärber on täis näljaseid lapsi — kõik see rikkus!

Apeika nägi, et polnud ühte vedu ka need, keda nimetati ühise nimega kehvikuiks. Väline külg, mis kõiki iseloomustas — ammugi tuttav viletsus ja vaesus —, oli küll ühine, aga selle taga seletas Apeika erisuguseid elusaatusi ja põhjusi: vaene võib olla sellepärast, et maa on vilets — tühjagi sa sealt liivasossist või soost välja pigistad! —, et pole tööloома — eks katsu ilma hobuseta hakkama saada! —, et toitjad on haiged, et õnnetus tuleb õnnetuse peale, ei tea, mis patu palgaks, et maja söödjaid täis on: muudkui anna ja anna, aga abi ei küüneväärtki! Oli vaeseid, kes alalõpmata orjasid ja rühmasid, oli vaeseid, kes muudkui vedelesid ja sedagi õieti ei viitsinud; oli karskeid-kaineid, aga oli ka lakekrantse. Oli neid, kelle kohta Apeika juba ette võis kindlalt ütelda, et kolhoos saab nendest tuge: kolhoosimajapidamine püsib nende õlul kindlalt; aga oli neidki — ka seda teadis Apeika hästi —, kellest kolhoosile kasu ei ole, kui nad tulevad: nurjasöödikud, muiduleivalised, hooplevad oma vaesusega, nagu annaks see paradiisi sõiduks priipileti . . .

Mis tõsi, see tõsi: siin soo- ja metsakolgastes, kus Apeika pidi oma tööd tegema, leidus ka tasaseid ja allaheitlikke inimesi, täpipealt niisuguseid, millistena vanad

halemeelsed raamatud polešukke maailmale näitasid. Kuid leidus ka hoopis teistsuguseid, kes ei tea miks nõisse raamatuisse ei mahtunud: ei, need polnud alla-heitlikud, vaid kisakõrid, isegi kraaklejad; leidus arg-pükse, kes värisesid iga asja pärast, ja möirakarusid, kes ei kartnud ei kuradit ega jumalat. Rahvas oli kohu-tavalt pime ja mõistmatu, aga kui palju puutus Apeika siinseis kolkais kokku eitede ja taatidega, kes küll ei osanud oma nimegi kirjutada ning olid kogu elu mõnel jumalast mahajäetud soopõndakul mulda tuhninud, aga ise olid päris mõttetargad. Võiks arvata, et nendega oleks pidanud ära harjuma — oli ju paljude niisugus-tega räägitud, neid võis kohata peaaegu igas külas —, kuid iga kord pidi ta imetlema nende täiesti tundmatute, ainult oma küla filosoofide arusaamiste selgust ja sü-gavust, nende avarat mõtlemist. Ja tahes-tahtmata imestas ta: kuidas küll võib inimesel olla nii selge ja arenenud mõistus, kui elu pole muud kui lõputu tappev töö ja metsistumus isaisadest peale!

Soo-mõttetargad meeldisid talle. Apeikal oli otse ära-võitmatu nõrkus nendega juttu ajada, neid kuidagi rii-vates vaidlusse meelitada, mõttevahetust alustada. Igal sellisel olid omad arvamised, omad seisukohad, omad kahtlused: kui palju võis siin huvitavat ja kasulikku kuulda isegi tema, aga ometigi oli ta ilmas mõndagi näinud! . . .

Inimesed, kellega ta kokku puutus, olid suuremalt jaolt ühesugused vist küll ainult selles, kuidas nad suh-tusid kõigesse, mis neile räägitud sai. Isegi Apeikal, oma-inimesel, ei kadunud hetkeksi tunne, et ta omakondlased naljalt kedagi ei usu. Ei, nad kuulasid Apeika jutud ilusasti ära. Ise samasugune kui kõik teised, oskas ta nendega rääkida, teadis, kust juurde pääseb. Teda kuu-lati, tõendati meelsasti takka, ülearugi meelsasti, vastu ei vaieldud. Aga peaaegu mitte keegi, tundis Apeika, ei jätnud niimoodi kuulates ja takka tõendades iial kuul-dut üpriski tihedast ja valivast sõelast läbi laskmata . . .

Igas külas, veel enam, peaaegu igas peres — selle koha pealt olid külainimesed ise veelgi kindlamad kui Apeika — elas mehi, kes millegi poolest silma paistsid. Ühes külas tundsid kõik kuulsat mesinikku, kes olla mesilastepidamises nii kõva käsi, et mõistvat isegi mesi-

laste keeli rääkida; teises oli imepärane seenemees, kes teadis kõiki seenemetsa saladusi ja sai seeni alati kolm korda rohkem kui teised; kolmandas säras mõne küti kuulsus: rebastest maksa rääkidagi — äraarvamata hul-gal on ta kõmmutanud hunte ja ilveseid, aga parte tabab selle mehe püss «silmad kinni». Üks tunneb nii tarku kalapüüginõkse, mida teised uneski pole näinud, teine on nii vahva mokamees, et kui lorama hakkab, siis naera või puruks, kolmas laulab, et südame alt käib läbi, neljas vestab muinasjutte, viies mängib balalaikat, kuues lööb tantsu! Ja kui paljud on mehed heina niitma, kokku panema, kuhje tegema, põldu põimama, reht rabama, vilja tuulama! Leiba küpsetama, leent keetma, sigu tapma, vasikaid päägutama! Kangast kuduma, pleegitama, rullima! Puid saagima, viiske punuma! Eks saa inimene ju igal pool näidata oma osavust, oma an-dekust! . . .

Väsimatu elu on inimvahekorrad kokku köitnud tu-handete kõige erisugusemate ja keerukamate, teinekord isegi nagu üllatavate sõlmedega. Kireva ja rõkendavalt värvirikka voona avanes Apeika pilgule maailm, kus aga polnud lihtsakoelisi must-valgeteks tardunud ole-vusi, nagu neid jäikadest ja tähtsatest kaalutlustest läh-tudes kujutati rahvalikes brošüürides ning ajalehtedes. Ei, ses maailmas elasid keerulised, skeemide suhtes tõrksad, erisuguste, mõnikord vasturääkivategi oma-duste, püüdluste ja tunnetega inimesed, liha ja verega inimesed.

Apeika elas just sellises maailmas, vastuolude, keeru-kuste ja mõistatuste keskel. Ta ei osanud — õigupärast ei saanudki — elada väljamõeldud, kellegi huvides ära-silutud olevuste hulgas. Seda ei võimaldanud talle ta koht elus ega ta iseloomgi: iga päev, iga hetk oli ta tundlik süda tegelike hädadega, elavate lootustega! Saatusest oli ju määratud, et ta peab vastust andma elavatele inimestele, olema neile nõumeheks, harutama lahti lõpmatuid sõlmi, väikesi ja suuri. Ja peab ütlema, ta ei nurisenud, ta oli isegi rahul: nii rikast elu on hu-vitav elada! Sääraste inimestega elades mõistad, et oled neile tarvilik, oled tarvilik meie eesmärgile; mõistad, et leib, mis higivaevaga saadud, pole raisata!

Apeika natuuris oli kaks vägagi erinevat ja ühtesobimatut joont: mingi suur tundehellus, vastuvõtlikkus eleegilistele meeleoludele, teiselt poolt aga suur kainus ning praktilisus.

Tundehell ja nukrameelne oli ta arvatavasti loomupäraselt. Küllap sellest tuligi, et Apeika omal ajal valis endale kõigi elukutsete hulgast kooliõpetaja, pealegi kirjandusõpetaja kutse. Kasvanud üles metsa ääres jõe kaldal, oli ta kogu eluaeg armastanud metsi ja jõgesid, looduse mõtlikku ja suurt elu. Ka praegu, ehkki pea ühtilma pulki täis, tundis ta end kogu aeg loodusega. Oli saabumas aastaaeg, mis talle oli ikka kõige rohkem meeldinud — sügis. Juba ammu ette märkas ta selle jalaastet — lõikuskuust peale, kui päike käis veel kõrgelt ja mõnelgi päeval puud, nabrad, põimamata põllud ja köögiviljaaiad pistandite taga kuumusest närbusid.

Sügise lähenemisel rõõmustas hea ilm: jõudsalt tühjenesid põllud, ainult kartulivaod rohetasid veel. Teed olid täis töösaginat: kus ta iganes käis, igal pool veeresid koormad näginal küla poole, pöördusid rehalatagusele teele, pressisid sisse lahtistest rehalaväravatest. Viluvõitu rehalates kui ka leitselisel rehemaal lõi ninna rukki, odra ja kaera lõhna, siin-seal olid vihud laotud ridastikku musta seina äärde: vili oli kuivamas. Sealteal matsusid juba pindad.

Sügis pidas arvet tänavuse saagi üle. Nojah, ega Apeikalgi polnud asja saagi üle nurada. Polnud ta kehv ega raisku läinud, see tänavune suvi — seda võis juba nüüd ütelda. Nagu igal aastal varem, olid ka selle suve kõige suuremaks, päris otsalõpmatuks mureks teed; oli tarvis nagu igal eelmisel aastal ära kasutada soode tahenemist ja üürikest südasuvist hingetõmbeaega, et kohendada soosildu, parandada ja ehitada truupe. Teed olid päris ristiks kaelas: oli neid möödunud aastatega küll üsna mitmeid tehtud, aga tänavugi polnud murest puudus, seda jätkub veel kauaks, võib-olla kauemaks kui üheks aastakümneks. Jännatud on mehemoodi, kuid ega see vaev, ütle mis tahes, pole tühja kah jooksnud: valmis veel kaks uut soosilda — kõige vesisemasse pärapõrgusse; sai ka vanu pisut kõrgemaks tehtud ja kohen-

datud, katkistele, sisselangenud truupidele uued katted pandud ja mõned uued ehitatud. Hooplemata ja ka ennast häbenemata võib ütelda: on tehtud seda ja teist. Loomulikult, kõik pole veel kaugeltki korras, paljudeski kohtades on teeolud lihtsalt õudsed, ent ometigi — on tehtud seda ja teist. Muidugi on. Kuidas siis teisiti — egas muidu Alešnikis, külanõukogus klaasi all seisa kuhjaga ärateenitud aukiri teede ehitamise eest, Mihhail Ivanovitš Kalinin ise alla kirjutanud.

Esimesel septembril kutsus kellakõlin lapsi kolme uude kooli. Sel septembripäeval juhtus Apeika olema ühes neist, Mokrõs: ta nägi oma silmaga, kui palju heameelt ja rõõmu oli vanematel ning lastel. Terve küla, nii vana kui noor, oli tulnud nagu lustipeole; tükk aega ei saanud tundidega algust teha, sest igal emal, igal isal oli himu vaadata, mismoodi nende lapsed õppima hakkavad. Pärastpoole, seda küll, läks igaüks jälle oma põllule või rehalasse, aga õhtul, kui Apeika poleks kohal viibinud, oleksid nad viisaka loomuga koolmeistri, esialgu ainukese terve kooli peale, rõõmu pärast täiski jootnud. Pidu peeti põhjalikult, ja mis seal imekski panna: varemalt pidi koolis käima tervelt seitsme kilomeetri kaugusel, peaaegu aina metsateed, arvututest veeaukudest läbi, mis suvelgi ära ei kuivanud, üle Kurani-taguse soo. Ja mets oli seal enamjaolt pime, läbipääsmatu, igasugu kiskjaid ja ussimatakaid täis . . . Juravitšõs aga — siin oli ka Apeika mõte ja käsi mängus — seati sisse internaat kaugematest küladest laste jaoks: keskastme koole pole rajoonis palju, täiskeskkoole seniks ainult üks — olgu siis kõigil alatine peavari, kes soode tagant valguse juurde tahavad pääseda. Olgu neil soe nurk ja peavari enne kooli ja pärast kooli: pole ju igal isal va kõlisevat, et seda alevist üürida. Apeika tundis rõõmu ja isegi uhkust otsekui suure saavutuse üle, et tänavu ei jää koolid kütteta — puid on koolidele üsna korralikult varutud, lastel pole tarvis külmades klassitubades hambaid lõgistada, aga peale selle saavad õpilased käesoleval aastal kõigis koolides ka sooja einet — leiba ja teevett, suhkur sees! Kõigis koolides on nüüd keeduaparaadid või -paagid tee tegemiseks! Leiba on, suhkrut on! . . . See on juba kübeke

tulevikust, see on, võib ütelda, juba sotsialismi nähtus! . . .

Praegu, kus sügis pole enam mingitest iseäralikest märkidest aimatav, sest võim on täielikult tema käes, võib viljasaagi pärast juba kergemalt hingata. Kõik on valminud, küps ja põllult koristatudki. Teravilja — rukki, odra ja kaera pärast ei maksa enam muretseda. Viimane suvi, mineval aastal, läks untsu: teravili jäi viletsaks, oma jao võttis kevadel vesi, oma jao põletas põud, inimestel tuli puudus kätte ja jäädi ka riigile võlgu: varumisplaani ei täidetud. Oli raske sügis: mure inimeste pärast, kõrgemalt poolt igasugu ebameeldivused täitmata plaani tõttu. Veel raskem oli talvel ja kevadel. Mõnes külas segasid perenaised jahujätkuks tammetõrusid, küpsetasid leiba tõrutainast; paljusid perekondi, mitmeid külasid ähvardas nälg: neid pidi aitama, hädast päästma iga hinna eest. Eks siis aidati ja päästetigi: võeti jõukamatest küladest, pressiti välja kulakutelt. Ka ringkond aitas väikest viisi, olgu ta tänatud. Pärast seda oli kevadel ja suvel rabamist kuhjaga, sellest siis eriline rõõm, et asjad korda läksid: saak on tänavu aitaja, isegi kui võrrelda heade viljaaastatega. Elu peab paranema. Nüüd on mure ainult kartuli pärast, kui temaga kõik hästi läheks . . .

Sügis, nagu ta praegu on — ei oska paremat soovidagi. Sügis nagu kuld. Päevad, üks rohkem kui teine, päikest täis, ilmad ilusad, kuidagi haruldaselt selged: kõik su ümber on imelise maheda selguse sees. Kõik on vaibunud raugesse ülevasse rahusse: piimjas taevakumm, metsad kaugel ja lähedal, rohi teede ääres; kõigele sellele, taevale ja maale, tahaks loodus nagu ütelda: olen kevade ja suvega rohket vaeva näinud, olen küllalt jõudnud teha, nüüd tahan heita puhkama. Tal ehk ongi õigus puhata, aga inimestel pole veel selleks mahti, pole puhkuseaeg. Inimestel on käed-jalad tööd täis, nad ruttavad nagu sügisel alati. Ja eks Apeikalgi ole palju hoolt-muret, ainult et tema ei muretse mitte ühe perekonna või ühe talu eest, vaid tuhandete perekondade eest, kümnete külade eest, terve rajooni eest . . .

Matsuvad pindad tuhandeis rehalais — sealpool põlde, sealpool männikuid ja padumikke, sealpool sooroostikke ja tarnaluhti. Matsuvad päevavalgel ja öösi

pimedaga, esimeste külmade hinguses, laternate paistel. Ööd kui päevad undavad veel harvikud kolhooside rehepeksumasinad — päeval kimedamalt, nagu helkjamalt, öösel rohkem möirates. Nende undamisega pole veel kõikjal harjuda jõutud ja seepärast rõõmustab ta kõige rohkem: igiammuses sügise laulus kõlab see mingi uue, väga heliseva meloodiana.

Öösi paistavad inimesed oma rehalais ja rehepeksumasinate ümber laternate valgel natuke iseäralikud. Laternad heidavad koletu suuri varje katustele, põhukuhjadele ja maa peale; need varjud muudavad pindakolke keerutavad ja viklu hoidvad inimkäed hiiglaste käteks, ka inimesed ise muutuvad hiiglasteks. Väga võimalik, et nad ongi hiiglased: hommikupimedast hilisööni, kuni aoajani matsuvad pindad ja möirgavad rehepeksumasinad, inimesed töötavad iseendile armu heitmata, kuni jaksu on. Miski pole praegu tähtsam kui vili. Vilja tahavad nad ise, tahavad linnad, tahab armee; viljast oleneb rahva elu ja viisaastakut täitva riigi võimsus. See natuke vilja, mis rajoonist saadakse, on küll ainult mõni täpes kogu maa viljameres, aga eks kõik kulu ära. Riik ei ela kerget elu, pillata pole midagi — viimne kui täpes on arvel.

Esimesed punavoorid ringkonnas korraldas Juravitšõ rajoon. Ühe voori toimetas Kalinkovitši jaama uus rajoonikomitee sekretär Bašlõkov, teise äratoomiseks võttis pika tee Hvoinikisse ette Apeika. Ta tõi voori nendest küladest, mis asusid Hvoiniki ümbruses. Kogunemine oli maanteel: koormad tulid küladest mööda soosildu, üle truupide, põlluvaheteid kaudu; rautatud rataste alt kerkis tolmu, soosillal turbapruuni, tee peal jahuvalget. Mööda maanteed jätkus sõit üheskoos: vankrid viljakottidega veeresid mööda valgeid liivaseid rööpaid põliste kohavate kaskede vahel, sõideti läbi külade vahelt, mööduti küladest, majadest ja kaugemal tähtsalt tiibu keerutavatest tuulikutest. Sõidu ajal laskis Kurani pillimees Aljoša kärtsakaid marsse ja polkasid, siis laulsid küüdimehed laule, Mikanor kõige valjemini, kui aga pillimees ja karedate häältega voorilised vaikisid, saatis neid telefonitraatide veniv mõtlik undamine. Ainult punane lipp esimesel vankril lehvis kogu aeg virgelt mahedas soojas tuules.

Polkade ja kadrillide lajatades, rataste kolinal sõideti läbi alevi sillutatud peatänava, seejärel üle soo, kuni jõuti mõtlikku männikusse, mis ulatus kauge raudteejaamani. Ise tolmused, väsinud, hobused samuti väsinud, aga jutt ja lärm käis laialt . . .

Nendest vooridest kirjutati pärast ajalehtedes; see sai sündmuseks mitte ainult rajooni, vaid ka ringkonna, ja võib ütelda, kogu vabariigi elus. Bašlõkov tundis end siis päevakangelasena: nende punavooridega oleks nagu kõuehäälel kuulutatud, et rajoonis on nüüd ohjad tubli, kõrge lennuga mehe käes. Ja andkem tõele au: punavoorid nõudsid talt palju vaeva, nii et see tema esialgne triumf oli igati ära teenitud. Kuid möödunud päevist on teada paljugi juhtumeid, kus asja algatajad, saavutanud laia kuulsuse kogu vabariigis, kaotasid selle kuulsuse varstigi sootumaks, jäid häbiga viimasteks, ehkki rajoonikomitee sekretär kõigest väest püüdis ja suurt meelekibedust tundis. Muidugi tegi varumise venimine ka Apeikale tuska, aga tema võttis asja rahulikumalt: oli loomult tasakaalukam, ei tundnudki sest kuulsusest suuremat kahju, ja mis peaasi, vaatas juhtunule nii, et praegu lihtsalt pole midagi parata. Polnud ta esimest korda raskes olukorras. Ent siiski vaevas praegune kimpusolek ka teda: ei pääsenud ju läbi, kui palju pidi teede pärast asjata aega ja jõudu raiskama! Ei suuda keegi kindlaks teha, kui palju on aegade jooksul seda raisatud, kui palju on ainuüksi vankreidki lõhutud ja hobuseid tapetud! Terve rajooni peale ei ühtegi versta raudteed, ei ühtegi raudteejaama. Pooltest küladest käiakse ühe naaberrajooni raudteejaamas, teistest teise rajooni omas. Ja rehkenda nii või naa — siia ega sinna külge alla kolmekümne-neljakümne, mõnelt poolt aga alla viiekümne kilomeetri ei tule. Punni kuidas tahes, nägisegu voorivankrid teedel päevad läbi ja öödki takkaotsa, kuni hommikuvalgeni, aga hästi siiski ei jõua. Ikka jääb rajoon hiljaks . . .

Sellistel puhkudel mõtles Apeika kärsitusega selle lähedase, ent ühtlasi kauge aja peale, millal ka mööda siinseid metsa- ning põlluvaheteid sõidavad autod, tolmupilv taga. See oli tema kõige kallimaid uinstusi: on head teed ja autod, siis — ta ei kahelnud selles — muudab nende mahajäänud kolgas üsnagi varsti oma ilmet,

muutub jõukaks ja kultuurseks maanurgaks. Autod, arvas ta, tuulutavad kärmesti laiali seiskunud umbse vaikuse, vilkalt toovad nad väsinud küladesse heldeid ja rohkeid linnakinke. Ent praegu vaatas ta ei tea mitmendat aastat pahameelega jõe poole: rajooni ulatuses on oma pool tosinat jõesadamaid — miks ei võiks korraldada, et vähemalt normid veetaks ära jõgepidi, pargastega. Mitu korda oli ta sellest ringkonnas, Mozõris, rääkinud, oli pealegi käinud, sealt oli Minski ja Kiievisse laevandusvalitsusele kirjutatud, oli helistatud, aga ikka asjata — polnud ei pargaseid ega puksiire.

Polnud veel poolt viljagi ära viidud, kui juba valmis kartul. Kõik tõttasid põllule kartuleid võtma. Ükskõik kus, aga ikka paistsid mõlemalt poolt teed, kõigilt põldudelt — rohelus ammugi kadunud, kõik on pruun, kartulipealsed kuivanud, ammuilma koltunud — koogutavad inimkogud: vanad ja noored, kõik, kes jaksavad tööd teha. Kaevavad ja otsivad kartuleid, tassivad neid kuhjadesse või korviga vankreile. Päev päeva kõrval embab põlde ja teed mahe päikesepaiste. Ilus ilm, nagu tellitud. Selge ja haruldaselt vaikne: hääled nagu helavad, kuid vaikselt. Kõikjal sõudleb «vananaiste suvi». «Vananaiste suvi» on laskunud üle pruunide kartulivarte, üle rohu tee veeres, ta pudeneb jalgade alla, kaariku külglaudadele. Hobuse lakaski on «vananaiste suvi». Ja rahulik, elutark nukrus igal pool. Ja suitsu lõhna on tunda: siit või sealt põllult kerkivad valged suitsud — põletatakse kuivanud varrikaid. Küpsetatakse kartuleid — lastel rõõmu laialt, vanemad inimesed aga soojendavad endid: muld pole enam nagu suvel, käed võtab könti. Päeval on veel soe, aga ööd on juba rõsked, pilkased, hommikuti seisab kartulipõld ning rohi valges hallakahutises.

Üksteise järel aga roomavad üle põllu vankrid, pajuvitstest rüpid peal. Vankrid rüppidega põllul, teedel, rehalate ees. Peaaegu iga pere paneb rehala juures kartuleid kuhja — matab neid külma talve eest. Kolhoosiõuede juures kerkivad suured aunad, loomalauda pikkused; sellised pikad aunad on veel uudisasjad nagu kolhoosilaudadki.

Veerevad vankrid rüppidega rajooni suurte teede poole, siis mööda maanteid, mille ääres seisavad kased,

remmelgad, telefonipostid. Pooled vankrid ühte rajooni, pooled teise. Jälle on raudteejaamad täis rahvast ja tohuvabohu: kümneid ja sadu vankreid tuleb siia üksteise kaela kokku. Puristavad ja turnavad hobused, ikka ja jälle puhkeb sõimlemine, vaata et läheb löömakski: igaüks tahab ennem kaalu juurde pääseda. Jälle on Apeikal äravedamise pärast pea muret täis: ei edene kuidagi. Iga jumala päev aga helistatakse ja päritakse ringkonnast: kuidas varumine läheb, kuidas plaaniga on? Tuletatakse meelde, et kartulid lähevad Leningradi ja Moskvasse, tooge rutem kui muidu ringkonda ära! Justkui oleks tema süüdi, justkui tuleks kõik sellest, et tema ei taha või on loid asjalugu parandama! Ja seal ta ongi: pole küll süüdi, tead küll, et su süda on puhas, aga sõidad juba ringi süüdlase näoga, ei suuda külanõukogudes, kolhoosides ja külades enam rahulikult rääkida. Teed juba ka ise säru takka, sunnid ise teisi, ehkki tihtipeale näed, et seda pole sugugi tarvis. Rahutu elu, alati tamp peal — närvid kipuvad üles ütlema. Rahulik meel ja asjalik tasakaalukus on kadunud.

Aga võib-olla tuleb see ka sellest, et ta tunneb: sügisene vaikus ei olegi nii idülliline, nagu pealtnäha paistab, petlik on ta. Ei tohi end sest vagusast rahust mõjutada lasta: mingit rahu ei ole. Ainult und me näeme rahust — õigesti ütleb Blok. Tihtigi võetakse teda külades vastu tigedate, põrnitsevate pilkudega. Tihtigi ei vaata inimesed talle silma — varjatakse oma südamemõtteid. Ei taheta näidata, mis südames on. Märgates teda tulevat, rutatakse kuhugi ära. Õhtuti pole neid kerge ka koosolekule saada: algul venivad, kõik ei tulegi. Tõugatakse pahu kuulujutte, et peale kulakute pandavat tänavu kõvad normid peale ka keskmikele, isegi puudustkannatajaile. Et pärast tuleb järg ka kehvikute kätte, kellelt vähegi võtta annab. Et kõik võetakse ära, tehakse puhas töö, kõik veetakse linna — töölistele ja parteilastele. Mitmeski külas kuulis ta, et kulakud susivat isekeskis, pidavat plaani, tahtvat pead tõsta. Hartšav rääkis, et tal olla materjale, mis selgesti tõendavat salanõu kavatsust.

Ei ole vaikne see kuldne sügisvaikus, kaugeltki mitte. Oli mullu ja on ka tänavu sügisel juhtumeid, kus katsutakse kohustuslike normide täitmisest kõrvale hiilida.

Täpselt nagu mullu katsutakse mõnes kohas vilja ja kartuleid ära peita. Ettekääne igal pool üks ja sama: normid käivad üle jõu, pole midagi ära anda. Tihtipeale ei aita ei keelitamine ega ähvardamine. Peab siis aktivistid saatma. Nende abiga on mitmest peiduurkast ja korkast vili või kartulid kätte saadud. Kätte saadud ja rekvireeritud. Mõnegi mehe kohta, kes on tahtnud pettuse teel normid täitmata jätta, on koostatud akt ja kohtusse antud. Viis kõige juurikamat löödi isegi trellide taha.

Võib-olla sellepärast siis ongi meeled loodusele nii avali, et näed, kui palju leidub inimestes veel ebainimlikku. Tema elu on ühtaegu puhas poeesia ning maine proosa, pori ja sopaga segi. Ja nii päev päeva kõrval, ikka ja alati. Rajooni täitevkomitee esimehe töö pole siidkinnastega teha. Päev päeva kõrval pead soprama poris, käsipidi selle sees olema, et pinda sopast puhastada. Ainult kõrvalt vaadates võib see nii paista, nagu oleks tema töö puhas ja kerge: nahkistmega kaarik, Ignat kutsariks, oma kabinet rajooni pealinnas. Presiidiumid punase kaleviga laua taga, kuulsus ja võim. Rajooni täitevkomitee esimees aga teeb oma tööd nagu soosilla ehitaja, kes sumab esimesena läbi vee ja sopa, raiub padriku eest ära, rajab teed üle väljade ja soode. Ta teeb oma tööd nagu võitleja või väike jaokomandör ja rajoonikomitee sekretäriga kahekesi vastutavad nad tingimusteta, oma südame ja peaga iga asja eest, mis rajoonis sünnib. Ja aeg veel nii keeruline . . .

Süda täis rõõmu ja lõppematut rahutust, olgu päev, olgu õhtu või öö. Olgu külades või alevis, olgu sõidulgi. Sestap ta nii palju külasid kaudu käibki — pole ju iial rahu.

Rõõm ja mure ühtikka käsikäes. Kas see pole rõõm: kolhoosi rehepeksumasinate reibas hoogne undamine on juba enam kui ühes-kahes külas matnud pintade ühtlase sopsumise. Igas külanõukogus laiuvad keset kitsaste vinga-võnga lapimaade ahistust avarad kolhoosiväljad. Need on selle aastaga laienenud. Poolpõiki rivina üksteise kannul, astuvad kündjad mööda kolhoosipõlde, vagu lükkub vao kõrvale, nendest tõuseb niiske jaheda mulla hõngu — kolhoosid valmistuvad uueks külviks. Ja mitte ainult kündjad hobustega —

turtsuvad sinist suitsu mürisevad väsimatud traktorid. ründavad virge reipusega edasi. Need on uued töötegijad, nendega saavad alguse uued, tänini ainult unistustes kangastunud ajad. Rehalate taha, sinnapoole kõige äärmisi köögiviljaaedu teede äärde kerkivad ennenähtamatult avarad majapidamisõued pikkade loomalautade ja aitadega. Neid ehitatakse vanadest aitadest ja rehalatest, nende tarvis veetakse metsast vaiguseid mände: mõnusasti lõhnavad siis kolhoosiõued värskest vaigust.

Esialgu on kolhoose vähevõitu. Üheksa kolhoosi rajooni peale — otsekui saarekesed kesk sügavat sood. Kuid lugu pole niivõrd selles, et nende hulk on väike, lugu on enamjaolt selles, et peaaegu kõik kolhoosid kannatavad töökäte puudust. Ja mis veel pahem — kord on vilets. Asjad ei taha klappida. Kolhoosidel on vähe hooneid: kari on enamasti mööda küla laiali, osa ühes, osa teises laudas. Ehitamine edeneb visalt. Tehnikat ei jätku. Ja inimesedki ei taha alati korralikult töötada. Kuidagi vastumeelselt. Justkui vanast kahju tundes. Teadlikkus on madal, tihtipeale ei mõju ka agitatsioon. Ei tea, mis viisil nendes huvi ja indu äratada. On paljugi, mida veel ei tea, ja sedamööda kuidas kolhoosiliikumine laieneb, tuleb neid keerdsõlmi aina juurde. Aga peaasi: kuidas küll jõuaks sinnamaale, et inimesed hoolsamad oleksid, et nad kogu südamega töö juures oleksid, et kolhoosi maa ja hobused oleksid neile niisama kallid nagu omadki! . . .

Palju rähklemist ja muret oli Apeikal. Kuid iga asi, nii väike kui suur, laskis aimata lähenevaid tähtsaid sündmusi. Nende tähtsate sündmuste hõngu oli tunda seda laiemalt ja tugevamini, mida enam taandus sügis ja lähenes talv.

4

Teise osa oma elust viibis Apeika alevis. Tema rännud mööda rajooni lõppesid alati siin.

Siin, alevi teises otsas, mis hoidus männiku ja Pripjati jõe poole, oli tema maja. Pool maja, mille ta oli elukohaks võtnud rajooni täitevkomitee esimehe õigusega. Siin oli ta naine Veera, siin oli peenike pere: vanem poeg Valodzja ja pisi-sädisti Niinake. Saabudes kesköö

paiku või koidu eel, astus ta pimeda akna alla, seisatas — ja juba siia, väljagi, oleks nagu olnud tunda nende voodite soojust, nende une soojust. Surus kõrva vastu klaasi, kuulatas, kui vaikne toas oli, koputas tasakesi, rõõmuelevusega. Koputuse peale kuulis ta sedamaid vaikset sahinat: Veera ärkas nii ruttu, nagu polekski ta maganud. Hetke jooksul seletas ta või ainult aimas akna taga naise näo ähmast laiku, siis ronis seina vastast läbematult üle aia, hüppas hoovi. Välistrepilt kuulis ta, kuidas Veera avab toaukse ja astub pimedas läbi vööruse. Siis klõmpsatas riiv.

Armastatud inimese soojus, koduse toa soojus — kui mõnus oli Apeikal seda tunda pärast külma ja kõledat teereisi, pärast külatarede diivaneid ja pinke, pärast murekoorma kuhjumist. Sõnatu hellusega liibus Veera tema vastu, ja temal endalgi oli tõtt ütelda samasugune tunne — nagu poleks olnud neid kaheksat aastat — kaheksat aastat ühe katuse all. Toas seisis lamp alati valmis, Veera krabistas pimedas tikkudega ja selle aja peale, kui Apeika vilunult ukse haaki pani ning mantli nagisse riputas, oli pimedus maheda kollaka valguse ees juba taandunud. Vaikne hell soojus tulvas südamesse, kui Apeika poolavatud uksest kikivarvul sisse astus ja voodite ees seisatas. Pisi-Niina magas ema juures. Iga kord, kui ta tütart vaatama tuli, lõid selle silmalaud tundlikult võbelema, tihtipeale ärkas ta üleski, vaatas hetkeks uniselt ja segaselt kuhugi; siis sosistas isa mõne rahustava sõna ja ta silmad vajusid kuulekalt kinni. Poeg magas isa voodis vastu teist seina, harilikult näoga padja sees, nii et Apeika ei näinud enamasti midagi muud kui hõblukest kaela ja sassis juuksekahle kukla peal.

Sügise algusest oli ta kodus käinud iga päev, süda suurt muret täis: tütar hõõgus nagu tules, tal olid sarlakid. Ta kartis tütre pärast, kartis poja pärast, kelle voodi siis söögituppa tõsteti. Nüüd oli häda juba üle: tütar sai terveks ja Valodzkast läks haigus õnnekaupa mööda. Kui see meelde tuli, pakitses üleelamata valu veel ähmaselt südames, aga pigem rõõmu kaaslasena, ja sellepärast tundus rõõm võib-olla puhtamgi.

Laste juurest ära tulnud, istus ta laua äärde, vaatas ringi, otsekui tahaks ilma jututagi selgusele saada, kui-

das siin on elatud ja mida tehtud. Diivanil Valodzka ranits aabitsa ja vihikutega, ema järelevalvel homseks kooliminekuks valmis pandud: poeg on juba rakkes, sügisest peale õpib kirjatarkust. Veel pole Apeika selle muutusega täiesti harjuda jõudnud — Valodzka peale mõteldes tekib tal koos rõõmuga sageli ka kahjutunne: pole mehikesel kerge! . . . Nojah, seal ukse kõrval vedelevadki liurauad — poeg on uisutamas käinud; isal juba kerkibki nagu silmade ette, kuidas ta punapõsisena ja õnnelikuna tuppa pahvatab . . . Põlved ja külg lumega koos: vist kukkunud või möllanud . . . Korvtoolil pisi-Niina nukud ja riidelapid — on vist enne seda, kui ise magama läks, nukku mähkinud ja äiutanud. Lapse kleit üle tooli seljatoe — Veera on seda lappinud. Valodzka palitul, mis ripub ukse kõrval, on uus korralik lapp küünarnuki peal . . .

Sellistel viivudel nad suuremat ei rääkinud. Veera ei pärinud midagi, hilised jällenägemised tõid talle pigem hoolt ja muret: ehk on läbi ligunenud, sest sajab ju nagu oavarrest, võib-olla külmetanud — pakane ju paugub! Tõmba saapad jalast, võta kuivad sokid, pane uus pesu! . . . Sokid ja puhas pesu olid alati ootamas, üks-kaks-kolm ilmusid nad naise hoolitsusele ning armastusele alistudes luitunud vatsakast kummutist välja. Veel mõni minut, ja Apeikal oligi juba kuiv pesu üll ning kuivad soojad sokid jalas; ta pesi mõnuga ja istus uuesti lauda, kuna naine tõi õhtulist. Laud kaetud, istus ka ta ise, vagur ja vaikne, nautides jällenägemise rahu.

Kui oligi olnud midagi tähtsat, isegi siis ta harilikult hoidus sellest rääkimast, iseäranis kui uudis oli ebameeldiv. Nõnda oli mehel kui ka naisel kombeks: miski ei tohtinud tumestada jällenägemist, see on rõõmu jaoks — igal asjal oma aeg. Tuleb aeg ka muredeks, praegu aga peab teelt saabunud inimene puhkama, maitsma segamatut jällenägemisrõõmu. Ja rõõm jäi. See tunne südames, heitis ta magama — aeg üle südaöö, koidueelne, samasuguse tundega ta uinus, ise väsinud, väga rahulik, tajudes naise ja laste juuresviibimist — laevur, kes viimaks on jõudnud oma sadamasse.

Kui ta hommikul ärkas, oli naine juba läinud. Polnud ka pisi-Niinat ega Valodzjat: poiss oli emaga koolis,

tüdruk lasteaias. Läbi une oli Apeika kuulnud, kuidas ta last hellitava sosinaga vaigistas — ärgu taadikest üles äratagu! —, kuidas ta Valodzjat rahulikult ja tasakesi takka sundis. Kõik see kostis läbi une ja vajus siis ära: väsimus pühkis kõik minema. Ta ärkas vahel ise, vahel aga ajas täitevkomitee käskjalg ta mingi pakilise asja pärast üles. Kähku pesi Apeika silmad, sõi, mida Veera oli lauale pannud, ja läks välja, askeldusrikkale päevale vastu.

Naise peale mõteldes oli tal tihtigi kahju: kaks last järel — pole kerge niimoodi koolis töötada, olgu pealegi, et poole kohaga. Ta muidugi mõistis, mispärast Veera koolist ära tulla ei tahtnud. Ta mõistis — koolitöö polnud ainult töö, vaid ka meelelahutus, milleta elu jääks vaesemaks; see, teadis ta, polnud ainult kümne aasta harjumus, vaid ka armastus, mida millegagi korvata ei saa. Apeika ei hakanudki peale käima, et ta koolist ära jääks; talle meeldis, et naine elab nagu ennegi mitte ainult kodust, vaid ka aktiivset ühiskondlikku elu. Päris ühiskonnategelane, ja kui tubli veel! Vähemalt Apeika teadis, kui hea õpetaja ta on. Aga ometi see häiris, et ta koolis oli, et ta pidi töötama koolis ja kodus samuti, töötama kahe eest, üle jõu. Apeika pidas seda ebaõiglaseks, aga ei teadnud, kuidas olukorda parandada. Korduvalt oli ta iseendas ja naisega koos nuputanud, mida saaks ette võtta, et tal pisutki hõlpu oleks, aga ei osanud midagi mõistlikku välja nuputada. Võiks isa ja ema siia tuua, eit kantseldaks siis lapsi, — aga vanarahvas ei tahtnud oma nurgast ja varanatukesest loobuda. Et palgata koduabiline, seda ei võetud jutukski: eks ole abilise võtmine ju niisama hea kui teenija palkamine — aga ise oled kommunist, rajooni täitevkomitee esimees! Arutati küll siia-sinna, aga jäi ainult üks tee: pisi-Niina läheb lasteaeda, mis asutati, tuleb tõele au andes ütelda, täitevkomitee esimehe eestvedamisel. Tütreke lasteaeda viia, Valodzja eest hoolitseda, koolis, poodides ja turul käia, teha kõik, mis tegemist nõuab ja mida teha tahaks. Ja ta tegigi — tuli läbi häda toime koolis, oma lastega ja koduste talitustega. Seda küll, teinekord täitevkomitee esimehe abiga, kes vahel ärrituse või väsimuse pärast nurises, et perekonnaelu rööpas ei ole. Siis sai naine tema peale küll

pahaseks, aga ei lausunud sõnagi. Mees pahutses ja porises, aga viimaks jahtus maha, rahunes.

Enamasti aga polnud neil lahkhelisid. Kui sekeldusrohked nende päevad iganeski olid, ikka leiti aega, et lühidaltki, kas või natukene seltsis istuda, nähtu, kuuldu ja mõeldu üle mõtteid vahetada. Vähemalt õhtutigi, kui Apeika töö täitevkomitees oli lõppenud. Ja teineteist mõistsid nad poolest sõnast, sageli ainsast pilgustki . . .

Maja teises otsas elas Hartšav, kellega Apeika ammugi tutvust pidas. Endine miilitsaülem oli kaunis ebaõdusast korterist miilitsa ruumides just Apeika pealekäimise tõttu omal ajal siia kolinud. Tal oli hea meel, kui Hartšav naabriks tuli, tundide viisi istusid nad mõnikord õhtuti või pühapäeviti teineteise pool, vahel jälle Apeika või Hartšavi rõdul. Teinekord läksid nad vaidlema ja lahkusid enamasti oma arvamisest taganemata, kuid see nähtavasti ei halvendanud nende leplikku, isegi sooja sõbramehe-vahekorda. Ent aja jooksul, eriti pärast seda, kui Hartšav Moskvast kursustelt tagasi tuli, kippus sõbralik läbisaamine mõranema. Ka nüüd juhtub vahel, et hoovil kokku saades nad istuvad väheke ning ajavad juttu, aga nagu paistab, ei tehta seda enam kui sõbrad, vaid kui tuttavad, kes on sattunud ühe ja sama hoovi peale. Tõtt ütelda, juttu ajades ei võta nad tihtipeale istetki, enamasti seisavad: pole nüüd rääkimist kuigi pikalt. Ei, lahkhelid ei tule sellest, et Hartšav on pärast kursusi ja GPU-sse määramist upsakaks läinud, põhjused on teist laadi. Erisugused arvamised, erisugused vaated, erisugused põhimõtted, nagu Hartšav ise on ütelnud. Kummalgi omad ja kindlad, nii Hartšavil kui ka Apeikal. See on mitmelgi korral päevaselgeks saanud, nii et nüüd ei tõuse peaaegu kunagi vaidlust, nagu oleksid nad nõnda kokku leppinud: mistarvis muidu aega raisata! Või siis ime, kui pole enam sellist avameelsust ega ühtehoiutunnet nagu ennem, kas või selgi määral nagu Veeral Hartšavi naisega, lahke ja südamliku Marusjaga. Või siis ime, et nüüd Hartšaviga kõrvuti elada ja mitte ainult tööl, vaid ka kodus temaga tegemist teha on Apeikale pisut vastumeelt. Nii et Apeika elamises on miinuseidki, nagu öeldakse . . .

Üksipäini keha kinnitanud, ukse lukustanud ja oma

võtme tasku pistnud, läks Apeika tuttavale tänavale. Hommikul pärast ringisõitu astus ta ikka kärmel sammul, nagu tavaliselt siis, kui kellelgi on kohe päris rõõm taas asuda teele, mida ta polnud, nagu tundus, terve igaviku käinud. Säärasel hommikul nägid ta silmad kõike nagu uues valguses, justkui midagi ebatavalist. Meeldiv ja kerge oli kõndida mööda tänavat, mis sest, et ta oli kitsukene, ilma kõnniteeta, kevadel ja sügisel sopane, talvel aga üle aedade lumehangedesse tuisanud. Siit pöördus Apeika teisele, väheke laiemale tänavale, kus samuti polnud prügitust ega kõnniteed, aga oli kruusatatud. Üksteise järel möödusid Apeika silme ees majad: enamasti olid need vanad, suuremalt jaolt laastukatusega, kõik puust, kõigil suuremad või väiksemad aiad, äraarvamata hulk pistandeid ja pugerikke. Need külavahepistandid ja majad saatsid Apeikat kuni sillutatud peatänavani. Siin oli kõmisev laudkõnnitee ja mõned uhkeldavad kivimajad, valged või punased, siin parisesid rautatud rattad, pidulikult punasid loosungid, siin asuski kõik, mille poolest see asula teistest erines, andes talle õiguse kanda erisugust nimetust — alev.

Peatänav — Lenini tänav — oli ilmatu pikk: ta venis mäega rööbikuti enam kui kolm kilomeetrit, suubudes viimaks tuiskliiva ja hämutavasse männikusse. Teine samasugune tänav, samuti piki mäge, aga sellele lähemal, liibudes päris vastu jalamit, läks teisele poole lõhmuste ja remmelgate vahelt läbi põõsastega kirjatud tasase luhamadaliku peale välja. Kevaditi ujutati kogu madalik Pripjati tulvavetest üle. Kõik kohad olid siis täis otsatu vee kilgendust: aiad ja kõrvaltänavad lainetasid, pistandid ja pugerikud seisid vees, vesi tõusis rõdudelegi. Siis sõideti osavasti mööda aedu ja põiktänavaid lootsikutega — lootsikud olid muutunud täitsa hädatarvilikuks liiklusvahendiks. Päevi ja nädalaid kestvate tulvavete ajal tundus mõnikord, nagu oleks meri kuskil üle kallaste tõusnud, ja päris ukse ette — veeväli ulatus kõige kaugemate mägedeni teisel pool Pripjatit, nii lai oli ta, et külmaviirg käis südamest läbi. Suve poole hakkas vesi varem või hiljem pisitasa alanema ning lige must maa oli jälle inimeste jaoks. Pärast aedu ja tänavaid vabanesid luhalagendikud, kae-

tud juba nähtavale ilmudes erga rohelusega ning kirendavana kollasest lillevaibast. Peagi kuivasid ka liivaväljad Pripjati ääres — kallas oli igalt poolt luiteid täis —, viimaks oli lahti ka tee sadamasse, kuhu pidulikult valgeid aurikuid enam asjata ei tarvitsenud oodata.

Nende kahega risti laskus mäekitsendikust alla veel üks suurem tänav: ikka ja ikka madalamale, majade vahele, männitukkade alla, Pripjati liivikuile, sellesama sadama poole. See oligi peamine tee, kustkaudu, ojadest ja koolmetest läbi, mis enamasti ära ei kuivanudki, pääses Pripjati äärde terve rajoon.

Nendes kolmes tänavas elutseski suurem osa alevi rahvast; võib siis ütelda, et need olid peatänavad. Kuid nii nagu suurem jagu kõige tähtsamast, Lenini tänavast, erinesid kaks teistki peatänavat ülejäänutest küllap ainult oma pikkuse tõttu: muidu aga olid nad porised ja tolmused nagu külaski, ka majad olid nagu külas. Peale Lenini tänava kõige parema osa paistis ainult väike jupike mäest alla tulevat tänavat oma sillutisega ja paari-kolme kivihoonega pisut linlik; kõik, mis mõlemas tänavas silmahakkavat oli, koondus sinna, kus nad teineteisega ristusid. Siin oligi see, mille pärast kõik rajooni inimesed siia sõites alevit nii aukartlikult vaatasid. Siin olid ametiasutused, rahvamaja, apteek, siin olid kauplused, turuplats, poed, erarätsepad ja kingsepad. Siin oli «keskus».

Sinna «keskusse» sammuski praegu Apeika, teraval pilgul alevi eluavaldusi jälgides.

5

Parajasti möödus ta käratsevatest poisikestest, kes kihutasid uiskudega mööda pikka külmunud veelompi. Üks neist, jõudis ta tähele panna, oli alevist, kaks teist olid külapoisid, vististi internaadist, käivad sealsamas mäel koolis, kus praegu Veeragi on, ainult et õhtuses vahetuses. Keset tänavat veereb parinal kolm vankrit, nööridega kokkuseotud linapundid peal ja riie üle. Üks hobusemees silmas Apeikat, tundis ära, ütles tere päevast. Ka Apeika tundis neid: Vadavitšõ kommunaarid,

nähtavasti sõidavad Kalinkovitšisse, et jaamas linad üle anda. Varsti pärast neid tuli vastu keegi külamees: hall ruunapõks vankri ees laseb sörki, mees istub peal nagu heinasaad, millestki välja tegemata, paistab tukkuvat; aga ta rahu on tehtud, silmad rippuvate kõrvadega lambanahkse läkiläki alt vilksivad teravalt, pinevusega. Tundis Apeika ära küll, kuid vaatas mujale, nõõtas tülpinult hobust ja jäi nagu uuesti tukkuma. Vankris ei midagi: ainult heinad paistavad, kuid Apeika võiks pea anda — ei sõida ta tühjalt, midagi seal ikka on. Vasikas ära veristatud, võib-olla lehmgi, ja nüüd viiakse liha tuttavale rätsepale või spekulandile... «Tapetakse loomi, mis päev läheb, seda rohkem... Kui sellele hullusele mitte piiri panna, tont teab, mis veel saab...» Apteegi seinal puutus silma tuulest lõhkirebitud tapeedilahmakas — loosung: «Tuha kogumine — see on...» Tuul oli loosungi alumise ääre ära kiskunud, ehkki tapeet oli servadest liistudega kinni naelutatud — all lipendas sellest ainult riba, mingid lilled tagaküljel. Praeguse rahvamaja, luitunud laudvooderdisega kaetud sünge küünitaolise hoone ees punas üle kogu tänava looskleval kangal: «Kõrgemale kollektiviseerimise tempo! Saavutame esikoha kogu ringkonnas!» Viimased sõnad olid kirjutatud kitsaste tähtedega ja tihedalt, nagu Apeika teadis, Bašlõkovi käsul: kui Bašlõkov nägi loosungit, mida ta polnud heaks kiitnud, käskis ta selle maha võtta ja täiendada... Rahvamaja seinal silmas Apeika kuulutusi; üks oli väga lühike: kinos tuleb «Kaks sõpra — modell ja sõbratar». Teise ette jäi ta tükiks ajaks, luges selle hoolega läbi, siis veel kord. **«Pühapäeval, 22., algab Juravitšõ Rahvamajas Valgevenemaa K(b)P Juravitšõ rajooni parteikomitee parteirakukese liikmete ja kandidaatide puhastus. Palutakse Juravitšõ alevi, samuti Juravitšõ rajooni kõigi külanõukogude ja külade parteituid tingimata osa võtta, samuti koguda fakte rakukese parteilaste töö ja puuduste kohta, iseäranis aga kompromiteerivaid materjale. Kõik need faktid palutakse lasta juuresolevasse kasti või teatada puhastust läbiviivale komisjonile ehk puhastuse koosolekul avalikult.**

Puhastuse algus kell 10 hommikul.

See kuulutus puudutas Apeikat: täitevkomitee töötajad kuulusid samuti rajooni parteikomitee parteirakukesse. Ta vaatas veel kord järele, mis kell algus on, nägi ta ikka õigesti; tahtis minema hakata, kuid tahtmatult peatus pilk sõnadel «iseäranis aga kompromiteerivaid materjale». Kõigest sellest teadis ta juba varem — et puhastus tuleb, samuti kus ja mis päeval. Seepärast luges ta kuulutust ja eemaldus sealt niisuguse näoga, nagu poleks midagi erilist lahti olnud, — ent siiski tõmbus süda sees halvast eelaimusest ja rahutusest külmaks. Selle pärast oli ta varemgi rahutust tundnud, aga praegu oli kartus palju suurem. «Kompromiteerivaid materjale» — need sõnad nagu sööbisid meelde ja südamesse — nad jäid sinna, ängistasid, tõid külmajudinad peale...

«Lollus!» katsus ta asjatust ärevusest vabaneda. «Lollus... M i n u südametunnistus on puhas... Puhas... Ja keegi teda määrida ei saa... Ei keegi, ei miski... Ei keegi, ei miski!»

Siit polnud rajoonikomiteesse enam palju maad. Rajoonikomitee asus uuevõitu hoones, mille seinapalgid veel kollakad, ainult pisut hahkjaks tõmbunud, ja plekk-katus tumepunane. Muidu oli see maja nagu kümned teisedki, paistis aga nende üksluisest rodust silma vahest ainult sildiga «Valgevenemaa K(b)P Juravitšõ Rajoonikomitee». See oli hiljuti Mozõris teha lastud — tähtis, toretsev, hõbevärvi tähed musta peal, ainuke korralik silt terve alevi kohta. Peale sildi ehk erines rajoonikomitee maja teistest veel selle tõttu, et seina küljes oli rida valgeid kannukesi telefonitraatidega.

Apeika tuli õigel ajal: Bašlõkov oli parasjagu rajoonikomitees. Apeika teretas sekretäri abi, ruugepäist noormeest, küsis, küll pigem suusoojaks, mis uudist, ja läks Bašlõkovi kabinetti. Bašlõkov ei olnud üksinda: tema ees tugitoolis istus Gliništšõ kolhoosi esimees Tšarnastan, pikk-kuub seljas ja piits käes. Bašlõkov ise, sihvakas, ilusa näoga, pluus ranget sinist värvi, püksid sinised, seisis tema vastas üle laua. Teine käsi taskus nagu tavaliselt ikka, vastas ta tarmukalt Apeika teretusele, surus tugevasti, energiliselt kätt ja pööras sõbraliku välkuva pilgu uuesti Tšarnastani poole. Lahkelt, õpetaval toonil rääkis ta, nagu vanem ja targem inimene oma nooremale seltsimehele:

«Meeleolud, muud midagi! Mahajäänud meeleolud, Pavel Vassiljevitš. Ma soovitaksin teile, ärge hoolige nii palju igasugu meeleoludest ja igasugu lõksutustest! Pidage oma joont kindlalt!»

«Aga nad ei taha ju teadagi!...» Tšarnastani pehme hääl kõlas nagu süüdlaslikult. «Ei taha üldse kuulda!...»

«Hakatakse kuulma kah! Tuleb vaid korralikult rääkida, neid järele vedada! Veenda!... Juhtimine seisabki selles, et juhitakse, viiakse inimesed sinna, kuhu näitab partei! Loomulikult, talupoja iseärasusi tuleb arvestada, aga see ei tähenda, et peab tema lõas olema. Ei tohi lõõga sattuda! Ei tohi igasugu susijatele järele kiita! Ise eesotsas olla, kaasa vedada — seda on vaja!»

«Mismoodi sa neid vead! Ikka üks ja sama jutt: tee tööd või ära tee — vahet ei mingisugust! Kõik saavad kriipsu kirja! Ütlevad, et mis õigus see on!»

«Nemad mõõdavad õigust oma mõõduga, nagu talupojad, omanikud. Nad peavad edasi jõudma, niikaugele, et hakkaksid mõistma meie õigust, proletaarset õigust! Nad on vana küljes kinni, mõõdavad kõike vana küünarpuuga! Tuleb nad armuheitmatult sellest lahti kiskuda! Lahti kiskuda ja kaasa tõmmata! Iga päevaga aina rohkem inimesi kaasa tõmmata!» Bašlõkovi toon muutus tõsiseks ja ametlikuks: «Meie peame tõstma kollektiviseerimise tempot. See on peamine ülesanne, mille on partei käesoleval ajal meie rajooni ette seadnud. Kahtlemata oleneb selle täitmine suurel määral ka teist. Teil on suur ja tähtis küla, teie peale, nagu olen märganud, vaatavad ka teised. Seepärast loodab rajooni juhtkond, et teie näitate teistele head eeskuju...»

«Einoh, egas meil midagi, meie teeksime rõõmuga, kui — klappima saaks! Oleksid aga inimesed korralikult töö kallal...»

Bašlõkov seisis laua taga, ilme valjult mõtlik. Sõrmenukid koputasid otsekui mõtete rõhutamiseks vastu lauda.

«Teil seal, nagu kõigest paistab, segavad kulakud vett! Kasutavad ära, et teie ja meie nii pimedad ning

muretud oleme, ja teevad oma tegemist! Muidugi, siin see põhjus peitub, et klassivaenulikud meeleolud on teil nii laialt maad võtnud! Teil on jõukas küla, kontrrevolutsioonilist vaimu jätkub. Teadagi, kontrrevolutsioonilist propagandat samuti. Meie aga vahime, kõrvad lontis, ja taganeme. Unustame, et vaenlane ei maga, vaid teeb oma tööd, kui meie magame... Teie küla tuleb veel spetsiaalselt käsile võtta...»

«Väga tore — tulge ja vaadake!... Muidu ju — korraks läbi, ja jälle tagasi...»

«Tagasiminemist enam ei ole, Pavel Vassiljevitš! Tuleb vaadata sügavuti, kus juured on! Tagasiminemist ei ole, seda ütelge kõigile! Partei ei kavatse selja taha vahtida, bolševikud ei ole harjunud selja taha vahtima! Meil seisab ees üldine kollektiviseerimine — nõnda on partei otsustanud. Kollektiivid on mitte ühe ja mitte kümne, vaid kõigi talupoegade tulevik. Meie rajoonis ja üle kogu maa samuti. Kõik lähevad kolhoosidesse — varem või hiljem. Kõik areneb sinnapoole. Ka need, kes täna veel oma talu peavad, lähevad kolhoosidesse. Kõik. Ainult kulakud mitte. Säärane on meie joon! Seda rääkige ka inimestele!»

«Küll ma räägin... Nii et me ootame teid...»

Bašlõkov astus laua tagant välja, andes mõista, et vastuvõtt on lõppenud.

«Peab kaugemale ette vaatama, Pavel Vassiljevitš!» Ta lisas ametlikult: «Oleme rääkinud: lähemal ajal tulen! Vaatan ise üle, teen pildi selgeks! Niipea kui siin pakilisemate asjadega joonde saan! No-nii!» ulatas ta käe, surus omamehelikult ja tugevasti Tšarnastani kämmalt.

Kui Tšarnastan oli saabaste kompsides välja läinud, vaatasid Bašlõkov ja Apeika aknast, kuidas ta heinad kokku korjas, hobuse lahti päästis ja ruttamata, mõttesse vajunult tänavale keeras.

«Tjah...» Bašlõkov kõndis edasi-tagasi, sihvakas ja noormehelikult nõtke astumisega. Siis seisatas, keerutas järsult telefonivänta. Käskis, et antagu Alešniki ja kutsutagu Gailis.

«Tervist, seltsimees Gailis! Bašlõkov räägib! Dzjatselit ei ole?... Harva käib ta teil!... Ei maksa õigustada!» Bašlõkovi mustad kulmud tõmbusid valjult

kortsu, terav pilk sihtis kuhugi nurka. Ta vaikis, nagu tahaks Gailisele mõista anda, et kohe hakatakse asjast rääkima. «Mis teil seal lahti on? Pean ma selgitama või? Ma küsin, mis sünnib Gliništšõs!... Enda silma all keedetakse tont teab mis suppi, aga teie magate ja näete rahulikku und! Magate! Ei märka, mis kulakud teil teevad — oma nina all!... Ei märka! Või olete võtnud oportunistliku seisukoha, mis veel hullem!... Kui te asja ei paranda, siis tuleb tõsine jutt! Büroo!... Ütle seda Dzjatselile!... Nägemiseni!»

Ta pani raksatusega kõnetoru ära ja vilksas Apeika poole.

«Arvad, et ähvardasin ilmaaegu? Näen juba silmist. Ilmaaegu nii karmilt — Tšarnastaniga?...» Ta vaatas Apeikale otse silma. «Olukord nõuab. Olukord pole selline, et saaks nämmutada! Kui jõud mängus, siis jõuga vastu! Kindluse ja karmusega! Peavad nägema ja tundma — juhtiv töötaja on juhtiv töötaja!»

Apeika taipas: see polnud mõeldud mitte niivõrd oma teguviisi selgitamiseks, vaid pigem etteheiteks temale, siivsale ja pehmeloomulisele mehikesele. Ta tahtis vastu vaielda, kuid Bašlõkov ütles: «Arvan, et Gliništšõ asja peab uurima Hartšav...»

«Las Hartšav uurib... Kuid lugu pole seal nähtavasti mitte ainult kulakute kihutustöös... Minu meelest tuleb kolhoosi endaga midagi ette võtta. Mulle paistab, et me võtame vähe arvesse inimeste psühholoogiat. Tuleb mingil moel inimestes huvi äratada. Tšarnastanil oli selle koha pealt õigus...»

«Huvi, huvi... Ah seda psühholoogiat!... See sööb mul hinge seest! Tuleb ta teiseks muuta, see sinu psühholoogia!...»

Apeika mõistis, et vaielda pole mõtet. Ta vaikis, Bašlõkov vaatas talle otsa, nõudis ametlikul toonil:

«Noh, lase siis tulla, tee ennast tähtsaks — kui on, millega!»

Apeika rääkis, kus ta viimaste päevadega oli käinud, kus koosolekuid pidanud, kui palju inimesi oli kolhoosidesse astunud. Bašlõkov võttis märkmiku ja kirjutas arvud üles, neid veel järele küsides. Hakkas rääkima, kus oli ise käinud.

«Eile olin sinu kodukandis. Enne koosolekut astusin sisse sinu vanarahva poole. Mõtlesin, et kui õige vaataks, mismoodi meie esimehe isa-ema elavad. Nõnda et — tutvusin siis... Mõlemad meeldisid, isa ja ema. Karass kiitis su isa: «Meister esimest sorti — olgu põllul või jõe peal. Ja südamelt väga aus. Kõige etem vanamees kolhoosis,» ütles ta. Nii et oli meeldiv tutvuda! Toredad vanainimesed!»

«Ega ma nurisegi!» ütles Apeika poolnaljatamisi, vaevumärgatava muigega. Kiitus vanarahva kohta rõõmustas küll ka teda, samuti oli Bašlõkovi heameel ilmselt täiesti ehtne, kuid Apeika tundis, et nende sõnade taga midagi peitub, aimas, et ta veel midagi ütleb, aga vähem meeldivat. Valvsa tähelepanuga jäi ta ootama. Ja ei eksinudki: veidi aja pärast kadus Bašlõkovi näolt naeratus, suu pigistati valjult kokku. Vaatas otse silma, avameelselt, naljast kaugel:

«Aga vend! On sinul aga vend!» Vangutas osavõtlikult pead. «Kah — sugulane!»

Apeika vaikis. Vaikus venis, muutus rusuvaks. Siis küsis Bašlõkov:

«Mismoodi sa seda ei märganud?»

«Kuidas — ei märganud?...»

Bašlõkov selgitas oma mõtet:

«Hartšav ütles, et ta sind poolakate ajal aitas? Muretses sulle süüa ja padruneid? Aitas meid... Oli kehvik...»

«Oli küll...»

«Aga on oma nägu muutnud?... Nõukogude võimu kestel?...»

«Nõukogude võimu kestel...»

Apeika näitas otse välja, et see jutt talle ei meeldi. Ta ei tahtnud vennast rääkida — mitte ainult sellepärast, et see ju kuigivõrd mõnus jutuajamise teema polnud, vaid peamiselt sellepärast, et tuli ikka nõnda välja, nagu peaks ta ennast õigustama või vabandama, ja seda ei tahtnud Apeika sugugi. Õnneks polnud selleks peaaegu kunagi tarvis sõnu kulutada: tema omakseid ja tema venda tundis rajoonis ju igaüks. Varsti pärast seda, kui Bašlõkov siia tuli, rääkis Apeika koosoleku ees venna kohta kõik juba ära — rõhutamata nende tülisolemist ja iseennast õigustamata, lihtsalt

et Bašlõkovil kõik teada oleks. Juba tookord sai Apeika aru, et Bašlõkov ankeedist või kellegi jutust kõike hästi teab. Ja see, et ta nüüd jutu venna peale viis ning et ta oli rääkinud Hartšaviga, samuti võimalus, et ta ehk just nimme seal järele kuulamas ja kontrollimas oli käinud, tegi meele pahaseks.

«Just puhastuse eel...» tekkis mõttes kõige kuuldu vahel seos.

«Kõik oli nii: muretses padruneid ja oli kehvik,» raius Apeika vihaselt.

Bašlõkov ilmselt mõistis ta viha ja ütles kaastundlikult:

«Mnjaa... Mina küll endale säärast venda ei tahaks.»

«Mina aga valisin ta ise välja!» Apeika ütles seda jämedalt: ta tahtis jutule lõpu teha.

«Mnjaa, vennad pole valida. See on õige. Ja ühest küljest, kui mõtelda, ei ole sa muidugi süüdi, nagu ka sinu vana ema ehk süüdi ei ole. Ja siiski, tont teab, elu on elu: sinu lool ühenduses vennaga on ka teine külg — see kompromiteerib sind... Mitte minu silmis — iseendast ma ei räägi —, vaid rahva ees! Igaühele kõike selgeks teha ei saa, rahvas on rahvas, ja mõnelgi pole inimlikku mõistmist. On neid, kes arvavad nii: plekk on plekk, olgu see enda süü või teiste tegu. Vahe on muidugi suur, aga mine tee igaühele selgeks... Ma mõistan sinu olukorda...»

«Misjaoks sa seda mulle räägid?» küsis Apeika südametäiega.

«Muidu niisama.» Bašlõkov ei langenud rööpast välja, oli aga pisut üllatatud. «Niisama, kui kord jutuks tuli.»

«Kui jutuks tuli, siis olgu öeldud: mina ei pea ennast tema pärast süüdlaseks. Mitte küünevõrragi.»

«Ma ei rääkinud sulle, et sa süüdi oled. Ma rääkisin millestki muust. Sa ei saanud üldsegi aru. Kahju küll.» Ikka veel paistis Bašlõkov ennast kõrgemaks ja targemaks pidavat, nii et Apeikal hing jälle täis läks. Kuid Bašlõkov tegi muud juttu: «Jääme kollektiviseerimisega jalgu!»

«Mismoodi — jalgu?» Pahameel polnud üle. Apeikal oli lausa isu vastu vaielda: «Teine koht ringkonnas.»

Bašlõkov ütles rahulikult:

«Teine, mitte esimene!»

Ta hakkas pabereid sorima ja võttis ühe välja:

«Siin on usklikkude kaebus, et me Alešniki kiriku tahame kinni panna. Saatsid Minski... Milline on sinu arvamus?»

«Minu arvamus on järgmine: tuleb jõuda niikaugele, et kirikud iseenesest kinni jääksid.»

«Mis viisil?»

«Tuleb usklikest teha uskmatud. Kes ei tunnista jumalat...»

TEINE PEATÜKK

1

Peaaegu iga kord, kui Apeika oma kabinetti tuli, seisis ta ukse ees salkkond mehi ja naisi, kes seal ootasid. Oma palveid ainult kirjalikult sisse anda nad enamasti ei usaldanud, ei jäänud alati rahule ka rääkimisest täitevkomitee sekretäriga või põllumajandusosakonna juhatajaga: suurem jagu pidas tingimata vajalikuks anda palvekiri just esimehe kätte, kõnelda tema e n d a g a. Vahel, kui Apeika niipea rajoonist tagasi ei jõudnud, istusid nad mitugi päeva ühtejärge, ööbides kuskil tuttavate pool. Siis tulid nad siia igal hommikul otsekui mingile töökorrale — seni kui ta enda jutule oli saadud.

Säärased kõnelused inimestega kuulusid küllalt keeruka ja raske osana Apeika töö hulka. Inimesed tulid ta juurde oma lootustega ja oma meeleheitega — üks nii, teine teisiti. Sageli lisandusid nüüd tavalistele palvetele jahu või seemnevilja saamiseks, samuti kaebustele suurte maksude ja ebaõiglaste normide pärast uut laadi kaebused ühenduses kolhoosiasjadega: mõnele oli ülekohtuselt maad mõõdetud — kõik parem maa anti kolhoosile, mõnd oli ähvardatud, et kui kolhoosi ei lähe, siis pangu end Solovkisse sõiduks valmis.

Peaaegu igal puhul küsiti siis: ons see õiglane, ons nõukogude seadused niisugused?

Enamasti iga kaebus või palve isiklike murede ja ülekohtu pärast sisaldas üldisi ühiskondlikke probleeme; peaaegu iga vastuse, abiandmise või soovituse puhul pidi Apeika paratamatult selgitama riigi poliitikat kolhoosiküsimuses, astudes otsekui agitaatori ossa. Ja kõige puhtam agitaatoritöö see ju oligi...

Teda oodati ka täna. Suurte inimeste hulgas märkas ta ruuge, krae vahele ulatuva pika lakaga meest — mõni papp või? — ja tervet trobikonda pelglikke külalapsi. Apeika teretas, ütles, et vastuvõtt algab varsti, ja tõmbas kabinetis mantli ült. Ta oli praegugi ärritatud, nagu ka siia tulles: pahameel, et Bašlõkov venna pärast etteheite tegi, ei andnud järele, raskelt kääris südames vana, nüüd veel rängem vaen Savtšõku vastu. Uuesti tulid meelde Bašlõkovi sõnad: «Mina küll endale säärast venda ei tahaks!» Tigedalt, sapiselt kähvas ta mõttes vastu: «Mina aga tahan! Ise ma käskisin tal sihukeseks hakata!... Ise ma nimme võtsin selle juurika endale koormaks!» Uuesti pöördus pahameel ainuüksi Bašlõkovi vastu: «Peab ennast justkui paremaks ainult selle pärast, et sihukest venda kompromiteerimas pole, et elulookirjeldus on ideaalne!... Kehkleb nagu teab mis ordeniga!...»

Kähku sirvis ta läbi paberid, mis viimastel päevadel olid tulnud, ja läks ooteruumi.

«Noh, hakkame peale...» Kõik tõusid püsti, mõned nihkusid ootvel ligemale. Apeika pilk libises üle siinviibijate. Ta märkas, et pika ruuge lakaga mees seisis justkui omaette, ergad mustad silmad vaatasid teda uurivalt ja tunnistavalt, nagu tahaksid juba nüüd selgust, mis otsus tuleb. Apeika pilk peatus hetkeks: pikk-kuub nagu talupojal, jänesenahka karbus, ise turske ja päevitunud, nägu aina läigib, nähtavasti süüa priskelt käes. Pööras ruttu silmad ära, jäi vaatama troppis seisvaid lapsi: kartlikud, hiirvaiksed, enamjaolt häbelikud, litsusid nad end tihedalt üksteise vastu, peaaegu kõigil kodukootud palitu üll. Ainiti vahtisid nad teda oma selgete, usaldavate, teraselt tähelepanelike silmadega. Lõbusalt ja julgustavalt noogutas ta neile: «Olete kõik ühes kambas?»

«Ühes jah,» vastas kõigi eest singa-songa, nähtavasti ema kääridega tasutud türnis juustega poiss, endal julge mehelik bassihääl.

«Ühes kambas jah,» tõendas ka kiilaspäine vanamees, seistes nende taga nagu karjahoidja, läkiläki ühes ja piits teises käes.

«Mis siis lahti on, et kohe nii suure väega?» Apeika ootas hetke, aga et vastust ei tulnud, ütles heatujuliselt: «Noh, lähme sisse, klaarime ära!»

Lapsed hakkasid nihelema, isekeskis sosisklema ja üksteist ettepoole nügima, aga ei läinud. Piitsaga külamees, kes pidas ennast nagu pealikuks, hakkas neid samuti julgustama: lükkas kohmetult ja kõhklemisi kord üht, kord teist mütsiga, sundis neid torinal:

«Minge ometi, sai ju öeldud!»

Esimesena võttis südame rindu seesama kareda tasutud harjasega poiss, tema järel valgepäine tüdruk, kel põsed roosalaigulised. Apeika laskis nad endast mööda, julgustas neid, silitas mõnel hellitavalt juukseid. Viimasena läks sisse vanamees, piits käes, justkui oleks tal kari ajada. Ta oli pisut kohmetu ja tähtsa ilmega, mis nähtavasti pidi varjama, et tal polnud mudilaste seas mugav olla.

Kabinetis vaatasid väikesed paklaste riietega viisukandjad veelgi ehmunumalt ümber, surusid end veel enam mütsakusse, nooskusid ninadega, jäid pinevalt ootele. Tegemata asjast suuremat numbrit nendele ega iseendale, ei käskinud Apeika neid istuda, ei läinud ka laua taha, vaid seisis nende ees nagu õpetaja koolis.

«Noh, mis siis südame peal oli?»

Pärast lühikest ebamugavat vaikust võttis julguse kokku valgepäine roosade põskedega tüdruk. Minnes näost veel roosamaks, võristas ta otsekui näitelaval seistes maha ilmselt varem valmismõeldud ja pähe-õpitud sõnad, ise nii verest ära, et hing kinni jäämas:

«S-seltsimees täitevk-komitee... esim-mees!! Me tulime, et... teid p-paluda... et õpetaja Ivan Mikalajevitš... kooli jäetaks!...»

Sellesse suurde palvesse pani ta kogu oma hinge, ja mitte ainult hinge, vaid ka hääle. Kui ta vaikis, erutuse tõttu näost päris rõkendades, olid juba teised

julgust saanud Apeikale vastata, kust koolist nad on, mis klassist, mis tunde Ivan Mikalajevitš neile andis, kuidas ta liignimi on. Viimaks sai Apeika selgusele, et lapsed on Krõtõ koolist ja et õpetaja, kelle eest nad olid kostma tulnud, on Ivan Mikalajevitš Garoška. Apeika teadis seda nime ja ka selle kandjat: Garoška pidas oma kodukülas õpetajaametit kümmekond aastat, juba sellest ajast peale, millal töötas koolis ka Apeika ise. Apeika küll polnud temaga suuremat tuttav, ainult mõni kord olid nad õpetajate nõupidamistel kokku puutunud, kuid ta teadis hästi, et nii tublisid õpetajaid kui Garoška on rajoonis ja terves ringkonnaski ainult üksikuid. Sellest rääkisid kõik, kes olid kunagi tema tunde pealt kuulanud. Ja eks rääkinud lapsedki nüüd õhinal, julgemaks minnes, üksteisele takka tõendades läbisegi: nii toredasti, nii huvitavalt jutustanud ta üheksasaja viiendast aastast, revolutsioonist Peterburis, Leninist, viisaastakust, sellest, missuguseid tehaseid kuskil ehitatakse ja kui heaks varsti elu läheb. Aga nüüd on lugu päris hull: Ivan Mikalajevitš lasti koolist lahti. Öeldud, et ta ei tohtivat lapsi õpetada, sest tsaariajal teeninud ta tsaari sõjaväes ja olnud tsaariohvitser, ja et ta õpetavat lapsi nõukogude võimu vastasteks. Aga nemad ju teavad ometi: Ivan Mikalajevitš oli küll tsaariohvitser, aga otsekohe, kui nõukogude võim tuli, lõpetas ta tsaari teenimise. Ja tsaari pole ta ealeski silma otsas sallinud ega salli ka praegu — seda teadsid nad ise —, ohvitserina aga polnud ta ju mõisnik või mis, vaid ikka lihtinimene, nende omast külast: kõik tunnevad hästi tema isa ja kõik teavad, et Ivan Mikalajevitš on kogu see aeg ikka nõukogude võimu eest seisnud...

Apeika oli sellest lapselikust siirusest väga liigutatud. Mudilaste kuulamine viis teda otsekui tagasi hiljutistele armsatele minevikuradadele, ta tundis end jälle nagu koolis: õpetajana teadis ta hästi, kui tähtis see lastele on, millest nad praegu räägivad, samuti see, mis teadmisega nad lahkuvad siit, kuhu oli tuldud nii suure usalduse ja lootusega. Sestap lisasidki elukogemused kõigele omalt poolt piisakese kainet kõhklust: Apeika ju teadis, et usku ja lootust suurendada on üsna riskantne. Ent peale kõige muu, olgu kuidas

tahes, rõõmustas fakt kui niisugune: lapsed ise, ehkki pelglikud ja külast, astuvad tõe eest välja, tulevad täitevkomiteesse! Pisikesed tulevased kodanikud!

Ta tegi näo, nagu ei usukski:

«Kes teid käskis Ivan Mikalajevitši eest kostma tulla?»

Hämmastunult vastasid lapsed:

«Ei keegi... Meie ise...»

«Kahju hakkas. Siis pidasime nõu, et...»

«Ülekohtuselt lasti lahti!...»

«Ütelge, et ta tagasi tuleks!»

«Ei saanud teistest hingerahu, enne kui lubasin küüdiks tulla.» Piitsaga külamees vangutas oma paljast pead, näol imekspanu ja heakskiit. «Ajasid peale nagu mustlased!...»

Apeika teadis juba, et Garoška lahti lasti ja kuidas see lugu oli. Keegi Garoška valvsaid omakülamehi, võib-olla tema endisi koolipoisse, oli paari kuu eest pealinna ajalehele kirjutanud, et Krõtõ koolis olla külanõukogu ja rajooni juhtkonna mahitusel endale peidupaiga leidnud klassivaenulik element, valgekaartlane, kes, kuldpagunid peal ja püss käes, tsaari ja igasugu Wrangelite eest sõdinud ja halastamatult töörahvast hävitanud. Toimetuses tehti sõnumist ärakiri ja see jõudis Juravitšõ rajooni parteikomitee sekretäri lauale. Seda paberit oli Bašlõkovi kabinetis lugenud ka Apeika. Informatsioon, mida tundmatu autor oli ajalehele ja Bašlõkovile andnud, lõppes iseteadliku allkirjaga «Leppimatu külakirjasaatja». Bašlõkov andis kirja edasi Hartšavile, kusjuures selle ülaäärel ilutses lühike ja selge resolutsioon: «Kontrollida, samme astuda, ette kanda!» Kontrollimiseks kulus Hartšavil vaevalt üks päev ja teisel päeval oli Garoška saatus otsustatud: ta lasti koolist lahti. Hartšav tegi veel ettepaneku arreteerida ja poleks Apeika vahele astunud, oleks Garoška ammugi trellide taga. Bašlõkov mõtles, lõi kahtlema ja kaldus Apeika poole. Apeikal olid mõjusad argumendid: Garoška ei saanud ohvitseriks mitte omal tahtel, vaid õpetajaameti tõttu, kodusõja ajal ta valgete poolel ei olnud, vaid töötas kodus. Hiljem oli Punaarmees, pärast väeteenistust, rahu aja esimestest päevadest peale, oli pidevalt elanud kodukülas... Kuid et Garoškale õpetajakoht tagasi anda, sellele oli Bašlõkov vastu. Kindlalt, resoluutselt...

Ja nüüd need laste puhtsüdamlikud näod, see usk ja lootus. Mida saaks tema, rajooni täitevkomitee esimees Apeika, kosta neile armsatele ja puhastele olevustele, kes arvavad, et ilmas on kõik väga lihtne, et tõde ja õigus võidavad endastmõistetavalt ja kergesti. Teadmata, mis neile ütelda, hakkas ta nimme neid ükshaaval küsitlema, kuidas keegi õpib, käituvad nad tunnis korralikult, kas nad vanemaid aitavad.

«Nojah, hüva,» ütles ta, kavatsedes neid ära saata. «Aitäh, et te seda rääkisite. Ma teatan kõigest vastavasse kohta. Ütlen, et teie käisite palumas!... Seekord kõik — head aega!»

Mõned, kel lootus oli tõusnud, hakkasid juba ukse poole nihkuma, kuid valgepäisele roosalaiguliste põskedega tüdrukule paistis asi kahtlane:

«Kas ta siis — jäetakse meile? Ivan Mikalajevitš?»

«Ma ütlesin ju, teatan, et teie — palumas käisite...»

«Ei, ütelge teie, kas jäetakse?»

«Ma palun ise ka!»

«Ei, ei, ütelge teie!»

Apeika ei ütelnud midagi, ainult naeratas leebivalt nagu isa, kes ei suuda lapsele kõike anda, mida see soovib, aga ei taha ka pettumust valmistada.

«Nojah, head reisi siis!...»

Nad hakkasid välja minema, küll pisut vastumeelselt, mitte eriti lohutatutena, vaid pigem sellepärast, et piitsaga vanamees neid ukse poole tõukas. Ei suutnud Apeika neile rõõmu valmistada. Aga mida muud oleks ta neile ütelda võinudki?...

Kohe pärast neid astus kabinetti valgetverd nooruk, kes kandis peetud, aga poepäritoluga palitut ja roosat, krae juurest lapitud särki — ka see polnud kodulinane. Vihmast nätske nokaga sonimüts tema käes oli samuti linlik.

«Kas lubate tulla?» Seda küsiti tasakesi, viisakalt.

«Tulge. Võtke istet.»

Hääletul sammul astus ta edasi ja istus tooli nurgale. Apeika tunnistava pilgu all pööras ta oma hallid, kuidagi mõtlikult sissepoole vaatavad silmad eba-

mugavalt kõrvale. Kui nende pilgud jälle kohtusid, oli ta ilme juba kindel, julge ja ühtlasi usaldav.

«Minu nimi on Stsjapan Glušak,» ütles ta vaikselt, Apeikale otse silma vaadates. «Mul oli Vadavitšõsse avaldus sisse antud. Tahtsin Vadavitšõ kommuuni astuda. Esialgu öeldi mulle, et hüva, saab vastu võetud. Pärast aga lükati tagasi. Öeldi, et ei tohi võtta, sest minu isa on — kulak...»

«Olete Kuranist?» küsis Apeika vahele.

«Kuranist jah,» noogutas poiss pead. Surutult, kuid kindlalt lisas ta: «Ma olen Halimon Glušaki poeg. Vahest olete kuulnud. Minu isa on kulak. Talle pandi kulakunormid peale. Aga mina tulin sealt ära. Nüüd oleme temaga samahästi kui võõrad.»

«Miks te siis ära tulite?» päris Apeika.

Nooruk vaikis pisut, mõtles.

«Ega ma isegi ei tea, kuidas seda ütelda. Raske oli tema juures elada. Päris võimatuks läks elu. Ma tahtsin tema juures elada, esialgu mõtlesin, et olgu pealegi, harjub ära. Pigistasin hulk aega hambaid kokku: ikkagi oma isa. Ja emast oli kahju. Teate ju, mis ema süda ütleb, kui poeg maha jätab. Mõtlesin, et pean vastu. Aga ei pidanud!» Hetkekski ei pööranud ta Apeikalt oma vaguraid mõtlikke silmi. Vaikis taas ning jätkas seejärel sügava kahjutunde ja valuga: «Temal, minu isal, pole üldse muud mõtet kui et aga rohkem kokku kraapida. Ükskõik mismoodi, õiguse või kõverusega. Et saaks aga rohkem nodi. Ahne, midagi õudset. Selle pärast on ta kõik teinud niisama hästi kui oma orjadeks. Oma pojad, meie ema, Hanna. Võõraid teenijaid ei palka, kardab, aga kõik kodused on nagu orjad... Lihtsalt hinge võtab seest...» Ta silmavaade ja toon olid täiesti avalad ning Apeika tundis, et nooruk räägib tõtt. Ei luiska, niimoodi luisata ei saa. «Ennemgi ei suutnud kannatada, aga nüüd — no mis ma peaksin kannatama?... Nüüd, kus kõik hakkab uut moodi olema... Ja tulingi ära. Ükskord pidime äärepealt käsitsi kokku minema. Siis tulin ära. Tahtsin vaba elu elada. Nagu kõik teised...»

«Kas siis temast kahju ei olegi, isast?»

«Ei. Võib ütelda, ei ole,» vaatas ta otse silma. Ja

pärast lühikest vaikust lisas: «Emast on kahju. Ainult rist ja vaev temal...»

«Ei valeta ühtigi. Paistab tõsi taga olevat...» mõtles Apeika ja leidis äkki end noorukile kaasa tundmast. Seal tuli talle meelde, et Glušakil on veel teine poeg, kellest Apeika oli juba mõndagi kuulnud.

«Aga kuidas vennaga oli? Saite hästi läbi?»

«Hästi...» Ta pööras silmad ära, pilk muutus raskeks ja valjuks. Viha pani huuled tõmblema. «Hästi... Sihukest venda... parem kui silmaga ei näeks!... Et maapõhi teda neelaks!...»

Stsjapani jutulaadist järeldas Apeika, et ta on kuskil koolis käinud. Ta küsis, kus, samuti, miks pooleli jättis. Siis hakkas pärima, kas ta armastab loetud raamatuid, millised neist on kõige rohkem meeldinud, kas ta ka lehti loeb ja teab, mis uudist ilmas on. Nooruk vastas ladusalt ja õhinaga: see jutt oli talle hulga rohkem meeltmööda kui rääkimine isast või oma murest, mis umbpilvitusena varjas ta eest kõike. Mida kauem Apeika päris ja mida kauem kuulas, seda enam veendus ta, et nooruk on arukas ja terase mõistusega. «Taiplik poiss. Tundlik süda... Kõige suhtes tundlik. Ka uute tuulte suhtes... Kahju ainult, et omaksed...» Ootamatult leidis ta mõttes iseennastki noorukiga kõrvuti, tundis teda omasugusena: «Niisamuti plekk küljes, mis pole oma süü... Seltsimees ühises hädas!...»

Ses mõttevälgatuses oli tublisti irooniat koos kübekese nukrusega, aga ka kurba tõde... Apeika peletas tülika mõtte peast. Tunnistavalt vaatas ta Stsjapanile otsa.

«Tahaksid vist kooli minna?»

«Miks ei tahaks!» Avalad silmad vaatasid otsekoheselt. Hetkeks lõid nad särama ja kustusid taas. «Tahaksin küll!... Aga kuhu ma nüüd enam pääsen! Öeldakse kohe, et kulaku poeg!... Hakkan siis tööle, näitan tegudega. Siis ehk...»

«Arvad, et näitad?»

«Tahan näidata tegudega.»

Korraga pööras Apeika pilgu ära ning jäi mõttesse. See polnud esimene kord, kus tikkus pähe ettevaatlik ja kaalutlev mõte: ons temale, Apeikale, seda kõike

vaja, ons vaja riskida? Mõni veel ehk tohiks tegelda riskantsete asjadega, kuid mitte tema. Vähemalt tema mitte, kellel endalgi elulookirjeldus täiesti puhas ei ole. Kellel üsnagi suur plekk küljes... Ja mitte praegu, kus puhastus toimub homme-tunahomme. Kus kõik lagedale tuuakse. Kus kõik võidakse keerata kas sedavõi teistpidi. Niikuinii on ta juba mitmete eest välja astunud, keda teised kaitsta ei julgenud. Omal ajal tuletatakse seda meelde, ja võib-olla üsnagi varsti. See, et ta tõeliste vaenlaste vastu alati vali on, jäetakse tähele panemata, kaitsmist aga tuletatakse meelde, see puhutakse suureks. Kergesti võib niimoodi minna, ja mis viisil sa siis selgeks teed, et sul õigus on? Hartšavile, Bašlõkovile, teistele Hartšavitele... Ohates mõtles ta: nii paljudel on elusaatus sassis, ja kõik pead sa ise lahti harutama, teenäitajaks ainult oma südametunnistus.

«Südametunnistus... Südametunnistus...» tuikas peas, kui ta silmad tõstis ja jälle Stsjapani otsa vaatas. See ei pööranud Apeikalt oma siirast ärevlevat pilku, otsekui mõistaks, et otsus tema kohta langetatakse praegu, selsamal hetkel. See pilk täis ärevust ja lootust, inimese lootust ja inimese saatust, ootas Apeikalt õigust ning julgust. «Inimene võib sinust muidugi saada. Üsna mõistlik ja kasulik inimene...» mõtles ta, vaadates Stsjapanile silma. Seal käis väga selgelt läbi pea kergendav mõte: «Tugev on see uus jõud: murrab oksi Glušaki endagi puust. Lihane poeg kisti ära!» Kohe seepeale küpses tal kindla rõõmsa tundega otsus: «Egas midagi, sündigu nõnda: vool, vii ta ühes, võta endaga kaasa. Pese ja puhasta teda uue elu, meie elu jaoks!...» Apeika tõusis püsti. Tugevasti vajutas ta lapiti käe lauale.

«Hüva. Ma räägin, ajan asja joonde.»

«Ajate joonde?!» Stsjapan hüppas püsti. Ta ei uskunud veel.

«Ainult — pärast ei mingit altvedamist. Et sa mulle häbi ei teeks.»

Nooruk ütles nagu vannet andes:

«Ei tee!»

«Noh, siis — ela hästi!» Apeika sirutas talle käe.

«Elage hästi!»

Lennul väljus Stsjapan kabinetist.

Apeika vaatas laua tagant üles: sisse astus too pika ruuge lakaga mees. Tasakesi ja korralikult sulges ta enda järel ukse, võttis jänesenahka mütsi peast ning tegi kõhkleva kummarduse.

«Soovin teile tervist!»

Üllatust varjamata võttis Apeika tervituse vastu. Nüüd nägi ta, et polnud eksinud: papp mis papp. Aga oleksid tal juuksed lühikesed olnud, poleks osanud kuskil kokku saades midagi arvata: pruun pikk-kuub, jänesenahka karbus, jämedad punetavad käed — täisverd talumees. Käed korpas ja soonised, näha kohe, et maatöö pole tundmatu. Ja kereltki tüüakas, kühmus seljaga. Ainult et käed jänesenahka karbusega kõhu peal risti, nagu oleks jutlus ütelda...

Apeika märkas, et erksad mustad silmad tunnistasid teda samuti väga uurivalt.

«Mis asi teil oli?» küsis ta jahedalt, ametlikul toonil. Mitte ainult sellepärast, et need jumalasulased talle vastumeelt olid — ta tahtis, et jutt läheks kohe rangelt ametlikesse rööbastesse.

«Ma tulin teie ette tähtja otsusega,» alustas papp vaguralt. «Minule on see väga tähtjas, sest tema läbi peab järsult uueks saama kogu minu seniaegne elukord...» Apeikalt silmi pööramata, nagu oleks tal oma tuleviku teadasaamisega kiire, ütles ta: «Ma olen nõuks võtnud vahetada must vaimulikurüü talupojakuue vastu.»

Apeika ütles pilkavalt:

«Teil ongi ta juba vahetatud.»

«On küll,» möönis teine rahulikult. «Ja süda veelgi varem. Juba ammu jõudsin ma nõukogude ajalehe «Pravda» ja ajakirja «Bezbožnik» mõjul järeldusele, et jumalat ei ole. Ja et usk, nagu enamlased õigesti õpetavad, on oopiumiks rahvale. Ja see, kes seisab usu teenistuses, on petis ja töötab rahva ja nõukogude võimu vastu... Ajaleht «Pravda» ja ajakiri «Bezbožnik», mida ma juba teist aastat loen, on avanud minu silmad ja ma ei taha enam usu ja pettuse teenistuses seista. Ma tahan nüüd astuda nõukogude võimu teenistusse, et inimeste peast usuline uimastus välja saaks tuulutatud. Ma tulin teie juurde selle ain-

sama eesmärgiga, et kuulda võtta selget õpetamisesõna, mida ma peaksin selleks tegema...»

Valvsad mustad silmad jälgisid kõik see aeg Apeikat. Apeika vaatas ta prisket päevitanud nägu, siledaid punaseid palgeid ja lihavaid huuli, mis küllap himustasid maitsvat toitu, ja mõtles: «Kaval ja tark. Rebane... Aimab, et varsti kuri karjas... Et on tulusam kesta vahetada...» Varjamata, et papi tegu suuremat usaldust ei ärata, ütles ta siiski:

«On kiiduväärt, et sellise otsuse tegite...» Vaikis hetke, vaatas otse ta mustadesse silmadesse, kuid võõristavalt, teravalt: eks nähku, et temal, Apeikal, on sest asjaloost täitsa selge pilt. «Tähendab, teie tahate teada, mida teha... et aidata meid?»

«Nimelt selle pärast astusin ma teie ette.»

«Väga hea. Kui nii, siis seletan.» Apeika irooniline toon muutus asjalikuks. «Teie olete vaimulik. Olete usukultuse teener, usk aga, nagu te ise ütlesite, uimastab inimesi. Jah, me ei varja seda, usk on kõige mustemaid jõude, mis meile, enamlastele, takistusi tekitab. Kõige mustemaid ja juurdunumaid. Meie agitaatorid ise on usuasjus nõrgavõitu, teevad kihutustööd asja hästi tundmata, üldisel kujul. Teie aga vist teate oma ala põhjalikult?»

«Ma olen seda vähe õppinud.»

«Noh, aga siiski rohkem kui meie. Tunnete konkreetselt, teate fakte. Teil on teadmisi.» Suur ruuge juukselakaga pea noogutas tagasihoidlikult: muidugi, teadmisi ikka üht-teist on. Apeika ütles: «Hakake siis kasutama oma teadmisi usu vastu!»

«Ma katsun seda teha.»

«Teil kukub see kindlasti hästi välja. Teil on teadmisi ja on ka autoriteeti! Jumalasulane — ja vastu! See loeb juba iseenesest väga palju!...»

Papp noogutas pead, noogutas raskelt, otsekui tahaks näidata, kui keeruline see kõik talle on. Ta tänas Apeikat nõuande eest, tegi, nagu tahaks juba äragi minna, aga tuli äkki mingile mõttele, ilme muutus murelikuks:

«Palun andestust, aga nüüd, kus ma astun uuele teele, langevad minu õlgadele ka maised mured. Ma pean mõtlema sellele, kuidas ausalt teenida

oma peatoidust. Külanõukogus on postiülema koht vaba...»

Jälle rippus uuriv pilk Apeika küljes. Viimane polnud seda oodanud, mõtles järele ja ütles siis:

«Vabu kohti tuleb veelgi. Töötate ennem, näitate ennast, küll siis vaatame.»

«Teil ei tarvitse minus kahelda. Ma tõin teie ette hinge, mis tahab saada puhtaks...»

«Ma ei kahtlegi. Meie otsustame teie üle selle järgi, kuidas te tööle hakkate...»

«Ma saan töötama puhta südamega. Ainult et tahaksin, et see vaba koht...»

«Vabu kohti tuleb veel.»

Papp riivas pilguga Apeikat ja pani jänesenahka mütsi pähe.

2

Väljas tihenes juba videvik, Apeika tõmbas mantlit selga, et koju sööma minna, kui kabinetti pahvatasid kaks jutulesoovijat: vana eideke ja noor tüdruk.

«Oh püha issake küll, issapojuke!» pistis eideke Apeikat nähes otsekohe tänitama. Tal polnud nägugi peas.

«Mis on, mis lahti on?» küsis Apeika hämmeldunult. Pisike kuivetu eideke hakkas tema küsimuse peale aina valjemini halisema, Apeika vaatas siis tütarlapse otsa. See oli näost punane, hammustas huult ja hoidis end hädavaevu vaos, et mitte nutma puhkeda nagu ema.

«Marja Matsvejevna!» võttis Apeika eidekesel küünarnukist kinni. «Mina ei saa nutust aru ja pisaraid ma näha ei taha! Ütelge selge sõnaga ära, inimkeeli!...» Hoolitsevalt seadis ta eidekese toolile istuma ning ootas püsti seistes, et see silmad ära kuivataks ja rääkima hakkaks. Kuid eit tõstis veel suuremat hädakisa. Apeika tabas tütarlapse nutuse pilgu, vangutas tehtud pahameelega ning laitvalt pead: oi, oi, kuhu see siis kõlbab?! Tütarlaps nuuksatas, pühkis häbenedes silmad kuivaks ja kummardus ema kohale:

«Memm, memmeke... Mis sa'nd... Ära'nd, memmeke!...»

Ema rahunes veidike, aga ei lakanud nutmast.

«Püha issake küll, is-sapojuke...» halas ta läbi pisarate, nookudes ahastavalt peaga. «Mis nüüd küll saab... Püha is-sake küll, is-sapojuke...»

Äkitselt oleks tütarlapsel nagu midagi meelde tulnud, ta sirutas ennast ja pistis kiiresti käe sitspluusi alla. Järsult tõmbas ta põuest mingi kokkumurtud käkrus paberilehe ja ulatas selle Apeikale. Ent samal hetkel kahmas ta selle Apeika käest tagasi, lõi lahti, otsis sealt midagi rahutu, läbematu pilguga ning andis jälle tagasi. Näitas, mida vaadata. See oli ajaleht, Minski ajaleht. Otsekohe torkas Apeikale silma must pealkiri, terav, okkaline: «Rahvusdemokraatide suuvooder.»

Juba esimesed sõnad köitsid sedavõrd tähelepanu, et ta mõneks ajaks unustas niihästi tütarlapse kui ka ema, kes ikka veel, hirmul teadmatuse ees, nookudes halises ja hädaldas. «Käesoleval ülemaailmselt vastutusrikkal ajal... kus klassivõitlus piiritult teravneb... kasutab klassivaenlane mistahes meetodeid, et segi ajada bolševistliku noorsoo tihedaid ridu... et neid kõrvale viia, lõpptulemusena aga neid lahti kiskuda bolševistliku partei pealiinist... Erilist osa mängivad selles ülemaailmse kodanluse ja ülemaailmse rahvusfašismi ketikoerad ning palgateenrid, kõiksugu mastidest ja suundadest rahvusdemokraadid. Need värdjad, töötava inimkonna kõige vihasemad vaenlased, lootsid meie poliitilisele pimedusele, lootsid, et neil läheb korda märkamatult pugeda meie ridadesse, salaja teha oma räpast tööd kodanluse huvides. Kuid nende plaanid kukkusid läbi: tänu teravale bolševistlikule valvsusele on välismaa käsikute — rahvusdemokraatide ussipesad paljastatud, kusjuures täie bolševistliku printsipiaalsusega ning julgusega löödi nende jultunud näppude pihta. Kogu üliõpilaspere on need hädatarvilikud abinõud vaimustusega heaks kiitnud. Kuid me ei tohi silmi sulgeda ka selliste jõledate faktide ees, et Minski instituutides leidub noorsoo mõninga, olgugi tühise osa hulgas pimestatud, klassivaistu kaotanud intelligendikesi, kes mitte ainult ei ole ühinenud üli-

õpilaspere kogumassiga, vaid on faktiliselt asunud massi poolt paljastatud ja hukkamõistetud rahvusdemokraatlike jumaluste leeri. Üks selliseid rahvusdemokraatide suuvoodreid, niinimetatud «luuletaja» Aless Majovõ...» Apeika küll taipas juba, kellest jutt on, kuid ta pilk takerdus: «Aless Majovõ... niinimetatud «luuletaja» Aless Majovõ... on oma lakeilikus pimeduses... langenud niikaugele, et võttis kirjandusteaduskonna koosolekul koguni sõna... püüdes kaitsta... paljastatud jumalusi mudasest rahvusdemokratismi rabast... Vaat kuhu võib jõuda, kui kaotatakse klassivaist... ja põlglikult suhtutakse kollektiivi püüetesse ja tahtesse nagu see allakäinud «poeetiline isiksus». Komsomolirakuke toimis õigesti, et ta selle anarhistliku kallaletungi printsipiaalselt käsile võttis... ja rahvusdemokraatide isehakanud suuvoodrile ning advokaadile... vastu näppe andis... Ülikooli komsomolirakuke heitis... «luuletaja» Aless Majovõ... vaimustusega komsomoli ridadest välja... kui ülejooksiku ja vaenlase... Samuti otsustasid ülikooli kommunistlikud noored üksmeelselt algatada küsimuse... Majovõ väljaheitmiseks ülikoolist... Ülikoolis ei tohi olla kohta... laostunud rahvusdemokraatlikel kiidulaulikuil... ega vaenlastel...»

Artikli lõpus oli allkiri «Üliõpilane G-ski». Tükk aega silmitses Apeika seda allkirja, otsekui tahaks sealt midagi välja lugeda. Ta ei saanud millestki aru. See, mida ta oli lugenud, ei käinud nagu üldsegi tolle nooruki kohta, keda tema tundis. Kõik oli niivõrd teistmoodi, et ei suutnud uskuda, et jutt on sellestsamast noorukist. Esialgu tekkis mulje, et kõik see on vihane ja alusetu laim, kuid asjaolu, et see oli lehes trükitud, et «luuletaja Majovõ» tegu läbi arutati ja et siin räägiti ainult teokssaanud asjast, ajas mõtted sassi. Äreval pilgul ahmis ta sõnu «leidub... pimestatud... klassivaistu kaotanud intelligendikesi...», hakkas veel kord, nüüd juba pikkamööda ja rahulikumalt, kainelt ja tähelepanelikult uurides rida rea järel lugema... «Üks selliseid... rahvusdemokraatide suuvoodreid... niinimetatud «luuletaja» Aless Majovõ... on oma lakeilikus pimeduses... langenud niikaugele... et võttis kirjandusteaduskonna koosolekul koguni sõna...

püüdes kaitsta... jumalusi... rahvusdemokratismi rabast... Komsomolirakuke... andis... rahvusdemokraatide isehakanud suuvoodrile... vastu näppe... Heitis «luuletaja»... vaimustusega komsomoli ridadest välja... kui ülejooksiku... ja vaenlase...»

«Kui ülejooksiku ja — vaenlase...» kumises Apeikal lakkamatult peas, kui ta oli artikli veel kord läbi lugenud ning vahtis mõistatuslikku allkirja «Üliõpilane G-ski». Ent ikkagi — nüüd tundis ta seda iseäranis selgesti — oli artikkel udune: vaatamata nendele vägagi ränkadele, ühemõttelistele poliitilistele süüdistustele peaaegu ei mingeid fakte. Kõik faktid siin on küll väga umbmäärased: «võttis sõna... kaitses... on langenud...» Kuid just see argumentide ähmasus ja udusus tegigi Apeika kõige enam rahutuks: nende taga võis olla väga palju, ka kõige halvemat. Kuid mis võiks veel halvem olla: kõige halvem asi oli ilmselt juba sündinud, ja oma ootamatuse tõttu mõjus see veelgi rängemalt. Ootamatuse ja mõistmatuse tõttu.

«Nojah, oli tarvis kooli minna,» ütles ema äkki südamevaluga. «Tahtis järje peale saada!...» Ja lisas, mis nähtavasti kogu aeg südames pakitsenud: «Seda seal õpitakse!...»

Apeika tundis selles ka etteheidet iseendale: tema'p see emale peale käiski, et ärgu hoidku poega kodus, et las läheb laia maailma. Suutmata varjata kibedust, sõitles eideke halastamatu rangusega iseennast ja teda, Apeikat:

«Süda nagu oleks ütelnud!... Oleks võinud kenasti koju jääda!... Vaene mees, rõõmus meel!...»

Apeika ei hakanud temaga vaidlema. Ta teadis, et see oleks mõttetu: praegu pole võimalik midagi selgeks teha. Peaasi, miks ta vastu vaielda ei saanud, oli aga selles, et ta nägi eidekese silmi. See pilk jäi Apeikale eluajaks meelde: ta silmad, vanadusest väsinud, väljade tuulest ja päikesest luitunud, peaaegu juba värvitud, olid imeliselt läbipaistvad, nendest võis näha otse hingepõhja. Võib-olla sellest, et nad olid veel pisarais ja nõnda hiilgasid, tajus Apeika, ei, ta nägi otse silmsi nii põhjatut hingevalu, nii suurt muret ja hirmu, et tundis ka ennast süüdlasena. Nagu oleks ta ise eidekesele kurja teinud. «Lasknud tal kenasti koju jääda!...»

Tahtmatult pööras ta pilgu ära ja nägi, kui pinevalt ja teravalt vaatas teda eidekese tütar oma noorte selgete silmadega.

Mida oleks ta saanud nende heaks teha? Ainult niipalju kui siiamaani: ta võis neid ainult lohutada, kübekese lootustki anda. Niipalju ta võis. Ja ta sai aru, et seda tuleb teha enne kõike muud.

«Äh, mingi jama,» ütles ta end rahulikuks sundides. Ükskõikselt keeras ta lehe kokku ja viskas käest. «Jama. Keegi kokku soperdanud — võib-olla viha pärast...»

«Viha pärast! Muidugi viha pärast!» haaras ema sõnast kinni, lüües näost särama. Korpunud köntis sõrmedega hakkas ta nobedasti kuivatama rõõmsaks muutuvaid silmi.

«Siin ometi on ülal, et arutati koosolekul!...» ei tahtnud õde järele anda. Ikka veel oli ta silmavaade terav ja umbusklik.

«Olgu pealegi, et arutati! Kõik võis oleneda sellest, kuidas asi esitati. Kuidas seda näidati, mis juhtus. Ei näidatud nagu õigus, saadi vääriti aru...»

«Heideti ju välja, on kirjutatud! Kommunistlikest noortest! Tahavad, et ka suurkoolist!»

«Ah sind hädavarest!» sõitles Apeika iseennast. Kuid rääkis rahulikult ja tasakaalukalt, nähes kogu aeg ema ainitist pilku, ilma et oleks ta poole vaadanud:

«Võidi isegi välja heita! Läbi mõtlemata, kergel käel! Satuti selle mõju alla, mida ta vihasest peast rääkis!... Mis imet seal!... Rahunevad, saavad aru, muudavad otsust!»

«Kas muudavad?»

«Kindlasti.»

«Viha pärast, viha pärast, Niina!» tõendas ema Apeikale takka. «Täitsa õige — viha pärast! Oleks tõtt tahetud, poleks sihukest asja pähegi võinud tulla! Ikka viha pärast!» Siis mõtlikult ja murelikult: «Ainult et kes ometi tema peale võis nõnda hammast ihuda? Ja mispärast? Küll on hull — panevad kas või nahka! Aab sihukesi sõnu suust välja, et kole kuuldagi! Ja poiss pole elu sees linnupojukesele kah liiga teinud! Inimesest rääkimata!...» Ta vaatas Apeika poole,

oodates temalt heakskiitu. See oli kõigega päri, noogutas pead. «Ütlevad, et astunud kellegi eest välja! Mingi reki jumala eest!... Nüüd ju kõik jumalad rekiks läinud!... Head sõna ää mitte pihkagi!... Ja tema hakkas neid kaitsema!... Mine tea, ütles ühe sõna, ja see lojus kohe hammastega kallale! Teab mis solki aab suust välja!... Viha pärast! Muidugi, viha pärast, mis muud!... Ah et arvad, tehakse talle kõik heaks?»

«Peavad tegema. Kuidas siis teisiti.»

«Oleks ometi nõnda. Annaks jumal!»

Niina vaikis: paistis, et ta polnud rahunenud. Apeika rääkis, nüüd juba rohkem tütrele kui emale:

«Varsti sõidan Minski. Kesktäidesaatva Komitee istungjärgule. Siis lähen ka sinna, vaatan ise seda asja.» Andes mõista, et sellega on jutt lõpetatud, et enam midagi rääkida pole, küsis ta: «Kuidas siis kodus eluratas veereb? Kuidas leiva-kartuliga lood on?»

«Kartuleid peaks jätkuma. Leivaga saame kah hädapärast läbi.» Jälle hakkas ema otsast peale: «Süda nagu oleks ütelnud, kui ta läks! Nagu oleks teadnud! Ei ta muidu valutanud!... Oleks ta kenasti koju jäänud!...»

«Kõik saab korda, Marja Matsvejevna!... Ah ütlete siis, et leivaga tulete läbi?»

3

Apeika käitus lõpuni rahulikult ja tasakaalukalt. Ka neid välisukseni saates ning jumalaga jättes ei reetnud ta oma erutust ega ebakindlust. Aga kabinetti tagasi tulnud, jäi ta kesk põrandat seisma, andes voli rasketele mõtetele: mis seal on juhtunud?

Ta unustas, et oli tahtnud koju minna. Väsinult istus ta laua servale ning jäi seal pimedas liikumatult konutama, mõteldes ikka ja üha: mis seal on juhtunud? See, mis ta lehest luges, oli niivõrd ootamatu ega käinud üldsegi sellega kokku, mida ta noorukist siiani oli teadnud, et asi paistis ikka veel uskumatu ja tekkis mõte, et tegemist on mingi käsitamatu mõttetusega või ülekohtuga. Samal ajal püüdis ta erutatud aju juba ära näha põhjusi, millest niisugune koosolek võis tingitud

olla, kõike seda, mis sel koosolekul toimus, juurdles selle uduse ja hirmsa ajaleheartikli kallal. Mis vastab selles artiklis tõele ja mis ei vasta? Kui palju seal õigust on ja mida nimelt?

Mõtted visklesid otsivalt sinna-tänna. Üksteise kannul tekkis kõige mitmesugusemaid oletusi. Võeti õnge, peteti ära? Aeti pea ilusate libekeelsete sõnadega segi? Kasutati noore inimese kergeusklikkust? Või on ehk tegu rumala kõrkuse ja ninakusega, tahtmisega näidata oma «mina»? Kas siis tõesti on ta ennast muutnud, jooksnud võõrasse väkke? On ta tõesti laostunud kuulsusejanust rikutuna, «õpetajatest» eksiteele viiduna? Ei, ei, täitsa võimatu! Aga mis see siis on, kas laim, pahatahtlik mustamine? Kättemaks seltsimehelt, kellega oli äsja millegipärast tülli mindud? Aga võib-olla on lihtsalt sääsest elevant tehtud? Võib-olla noorele omane tung seal tõde teada saada, kus mõned peavad pärimist liigseks? Või õrnatundelise, aga mitte väga targa inimese osavõtlikkus? Õrnatundelise, aga pimeda südametunnistuse hääl, kui veel paljutki ei mõisteta? Ja selle eest — kaikaga pähe!... Midagi polnud teada, vastust ei olnud. Olid ainult küsimused.

Püüdes tõe jälile jõuda, hakkas ta meenutama, mälust otsima kõike, mida ta siiamaani oli sellest noorukist teadnud, kes ju veel hiljuti oli nii rikkumatu ja mõistlik poiss. Ta ei mõtelnud sellest mitte nagu kõrvaline isik või mingi kohtumõistja, vaid võib-olla nagu isa, kes korraga märkab poega ootamatus, arusaamatus ohus olevat ja kelles veel harjumatu teadmatus kartust tekitab. Seepärast paistis kõik, ehkki vahel ennegi neid mälestusi oli heietatud, täna talle iseäralikus, heitlikus ja teravas valguses.

Nad olid ammugi tuttavad. Apeika oli olnud tema õpetaja. Hiljem oli ta mitmelgi puhul kiidelnud: «Minu õpilane!» Apeika tundis teda juba kartliku haiglase poisikesena. Üpriski tavaline oli see poisike, polnud ta juures midagi iseäralikku märgata. Vähe vist küll oli nii kinnisi poisse kui see, ja kui ta midagi ei teadnud, läks koledasti ähmi täis, tõmbus punaseks nagu vähk. Apeika hakkas poissi märkama alles sestpeale, kui ühel heal päeval leidis täiskirjutatud vihiku ümbrispaberi alt tema luuletuse. Luuletus rääkis —

Apeika mäletas seda nüüdki — lagendikust, tuisust, üksikust armetust osmikust kesk välja. Mõned värsid olid Apeikal imehästi meeles: «Onnike väikene, vihastes tuultes ta kõleda välja peal. Kaugused ääretud, aknad tal hääletud — kartlikult vaatavad seal...» Külmas toas ahju peal kössitavad lapsed, isa on metsa sõitnud ja ema kuhugi ära läinud — Apeika ei mäletanud enam, kuhu. Lastel on paha olla — üksinda, külm, kõhud tühjad; autoril on neist kahju, samuti ka armetust osmikust, kuid luuletust läbis lootuskiir, et jõuab kord rõõmsamgi hetk: «Isa kord tuleb veel, ahju ta tule teeb, ema käest süüa siis saab!» Ehkki mitte väga ladus ega originaalne, oli see luuletus tookord oma haruldase siirusega, lapsele mitteomase nukrusega ja kauni laulvusega Apeikat haaranud. Kirjutatud ilmselt Kupala mõju all, väljendas ta vististi ka noore luuletaja enda elamusi ja tekitas Apeika südames mingi imeliselt tundelise vastukõla — värsid erutasid, liigutasid!

Apeikale oli see avastuseks, rõõmsaks üllatuseks: nende koolis on suur talent, nende metsakurus, kust pole ühtki luuletajat tulnud, on luuletaja! Ta oleks nagu esimest korda poissi märganud. Kui tunnid lõppesid, käskis Apeika teda jääda. Istus tema ette pinki, silmitses teda uurivalt, suutmata veel täielikult uskuda, ja küsis luuletuse kohta: «Ons see sinu enda kirjutatud?» Vihik ja kaanepaberi vahelt leitud leht olid Apeika käes. Poiss võpatas, nagu oleks teda tahetud lüüa. Ta silmad olid hirmu täis. Ülepeakaela oleks ta minema jooksnud. Siis tõmbus punaseks nagu vähk, justkui oleks teda kuskilt paha pealt tabatud. Seisis ainult, põetud, lühikeste pehmete juustega pea norus, kõrva ääres tindiplekk. Apeika kiitis: «Aga tead mis — see on hea luuletus! Tõsijutt, on küll!» Kuid poisi pea langes veelgi enam norgu. «Ega see ainuke ole? Eks ju, ei ole? On sul neid palju?...» käis Apeika visalt peale, kuid ei saavutanud tookord midagi: poiss vahtis kuhugi pingi alla ja vaikis. Aga kui Apeika lubas tal minna, seisatas ta ukse juures, vaatas tagasi ja sai alles siis abipaluvalt öeldud: «Ärge teistele ütelge!...»

Imelaps ta polnud. Ei õppinud paremini kui terve klass. Matemaatikat võttis ta pea isegi halvemini kui

teistel. Ainuke asi, mille poolest ta kaaslastest võibolla erines, oli mingi ebatavaline kinnisus ja sõnakehvus. Peaaegu alati ta vaikis endassetõmbunult. Vägagi enesearmastaja. Ja veel — silmis oli ebatavaliselt jonnakas pilk. Tõsi küll, kõik see omandas mõnesuguse tähenduse alles pärast seda, kui luuletus oli Apeikal lasknud vaadata ta hinge ühte varjatud sopikesse. Poleks seda juhtunud, oleks teda võinud pidada igas mõttes samasuguseks kui kõiki teisigi. Ei pahemaks ega paremaks, vaid omasuguseks omasuguste hulgas. Soode lapseks, kes on tulnud vaesusest ja pimedusest, kes vaatab kõike kahtluse ja umbusuga, käib alati, olgu argipäev või püha, paklaste pükste ja viiskudega. Ainult puuvillane särk värviline ja valgete nööpidega. Saapaid pole vist üldsegi jalga saanud...

Pärastpoole tegi Apeika mitu sõitu tema juurde Budasse — pisikesse külla sünge metsa keskel, käis vaatamas tema kodust elamist. Tare oli muldvana, tilluke ja madal: pea võis lakke, valgendatud talade taha kinni hakata. Oli pime: kolm rähmast aknasilma, ja neiski mõned ruudud nartsudega kinni topitud. Esimest korda akna alla haavapuust pingile istudes vaatas Apeika ringi päris tõsise hingeliigutusega: taas meenus seesama luuletus — siin võis ju otse silmaga näha, millest need siirad nukrameelsed värsid olid tekkinud. Nad elasid siin kolmekesi: peale poisi veel lesknaisest ema ja noorem õde Niina. Isal oli juba palju aastaid suu mulda täis, jäi sõjaväljale, ema aga ütles poisi kohta nalja ja tõega segi: «Meie mehenatuke, meie kohapidaja!» «Kohapidaja» aga istus samal ajal kühmutades lavitsa ees, silmad muldpõranda küljes kinni, ja paistis päri olevat!...

Oli see koolitee sealt pikk või lühike — oma seitse kilomeetrit tuli ära, enamjaolt kogu aeg läbi metsa ja soo. Päev päeva kõrval, palava ja pakasega, pori ja tuisuga, mõõtis poiss, ema linane kotike seljas, väsimatult neid seitset kilomeetrit. Mõõtis neid koos sõpradega, aga juhtus vahel, enamasti kurjade ilmadega, et ka üksipäini. Polnud sellega nalja: ükskord oleks talvises soos peaaegu ära eksinud — lund tuli kui kotist, iga sammuga vajud nabast saadik, isegi rinnust saadik sisse; jaks oli täitsa läbi. Teinekord — oli kuu-

valge õhtu, külm näpistas pikk-kuue all ribikonte, jõulupaastu pakane — pidi ta kahe samasuguse poisikesega näljast pöörastele huntidele peaaegu lõugu jääma. Vehkisid siis roigastega, kottidega, katsusid karjuda ja ähvardada, aga tundsid, et liikmed kanguvad mitte ainult külmast, vaid ka hirmust — hundikari ei jäänud maha, jälitas neid ikka. Kes teab, mis oleks saanud, aga neil vedas: parajasti tulid vastu hobusemehed regedega, nemad siis kihutasidki võsavillemid minema. Kui Apeika sellest kuulda sai, ütles ta lastele, et katsugu vähemalt talvekski kooli lähedale peavari leida, sellele poisile aga otsis ise toanurga ning andis perenaisele raha. Poiss magas seal kaks või kolm ööd — ja jooksis minema. Apeika päris siis, et kas ehk oldi ta vastu paha, ja katsus rahustada: olgu pealegi, mis sest ikka, kui pahasti koheldi, võib ju mujalt toa otsida. Aga poiss, pilk maas, raputas kangekaelselt pead — ei taha. Nii et Apeika ei saanudki selgusele, mispärast. Sealtpeale mõõtis ta jälle päev päeva kõrval oma teed, kuni kool läbi sai ...

Ühel kuumal helgendaval suvepäeval viis Apeika koos emaga ta raudteejaama, ostis Gomeli pileti, andis teelegi raha kaasa. Poiss läks töölisfakulteeti. Kui ta saatis kirja, teatades, et eksam on tehtud ja et ta võeti vastu, rõõmustas see Apeikat nagu mingi suur saavutus. Ent kõige suuremat rõõmu valmistas nooruk Apeikale ometigi siis, kui ta — see oli juba teisel sügisel — saatis ajalehe, kus oli avaldatud tema esimene luuletus. Sel ajal töötas Apeika juba rajooni täitevkomitees, samuti teist aastat. Täitevkomitees, nagu ka teiste tuttavate hulgas, näitas ta seda ajalehte peaaegu igaühele ja rääkis, et see on tema endine õpilane, kusjuures lisati ka soovitus see nimi meeles pidada — tuleb aeg, kus seda tunneb Valgevenemaal igaüks, kes lugeda oskab. See ajaleht oli Apeikal praegugi alles, ehkki koos paljude teistega: tal oli kodus terve hunnik ajalehti, üks ühe, teine teise nime all ja erinevatest aegadest; neid ei näidanud Apeika küll enam nii laialt kui seda esimest, aga siiski kogus ja hoidis neid kui kalleid ning tähtsaid asju. Juba teist aastat õppis nooruk Minski ülikoolis, luuletusi ilmus nüüd peaaegu kõigis pealinna ajalehtedes, ja veel

päris tihti! Hiljuti oli ta ühes kirjas muude uudiste sekka tagasihoidlikult poetanud, et varsti võib-olla ilmub terve raamatki! ... Sealtpeale, kui luuletusi hakkas ilmuma rohkem, ei pannud ta nende alla enam oma nime, vaid kasutas ilusat poeetilist varjunime — Majovõ, Aless Majovõ. Apeika polnud nimedele kunagi suuremat rõhku pannud, aga ei laitnud noorukit sellegipoolest: kui järele mõtelda, polegi asi nii tähtsusetu — see poiss pole enam mingi tühipaljas poiss, vaid luuletaja, ja kus siis luuletaja astub inimeste ette oma pentsiku nimega — Homa Kuksa. Luuletaja Kuksa värsid — see ajaks juba iseenesest naeru peale; luuletajal, pealegi kui ta kirjutab sellisel ajal nagu praegu, peab olema ka vastav nimi!

Polnud juhus, et ta võttis endale sellise nime — Majovõ! Võiks ütelda, ta kirjutaski ju maist, kevaderõõmust, õitsmisrõõmust. Ta luuletused kõnelesid laiadest ääretutest põldudest, mis ärkavad unest töötava traktori mürina peale; töölisfakulteedi õpilasest, põldude pojast, kelle sasipea koidikuni kummardub raamatu kohale, igatsedes näha oma koduküla päikeseliselt õnnelikuna; muredest muserdatud naisest külatänaval, kes ei lähe enam kirikusse, vaid kooli, et võita elupõline pimedus; rõõmust, mis «ringmängitseb» tänapäeval külas ja linnas, elust, mis «tormvahtleb» uutest lauludest ja tegudest. Luuletused olid ilusad, kõlasid kui laulud, Apeika arust olid nad sageli küll ebakonkreetsed, siin-seal nagu päikeseroosa uduga looritatud, aga alati täis elevust, vaimustust, siirust, tulles sügavast noorest südamest. Apeika ei lugenud neid nagu teiste luuletajate omi, vaid nõnda, nagu oleks temalgi nendega mingi tõsisem suhe: kui oli vaba aega, võttis ta iga luuletuse läbi range nõudlikkuse ja kaasaelamisega. Veel nüüdki püsis tal tunne, nagu oleks ta oma täiskasvanud õpilase eest vastutav.

4

Läinud talvel, kui nooruk koolivaheajaks koju sõitis, käis ta Kalinkovitšist tulles täitevkomiteest läbi: Apeika oli kõigest südamest rõõmus, tundes tema

tuuldunud jaheda käe tugevat mehist pigistust, vaatas heameelt tundes ta õhetavat, noorusilust meeldivat nägu ja puhtaid, imeselgeid silmi. Järgnesid segiläbi ja suure põnevusega esitatud küsimused, uudistavad pilgud tema kasukale, mis oli veel kodune, lapitud varrukaga, ja uuele moekale Minski talimütsile, millel keset pealage ilutses nööp. Külmunud lumi saabaste küljes hakkas sulama, säärevoltidele ja ninade peale ilmusid tilgad. Korralikud ja tublid saapad — head uued asjad, tore vaadata. Koduste jaoks oli tal kaasas vist mingi kingitus: punase painutatud vineerist pikerguse kartongi pani ta ukse kõrvale...

Pärast istusid nad kõrvuti täitevkomitee saanis, tasane jagus sahin jalaste all, rangiroomade nagisemine — Apeika tegi just selleks asja tema külanõukogusse, et noorukit koju viia ja veel juttu ajada. Noormees vaikis, kuid Apeika nägi tema silmi moodsa mütsi all säravat ja elevusega, ahnelt kõike neelavat, mis lähemalt või kaugemalt vastu tuli. Ta mõistis, et külaline on ütlemata rõõmus nende väljade nägemisest pärast pikka eemalolekut, lume helisevast puhtusest, saani viledast, imekergest lendamisest. Apeika suunurgad ülestõstetud, lumepihuga kaetud krae varjul kiskusid nagu vägisi naerukile. Oli küll mõnus niimoodi, et ainult vaatad teise pilvitut rõõmu, vaatad ja vaikid, kuid Apeikal lipsas siiski keelelt soov, et lugegu mõnd oma luuletust. Alessi oli nähtavasti täienisti haaranud jällenägemisrõõm, rahuldamatu uudishimu ja edasikihutamise hoog, nii et ta korrapealt ei taibanudki, mis temast tahetakse. Vaikselt, piinlikul ilmel ütles ta, et ei taha. Vaikis siis väheke, jõudis nähtavasti arvamisele, et pole ilus keelduda, pealegi oma õpetajale, ja alustas pisut käheda häälega, ebalevalt, koolipoisilikult:

Maikuu hommik. Väljale lähen ma...
Tere, ühiste põldude tuul!
Viljad hällivad otsatu merena,
südames idaneb laul ja luul...

Ent kohe vaikis ta jälle ja raputas süüdlase näoga pead, otsekui tahaks vabandada. Apeika märkas, et ta tuju oli äkki langenud, kaugemale teele vaatav pilk

tundus kuidagi murelik ja häiritud. Tookord jäigi Apeikale arusaamatuks, miks tal piinlik hakkas — kas sellepärast, et pidas teda praegugi oma õpetajaks ning kartis tema hinnangut, või sellepärast, et — Apeikal turgatas see pähe hiljem — pidas luuletamist ikka veel oma hellaks kohaks nagu kunagi ammu. Pärastpoole märkas Apeika sedagi, et Aless, kellelt oli ometigi hulk luuletusi ilmunud, otsekui häbeneb oma harrastust. See oli maainimese igijuurdunud häbi nende ees, kes teevad muusugust, seda päris tõsist tööd: külvavad, niidavad, hoiavad korras oma kodukotust...

«Parem kuulake mõne teise oma...» ütles Aless süüdlasliku häälega. Ta kõhatas, tõstis pea, laskis silmad pilukile, kuid tundis korraga, et kasuka krae takistab, ja tõmbas selle kärsimatult alla. Nagu mõtlikuks jäi ta, kuid hääl kõlas julgelt ja uhkelt.

Pudenevad helbed... kui teemandisadu...
pudenevad tätrad mu akna taga...
Palmib lahti siidkiharad murelisalu
ja lumine vanik... on langenud talt...
Kaugelt-kaugelt... kostab... kellade kaja...
seal närbunud veel on üks vaevade lill...
Kunas... jälle näen sind... kodune katus...
ja kõiki teid... te armsad, kallid?...

Apeika oli luuletusest liigutatud: teda haaras ja kiskus kaasa mingi imeline sõnulseletamatu ilu, vallutas meeled vaikse mõtliku helisevusega, ebatavaliste kujutluste ja aimustega, mis tundusid jäämustritena aknal, värsside lugeja andunud häälekõlaga...

Kui Aless lõpetas, ei tahtnud Apeika muud kui vaikselt mõtiskleda. Ka nooruk viibis mälestustes ja meelisklustes. Alles tüki aja pärast küsis Apeika:

«Kelle see on?»

«Pavljuk Trussi!» ütles teine erutuse ja uhkusega «Meie poiss, ülikoolist... meie tudeng...»

«Tore asi!...»

«See on suur luule!»

Lakkamatult humises Apeika kõrvus pisut ebamääranе üksik värss: «Seal närbunud veel on üks vaevade lill...» Imeliselt puudutas see teda, pani mõtlema luule käsitamatute saladuste üle...

«Mispärast nüüd mõned kirjutavad ilusasti, aga... kuidas ütelda — keeruliselt... nii et hästi aru ei saa?...» Apeikal oli omaette vaikimisest ebamugav hakanud. Ta selgitas: «Puškinil aga on kõik nii lihtne: «Pilvi veerleb, pilvi tiirleb...» Või: «Seal kaugel Siberi põhjas...»»

«Puškin on hea luuletaja.» Aless vaikis, kaaludes, kuidas seda täpsemini väljendada, siis ütles uuesti: «Ta oli hea luuletaja. Aga ta on vananenud, oma aja ära elanud. Nüüd maksavad luules uued seadused. Vastavalt tänapäevale... Kõik muutub. Muutunud on ka luule seadused...»

«Aga Kupala? Kupalal on ju samuti kõik lihtne. On kaasaegne, aga kõik lihtne ja selge.» Apeikal tuli keelele värss: «Kus kõnnud ja sood, seal kodumaa mul...»

«See on tema revolutsioonieelne luuletus. Praegu on ka Kupalal teistsugused motiivid ja teine stiil. Võtke tema «Kotkapoegadele»!... Kupala püüab samuti uue luule esiridades olla. Tõsi, mineviku koormast vabanemine ei lähe tal kergelt...»

Ka Apeikaga vaieldes rääkis ta leebelt, ilma vähimagi kõrkuseta, ja Apeika tundis nooruki toonist mitte ainult lugupidamist tema kui endise õpetaja vastu, vaid ka meeldivat tagasihoidlikkust, mis linnas polnud kaduma läinud. Ehkki väga peenetundeline, ütles ta kõik, mis mõttes oli, kindlalt ja veendunult välja. Ka Apeika vaidles temaga leebel toonil, pisut nagu ettevaatlikultki. Pigem küll ta ei vaielnudki, vaid väljendas oma kahtlusi, sest kogu aeg oli tunne, et õpilane on kõvasti edenenud. Mõnes muus asjas võib teda kindlasti õpetada, aga mis luulesse puutub, siis parem juba kuula. Kuula ja mõtle järele.

«Peamine nõue, millest luuletaja peab juhinduma... nagu tolgi ajal, on minu arust see, et püüa kirjutada lihtsamalt...» rääkis Apeika. «Võimalikult lihtsamalt... Et igaüks aru saaks... Et iga talupoeg, iga tööline võiks lugeda...»

«See on õige. Selle poole me just püüamegi... Kuid luules,» hakkas ta jälle kannatlikult selgitama, «on oma seadused. Oma keel, oma kujundid, oma laad. Iga ajajärk on luulesse toonud oma laadi ja oma keele. Puškinil oli nii, meil aga teisiti. Aeg muutub, muutub

ka luule. Nii on olnud kõigil aegadel. Meie ajal on sel seadusel veel suurem jõud: meie ühiskond erineb täielikult kõigest sellest, mis on olnud varem! See seab ka luule ette erilised, seninähtamatud ülesanded! Meie luuletajad peavad otsima seda, mida keegi pole enne neid teinud! See on väga tore, aga ka väga raske. Puškin on teada asi. Puškiniga on ära harjutud. Meie luule aga on nagu lill, mis alles ajab esimesi lehti. Uudismaa, rohetav oras!... Muidugi pole meil veel kõik selge! Me otsime!...»

«Mõistan, mõistan. Minu arust on küsimuse nael selles, mida otsida ja mismoodi otsida. Minu arust ei tohi kunagi unustada inimesi, kes sind loevad ja kuulavad. Siit ka nõue, mida ma mainisin — olla alati lihtne ja selge! Ainult selge ja tuline sõna suudab südameid sütitada!... Noh, ole lahke, kulla kaim, aga mina, löö või maha, küll ei taipa, misjaoks teil seda «ringmängitsemist» ja «tormvahtlemist» tarvis on... Löö või maha, mitte ei taipa! Ons meil siis vähe sõnu, mida rahvas tunneb? Või ei saa nendega kõike väljendada, mida tahetakse? Kas siis peab neid tingimata veel välja mõtlema?»

«Meie ei tohi otsingutest loobuda. Peale kõige muu peame otsima ka sõnu...» jäi Aless kindlaks. «Võib-olla pole see kõik õnnestunud, mis oleme teinud. Teadagi mitte kõik, ka kõlkaid on üsna palju, loomulikult. Kuid otsida tuleb siiski. Uut ei saa väljendada ainult vanade sõnadega, need on kulunud. Uue jaoks on vaja ka uusi sõnu...»

«Ei maksa pahaks panna, kulla kaim.» Apeika nõõtas hobust ja hakkas sõbralikult naerma. «Ma räägin heast südamest. Nõndaviisi, nagu lood meile siit paistavad. Teie asjus olen ma vilets otsustaja. Tunnen vähe tänapäeva kirjandust, jään häbiväärselt maha. Ei saa mahti lugeda, vahel on nädalate kaupa nii kiire, et jõuad ainult ajalehest silmadega üle käia. Nojah, eks meil ole esmajoones oma kirjandus — konverentside ja kongresside otsused! Nii et teie alal olen maha jäänud. Ja võib-olla ei saa vahel aru.» Äkitselt lisas Apeika pisut kavala vihjega: «Kuid ega seegi ole võimatu, et ka sina vahel eksid. Sina ja sinu seltsimehed samuti...»

«Muidugi, kus ta võimatu,» soostus Aless.

Jälle sõideti vaikides. Ainult hobuse kabjad sopsisid rütmiliselt ja tihedalt külmunud, mahatallatud lund, rangiroomad nagisesid, ruttasid vastu lumised puud, vuhises mööda lagendik. Aless tõstis jälle krae üles, tõmbas helepunased kõrvad nende varju, ahmis sädelevail silmil tee vahelduvat helevalget ilu.

Nad rääkisid veel kaua, aga mitte enam kirjandusest: meenutasid koolipäevi ja Alessi tuttavaid, Apeika pajatas oma tööst täitevkomitees. Juttu puhudes jõuti märkamatult metsa äärde, kus tee lahknes kaheks: üks haru viis metsa vastasservale külanõukogusse, teine aga läbi sama metsa Alessi kodukülla, mis polnud siit kaugel. Teelahkmel hüppas nooruk maha. Apeika ütles, et võiks ta kojugi sõidutada, aga teine raputas pead: «Pole vaja, lähen jalgsi. Mis see siit enam.» Tõstis vineerkartongi õlale, viipas tänulikult käega ja asus reipa tujuga, pooljoostes koduteele, seljas kasukas, jalas säärikud, peas linnamüts. Veidi aja pärast vaatas tagasi, lehvitas veel kord käega . . .

Sõites hääletult vaikiva metsa vahel, mõtles Apeika veel kaua rõõmuga tema peale: on pääsenudki poiss laia ilma, nüüd sirutab ta tiibu. Isegi soine Polesje, leivast ja kirjanikest nii vaene, hakkab maailmale andma poeete. Mis sellest, et ta alles häält proovib, mis sellest, et teda praegu veel kuigi kaugele kuulda ei ole — kes teab, kui kõrgele lendab ta siis, kui jõud käes ja tiivad kandma hakkavad. Kes teab, võib-olla läheb seal metsa veert mööda, seljas lapitud kasukas ja peas nööbiga müts, tulevane Janka Kupala või Nikitin. Vene luuletajaist meeldis Apeikale eriti Nikitin. «Meie kaome aja jooksul lastegi mälestusest, aga see noormees jääb võib-olla igavesti ilmas ning rahva meeles elama — oma sõnaga, oma luuletustega!»

Tihtigi oli ta imestusega mõtelnud — ning ka praegu imestas ta jälle —, kui palju luuletajaid ja kirjanikke oli Valgevenemaal kasvanud ainult selle kümmekonna aastaga! Alles kümmekond aastat tagasi, enne revolutsiooni, oskasid ainult vähesed aimata, et sünnib valgevene kirjandus, millel pealegi on jõudu hoogsalt areneda, — sellise rahva kirjandus, kes sajandeid oli oma kirjanduseta «läbi saanud»! Kõigest kümmekond

aastat sellest, kui revolutsioon nii keele kui ka kirjanduse legaliseerimisega avas neile tee, aga vaadake nüüd ja tunnistage seda imede imet! Jutt pole ju ühest-kahest puust — terve mets on üles kasvanud, ja kui kõrge veel, kui lopsakas! Kõigest kümmekonna aastaga — viljakas on nõukogude pinnas! Mis imepäraseid jõude on rahvas siiski endas säilitanud aegadest aegadesse, et mitte hävida, mitte kaduda aastasadu kestnud rõhumises ja pimeduses, põlguses ja mõnitustes. Ja kõik suutis ta ära taluda, kõige kiuste püsima jääda, kuni tuli temagi päev. Praeguses rõõmukas õhinas, võimsas loomingulises kärsimatuses ja jõus väljendub ju pikkade vaikivate aheldatud sajandite igirahuldamatu janu. «Meie looming, meie hilised lilled, kui vägevalt õitsete siis, kui on möödunud veel üks aastakümme, kaks, kolm, viis aastakümmet . . .»

5

See oli alles üsna hiljuti, suvel. Apeika kuulis kuskilt, et nooruk tulnud jälle koju ning elavat ema pool. Kui siis tekkis vajadus sinna kanti ühte külla sõita, põikas Apeika Alessi poolt läbi. Ta tuli vist pahal ajal: õu oli tühi, maja uksel riiv ees. Pakkus oma abi naabrineiu: nähes, et õue peal on keegi võõras mees, lippas ta rehala taha kapsaaeda ja hüüdis Alessi ema, kes seal midagi toimetas. Käsi põlle sisse pühkides kutsus see Apeikat lahkesti tuppa, kuid viimane ei läinud: ütles, et sõitnud vaid möödaminnes läbi, ainult et tema poega näha. Istusid siis kahekesi soojale muldrikule lõhmuse varju.

«Päris näost ära teine . . .» ei varjanud ema oma muret. Närbunud ja pakatanud huuled kiskusid haledalt virilaks, kuid ta neelas pisarad alla. «Leitud, et tiisikus. Protsess, nõnda öeldud . . .»

Apeika kohkus ka ise, kuid püüdis naist igati lohutada.

«Muudkui kooli ja kooli — nüüd koolid käes.» Vaikselt, mõtliku nukrusega jätkas ta: «Vaesus, kes seda'p tea. Kuulukse, et linnas polla paljudelgi süüa majas. Mis veel temast, abi-nõu ei kuskil, siis pole rääkidagi.

Maast-madalast teisel tervis kidur, ei teagi, mis täis kõht on. Siis veel raamatutega nii hakkamas, ju ta käis rindade peale . . .»

«Pole viga, Marja Matsvejevna. Praavib välja. Minskis on head tohtrid. Kõige paremad asjatundjad. Haigemajad on head, saab korraliku hoolitsuse alla. Praavib välja, ärge enneaegu hädaldage. Ainult et esialgu andke kõvasti süüa, las saab tugevamaks. Hoolitsege hästi — temast tuleb suur mees. Võite oma poja üle uhke olla . . .»

«Oleks kena küll. Poleks ainult seda muret, seda va tiisikust. Aga poiss ise — olgu jumal tänatud! Patuasi halba sõna ütelda! Oleks igal emal nii hea poeg! Lahke meelega ja hoolitseja, pole ühelegi lapsele liiga teinud, emale ammugi mitte! Igaühele annab kätt, igaühele ütleb tere päevast! Ka töö juures pole kobakäpp, kõik kiidavad teda! . . .» Äkitselt ta vaikis, vari lendas üle näo. Siis tunnistas: «Ei, mitte kõik. See pole tõsi. See va Vassil siin, Suk, tuli koju. Gomelist, on teine seal poeselliks. Ta isa elab seal, näe, ülejärgmine maja. Ja see va Vassil räägib, et vähe küll, mis sel Homkal linnast külge on hakanud. Räägib, et viisuvillem ta oli ja selleks ka jääb. Eks ole tõsi ka: ikka on ta lahke ja teisedki ütlevad, et Aljoška peab ennast ülal nagu lihtinimene. Justkui poleks linnas olnudki. Ja linnakeelt ei räägi, vaid meie keelt. Nagu ep mõistakski muud moodi. Aga see va Vassil — kroomnahka säärikud jalas, viksi peal ja . . . Ja see, mis ta'nd oli, kaltstükk kaelas ning uur taskus, kett ripakil. Ja muudkui linnakeeli, ikka linnakeeli: «Daragoi otets», «Pasaalusta.» Kultuuri nii palju, et . . .»

«Kultuuri, Marja Matsvejevna, on juba Alessi pisikeses sõrmes rohkem kui sihukesel üle kere!»

«Oh ää räägi! Nina teisel püsti, täpipealt nagu mõisahärral omaaegu. Kaltstükk kaelas, kroomsaapad põlvini, läheb ja käsi muudkui käib. Ei näe jalgade ettegi. Ja kui kellegagi rääkima hakkab, siis kohe, et: «Trastu! Kak sisn maladaja?» Linnasuits hammaste vahel! . . . Sihuke härra, et tule jumal appi . . .»

«Mismoodi ta siis peaks oma saba kergitama, Marja Matsvejevna, kui endal pea kõlkaid täis?»

«Just, just, õige. Kõlkaid täis, puha kõlkaid . . .»

Aless muldas kartuleid. Varsti istus Apeika temaga põllupeenral, vaatas ta kõhnunud, peaaegu päevituspunata nägu, ahtakesi kiitsakaid valgeid õlgu, paklasi pükse, mis olid juba lühidavõitu, ja põlvist lapitud, valgeid, pruunikast mullast määrdunud jalgu. Ülakeha oli paljas, valge naha alt paistis viimne kui küljeribi. Ta oli väga kõhn ja alla jäänud.

Õde, kes tal oli hobust juhtimas, astus ligi ainult korraks, ütles tere ja läks uuesti hobuse juurde, keda ta eemal söötis. Apeika ja Aless istusid peenral kahekesi.

«Miks sa minu pool ei käinud, kui siia tulid?» küsis Apeika noomivalt.

«Ma käisin. Teid ei olnud. Öeldi, et rajoonis . . .»

«Oleksid võinud lasta edasi ütelda või sedelikese jätta. Et siin oled. Kodumail . . .»

«Teil ilma minutagi muresid üle pea! Mõtlesin küll, et kritseldan paar rida, aga siis otsustasin, et milleks . . .»

«Ütle pigem, et ei viitsinud. Esimene kord, seepärast pääsed noomitusega. Teisel korral, kui seda veel peaks juhtuma, läheb sul kehvasti. Kirjuta see kõrva taha . . .»

Aless muigas:

«Eks ma's kirjuta.»

«Jääd kauaks?»

«Kuuks ajaks.»

«Peaksid kauemaks jääma. Tuleb värsket õhku hingata. Kasuta seda, mida pakub aed. Söö värsket rohelist.»

«Toimetuses oodatakse. Sain ajalehe juurde. Tuleb tööd teha. Suvel sõidavad kõik ära. Peamiselt sellepärast mind võetigi. Nojah, millal ma siis saaksin teenida kui mitte suvel!»

«Aga mis on lahti — kopsudega?»

Aless kortsutas kulmu, ei tahtnud rääkida.

«Midagi sealt leiti. Parempoolse tipu tumenemine. Disseminatsioon — on sihuke tark termin. Öeldi, et surmaohtu ei ole. Aga ravi on vajalik. Hea toit, hea tuba, tervislik režiim.» Ta hääl kõlas irooniliselt.

«Aless, pole põhjust meelt heita. Kuid ka naljaasjaks seda pidada ei tohi. Et sa terveks saaksid, seda

pole vaja ainult sulle...» Apeika märkas teise iroonilist muiet, kuid ei lasknud tal vastu vaielda. «Ole mõistlik!... Kas kirjutad siin?»

«Vähe küll. Logelen häbitult. Longin ja vahin ringi...»

«Longi, longi. Puhka. Luuletused jäägu pärastiseks. Voolavad siis iseenesest paberile... Muide, päikest võtta pole vist esialgu kasulik... Mis linnas uudist?»

«Palju õppimist, eksamid. Nii et pole suuremat näha saanudki...» Ta tõsines, jäi süngestunult vait. «Linnas on elu rahutu. Kõiksugu lontrused tõstavad pead. Igasugust sodi ujub pinnale... Nojah, eks lollegi ole palju, kes kuskil muud ei näe kui pori. Ei usu nad, et võib ka puhtaid inimesi olla!...» Ta pea nõksatas järsult püsti. «Äh, käigu kus kurivaim!...» Hiilgava pilguga vaatas ta põlde ümberringi ja kaugemal seisvat metsa. Õnnelikuna sulges ta silmad, viskas pea selga ja tõmbas sügavalt kopsud täis: «Kui hea õhk siin on! Metsade ja aasade lõhn isegi põllul!... Ja ülepea — nagu paradiis!... Minskis aga alati kisa-kära igal pool. Kuid siin — kõik vaikne, vaba voli! Mõtle, palju süda lustib!»

Sellest kokkusaamisest mäletas Apeika vist küll iga pisiasja, aga kõige suurema liigutusega meenutas ta valgeid kiitsakaid õlgu ja küljeribisid valge õrna naha all. Rahutult mõtles ta Alessi iroonilisele ütlusele: «On sihuke teaduslik termin — disseminatsioon!» Hiljem päris Apeika arsti käest igate kanti järele, mida see teaduslik termin tähendab, ja saatis noorukile ülikooli kirja, paludes ja käskides tal oma tervist hoida, võtta haigust tõsiselt. Muidugi jäi Apeikale meelde ka murekortsud Alessi näol, samuti ootamatult reibas «äh!» ning vaimustatud, võlutud hüüd: «Kõik vaikne, vaba voli!» Kõige selle peale mõteldes ei ununenud Apeikal ka sõnad, mida ta oli ütelnud «sodi» kohta, «lollide» kohta, kes ei usu, et on olemas «puhtaid», kuid et nähtus ise oli umbmäärane, tundis ta sellepärast ainult umbmäärast rahutust, sest et see ju noorukit vahetult ei puudutanud. Apeika kartis ainult tema tervise pärast. Just sealt oli ta õnnetust oodanud. Aga nüüd äkki — säh sulle!...

«Mis temaga seal küll lahti on?» ei suutnud ta kui-

dagi asja jälile saada. Kabinet oli juba üsna pime, aga ikka veel istus ta lauaserval ja soris mälestustes, püüdes lahti harutada ootamatut ja üpriski arusaamatut keerdsõlme. «Väljamõeldis, laim!» tõusis ikka nii visalt see kõige lihtsam oletus. «Keegi loll omast peast kokku soperdanud, ja kära kui palju! Trükitakse veel äragi!...» Niimoodi mõtles Apeika peamiselt sellepärast, et ta tahtis asja sellisena näha, sest nii oleks Alessil kõige kergem, aga samuti sellepärast, et nõnda oli asi kõige rohkem vastavuses sellega, mida ta noorukist teadis. Aga üksteise järel tulid kainemadki mõtted ja see loodetav hea võimalus langes ära: «Poleks ometi nõnda lihtsalt ära trükitud! See oli ju ligidal, ajaleht sealsamas. Kõik pidi selge olema. Kontrolliti järele, kooskõlastati. Ja — selge sõnaga oli öeldud — arutati komsomoli koosolekul. Kollektiivne seisukoht!...» See viis mõtted ummikusse, kuid jällegi ütles kaine mõistus, et oli seal mis oli, ehkki asja arutati, ehkki ära trükiti, aga õige see ei ole. «Ent komsomolirakuke — kas tema ei võinud eksida? Komsomolirakuke — noored tulipäised poisid ja tüdrukud. Nii kergesti satuvad nad üldise meeleolu alla. Vahel juhtub, et isegi täisinimesed aru kaotavad. Täisinimesed, ehkki nad on rahulikumad ja kogenumad. Mis siis veel noortest tulipeadest...»

Juhtus seal mis juhtus, aga ühes asjas oli Apeika kindel: «Täitsa võimatu! Täitsa võimatu, olgu pealegi, et kirjutati! Ei ole tõsi!» Kuid see veendumus teda siiski ei rahustanud: mõtle nii või teisiti, aga kui otsustada artikli ja koosoleku järgi, siis p i d i seal ometi midagi olema; mingisugune põhjus, ehkki mitte selline, nagu artiklis räägiti, p i d i olema! Põhjus, millest asi a l g u s e sai. P i d i o l e m a! Aga mis nimelt?

«Muudkui kooli ja kooli — nüüd koolid käes!» meenusid talle ema sõnad. Siis läks mõte sellele, mida ta teadis keskkonnast Minskis, kuhu nooruk oli sattunud. Põhjus, tundis Apeika, pidi kindlasti peituma siin: kergeusklik ilmsüütu külapoiss, siiras lihtsameelne laps sattus vanade kalade, osavate räpaste tegelinskite kampa, need aga ajasid talle pahna pähe, vedasid põhja, hukutasid! Apeika teadis ajalehtede järgi, et

säherdusi on seal küll ja küll — varjatuid, avalikke, pahasoovlikke, isegi vaenulikke, kes kõik püüdsid vett segada ja inimesi rappa viia! On teised igasugu koondisi valmis klopsinud nagu kaupmehed poeubrikuid, ja nüüd käib seal ei kellelegi vajalik sekeldamine: vaieldakse ilmotsata, näritakse üksteise kallal, tükitakse esile igasugu suureliste deklaratsioonidega, mis teinekord kõlavad lihtsalt väljaastumistena partei peajoone vastu! . . .

Tont küll teab, mis neil seal lahti on! Isegi sellised väljapaistvad töötajad, keda arvati olevat kindlad ja parteile ustavad, nagu kuulus, võiks ütelda, revolutsiooniga võrsunud luuletaja Mihhass Tšarot, nagu Zmitro Žõlunovitš — Tsiška Gartnõ, mees, kes juhtis esimest Valgevenemaa nõukogude valitsust — inimesed, kellest peaks arvama, et nad palju aastaid kõigest südamest teenisid parteid ja nõukogude võimu, — isegi nemad, nagu selgub, olid omadega rappa läinud. Isegi nemad, kirjutati ajalehtedes, olevat langenud niikaugele, et astunud ühendusse kodanliku rämpsuga, rahvusdemokraatidega, ja mitte ainult kodumaiste, vaid ka välismaistega! Misjaoks küll pidid nad sinna haisvasse rappa tükkima! Ja tont teab: kui rappa on läinud sellised kogenud mehedki, ons siis raske sinna tõmmata ilmsüütut lihtsameelset poisikest! Võeti ta siis tõesti õnge?!

Praegu seda kõike arutades, püüdes selgusele jõuda, kui palju ses artiklis on Alessi kohta kirjutatud õigust ja kui palju valet, pidi Apeika tahes-tahtmata mõtlema, et mitte sugugi kõik artiklid kirjandusküsimuste kohta, mida ta oli varem ajalehtedest lugenud, polnud põhjendatud ega tõestusjõulised, et mõnedes neist olid üpriski tõsised süüdistused, otse ära öelda, sulepeast välja imetud. Meenus, et üks keskajaleht oli süüdistanud ajakirja «Polõmja» ning koguni ajalehe «Savetskaja Belaruss» toimetust selles, et nad olevat aastaid teinud kontrrevolutsioonilist rahvusdemokraatlikku propagandat. Selles kesklehes oli just nõnda kirjutatud, Apeika mäletas seda hästi. «Aastaid oleme pidanud taluma kontrrevolutsioonilise rahvusdemokraatliku ideoloogia propagandat» selles ajakirjas ja ajalehes! Ajakirja oli Apeika küll harva kätte võtnud ega

saanud tema eest vastutada, kuid ajalehte «Savetskaja Belaruss», Keskkomitee ajalehte luges ta peaaegu iga päev ja teadis hästi, et sellisel tigedusel pole põhja all! Tookord oli ta väga hämmastunud ja vihane, et tähtsa ja teeneka ajalehe kohta nii endastmõistetavalt sellist kohutavat valet kirjutatakse. Kergel käel, vastutustundetult tungis see Minski ajaleht isegi partei Keskkomitee kallale: ta süüdistas Keskkomiteed, et seal kaitstavat selliseid «jumalusi» nagu Žõlunovitš ajalehe kriitika eest. Asi hämmastas Apeikat kõige rohkem sellepärast, et ajaleht nagu oleks pahameelt avaldanud, miks Keskkomitee tema asjadesse vahele segab! Selles artiklis ja ka mujal ei meeldinud Apeikale karjuv ning ähvardav toon, mida ta pidas tarbetuks: põhjendusi tihtipeale polnudki, olid ainult karjumine ja ähvardused.

Ent ikkagi poleks õige ütelda, et ta Minski kirjanduselu kohta kirjutatus nii väga oleks kahelnud. Tema nõrk koht oli selles, et ta polnud asjalugusid ise oma silmaga näinud. Ja neid vähe tundes pidi ta arvama, et on olemas veel midagi väga olulist ning halba, mida ta ei tea ja millest ei kirjutata; just see tundmatu asjaolu siis annabki seal, Minskis, põhjust säärasel toonil kirjutada. Aeg-ajalt tõusid tal kahtlused, kas see või teine kallaletung on õigustatud, aga need kahtlused püsisid harva kindlalt — ise ta kuigi palju ju ei teadnud. Enamasti hajusid ta kahtlused selle järeleandmatu, kaljukindla tooni ja vabariigi pealinnas tehtud otsuste tõttu, sest seal pidi ometi teatama, mida tehakse! Ega ometi nii kõvu mehi nagu keskajalehe toimetaja või rahvakomissari asetäitja ilmaaegu lahti ei lasta! Ja pealegi kui nad on nii silmapaistvad kirjanikud ja tähtsad tegelased nagu Mihhass Tšarot või Tsiška Gartnõ! Selge see, põhjused peavad kaalukad olema!

Nüüd aga tõusid omaaegsed kahtlused taas, hakkasid taas teda närima. Muidugi, Aless pole Tsiška Gartnõ ega Mihhass Tšarot, aga kas see, mis juhtus Gartnõ ja Tšarotiga, ei tuleta meelde ka Alessi «lugu»? Ta võis selle kohta vaid oletusi teha, nagu ka arusaamatu artikli kohta. Mõtted olid segi. Mõtted ekslesid pimeduses. Ja mismoodi oleksidki nad pimedusest

välja pääsenud, kui tegelikud faktid teadmata olid. «Faktid, faktid peab selgeks tegema! Isiklikult! . . .»

Korraga Apeika nagu ärkas. Ta nägi, et akna taga oli täiesti pime. Tuleb astuma hakata. Lampi põlema panemata korjas ta käsikaudu laualt paberid kokku, pistis sahtlisse ja lukustas selle.

«Sõidan istungjärgule. Siis teen kõik selgeks.»

KOLMAS PEATÜKK

I

Kaua leinas ta tütrekest taga. Ei töömured, ei ka väsimus suutnud vaigistada kaotusevalu. Kogu suvi, kogu elu sel suvel oli otsata kurb sellest suurest parandamatust kaotusest. Sellest kohasid pajud soos, kahisesid viljakõrred põllul, laulsid lõokesed. Seda oli täis tuulte vihin äikese eel, kärgatavad pikselöögid, välgunoolte tulised sagarad . . .

Alles vastu sügist hakkas haav pisitasa paranema, nagu kinni kasvama. Ta andis ennast küll tunda, tuikas veel, aga mitte enam nii valusalt. Hanna hakkas oma saatusega otsekui ära harjuma. Enam ei püsinud tütrekese nägu ega ta kogupilt nii elavana mälus, enam ei tundunud ta kehasoojus vahetult tajutav. Tuhmusid lapsukese näojooned, taandudes vähehaaval, märkamatult olematusse.

Ometigi ei saanud Hanna enam samasuguseks nagu varem. Kannatused olid temale alatiseks jätnud oma jälje. Mis ta hinges oli üle vahutanud, see otsekui taltus, hangus ära, lisades talle veelgi kangust, teiselt poolt aga oli ta muutunud leebemaks, väga tundeliseks ning järeleandlikuks. Isegi mõnesugust varem olematut halemeelsust võis Hanna juures märgata . . .

Olid ilusad ilmad. Päikesepaiste hommikust õhtuni, sinine taevas. Päevad olid veel soojad, aga vastu õhtut, kui ruskav päike laskus metsa taha, kahmetas ära laastatud tusameelne maa külmast. Kesköö paiku

kattis teda valge härmatis, kirmetanud kõlisevatel hommikutel oli kõik valge nagu talve ajal — rohi pistandite ääres ja karjamaal, põllud veel võtmata kartulilappidega, mornid mustavad katused. Kui kidura soolepiku kohale kerkis hele kiirgav päike, jäid härmatisest ainult tumedad niiskuselaigud. Peatselt olid needki kadunud. Härmatis püsis veel puude ja majade varjus, püsis visalt, niikaua, kuni päikese soojus siiagi jõudis.

Taevas oli neil päevil puhas ja sügavsinine. Nüüd polnud ta küll nii kirgas kui hiljuti, tihtipeale kattus ta valkja, otsekui piimja vinega, paistes olevat luitunud, heina- ja lõikuskuu palavusest nagu ära kõrbenud. Päikegi ei paistnud nagu enne. Suvel peaaegu kõik oma soojuse ära raisanud, oli ta nüüd sellega kitsi, soojendas vähe, aga imemahedalt ja hellalt. Kogu loodus, kõik päevad olid täis seda mahedust ja hellust.

Mahedas päikesepaistes pidasid igasügisest nukrat kollenduspillerkaari lõhmused ja kased majade ümber, puud lähedal metsas. Nagu hall kirme sellest, mis möödunud ja läbi elatud, valendasid kõikjal ämblikuvõrgud. Nad rippusid õhus, hilpnesid närbunud ja kuivanud kartulivarte ümber, kapsaaedades teivaste ja lattide küljes, kolletanud põõsastel. Kõik oli langenud mõtlikku igiaegadest tuntud nukrusse, nukrusse suvise soojuse lahkumise, sadude ja külmade kättejõudmise pärast.

Kõik need päevad vaevas Hannat üksildustunne ja erutus, ei raugenud vaikne miilav nukrus. Kaastunne sai südamevajaduseks — oli kahju vanast heast, juba raugevast päikesest, laastatud kurtvatest põldudest, kollendavatest tulieredatest puudest, mis ju hommepäev pidid kaotama oma ilu.

«Mis minuga küll on?» pidi ta ikka ja jälle imestama oma tundeõrnuse üle. Iialgi varem polnud sügis talle selliseid elamusi pakkunud, see aastaaeg oli ta jätnud pigem külmaks, oli jooksnud nagu silmist mööda. Miks siis nüüd soojuse viimane hellitus, põldude lagedus, sügispäevade nukrus teda nii väga erutab? Miks tekitab see südames raugematut nukrat igatsust?

Võeti kartuleid. Terved päevad, varahommikust hilise pimedani töötas Hanna põllul. Maapind oli juba külm ja mullast mustad sõrmed kohmetasid, tõmbusid könti. Muld sööbis sügavale pooridesse, nahakurdudesse, küünte alla, vastu õhtut ei andnud könksus kahmetud sõrmed kuidagi sirgeks. Selg jäi päev päeva kõrval küürutamisest kangeks nagu puuhundil.

Sõrmedega mulda tuhnides murdis ta vastu kivi küüne pooleks. Küüs seisis veel tugevasti sõrme küljes, aga kaevata ja käsipidi mullas kaurida oli nüüd raskem. Vahel juhtus Hanna sõrme osatama, siis sähvas käest läbi tuline valu; ta surus hambad tangi, et mitte karjuda. Küllap oleks ta ennast vait sundinud ka siis, kui valu oleks olnud tuhat korda hullem. Ei mingi hinna eest tahtnud Hanna äiale ja ämmale näidata oma valu. Ka oma mehe eest varjas ta seda.

Oma naisepõlve jooksul oli Hanna harjunud endasse tõmbuma, varjama oma südames piinavat valu, igatsusi ja lootusi. Omal ajal üsnagi jutukas ja seltsiv, oli ta nüüd ammugi hakanud eelistama üksindust.

Kui ta vajas üksindust, oli kõige parem metsas. Metsast leidis ta rahu, tröösti ja kosutust; puud nagu oleksid vahel oma vaikimisega, vahel oma kohamisega teda mõistnud ja lohutanud, nende all läks süda kergemaks. Nõnda oli olnud varemalt, kevadel ja suvel. Nüüd aga tõi mets, nagu ka kõik muu, imeliselt tundlikuks muutunud hinge erutust ja nukrust.

Ja siiski kutsus miski teda sinna. Glušakkide põld oli otse metsa veerel ja Hanna tahtis mitmel korral näpistada vaba silmapilgu, et seal natuke kõndida. Kuid Glušakid rühmasid peaaegu selga sirutamata. Alles siis, kui terve põld oli võetud ja viimased kartulid vitsrüpi sisse kallatud, tundis Hanna lõpuks, et kauaoodatud hetk on käes.

«Lähen korraks metsa,» ütles ta ämmale ükskõikselt.

Eit tõstis pahaselt silmad.

«Mis sul sealt otsida?»

«Vaatan, ons seeni...»

«Varsti sigu söötma!» oli Javhim emast kärmem. Ta torkas labida rüpi sisse.

«Ma olen varsti tagasi.»

Ootamatult ütles eit:

«Javhim-poiss, äkki ehk läheksid sina ka... meelt lahutama?»

Hanna, kes oli juba vanaeidest eemaldunud, ei lausunud sõnagi, nagu poleks midagi kuulnud. Alles metsa alt vaatas ta korraks tagasi — Javhim seisis vankri juures, sättides kojusõitu.

Metsa varju jõudnud, hakkas tal kergem nagu ikka siis, kui polnud tarvis Glušakke vahtida. Nüüdki kadus ta kergendustundega puude vahele, nagu oleksid need ta tuttavad või sõbrad.

Kui ilus oli siin ja kui nukker! Sügisene ilu, millele ta süda nii vastuvõtlik oli, valitses metsas jäägitult. Kõik oli siin muutunud teist nägu. Igast küljest ümbritses Hannat kirev lehetihendik, kollakas, siin-seal rohekas, täiesti veripunane, roosa, tumeruuge. Kunagi ei olnud metsas sellist üldist, tulelõõmana priiskavat värvipillerkaari, sellist ohjeldamatut toredust. Kõik oli nagu haaratud imepärasest, sõnulseletamatult kaunist kõikjaleulatuvast hõõgamisest.

See ilu haaras Hanna oma võimusesse, viis ta kaasa. Nagu unes katkus ta põõsa alt märga rohtu ja laotas seda mullasele korvipõhjale, nagu unes tahras ta silmnäolt edasi, hoides korvi rinna kohal, kuulates jalgade all langenud lehtede krabinat. Korraga polnud tal seeni üldse enam meeles, pea oli kummaliselt tühi ja oiutu. Ta pärani lahti ümmargused helkivad silmad polnud enam imestunud ega vaimustunud, vaid kuidagi piinatult nõutud. Hanna tuuldunud ja pahtunud huuled tardusid närvilisse grimassi, olles ühtaegu valmis naeratama ja valuliselt triipu pigistuma...

Ta läks läbi padriku, kõndis hulk maad metsas, kaskede, tammede, haabade ja põõsaste vahel. Alles keset metsa ta nagu ärkas ja hakkas seeni korjama. Seeni leidus üsna rohkesti, aga nende aeg oli möödas, suurem jagu olid ligased ja mädanenud, lagunedes esimesel puudutusel.

Peagi tundis Hanna, et ta on väsinud, ja pöördus tagasi. Samm muutus vastumeelseks, pikaldaseks. Poleks tahtnudki tagasi minna. Verevatest rasketest tarjadest punetava pihlaka all pani ta korvi maha ja

istus rõskele rohule. Väsinult kühmus, konutas ta mõni aeg liikumatult, pea niisama tühi nagu äsja mööda metsa kõndides. Ümberringi langesid krabinal lehed, nukralt ja raskemeelselt kohises latvades tihe tuul.

Pisut kaugemal nägi ta paari sarapuupõõsast ja süda hakkas millegipärast huumavalt valutama. Äkitselt meenus, kuidas nad Vassiliga olid kunagi samasuguses sarapuupõõsastikus kohtunud. Poisil oli pikk kott üle õla... Pärast olid nad liivakünka otsas istunud. Vassil võttis kotist pähkleid ja lüdis neid, ise aga rääkis, et Hvoinajes olla hunt päise päeva ajal lambatalle ära murdnud... Veel igasugu jutte sai tookord räägitud... Midagi erilist tal küll meeles polnud, sest sel kohtumisel midagi ei juhtunudki, aga süda tõmbus valust kokku.

Möödas on nüüd kõik need kohtumised Vassiliga, jäädavalt möödas on noorpõlve õnneajad. Juba ammu mälestuseski tuhmunud, ei näe enam uneski... Mööda läinud, ära kustunud — mis tast ikka meelde tuletada...

Pea oli täis midagi muud, elusisu oli teine. Kui oleks tahtnudki, poleks jäänud mahti eriti mõlgutada ega mälestusi heietada... Ei mehenaisena saa elada nagu tüdrukupõlves. Suure koha värk, päev päeva kõrval rakkes. Nagu esimest korda heitis Hanna pilgu möödunusse: kevaded, talved, suved — ei iialgi jäänud vaba tunnikest, et ilma tööta ilutseda...

Kus nüüd Glušakkide elamist vanemate omaga võrelda saab! Vehi hing seest välja — sigadele, lehmadele, lammastele keeta, kõigi jaoks valmis rahkida, ära segada, ette vedada, aga kes neid täita jõuab! Siis veel põllutöö — aita künda, äestada, külvata, siis aiatöö — tee peenraid, istuta taimi, kitku rohtu, nii et liblekestki kuhugi ei jääks: äi nõuab, et oleks puhas! Ja lõikusel — kõrvad kohisevad kuivade kõrte sahinast, kangeksjäänud ristluud valutavad, ei tule, ei tule põllul lõppu ega päästvat hämarikku. Ja sügisel — rehepeksumasina möirgamine, tolmupilved, mis löövad hingamise kinni, Kännu otsatud kartulivaod, mis Javhim või vana Glušak labidaga lahti kaevanud...

Eks mõtle siis veel midagi või meenuta lõbusaid vabu õhtuid! Viimased tööd kaelast ära, kähku midagi hamba alla, vaevalt suudad end voodini vedada, ja juba vajudki põhjatusse unne. Magad nagu surnu. Ei suudaks vist ükski vägi enam maast lahti lüüa. Kui laulavad teised kuked — iseenesest libisevad jalad üle voodiveere. Mis seal imet — surnugi tõuseks üles, kui vanatoi end krägisedes jalule ajab ning hakkab mööda nurki koperdama. Kõik peavad tõusma. Tõusevadki kõik. Tema niisamuti...

Nagu üheainsa pika-pika päevana, üheainsa otsatu jampsliku ööna tundus Hannale ta naisepõlv — kolm aastat ta elust! Meenusid Javhimi vastikud, jõhkrad kallistused, mida ta pidi alati nurisematult sallima — mehenaise asi! Aga oleks Javhim millalgi ka temale mõtelnud, temast hoolinud: sina taha või ära taha, kuid teine ei tea midagi muud, kui et olgu aga temal hea! Ta isegi piinas Hannat nagu meelega, tundes tema vastumeelsust. Ta nagu tahtis selle eest kätte maksta, et Hanna teda ei armastanud ja kunagi vastu hakkas. Tahtis kätte maksta Vassili eest, neiupõlve aastate eest... Iga jumala õhtu, iga öö üks ja sama: ole aga temaga, salli aga teda!... Ja niimoodi eluotsani, kuni kaks kätt rinnal!... Kas tõesti eluotsani — niimoodi?!

Eluotsani, surmatunnini taluda Javhimi, taluda seda vana tõhku, kes võiks sind nahka panna, kui silmapilguks maha toetad, kui midagi salakesi võtad ja kodustele viid; kes sult silma ei pööra, kartes, et sa ta paljaks varastad; kuni hauani elada vanamooriga, kelle meelest sa ikka veel vähe tööd teed, ikka veel vähe armastad tema paikest Javhimi?! Nende ümmardajaks, orjatüdrukuks jäädagi?! Nende täitmatute koonerite orjatüdrukuks, vereimejate — see on ju õige —, kulakute orjatüdrukuks?! Hannal hakkas õudne. Ta püüdis hirmu maha suruda, aga ei rahunenud.

Korraga jäi ta pilk peatuma kasel, mis paistis kaugemalt. Kask oli peaaegu kuivanud. Ta oli suuremalt jaolt raagus, siit-sealt olid tuuled oksi ära murdnud, koor tüvel oli must ja pehkinud... Selle kase nägemisest suurenes Hanna hirm veelgi. «Seal ju — olen

mina ise!» käis mõte läbi pea. «Kas pole ma samasugune!...»

Küll hoidis ta nuttu tagasi, aga pisarad valgusid silmi, pilgu ees muutus uduseks.

Meenusid lapsukese viimsed hingetõmbed. Kuidas kirst mulla alla aeti. Tundmine, et ta on otsatult ja parandamatult õnnetu, vallutas teda täienisti, nööris valusalt kõri kinni. Kogu elu peab ta kannatama, kogu elu taluma hingevaeva. Elama, tundmata õnne või lohutust, vähimagi lootuseta näha valguskiirt!

Ta langes närbunud külmale rohule, ta õlad lõid tõmblema lohutamatust, ahastavast nutust.

Kaua nuttis ta. Kaua lamas ta pärast nutuhoogu, vaikselt, väsinult, tühja südamega. Järsku tõusis ta kindlalt üles ega vaadanud enam siia-sinna. Ta nagu poleks midagi näinud, silmaterad olid täpisuurused, teravad, kuivad. Iseäraliku rahuga, hoopis teisiti kui äsja, mõtles ta: «Kas siis tõesti niimoodi peab jäämagi? Kas tõesti muutust ei tule?... Kas kogu eluaeg?...»

Samasuguse rahuga, isegi vihaselt ja kahjurõõmsalt vastas ta endale: «Mitte ei jää!»

2

Sellest päevast peale oli Hanna vallutatud ühestainsast mõttest, ühestainsast soovist: näha Vassilit. Kui juhtuks kuskil selle tusatseva, okkalise, aga armastatud mehega kokku... Lamades Javhimi kõrval ja kuulates selle väsinud norskamist, surus ta endas maha tumeda viha, hoidis end tagasi, et mitte tõusta ja minna, kuhu jalad viivad. Ära siit rõhuvast pimedusest, sellest läppunud majast. Kuid ta pidi lamama vaikselt ja liikumatult, sest ka ämmal polnud tihtipeale und — Hanna ju kuulis tema ägisemist ja ohkimist. Vahel oli Hannal tunne, nagu jälgiks vanaeit vaikuses ta sündsusetuid mõtteid, et homme pojale kõik ära rääkida, Hannaga jälle riielda.

Ta kuulab seal. Kuulaku pealegi. Tema, Hanna, aga mõtleb, sellest, mida ise tahab, millest süda pakitseb. Vassilist! Tohoo pime, või ei tohi enam sellest mõtel-

dagi, mis talle praegu ainsaks lohutuseks on! Võib-olla ta praegu üksnes sellepärast elabki, et kuskil on Vassil, et Vassil praegu võib-olla samuti ei saa und ja mõtleb tema peale...

Ei, kus ta mõtleb. Ammugi kõik peast läinud, mis temaga ühenduses. Ja või see ime, mis asja tal mõtelda, kui Hannal oma mees ja Vassilil oma naine!

Aga tema mõtleb ikkagi Vassili peale. Teab küll, et see on lollus, lihtsalt totrus, aga — mõtleb. Ning mõtted on enamjaolt ühed ja samad: kord meenutab ta omaaegseid lugusid, siis jälle katsub ära aimata, kas ta oma naist armastab. Aga kõige selle juures ei kao igatsus Vassilit näha. Ajaks mõne sõna juttu, kuulaks ta häältki. Kuid saaks läbi ka juttu ajamata, peaks ainult nägema, ainult et mitte teiste juuresolekul, vaid omavahel, et keegi ei segaks, et poleks tarvis tundeid varjata ega teeselda. Sellistel puhkudel kaalutles ta tihtigi ja otsis mõttes võimalust, kus võiksid nad kokku saada ja mis ajal...

Sageli tõusid need kauaigatsetud kohtumised nagu ilmsi vaimusilma ette, nii et süda läks soojaks, oli nii hea. Ta nägi Vassilit enda ees, nagu oleks ta tõestigi siinsamas, kuulis tema lahket juttu, nagu oleks ta tõestigi rääkinud. Vassili sõnad olid unistustes alati head ja õrnad, just niisugused, milliseid ta igatses, milliseid ta ammugi polnud kuulnud ja võib-olla eales kuulda ei saa. Ja Hanna ise rääkis sellest, et ärgu ta viha pidagu, et andku andeks, rääkis, kui hea Vassil on ja et Hanna on armastanud ainuüksi teda ning armastab igavesti...

Et näha Vassilit, käis ta päeval mitut puhku kodus omaste pool; Vassili majast möödudes tõmbus ta vaistlikult pingule, piilus silmanurgast õuele ja aknasse. Ükskord nägi ta Vassilit ukse ees hobust rakendamas. Hannat märgates pööras ta aga selja — pärast oli Hannal terveks päevaks tuju ära. Teine kord nägi Hanna teda isa aiast: Vassil ajas koormast heinu maha ja vedas rehalasse. Ta ei olnud üksinda, vaid Manjaga, vana Dzjaniss oli ka seal, rääkis talle midagi...

Nüüd, kus Glušakkidel olid kartulid võetud, käis ta kodustel abiks, varjates ise oma elevust — ehk näeb

Vassilit kas või eemaltki, mis sellest, et naisega. Kartulipõllud olid isal ja Vassilil kõrvuti.

Vassilil polnud kõik kartulid veel ülal. Kuid Vassilit ega Manjat ei olnud, kartuleid kitkus ta ema üksinda. Süüdlaslikul toonil ütles Hanna talle tere.

«Ah ikka käsil veel?» küsis ta, et midagi ütelda.

«Ikka veel... Tegemist palju, kellel see aega...»

Hanna sai aru, et ema viha ei pea, ja tal hakkas kergem. Oodates, et teine ütleks, kus Vassil on, küsis ta:

«Mis tegemist?»

«Mis seal ikka! Garpina, Manja õde, see, kes Alešnikis, jäi haigeks. Nüüd siis sõitis Vassil Manjaga sinna. Mine tea, ehk tuleb tohter tuua või...»

«Ons ta kangesti haige?»

«Õde või? Näost koldne nagu haavaleht!...»

«Sa heldene aeg!» oli Hanna kaastundlik.

«Oh ää räägi! Nii kimpus, et...»

«Ma tahtsin kodustele appi minna... Nagu ikka peaks...»

«Nänäh! Ikka, ikka!...»

Hanna läks kodurahva juurde. Isa kaevas libedaks hõõrdunud labidaga kartulipesi lahti, võõrasema ja Hvedzka noppisid. Võõrasema sirutas selga, heites Hannale kahtlustava pilgu.

«Mis asja teil seal oli?...»

«Niisama. Ei midagi...»

Kartuleid võttes vaatas Hanna aeg-ajalt külla mineva tee poole: ehk tuleb juba? Mööda teed logistasid vankrid külast siia ja siit külla; Hanna jälgis erilise lootusega neid, mis pöördusid põllule: äkki on Vassil? Vassilit ei olnud.

Ta tuli pärast lõunat. Üksinda. Niipea kui Hanna teda nägi, tundis ta verd näkku uhkavat. Ta ei tõstnud pead, millegipärast ei suutnud üles vaadata, süda peksis kiiresti ja kuumalt. Ent pead tõstmatagi tundis ta, kuidas Vassil pärale jõudis, kuulis tema rataste näginat, tema häält. Mida ta emale ütles, sellest ei saanud aru, tuul viis sõnad ära.

Hanna sõitles iseennast: mis see'nd olgu, ähmi täis nagu mõni plikatirts! Kardab silmigi tõsta, nagu oleks paha pealt kätte saadud! Lollike! Oli tunne, et Vassil

vaatab siiapoole, peab teda silmas, näeb teda ähmitsevat. Aga temagi võtab just nüüd kätte ja vaatab samuti tema poole, otse silma. Arvaku mis tahes!...

Tõstiski silmad ja vaatas. End takka sundides, südamevärinaga. Vassil ei vaadanud, ta aitas emal kartuleid kitkuda. Nagu näha, oli ta täienisti oma tööst hõivatud. See paistis tema tööhoost, kogu tema olekust. Ei vaata, ei tahagi vaadata. Tühja temaga, ärgu vaadaku, kellel seda tarvis on!

Kuid Hanna ei saanud teisiti, pidi vaatama. Miski nagu tõmbas ta pilku ikka ja jälle sinnapoole. Sealtpeale, kui Vassil tuli, paistis kõik talle teistmoodi. Südames oli aimus, nagu läheneks äike, nagu veereks kaugelt siiapoole ammuoodatud ärev piksemürin, nii et ta värises kartusest ja rõõmust. Kõigi oma mõtete ja tähelepanuga oli ta nüüd seal, kus murekalt koogutas Vassil. Vassil oli nagu päris tema juures, nad nagu seisid näost näkku. Teineteist mõistvatena, heldinult, avali südametega...

Mispärast tuli ta üksinda? Kuhu jäi Manja, tema naine?

Ta kartis, et Vassil võib varem ära minna või et võõrasema jääb hiljapeale. Raske oli varjata rõõmu, kui õhtupoole võõrasema hakkas koju tükkima: loomad tahavad sööta. Kui rüpp oli täis, läkski ta vankriga ära. Ka isa läks: ohjad olid tema käes. Hanna jäi maha, üteldes, et ta tahtvat veel pisut kitkuda. Selga sirutamata noppis ta mugulaid ja loopis neid vaka sisse. Ehk küll pea kummargil, nägi ta otsekohe ära, mida oli oodanud: viimaks hakkas küla poole minema ka Vassili ema. Jäi ainult Hvedzka.

Langes varajane sügisene videvik. Inimesed ja vankrid kartulirüppidega lahkusid üksteise järel põllult.

Hanna süda peksis tugevasti ja ärevalt. Nüüd on kõige parajam aeg. Nüüd või mitte kunagi. Kas Vassil tõesti ei tule, ei taha tema juurde tulla? Pinevalt kuulatas ta, ootas. Ei, ei tule, ei taha. Aga nii kärsimatult oleks ta tahtnud Vassilit ligidalt näha, nii suur oli kartus, et võimalus läheb mööda ja iialgi enam ei saa niimoodi olla, nagu ammu unistatud — kahekesi, omavahel —, ja ta ei suutnud vastu panna. Viskas närtsinud kartulipealsed käest, unustas igasuguse kartuse,

unustas kõik ja läks kiiresti, päris jooksujalu otse Vassili juurde.

Vassil ajas end sirgu, pühkis käsi vastu pükse. Ta silmavaade oli tusane.

Hanna seisatas ta ees ja hingas sügavasti. Kui armas, kui ütlemata armas oli ta! Või oli see unenägu? Ta silmas paklasel, mullast määrdunud särgil kuidagi külgeporsitud lappi. «Küllap vist oma paigatud!» Ja tõusis kibe süütunne, hellus- ning haledushoog.

«Vassil . . .»

Rohkem polnud tal sõnu. Aga kuidas oli see öeldud — täpselt niisamuti nagu paljudel unetutel öödel, kui ta mõtles Vassili peale.

Äkki lõid Vassili huuled võbisema, abitult nagu lapsel. Ei suutnud ta kibestust alla suruda.

Nad seisid sõnatult. Hanna tegi juttu esimesena:

«Ammu pole enam kokku saanud . . .»

Ta ei ütelnud seda nii, nagu oleks pidanud, vaid millegipärast üsna rõõmsaltki. Vassil vastas jahedalt:

«Pole jah . . .»

«Oled sirgunud . . . Mees juba . . .»

«Eks ole aeg . . .»

«Ma nägin sind . . .»

Vassil ei hakanud pärima, millal.

«Sa panid hobust ette . . . Vist hakkasid kuhugi minema . . .»

Jälle vaikus.

«Nägin sind ise ka . . .»

«Sa pöörasid selja . . .»

«Mitte tookord . . . Kui sa koduste poole läksid . . .»

Hannat läbis rõõmuelevus.

«Millal?»

«Tunaeile . . .»

«Rehalate taga?!»

«Ma olin rehalas . . .»

«Sina? . . . Ma nägin Valodzkat . . .»

«Me kahekesi . . . Ma olin rehalas, värava taga . . .»

«Ja mina ei teadnud.»

Sõnad tulid nagu iseenesest, nad olid täis siirast, varjamatut kahetsust. Niisama avalalt, väikese pettumusvarjundiga laitis Hanna:

«Välja ei tulnudki... Pugesid peitu...»
«Meelega...»
«Miks siis?» Surutult küsis Hanna: «Olen ma sulle vastik?»
«Võõrad oleme... Sinul oma, minul oma...»
«Mina... oleksin tahtnud sind näha!... Kus — Manja on?»
«Alešnikis. Jäi õe seltsi...»
«Ons tal raske, õel?»
«On küll...»
Hannale puutus silma veel üks lapp, aga see oli korralikult peal, vist naise õmmeldud.
«Kuidas su käsi käib?»
«Niisama... Käib kah...»
«Manja on hea. Töökas... Korralik...»
«Korralik...»
Vassilil polnud isu naisest rääkida. Jälle tekkis lühike vaikus. Vassil sai oma võõrastustundest üle, küsis altkulmu kiiva pilguga:
«Aga sinul?»
«Ära parem küsi...»
«Rikas pärisperenaine!...»
Hanna huuled kõverdusid pilklikult:
«Pärisperenaine...»
Veel hetke suutis ta ennast pidada, ei näidanud oma meelekibedust ega kahetsust nagu tavaliselt. Nagu kõik need kuud, kõik aastad, kõigi eest. Oli juba harjunud oma tundeid peitma. Aga mis oleks tal varjata Vassili eest? Kellele siis veel südant puistata kui mitte Vassilile?
Ta silmad lõid leekima:
«Vasja, minul on sest rikkusest... siiamaani!» Järsult tõmbas Hanna käega üle kõri. «Kadugu kas või — põrgupõhja!»
Vassil sattus hämmingusse:
«Räägitakse, et sunnivad hirmsasti tööd tegema...»
«Oleks ainult see...»
«Oli veel kuulda, et pidavat peksma...»
«Kõike tuleb ette...»
Veel hetke kõheles Hanna — nii ammune ja juurdunud oli harjumus varjata teiste ees oma hädasid! Aga ainult hetke. Kauem ei oleks ta suutnud vaikida

ka parima tahtmise korral. Täie avameelsuse ja mingi ahastava otsustavusega tõukas ta suust:
«See on minu haud, Vasja!»
«Haud?...»
Vassilile ja iseendalegi ootamatult küsis Hanna samasuguse otsustavuse ning kirega:
«Vasja, kas sul kahju ei ole, et meil läks nõnda... rumalasti?»
Vassili kulmudele laskus vari. Hannal pole mingit tagamõtet, ta tahab ainult teada. Ainult teada, mitte mingisuguste kavatsuste või kasude pärast, vaid südame sunnil. Ta vaatas Vassili otsa, üheksainsaks ootuseks tardudes:
«Ei ole kahju või, Vasja?»
«Mis sest ikka...»
«Kas sa pole kahetsenud, ütle?!»
«Äh, jama!»
Vassilil on õigus, pole mõtet küsidagi. Sest milleks? Aga tema ju tahaks nii väga teada!
«Ütle, Vasja! Ma tahan teada!»
«Mis see enam loeb — on kahju või pole kahju?!»
«Ütle! Ma tahan, Vasja, ütle!... Kas sul pole kahju?»
«Äh, olgu'nd!» Vassil oleks nagu ütelnud: tahtmist kah inimesel mõttetusi suust välja ajada! «Kõigel on ju kriips peal...»
«Kriips peal?»
«Noh, nagu sa ise'p teaks! Sina ju...» Vassil vihastas. Vihastagu pealegi, siis on kergem, isegi parem kui jaheda võõrastuse korral. «Sinust see ju peale hakkas...»
Hanna soostus mingi erilise valmisolekuga:
«Minust jah... Minu süü... Minu...»
Sealsamas vajusid tal silmad vett täis. Ta kattis näo kätega.
«Inimesed näevad.»
«Las näevad. Mis siis, nutta kah ei tohi enam või?...»
«Hakkavad rääkima...»
«Las rääkida! Või kardad sa?»
«Mina? Mispärast mina?»
Hannal hakkas kergem: Vassil muretseb tema

pärast! Mõtleb tema peale — nii et päris ükskõikne ta pole.

Tasakesi, iseendas nagu kaheldes küsis ta:

«Ons sul... ons sul veel natuke meeles, Vasja?...»

See ei vastanud. Imelikud pärimised võivad neil naistel mõnikord olla. Pärivad ja pärivad.

Hanna mõistis ka sõnadeta.

«Sul on meeles, Vasja!... Vasja, mul on nüüd nii hea!... Muud midagi polnud mul vaja. Ainult seda teada, ja kõik!»

Ta naeratas läbi pisarate:

«Setupalju rõõmu siis minulgi!»

Vassil oli kuidagi mõtlik.

«Mis sa mõtled, Vassil?»

«Nojah... Kuidamoodi me's nüüd?...»

Hvedzka tuli nende poole. Vassili kulm tõmbus selle peale pahaselt kortsu. Hanna mõistis: talle ei meeldi, et peab jutu lõpetama. Aimates, mis soov Vassilil oli tekkinud, missugused sõnad mehe rahututelt huultelt kohe võivad tulla, ütles ta ise:

«Vasja, saame veel kokku!»

«Mismoodi?»

«Noh, ma... tulen... Ainult et kuskohta?»

«Aga millal?»

«Kas või homme! Kui pimedaks läheb...»

Vassili pilk oli niisugune, nagu oleks ta ise kutsuja olnud:

«Rehala juures ehk? Seal, kus õunapuu?...»

«Hea küll.»

Tagasi minnes ei tundnud ta jalgugi all. Oma põllul haaras ta äkki ülemeeliku tuhinaga Hvedzka ümbert kinni, kaisutas teda. Oleks tahtnud naerda, hõisata: ta pole unustanud, ei hakanud sõimama, armastab! Armastab!

3

Ei sel ööl ega teisel päeval juhtunud enam midagi iseäralikku, pealtnäha oli kõik nagu kogu aeg. Ikka ühtviisi ohkis teispool ust ämm, ühtviisi kärises Javhim norsata, vaevalt saanud voodisse heita, ühtviisi

ehmunult krapsas Hanna hommikul üles, lüpsis lehma, pani tule ahju, väsis igapäevaste argitalituste kallal ära nagu ront. Aga kogu öö lamas ta sõba silmale saamata ja naeratas pimedusse oma vaikset, vägisi huuliletikkuvat naeratust, samuti kippus päevastelgi käimistel-toimetustel vägisi peale naer, juubeldav rõõm. Jalad olid kerged, käed käisid osavasti ja kärmelt, nagu polekski see töö olnud harilik ega nii vastumeelne. Mis ta iganes tegi, kogu aeg viibis ta mõtetega Vassili juures: meeles oli viimne kui näoioon, viimne kui õrnuseavaldus, viimne kui sõna sellest avameelsest ja raskest kõnelusest, millel pidid olema väga suured tagajärjed. Hetkekski ei vaibunud Hannal ootuselevus, see aina lisas kärsimatut rõõmu ja erutust.

«Täna! Täna õhtul!...» otsekui hõiskas temas midagi. «Täna!... Jõuaks ometi juba õhtu!...» Aegajalt tungis selle hõiskamise sekka kartus, et äkki tuleb veel midagi vahele, aga see ei suutnud rõõmu taltsutada. Ikka ja ikka helises, pillerkaaritas mõtetes ja rinnas: «Täna õhtul!...»

Kiivas vanaeit pani varstigi tähele seletamatut muudatust, jälgis teda kahtlustava pilguga.

«Mis sa peaksid küll laksutama nagu kurjast vaimust vaevatud...» porises ta Hannale järele.

«Hais ninas sel vanal koil! Laksutan jah!... Ikka laksutan! Ainult mitte kurjast vaimust vaevatult!» mõtles Hanna tigeda rõõmuga, kättemaksuhimuliselt. Ta läks oma tuppa, nägi polutil ja laual päikesevööte, näeris valjusti. «Mis imetore ilm! Nagu pidupäev!... Ja miks mitte pidupäev? Ikka pidupäev, minu pidupäev!»

Pärast lõunat ütles Hanna tehtud ükskõiksusega, püüdes näida rahulik, et ta tahaks kodustele appi minna. Vanamoor, kes juhtus parajasti nende toas olema, salvas:

«Äh, ise nimepärast perenaine! Perenaine! Muud pole mõttes kui külakoerad, võõrad! Võõrad talle rohkem meele järgi!»

Hanna kähvas, varjamata oma vihkamist:

«Minule ei ole nad võõrad!»

«Kuidamoodi sa haugud emale vastu?!» karjus

vahele Javhim, võttes nagi otsast suitsed: ta tahtis hobusega metsa sõita.

«Kuidamoodi ma haugun? Nii, nagu asi nõuab!»

«Pole sa utsitada saanud, nagu näha!»

«Ei ole! Ja kes sulle üldse varba peale astus?...»

«Javhim, kuidas sa seda lubad! Kuidas sa kannatad seda!... Nõndamoodi siis tasutakse — sinu headust!»

Javhim ütles ähvardavalt:

«Kui pole utsitada saanud, siis mina utsitan!»

«Utsita! Utsita teda, Javhim!»

«Hilja utsitada! Ja pole teist minu utsitajaid!»

Üllatatult jäi Javhim naist vaatama. Midagi uut ning ebatavalist oli temas, tema häälekõlas ja silmavaates. Javhim oli harjunud nüri, masendatud alistumisega ja see, kuidas Hanna praegu ta endaga ja emaga rääkis — julgelt, sõltumatult, isegi väljakutsuvalt — oli arusaamatu.

«Sina ütled, et minust pole sinu utsitajat?!» Javhim tõmbus näost tumepunaseks. Ta käed hakkasid värisema. Äkki röögatas ta: «Kellest siis?!»

Raevust meeletu, tõstis Javhim suitsed. Kuid Hanna jõudis ennast kaitsta, pani käed näo ette ja tõmbus kössi.

Hoop plartsatas vastu käsi ja lõuga.

«Kellest siis?!»

Javhim lõi teist korda.

Ta ei arvanud, et Hanna peaks nüüd põlvili langema ja armu paluma, sest oma naist ta juba tundis. Kuid ta ootas, et Hanna vähemalt nutma hakkab. Ennemaltki oli ta ju vahel nutnud. Ent nüüd ta ei hakanud. Kui Hanna käed silmade eest ära võttis, nägi ta, et need olid täiesti kuivad. Ta vaatas Javhimi peale nii sügava vihkamisega, et see hetkeks isegi kohmetus. Siiski ähvardas Javhim veel:

«Ma sind veel utsitan!»

«Aitäh!... Oled juba utsitanud!...» Hanna hääl kähises karedalt. «Ei ma unusta!...»

Hanna käsi oli suuraudadega katki löödud, sellest voolas verd tilkhaaval põrandale.

Vanamoor ei lausunud sõnagi, vaadates kord minia, kord poja poole.

«Pea meeles!» Raskelt pööras Javhim selja, virutas plartsatades ukse kinni, siis mütsusid sammud vööruses ja esitrepil.

Pärast tema äraminekut ei vahetanud Hanna ämmaga ühtainsatki sõna. Varsti veeres vanker akendest mööda, kostis värava avamise ja sulgemise krägin. Vanamoor seisis akna all ja saatis Javhimi pilguga, kuni hobune tanumal silmist kadus.

Hanna hakkas koduste poole minema. Eit seiras teda vaenulikult, tigedalt, kuid ei ütelnud midagi.

Ilm oli endiselt selge — haruldaselt, ebatavaliselt selge nii hilise sügise kohta. Ent nüüd, minnes mööda Kurani tanumat, pistandite äärest läbi, polnud Hannal enam silmi selle piduliku selguse jaoks. Inimesi tuli vastu, nad teretasid, tema vastas pealtnäha rahulikult, varjates oma meelenukrust. Mõned vaatasid talle veel järelegi, aimates, et tal on midagi südamel, kuid seda ei pandud peaaegu millekski: eks olnud ju teada, mis elu ta Glušakkide juures elab...

Tänav lainetas äärest ääreni sitkest tõkatmustast porist, mis ei jõudnud enam ära kuivada. Keskel oli pori hobusejalgadest ja vankriratastest läbi songitud, seal oli ta nii sügav, et rattad tihtilugu vajusid rummust saadik sisse. Jalakäijad katsusid enamjaolt pistandite äärest läbi saada. Pori oli juba külm, Hanna paljad jalad hakkasid lausa sädelema, kuid ta ei hoolinud sellest.

Isa oli Hvedzkaga rehemaal kartuleid kuhja panemas. Hanna hakkas nendega mugulaid noppima. Usinasti töö juures, omainimeste seas, jäi ta vähehaaval rahulikumaks, mõtlemine muutus selgeks ja otsusekindlaks. «Ei, liig mis liig!... Misjaoks siis ülepea elada, kui sedamoodi... Minema lähen, hoopis minema!...»

Vahetevahel mõlgutas ta kohtumisest Vassiliga, meenutas veel kord heldimusega iga sõna, mis see oli ütelnud, mõtles lähenevale õhtule. Nii elevil ja erutatud oli Hanna. Kas läheb täna õhtul kõik täide, kas Vassil ikka tuleb? Mis siis, kui äkki mingi asi neid peaks takistama? Mis siis, kui Vassil ümber mõtleb?

Küll oleks see hirmus! Vassil on ju praegu

tema ainukene rõõm ja lootus. Tuleb küll, miks ei tule — nii lohutas ta ennast, püüdes maha suruda erutust.

Pimedikus koduste seltsis õhtust võtnud, läks ta otsemaid õue, sealt aia kaudu rehemaale, rehalate taha rööbasteele. Enne Vassili rehala juurde jõudmist ta seisatas, et ennast koguda: nii kõvasti, järelejätmatult peksles süda. Miks ta küll nii hullusti peksleb — rahutult, erutatult, kartlikult?...

Jalad võttis kangeks. Oli külm. Tugevate iilingutena lõõtsus vinge tuul, piitsutas vastu nägu, tungis krae vahele: õhtu oli päris kõle. Vaevalt suutis Hanna külmavärinaid alla suruda. Taevas seisis väga madalal, ainult kuskilt soo tagant paistis kitsukene ihmjas valgusviirg. Rehalad, pistandid ja puud hämutasid vettinud pimeduses. Ta jõudis Vassili rehala juurde. Kuulatas, lükkas tasakesi värava lahti. Siin rehala nurga taga peab olema õunapuu. Paistabki sealt. Kus Vassil on? Teda ei olnud. Hanna nõjatas vastu õunapuud, jäi kuulama kaeblikku müha raagus õõtsuvates okstes...

Juba kaugelt kuulis ta sammude krabinat. Keegi tuli rehemaa poole. On see tema või pole? Läheb ta jalgrada kaudu mööda, siis pole see Vassil, pöördub aga siia, siis on. Pinevusega jäi ta ootele. Tulija pöördus siiapoole, lähenes, pimedusest kerkis ta tume kogu.

«Sina või?» sosistas Hanna.

«Jah.»

«Jäid hiljaks...»

«Sain hilja koju...»

Nad seisid ja vaikisid ootavalt, kuid ühtaegu tõusis neil tunnete kuumus. Ei olnud need tunded enam rõõmsad ega muretud, ei olnud ootamine mõnus: kõik oli hoopis teisiti kui siis, kolme aasta eest, millal Vassilil polnud naist ega Hannal meest. Kuid mitte ainult ühe mees või teise naine polnud selles süüdi. Vassil ja Hanna ei mõtelnud praegu kumbki nende peale, nad elasid täielikult jällenägemishetkele, teadsid ainult seda, et jälle nad on pimedas kahekesi nagu omal ajal. Ent siiski jäi kunagine rõõm ja omastunne tulemata. Midagi küll lähendas neid, tõmbas

teineteise poole, aga see ühtlasi ka pidurdas, tõukas eemale.

Üksinda läbielatud kannatused, loendamatu hulk päevi ja kuid oli tulnud piirina nende vahele... Ei saanud Vassil ja Hanna ühtäkki aru, olid nad teineteisele võõrad või mitte...

Vassil tundis, et Hanna väriseb.

«Külm või?»

«Jah-ah...»

«Lähme rehalasse. Seal tuulevarjuke.»

«Ei maksa. Varsti k-koju m-minna...»

«Aega on.»

Siiski läks ta Vassiliga kaasa. Kuulekalt lipsas ta poikvel väravate vahelt rehalasse. Siin tundus soojem — vihe tuul ei käinud nii peale. Aga põrand oli külm nagu jää.

«Siin postidetaguses on põhud,» ütles Vassil tasakesi.

Kohev põhk vajus nende all kokku, nad vajusid sügavale. Hanna kaevus jalgupidi põhu sisse ja kohe hakkas mõnusam ning soojem. Ninna tungis repetanud katuseõlgede, rabamispõranda, värske, hiljuti rabatud rukkipõhu lõhna. Kuskil ülal katuse all sirtsus unine varblane.

Kohmetult, nagu esimest korda elus, pani Vassil Hannale käe ümber õlgade.

Hakkas teda paitama, katsus enda vastu tõmmata. Esialgu arglikult, kõhklemisi, aga mida enam edasi, seda julgemalt ja ägedamalt. See polnud enam omaaegne häbelik, saamatu Vassil. Kuid Hanna ei mõtelnud sellele. Ega temagi olnud enam tänapäine. Ja tühja sellest: neil oli ju nii hea. Hanna ei hakanud puiklema, vaid surus end ise mehe vastu. Ta suudles Vassilit, nii et see pidi käes ära lämbuma, surus end veelgi lähemale, veelgi lähemale, värisedes üleni nagu palavikus, tules, mis temas leekis, kärsimatuses, kires — ikka lähemale, ikka lähemale...

«Vasja, kallis! Armas!... Vasja!...»

Pärast lamasid nad vaikselt ja taltunult. Hulk aega ei ühtki sõna. Viimaks pahvatas Hanna ahastusega:

«Vasja, minu jõud ütleb üles!...»

Vassil pööras näo tema poole, nagu poleks aru saanud.

«Võib-olla lähen... jõkke...»

Teine ehmuski pisut:

«Nooh, mis sa'nd... ometi...»

«Ütlen ainult sinule... Ära rohkem küsi! Ei taha temast rääkida!»

Tormakalt, kirglikult sosistas Hanna:

«Minu kõige kallim!... Ainukene olid sa mul!... Ja ainukeseks ka jäid... ehkki ma sind silmaga ei näe... Sina, ei kedagi muud kui sina!... Ja kõik on vale, mida tookord räägiti — minust ja temast. Täitsa vale. Ei olnud enne pulmi meie vahel mitte midagi! Jumala nimel võin seda kinnitada, nagu pihtimisel tunnistada! Mis häda mul valetada. Kõik need lõksutused olid valed!... Sina olid mul ainukene ja ainukeseks oledki jäänud. Võib-olla ma praegu sellepärast veel elangi, et sina oled olemas... Ka praegu oled sina mul ainukene, oled mu rõõm. Sellepärast ma tulingi. Ära sa midagi paha arva...»

«Ega ma arvagi...»

«Ehk polekski pidanud — kokkusaamist nuruma, aga ma tahtsin nii väga natukenegi kahekesi olla! Mõni sõnagi rääkida, mõni sõna kuulatagi...»

Äkitselt tunnistas ta valuliselt:

«Küll olin ma tookord sinu peale vihane. Sa ei uskunud! Teisi uskusid, aga mind mitte!...»

«Inimesed rääkisid ju...»

«Rääkisid!... Ja siiski oleksime ehk ära leppinud, kui mitte võõrasema... Tema isu käis ju nii kangesti Kännu nodi järele! Tahtis Kännu suguvõssa saada!...»

«Ei suutnud ma järsku kuidagi harjuda, et sa läksid...»

«Mõtlesin pärast ise ka, et mis sigadusega ma hakkama sain! Kuidas ma küll võisin nõndaviisi teha! Kuidas ma küll võisin!»

«Mis seal oma tahtmisest...»

«Aga tuleb välja, et süüdi olen ise.» Kalgilt ütles Hanna: «Ise olen süüdi! Ja ise kannatan nüüd — eluotsani!»

Häid inimesi leidub ilmas ikka. Üsna pea kanti jutt Hanna ja Vassili kokkusaamisest Glušakkide majja. Esimesena sai haisu ninna vanaperenaine. Ta tuli selle uudisega nähtavasti kellegi naabrinaise poolt ning pistis sealsamas Hannat häbistama ja sõimama. Varsti oli vanamehelgi aru käes — see ei lausunud küll sõnagi, kuid torkas oma tuhkrusilmadega nii, et Hannal süda hirmust tardus.

Javhimi polnud kodus. Alles õhtu poole tuli ta põllult. Niipea kui ta väravast sisse pöördus, tahtis eit tema juurde tormata, kuid vana Glušak käskis tal õuest ära tulla. Vanaperemees läks Javhimi ja vankriga saraja ette. Siis tulid nad seltsis tuppa. Sisenedes käskis vanamees perenaist, et andku süüa, ja Glušakid istusid õhtulauda. Nähtavasti istus ka Javhim, sest ta ei tulnud kohe Hanna juurde, kes oli teises toas ja ootas tormi.

Ta teadis, et nad on pojale juba kõik ära rääkinud — Javhim teab kõik. Istub seal, järab nohinal süüa, viha keeb. Läbi kinninaelutatud ukse kuulis ta: kõik vaikivad, ei vaheta sõnakestki, kõik on maruvihased, ihkavad kättemaksu. Hanna südamesse sadestus pahaendeline valu: mis nüüd küll tuleb? Hirm kihutas takka — põgene eest ära, päästa ennast! Aga mismoodi sa põgened ja kuhu sa põgened — mehenaine!... Mis see aitab! Niikuinii pole pääsu — varem või hiljem! Niikuinii... Ja milleks ta nüüd väriseb — oli ju ometi teada, et muud sellest ei tule!... Kõrvu kostis seinakella ühtlane mõõdetud tiksumine. Õues hakkas uluma pime koer. Venivalt, pikalt...

Hakkasidki lauast tõusma. Javhim läks välja. Otsekohe on ta siin. Uks avanes, raskelt rontsusid saapad, lähemale, lähemale. Hanna tõmbus kössi.

Javhim seisatas ta kõrval. Vaikis natuke aega, oli kuulda ainult tigedat rasket nohinat. Aga esimesed sõnad kõlasid isegi nagu rahulikult:

«Jälle käisid — libamas?...»

«Millest sa räägid?» teeskles Hanna, nagu ei saaks aru.

«Ei teagi või?»

Ta silmad puurisid Hannast läbi. Suu oli tigeduse, viha ja raevu pärast viltu kiskunud. «Metsaline!» käis Hannal läbi pea. «Nüüd lööb maha! Tapab!...» Ta tundis end nõrga ja abituna, kuid katsus hirmu alla suruda, et Javhim ei näeks, et ta kardab... Ja ega ta kardagi! Tühja kah — tulgu mis tuleb!... Niikuinii — varem või hiljem!...

Nagu muuseas jõudis ta märgata, et ämm sealpool ust enam nõudega ei kolistanud — ju ta piilus läbi seinapragude. Vanamees ei teinud häält — seal kuulati, oodati...

«Ei teagi või?»

«Võib-olla ütled ise!...»

Javhim prahvatas:

«Lir-rva!»

Enne kui Hanna jõudis kõrvale tõmbuda, raksatas Javhimi rusikas talle vastu lõuga nagu kaalupomm. Ta justkui niideti põrandale maha, ilma et oleks karjatadagi jõudnud. Pani ainult käed näo ette. Metsikult, kõigest jõust virutas Javhim jalaga, veel teisegi korra — Hannal lõi hingamise kinni. «Lööb maha!... Löögu, kui tahab!... Ükskõik!...»

Javhim ehk olekski ta maha löönud. Ta raev ei leidnud kustutust, vaid läks pekstes veel suuremaks. Kõige rohkem marru ajas teda see, et kõlvatu naine häältki ei teinud, ühtki oiet kuuldavale ei toonud! Rääkimata armupalumisest, ei näidanud ta sedagi, et valus on!... Vihast meeletu, ei pannud Javhim tähele, millal vööruse uks oli lahti tõmmatud. Uksel seisis Stsjapan, kuna vanaeit teda kinni hoidis, katsus tagasi tirida.

«Stsjapan, mis sa'nd... Ära tüki vahele...»

Kuid Stsjapan rabeles enda lahti, sööstis Javhimi juurde, tahtis teda Hannast eemale tõugata. Kah poisikesel aru — Javhim äigas talle nii tugevasti, et ta kukaltpidi vastu ahju kolksatas:

«Sõrad eemale!!!»

Seal aga jurkas Stsjapanile appi vana Glušak, kargas ärritatult nagu kull Javhimi ette, tonksas pojale rindu:

«Jäta! Jäta, ütlen ma!»

«Papa, mine ära,» kähistas Javhim. Näost punane,

silmad metsikud, peatus ta hetkeks ja oleks nähtavasti isagi kallale tormanud. Kuid Glušak müksas teda veel kord ja sisistas tigedalt:

«Tola! Oinapea!»

Andmata pojale mahti ennast koguda, tõukas Glušak ta eemale. Veel kustutamata vihast üleni värisedes tõmbus Javhim tagasi ja istus lavitsale. Glušak aga riidles temaga kurjalt nagu poisikesega:

«Peksa, aga pea piiri!»

Vihaselt, üdini puudutatud häbissejäämise pärast astus Javhimi ette Stsjapan:

«See, see on... Selle eest, tead, mis võib saada!!»

«Ära torgi nina vahele!»

«Teine kord kaeban miilitsasse!» karjus Stsjapan. «Kohtu alla lähed! Vangi!»

«Käi kaugemale!» raksatas Javhim uuesti, nii et ta lavitsal kohaltki kerkis. «Või muidu ma...»

Halimon torkas pilguga Stsjapani, siis Javhimi ja andis nooremale käsu:

«Mine minema! See sinusse ei puutu!»

Glušak vaatas ümber: minia oli juba püsti, seljaga nende poole, veidi kõveras, käsi vastu külge surutud. Aeg-ajalt käis temast mingi sisemine valukramp läbi, ta oleks otse kisendanud, aga vaikis siiski. Vaikis ka Javhim, kelle ärritus polnud veel vaibunud — ta metsikud silmad olid tardunud, otsekui pimedad. Vanamees nägi ära, et iga hetk võib ta jälle Hanna kallale tormata.

Glušak viis Javhimi oma tuppa...

Hannal lõhkus külje sees tuline valu, nii et pani hingamise kinni. Külg huumas nagu vikatist lõigatult. Valu oli suur, lihtsalt väljakannatamatu. Kuid ta pidas vastu, lohutades iseennast: noh, esialgu kõik, kõige hullem on möödas! Räägiti ära, ta sai teada, tasus kätte... Mis siin enam varjata, mis siin enam kartagi!...

Kõrvaltuppa jõudnud, kibeles vana Glušak ära torkama, ehkki ta nägi, et Javhim millestki teada ei taha:

«Eks ma sulle ütelnud, eks ma ütelnud, kui sa naist tahtsid võtta! Eks ma ütelnud, et sisse lendad! Aga kes see kuulab!... Tahetakse aga isast targemad olla! Kus

isa pea midagi jagab! Isa ju loll!... Katsu nüüd, mis mekki on! Said oma tahtmise!...»

Vähe aja pärast lisas ta manitsevalt:

«Ainult et kui utsitad, siis ettevaatlikult! Pea piiri! Kui ise tahad terve nahaga välja tulla!...»

Javhim ei vastanud midagi.

5

Sellest päevast peale valitses Glušakkide majas jälle lakkamatu sõda.

Ei läinud ühtegi päeva, kus Javhim poleks vihaselt Hannat sõimanud või armuheitmatult peksnud. Hanna talus peksmist vaikides nagu alati, ainult ta pruunides silmades lõkkas kuri alistamatusetuluke. Teineteise kõrval tegid Hanna ja Javhim kodus tööd, istusid söögilauas ja magasid voodis, aga olid nagu ületamatu seinaga eraldatud. Nagu vaenlased olid nad, kes ahelaga kokku needitud.

Nüüd istus Javhim õhtuti kaua Larõvni pool. Hanna heitis enne teda pimedas voodisse, aga uni ei tulnud — rusuva, vaibumatu hingetusaga ootas ta nagu karistust, millal trepilt lähenevad rontsuvad jalaasted. Ikka ja alati ühtemoodi: juba ette oli kõik teada, mis siis on, kui ta koju kooberdab, ise juua täis ja torsakil.

Javhim koperdas käsikaudu voodi juurde, räntsatas istuli ja hakkas nohinal saapaid jalast kiskuma. Need ei tahtnud tulla, ta lajatas vihase kolmekordse. Saapad maas, virutas ta need kolinal nurka ja ronis teki alla.

Hanna tundis teravat jälki samagonnihaisu, mis oli nüüd Javhimi juures tavaline, kuulis rasket tigedat nohisemist, ise aga lamas hiirvaikselt, nagu ta magaks. Kuid see ei jahutanud meest sugugi, vaid ümberpöördult, ajas veel rohkem vihale.

«Lita!» sõimas ta. «Närakas!» Igal õhtul olid sõnad isesugused, aga nende tähendus oli ikka üks ja sama. «Kus nüüd leidis! See on talle parem! See tatipasun!...»

Hanna ei vastanud sõnagi — mitte ainult sellepärast, et Javhim vastuvaidlemist ei sallinud. Ta ei taht-

nud ega osanudki endale õigustust või vabandust leida, ei hakanud otsima teed lepituseks. Isegi siis, kui Javhim sellest vaikimisest ja kangusest sootuks raevu sattudes hakkas metsikult Hanna õlgu murdma ja käsi väänama, kannatas ta valu ära ega palunud armu. Ainult paaril korral, kui tõesti enam kannatada ei suutnud, ähvardas ta rajooni kaebama minna või ära joosta...

«Katsu sa oma nina rajoonis näidata!» sisistas Javhim. «Katsu ainult, siis veel näed!... Ei jookse sa kuhugi! Kabla otsas toon tagasi! Nagu pulmahata!...» Mitmel korral ähvardas ta, nagu oleks see juba kindel otsus: «Maha löön! Ära tapan, kui sa midagi tegema peaksid!... Pangu kinni, mõistku vangi, saatku või Solovkisse! Sitta kah! Niikuinii on su elu läbi, kui midagi tegema peaksid!...»

Hannale oli selge, et see pole tühi sõnadetegemine, et kui asjalood nõuavad, viib Javhim oma ähvarduse täide. Vahel kartis ta sellepärast nii väga, et ei saanud mehe kõrval rahulikult magadagi, vahel aga tundis kergendust, polnud mingit hirmu: elu hullem kui hull, mis ta küljes rippuda — sülita ta peale! Ainult ühes asjas jäi Hanna muutmatuks: teades, et peale viha ja tooruse on Javhimil tema vastu veel mõnesuguseid tundeid, ei hakanud ta meest kunagi kahetsema, ei haletsenud teda selle pöörase armastuse pärast. Kahjutunne ja osavõtlikkus tema vastu olid Hanna südamest otsekui tulega välja kõrvetatud.

Tundes õlgu Javhimi «paitustest» kirvendavat ja kogu keha valutlevat, leidis Hanna troosti selle meenutamisest, kuidas ta oli kohtunud Vassiliga, kui rõõmurikkad olid olnud jällenägemised, mõned niisama südamlikud-tundeküllased kui viimane, mõned aga sellised, et olid nagu ammugi ununenud.

Ühtaegu rõõmus ja kibe oli meel nendest mälestustest. Paljustki oleks ta nüüd loobunud, et tagasi saada seda muretut tuisakat õnne, mis kunagi oli ise ta juurde tulnud! Kui sedamoodi ta kõrval poleks mitte Javhim, vaid Vassil — mis sellest, et sõnaaher, mossis, mingi äparduse pärast pahane, mis sellest, et vahel tema vastu ülekohtune ja umbusklik, aga kõigele

vaatamata nii ihaldatav, nii kallis ja südamelähedane. Kõige armsam, kõige kallim — ainuke ilma peal.

Ikka ja jälle tulid unetute ööde silmitus läppunud vaikuses Hannale ühesugused mõtted-unelmad: kuidas saaks veel kord kokku, kas või silmapilgukski, et üksainuski sõna vahetada! Kuumlevas üleserutatud mõttekujutuses tõusid ilusad õnneküllased pildid nagu unenäod ilmsi. Tema läheb rehalate tagant koduste juurde ja äkki saavad nad kokku. Ei hingelistki kuskil, ainult nemad kahekesi. Vassil on sellest nii rõõmus, et ei jää kahtlust — siin ta ootas, ootas pikisilmi. Seisab, sõnagi ei räägi, surub ainult kätt ja veel nii valusasti, et hakka või karjuma. Aga Hannal nagu polegi valus, pigistagu pealegi, pigistagu!... Teinekord jälle — Hanna on istjatsitel, ketrab naistega linu. Mõned mehed astuvad sisse juttu ajama, Vassilgi teiste seas. Istub, vaikib, ei ütle Hannale sõnakestki. Ka Hanna vaikib ega tõsta silmigi — teada ju, kuidas naised vahivad. Ei vaata Vassili poole, aga ikkagi näeb kõik ära. Saab kõigest aru, Vassili mõtted on nagu peo peal. Ja teine niisamuti... Hanna võtab kedervarre, teeb minekut, justkui läheks koju... Vassil üsna pea temale järele... Jällegi kahekesi nagu omal ajal pistandi ääres... Pime, tibutab vihma, aga neil on nii hea, nii hea...

Aeg-ajalt takerdusid ning jahtusid ta unistused teistsuguse, palju kainema mõtte tõttu. Eks ta teadnud ju, et need ootused on asjatud, ainult haiglane sonimine. Asjatud — mitte sellepärast, et tema enda järele valvatakse, et ta on nagu vang, vaid pigem sellepärast, et Vassil vaba ei ole.

Sellistel puhkudel tundis ta ennast kohutavalt, lootusetult üksildasena. Südant kõrvetas meeleheide, koos mässava ülekohtutundega tikkusid järjest sagedamini peale ja vallutasid teda palavikulised, hulluks tegevad mõtted: olgu kõigel järsk lõpp, ühe hoobiga! Pisut hirmu, lühikest aega valu — ja pole enam Kände ega mingit vaevlemist! Gliništšõ järve Kuradisilmas leiad rahu otsekohe!...

Lootusetuse ja meeleheite silmapilkudel aga sai ta tagasi usu ja julguse: veel pole kõik kadunud! Kõike

saab veel parandada: maailm on suur, seal leidub ruumi ka tema ja Vassili õnne jaoks! Ta näeb ju ometi, et Vassil oma Manjat ei armasta! Kui kutsuks ta kaasa, läheks temaga kas või maailma otsa, et leida oma õnne!...

Ei iial olnud see Glušaki värk talle nii vastik kui nüüd. Kõik jumala päevad tundis Hanna end nagu orjatüdrukuna, nagu vangina, igalt poolt vaenlastest ümber piiratuna. Nagu varemaltki tegi ta kõik tööd, mis tarvis oli, aga töötas nagu masin, vihates ja kirudes kogu Glušaki elamist-olemist ja Glušaki värki. Mitmelgi korral needis ta iseendas Glušaki lautu, Glušaki rehalat, Glušaki sigu ja lambaid, Glušaki penisid. Needis, tellides vaikivalt taevalt sellele kõigele hukatust.

Vahel möödus terveid päevi, ilma et kellegagi oleks sõnakest vahetanud või kellegi otsa vaadanud. Ei katsunud temaga juttu teha ka nemad, ainuüksi Stsjapan oli seletamatul kombel Hanna poolt ja rippus ta küljes oma andunud pilguga — kuid see nagu ei märganudki tema poolehoidu, nagu ka teda ennast.

Nõnda siis elati: sõna lausumata toimetati toas, töötati lautades või rehalas, sõna lausumata istuti söögilauas. Igas tükis ja ikka-alati olid nad võõrad, pahasoovlikud — vaenlased, keda saatus nagu pilkeks oli ühe katuse alla toonud.

6

Veel samal päeval, kui jutt Vassili ja Hanna kohtumisest Glušakkide kõrvu kanti, said sellest teada ka Rähnid. Esimesena kuulis hullust uudisest Vassili ema Jüsku-Ignati naiselt. Rähni eidel jäi suugi koledast ehmatusest lahti, aga ta ei näidanud sugugi, kui raske mure sellega ta südamele langes.

Ka kodurahva ees ei lasknud ta oma ärevusel välja paista. Ainult sellest, kuidas ta ikka ja jälle kord Vassili, kord Manja peale vaatas ning neid silmas pidas, oleks võinud arvata, et tal midagi südant rõhub. Varjates oma hirmu, kaperdas ta sulava lahkusega Manja ümber, püüdis talle abiks olla kus iganes sai, temale

meeldida. Ta nagu katsus Manjat tröösti da, talle rõõmu valmistada vastutasuks ülekohtule, mida Vassil oli teinud.

«Mis tore poiss!» kummardus ta Manja kõrval kätki kohale, milles oli Vassili poeg. «Kidi-kõdi, kidi-kõdi! Ja mis tark!... Nii tillu-lilluke, aga arusaamist juba küll!... Naerab! Kidi-kõdi, kidi-kõdi!...»

Manja tegi oma talitusi nagu alati pikaliselt, nagu lodevaltki, pikaliselt ja lodevalt talus ta oma tüsenenud keha. Teda kogu aeg tähele pannes, võideldes oma erutusega katsus Vassili ema ennast igati rahustada: «Ei tea midagi!» Ta küll rahustas ennast, aga rahulikumaks ei jäänud: oli ju teada, et peagi jõuab silmapilk, kus temale, Manjale, kõik ette räägitakse. Ikka räägitakse, ei see jää kuhugi — jõuab ta isa kõrvu, nagu ka Manja enda kõrvu. Ei osanud eit enam kuskilt nõu-abi loota.

Madalukese hurtsiku kõrvalt, kus nad veel peadjalad koos elasid, kostis kirveste kopsimist, töö rahulikke hääli: raiuti uut maja. Seinad olid juba püsti, parajasti pandi nõumpuid: peaks õietigi rõõmus olema — mis seal enam, varsti võta kätte ja koli sisse! Aga säh sulle prahmakat! Oleks veel sarikate panijaks keegi teine, aga just Prakop ise oma poja Pjatroga — Manja isa ja vend. Aitasid palke vedada ja koorida, aitasid üles raiuda, ja nii hästi veel raiutud, et vahi või silmad peast: tore, ruumikas, kahe toaga — maja, missugust nemad, Rähnid, omal jõul ialgi poleks saanud. Ütlemata hea meel oli tal Vassilist: poiss on omadega mäel, sai kätte, mida tahtis! Vaata ja imesta, nüüd on ta järje peal ja kogu pere ühes temaga! Ja äkki — säh sulle!... Arvas küll, et ammugi on tal see Hanna unustatud, unustatud ja meelest-mõttest läinud, aga mitte sugugi — tuleb välja, et pole ta unustanud ega maha jahtunud. Jälle õhku täis, jälle jookseb selle järele — küll on nuhtlus! Sestap ongi ta viimasel ajal nii tujust ära ja endassetõmbunud, muudkui tölsib kuidagi vastumeelselt siia-sinna, nagu pilves, nagu hauks mingeid mõtteid! Ema katsus ära arvata, mis põhjusel, kartis, et äkki on haige. Kae nüüd, kus see haigus on!...

Ammugi polnud Rähni eit tundnud nii suurt hingeärevust kui sel päeval. Seal kaperdas ta Manja ümber, siis jooksis õue vaatama, mis nägu Prakop ja Pjatro on, mis Vassil teeb. Prakop ja ta poeg töötasid rahumeeli edasi, ei nad teadnud veel midagi. Ka tanumat ja naabriõuesid pidas eit silmas: kõik möödaminejad, nagu talle tundus, vahtisid üpriski põnevil ja muiates aknaisse ning käsil maja poole, mille seintel mehed ametis olid.

Ta keetis oma kõige vägevama peedisupi, pani lauale kõige suurema leivapätsi, tõi kena käntsaka pekki ja lõikus siilud pannile. Lõpuks tuli ta veel käsikambrist higistava samagonnipudeliga, pühkides seda põlle sisse, ja kui see lauale pandi, läksid isegi Prakopi silmad mustade tolkvel kulmude all imestusest jõlli.

«Võtke õige piisake külmarohtu ka!» ütles eit, sulades lahkusest.

Prakop vaikis, Pjatro aga vangutas heameelest pead ja naeris:

«Äkki käsi na lahtiseks läinud, mammike! Või ehk tahate täna juba soolad-leivad välja panna?»

«Ah, mis soolad-leivad!» oleks eide suust peaaegu lipsanud murelik ohe, aga sedamaid manas ta rõõmsa näo ette ja naljatas: «Näh, kardan, et äkki viin hingab ää!» Hoolitseva perenaisena hakkas ta Prakopi ja Pjatro juures õiendama. «Võtke siis külmarohtu, mu kullad-kallid! Ilm ju na külmaks läinud. Sügist, kui ütelda, pole kuigi kaua pidanud, aga juba nii külm, et... Juba siin allgi, kui tuulehoog tuleb, siis kohe lõikab läbi!... Aga seal ülal, seal pole pikka tükki, võtab vist kangeks...»

«Ah tühja, pole viga. Kellel seal mahti külmetada!» vastas Pjatro lõõpivalt.

«Olgu, olgu, ega külmarohi kurja tee!»

«Einoh, kus ta siis kurja...»

Vaevalt jõuti klaasid-pitsid kätte võtta, kui aknast vajus mööda kellegi kogu: metsavahi Mitsja. Ta ei peatunud pimedas vööruses, vaid tuli suure endastmõistetavusega kohe sisse nagu oma koju. Niisama iseteadlikult, nagu oleks see nende maja, hüppas metsavahi ees tuppa ka tema sakris kollane koer.

Mitsja astus pead kummardades üle läve ja ütles juba ukselt: «Jätku leivale!» Palumist ootamata pani ta püssi pühkmeaugu kõrvale ja kraagatas himukalt:

«Nagu haisu peale! Just paras aeg!»

«Nänäh. Ju sa aimasid, Mitsjake!»

Vassil tõusis püsti, tegi talle nurga poole platsi ja lükkas ta ette oma klaasi. Rahulikult, nagu omas kodus, asus Mitsja lauda: sestpeale, kui Vassil hakkas majapalke muretsema, oli ta saanud siin nagu omainimeseks.

Rahulikult, tähtsal sammul ronis laua alla ka metsavahi koer.

Eelmistel kordadel, kui Rähni eit Mitsjat kostitas, oli ta ikka imestanud, kuidas see mees juues purju ei jää: ainult nägu läheb tõmmust verest punaseks. Nii oli ta imestanud ja salakesi kahju tundnud, kui palju viina — kallist kraami — ilmaaegu ära raisatakse. Täna aga vaatas ta Mitsja peale teistsuguse pilguga: keel on metsavahil lobe ja õel, vaata veel, et joobnudpäi välja ei lobise, mida kardad.

«Varsti juba töö tehtud!» lausus Mitsja, kummutades klaasi ja haugates leiba praepekiga.

«Jah, mis seal enam ikka, kui nii võtta! Ainult et külmad tulevad vägisi kaela!» vastas Rähni eit elavalt.

Kartes, et äkki larrab Mitsja midagi välja, laskis ta aga juttu üksipäini edasi korrakski peatumata, vatras ilmast-maast kokku, ainult et mitte vaikida, mitte anda Mitsjale mahti suud paotada. Ennemalt oli tal tihtilugu hinge täis teinud see kollane koer, kes nüüdki järjest pöörles ning vastu jalgu müksis, ükskord aga isegi püsti tõusis, pani esikäpad laua äärele ning vahtis silmade kilades, kas saaks midagi lõugu napsata. Prakop põrnitses seda häbematut lojust ka täna vihaselt, kord aga virutas talle jalaga, nii et koer külili lendas ja vihaselt larises. Seevastu hoolitses Rähni eit hatuse majavõõra eest ebatavalise lahkusega, rääkis temaga leplikult, viskas talle kondi, isegi kiitis: et näe, kus ikka tark koer!...

Ta hingas pisut kergemalt, kui Prakop habet pühkides lauast tõusis ja rohmakalt härgamisi õue tagasi

läks. Prakopi järel kadusid varsti toast ka Pjatro ja Vassil. Mitsja kõige oma kollase koeraga saatis eit ise kuni värikuni. Ise rõõmus, et seniks oli läbi häda korda saadud, palus ta metsavahti üpris sõnaohtralt, et ärgu vähese viina pärast pahandagu, et astugu sisse mõni teinegi kord, ärgu teed siia unustagu...

Pikne aga lõi sisse üsna varsti. Ta lõi sealt, kust Rähni eit oli just kõige rohkem kartnud — otse tänavalt ja otse Prakopile. Mööda tänavat tuli lööberdades tohmakas Sõnn-Larõvon, kellel oli vist igav ja tuju hapu, jäi majaraiujate kohal seisma ja karjus väljakutsuvalt:

«Mis te seal nii kaua mökutate?!»

«Aga mis igal tolgusel sellega asja on?» käratas Vassil talle ülalt.

«Oh, ega's minul!» Ja täiest kõrist, suure heameelega — kah nali tema arust! — kuulutas Sõnn, nii et külavahe rõkkas: «Hanna tüdib ää!»

Seda polnud Vassil oodanud. Metsiku viha pärast oleks ta juba seinalt allagi sööstnud, et Sõnni rinnad pihku võtta, aga suutis ennast ohjeldada. Pinevusega jäi ta ootama, mis veel tuleb.

«Mis Hanna?» küsis Pjatro arusaamatuses.

Sõnn naeris laia lõuaga.

«Mis Hanna! See, kes siia majja elama tuuakse! Noh, kellega sehvtid käsil on! Kellega öösiti rehalas kudistamas käiakse! Siis, kui oma naine magab!...»

«Äh s-sa lurjus!» Vassil haaras latijupi — hädavaevu jõudis Sõnn eest ära karata ja see plaksatas vastu tänava kirmjääd.

«Ah nüüd kardad?» Veelgi kahjurõõmsamalt ja valjemini röökis Sõnn: «Kaubad ju teil koos, et — varsti kolib Vassili juurde!»

«Mis sa valetad, va sõge Sõnn!» hakkas talle kallale Rähni eit, katsudes vältida kõige halvemat. «Kas sa ei tea, et tal on oma naine, et tal on laps!...»

«Pidada sellele naisele hundipassi andma, räägitakse!»

Nüüd küsis ülalt juba Prakop:

«Kes räägib?...»

«Terve küla!...»

Saadetud Rähni eide sõimust ja ähvardustest, looberdas Larõvon, kelle tuju oli korrapealt tõusnud, mööda tänavat edasi. Vana Tihnu, must habe vastu rinda surutud, täksis veel mõni aeg kirvega — vaikides, süngelt, otsekui kurtunult. Siis tõstis pea, istus natuke veel sõnatult ja liikumatult nagu ennegi ning hakkas kohmakalt alla ronima. Otsekui tumma käsu peale tuli tema järel alla ka Pjatro. Vassil jäi üles, näidates kogu oma olemisega, et ta millestki teada ei taha, et tal on ainult majamured.

«Ärge pange tähele!» katserdas Rähni eit Prakopi juurde. «Tühi laim kõik! Sõnn, see va õelus — viha pärast räägib! Vassili peale vihane — sellepärast ta laimabki! Võiks Vassili nahka panna, mis siin, see tühiasi!... Sellepärast ta laimabki! Ärge uskuge sõnagi! Tühi laim kõik!...»

Kas Prakop kuulis või ei, polnud aru saada: põrnitsev pilk tolkvel kulmude alt vahtis kuhugi mujale, ise aga seisis ta nagu kivirahn — oleks ükski muskel ta näos liikunud! Rähni eidele sõnagi lausumata pööras ta altkulmu vaate tütre poole: Manja paistis kuidagi lapselikult nõutu, ta paksud niisked huuled seisid haavunult pruntis, valged silmalaud võbelesid — iga hetk nutt tulemas!

Ta oli kõik kuulnud, mis Sõnn ütles. Ta ootas abi, ootas tuge. Prakop ei lausunud ka Manjale ühtki sõna, samasuguse sünge kivise ilmega pööras ta selja ja lampis pikalisel karusammul tänavale. Eit läks veel temaga kaasagi, kaotamata lootust vana Tihnu südant pehmendada...

Siis jäi ta Prakopist maha ning tuli ahastades tagasi. Alles õuel taipas ta, et midagi oli tegemata, seisatas, vaatas sinnapoole, kuhu Sõnn oli läinud, ja kriiskas talle järele:

«Et kuivagu sul ajud peast viimseni, sa raibete raibe!»

Seal märkas ta Manjat, kes ikka veel tasakesi haledalt nuutsudes keset õuet seisis, ja hakkas tema ümber kaperdama:

«Ää pane tähelegi! Maksa südamesse võtta! Viha pärast puha. Paljugi mis kokku ei lõrrata — viha pärast. Ää pane tähele kedagi, paikene!... Lähme ehk

ää! Muidu veel laps kukub üle ääre, jumal hoidku selle eest!...»

Manja ainult nuutsus nagu koerakutsikas. Nuutsudes, täiesti tahtetuna, nagu unes läks ta eidega tuppa.

7

Valodzka ja ätt Dzjaniss ei teadnud veel midagi: nad olid kahekesi külast ära, vaatasid, kas mesipuud on talvekorras.

Seda küll, mesipuud olid juba kinni maetud, aga ätt Dzjaniss — Valodzka teadis seda küll — kibeles veel kord kõike üle vaatama, et kindel olla: vanaisa kartis, et äkki on esimesel käigul midagi kahe silma vahele jäänud — vanainimese pea, samune, ei saa uskuda! Ja kahe silma vahele võis midagi kergesti jääda: mesipuid tuli taadil ju oma seitse tükki ära ja nad olid siin-seal laiali — metsaservades, välja peal, kõik kõrgel puude otsas. Võtab aega, enne kui ühe juurest teise juurde jõuad, siis roni veel üles ja...

Valodzka ei tulnud ätiga kaasa mitte muidu lusti ega tühja huvi pärast. Ta aitas redelit puu najale seada — redel oli raske ja pikk! — hoidis seda kinni, kui taat ettevaatlikult, pulk pulga järel üles ronis, aitas redelit vankrisse vedada.

Sõita oli küll mõnus, aga seista ja redelit hoida — tüdimus tuli peale, külm tahtis käed ära võtta. Kuid Valodzka ei virisenud — või see tal esimene kord oli igavust ja ebamugavust kannatada: mitu suve oli ju päev päeva kõrval seakarjas käidud, isegi hobust oli karjatatud väljal vihma ja külma käes lõdisedes — aga loomi ta ära ei kaotanud, jalg-jalalt püsis ta nende kannul. Esiotsa tahtis igavus otse hinge välja võtta, aga pärastpoole õppis ta kannatama, harjus ära: mis parata, teisi tuleb aidata, leib tahab teenida. Pole ta ju enam pisikene, kaua sa ikka armuleiba sööd ja teistele koormaks oled!

Ühesõnaga see polnud enam muretu jõmpsikas, kes teab ainult üht: tahan mängida, tahan süüa. Nüüd Valodzka sai juba aru, et peale selle kiusava

sõna «tahan» on inimese elus veel teine, ebameeldiv, aga paratamatult kehtiv sõna «peab». See «peab» ei olnud küll alati tugevam kui «tahan», aga ta mõistis juba hästi, et «peab» on tähtsam, et seda unustada ei tohi . . .

Niiviisi, karjamaal ja põldudel, oli väike mehikene tundma õppinud suuri ebakõlasid inimese elus. Ta oli tunda saanud ka seda, et elu on raske, et inimese olukord siin ilmas on raske. Nimi seisis küll Alešnikis koolikirjas, aga kolme kuu jooksul oli ta saanud esimese klassi pingis istuda ainult kümmekond päeva: ülejäänud aja pidi kodus abiks olema või pori ja vihma tõttu toas vahtima (polnud midagi selga panna), vahel aga hulkus ta kuskil omasugustega, andes voli kiusavale sõnale «tahan» . . .

Kolme aastaga oli ta tublisti sirgunud ja oli nüüd rohkem ema moodi. Ta juuksed olid nagu emalgi valged, ka silmad olid hallikassinised ja ühte värvi, aga mitte nii sünge kahtlustava vaatega nagu Vassilil, vaid lahked, täis usaldust, varavana mõtlikkust. See mõtlikkus oli poisi juures eriti silmatorkav, sellest võis näha, et mehikene vaatab maailma asjadele kainelt, tõsise küpsusega . . .

«Vanaisa,» ütles ta, vantsudes koos ratastega üle aukude ja mätaste, «Žaludokil, sel koolmeistril, on mesipuud nagu pisikesed majad. Ja päris maa peale pandud, aeda . . .»

«Pakkpuude sees on neil parem. Vaiksem. Julgem ka . . .»

Valodzka, kelle käes olid ohjad, juhtis hobuse ümber augu, vaikis, mõteldes mingit oma mõtet. Siis küsis tasakesi:

«On nad väga hellikud? Rohkem kui inimesed?»

«Ikka rohkem! . . .» Äti silmist käis läbi lõbus kaval välgatus. «Väga hellikud loomakesed! Neil, samune, on sihelmine küll pisike, aga kole hellik, oi-oi! Õrn sihelmine! . . . Tunnevad kõik ära! Kas armastad neid või mitte, oled sa rõõmus või kurb! Kohe on kõik selge! . . .»

Valodzka ei ütelnud midagi, ainult heitis mõtliku pilgu oma mütsinoka alt, mis oli ludus nagu koerakõrv. Ätt vaikis väheke, siis jätkas rahuloleval toonil:

«See aasta pole mesilindudel talvet karta. Puud teistel soojad, ole nagu toas! Peakski valju ilma tulema — pole karta midagi! Ja süüa on, samune, priipärast. Jätsin mett, nii et suveni lööb vastu — sedapuhku . . .»

Logistati juba viimase, seitsmenda mesipuu poole, kui tee peal juhtus vastu Punane Andrei, kes samuti vankriga kuhugi läks. Rähnide omad tahtsid mööda minna, aga Andrei peatas hobuse, hüppas maha ja hõikas ätti. Astus ligemale, küsis, on nad ammu väljas.

«Te siis järjelikult ei teagi, mis juhtumine teil on!» ütles ta nagu rõõmugagi, et saab uudist rääkida.

Ätt tunnistas teda valgete kulmude alt:

«Mis juhtumine, samune, seal siis on?»

«Teil, Dzjaniss Ignatavitš, on juhtunud nii-öelda erakorraline juhtumine!» Andrei tõmbas pläru, nuhistades peenikese suitsujoa läbi nina. «Nii-öelda juhtumine terve küla mastaabis! Terve küla on juttu täis: Rähnidel tuleb pereheitmine!» Ta märkas, et taat tegi pahase liigutuse, ja seletas: «Manja läheb koju tagasi ja Vassil, nagu andmed näitavad, võtab Tšarnuška Hanna!»

«Mismoodi — võtab? . . .»

«Nii-öelda salaja kokkuleppe ära sõlminud!»

Ilma pikemata haaras ätt Valodzkalt ohjad ja pööras hobuse sõnagi lausumata küla poole.

Valodzka sai aru, et Andreilt kuuldud uudis lõi vanaisa päris rööpast välja: isegi mesilased olid otsekohe meelest läinud! Valodzka aga võttis kuuldut esialgu üsna külma mõistliku rahuga: kui Manja tahab minna, eks siis mingu! Ta oleks juba nagu näinudki, kuidas Manja, paks ja pikaline, mööda tanumat läheb, ja kõik oli talle väga selge: Vassil ei armasta teda niikuinii, kui tahab elada Hannaga! Eks ole ju niimoodi parem Vassilil kui ka Hannal ja Manjal — sest mis lusti on Manjal Vassiliga olla, kui sellele teine rohkem meeldib! Või ons Manja vähe silmi vesistada saanud, et Vassil ilmast ilma nii mossis ja torsakil on. Nüüd saab ta Tihnul vähemalt rahus eladagi! . . . On tal endal parem, on ka Vassilil ja Hannal parem. Ent samas ehmus ta mõttest, kelle jaoks siis nüüd laps

jääb, kas Vassili või Manja jaoks, — ja tundis, et eluraskused on endist jälle märku andnud. Siiski jõudis ta otsusele, et ka selle keerdsõlme saab lahti harutada, nii et kellelgi nurisemist poleks: las laps olla natuke aega ühe ja siis jälle teise juures. Niimoodi on tal veel paremgi! Pärast neid muremõtteid läks Valodzka meel äkki rõõmsakski: nüüd on nad Hvedzkaga ju sugulased! Hanna on ju Hvedzka õde!

Rõõm selle üle pakitses südames üle kõige muu, kui ta vanaisaga küla poole sõitis. Suure kärsimatusega oleks ta tahtnud oma semu juba nüüdsama näha, et sellele kuulutada suurt uudist — võib-olla Hvedzkal pole veel hingest aimugi! Mööda tanumat sõites ta muudkui sihtis-vahtis ringi, kas tuttavat kogu silma ei hakka, nii kange kihu oli maha hüpata ja otsima joosta! Küll oli kahju, et äkki on Hvedzka veel Aleš-nikis koolis! . . .

Siis arvas, et kui õige käiks kord kodust läbi, kuuleks oma kõrvaga asjalood ära ja siis läheks otsima, kui aga Hvedzka koolis on, siis lippaks soosillale vastu! Aga õue sõites nägi ta ema rõhutud ilmet, tuppa tulles aga Manja äranutetud õnnetut nägu, ja korraga tundis ta, et rõõmust polnud jälgegi, nagu oleks vesi peost läbi sõrmede maha jooksnud. Manjast hakkas kole kahju: tal polegi ju hea meel, kae, silmad teisel peos! Ja ema — nagu oleks surnu majas olevat!

Ta tahtis juba jalapealt ära minna, aga ema nägi ja hõikas tagasi, et süüa anda.

Kuid lavitsal kätki juures istus Manja, kes seal nutta tihkus, ja seepärast toit ei maitsenud. Ainult silmapetteks helpis ta paar lusikatäit suppi, et ema riidlema ei hakkaks, kobis siis kähku laua tagant välja ja lipsas õue. Kuid väravast välja läinud, jäi ta väga segaste raskete tunnetega kesk tanumat seisma.

Manjast ja emast hakkas nii kahju, et polnud enam mingit isu Hvedzka poole minna. Ta ei läinudki Tšarnuškate õue, vaid lonkis karjavainule ja sealt lodumikku, aga rapiku servalt pöördus ümber ning võnnis edasi mööda rehalatetagust rööbasteed. Kuhu ta pidi minema, ei teadnud isegi. Ei teadnud, mis ette võtta. Mehike oli omadega täitsa segi.

Veidi aega vahtis ta oma rehala ees, siis läks väravast sisse ja puges põhuhunnikusse. Liikumatult, hiirvaikselt kössitas ta seal, hingates sisse rukkipõhu, rabamispõranda ja vana puu lõhna, mis mõjus nagu rahustavalt. Katuseräästa all sakerdasid ja sirtsusid varblased — ka see tuttav sirtsumine oleks tuju justkui parandanud. Kuid istumine tüütas varsti ära. Kui ta jälle päevavalgele ronis ja rehalast välja tuli, meenus kõigist kambameestest ainult Hvedzka. Just Hvedzkat oleks praegu tahtnud näha. Ainult Hvedzkast tundis ta puudust.

Tšarnuškate õuele ei läinud ta ometigi niisama õdusa tundega nagu ennem, vaid seletamatu pelguse ja ebalusega, otsekui midagi kartes. Ta ehmus päris ära, kui järsku nägi ei kedagi muud kui Hvedzka ema, kes saatis talle nii kihvtise pilgu, et poiss oleks äärepealt plehku pannud. Hvedzkat ei olnud, tema aga lonkis nukralt karjavainule ja sealt rapikusse. Kuskilt ei leidnud mehike asu, ühtilma sihtis-vahtis ta, kas on juba lapsi tee peal näha, kas nad juba koolist tulevad.

Peagi sai ka sellisest passimisest villand ja ta läks saueaukude juurde neile vastu. Alles siis jäi ta seisma, kui trobikond lapsi soosillalt paistma hakkas, ja ootas neid kannatlikult, tusasel ilmel. Niisama tusasena läks ta Hvedzka juurde, vantsis sõna lausumata sellega kaasa, ees ja taga poisid-plikad pikk-kuubedega, hõlmikutega, koolikottidega — ainsana ses hullavas käratsevas kambas oli temal nina norus ja nägu tõsine. Alles enne küla vahele jõudmist kutsus ta Hvedzka pisut kõrvale ja ütles küpse inimese enesevalitsemisega:

«Tead, me sinuga saame vist sugulasteks . . .»

Hvedzka nooskus punase ninaga, millel ilutses tindilaik.

«Mismoodi?»

«Vassili ajab Manja ära. Tahab teie Hannat naiseks võtta.»

Hvedzka silmavaade tõmbus murelikuks:

«Aga tal on ju Javhim?»

«Ju ta siis Javhimi maha jätab.»

«Siis on vahva!» ütles Hvedzka.

Otsekui nõu või abi otsides tunnistas Valodzka löödult:

«Miks ta's vahva pole, ainult et Manja ei taha! Nutab!»

«Las ta tühi nutab!» oli Hvedzkal otsus lihtne.

Valodzkal sellest otsusest kuigi suurt rõõmu ei olnud, aga süda jäi siiski rahulikumaks. Äkitselt tundis ta väga tugevat poolehoidu Hvedzka vastu. Nad mõlemad armastasid sel hetkel teineteist palavamalt ja kiindunumalt kui eales varem. Ei kunagi polnud nad tundnud endid nii õnnelikena ja lähedastena kui nüüd küla vahele minnes: võib ütelda, juba omainimesed!

Kui Hvedzka tuppa läks, et koolikott aabitsa ja vihikuga ära panna ning süüa, jäi Valodzka karjavainule ootama. Kartis küll, et äkki ema keelab ega lase sõpra välja, aga Hvedzka tuli üsna pea. Kahekesi, mõlemal äkilise sugulaseks-saamise üle rõõm suur, madistasid nad rapikus ja rehemaal ringi, seni kui külm pimedus neid lahku minema sundis.

Kodus aga, niipea kui Valodzka pärast teki alla pugemist kuulis Manja ohkeid ning nuuksatusi, oli äsjane rõõm nagu käega pühitud. Jälle jäi ta lõpmata kurvaks, südamesse puges haledus. Olgu pealegi, aga Manjast oli hirmus kahju! Temale südamest kaasa tundes, katsudes leida mingit väljapääsu, arutas Valodzka üpriski murekalt: võiks ju asja niimoodi seada, et Manja neilt kuhugi ei lähe, aga Hanna elaks siin ikkagi Vassiliga. Sest mõlemad nad tahavad ju nii kangesti Vassiliga olla. Ja mõlgutas edasi: mispärast peab mehel ainult üks naine olema? Ja ohkas iseendas: küllap siis ei jõua kahte ära toita! . . .

Umbes sedapaiku, kui Valodzka õuest välja läks, kõmpis ätt Dzjaniss, niinest meetopsik näpus, lepitust nuruval ilmel Prakopi poole. Ta tuli tagasi pimedikus, väsinud ja sõnakehv. Vassili ema, kes ootas värava taga, sai küll aru, et äti tuju pole parem, aga kibeles küsima:

«Mis seal oli? . . .»

«Mis! Eidega, samune, pole viga. Mõistlikult räägib. Kuid Prakop on nagu kivi — mitte üks sõna. Tormvihane! . . .»

Nähes hämaruses Vassilit, astus kindlal sammul tema juurde ja käratas valjult:

«Oled naise võtnud, samune, siis ela ühega! Mis ümberajamine see olgu!»

Sõna lausumata pööras Vassil selja ja tõmbus kaugemale . . .

8

Mis sel päeval juhtus, see nagu ei mõjunudki Vassili peale eriti tugevasti: oli ta ju kandnud hingepiina juba mitmeid päevi, mitmeid öid, aga võõra silma eest varjatult.

Polnud kerge oma muret südames kanda, seda peita, teades, et varem või hiljem võib see saada avalikuks, nii et ta rahul ja heaolul pole mingit püsi. Nüüd, kus kõik oli välja tulnud, oli tal igasugu pahade tunnete virvarrist hoolimata isegi väheke kergem: pole enam mõtet varjata, rahutult oodata, ärevleda! . . .

Kaotanud juba ammugi sisemise rahu, kannatas ta kõige rohkem selle tunde all, et elu kisub nagu vihuti ikka viltu, sest jälle ja jälle aeti nurja ta ettevõtmised, pealtnäha kindlad ja head, jälle näpsati tal õnn nina eest . . .

Nüüd oli ta elamisemees. Visalt, jalg-jalalt oli ta edasi rühkinud, et mäele saada. Ei läinud ainsatki päeva, kus ta poleks oma maalapi ja majapidamise heaks midagi teinud, olgu hommik, lõuna või õhtu, — ikka oli tal oma varanatukese pärast pea muret täis.

Rühkinud oli ta, vaeva näinud. Ja peaks nüüd rahul olema. Küllap vist, ainagi peaks ta rõõmu tundma: kõik on käes, mida oli tahtnud ja millest unistanud. Nüüd on ta ikka peremees, pealegi mitte mingi käpard, vaid nõukas peremees: maad rohkem käes, rehalas ja panipaikades värki rohkem, hobust-lehma pole häbi külarahvale näidata, maja kerkib. Mis sa hing veel igatsed! Kuid rõõmu, täielikku õnne polnud siiski!

Imelik lugu oli selle Vassili eluga. Või oli see talle juba sündimisel nõnda ette määratud: ühel pool kordaminek, ühel pool rõõm, aga teisel pool — nagu kiuste ei mingit rõõmu. Justkui nimme tahetaks ta elu hapuks teha! Muidugi, teiste ees ei maksa sellest välja teha, aga iseenda eest sa juba ei varja, iseennast sa ei peta·

kah mõni naine, mis tal on! Vähe sellest, et pole meele järgi — lihtsalt hing läheb täis: vedamik, loidam! Nuhtluseks kaelas, mitte naiseks! Varanatuke on mis ta on, kuid ega selleski alati õnn ole, selle tuhnuse pärast pole ka varanatukesest teinekord õiget maiku. Sina orja, sina rühma päev päeva kõrval, pimedast pimedani, aga tema — nagu puunui! Teised naised saavad koduste töödega korda, söödavad loomad, jooksevad mehelegi rehalasse või põllule appi, aga see — poleks ema, siis molutaks ihuüksigi toas! Eluvaimu pole sees, käies ja töö juures nagu tukub! Kui kiire on, tahaks lihtsalt töö ise tema eest ära teha — sant sihukese peale vaadatagi! ...

Iseäranis algul, kui polnud veel ära harjunud, kui haav oli värske, mõtles ta ühtaina sügava valuga Hanna peale. Pikki öid nägi ta ennast nagu ilmsi Hanna seltsis; kuidagi ei suutnud ta leppida, et kõik unistused-ootused täitsa uperkuuti lüüakse. Ei tahtnud ta Hanna peale mõtelda, surus oma tundeid igati maha: tühi jamps kõik — kui juba oled ilma, mis sa siis enam kurdad ja kahetsed! Kuid kahetsema ja kurtma pidi ta ikkagi!

Palju öid ja palju kuid ei suutnud ta taluda Manjat enda kõrval, pööras selja, tõmbus naisest eemale, aga kui see ta vastu liibus ja kallistada tahtis, siis sai vihaseks. Pärastpoole aga hakkas valu selle sissekukkumise pärast vähehaaval järele andma, ta harjus nagu Manjaga ära. Aeg läks, lakkamatu tööorjus — ja üha harvemini sai ta Hannat meenutada. Võib-olla oleks ta hoopiski ära ununenud, kui poleks olnud seda jällenägemist kartulipõllul ja kohtumist pimedas rehala juures, kui Hanna poleks nii puhtsüdamlikult kurtnud oma eluraskusi, mis olid ju samasugused nagu temal, kui möödunu poleks korraga taaselustunud ja rahu riisunud! Aga kõik oli jälle nagu uus, rahu oli kadunud — ja kuidas veel! ...

Ja veel üks pilv oli ta õnnetaevas: ilmast ilma koosolekud — muudkui mindagu aga kollektiividesse, kolhoosidesse. Talle oli asi selge: pealekäimisele ja lubadustele ta järele ei anna, hoiab oma varandust maksku mis maksab endale, mitte kröömekestki ei loovuta — aga rahu, julget kindlustunnet ei olnud! ...

Kõigest väest oli ta rühkinud ja rappinud, palk palgi järel, lõmm lõmmu järel, latt lati järel oli ta ehitanud oma õnnehoonet. Oli ehitanud suure hoolega, aga hoone vajus viltu ja längakile, iga hetk võis ta laguneda, ümber kukkuda. Ei olnud kindlat aluspõhja tema hoonel, tema nõrgukesel ja kipakal õnnehoonel!

Nüüd tundus see olukorra ebakindlus suurem kui kunagi enne. Käis ta niisama, jootis ta hobust või söötis lehma — ikka mõtles ta endamisi norgutades elu keerdsõlmede ja valusa ebaõigluse üle, mõtles suuremat kurvastamata, kuidagi tülpinult, isegi nagu tuimalt. Manja oli sest loost päris löödud ega liigutanud kodus enam lillegi; Vassil pidi ka tema töö ära tegema. Nagu läbi udu jõudis Vassili teadvusse, et Manja ei sõimanud, ei haugutanud, vaid muudkui tihkus, tihkus ineajavalt ja tüütult nutta. Vassilil ei olnud kahju ei naisest ega sellestki, et ise oli hoobi andja. Ei hoolinud Vassil temast, ei hoolinud ka tema haledast näost ...

Ei tundnud ta Manjale kaasa ega kahetsenud oma tegu ka siis, kui nad öösi ühel asemel magasid. Pea oli täis argimuresid — loomade pärast, käsil maja pärast. Nende mõtete vahel tuli ikka ja jälle meelde Hanna või siis see, mis päeval oli juhtunud. Va sõge Sõnn — jah, pani pirni ära! ... Prakop kah pika varrega — ei hakanud teisel kuidagi koitma, mis teha! ... Istus aga, tünkis sõna lausumata kirvega! ... Mis sest värgist nüüd saab: ega nad enam ei tule, peab omal jõul lõpetama! ...

«Hanna tuuakse siia majja elama! ...» oli Sõnn ütelnud. «Kaubad teil ju koos, et kolib Vassili juurde! ...» Lõugas nii, et tänav kajas, minemagi läks nagu õige mees pealekauba! ... Vihane oli ta Sõnni peale, aga sealsamas — nagu korduvalt ennegi viimastel öödel — vallutas ta meeli sõnulväljendamatult ilus unistus: peaks see ometigi võimalik olema, et Hanna tõepoolest perenaiseks saaks! Siis oleks Vassilil kõik käes, kõik, millest praegu puudus! Oleks täielik õnn, aga mitte enesepettus! ... Otsekui ilmsi nägi ta jälle ja jälle, kuidas Hanna talitab ahju ees, kuidas ta käib mööda õuet — ja valus igatsus tõusis südamesse!

Ta mõttelõng katkes: laps aseme kõrval hällis ärkas ja hakkas nutma. Ta ootas, et Manja, kes magas nagu

ikka lapse pool küljes, kätkinöörist kinni võtab ja kiigutab lapse magama, aga see poleks nagu kuulnudki. Laps ei jäänud vakka, vaid karjus järjest valjemini.

«Võta, kiiguta teda!» katkes Vassilil kannatus.

Manja ei teinud väljagi. Vassilil kargas hing täis:

«Kurt oled või?!»

Manja jäi liikumatuks nagu puupakk. Lavitsalt ronis maha ema, võttis lapse sülle ja hakkas laulu ümisedes mööda tuba tammuma:

«Ää-ää... ää-ää... Tudu, pisikene... Tudu, tuiukene!... Tibud magavad!... Vissid, notsukesed!... Ää-ää, ää-ää...»

Ta tammus ja suisutas last, kuni see vakka jäi ja rahulikult uinus, siis pani kätkisse ja kiigutas ka seda. Siis seisis ta veel hulk aega pimeduses, nagu poleks teadnud, mida teha. Alles kui Valodzka unes midagi putrama hakkas, tuli ta nagu ärkvele ja tatsas oma lavitsale tagasi.

«Lähen ära!» ütles korraga Manja tasakesi, aga järsult. Ta hääl kõlas vihaselt. «Ela siis selle omaga!...» Kauem ta ei suutnud, hakkas tihkuma: «Ei saa küll ühest... oma mehest!...»

Vassil ei lausunud sõnagi, ei hakanud lohutama ega rahustama. Jälle kumises pea mõtetest: kuidas siis nüüd jääb selle kohavärgiga, hobusega, põlluga, mis äialt saadud? Selle mure ja ebakindlusega segunesid valulised meenutused Hannast; nii kahju oli, et nad täna kokku ei saanud. Selle koduse prahmaka pärast ei saanud ta määratud kohta minna, aga Hanna ootas seal kindlasti!... Ootas ja ootas, aga ilmaaegu! Kuid kokku saada oleks tahtnud, isegi nüüd... Jah, nüüd oleks veel rohkemgi tahtnud...

Ta ei teadnud, et sel õhtul Hannagi pidi üksinda kurtma, et tulla ei saa...

9

Nad kohtusid kolme päeva pärast, ehkki polnud kohtamist määranud — lihtsalt vaistu ajel. Esimesena oli kohal Hanna. Tulles mööda rööbasteed rehalate taga, vaatas ta ümber, jäi pimedas seisma Vassili

rehala juurde ja nõjatas vastu seina. Kuulatas, teritas pilku, tundes ise nii suurt hingeärevust, et hakkas üleni värisema.

Kas Vassil jääb tõesti tulemata, kas kokkusaamist ei toimugi? Ei kärsinud Hanna kuidagi paigal püsida, mõteldes, et äkki läheb asi tõesti nii. Märgates, et õue poolt läheneb tume kogu, ja ära tundes Vassili, hakkas ta veel rohkem värisema.

«Ma juba kartsin!» ütles ta vaikselt, usaldaval toonil. «Arvasin, et sa ei märka tulla!...»

Vassil ei vastanud kohe. Ei võtnud ta ka Hanna kätt, ei emmanud.

«Ma käisin eile ka... Arvasin, et äkki oled siin...»

«Ma ei saanud... Täna otse jooksin ära — koduseid vaatama... Vägisi, kui ütelda...»

«Minu järele valvatakse ka... Ei usuta...»

Nad tundsid teineteise vastu niisama suurt usaldust nagu varemgi. Kuid samasugust lähedus- ja omasustunnet imelikul kombel enam ei olnud. Peale usalduse aimus neile veel midagi, mis kutsumatu, tülika võõrana seisis nagu keegi kolmas nende vahel ega lasknud enam lähedustunnet tekkida. Peamiselt hoidis see kolmas tagasi Vassilit — Hanna tajus seda teravasti, valusalt...

«Ma juba tean... Võõrasema nimetas... mismoodi teil see oli...» rääkis ta, püüdes teise jahedust tähele panemata jätta. «Et Prakop ära läks ja...»

«Läks näh...» Hanna sõnades aimas Vassil veel küsimust, et kuidas siis Manjaga jääb, aga ei vastanud midagi. Ei tahtnud ta selle üle ei rääkida ega mõtelda. Ei teadnud ise kah.

Käsitamatu, ülesaamatu ja rõhuv oli see, mis seisis takistusena nende vahel. Tükk aega seisid nad sõnatult, omased ja võõrad ühtaegu.

Järsku tegi Hanna katset sellest tõkkest üle astuda, manas näole lõbusa, trotsliku naeratuse:

«Noh, karta pole enam midagi! Kõigil ju teada!»

Vassil jäi tõsiseks.

«Teada jah...»

«Polegi nii hull, nagu oleks arvanud!...»

Vassil vaikis. Tema vaikimine ei jahutanud Hannat, vaid pigem lisas nagu veelgi südikust.

«Katsun veel natuke kannatada,» ütles ta imemuretult. «Ja siis...»

Vassilil oli tunne, et Hanna võib kohe nüüdsama naermagi puhkeda. Tusaselt küsis ta:

«Mis — siis?...»

«Sülitan kõige peale! Sõitku nad seenele!» Ja lisas juba tõsiselt, nagu oleks see ammu läbi mõeldud: «Lähen minema!»

«Kuhu sa lähed?»

«Ükskõik kuhu! Kuhu jalad viivad!»

«Jutt või asi!...»

«Mõte on küps ja — lähen! Või pole ilmas muud olemaski kui Kurani küla! Muidu virele siin eluotsani — aga võib-olla leian midagi!...» Ta rääkis aina ägedamalt ja tõsisemalt: «Lähen Mozõrisse, võib-olla et kaugemalegi! Peaasi, et siit minema! Et Kändude haisu kah enam poleks! Ei nende vilu-varju silmapiiril, ei kippu-kõppu kuulda!...» Siis pahvatas kõigest südamest: «Kui veel sina seltsis oleksid!»

See ei kõlanud mitte pelga soovina, vaid isegi kutsena: säärasel toonil olid need sõnad öeldud. Ka Vassil mõistis, et Hanna ei nimetanud ta nime mitte niisama juhuse kombel, vaid et selle üle oli juba mõeldud. Tal hakkas korraga hea ja kerge. Hetkeks vallutas teda suur soe õnnetunne — ei midagi muud olnud siin ilmas kui nende kahe õnn.

«Ei maksa karta! Ei maksa midagi karta!» ründas Hanna, otsekui aimates teise meeleolu. «See on ainult alguses, esimene samm on raske! Pärast aga pole viga midagi! Küll sa näed!... Või oleme me härrade tõugu? Maast madalast teiste kulul harjunud elama või? Käed otsas, võime tööd teha! Ei jää me kuskil hätta, küll sa näed! Mis ma räägin — ei jää hätta! Võime elada paremini kui ükski teine siin! Võime elada nii, et kõik kadetsevad! Kahekesi, käsikäes, õnnelikult — paremini kui kõik teised! Nii väga armastan ma ju sind! Hauani armastan ma sind! Minu ainus, armas Vassil!...»

Ei iial polnud keegi oma tundeavaldustega Vassilit nii tugevasti liigutanud kui Hanna sel õhtul. Ei iial polnud Hanna armastus kellegi vastu nii kuum kui tema vastu — seal rehala räästa all, ümberringi külm vinge pimedus. Hädas ja ahastuses, nägi Hanna Vassi-

lis mitte ainult oma südamekallimat, vaid ka oma lootust ja päästjat, niisugust elu, mille järele ta igatses. Samuti kehastus Hannas ka Vassili õnn, millest ta oli kogu aeg puudust tundnud...

Hanna kuuma sosina, tema kõhklematuse mõjul suruti Vassili tavaline tuimus maha. Korraks oli tal imeliselt kerge olla, tõusis uljas vabadusetunne — nagu olekski ta juba Hanna seltsis läinud...

Siiski, pigem küll sisseharjunud kombe tõttu, hoidis ta end ohjades:

«Ega see nii lihtne olegi...»

«Lihtne küll pole, aga — ei tohi karta! Ainult esimest sammu teha on raske! Kui see tehtud, siis polegi nii hull! Iga algus on raske! Siis on palju kergem, küll sa näed!... Kaua sa mõtled niimoodi elada, kui pole armastust! Kui sa armastaksid, oleks teine lugu! Aga kui armastust pole, mis siis karta! Tasub sul mõne lehma või majahurtsiku küljes rippuda! Mis kasu neist on, kui teineteist vaevalt silmaotsas sallitakse! Kui on armastus, siis saab kõike jälle! Ja ei tule sellest koormat kaela, vaid tunned aina rõõmu! Kõigest tunned siis rõõmu!...»

Järsult katkes ta sosin. Tormakalt liibus ta mehe vastu, põimis käed kaela ümber, surus end nii lähedale, et Vassil tundis teda üleni — kuumlevast otsmikust kuni sitkete jalgadeni. Hetkeks jäi ta niimoodi, otsekui tahaks teisele anda kogu oma südame lõõma, kogu oma vapruse. Niisama järsult tõmbus ta eemale ja ütles tasakesi:

«Pole ju vaja nüüdsama otsustada. Mõtle järele... Kui oled otsusel, anna märku!»

Viimased sõnad ütles ta rahulikult, kuidagi asjalikul toonil, pööras selja ja kadus nobedal, kindlal sammul rehalataguse tee pimedusse.

Vassil jäi natukeseks ajaks paigale, siis lonkis pikkamisi õue tagasi. Ka hiljem saraja ees seistes või asemel pikali olles haudus ta raskeid mõtteid sellest, kuidas oli kohtunud Hannaga ja mida see oli rääkinud; nendest aga tõusis hinge seniolematu kibedus. Mõnikord kaldus ta sinnapoole, et võiks tõepoolest minema minna — susi söögu seda värki! —, võtta Hanna käekõrvale ja minna otsima õnne, mis kuskil tõestigi neid

ees ootab ja võib nende omaks saada! Eks olnud Hannal õigus: mis elu see on, kui puudub armastus, mismoodi sa vireled elulõpuni ilma armastuseta!

Kuid selle kõrval olid ka teistsugused mõtted, mis jahutasid, kainestasid, ja hingele langes kivine raskus. Kuhu sa lähed, mis südamega sa jätad oma pesa sinnapaika, mille jaoks on elatud kõik need päevad ja aastad, mida on kokku korjatud, hambad risti, piskuhaaval, tera tera kõrvale — ränga tööga, valget päevagi nägemata. Saaks ehk läbi ka nii, et ei läheks kuhugi, ei jätaks midagi maha, lihtsalt võtaks Hanna enda juurde — aga mis saab siis maalapist ja majapidamisest: parem põld läheb kaduma, hobuse peab tagasi andma, majavõlg jääb kaela elulõpuni! Ja laps kah veel — kuidaviisi ta küll läbi saab, isatu, õnnetu, ehkki isa on kuskil olemas! Ja et ta isatuks jääb, on selge asi: ei jäta ju Manja poissi temale, oh ei! Ja mine tea — võtabki mõni jõõrakas ta ära koos lapsega, paneb veel poisi tuksi, tema silmatera! . . .

Poeg, tema rõõm ja lootus! Koht, mis juba kenasti hakkas korda saama! Hobune, maalapp, maja! Mismoodi, millal sa selle teist korda saad! . . . Kuid samas tundis ta jälle Hanna käsi ümber kaela, nägi Hannat perenaisena oma unistuste majas, ja jälle igatses ta Hannat, janunes tema järele! Suured, lepitamatud tunded lõhestasid Vassili hinge . . .

NELJAS PEATÜKK

1

Rahvast oli murdu. Rahvamaja saal oli alevis küll kõige suurem, aga seal ei jäänud jalatäitki vaba ruumi. Inimesed istusid pinkidel, olid mõlemal pool seina ääres püsti, seisid taga, uste vahel.

Kahest lambist — üks rippus presiidiumilaua kohal ja teine lae keskpaigas tala küljes — langes kaks valgussõõri: ühe all oli punase riidega kaetud laud,

mille taga istus presiidium, teisest aga paistis poolteistkümmend rida pealtkuulajaid. Mujalt mattus saal hämarusse; lava poolt vaadates võis alles pikapeale seletada juuksesabrikuid, paljaid peanuppe, habemeparmaid, rätikuid. Mitmel korral pidi juhataja saali poole vaadates käega vastu lauda põrutama ja käskima, et istugu vagusi, ärgu karjugu vahele, aga siiski tõusis tihti lärm ja kõlasid vahelehüüded. Ei lubatud küll suitsetada, aga suitsetati ikkagi.

Laua taga istus kolm meest: parteipuhastuse komisjon. Keskel oli komisjoni esimees Belõ, Valgevenemaa partei Keskkomitee parteikolleegiumi töötaja, kommunist 1917. aasta veebruarist peale, rüsajas kõhnapoolne mees, aastaid juba turjal, rohkesti hallid juuksed kuklasse kammitud, rahulik oma rääkimises ja liigutustes. Mõlemal pool esimeest olid komisjoni liikmed: Minski tehase tööline, kroomnahaparkimise meister Galentšõk, väga kräbe ja väga kõhn mustaverd salkus juustega mees, ja raudteelane Berazovski, laiaõlgne, pealtnäha kuidagi raske pööramisega. Mõlemad komisjoni liikmed ei osanud esiotsa nii paljude pilkude all kuidagi olla: Berazovskil oli nagu piinlik, ta peaaegu ei vaadanudki saali poole ega osanud oma käsi kuhugi panna; Galentšõk aga, nii suure inimhulga tähelepanu tõttu täis tegevusindu, käitus üpriski iseteadlikult ja südikalt, nähtavasti ei teadnud ta, mis oma energia ning südikusega peale hakata. Pikkamisi liikus ta vali pilk mööda pealtkuulajate ridu, vahetevahel uurivalt mõnel näol peatudes. Ta silmitses seda, kompis, tegi mingi oma järelduse ja jätkas ülevaatust. Aeg-ajalt pöördus ta pilk saalilt kõrvale, siis puurisid mustad välkuvad pisut punnis silmad seda, kes seisis laua otsas. Kui Galentšõk pead pööras, sai ta kõhetul linnukaelal nähtavaks suur kõrisõlm; ülepea oli ta väljanägemises midagi, mis meenutas ähvardavat lindu. Neist kolmest ärataski Galentšõk kõige suuremat tähelepanu, jäi mulje, nagu oleks just tema siin peamine asjaline ja esimees, mitte aga Belõ . . .

Esimesena kutsuti ette rajoonikomitee sekretär seltsimees Bašlõkov. Valgus langes poolviiliti eespoolt, helkis vastu siledatelt, ilma ühegi halli karvata juustelt, tõstis esile jõulise puhta otsmiku, jõulise nina ja

õlad, tõi nähtavale iga lohukese ja iga kortsukese, muutes Bašlõkovi väheke vanemaks; kuid ka sellises valguses võis näha, kui noor, tugev ja ilus ta on. Tugevuse muljet suurendasid veelgi ta kindel rüht, ranget joont ilus rohekas kinnise kraega kuub, mõõdukas ja ühtlasi energiline hääl. Oli näha, et ta tunneb ennast kindlalt, et tal midagi karta ei ole. Häält tõstmata, selgelt ja sealjuures mõõdukal toonil rääkis ta oma eluloo. Sündinud tuhande üheksasaja neljandal aastal Gomelis töölise pojana. Isa raudteetööline, ka ta ise noorusaastaist peale olnud tööline, esialgu raudteel, siis elektrijaamas. Üsna noorelt astunud komsomoli, hiljem parteisse. Elektrijaamas töötamise ajal edutatud juhtivale komsomolitööle, saadetud Minski kuuekuulistele juhtivate komsomolitöötajate kursustele. Pärast kursusi edutatud parteitööle raudteevalitsuses. Tagasihoidlikult ja lihtsalt lõpetas Bašlõkov sellega, et raudteevalitsusest saatis partei ta juhtivale tööle Juravitšõ rajooni, rajoonikomitee sekretäriks.

«Mingeid järeleandmisi ega kõikumisi partei joone läbiviimises olnud ei ole,» lisas ta valjusti ja kindlalt, otsekui oma puhta elukäigu tulemusi kokku võttes. «Mingitest parteivastastest rühmitustest ega blokkidest iialgi osa võtnud ei ole. Olen pidanud ja pean alati nende vastu kõige halastamatumat võitlust, nagu ka kõigi nende vastu, kes teevad katset meid partei peajoonest vasakule või paremale viia.» Kõik oli juba öeldud, aga veel midagi tuli meelde ja ta lõpetas: «Välismaal sugulasi ei ole. Nõukogude kohtu poolt karistatuid samuti ei ole. Ei lähemate ega kaugemate sugulaste hulgas . . .»

«Ei vähimatki plekki. Ideaalne elulookirjeldus,» — selline mõte või tunne tekkis vist küll nii mõnelgi, mitte ainult Apeikal. Kuid Apeika, kes teadis-mäletas ka niisuguseid asju, mida teised ei teadnud ega osanud aimata, mõtles võib-olla rohkem kui ükski teine, et see kõlab küll üpriski veenvalt, aga pole veel kõik, ammugi mitte kõik, et otsustada inimese kui partei liikme väärtuse üle. Apeika tabas sellest siledast elulookirjeldusest isegi nagu mingi võltsi tooni, ehkki kõik paistis nii sile, nii kena . . .

«Seltsimees Bašlõkovi peale on tulnud järgmised

kaebused...» Väga rahulikult, asjalikul ilmel, korrakski Bašlõkovi või publiku poole vaatamata, sügavas, pinevas vaikuses tegi komisjoni esimees lahti kausta, libistas silmadega üle ühe, siis üle teise kirjalehe ja hakkas lugema. Need kirjad kuulusidki nõndanimetatud kompromiteerivate materjalide hulka, mida komisjon koosoleku ettevalmistamise käigus oli kogunud.

Algul, see oli isegi näha, läks Bašlõkov pisut närviliseks, kuid esimesed kirjad ära kuulanud, sai ta rahu tagasi ja rääkis laua ees jälle enesekindlalt, väärikalt nagu inimene, kes on teinud kõik temast sõltuva ja teeb ka edaspidi, kui aga midagi on tegemata jäänud, siis ainult sellepärast, et asi pole olnud ainuüksi tema võimuses. Tal oli seda kerge rääkida, sest peaaegu ükski kaebus ei puudutanud sisuliselt mitte niivõrd Bašlõkovi ennast kui rajoonikomiteed, samuti mitmesuguseid väärnähtusi alevis ning külades, eluolulisi kitsaskohti. Kahes kirjas kaevati, et pole saada soola ja lambiõli; Bašlõkov vastas, et mis rajoonile antakse, sellest ei jää midagi ladudesse ega poodidesse seisma. Ühes kirjas avaldati meelepaha selle üle, et tapetakse lehmi ja sigu, et liha müüakse althõlma ja võetakse hingehinda; Bašlõkov sai samuti vihaseks ja ütles, et parteiorganisatsioon on pidanud ja peab alati halastamatut võitlust selliste kurjategijate ja sahkerdajate vastu. Ütles, et igast säärasest juhtumist antagu teada miilitsale või temale isiklikult. Keegi kaebas, et kui Bjarozavkas kolhoosi jaoks maad mõõdeti, olevat talle ülekohut tehtud; Bašlõkov andis lubaduse pärast koosolekut ise Bjarozavkasse sõita ja asi kohapeal lahendada. Kaevati, et usklikke kiusatakse taga; Bašlõkov hakkas ärritatult rääkima usust ja selle kahjulikkusest, võttis enesekriitiliselt õigeks, et ateistide grupid külades, koolmeistrid ja kommunistid, ei oska usupimeduse vastu võidelda...

Ühes kirjas oli tehtud etteheide, mida sellisel koosolekul ei osatud nagu oodata: «Mispärast sekretär seltsimees Bašlõkov, kui ta tänaval vastu tuleb, kedagi peale oma sõprade ei tereta? Sellest parem ära räägigi, et ta mütsi kergitaks või küsiks, kuidas käbarad käivad.» Kui Belõ oli selle küsimuse ette lugenud,

puhkes keegi saalis vist üllatuse pärast naerma. Pingutatud lõbuga naeris ka Bašlõkov.

«Teretan ikka ka!...»

«Täitsa õige küsimus!» hüüdis keegi saalist. «On tähele pandud!»

Belõ kuulatas huviga, kuidas üle saali käis päris üksmeelne pahameelekõmin.

«Inimesi, keda ma tunnen ja kelle sisse ma usun, teretan ma alati ja annan neile kätt,» katsus Bašlõkov ses suminas ennast kuuldavaks teha. Ta rääkis jälle kindlal toonil.

«Vähe küll, kelle sisse sa usud!» kostis saalist kellegi vali ja käre etteheide. Jälle tõusis rahutu vimmakas kõmin.

Bašlõkovi nägu hakkas punaseks kiskuma. Ta terav pilk liikus tähelepanelikult ja otsivalt mööda istujate ridu.

«Igaüht ma teretada ei saa, isegi kui tahaksin,» ütles ta segadusse sattumata. «Rajoonis on tuhandeid inimesi! Mina aga olen üksinda!»

«Õige!» toetasid teda mitmed hääled.

«Inimestest tuleb kah midagi pidada!» kõlas teistest üle jälle see tugev käre hääl. «Liiga vara sul nina püsti!»

«Ennast täis!... Noor alles!...» kostis veelgi publiku hulgast.

«Ennast täis ma ei ole,» ütles Bašlõkov, kavatsedes visalt vastu panna. «Iialgi ei ole ma ennast täis olnud,» hüüdis ta veel kõvemini. Kuid lisas äkki mõtlikult, vaiksemini, just niimoodi kärast jagu saades: «Nojah, loomulikult, ka minul võib puudusi olla...»

«See on nüüd õige jutt,» ei kiitnud Belõ ta enesekindlust heaks. Juhataja koputas pliiatsiga vastu karahvini ja pöördus saali poole: «Milliseid küsimusi on seltsimees Bašlõkovile? Palun esitada.»

Tekkis vaikus. Vasakult seina äärest tõusis püsti habemik külamees, köhatas ja ütles nagu mingi tagamõttega:

«Las ütleb, ons ta põllumajanduses töötanud.»

Bašlõkov, veel näost punane, pööras valvsa pilgu sinnapoole.

«Ennem ei ole.»

«Se-elge,» lausus küsija jälle nagu mingi tagamõttega ja istus.

Kelm naisehääl küsis, mispärast seltsimees sekretär veel vallaspõlve peab: alevi näitsikud olla sellest üpriski huvitatud. Saalis tekkis küll lõbus elevus, aga Bašlõkovi see ei nakatanud. Veel pinevalt valvel, vastas ta, et mõtlevat naisevõtmisega esialgu oodata.

«Kahju!» ohkas keegi lõõpimisi.

Veel mõnigi raske silmapilk valmistati Bašlõkovile, enne kui Belõ küsis osavõtjailt, kes soovib sõna. Kergel nõtkel sammul ruttas komisjoni laua juurde Gailis. Otsekohe sinna jõudes pöördus ta saali poole ja alustas oma lapsehäälega:

«Siin ei olnud meistlik naer kirja ile: Bašlikovs ei veta mits maha, ei tereta! Midagi ei ole siin naerda. Eige. Seltsimees Bašlikovs ei veta mits maha, ei austa inimesed. Ilalt alla vaatab seltsimees Bašlikovs inimesed. Eige. Toores on seltsimees Bašlikovs, keige enamasti nendega, kes on seltsimees Bašlikovsi alluvad. Tema kineleb minede alluvatega, vabandage kurja sina eest, nagu ofitser. Selleperast, et punane komander ei kinele isegi armees seduritega nii, nagu kineleb seltsimees Bašlikovs. Ta karjub telefoni sisse: «Teete seal tont tead mis! Teie magate! Teie oportunistid olete! Meie reegime teiega birool!» Seltsimees Bašlikovs oskab ainult kamandama, mitte kamandama, vaid kerkima. Seltsimees Bašlikovs on noor. See on eigus. Selleperast seltsimees Bašlikovsil on eriti vaja ippima. Vega tarvis. Tuleb ippima kinelema, nagu kineleb bolševik bolševikuga. Nagu ihe partei seltsimees. Nagu kodanik kodanikuga. Nagu neukogude parteiteetaja. Rajoonikomitee sekreteri ei peab kartma. Bolševikkude partei rajoonikomitee sekreteri peab armastama. Rahvas peab armastama, parteilane peab armastama. Sekreter peab olema sidamlik, tehelepanelik. Armastama teda peab. Seda ei ole. Ippima tarvis on„ seltsimees Bašlikovs.»

Ta rääkis nii puhtast südamest ja veendunult, et terve saal püüdis hiirvaikselt viimset kui sõna. Küllap avaldas muljet ka see, kui otseselt ja julgelt ta Bašlõkovile endale tõtt näkku lajatas, vähimatki mõtlemata sellele, mis võiks hiljem tulla. Apeika selle sirgjoonelisuse ja julguse üle ei imestanud, küll aga mõtles ta endamisi rõõmustades, kui hea see on, et Gailis Bašlõkovile kõik otsesui näkku ütleb, pealegi just siin, just praegu — eks näinud ta ju, kuidas sekretär, kellele säärased õppetunnid põrmugi ei meeldinud, ennast hädavaevu vaos hoidis. «Kuula aga, kuula,» tabas Apeika end mõttelt. «Pead õppust võtma . . .»

Samasuguse kärme sammuga astus Gailis alla, näol ilme, et ta on teinud, mida tegemata jätta ei saa, ja istus oma kohale teise ritta, Apeika lähedale. Apeika ei pööranud pead, aga tundis, et Gailise peale vaadatakse lugupidamisega — saal oli veel vaikne, ei vähimatki häält. Ses vaikuses ütles keegi:

«Lubage mulle sõna!»

Reipalt ja vilunult liikus laua poole Zubrõtš. Kalpsas alumisele trepiastmele, siis teisele, vaatas korraks saali poole, aga rääkima veel ei hakanud. Ta ootas tähelepanu.

«Mina olen parteitu,» ütles ta kõigepealt komisjonile. «Kuid ka mina tahan oma arvamist avaldada. Sest nagu mulle teada on, ei suhtu komisjon ka parteitu massi arvamisse ükskõikselt. Minu kui parteitu inimese häälel ei ole ehk kuigi suurt tähtsust, aga ka mina võin pisut kaasa aidata tõe juurde jõudmiseks. Niisiis kas või selgi põhjusel tunnen end kohustatud oma sõna ütlema.» Ta pöördus saali poole, pidas hetke vahet ning alustas siis aeglasemalt ja kõvemini: «Ma pean avameelselt ütlema mõned sõnad. Kõigepealt, mis seal salata, seltsimees Bašlõkov ei ole ka minuga tseremoonitsenud. Mulle, kui mälu ei peta, ei ole ta samuti kätt andnud, veel rohkem, vahel on ta öelnud mulle isegi teravamaid sõnu kui seltsimees Gailisele. Seda on olnud ja ette tulnud, mis seal salata. Ma räägin avameelselt.» Ta riivas pilguga Bašlõkovi, kes pinevusega ootas, mistarvis seda räägitakse.

Ka Apeika, kes istus saali esimeses reas, jälgis Zubrõtšit huviga. Tõsi küll, see huvi polnud tavaline: ta ei sallinud ega mõistnud hästi seda inimest, ehkki nad olid juba mõni hea aasta kõrvuti töötanud. Pugeja on ta, aga ka midagi halvemat kui pugeja: vastik, kuidagi libe. Mis tal siia üldse tükkida oli, mis eesmärgil? Mis ta siit tahab?

«Me ei ole seltsimees Bašlõkoviga sõbrad. Ei temal minu ega minul tema vastu ole mingeid soojemaid tundeid. Rääkigem avameelselt. Kuid mina armastan tõtt. Ja just tõe nimel pean ma rääkima ega saa vaikida. Olen seltsimees Bašlõkoviga korduvalt kokku puutunud, teda kõrvalt vaadanud ja kuulanud — ning võin ütelda, et tunnen seltsimees Bašlõkovi päris hästi. Tunnen kui juhtivat töötajat, tunnen kui inimest, kui parteilast. Ma tunnen seltsimees Bašlõkovi.» Zubrõtši hääl paisus veelgi, omandades isegi piduliku kõla. «Ja sellepärast ütlen avameelselt, et ma ei saa nõus olla seltsimees Gailisega.» Saalis tõusis lärm, aga Zubrõtš karjus sellest üle: «Ei ole nõus! Seltsimees Bašlõkov on haruldaselt energiline ja tõsine juhtiv seltsimees! Väga südamlik inimeste vastu!» Jälle pidi ta kärast üle karjuma. «Jah, väga südamlik! Ma ei vaidle vastu, et ta on karm ja nõudlik, aga sealjuures on ta ka südamlik. Selles ei ole mingit vastuolu: tema karm nõudlikkus ei ole ju midagi muud kui tõeline südamlikkus. Asjalik südamlikkus. Praegusel ajal, kus klassivõitlus on muutunud nii teravaks, kus juba klassivõitluse seadus nõuab alatist valmisolekut ja nõrgenematut valvsust, ei ole südamlikkus võimalik ilma nõudlikkuseta. Kes sellest aru ei saa, ei suuda õigesti mõista ka seltsimees Bašlõkovi.» Siinkohal pidas Zubrõtš vahet, edasi aga rääkis juba tasemini ja leebivamalt, sealjuures niisama avala häälekõlaga. «Ma pean vastama veel ühele sõnavõtule. Siin küsiti, kas seltsimees Bašlõkov on põllumajanduses töötanud. Taheti vist mõista anda, et kas ta põllumajandust tunneb. Võin ütelda: tunneb küll! Spetsialistina, kes temaga just ses osas sageli kokku puutub, kinnitan ma: tunneb küll. Ja mis veel tähtsam: ta tunneb talupoja hinge, teab, nagu öeldakse, mis meie talupoeg omas südames mõtleb! Ma võin täie vastutustundega ütelda, et partei ei eksinud, kui ta juhtiva parteituumiku tugevdamiseks sellise töötaja siia saatis! Tubli juhtiv seltsimees, tõeline bolševik! Selline on minu kui parteitu arvamine!»

Keegi hüüdis: «Õige!», mõned plaksutasid ja ka Zubrõtš astus alla sellise näoga, et ta on samuti ausalt oma kohuse täitnud. Jälle tõusis ruumis sumin ja see,

kes tuli pärast Zubrõtšit, pidi ootama, seni kui komisjoni esimees saali vaikseks sai. Lajatava häälega, oma vanuse kohta liiga tähtis ja täismehelik Kostsik Kudravets suunas oma järeleandmatu pilgu publikule ja tormas kogu noorusliku ägedusega kõike seda maatasa tegema, mida oli rääkinud Gailis ja mida oli saalist vahele hüütud. Ta kinnitas kõigi pealtkuulajate ees, et ühineb põhimõtteliselt kõigega, mida oli rääkinud Zubrõtš, ja et ta ei saa üldse aru, kuidas võiks selles kahelda, et seltsimees Bašlõkov on rohkem kui keegi teine vääriline kuuluma bolševistlikku parteisse...

Saal jäi jälle vakka, kui komisjoni esimees küsis enda kõrval istujailt, kas neil on küsimusi. Berazovski ütles, et ei ole, et asi on selge. Nagu Apeika teadis, oli tal selgus käes mitte ainult selle põhjal, mis siin oli kuuldud, sest mõndagi teadis ta juba enne koosolekut: komisjon oli alevis töötanud üle kahe nädala. Suurem jutumees Berazovski ei olnud ja arvas nähtavasti, et mis siin ikka ilmaaegu küsida, sest niikuinii kõik juba klaar ja liiatigi seisab ees veel palju päris rasket tööd. Galentšõk aga vaikis, valjul ilmel midagi mälusoppidest otsides ja kaalutledes. Rahvas vaatas ootavalt tema peale. Tõusis kerge kahin.

«Mispärast on teil tööliste protsent parteis nii madal?» sihtis Galentšõk pilgu Bašlõkovi poole.

Bašlõkov vastas, et rajoonis on väga vähe töölisi: ainult veskis ja artellides. Kuid Galentšõk sellega ei jätnud. Ta ei katsunud oma rahulolematust varjata, vaid näitas seda kõigile. Alumine huul oli väga tähendusrikkalt ette tõugatud. Ta vangutas pead: kuidas tohib sihukest asja rääkida? Vähe töölisi! Üksteise järel hakkas talt sadama küsimusi: kui suur on rajoonis artellide üldarv, kui suur on rajoonis tööliste üldarv, kui suur on parteilaste üldarv? Ja sedamööda ikka teravamalt: mismoodi on parteisse pääsenud elemente jõukatest kihtidest, elemente segase minevikuga, elemente, kes peavad ühendust klassivaenulike elementidega? Aga samal ajal pole tööliste protsent tõusnud! Esialgu rääkis Bašlõkov kannatust kaotamata, pärast aga, nagu Apeika märkas, hakkas tal tõusma ärritus, isegi viha, sest küsimused kõlasid põhjendamata süüdistustena.

«Mul on küsimus,» segas Belõ viimaks Galentšõkule vahele. «Ma tahaksin, seltsimees Bašlõkov,» ütles ta rahulikult, sõbralikul toonil, «et te räägiksite konkreetselt, faktide najal, kuidas teie talurahvaga töötate. Kuidas teie teete neile selgeks, et kolhoosid on ainus tee elu parandamiseks? Mida teie kui rajoonikomitee sekretär teete talurahva organiseerimiseks kolhoosidesse? . . .»

Sellest rääkides sai Bašlõkov jälle tagasi rahu ja enesekindluse. Belõ kuulas teda tähelepanelikult, noogutas aeg-ajalt nõustumise märgiks heakskiitvalt pead, aitas parajatel kohtadel takka uute küsimustega. Siiski tuli Bašlõkovil taluda veel mõned piinlikud minutid: Galentšõk kibeles veel kord ennast näitama ja võttis sõna. Seistes laua taga ning lastes pilgul käia üle saali, alustas ta sellest, et kritiseeris kõiki eelkõnelejaid. Seltsimees Gailis ja seltsimees Zubrõtš mõlemad, ütles ta, rääkisid ühekülgselt: seltsimees Gailis ei märkinud seda, mis on seltsimees Bašlõkovi juures peamine, ja seltsimees Zubrõtš seda, mis on negatiivne, sest seltsimees Bašlõkov on teinud suuri vigu. Leppimatult paljastades neid ohtlikke vigu, jõudis Galentšõk tagasi samade küsimusteni, mille juures komisjoni esimees oli teda katkestanud. Väites, et see on parteile väga kahjulik, mis ta oli oma küsimuste abil esile toonud, kritiseeris ta mitte ainult Bašlõkovi joont, vaid ühtlasi ka neid parteilasi, kes sellist joont kaitsma hakkavad. Galentšõk jättis esimehe nime teadlikult mainimata, ilmselt arvas ta, et kõik saavad niikuinii aru, keda sellega on hoiatatud. Belõ kuulas teda pikameelselt ega seganud kordagi vahele, Galentšõk aga võttis uuesti käsile Bašlõkovi. Seltsimees Bašlõkov peab arvestama, peab meelde jätma, peab alati mäletama seda kõike, mis talle siin öeldud sai. Samasugusel toonil Galentšõk lõpetaski: seltsimees Bašlõkovi võib parteisse jätta, aga tuleb tähelepanu juhtida puudustele, mis siin päevavalgele toodi . . .

Tuli nii välja, et Belõ, kes kõneles viimasena, lihtsalt nagu toetas Galentšõku ettepanekut. Kui esimees oli ütelnud mõned rahulikud asjalikud sõnad, astus Bašlõkov mööda treppi alla, pealtkuulajate hulka.

Belõ kutsus komisjoni laua juurde Apeika. Kui Apeika oli lavale astunud, heitis Belõ talle rahuliku ükskõikse pilgu ja ütles, et jutustagu elulugu.

Apeika pöördus ümber ja nägi väga igapäevast pilti: saal, rahvas, kes ootab tema juttu. Ja et see nii igapäevane oli, tundis ta endas äkki suurt rahu. Rahulikult, häält tõstmata rääkis ta oma elukäigust ja vastas küsimustele.

Pisut pani teda imestama Galentšõk, kui see kuidagi salvavalt, iseäraliku tooniga ütles:

«Ma teen ettepaneku esitada kompromiteerivad materjalid, mis on sisse tulnud seltsimees Apenka kohta.»

Sel hetkel arvas Apeika pigem seda, et Galentšõk kogemata ta nime moonutas, rohkem aga tegid teda rahutuks kurjad, otsekui kahjurõõmsad sädemed mustades läbitungivates silmades. Neist sädemeist taipas Apeika, et teda ähvardab mingi oht. Ta aimas, et oht tuleb kirjadest.

Pinevusega jälgis ta Belõd, kes võttis kaante vahelt ühe kirjalehe teise järel ja neid ette luges. Sisemiselt oli ta juba valmis, et midagi halba tuleb. Kuid esimesed ei lasknud mingit ohtu aimata. Keegi oli koguni kirjutanud, et «seltsimees Apeika kohta võiks kirjuda palju», sest ta on «nii tubli parteilane, et kõik peaksid temast õppust võtma». Teine oli kirjutanud, et Apeikat poleks tarviski puhastusest läbi lasta, sest ta on oma inimene ja kõigile ammugi tuntud. Oli kirju, milles nuriseti rajoonis valitseva korra üle. Neist kaks olid tulnud vist samadelt inimestelt, kes kirjutasid ka Bašlõkovi kohta: ühes kaevati, et soola ja lambiõli pole saada, teises, et usklikke kiusatavat taga. Siis aga — nojah, eks olegi! — lendas räpane vihje: «Mispärast seltsimees Apeika varjab, et ta nimi tegelikult polegi Apeika, vaid Apenka? Kas mitte sellepärast, et tuntud kulak ja külakurnaja Apenka on tema lihane vend?» Seejärel veel üks, niisama totter ja õel: «Las räägib, kui palju ta on vitsutanud kulakute pekki!» Kõige hullem oli aga viimane: «Parteikomisjonile. Palun koosolekul anda vastus küsimusele: kas tohib tähtsal nõukogude ametikohal olla säärane inimene nagu

Apeika, kes on astunud ühte kampa kulakutega ning ise tegelikult on hakanud nende abimeheks ja kaitsjaks?»

Viimaste kirjade lugemise ajal käis üle saali niivõrd tugev kõmin, et Belõ ei saanud enne järgmist alustada, kui oli tükk aega pilguga manitsenud sumisevat hämarust. Kähedalt, täiest kõrist karjus keegi: «Mõga!» Teda toetasid meeste ja naiste hääled, esimesed tasakaalukamalt, teised üsna vihaselt. Need hääled rahustasid Apeikat ning andsid julgust. Kuid toetusest hoolimata polnud kerge rahulikult seista: hoop oli raske ja ohtlik. Siiski püüdis Apeika oma erutust varjata, ja mitte ainult sellepärast, et nii paljud silmapaarid tema peale vaatasid. Korrakski ei ununenud tal ka see, et kuskil seal heasoovlike, sõbralike silmade hulgas oli üks paar selliseid, mis soovisid talle ebameeldivusi, halba.

«Mispärast ma olen Apeika, mitte aga Apenka,» ütles ta, püüdes säilitada rahu ja väärikust, «seda võiks parem küsida joodikult kirikpapilt, kes mind meetrikaraamatusse kandis...» Keegi naeris, teised toetasid teda poolehoidva suminaga. Apeika tundis, et oli valinud õige tooni, ja jätkas niisama rahuliku irooniaga: «Aga kas ma olen varjanud, kes on minu vend ja kes minu isa, see on nähtavasti teadmata ainult kirja kirjutajale endale... Aga noh,» — Apeika tegi väikese pausi — «küllap ta teab seda paremini kui mõni teine...»

Jälle naerdi, keegi hüüdis — mitte lõõpides, vaid isegi vihaselt: «Muidugi teab!» Apeika ootas, millal kära lõpeb, siis aga ütles lühidalt ja kindlalt:

«Venna käest pekki ei ole ma vastu võtnud. Ei ole võtnud, niisiis ei ole ka vitsutanud. Mitte ühtegi naela. Ja ei mõtlegi vastu võtta.» Ka nendele sõnadele järgnes kiidusumin. Ta vaikis ja mõtles pisut. «Mis puutub kolmandasse küsimusse, siis» — Apeika vaatas Belõ poole — «see pole ilmselt määratud minule. See küsimus on määratud komisjonile.»

Belõ noogutas pead, näidates, et ta on vastusega rahul. Küsis pealtkuulajailt, mida tahetakse Apeikalt küsida. Ta jäi püsti, libistades pilgu üle saali.

«Mis siin ikka küsida! Kõik teavad ju!»

«Oma inimene!...»

Belõ ootas pikameelselt. Koputas pliiatsiga vastu karahvini. Sumin vaibus.

«Kes soovib seltsimees Apeika kohta sõna võtta?»

«Sõnavõtt on siin lühike! Tubli mees!»

«Ja õiglane!»

Silmi kissi tõmmates vaatas Belõ saali: kes seal räägib? Tõusis püsti tüüakas laiaõlgne mees, vatihõlmad eest lahti.

«Mina olin see suupruukija!» Apeika tundis ta ära: Sopat, veskitööline. Belõ kutsus teda laua juurde, aga Sopat kehitas ainult õlgu. «Aitab siitki. Rahva seast. Parem tunne... Nojah, ma ütlen: tubli mees! Hea, sõbraliku olemisega!... Ühesõnaga, parteimees!... Ongi kõik!»

Mees vaatas esiteks Belõ, seejärel Apeika poole ning istus maha, näol iseteadlik ja väärikas ilme nagu ikka siis, kui inimene on täitnud oma paratamatu kohuse. Belõ küsis uuesti, kes veel rääkida tahab; jälle vastati suminaga, hüüti: «Mis siin ilmaaegu rääkida!» «Kõik selge!» «Oma inimene!» Siis tõusis püsti Volga Mihhalenka õmblusartellist, tõmmu näoga, tume nagu mustlastüdruk, ootas natuke ja läks siis areldi laua juurde. Apeika tundis teda üsna hästi: Mihhalenka oli artelli komsomolirakukese sekretär ja oli mitu korda tema jutul käinud. Veel hiljaaegu oli ta Apeika kabinetis nördinult rääkinud, et artelli juhataja ning laohoidja kasutavad igasugu nõkse teiste töövilja omastamiseks, varastavad ja lakuvad. Siis käis ta mõni aeg tagasi veel Lenini nurga tarvis raha tahtmas. Pealtnäha küll tasane, oli Apeikal temast meelde jäänud mingi eriline meelekindlus ja järeleandmatus. Näilisest kartlikkusest hoolimata otsustas see mustlase välimusega neiu kõige üle range ja kindla mõõdupuu järgi, milleks oli ta nõudlik südametunnistus.

Ka nüüd alustas ta oma juttu tasakesi, pisut kartlikultki, aga nii kindla usuga oma õigusesse, et sundis kõiki vakka jääma.

«Siin loeti ette kirju, milles seltsimees Apeikat niisama hästi kui süüdistatakse, et tal on halb vend. Liiatigi antakse veel mõista, et kui tal säärane vend on, ei tohiks töötada täitevkomitees. Ma ei tea, kes

selle kirja saatis, aga selle järgi, mida ta kirjutab, ei jää kahtlust, et see on paha inimene. Õel inimene. Inimene, kes otsib parajat võimalust, et meie esimeest porri tallata. Porri tallata, asja ees, teist taga!» Ta nagu ei kuulnudki heakskiitvat suminat saalis, olles täienisti oma erutuse võimuses, et kõik välja ütelda, viimseni. «Muidugi, sama õunapuu õunad ei kuku üksteisest kaugele. See on õige. Kuid igal inimesel on elamiseks oma aru peas, igaühel on oma tee. Rahvasuu ütleb, et kui häda käes, tuletatakse venda meelde. See on täpipealt tänase koosoleku jaoks öeldud: niisugune vend nagu meie esimehel on tõepoolest hädaks kaelas. Ja liiatigi kui tullakse seda venda sulle nina peale heitma, kui ta sulle kiviks kaela seotakse, et uputada.» Ta ootas, kuni sumin vaikis, ja ütles kindlalt: «Ei tohi hakata otsima, keda veel kaela siduda, ennem juba vaadatagu, kes see ise on, keda tahetakse välja puhastada. Missugune süda tal endal sees on, kas bolševiku süda või kulaku, spekulandi süda. Meie esimehel on bolševiku süda. Ta on bolševik läbi ja läbi, tõeline, kontrollile vastupidanud bolševik. Kontrollinud on teda rahvas, kes teda tunneb. Tunneb juba mitu aastat.»

«Niisiis teie arvate, et seltsimees Apeikat poleks tarvis arutadagi?» torkas Galentšõk, välgutades silmi saali poole. «Võib-olla ei käigi ta puhastuse alla?»

«Võiks ka mitte käia,» ütles neiu kindlalt. Vaadates Galentšõkule otse silmi, lisas ta veelgi kindlamalt: «Ta on puhastuse läbi teinud. Juba mitme aasta kestes.»

Tasakesi, kuid iseteadlikult astus ta alla, pööramata tähelepanu Galentšõku pilkavale peavangutusele ja sellele, kuidas viimane sügavmõttelisel ilmel midagi oma märkmikku üles tähendas. Alles siis, kui Galentšõk jälle silmadega üle saali libistas, palus sõna noor kõlav hääl. Juba sellest tundis Apeika ta ära: rajooni komsomolikomitee sekretär Kudravets. Kohendades käigu peal vöörihma ning siludes pluusivolte, astus Kudravets südikal sammul laua poole, kus oli ka Apeika.

Tema astumisest, samuti sellest, et ta hoidus silma vaatamast, aimas Apeika, et Kudravets ei tulnud teda

kaitsma. Noormees jäi seisma lava äärele, pea kuklas, meenutades äkki ujujat, kes nüüd ilma pikemata vette sööstab. Kopsud õhku täis tõmmanud, söösstiski ta vaidlusse. Kõige esmalt tungis ta kallale kommunistlikule noorele Mihhalenkale, kes olevat teinud ideeliselt läbimõtlemata avalduse, nagu ei peaks kõik parteilased puhastuse alla kuuluma. Parteis on kõik võrdsed, ütles ta, ja puhastusest peavad läbi käima kõik, alt kuni kõige kõrgemale üles. Seepärast on Mihhalenka avaldus väär ja rajooni komsomolikomitee mõistab selle põhimõtteliselt hukka. Viimased sõnad ütles Kudravets juba Galentšõkule; viimane kuulas teda tõsisel ilmel, kuna napp peanoogutus näitas, et need sõnad on teatavaks võetud.

«Nüüd — seltsimees Apeikast . . .» Kudravetsi hääl muutus tuhmimaks, ta tõmbas hinge ja küllap oleks vist tahtnud ohata. Ta seisis küll eespool, Apeika nägi ainult kukalt ja põsenukke, kuid talle ei jäänud märkamata, et noormehe silmad kõhklemisi kedagi otsivad. Nojah, eks leidnudki. See oli Bašlõkov. Tema praegune õpetaja. Apeika jälgis asja teravalt ja pisut kiivaltki: Kudravets oli ju üles kasvanud tema käe all. Ei keegi muu, just Apeika ise oli teinud ettepaneku Kudravets rajoonikomiteesse tuua ning oli soovitanud teda ka õppima saata. Oli teda ise õpetanud, jaganud talle kogemusi, niipalju kui neid oli; oli õpetanud niikaua, kui ilmus teine õpetaja, praegune. «Mis inimest sa oled poputanud ja kasvatanud . . .» käis nüüd äkitselt läbi pea. Kudravets tõmbas veel kord kopsud õhku täis ja otsekui pahvatas, pea ees, vee alla. «Seltsimees Apeika . . . ega keegi ei salga . . . on palju korda saatnud. Keegi ei kavatse seda varjata — seltsimees Apeika on töökas ja . . . püüdlik inimene. Selles võin ma seltsimees Mihhalenkaga ühineda. Seltsimees Apeika püüab tööd teha, kas siis oma ametis, rajooni täitevkomitee esimehena või rajoonikomitee büroos. Ta täidab need ülesanded, mis talle kui büroo liikmele antakse.» Kogu selle ettevaatliku ja kõhkleva sissejuhatusega taheti, nagu Apeikale tundus, ette valmistada midagi muud, palju tähtsamat, ja seda ootas ta järsku tõusnud pineva huviga. Ta ei eksinud. Kohe seejärel muutus Kud-

ravetsi hääletoon teravamaks. «Me ei kavatse salata kõike head, mis on olnud. Kuid me ei tohi seista kinnisilmi ka nende puuduste ees, mis esile tulevad. Ja neid seltsimees Apeikal on. Pealegi suuri puudusi. Siin tuleb seda ütelda täiesti otse. Sest puhastus ei ole mingi jutupuhumine igasugu suupoolisega kaetud laua taga, kus sõbrad üksteist vastastikku kiidavad ja kaelustavad. Kui on puhastus, siis tuleb puhastada, igasugu sadestused minema pühkida. Ja siin peame midagi varjamata ära ütlema, et seltsimees Apeikal on suuri puudusi. Kõigepealt, tuleb otse ära ütelda, et seltsimees Apeikal ei ole mõnikord küllalt bolševistlikku printsipiaalsust. Seltsimees Apeika, tuleb ausalt ütelda, unustab tihtigi oma töös klassikriteeriumi.»

«Milles see avaldub?» haaras Galentšõk sellest kinni, tõstis pea. Kudravets pööras silmad ta poole: Galentšõk nõudis karmi, julget vastust.

«Tema, seltsimees Apeika, on liiga heasüdamlik...» Püüdes varjata piinlikkustunnet, pöördus Kudravets saali poole ja hakkas rääkima kõvemini kui enne: «Meie elame suurel, aga karmil ajal. Meid ümbritsevad vaenlased paremalt ja vasakult, seepärast peame olema valvsad ning halastamatud. Me ei tohi end lõdvaks lasta ega heasüdamlikud olla. Me peame olema halastamatud. Siis kardab vaenlane meid juba eemalt, siis ta teab, et meie ei vangu...»

«Mispärast siis see seltsimees Apeika nõnda heasüdamlik on?» heitis Galentšõk jälle Kudravetsile vaheküsimuse. See oli öeldud järsult, vaenulikul toonil, Apeika tabas selles mingi ähvardava vihje. Toon oli niisugune, nagu oleks Galentšõk «heasüdamlikkuse» põhjust teadnud: «heasüdamlik» — ta hääldas seda sõna rõhutatult, pilkavalt. Juba küsimusega tahtis ta põhjusest teistele märku anda.

«Minu arust on ta heasüdamlik lihtsalt... loomu poolest...» ütles Kudravets.

«Loomu poolest!... Oleneb sellest, mida mõista selle — lo-omu all!» Pilkavalt, külmade välkuvate silmadega vaatas Galentšõk saali ühest äärest teise. «Lo-omusi on mitmesuguseid!...»

«Selliseks sündinud...»

Galentšõk vangutas pead, väga selgesti andis ta mõista, et see on lapsejutt. Kudravets jätkas oma kõnet. Esialgu oli tal pisut piinlik — Apeika nägi, et ta põsk ja kõrv õhetasid — siis läks jutt julgemaks, valjemaks, otsekui püüaks noormees oma au taas jalule seada. Ta tungis juba teravalt Apeikale kallale, sest et viimane oli kostnud endise ohvitseri Garoška eest, katsudes teda kooli tagasi sokutada. Ta nõudis, et Apeika viivitamatult katkestaks vähimadki sidemed vennaga ja et seda tehtaks kõhklematult, printsipiaalselt...

Lõpetanud kõmiseval häälel oma kõne, tahtis ta toonitatud südikusega oma kohale minna, aga Galentšõk hoidis teda veel tagasi:

«Mis ettepaneku teie teete seltsimees Apeika suhtes?»

«Ma teen ettepaneku...» ütles Kudravets valjusti ja reipalt, aga pilk pöördus nagu iseenesest Bašlõkovi poole. Vististi otsis ta abi. «Ma teen ettepaneku,» paisutas Kudravets veelgi häält, varjates oma nõutust, «teha seltsimees Apeikale märkus... et ta peab lõplikult katkestama vähimadki sidemed oma sugulastega!... Ja oma töös hoidma kindlat, bolševistlikku klassivõitluse joont!...»

«Aga mis teie arvate — kas võib seltsimees Apeika Valgevenemaa K(b)P liikmete ridadesse jätta?»

«Ah niimoodi siis!» Apeika polnudki jahmunud, ta mõte pigem registreeris fakti. Juba ammu oli aimus talle ütelnud, et hädaoht tuleb Galentšõku poolt; lööki oli ta oodanud just sealt. Seepärast ei suutnud Kudravetsi teguviis teda ehk nii rängalt rabada. Ta oli lihtsalt avastanud uue joone Kudravetsi iseloomus. Imelik, ta märkas Kudravetsi kuklaauku higistavat. «Pole poisil kerge...»

«Ma arvan, et võib,» ei näidanud Kudravets abitust. «On vaja, et seltsimees Apeika annaks sõna. Et ta edaspidi kindlalt hoiab bolševistlikku joont. Igas asjas. Tuleb teda hoiatada.»

Kudravets polnud õieti oma kohalegi jõudnud, kui inimeste seast kargas üles Gailis ja ruttas hoogsalt lava poole. Kuivetu ja sitke, sinel lahtisi hõlmu seljas, hüppas ta lavale ning pöördus järsult ümber.

«Ei tohib nii, seltsimees Kudravets!» hüüdis ta kõrge terava häälega. «Ei tohib! Teie olete noor bolševik! Teie olete rajooni komsomolikomitee juht! Teie peate neitama eeskuju keigil noortel! Printsiip on tarvis, kui teie reegite!...»

«Mina rääkisin printsipiaalselt!» hüüdis Kudravets saalist. Ta oli püsti tõusnud.

«Teie reekisite ilma printsiip!» käratas talle Gailis. «Teie reekisite printsiip: «Vitan kuulda, armuline!» Vat mis printsiip teie reekisite!»

«Seltsimees Gailis!» sundis Galentšõk enesekindlalt ja võimukalt lätlase vaikima. «Kes andis teile õiguse inimestele häbematusi ütelda? Ei tohi neil suud kinni panna, kuigi nad räägivad seda, mis teile ei meeldi!»

«Ma ei taha tal suud kinni panna! Kuid tuleb reekida eigus! Ei tohib hakata teise suuvoodriks!»

«Ärge unustage, kus te olete. Ärge unustage, et te olete parteipuhastuse komisjoni istungil.»

Belõ koputas pliiatsiga vastu karahvini, üteldes käskivalt: «Seltsimees Galentšõk!» Galentšõk riivas teda pahase pilguga, kuid vaikis ja hakkas midagi oma märkmikku kirjutama.

«Ma ei unusta, et siin on partei puhastus. Siin otsustatakse seltsimees Apeikase saatus. Seeperast tuleb reekida ausalt. Isegi siis, kui see kellelegi kervu leikab! Tuleb reekida eigus, seltsimees Kudravets!»

«Rääkige seltsimees Apeikast,» ütles Belõ rahulikult.

«See keib ka seltsimees Apeikase kohta. Seltsimees Apeikas on tesine, eige bolševik. Tehelepanelik, tark ja printsipiaalne. Ta meistab vega hesti bolševistliku partei poliitika. Ta annab keik oma jeud ära, et parteie eesmerk kette saadakse. Ta teetab eed ja peevad partei jaoks. Ta ei karda nagu mined teised seita keige kaugemates kilades. Ei karda sood ja metsad lebi keia. Ta on igal pool, kus elavad inimesed. Ta

meistab ja armastab inimesed. Ja inimesed armastavad teda. Teda ei armasta ainult halvad inimesed, kes tahavad teda mustama! Neidatakse venna peale! Kuid tal pole vennaga ildse vennalikku lebisaamist! Ta on keigi teeinimeste vend, aga mitte kilakurnaja vend, kellega ta on juhuslikult seltsis sindinud!...»

Sattunud hoogu, rääkis lätlane ägedalt, kuidas Apeika aitas Mokrõs koolimaja ehitada ja teid teha, kuidas ta Kuranis isegi heinamaale läks, et kolhoosi organiseerida, siis aga tegi ootamatult lõpu, kinnitades lühidalt ja kaljukindlalt veel kord, et seltsimees Apeika on tõeline, õige bolševik. Kuid lavalt alla astunud, ta seisatas ja pöördus näoga komisjoni poole: «Kuid teil, seltsimees Galentšiks, ei ole vaja ette itlema hakata, mis keegi reegib. Igaihel on endal pea otsas ja aru peas! Selge?»

Ta ei jäänud ootama, mis Galentšõk vastab, ja läks kindlal sammul saali, kus tõusis jälle isukas kiidusumin ja plaksutamine.

Ei kunagi varem polnud Apeika elu nii üksipulgi läbi puistatud kui sel õhtul. Tuletati iga asja meelde, vaieldi, õiendati üksteist, räägiti, karjuti, nii et kurgud kähisesid. Ja plotskid tossutasid aina üksijäri: lae all ujus paks suitsupilv. Uks peaaegu ei saanudki enam kinni olla, tihtipeale tõmmati veel aknad lahti, et suitsu välja lasta. Siis tundsid istujad, kuidas mööda põrandat roomab külm õhk, pimeda sügisöö külm õhk. Ühtepuhku saalisid inimesed sisse ja välja, seisid vaheruumis, jutlesid akende all; kesköö paiku oli saal veidi hõredamaks jäänud, aga veel nüüdki oli rahvast küll. Mida enam edasi, seda sagedamini hakati hõikuma, et on aeg lõpetada — Apeikaga on kõik klaar, kuid Belõ ei hoolinud sellest ja laskis kõigil rääkida. Kesköö oli juba ammu möödas, kui esimees ütles komisjoni liikmetele, et nüüd võib esitada küsimusi.

Rahvas vaatas jälle Galentšõku poole. See, kulmud valjult kortsus, mõtles väheke, enne kui näidata oma väge ja võimu. Millal te viimati vennaga kokku saite? Missugused on olnud teie suhted endise õpetaja ja ohvitseri Garoškaga? Missugused suhted on teil kulak Glušakiga? Olles sisemiselt valmis selleks, et

Galentšõkult võib kõike oodata, vastas Apeika rahuliku eneseväärtustundega; isegi see ei vihastanud teda, et Galentšõk iga vastuse peale umbusklikult suud kõverdas. Belõ tähelepanelikkuse ja saali poolehoiu tõttu tundis Apeika end nagu kindlamana.

Galentšõk ei pinninud Apeikat küsimustega kuigi kaua. Peagi tegi ta teatavaks, et rohkem küsimusi ei ole. Aga niipea kui Belõ komisjoni liikmetele ütles, et ehk tahavad nad sõna võtta, tõusis Galentšõk laua tagant nagu jääkamp.

Alustuseks ütles ta, et mõni sõnavõtja ei ilmutanud vajalikku poliitilist küpsust. Veel enamgi, mõni, näiteks seltsimees Gailis, tegi katset nendel suud kinni panna, kes olid julgenud Apenkat kritiseerida. Ja veelgi enam, püüdsid teha Apenkast mingit pühameest, kellest ei tohi arvatagi, et tal ka patte võiks olla.

«Eks õige vaatame, mis pühak see seltsimees Apenka nii on, nagu siin mõned tõendada püüdsid. Võtame ta ette, kaalume kõik ära — avalikult, eksimatu, bolševistliku kaalu peal.» Galentšõk laskis pilgu käia seinast seina. Leppimatu ja vali oli see pilk. «Kaalume ära... Bolševistliku kaalu peal!» Ta vaikis hetke ja jätkas tasemini, pehmemalt, leebivamalt: «Siin räägiti, et seltsimees Apenka võtab iga inimest jutule. Kuulab iga inimest. Abistab iga inimest.» Galentšõk tegi näo, nagu kiidaks seda temagi: «Abistab, õigus jah. Õigus!...» Ta hääl muutus pilkavalt venivaks, kõlades kuidagi tähendusrikkalt, tagamõttega: «Abistab küll. Aga vaatame õige,» paisutas Galentšõk häält, «k u i d a s Apenka abistab ja — k e d a ta abistab! Jah, vaatame õige sellest kandist!... Üks asi on see, kui abistatakse tööinimest, kehvikut, kes tuleb otsima nõu ja tuge oma kalli nõukogude võimu käest, kui ta palub nõukogude võimult kaitset oma verivaenlase, nõukogude võimu vaenlase — külakurnaja kulaku vastu. See on üks asi. Ja sel puhul võime juhtivale töötajale jagada täielikku heakskiitu, sest siis on ta nõukogude võimu tõeline esindaja kohapeal! On tõeline juhtiv nõukogude töötaja!» Galentšõk saatis jälle pilgu üle saali. Rahvas jälgis ootepinevil iga tema liigutust. «Aga teine asi on,» jätkas ta kuidagi

mürgise, hammustava tooniga, «kui nõukogude täitevkomitee esimehe kabinetti tuleb poliitiliste õigusteta isik, kulakunormi alune, endine tsaariohvitser! Kui nad valavad seal oma krokodillipisaraid, et meile udu pähe ajada, uinutada meie bolševistlikku valvsust! See on teine asi!... Üks asi on, kui tuleb meie sõber, tööinimene, teine asi aga, kui tuleb vaenlane, klassikuuluvuselt võõras vaenlane, kelle puhul tuleb alati püssirohi kuiv hoida, kellele ei tohi vähimatki hingamist anda! Sellest, kuidas suhtutakse klassikuuluvuselt võõrasse vaenlasesse, saab kõige paremini selgeks inimese bolševistlik meelekindlus ja karastatus!...» Galentšõku hääl muutus vaikseks, jälle lõi sellest läbi hammustav toon: «Ja selle koha pealt, kui lihtsalt ütelda, selguvad meile kummalised asjad! Pika staažiga parteilane, suurte kogemustega inimene, kes on pandud rajooni täitevkomitee esimehe vastutusrikkale kohale, kaldub otse igal sammul kõrvale lihtsast ja selgest klassivõitluse joonest! Selle asemel et vankumatult läbi viia peajoont, kuivatab ta ise oma käega vaenlase krokodillipisaraid!...»

Apeika tundis, kuidas ta liikmed valgusid täis midagi rasket ja kuuma, oimukohtades tuikas metsikult, pea läks uimaseks. «Ahaa, sinna siis pressitakse!» Oleks tahtnud püsti karata, vahele karjuda, kogu saalile ütelda, mida on väärt need nurjatud kallaletungid, räpased etteheited. Kuid ta hoidis end vaos, julgustas ennast: las räägib, las tuleb omadega välja! Talle saab vastatud!...

Saalis oli sumin peaaegu lakanud. Inimesed enamasti vaikisid ja ootasid... Selles vaikuses kuuldus väga selgesti: «No mis jama see olgu!» Aval hämmeldunud naisehääl...

Galentšõk aga ei langenud sugugi rööpast välja: üle ta näo libises isegi trotslik, endaga rahulolev naeratus. Kindlalt seisis ta laua taga — komisjoni liige seltsimees Galentšõk —, vaatas üle kogu saali pilguga, mis näitas ta kõhklematust ja kõige selle läbinägemist, mis paljudele saalis viibijatele üle mõistuse käis, võib-olla isegi kõigile. Ta silmad kõnelesid läbinägemisest ja leppimatusest, mida mitmesugused vahelehõiked aina suurendasid...

«Teid huvitavad faktid?» ütles ta otsekui mingi rõõmuga. Ta hääl oli jälle väga jõuline. «Palun väga! Kõik järeldused, mida ma siin tegin, põhinevad faktidel. Kõik faktid on kontrollitud ja tõestatud. Ma alustan sellest, millele üsna ettevaatlikult, möödaminnes vihjas seltsimees Kudravets. Faktist, et seltsimees Apenka võttis oma kaitse alla endise ohvitseri Garoška. Mõtelge ometi: partei liige, rajooni täitevkomitee esimees isiklikult hakkab nõudma, et endisele ohvitserile antaks tagasi kooliõpetaja koht. Et jäetaks meie noore nõukogude põlvkonna, meie lootuse, meie laste kasvatamine valgeohvitseri, nõukogude võimu verivaenlase hooleks! Tuleb lisada — ja seegi on tähtis moment, väga tähtis! —, et oma eesmärki püüab Apenka saavutada pärast seda, kui parteirakuke, rajooni komsomolikomitee ja rahvahariduse osakond selle vaenlase on paljastanud ja meie nõukogude laste hulgast kui kihvtise taime välja kiskunud. Mida see näitab, mõtelge natuke, seltsimehed! Aga see fakt pole ainuke. Seesuguseid fakte on väga palju, neid leidub Apenka kui rajooni täitevkomitee esimehe tegevuses kümnete, võib-olla isegi sadade kaupa! Alles nädal tagasi, juba sel ajal, kui komisjon töötas, võttis seltsimees Apenka oma eestkostmise alla kelmi, kelle ametiks on ninapidi vedada meie pimedaid inimesi — papi! See tuli tema juurde rajooni täitevkomiteesse ja puhus hambasse, et ta olevat aru saanud, kui kahjulik on usk, mille teener ta on olnud kogu eluaeg! Nüüd aga võtnud nõuks ilmalikku seisusse hakata! Olevat tahtmine ausat elu elama hakata! Seltsimees Apenka, kogenud töötaja, vana parteilane, «uskus» seda kaabakat, seda jumalasulast ainult jutu põhjal! Aga see ju ainult vigurdas, et saaks meie nõukogude inimeseks maskeeruda! Tahtis meie nõukogude instituuti oma pojukest sokutada! Veel enam — see on fakt, kontrollitud fakt —, Apenka andis sellele papile nõu, et hakaku usuvastast kihutustööd tegema! Ja laskis veel sõna anda, et ta seda tegema hakkab! See ei ole väljamõeldis! See on fakt! ...

Selsamal päeval võttis Apenka oma eestkoste alla veel ühe inimese, kellele nõukogude võim on liiga teinud — verejanulise kulaku poja Kurani külast,

Stsjapan Glušaki! See kulaku nuumaline tegi Apenka ees tsirkust, nagu ei läheks isa kulakuleib tal enam kurgust alla ja ta olevat isast lahku löönud! Ja ise palub, et tal lastaks kommuuni tööle minna! Ja Apenka uskus kulakuvõsukest, uskus! Ja aitas tal ennast kommuuni sokutada!»

Siit-sealt inimeste hulgast kostis suminat, aeg-ajalt lendasid vahelehüüded: mõned pahandasid Galentšõku jutu üle, mõned avaldasid heameelt. Apeika ei pannud seda imeks, ta aju lihtsalt registreeris, et leidus ka neid, kel hea meel oli. Kuid suurem hulk, märkas ta, vaikis, vaikis ja ootas, milleks asi läheb. Näidetes endis ja ka Galentšõku kõnelaadis oli midagi niisugust, mis sundis inimesi kuulama, vaikima ja ootama. Apeikal värisesid käed, pea oli kogu aeg raske, uimane, ikka ja ikka oleks ta taburetilt püsti karanud. «Las aga räägib, las tuleb omadega välja!...» pidi ta ennast tagasi hoidma. «Rahu, kuula rahulikult! Ära lase end käest ära: inimesed vaatavad sinu peale! Las vaatavad, sa tead ometi, et sul on õigus! Tuleb kõik ära kuulata, meeles pidada! Muidu pärast, kui vastad, võib midagi vahele jääda!...»

«Mis see on? Mis nimega seda nimetada?» oherdas Apeika kõrvu kõneleja hääl. «Leidub inimesi, kes nimetavad seda «heasüdamlikkuseks», aga bolševikud, tõelised bolševikud nimetavad seda teisiti. Tõelised bolševikud nimetavad seda — klassikuuluvuselt võõra vaenlase mahitamiseks. Koostööks klassikuuluvuselt võõra vaenlasega! Tõelises bolševistlikus tähenduses pole see midagi muud kui bolševistliku partei klassijoone moonutamine! Bolševistlikus tähenduses pole see midagi muud kui parempoolne kallak. Näete nüüd, mis see on, kui vaadata sügavamale ja lahtiste silmadega!... Parempoolne kallak, mille vastu bolševistlik partei seltsimees Stalini juhtimisel on pidanud ja peab alati halastamatut võitlust!» Galentšõku hääl oleks peaaegu katkenud, aga ta surus kogu saali hiirvaikseks. Ta kees vihast, temas oli tunda suurt jõudu. Korraga haaras Apeikat hirm: «Mis siis, kui Belõ ja Berazovski asja niisamuti võtavad?! Kui nad lasevad endid sellest mõjutada?!» katsus ta Galentšõku jaoks parajat sõna leida, aga ei leidnud. Seal tekkis tal vas-

tik iiveldustunne. «Rahu, rahu!» manitses ta iseennast. Kuid rahu ei olnud...

«Millest see kõik tuleb?» rääkis Galentšõk vaiksemalt, kähiseva häälega, aga kindlalt, pealetungivalt. «Mispärast on Apenka nii «heasüdamlik» või meie tähenduses nii kõikuv? See tuleb lihtsast põhjusest. Pole tarvis kaugelt otsida. Ainult pimedad ei oska seda näha! Ei tulnud see juhuslikult, et siin mõnedes sõnavõttudes, nagu ka komisjoni materjalides, mainiti Apenka mõnd sugulast, iseäranis tema venda Savastsei Apenkat! Meeldib see mõnele või ei meeldi, aga me ei saa mööda vaadata sellest, et Apenka ise, ise on sugulussidemeis klassikuuluvuselt võõraste elementidega! Ta on nendega ühe ja sama keti otsas. Sellepärast kaitsebki ta neid, teenib neid aina ja üha! Teenib küll salaja, küll avalikult!... Õun kukub õunapuu ligidale, aga ta kukub ka teise õuna ligidale! Nad on teineteise kõrval! Selles peitubki Apenka «heasüdamlikkuse» põhjus! Ja kui siin materjalides, mis on komisjonile esitatud, küsitakse, kas tohib selline inimene olla vastutaval nõukogude ametikohal, siis võin mina selle peale vastata: ei tohi!» Galentšõk hüüdis pealtkuulajate kärast üle, rõhutades veel kindlamalt: «Ei tohi!... Ma arvan, et komisjon peab samuti tõsiselt arvesse võtma kõiki andmeid ja tegema oma tõsised järeldused küsimuses, kas selline inimene on vääriline kuuluma bolševistlikku parteisse. Parteisse, mis halastamatu klassivõitluse olukorras peab olema ühtne nagu üks mees, peab olema vankumatu!... Mina isiklikult arvan, et nii vastutusrikkal momendil ei ole tarvis Apenkat parteisse jätta! Ja,» teatas ta läbi sumina ning hüüete, «ma hääletan vastu!»

Veri trummeldas Apeikal oimudes. Nüüd, kus mõistus oleks pidanud olema eriti selge, tundis ta seda kuuma raskust pähegi valguvat: mõtted olid nagu udu sees, nad ei liikunud. Ainult trummeldas oimudes. Ja vaibumatult kumises visa ründav küsimus: «Kas tõesti? Kas tõesti võib nõnda juhtuda?...» See jäi kuhugi teadvuse tagamaale, kuid kogu ta olemus tõmbus pingule: kas tõesti võidakse välja heita? Kõik oli äkitselt muutunud ebatõeliseks, jõudis tema teadvusse kui midagi arusaamatut, mõistusele käsitamatut.

«Rahu, rahu!...» manitses ta iseennast, aga ei suutnud rahu tagasi saada. Läbi kuuma udu kuulis ta saalist kära, nägi kedagi püsti kargavat. Kõvasti, jahmunult hakati rääkima:

«No kuulge, mis jama ta ometi ajas! Mis see siis... See on ju sulaselge laim!» Laua poolt kuuldus pliiatsi kõlksatusi vastu karahvini — vist Belõ. «Kus see joone moonutamine siin peaks olema!... Papp käis, kulaku poeg! Ohvitser! Aga tema juures käivad ju kõik! Kõik käivad tema juures! Ma ise olen viis korda käinud! Miks ta sellest ei rääkinud? Kus see moonutamine siin peaks olema!... Minu arust peabki nõukogude võim niisugune olema nagu Ivan Anissimavitš!... Parteist minema peksta! Te kuulsite ju! Aga temale peaks just aitäh ütlema! Ütlema, et parteis oleksid kõik niisugused nagu tema!»

Naisele plaksutati, keegi karjus: «Õige! Täitsaeit!» Järsku tundis Apeika uhkavat meeleliigutust.

Tõusid mitmed käed, inimesed palusid sõna. Lava ees seisis Gailis, käsi püsti, ja ootas luba, kuid Belõ koputas vastu karahvini, niikaua kui saal vaikseks jäi.

«Seltsimehed, komisjon kaalub seltsimees Apeika asja igakülgselt ja objektiivselt,» rääkis ta rahulikult. «Meie teeme õiglase otsuse. Ma palun teid korda pidada ja olla vaiksemad, et komisjon saaks edukalt teha oma tööd... Sõna on komisjoni liikmel seltsimees Berazovskil.»

Berazovskil hoidus seistes selg niisamuti vimma, nagu oli olnud istudeski, suur pea oli otseti, jämedad lühikesed käed toetusid vastu lauda. Silmad vaatasid altkulmu, kõrvalseisjale oleks võinud paista, et nad on ebasõbralikud, vihased, ja üldse jäi tast tusane ning okkaline mulje.

«Ma tahan siin mõnele asjaolule tähelepanu juhtida,» ütles ta raskelt ja tuhmilt, «millega ma ei ole nõus. Anton Avsejevitš valgustas siin asja sedamoodi, et Apeika seisab ühenduses vaenulike elementidega ja on nendega sugulane. Ta rääkis vennast Savastseist. Aga jättis ütlemata, et Apeikal on veel üks vend ja kolm õde. Ja et nemad on kehvikud või

vähese jõuga keskmikud. Ja jättis märkimata, et jälle Apeika vanemad, nii või teisiti, on proletaarset verd. Seda ta ei ütelnud. Teiseks, sina, Avsejevitš, ei ütelnud ka seda, et ohvitseri eest ei kostnud Apeika omal mõttel, vaid sellepärast, et koolilapsed tema palvele tulid. Niimoodi on see värk. Kuula nüüd, küll pärast räägid!» ei andnud ta Galentšõkule mahti midagi vahele ütelda. «Ja ma tahtsin muuseas ütelda, et jälle ohvitsere oli samuti mitut seltsi. Ma rääkisin juba sulle staabikapten Korobkovist, kes juba tsaarivalitsuse ajal meid agiteeris bolševike poole hakkama. Ja läks selle eest kohtu alla. Või võta Tuhhatševski — jälle ohvitser, pealegi aadlisoost. Kuid Lenin ei kartnud teda vägede ülemaks määrata. Ole vait ja kuula! Mina ju sulle vahele ei rääkinud!... Ja nüüd siin see Garoška — kes ta on? Rääkimata aadliseisusest, pole temast ju — tema isast — õiget talupoegagi. Keskmik. Koolitas teda suure rügamise hinnaga. Tahtis teda järje peale aidata. Koolitas kooli läbi, tegi tast õpetaja. Ja sellepärast pandi tollele Garoškale kuldpagunid peale. Niipalju on temast ohvitseri! Ja jälle inimesed, nagu sa ise kuulsid, räägivad: nõukogude võimu vastu pole ta midagi teinud. Nõukogude võimu kasuks on ta rääkinud!... Mis sa seal kritseldad, parem kuula ja mõtle järele!... No mis verivaenlane see on, nagu sina ütlesid!... Ja pealegi tulid lapsed Apeika juurde tema pärast paluma! Nii et selle koha pealt pole su kriitika kopikatki väärt! Ja muuseas selle poisi kohta, Glušaki kohta, ütlen sedasama. Kui ta tahab nõukogude seaduse järgi elada — las siis elab! Apeika aitas teda — ja õieti tegi! Las ta elab! Või kas peaks olema samuti nagu see kassipoja lugu: tema tahab kaldale ronida, endal hing niidiga kaelas, aga meie lükkame ta jõkke tagasi, et ära upuks! Siin lasksid sa jälle viltu! Ja muuseas jälle tahan vastata Apeika enda asjas. Ei ole sul õigust teda ummikusse ajada! Ei ole! Muidugi, ta on inimene, mitte pühamees, see on õige: kes maa peal elab, sellel koguneb hinge peale seda ja teist. Vaata põõsastki tee ääres — mülta ja pori täis. Kuid tema, Apeika, on tubli mees. Bolševik. Ära sega vahele, kuula! Sellest annavad tunnistust kõik faktid,

kõik usaldusväärsed inimesed, kellega meil juttu oli, tõendavad seda. Kuid sina ei näe muud kui kirja, mis võib-olla mõni lurjus on siia susanud. «Kas tohib säärane inimene nõukogude ametis olla!» Ja ajad veel sama joru: «Ei tohi!»»

«Ma ei ajanud joru,» vihastas Galentšõk. «Ma tõestasin seda veenvalt.»

«Mitte tühjagi sa ei tõestanud!» prahvatas ka Berazovski. «Mitte tühjagi!» Ta sõnad prantsatasid nagu rängad malmplaadid: «Sina ütled — ei tohi! Aga mina ütlen — jah tohib! Ka parteis tohib olla! See on minu arvamine! Niimoodi!...»

Apeikal, kes pärast Galentšõkut selle pisut mõistatusliku endassetõmbunud vaikija sisse suuremat ei uskunud, tekkis tema kuulamisel äkitselt kergendusja süütunne. Jah, ta oli oodanud Berazovskist halba, ei uskunud teda, aga vaata nüüd — oma arvamine sai kindlal sõnal välja öeldud. Ja kui arukas, kui kaine see arvamine oli — korraga tulvas Apeika süda tänutundest. Meelekohad lakkasid tuikamast, pea muutus selgemaks. Hakkas kergem: oleks nagu seletanud eespool valguskiirt...

Rahulikumalt, usaldusega kuulas ta Belõ kõnet, kes nähtavasti tahtis arutluse lõpetada.

«Aeg on hiline, seltsimehed. Meie aga tahaksime arutada veel üht seltsimeest... Seepärast palun ma veel: ärge rikkuge korda. Olge meile töös abiks... Ärge saalis käratsege...» Ta pidas vahet ja Apeika mõistis, et kohe algab jutt temast. Belõ jätkas niisama mõõdukalt ja rahulikult, seejuures mõtlikul toonil: «Puhastus... Mida tähendab puhastus?... Puhastus — pealtnäha väga lihtne asi: tuleb puhtaks teha. Luud kätte võtta, mida tihedam ja kõvem, seda parem — ja pühkida... Puhastada ja kraapida, niikaua kui saab puhtaks. Mida kõvem luud on, mida kõvemini sa kraabid, seda parem... Väga lihtne...» Ta peatus jälle ja ütles siis: «Väga lihtne — ja väga keeruline!... Väga lihtne, kui su ees on põrand, väga keeruline, kui on inimesed! Pole ju säärast luuda, millega saaks pühkida inimesi. Pole olnud ega tehta ka! See'p see vigur ongi! Siin on asi õrnem! Siin ei tohi hööritama hakata! Kümme korda tuleb ennem

vaadata, kõik läbi uurida! Sest otsus peab olema õiglane, bolševistlik!... Eks ole — ka hoolas perenaine ei hakka pühkides luuaga hööritama... Vaatab ikka, et prahi hulgas äkki mõnd lusikat või viisku üle ukse ei pühiks... Komisjon peab samuti selle eest hea seisma, et parteisse prahti ei jääks. Ja,» jätkas Belõ eriti rõhutatult, «et ei pühiks üle ukse seda, mida ei tarvitse üle ukse pühkida! Seda, mis on elus-majas vajalik, mis on bolševike parteis vajalik!... Jah, niisugune, kui mõtelda, on õige puhastus! Praht välja, kõik hea jätta!... See, kes pühib prahi sees välja ka häid parteilasi, ei tee vähem kahju kui see, kes prahti maha jätab!... Just sellest lähtekohast hakkame nüüd vaatama kogu seda lugu ühenduses seltsimees Apeikaga... Vaatame, mida kujutab endast seltsimees Apeika... Seltsimees Berazovski rääkis, kes ta vanemad on. See oli õige jutt. Selle koha pealt on asi klaar ja pole tarvis korrata, mida juba teame. Heidame pilgu seltsimees Apeika enda eluteele... Kehvade vanemate laps. Käib karjas, niidab heina... Võetakse nekrutiks... Siis kaevikuis, soldat... Punaarmeelane... Väga tähtis on see, et ta Punaarmees teenimist ei võtnud mingi kroonukohustusena, vaid teenis ennastsalgavalt!... Ta sai haavata!... Inimene valas nõukogude võimu eest verd!... Et nõukogude võim võidaks, sai ta komandöriks! Agitaatoriks!...» Aasta-aastalt võttis Belõ Apeika eluloo läbi ja jõudis kokkuvõttele: kõige eest, mida Apeika on saavutanud, on ta tänu võlgu nõukogude võimule ja sellele, et ta on nõukogude võimu ustavalt teeninud. Ja Apeika elu, mis äsja Galentšõku umbuskliku, halvakspaneva pilgu all moondus tühiseks ja räpaseks, seisis nüüd inimeste silmade ees täiesti selgena, olgu küll mitte eriti suurepärase, aga siiski äärest ääreni nähtava väljana. «Selline on seltsimees Apeika elukäik...» tõmbas Belõ nagu joone alla. «Selle küljes on üks suur inetu plekk. Vend. Kulak. Lihane vend — ja kulak!... Kulak niihästi oma kuuluvuse kui ka oma hinge poolest, nagu me teame. Ütlen otsekoheselt, et niisugune sugulus paneb mõtlema ja sunnib meid terasemalt seltsimees Apeika peale vaatama. Ja sellepärast ma mõistan, miks seltsimees Galentšõk nii

umbusklik on.» Need sõnad tekitasid Apeikale väga ebameeldiva tunde. Ta tõmbus pingule. «Ka mina ise tutvusin iseäranis tähelepanelikult selle osaga Apeika eluloost. See on väga tähtis, et saaksime selgeks, kes on seltsimees Apeika,» ei hoolinud Belõ Apeika närvidest. «Selle põhjal, millised vahekorrad on Apeikal vennaga, võime otsustada, kes on Apeika ise... Seltsimees Galentšõk ütles, et ühe õunapuu õunad ei kuku üksteisest kaugele. Ta ütles koguni, et nad on teineteise kõrval... See on õige, kui jutt on õuntest. Kuid inimesed ei ole õunad. Inimesed võivad elada isegi teineteise kõrval, aga ikkagi on üks ühel, teine teisel pool barrikaade... Seepärast me kontrollisime põhjalikult, kas vennad Apeikad asuvad lähestikku või teineteisest kaugel. Kontrollisime, kas Apeika, nagu siin kirjutati, on vitsutanud kulaku pekki või mitte. Nüüd võin ma täie veendumusega ütelda: ei ole vitsutanud. Ühe venna tee, võib ütelda, läheb sootuks lahku teise omast... Kuid ühtlasi ei saa komisjon teisiti, kui peab seltsimees Apeika tähelepanu juhtima tema süüle, et ta venda õigel ajal ei peatanud. Et ta laskis vennal muutuda sääraseks peletiseks, kulakuks!... See süü seltsimees Apeikal on ja meie juhime sellele tema tähelepanu!...»

«Jälle minu süü, ikka ja ikka minu süü!» mõtles Apeika. «Elulõpuni hõõrutakse nina alla!» Tõusis pettumus: arukas mees, aga mis jutt see on! Kuid Belõle ei läinud tema tunded korda, Belõ jätkas rahulikult ja heatahtlikult oma karmi mõttekäiku, mõõtis kõike oma mõõdupuuga. Ta alustas juba teisest küljest: «Nüüd aga vaatame, kuidas on seltsimees Apeika oma tööd teinud. Töö järgi saab bolševiku üle kõige paremini otsustada...» Apeika ei lasknud ühtki sõna kõrvust mööda, kuni viimaks Belõ lõpetas:

«Ja et kõige kindlam on inimese üle otsustada töö järgi, tegude järgi, siis on seltsimees Apeika meie, nõukogude töötaja. Bolševik... Oma teenete tõttu, mis ta on teinud parteile... Selliseid inimesi on parteile tarvis.»

Kui Apeikale sõna anti, siis ei osanud ta äkki millestki peale hakata. Süda oli veel täis ärevust, mahajahtumata erutust. Ja ühtlasi oli jäänud alles lootus,

selline tunne, et kõik lõpeb veel hästi. Üks hääl on vastu, aga oleks võinud hulleminigi minna. Silm seletas nägusid, valgussõõrides selgemaid, kaugemal ähmasemaid. Nägusid ja silmi, ootust täis silmi. Mida tuleks rääkida? Rääkida võiks paljustki, aga mis mõttega? Berazovski ja Belõ on juba rääkinud... Pealegi — ennem oleks vaja mõtelda, kõiges selgus luua. Kuid seda hiljem... Raske on rääkida, kui ühel hoobil nii palju pähe laotakse ja kui nii rasked elamused on seljataga!... Tuleb teha lühidalt, rääkida kõige olulisemast...

«Elu on keeruline asi...» Ta pidi imestama, et hääl nõnda kähises. Hakkas rääkima kõvemini: «Raske on alati hoobilt leida õigeid lahendusi... Muidugi, ma olen mitmelgi korral vigu teinud. Kuid iialgi ei ole ma» — Apeika hääles kuuldus metalli — «mahitanud vaenlast. Ja ammugi mitte temaga koostöösse astunud, nagu seltsimees Galentšõk siin katsus tõestada. Niisama vastutustundetuks pean ma ka süüdistust parempoolses kallakus, mis on tõest niisama kaugel kui teisedki süüdistused. Kui ma kedagi olen aidanud, siis sellepärast, et olen arvanud, et need inimesed võivad meile kasulikuks saada. Ma pean alatuseks, kui neid inimesi jalge alla tallatakse, kes tahavad elada uut moodi. Isegi kui nende tee ei ole lihtne olnud... Ma teadsin, et on olemas tegelasi, kes mulle ühe neist siltidest külge riputavad, mis siin külge riputati, aga siis oleksin ma argpüks, kui ma toimiksin oma parteilise südametunnistuse vastaselt... Ka edaspidi töötan ma nõnda, nagu parteiline südametunnistus mind käsib. Ja ei kavatse arvestada nende käratsemist, kel arukas mõtlemine või ehk südametunnistuski on logisema hakanud...»

«Keda te selle all mõtlete?» kihvatas Galentšõk.

«Ma lõpetasin,» vaatas Apeika Belõ poole.

«Panen hääletusele...» Belõ tõusis püsti, otsekui tahaks mõista anda, kui tähtis silmapilk see on. Lühike vaikus. «Kes on selle poolt, et seltsimees Ivan Anissimavitš Apeika jääks parteisse?» Ta ise tõstis käe esimesena. Tema järel tõstis käe Berazovski. «Kaks... Kes on vastu?... Üks... Seega on enamus poolt...»

Vaevalt oli Belõ jõudnud komisjoni otsuse teatavaks teha, kui Galentšõk, ootamata kiiduavalduste lõppu, palus veel kord sõna:

«Mina pean seda otsust vääraks. Mina arvan, et komisjon on käesoleval juhtumil üles näidanud poliitilist lühinägelikkust ja oportunismi. Ma veendusin selles veel kord Apenka sõnavõttu kuulates — mitte ainult seda, et ta jättis selles tõsised poliitilised vead omaks võtmata, vaid tegi veel teatavaks, et kavatseb edaspidigi tegutseda nagu seni. Pealegi nimetas ta selles kõiki, kes käivad sirget teed, argpüksideks ja lollideks... Ja ma kannan sellest ette kõrgemalseisvatele instantsidele. Seda võib veel tarvis minna.»

Enne mahaistumist laskis ta veel kord pilgu üle saali. Ta oli kindel, et sellega asi ei jää.

4

Hingepõhjani vapustatud, pea mõtteid täis, seletas Apeika nagu udu tagant, kuidas arutati kolmandat, Hartšavit. Kerekas, turske rinnaga — pluus näis õmblustest päris ragisevat —, seisis ta sirgelt nagu sõjaväelane, rääkis lühidalt, kõva häälega, käitus väga rahulikult. Närvitsemist ei paistnud ta tõmmukaspunasest näost ja võimsast kehakogust ka siis, kui hakati kirju ette lugema. Kirju oli rohkel hulgal ja enamasti olid nad halvad. Joob liiga tihti, on inimeste vastu jõhker, paneb inimesi ilmaaegu vangi.

Hartšav rääkis: «Et ma mõnikord joon, see on õige. Ega ma salga. Kuid teenistuse alal ei ole selle tõttu mingeid väärnähtusi olnud ja neid ei juhtu kunagi. Ma joon teenistusest vabal ajal. Kuigi olen joonud, ei ole ma iial aru kaotanud, südametunnistust seda enam. Ma tean alati, mis mu kohus on, ja võin igal ajal täita mistahes ülesannet... Ma ei võta omaks,» — ta hääl paisus veelgi kõvemaks ja rangemaks — «et ma olevat inimeste vastu jõhker, sest see on laim.» Ta hääl oli tugevam kui sumin saalis. «Muidugi, nämmutada ma ei armasta, aga kui pole tegemist süüalustega, räägin ma nendega mõõdukal toonil ja viisakalt. Ma kohtlen jõhkralt neid, keda peabki jõhk-

ralt kohtlema. Igasugu kontrrevolutsioonilisi lurjuseid ja spekulandiraisku. Minu töö nõuab seda... Mulle on ülesandeks tehtud igasugu võllaroogadel silm peal pidada, kaitsta nende eest nõukogude võimu rajoonis. Ja nõukogulikku korda. Ja ma kaitsen. Ma ei nämmuta nendega, kes tahavad meie korda nõrgestada. Ei ole ma nämmutanud ega mõtlegi nämmutada!...»

«Nojah, aga mis te ütlete selle peale, et teid süüdistatakse ebaseaduslikes arreteerimistes?» tuletas meelde Belõ.

«Ma ütlen, et ebaseaduslikult ei ole kedagi arreteeritud.» Saalis tõusis kära, Hartšav karjus sellest üle. «See on laim. Kui tahetakse, olen kas või täna valmis andma täieliku seletuse vastavale komisjonile. Iga arreteerimisjuhtumi kohta, iga kasutatud abinõu kohta. Kõigist kasutatud abinõudest kannan ette vastavaile organeile. Vähimatki omavoli ma endale ei luba.» Võib-olla sellepärast, et saal pahaselt kõmises, lisas ta nagu raiudes: «Kõik arreteerimisjuhtumid on olnud tingitud kontrrevolutsioonilistest väljaastumistest! Ja niikaua kui neid väljaastumisi ette tuleb, võtame tarvitusele vajalikke abinõusid!...»

Kõva sauna sai Hartšav Gailiselt, nii et ta pruunikaspunane nägu päris lillaks tõmbus. Kõigepealt joomise eest: «Sellises ametis juua on kõige suurem kuritegu!» — «Inimene, kes joob, kaotab niikuinii sidametunnistus! Ja ei saa igal ajal teita mis tahes ilesanne!» Siis veel jõhkruse eest: «Seltsimees Hartšavs ei usalda minikord mitte ainult lihtne talumees, vaid isegi neukogude aktiiv, pareilasi ei usalda. Usaldab ainult iseennast!... Seeperast seltsimees Hartšavsil on vead! Ebaseaduslikud arreteerimised! Te ju arreteerisite ebaseaduslikult kodanik Ketsa Kurani kilast! Teie lasksite varsti lahti, aga teie ju arreteerisite! Misperast teie siis reegite: ebaseaduslikult pole kedagi arreteeritud!»

Pärast Gailist ronis pukki Zubrõtš, kes hakkas lipitsevalt kaitsma Hartšavit: Hartšav olevat erakordselt kohusetruu ja põhimõttekindel bolševik!

Seejärel toetas Hartšavit Bašlõkov, kelle käitumine oli jälle peremehelikult kindel. Ta tõendas, et Hartšav

töötab väga tihedas kontaktis rajoonikomiteega ega ole oma õigusi iialgi kuritarvitanud. Ta kiitis Hartšavit kui büroo liiget — õiglast, ausat ja aktiivset. Hartšav pole isegi väga keerulistest ja tähtsatest asjadest kunagi kõrvale jäänud, ta osavõtt on alati olnud sirgjooneline, printsipiaalne, parteiline...

Pikalt ja suuresõnaliselt selgitas Hartšavi töö tähtsust Galentšõk, kusjuures tuli välja, et ta võib heldesti jagada ka kiitust. Ägeda hooga maalis ta saalis istujate silme ette pildi Hartšavist kui ustavast, karmist ja õiglasest bolševikust, kelle õlule on langenud üpriski raske ja kuulsusrikas töö. Apeika nägi, kuidas Hartšav, kes omal viisil armastas tõtt ega sallinud ülespuhutud sõnu, tegi piinliku näomoonutuse ja pööras Galentšõkult silmad ära...

Nad pääsesid tulema vastu hommikut. Taevas hahetas. Oli päris külm: porile oli jääkirmetis peale tõmbunud. Paaril-kolmel korral Apeika komistas. «Võiks juba lumi maha tulla... Muidu teeb veel orastele liiga...» Nad hakkasid tulema mitme inimesega, pärast jäid kahekesi. Hartšav vaikis samuti, aga korraga ta sülitas:

«No küll võib kraaksuda see näru! Kas sõimab või kiidab — heameelega sülitaks!»

Apeika ei lausunud sõnagi. Kahekesi jõudsid nad koduõue, läksid kumbki oma trepile. Naine tuli kohe ust avama; Apeika sai aru, et ta polnudki magama heitnud. Võib-olla istus samuti koosolekul...

«Olid seal või?» vaatas Apeika pärast söömist talle väsinult otsa.

«Olin küll... Eks seda võinud oodata...» vastas ta.

Voodisse heitnud, tundis Apeika, kui väsinud ta oli. Tundis, kui suur oht oli seljataga. «Aga mis siis, kui poleks Belõd või Berazovskit olnud?... Mõni teine... selle Galentšõku taoline... või nõrga iseloomuga... Kuid muidu ka — ons sellega lõppenud?... Ähvardas «kõrgemalseisvate instantsidega»!... Näru mis näru!...» Jälle meenus: «Kas tohib vastutaval nõukogude ametikohal olla inimene, kes on ühenduses kulakutega?...» Kes selle kirja saatis? Või neist puudus — eks ole paljudki temast pigistada saanud!... Ja ennäe, üks sihuke võttis nüüd kah puhastusest

osa!... Aga Gailis! Gailis! Kange kraega see lätlane!...

Ent ta peletas tahtepingutusega mõtted peast. Olgu mis on ja saagu mis saab — tuleb töötada! Töötada ja veel kord töötada!... Aeg näitab, kellel on õigus! Tõde tõuseb niikuinii!...

VIIES PEATÜKK

1

Kõrvalt vaadates läks elu siinperes igapäist rada. Juba ammu enne koivalu poetas ema end teki alt välja ja hakkas ahju ees kohmitsema. Olvialusest langevas punases tulekumas pesi ta kartulid, puistas need potti, valas vett peale. Kooris kartuleid kookide küpsetamiseks, isukalt ja ühtlaselt kaapis nuga mööda lõikepinda. Ka ätt oli ärkvel, hulk aega maadles ta ahju peal hingematva köhaga, siis tegi piipu, jalad üle ahju serva rippu, ning haudus mingit oma lõputut mõtet. Piibud piibutatud, otsis ta üles kuivad paagatunud viisud ja soojad jalanartsud ning hakkas ähkides jalgu kängitsema. Kolksatas uks ja ätt kadus hulgaks ajaks õue.

Vassil oleks võinud väheke edasi pikutada, kui ätt end jalule ajas. Kuid ta ei kärsinud. Töösundust suuremat küll polnud, pigem ajas teda üles harjumus ja kripeldav süda. Pani temagi viisud jala otsa ja astus pimedasse kargesse hommikusse oma hoolealuseid vaatama. Kaevuvinn nägises, külm vesi loksus ämbris, hobune hühises jällenägemisrõõmust talle vastu sooja auru. Ta alustas ilmtingimata hobusest, alles seejärel läks ta aedikusse kaema lehma ja lambaid, viskas neile heinu või sasi ette. Tihti tõi ämbritäie värsket vett ka tuppa, ammutas kõigepealt kopsikuga, valas kätele, pesi nägu... Vara, pimeda kamul, äratas ema ka Valodzka: eks ole pikk tee ära vantsida, millal sa ükskord jõuad Alešnikisse, kooli. Ta küll raputas Valodz-

kat, aga see kiskus harilikult ennast ainult kerra ja puges sügavamale teki alla. Siis tuli emale appi Vassil, kes käratas karmilt, vastupunnimist sallimata:

«Üles, unimüts! Ära pillitatud nagu titake!»

Unise peaga kugistas Valodzka heitlikus peeruvalguses mõne kartuli, riputas koti raamatu ja vihikuga kaela ning loimas tanumale, kust teiste laste jutusädin teda sageli juba kutsus.

«Ega sa midagi maha ei unustanud, vaata järele!» kaperdas ema iga jumala kord talle järele.

Kõige hiljem ajas end üles Manja, kui laps teda ei äratanud. Ilmatu aeg lorutas ta sängiveerel, nohises, haigutas kõva häälega, kõhvitses sügada — kuidagi ei saanud und silmist. Peaaegu iga kord hakkasid ema käed siis veelgi kärmemini käima, sulaval häälel ütles ta, et pikutagu aga edasi: asja siin tõusta enne kolme koitu, küllap jõuab üksindagi. Kuid jälle häda — laps ei lasknud ju korralikult magada. Manja nohistas nina, mossitas tusaselt ja vajus sageli uuesti pikali. Mõnikord Vassil ei näinudki, millal ta maast lahti sai...

Päeval oli Vassil enamasti rehalas: vili tahtis rabada. Võtnud kandeposti näsalt pinda, keerutas ta seda pea kohal ja löök löögi järel langes rukki- või odraparmale, mille all oli tunda kõva rehepõrand. Siis tõmbas ta pahmad kõrvale, pühkis rapped kokku, ladus uue parma ja jälle hakkas kolk vilunud käte jõul rütmiliselt matsuma. Mõnikord käis rehalas ka vanaätt, kes aitas rappeid tuulata. Emagi astus vahel läbi, et sööma kutsuda või pisut kehakinnitust tuua, ja oli pahma kõrvaletõmbamisel abiks. Tuli Valodzkagi, kui oli koolist tagasi. Ükskord, kui Vassil higist leemendades ja väsinult õlgu singutades rehalast välja läks, võttis väikemees raske pika pinda ja tõstis selle ähkides pea kohale. Kolk oleks äärepealt et vastu pead löönud, ja kui Valodzka matsu andis, põrutas ta valusalt käed ära. Kuid Valodzka ei jätnud. Nohisedes tõstis ta pinda teist ja kolmandatki korda... Vassil tuli varsti tagasi ja urahtas pahaselt:

«Poissi nagu volakat, aga ei jaksa pintagi tõsta!»

«Oot-oot, küll sa näed!» läks Valodzka õhevile.

Kõigest väest, ise näost punane, andis ta pindaga

matsu: see pidi olema täpselt Vassili löök. Kuid viimane poleks seda nagu näinudki ja käskis karmilt, et andku pint siia. Hakkas vaikides sopsima, nagu poleks Valodzkat seal olnudki...

Eit ja vana Dzjaniss toimetasid enamjaolt õues või laudas: jootsid-söötsid loomi, vedasid neile sasi alla. Toas kobis ätt kas ahju peale või siis lõikus lavitsal tubakat. Ema kohendas ahjus tuld, Manja kiigutas last või oli ämmal abiks. Peale kõige muu valvas viimane kiivalt oma pesamuna järele, sundis teda laua äärde istuma, lugema ja kirjutama koolitükke, mis koduseks üles antud... Pealtnäha oli kõik nagu harilikult, aga veel midagi muud pakitses lakkamatult selle hariliku koore all, ei kadunud ööl ega päeval. Sellest ei tahetud küll välja teha ega märku anda, kuid just see koht oli igaühele kõige hellem, kõige valusam. Sõnn oli ju külavahel täiest kõrist lõuanud Vassili ja Hanna salajastest kokkusaamistest, ja pahandus, mis sellega kõigile ootamatult, Vassil välja arvatud, majja tuli, ei ununenud, ei leebunud kuidagi: ta jäi, andis ennast tunda, häiris lakkamatult. Keegi ei osanud ütelda, mis halba sellest veel tuleb. Seda tundsid kõik ja ühegi elu polnud enam samasugune nagu veel hiljaku.

Polnud Vassil ennegi teab kui rõõmsat meelt, nüüd aga vaikis ta mornilt päevade kaupa. Ta ise ei võtnud peaaegu kunagi jutuotsa üles ja vastusedki tulid tujutult, teravalt, lühisõnaliselt. Kõige kinnisem ja torsakam oli ta Manja vastu: mõnikord ei vahetanud ta naisega päeva jooksul ainsatki sõna. Ta andis selgesti mõista, et ta Manjaga kokku puutuda ei taha, kuni öö tulekuni hoidus ta toas nägu näitamast. Kui oldi söögilauas, istus ta kummargil päi, vältides naise pilku, lürpis kibekähku natuke suppi ja sõi kugistamisi palavaid kartuleid, et sealsamas uksest välja kaduda.

Päeval Manja suuremat ei rääkinud, vahel vesistas ainult silmi ja nooskus. Ju ta siis ootas ööd. Olles pimedas ühe teki all, ei tihkunud ta nüüd enam sõnatult nagu esimestel öödel: pisaraile lisandus järjest rohkem süüdistusi. Vassil oli seljaga tema poole, püüdes ennast täiesti eraldada, aga selja tagant pidi ta kuulama tüütut, venivat inamist: «Läksin mehele, lol-

like... Sihukesele... Teised ütlesid: «Ära mine... Paljas nagu püksinööp... Mispärast sa lähed?...» Läksin siiski... Ei võtnud kuulda, lollike... Hakkas teisest hale. Arvasin, et vaene ja õnnetu, hoiab veel rohkemgi... Vaesusest aga saame võitu: toon üht-teist majja. Kirstutäie kraami, lehma... Isa aitab maja raiuda... Siin on siis nüüd tema tasu... Tasu minu varanduse eest... Nõnda siis tasuti. Nahka pani mu noore elu!... Nüüd häbi silmad täis!... Ei julge külavahel nägugi näidata!...» Hulk aega türskis ta nutta, nooskus ninaga, siis hakkas jälle venivalt, kaeblikult, kuidagi rahke häälega: «Teised ütlesid: «Ära mine temale... Paljas kui püksinööp... Tšarnuška plika kah puruvaene, aga seegi tegi pika nina... Sinul aga nodi laialt,» ütlesid teised. «Igaühele võid saada...» Ei võtnud kuulda, lollike!... Ise lasksin end haneks püüda...» Jälle türskis ja nooskus ta Vassili selja taga. Siis kostis rasket nohinat. «Alešniki Hvjodar käis isale küll peale, et las läheb Avseile... Ei ma tahtnud: lombakas... Ootasin aga etemat!... Ise ütlesin oma õnnest ära!... Ise... Oleksin Avseile läinud, mis siis viga! Kõige vägevam elamine Alešnikis, mitte nagu see siin!... Aga kus seda, ei ma võtnud kuulda!... «Avsei on lombakas, vigane — pole meele pärast!...» Ise panin oma elu nahka!... Nüüd said oma õnne kätte! Ära vii enam jalgagi külavahele!...» Jälle vappus ta keha nutust, nina lurises. «Kui palju isa varandust on ta lõugu topitud... Võiks isa varandusega üle kullata... Lehma sai, kõige parema põllu sai. Maja raiuti üles... Ikka veel vähe! Kõik oli meelest läinud, niipea kui kutsus see...» Ta vaikis, otsides kõige vängemat sõna, aga ei leidnud. «Mina kössitagu siin ilmast ilma, tõngugu seda sõnnikut, valget päeva nägemata. Aga tema,» — ta hääl lõi solvunult ja vihaselt värisema — «aga tema käib sellega koerapulma pidamas!... Sellel tuli nälg värsket saada, see keerutas korraks saba, ja kus tema kohe joostes minema! Käib koerapulma pidamas, naine aga tõngugu sõnnikut!... Kuradi täkk, tiiras jäär!»

Manja nagu oleks teadnud, kelle juures Vassil oma mõtete ja südamega on, ehkki ta ise lamab siin. Aga et mees ta jutust välja ei teinud, see ajas tal veel rohkem

hinge täis. Järjest rohkem tundis ta, et parimalgi tahtmisel on võimatu kokkupõrget ära hoida. Iga jumala öösi pööras ta ikka ja jälle jutu Hanna peale, seejuures nii tulise vihaga, et ei suutnud tema nimegi välja ütelda — ju ta siis ei leidnud küllalt kibedaid sõnu. Kasvav arusaamine, et ta midagi muuta ei jaksa, et ta on selleks jõuetu, ajas ta viha veel enam keema. «Nüüd sai paraja kätte!... Selle l-litaka!... See rippus juba tüdrukupõlveski igaühe kaelas!... Sellel ju polegi muud asja meeles!... Saaks aga tallamist!... Ükskõik kellega! Peaasi et kõva täkk!... Peaasi et tiiras!... Saaks aga tallamist!... Selle... selle... See'p oskagi muud kui mööda nurgataguseid aeleda!... Sai kätte nurgataguse hata!... Iga nurga ääres lohakil!... Iga aia ääres!... Ükskõik kellega!... Peaasi et tiiras!...»

«Pea lõuad!» purskas Vassil. Ta käratas seda nii tulise vihaga, et Manja suu ehmatusest kinni jäi. Siis salvati tigeda rõõmuga:

«Ahaa, pole meele järgi!... Hakkas teisest kahju!...»

Vassil pöördus nii raevunult näoga tema poole, et naine hiirvaikseks kangestus. Ta juba tundis neid äkilisi vihapurskeid. Tõestigi oleks Vassil võinud talle kõrri karata. Mitme minuti jooksul suutis ta vaevalt lõõtsutamist alla suruda.

Manja tõmbus vastu seina, oli pinevalt vakka. Kui Vassil rahunes, rääkis nutuga segi:

«Tohi enam väljagi teha!... Tohi sõnakestki lausuda!... Sellel aga kõik tembud lubatud!... Ja sina tohi väljagi teha!...»

Vassil lajatas kolmekordse. Ta virutas teki pealt ja kobas pimedas, kus viisupaelad on. Tõmmanud nagi otsast pikk-kuue, viskas selle õlgadele ja klõmmutas ust. Hulk aega istus ta külma käes esitrepil, suutmata maha jahtuda.

Sellest õhtust peale ei julgenud Manja tema kuuldes enam Hannat mõnada. Ta ainult vappus nutust, kuuletas, äherdas minema minna. Vassilil aga oli nagu ikka selg kohe, ta vaikis ja haudus omi mõtteid. Kõik need ööd ei õigustanud ta end naise ees ühegi sõnaga. Teda kuulates, taas kõike meenutades, mis tal oli

olnud Hannaga, ei tundnud Vassil Manja ees ei süüd ega häbi. Ei mõjunud Vassili peale tema äherdamine: «Minema lähen. Jätan kõik siiapaika. Ons seda südamevalu tarvis... Eks siis ela selle omaga ja pea lusti!... Minema lähen! Parem olen üksinda! Ennem kui...» Vahel oli ka nii, et ühel asemel lamades Vassil tema kaebeid ega äherdamist ei kuulnudki. Kui naine nuttis ja mõnas, siis Vassil otsekui põgenes oma mõtete-mälestustega siit pilkasest läppunud toast välja, vaimusilma ette tõusid põllud, rehemaa, Hanna. Kuulis Hanna häält, nägi Hanna nägu, meel oli nii lahe, kahekesi siis plaanitsesid nad oma maitsmata jäänud õnne...

Tal oli kahju emast, piinlik oli vanaäti ees; kõik ühes toas, eks ta teadnud, et nad ei maga, vaid pealt kuulavad. Tihtigi tabas ta kõrv ema allasurutult ja nukralt ohkavat või ätti ahju peal külge keeravat. Siis pöördus ta näoga naise poole, nõudis kalgil tulivihasel sosinal:

«Suu kinni!... Silmapilk!...»

Ta tõredus naise vastu muutus hoolimatuseks: ei kunagi katsunud Vassil Manjat kas või ühe sõnaga trööstida, mitte ainult et ta ei osanud, vaid ka ei tahtnud. Ükskord öösel liibus Manja vastu tema selga ja hakkas seda meelitavalt paitama. Siis isegi suudles. Vassil, kes seesugust «ilatsemist» ennegi ei sallinud, müskas tigedalt õlaga, nagu tahaks käratada, et jätku rahule. «Tobe! Leidis kah aja!...» mõtles ta, pidades seda rumaluseks. Kuid naine ei tõmbunud eemale, vaid hakkas ennast jälle vastu tema selga nügima ja seda silitama. «Polnud seal midagi,» kuulis ta äkki kuuma, ootamatult kergendatud sosinat. «Ei olnud! Ema jutt oli õige!... Muidu tühi lora, niisama lõksutamine!... Sõnn mõtles omast peast välja ja laskis lendu! Laskis lendu ja teised — takkajärele!... Nad tahtsid seda ju ammugi!... Kade meel, et me nii kena maja teeme! Et me jõukaks saame! Jõukamaks kui mõnigi mees!... Siis Sõnn tegigi jutu välja! Ja kõik muudkui lõhverdavad! Viha pärast, kadeduse pärast!...» Korraga lõi ta käe ümber Vassili rinna, surus nii tugevasti enda vastu, et pidi hinge kinni panema; vist küll esimest korda tundis ta, et naisel nii palju jõudu on. Ta pöö-

ras Vassili näoga enda poole: «Vasja, kallike! Ei keegi saa meid lahku viia!... Ma pean sind ikka au sees, rääkigu teised mis tahes!... Ei lähe mulle korda kellegi jutud!... Ei keegi muu kui sina! Ei keegi muu!...» Ta hakkas Vassilit nii läbematult, päris meeletult kaisutama ja suudlema, et see teda enam äragi ei tundnud. Mis oli äkki juhtunud selle muidu nii laisa ja vedela inimesega, kes tihtipeale paistis püstijalugi tukkuvat!

«No olgu nüüd! Mis sa'nd jannaku!» tõukas Vassil pahaselt ta käe ära.

Manja taltus. «Ää'nd vihasta!» palus ta alistunult, mahedal häälel. «See ju puhtast rõõmust... Arvasin juba, et kõik on läbi. Tahtsin juba koju tagasi minna...» Parajasti hakkas laps nutma, Manja tõusis, võttis ta sülle ja hakkas asemel pikali imetama. «Nagu räss küljes!...» rääkis ta iseendaga rahul olles. «Enne kui kõik käes, kallalt ära ei saa!... Terve nagu purikas!...» Kui poiss oli toidetud, seadis ta selle iseenda ja Vassili vahele: «Näh, ole siin, isa seltsis! Siin on sul mõnus!... Pole ammugi kahekesi olnud!...» Siis ütles Vassilile: «Arvad, et pisike, et ei mõistagi, kelle seltsis magab? Isa või kellegi teise seltsis... Mõistab küll, saab aru!...»

Kui poiss oli uinunud, viis Manja ta kätkisse ja hakkas jälle Vassilit kaisutama. Vassil ei lükanud ta kätt ära, et ütelnud talle midagi paha, aga õrnused jäid vastamata nagu tavaliselt. Peagi jättis Manja paitamise järele ega rääkinud enam midagi. Ka tema juurdles millegi kallal.

Mida kõike võib korda saata üksainus lapse vagura sooja keha puudutus! Vassil tundis, kuidas ta sünge okkaline meeleolu segunes ängistava haleduse ja süütundega lapse vastu. Südames tärkas midagi hella ja õrna, see sundis teda juba kuulatama, mis Manja teeb, ootamatult kerkis isegi küsimus: mille üle Manja mõtleb? Naine vaikis hulk aega. «Kas ei olnud midagi? On see tõsi?» küsis ta hiljukesi, juba kahtlusega, pisut nõutult. «Ei olnudki või? Kas rääkis ema õigust?... Ei olnud või?... On see tõsi?...»

Vassil teadis, et isegi tema vale teeks Manjale rõõmu, kuid ta vaikis. Naine ootas, täis lootust, aga

tema vaikis. See vaikimine ütles: mis oli, see oli, pole mõtet varjata.

Nüüd juba nihkus naine temast eemale, surudes näo patja. Vassil kuulis ema ahju ääres lavitsal raskelt ohkavat...

2

Töömured, mis kõiki pereliikmeid juba pimedas jalule ajasid, olid nii petlikult harilikud ja igapäevased, et inimeste siseelu ebakindlus selle varjul märkamatuks jäi. Kõige heitlikum ning ebamäärasem oli ses elus Vassili olukord.

Päev möödus päeva järel, aga ikka ei suutnud Vassil mingile selgusele jõuda. Ikka veel seisis ta kahevahel olles teelahkmel.

Seda jah, ka nüüd oli vahel silmapilke, kus süda tulvas vaprusest. Siis tundis ta iseäralikku õhinat ja kergust. Kõik, mis oli rusunud ja segane olnud, kadus hoobilt. Polnud muud kui imeline kergus ja õnn. Taas oli ta nagu Hannaga, ja Hanna oli tema oma. Ja kedagi ei olnud nende vahel, kedagi ei olnud ka seal juureski. Nad olid, nägi ta juba kujutluses, meest-naist. Polnud tarvis kokkusaamiseks kuhugi salaja hiilida, sest nad elasid kahekesi koos, ühe katuse all. Läksid kahekesi põllule, seisid kahekesi head kohatööde eest. Vassil oleks nagu ilmsigi näinud, kuidas Hanna veab põrsastele rohtu, kuidas ta lehma lüpsab. Umbsetel pilkastel öödel uneles ta, kuidas Hanna tuleb voodi juurde ja heidab tema kõrvale. Kuidas Hanna lamab, puudutades teda rindadega. Kuidas ta sõrmedega kombib sooja õlakumerust, kuidas käsi libiseb Hanna selja taha, tõmbab ta enda ligi. Ta tundis, kuidas juba ainuüksi sellest mõttest sisemuses kõik kõrvetava apla leegina põlema lahvatas. Kättemaksuhimuliselt ja kahjurõõmuga mõtles ta siis: «Hannal oli õigus: mis elu see on, kui pole armastust — ainult üks piin! Mis mõtet on nõnda elada! Kes see mulle kabla kaela pani, et peaksin elupäevad selle teise ümber koperdama, keda ma ei armasta! Olen naise võtnud — võin ka lahku minna! Pole enam nagu vanasti. Nüüd käib elu teistmoodi kui vanasti!...»

Kuid mis teha — seda kerget tunnet ja selgust ei jätkunud kuigi kauaks. Kadus ka julgus. Joovastuse uim oli peast nagu lahtunud, välja lendunud. Tuli jahe vaevarikas kainestumine: jälle hakkas kõik paistma küsitav, ebamäärane ja tume. Vaata ükskõik kuhu, aga padrik on igal pool: takistab sind käsist-jalust, peksab vastu silmi. «Kes see kabla kaela pani? Või polegi sa kablaga kinni? Muidugi oled, isegi mitme kablaga! . . . Kablad kaelas, käed-jaladki köidikuis! . . .» Mida kaugemale jäid esimesed õhtud ja ööd, millal ta oli ennast väljapääsmatult teelahkmelt leidnud, seda enam kadus ta mõtetest kibestus, hingevaev tuimenes. Justkui oleks olukorraga harjuma hakanud. Nukralt uitasid ta mõtted mööda paljukordselt läbikäidud radu, iga kord komistas ta ikka ühes ja samas kohas. Ja järjest lootust kaotades pidi ta tõdema, et väljapääsu pole kuskil, et kõik on keerdunud puntrasse, mida lahti harutada ei saa. Saab ainult katki raiuda: raiuda läbi oma südagi . . .

Päeval neid palavikulisi nägemusi enamasti ei olnud. Mõtted luimasid raskepäraselt ja aegamisi, kõik tundus veelgi hullemini segi ja väljapääsutu. Pööras ta silmad ükskõik kuhu — kõik meenutas seda, et ta elab maa peal ja teiste inimeste seas. Nägi ta vanaätti, ema või pisipoega, läks ta üle õue, et hobusele ämbriga vett viia, vaatas ta rehemaalt, kuidas inimesed käivad läbi lagedaksjäänud aedade või sõidavad mööda tühja põlluvahet, vahtis ta niisama jõude vanu sammaldunud katuseid — ikka ängistas südant tunne, et miks peab ilmas kõik nii raske olema, miks on esiisade tavad nii visad püsima.

Ei iial varem polnud ta nii palju oma pead vaevanud kui nüüd, ei iial polnud ta mõtted nii visklevad, nii vastuoksusi täis. Vahel oleks ta peaaegu juba sellega leppinud, kuidas asjalood on: «Nagu läinud, nii on läinud — midagi pole parata. Hilja midagi teha. Oleks pidanud varem mõtlema, kui asi hakkas . . .» Siis mõnikord sõitles ta endamisi Hannat: «Ei tahtnud paari minna, kui veel sai. Tahtis järele proovida, mis mekki õnn Glušakkide juures on. Nüüd, kui kõik sampsu keeratud, tuli aru pähe! . . .» Vahel, sattunud meeleheitesse, leidis järsku endas julgustki: «Lähen

minema! Viskan kõik nurka! Võtaks tont seda värki siin! Mis asja mul tema pärast eluotsani virelda! . . .»

Juba hakkas ta minema, et seda teistele ütelda. Ta läks vihasel sammul, siis muutus astumine pikalisemaks, viimaks jäi hoopis seisma. Mis südamega sa kõik maha jätad: hea põllu, maja, hobuse — parima osa sellest, mis elus on kätte saadud! Oma kõige kallima vara!

Ta pidas nagu vaidlusi iseendaga. Peaaegu alati, niipea kui tuli jahtumine, sugenes tal rusuv tunne, justkui polekski niimoodi õigusepärane ega lubatud õnnelikuks saada. Justkui polekski tal enam ei armastuse ega Hanna peale mingit õigust. Justkui oleks ta tahtnud võtta seda, mida enam ei tohtinud võtta. Justkui oleks ta seadusest üle astunud. «Pole sa ju vaba, pole sa enam noor!» — see kaine mõte ei jätnud Vassilit kunagi rahule. Ja ikka järgnes sellele paratamatu küsimus: «Sul on isu Hanna järele?! Paljugi mis sul isu on! Paljugi mis sa tahaksid! Need ajad, kus sa tegid kõik oma tahtmise järgi, on möödas! Pole sa enam poisike! Oled täiskasvanud inimene, peremees! Toimi siis nõnda nagu täiskasvanu, nagu peremees! . . .» Harjunud kogu elu kannatusega, veendunud, et elu on kannatamine, tundis ta sedapuhkugi, et peab kannatama. Nagu saatuse needus: see, mis omal ajal viis Hanna Javhimi juurde, ei lasknud nüüd teda Hanna juurde!

Jah, mis teha, nagu kiustelugu: Hanna vihastas välja ega hoolinud sest kohustusest või seadusest enam ammugi, aga Vassilit ei lasknud see lahti, hoidis ta teod ja mõtted kammitsas. Tee oma kohatööd, näe vaeva, kannata. Armastus jäägu kus see ja teine. Pole sa poisike . . . Ainult, jah, miks oli nõnda raske sellega leppida? «Mis must saab, kui teda pole? Ja mis saab temast? . . .» kumises peas ühtelugu.

Ses siia-sinna visklemises ängistas teda kogu aeg veel üks mõte: laps. Viimastel päevadel röökis see sageli, nii et hing kinni: kõht oli korrast ära. Lapse nutust, hirmust ja meeleheitest nagu aru kaotanud, pistis Manja äkitselt kisendama:

«Lõuga aga, lõuga! . . . Söögu sind susi! Midagi sa kuulda ei taha! . . . Lõuga aga, lõuga! Las aga isa tõmbab igasugustega ümber! . . . Lõuga! Ehk siis kuuleb

temagi, et sa haige oled! Ehk siis märkab, et pole kõigil ühtigi nii mõnus nagu temal! . . . Lõuga aga, lõuga! Kisu ennast kas või looka! Mis sa tulid ilma enneaegu, mulle õnnetuseks kaela! . . .»

Vassil oleks talle kas või käsitsi kallale tormanud. Tahtis last sülle võtta, aga Manja hoidis seda tugevasti kinni. Ta pistis veel pöörasemalt tänitama:

«Ära puutu! Kasi selle teise juurde! Kasi minema! . . . Ei anna!»

Ka Vassil oli maruvihane ega tahtnud järele anda. Ei tea, millega asi oleks lõppenud, kui ema poleks sisse jooksnud. Ta haaras Vassilil käsivarrest kinni ja palus tungivalt:

«Vassil! Pojuke! Ole mõistlik! . . .»

Alles tüki aja pärast tõmbus Vassil vastumeelselt eemale. Hakkas midagi ahju olvialusest otsima — mida, ei teadnud isegi. Silmanurgast nägi ta, et Manja kussutas last. Kui see oli vakka jäänud, rääkis naine taltunumalt:

«Ää nuta! . . . Ei tema kuule! . . . Temal pole muud meeles kui iseenda lõbud! . . .» Ja ennustas lapsele, sihtides hoopi Vassili pihta: «Palju saad veel nuttakarjuda! Sihukese isa pärast! . . . Vaeslapsepõlve pärast! Isast maha jäetud! . . . Isa aga ajab oma lõbusid taga! . . .»

Ema tabas Vassili pilgu, andis silmadega märku: ära puutu, ole mõistlik! Vassil jooksis õue, tuias ilmatu aja laudas ja saraja all ega rahunenud kuidagi.

Vassil ei oleks kunagi uskunud, et tal kellestki võib nii hale hakata. Polnud ta küll varemaltki pojukest kuigivõrd hellitanud, viimasel ajal aga ei andnud ennast üldse ligi, justkui peaks selleks mingi eriline luba olema, kuid hingepõhjas hõõgus tal alati — pärast seda kokkupõrget veelgi rohkem — iseäralik sügav haledus lapse vastu. Sellega koos tõusis peaaegu iga kord ebamäärane häbi ja süütunne, kõige rohkem siis, kui laps talle oma ümmarguste uudistavate silmadega otsa vaatas või naeratades näitas esimesi hambaid . . .

Nagu Vassil oma salajasi õrnemaid tundeid kunagi ei näidanud, varjas ta ka oma hingehaledust. Kuid Manja taipas väga hästi, kustkohast saab teda kõige valusamini osatada. Kuulutades, et ta isa-ema juurde

tagasi läheb, ei unustanud ta kunagi lisamata, et viib ära ka poja ega jäta teda selle «kõrilõikaja» väägutada. Muudkui tihkus, kummargil lapse üle, urgitses Vassili kallal: «Vaenelaps, isast maha jäetud!»

Muutlikud olid Vassili mõtted, niisama muutlik oli ka ta ise oma töödel-toimetustel. Üha sagedamini järgnes rõõmu ja elevuse hetkedele sünge norumeeleolu, isegi tuimus. Tihtigi käis ta hommikust peale ringi roidunult, pea raske, käed-jalad imelikult lõdvad. Sellistel puhkudel kandis ta vihke põrandale parmasse, rabas ja pühkis rappevilja loiult, otsekui tõvest vaevatuna. Vahel langetas ta äkitselt pinda, jäi tükiks ajaks kühmakil seisma otsekui mingis meeliskluses. Viskas pinda käest, istus kõlguse tara peale ja norutas seal ilmatu kaua, tegemata ühtegi liigutust.

Mõnikord jäi ta hobust söötes hulgaks ajaks seisma nagu soolasammas. Norutades hobuse juures, ei näinud Vassil nüüd vahel üldse, kuidas see oma nuki heinte poole sirutab ja harilikul viisil ludujaid kõrvu lingutab, ei kuulnud, kuidas loom isukalt heinu krompsutab. Polnud enam selle jaoks silmigi, millest ta oli alati rõõmu tundnud. Teinekord pani hobunegi peremehe hajameelsust imeks, pidas söömisel vahet ja pööras oma pehme koonu ta poole, tunnistades Vassilit niiskete osavõtlike silmadega ning puhudes talle sooja hingeõhku otse näkku. Siis tuli Vassilile jälle eluvaim sisse, ta silitas suksul kaela, kuid rõõmsamaks harilikult ei läinud. Nüril sammul rontsis ta tallist välja.

Polnud enam jälgegi hiljutisest tarmust, kangusest ja väsimatust töörühkimisest. Kõigi nende päevade jooksul tõstis Vassil ainult ühel korral jala uude majja, mis endiselt seisis alasti sarikate all. Roovlatte oli teises küljes lööma hakatud, kuid ainult poolest saadik. Lagi oli samuti käsil: talade vahelt august paistis madal varesekarva taevas.

Vassil tõi Valodzka kaasa. Ta katsus pisut tööd teha: haavapuust mõõdupulga järgi saagis ta vennaga valmis paar-kolm laelauda. Seadis need puki peale seina najale, et ülalt ulataks võtma. Ütelnud vennale, et jäägu kohale, ronis ta üles ja hakkas laudu sinna tirima. Ta tahtis augu kinni lüüa. Käed ja kõik ihuliikmed olid kuidagi kohmetud: üht lauda üles tõm-

mates juhtus ta kogemata vääratama ja sai veel hädavaevalt käega kinni — muidu oleks alla kukkunud. Laud, mis oli juba kõrgel, käändus teisipidi ja lendas maha. Selle ots vuhises poolviili Valodzka kõrva äärest läbi, laud prantsatas vastu põrandatala.

«Pidi vastu õlga tulema!» hüüdis poiss vägagi rõõmsalt.

Vassili hing läks täis. Alla surunud põgusa ehmatuse Valodzka pärast, käratas ta hoolimatult:

«Ära siis vahi seal!»

«Ta ju ei riivanudki!»

«Ära vahi seal!» kõrgendas Vassil häält.

Ta istus maha ja keeras pläru. Seda süüdates ütles tohedalt:

«Mine tuppa.»

«Kas hoopis või?»

«Kuulsid ju... Muidugi hoopis.»

«Kas me rohkem ei sae?»

«Mine minema!»

Vassil tõmbas suitsu ära, istus veel vähe aega nollutades ja väsinult, siis äkki sülitas südametäiega ja hakkas alla ronima. Enam ta uude majja jalga ei toonud.

3

Vahel käisid üleaedsed ja tuttavad teda vaatamas. Esimesena tuli Jänga. Algul paistis teine niisama viljakasvust ja rehepeksust tõukavat. Vassil kuulas vaikides ega vaadanud ta poole: aim ütles, et see on ainult sissejuhatuseks, et sellepärast siia ei tuldud.

«Lõhverdavad neh,» ütles Jänga otsekui ta küsimusele vastates. Ja õpetas naljatoonil: «Aga sina, vennas, ää pühitse midagi! Ää pane tähelegi! Kui kaua peab inime teisi kogema ja kõiki tähele panema!...» Vassil riivas teda altkulmu pilguga: Jängal paistis tõsi taga olevat. «Millas inime veel elu elab, kui mitte noorest peast. Siis veri vemmeldab ja jäks lööb ette!... Mina, vennas,» laskis ta rabisevat omamehelikku itsi, «olin omal ajal sedasama värki! Ei pühitsenud, kui keski ette jäi! Ei olnud pühitsemist! Jaa, vennas, linnuliha

mulle mekkis! Mina juba tundsin nooti!» Jälle itsitas ta: «Ja nüüdki oleksin hakkamas, aga — pole enam meest!»

Ta kleepis süljega pläru, rääkis siis juba tõsiselt, lugupidamisega:

«Hanna on väärt eit, vennas! Ikka teine tubakas kui sinu Manja! Minu silm näeb seda eemaltki, vennike!...» Siis jätkas mõtlikult, avameeli: «Ja eks sinagi ole tal millegipärast südames! Etskae — elas teine peale selle va Kännukukega, aga ei klappinud ühtigi! Veri tõmbas sinu poole! Ju ta siis leidis sinus midagi, mida Javhimil pole! Millegi poolest meeldisid sina rohkem! Ilmatu aeg Kännuga elanud, aga meeles teisel! Ja ära ikka ütle — ei kartnud ka tema peksmist! Midagi ei kartnud — on alles eit! Oma vedu ja kange kraega!... Eided, eks nemad sitikad saavad kõik aru, mis asi väärt on. Igaühel omad tahtmised! Ainult et — taluvad ää! Ep tee väljagi, kui meelt mööda pole! Aga see sinu oma näitas hambaid! Ja veel kellele — Javhimile! Kange kraega teine!... Ju ta siis nii kangesti su järele on!... See jõõrakas peksab teda, kuhu juhtub! Siniseid muhke ihu täis! Aga ei rooma tema ees, ei painuta selga!...» Jänga vilksas terava pilguga: «Mida's teist nüüd saab? Käib vist kirikupapil kah üle mõistuse.» Vassil näitas otse välja, et tal puudub jututuju, kuid Jänga ei jätnud: «Mis sa's mõtled peale hakata? Ons tõsi või, et paariminemise nõud?» Vassil vaatas talle nii pahaselt, et Jänga hakkas nagu vabandamagi: «Egas mina midagi. Ma niisama — juttu ju kõik kohad täis. Sa põlastus, nagu oleks täpne aru käes!... Kui ütelda ei taha, ära siis ütle — või minust sulle sundijat!...» Ta pahvis suitsu ja hakkas jälle otsast peale: «Lõrravad kõik, iga nurga ääres. Nagu oleks täpne aru käes!... Aga tühja temaga, kui asjad seda koosi, siis võiks ju paarigi minna!... Öeldakse ju, et ega eit pole hernes — tema tähendab ju kah omajagu!... Ja kui pole õiget eite majas, siis jääb nagu midagi puudu! Nii et väärt eit kulub ikka ää küll!»

Vassil peaaegu ei vaadanudki tema poole ja püüdis jutu kõrvust mööda lasta, kuid Jänga viimne kui sõna kõlas hinges valusalt vastu, piinas, erutas. «Mis ta

ennast toppigu nagu kiuste — et veelgi haiget teha! Või mul peamurdmist vähe on olnud! . . .» Järsku hüppas ta kõlguse taralt maha, kahmas luua ja hakkas Jängat tähele panemata rehepõrandat pühkima.

«Äh, olgu kuidas tahes, aga ära nina norgu lase, vennas!» ütles äkki Jänga. Temagi hüppas kõlguse servalt alla, tahtis vist astuma hakata. Plirtsatas lõbusalt läbi hammaste. «Kui asjad seda koosi, siis oled elamisemees — ja las käia! Teised räägivad puha kadedusest! Iseäranis naised! Kadeduse pärast nad pläravad! . . . Miks siis minugi eit — paneks nahkagi, kui märkab, et ma mõne teise peale pilku viskan! Eks varem tulnud ette! . . .» vappus ta naerust.

Tema järel tuli Punane Andrei, poesärk üll, puuvillased triipu püksid ja kotad jalas, habe maha kõõbitsetud. Küsis, ons ka palju rabatud, aga Vassil ainult mühatas tohedalt, et pole mõõtnud. Andrei laskis Vassili okkalise tooni kõrvust mööda ja hakkas kiitma, et rukis on kenasti välja andnud, kui võrrelda teiste külameestega. Teadagi, mujal maades on saagid suuremad, aga kus me praegu endid nendega võrrelda saame. Ta keeras endale üpris moeka plotski, ühest otsast peenema, teisest laiema, tõugates ise kogu aeg mingit juttu hapudest muldadest ja sellest, mida teadus nendele lisada soovitab.

«Meil oleks see nagu teab mis imeasi,» jätkas ta õpetlikul toonil, pisut ülalt alla, «nagu üleilmline sündmus, kui mees endale nii-öelda althõlma naise soetab.» Vassil tundis ta sõnades küll poolehoidu, aga muutus kohe valvsaks, vilksas korraks kahtlustavalt kulmude alt. Andrei niisutas ning kleepis rahumeeli oma suitsu ja murdis selle piibukujuliseks. «Linnas, iseäranis mõnel maal, poleks sellest väljagi tehtud. Ja selle peale, kes siis põlastab, vaadatakse nii-öelda kui metsinimese peale. Seal on igamehel, kes tahab ja kes ei taha, ilmtingimata peale oma abikaasa veel üks naisterahvas. Armukene, nagu teda hüütakse. Ja keegi selle üle ei põlasta, vaid vastupidi. Seal on see nii-öelda hariline asi. Sedasi juba kombeks: igamehel peab olema!» Vassil tõstis korraks pilgu: Andrei mängis rahulikult sõrmede vahel oma suitsuga. Siis ütles nagu pahaselt: «Meie elame ju pimeduses! . . .» Ta pistis suitsu peenemat otsa pidi suhu, aga põlema ei süüdanud, vaid torkas selle äkki kõrva taha. «Ja Venemaal tuleb ette veel seesuguseid asju,» selgitas ta Vassilile, «et elatakse, aga nimesid kirja ei pandagi. Ei pandagi nimesid kirja, aga elatakse nagu mees ja naine. Elatakse, tähendab, nii kaua kui lusti on. Vahekordade priius. Aga kui törts aega elatud, siis nii-öelda head aega! Suured tänud, kallike! Selle kohta öeldakse, et ilmline abielu!» Vassil küll ei osutanud külalise vastu suuremat huvi, vaatas enamjaolt kuhugi rehala nurka, aga kuulas nüüd juba meelsamini: süda läks väheke kergemaks. Tema endagi koorem nagu poleks enam nii kohutav olnud. «Mõnel pool on kord veel õige kena,» elavnes Andrei, märgates, et Vassil kuulab. «Enamiste soojadel maadel, nagu näituseks Türgimaal ja Pärsiamaal. Üle Kaukaasia, need maad on seal. Ja seal on sedaviisi sisse seatud, et mehel võib mitu naist olla. Nende sääduses seisab nõnda ülal. Seal on mõnel, raamatutes on selle kohta teatusi, kolmkümmend naist, mõnel isegi viiskümmend naist. Küll vanemaid, küll nooremaid, küll päris noorukesi. Küll musti, küll valgeid! Selle kohta öeldakse, et haarem . . . Ühel oli, teadus on üles lugenud, sada seitsekümmend kolm naist! . . .»

«Mis ta nendega teeb?» ei tahtnud Vassil uskuda.

«Kuidas — mis ta teeb! Tahab nii-öelda igapidist lõbu proovida! Vahel ühega, vahel teisega!»

«Ju tal siis tööd kaelas pole. Küllap rikas mees . . .»

«Muidugi rikas . . . Nemad ütlevad, et khaan. Nemad ütlevad khaan, aga meie ütleme pan. Mis seal vahet. Aleksander Sergejevitš Puškini kirjatöös on üks niisugune juhtumine üles tähendatud.»

Pajatanud hulgani igasugu imesid, nii et Vassil ei teadnud, mida uskuda ja mida mitte, hakkas Andrei kui vanem ja targem talle korraga õppust jagama, mismoodi kimbatusest välja pääseda.

«Kui sa oma eidest lahku lähed, siis hoia silmad lahti, et sa ei laseks ennast nühkida. Kõik olgu nii, nagu seisab ülal tsiviilkoodeksis ja samuti nii-öelda protsessikoodeksis. Koodeksis seisab ülal, et pool varandust sulle ja pool temale. Kui tema, ütleme, saab lehma, siis sina saad hobuse. Kui tahetakse maja

jagada, siis ütle samuti: pool olgu minu. Või kui, oletame, tema saab terve maja, siis on sul õigus nõuda vaktilist hüvitamist. Näituseks lehma, sigade, lauda või muu selletaolise näol. Kõik tehtagu sääduse põhja peal, aga mitte nii, nagu va Tihnu tahab!...»

Lehtrisse keeratud pläru tuli Andreile meelde alles rehala ees. Ta süütas selle ja viskas iseendaga rahul olles kergel sammul rehalatagust kaudu kodu poole. Vassil aga läks rehalasse tagasi ja kui ta seal Andrei õpetuste üle järele mõtles, läks asi veelgi kirjumaks. «Kõik pooleks! Pool mulle, pool temale! Kerge ütelda — pooleks! Võõra vara lõhkumine!...»

Parajasti oli käsil rappevilja tuulamine, kui ta kuulis selja tagant väravast kedagi sisse tulevat. Hoides rehelasna viljaga käes, ise kükili maas, vaatas ta üle õla: tulija oli teistre Mikanor, jalas paklased püksid ja viisud, särk rinna eest lahti, ohted heledates juuksesakkudes ripakil.

«Noh, kuidas siis jääb?» küsis ta valjusti ja hakkajalt, kui oli teretanud ja suusoojaks rääkinud siit-sealt tühja-tähja.

«Mis asjaga?» ei taibanud Vassil kohe.

«Ehk on mõte juba küps?»

«Mis mõte?»

«Küsin, et kas kolhoosimõte on küps... On aeg juba avaldus sisse anda. Või ootad, millal spitsiaalselt paluma tullakse? Olgu, ma nüüd tulingi spitsiaalselt. Anna avaldus sisse ja asi nudi! Mis sa muidu mõkutad, tuleb uuele teele asuda. Kui muidu ei saa, võta siis Hanna kaasa — ja las käia! Ühe ropsuga sõlm puruks!... Kui aga ei saa, siis tule mõlemaga!» Mikanor naeris. «Kuulutame ühisvaraks!»

Sellest naljast langes Vassili pea hoopiski norgu.

«Või peab sind ehk aitama?» Mikanor enam ei naernud, kuigi silmavaade oli lõbus.

«Mis poolest?»

«Et avaldust kirjutada.»

«Esialgu saame muidu läbi.»

«Tola!» ütles Mikanor heatahtliku etteheitega. «Ise ninapidi sõnnikuhunnikus, ja midagi teada ei taha! Temale soovitakse head, tiritakse teda valguse kätte, aga — ninapidi sõnnikuhunnikus ja muudkui ajab oma

joru: saame muidu läbi! Kükitab aga seal, välja tulla ei taha! Isegi sitikas tuleb välja, aga teda ei saa kiskudeski!»

«Kui ei saa, mis sa's kisud!»

«Taga paremaks, kiriseb veel pealegi, kui välja tõmmata katsutakse! Mis sa õige mõtled — ega siin nalja ei tehta! Mis sa mõtled õige — ega partei ja terve rahvas muidu naljaviluks kolhoosivärki ei aja! Et räägitakse, räägitakse, ja — jäetakse järele! Või mõtled ehk, et see on mingi sohikaup? Et tahetakse nahk üle kõrvade tõmmata?»

«Mitte midagi ma ei mõtle! Ja ei tahagi mõtelda! Mõtlemist ennegi nii palju, et pea paistes!...»

«Kae hullu — ise pole veel midagi teinud, aga juba pea paistes! Sellepärast paistes, et sa mõtled hoopis muu üle kui tarvis! Ei usu õigete meeste juttu! Igasugu kuradi kulakud on sind ära lollitanud, sellepärast pea paistes! Neil on see kerge, sest sa oled tume inimeseloom, küünte-hammastega oma vana rämpsu küljes kinni! Aga meid kuulda ei taha! Mitte ei taha kuulda, ehkki meie ainukestena suudame sind sõnnikust välja tirida!» Pikalt, kannatlikult ja seltsimeheliku tooniga selgitas Mikanor kolhoosielu rõõme, ehkki Vassil kuulas vastumeelselt ja umbusklikult. Viimaks oli lõpp ka selgitaja kannatusel.

«Noh, kas kirjutad siis või?» küsis ta järsult ja nõudvalt.

«Vaatame veel.»

«Passi peale, võid hiljaks jääda!»

«Nagu katk kaelas selle kolhoosiga!» ägestus Vassil. «Kui see nii hea on, eks siis ela! Mis sa norid mu kallal!...»

«Ma ei nori, ma selgitan! Ja hoiatan — võid hiljaks jääda!»

«Äh!» sülitas Vassil sügava meelehärmiga. «Hiljaks või mitte — üks ta mats kõik!»

«Ah n-nõnda!...» Mikanor vaatas Vassili peale sellise pilguga, nagu poleks teda varem näinudki. Nagu seisaks ta ees vaenlane. «S-sa igavene kulakumait! Vaevalt kehvikuseisusest välja trüginud, kui juba sulaselge kulak valmis! Sajaprotsendiline kulak! Võibolla isegi hullem kui kulak! Kaitse sisse võtnud — ära

mine ligigi! Ära temale räägigi, temale pole meeltmööda, et kolhoosidest räägitakse!... Kui ei meeldi ses laadis — eks siis räägime teistsugust juttu! Saab teidki liistu peale tõmmatud!»

«Eks tõmmake!»

«Saab tõmmatud, ja üsna pea! Saab liistu peale tõmmatud, nii et oigate käes! Arvate, et teiega nalja tehakse!...»

Enesekindlal sammul läks ta väravast välja. Siia, karbatanud nõumpuudega, vana roovistikuga, aastakümnetega kogunenud ämblikuvõrkudest ja tolmust kaetud tulitavpruuni õlgkatuse alla jäi temast ahistav ähvardusepuhang. See ähvardus aina suurendas Vassili ärritust: «Hirmutab, et saab liistu peale tõmmatud! Eks tõmmake! Õige mul asja, millega hirmutada!» Veel väsinud neist umbmõtetest, mida ta oli haudunud enne Mikanori, otsustas ta ägedusega: «Üks ta mats kõik!... Tühja siin pead murda!...»

Tüdinult võttis ta pinda, lihtsalt sellepärast, et pidi ju ennast liigutama. Kaua sopsis ta vilja, aga rahu ei saanud. Väsinult istus ta siis kõlguse tara peale, jäi sinna konutama, puhkas, jahtus maha. Viha enam polnud, oli ainult tinane magus väsimus. Rahulikumaks jäänud mõtetest sähvas äkki läbi: «Aga kui tõega — lähekski? Kutsuks Hanna kaasa ja — lähekski? Ütleks, et võtke vastu... Tühja siin pead murda!...» Juba nägigi ta ennast Hannaga kolhoosis, nägi seda vaikse rõõmu ja kergendusega. Aga hiljem, kui ta kainelt järele kaaluma hakkas, tekkis kergenduse asemel jälle tunnete ja mõtete segadik: mine ikka sinna, anna kõik ära, mis aastate jooksul korjatud! Hakka ise osaliseks ses tuuletallamises, mis võib olla sissevedamine, pettus! Lase ennast sisse vedada, ainult et kahekesi — nüüd juba Hanna ka!...

Selle üle murdis ta pead ka öösel ning järgmisel päeval. Ja mida rohkem ta mõtles, seda kindlamaks sai veendumus: üleni on ta köidikuis, käsist ja jalust. Mõtle-aruta kuidas tahes, mismoodi lahti pääseda, — ikka teeks see valu, ikka peaks millestki loobuma — nagu raiuks iseenda elavat ihu...

Ühel külmapoolsel vihedal päeval käis ta lõuna paiku kaasikus luuaoksi lõikamas ja sattus tagasi tul-

les kokku Hanna isaga. Ka Tšarnuška, pikk-kuub seljas ja kirves vöö vahel, oli millegipärast metsa tulnud. Nad nägid teineteist kaasiku käärus — läbi hõredate raagus okste paistis küla juba kätte. Märgates üsna lühikese maa pealt Tšarnuškat, sattus Vassil hämmeldusse, katsus vaadata kuhugi mujale, nagu oleks kartnud tema pilguga kokku puutuda. Tal oli tunne nagu poisikesel, keda hea peremees, hea inimene on paha pealt kätte saanud, — nagu tabatud kurjategijal, keda kõik vahivad. Ka Hanna isa — Vassil märkas seda tema poole vaatamatagi — tõmbas piinlikkusest pea õlgade vahele, seisatas korraks, tukerdas edasi, nagu oleks kahevahel, kas astuda juurde või mitte. Kahtlemisi lähenes ta siiski. Vassili juurde jõudnud, teretas ta kuidagi käheda häälega. Justkui poleks teadnud, mis toonis teretada. Kohmetult võttis Vassil tere vastu. Tšarnuška pidi juba edasi minema, aga ei läinud siiski. Ta nagu oleks tahtnud juttu teha, aga ei osanud. Ei teadnud, millest alata. Näost punane, valvsalt ootel, märkas Vassil ta vagurat sõbralikku silmavaadet: justkui valuline oli see, täis ebalevat lootust. Äkki hakkas Vassilil temast kahju.

«Näh, nüüd oleme täitsa... päevis!...» Tšarnuška kõris vulksatas midagi, ta neelatas abitult. Hädaldas nagu oma pojale: «Nüüd oleme päevis!...» Tšarnuška nägu tõmbles, sõbralikud silmad kiskusid veeälevile.

«Päevis näh!...» keeras Vassil ahastusega pilgu mujale. Ta tundis end väga suure süüdlasena.

Tšarnuška neelas oma meelekibeduse alla. Ainult valuline vari libises üle näo. Vassil silmas vanaduskortse ta kaelal ja haledus taadi vastu tõusis uue hooga.

Nad seisid ja vaikisid. Ainult tuul vihises latvades, aeg-ajalt kandus kõrvu mõni hääl küla poolt. Ei osanud nad rääkida ega suutnud ka millegipärast minema hakata. Oli tunne, et midagi on veel rääkida, midagi on ebaselge.

«Ole talle toeks!» ütles vanamees äkki paluvalt. «See elajas ajab ta hauda... Ühtelugu siniseks pekstud...» Ta hääl oli täis ahastust.

«Või's ma... ei taha...»

«See elajas... lööb ta maha...»

Vassil langetas pilgu, pea vajus norgu.

«Oleks kuidagi, et... saaks päästa?»

«Olen juba mõtelnud... Raske on... nüüd...»

«Eks ta ole!...» ohkas vanamees jälle. «Nii päevis, et...»

«Päevis näh...»

«Ehk sa siiski... mõtleksid...» ütles Tšarnuška valuga.

«Eks ma mõtle...»

Jälle vaikus.

«Noh, head aega siis!» ütles Hanna isa surutult, märgates esimesena minekut teha. Ta ütles seda pehmelt, heasoovlikult — nagu oma pojale.

«Head aega!...»

Üle lodumiku minnes kuulis Vassil külast koerte kärinat: haukusid Kännu õuevardjad. Polnud seda nagu ammugi enam kuulnud. Läbi kulumätastiku ja lageda aia võnnis ta, oksapundar õlal, rehala juurde. Kuni pimedani rabas ta vilja, pühkis rappeid kokku, tuulas, oli kibedasti tegevuses. Ent kogu aeg kõrvetas teda südametunnistuse piin ja kahjutunne Hanna pärast. Vaevas mure: mida ometi ette võtta? Koos mõtetega Hannast hoogas Vassilisse mingit uut õrnust, igatsust tema järele...

Kogu viimase aja ei tahtnud Vassil kellegagi kokku puutuda. Iga päev nägi ta üle pistandi Dametsikut ja selle eite, aga tegi näo, nagu ei märkakski neid; kui keegi Dametsiku omadest kaevul vett võtmas oli, pöördus Vassil tühja ämbriga tagasi. Ükskord pidi ta rehala juures äärepealt vastamisi sattuma Hanna võõrasemaga: siis keeras ta kannal ümber ja läks teeseldud rahuga rehalasse. Ise veel kuulatas, et äkki tuleb järele: eemalt paistis, nagu oleks võõrasema temaga rääkida tahtnud. Teine kord tahtis ligi ujuda Kätsaeit, hakkas libedal näol juttu veeretama, aga tema ei teinud kuulma, pööras torsakalt selja ja läks lautade ette. Näitas, et tal pole isu selle latataraga sampsida.

Vassil hoidis silmad-kõrvad lahti ja nägi kaks korda rehalate taga teel Javhimi — jah, teda ennast. Esimesel korral kuulis Vassil lähedalt tema häält ja piilus talle järele: siis olid Javhim ja Larõvon kahekesi. Läbi seinaprao, kust võis välja vaadata, nägi Vassil, kuidas

Javhim Larõvoniga rääkides paar-kolm korda pööras pilgu tema rehala ja õue poole, nagu otsiks teda. Mõistis Vassil Javhimi silmavaatest veelgi, et see mees võib isegi tappa. Teisel korral nägi Vassil Javhimi eemalt; siis ei jäänud ta ootama, millal teine ta ligi jõuab, vaid läks nii rahulikult kui sai rehala juurest õue. Minnes tundis ta, kuidas Javhimi põrnitsev pilk selja tagant teda varjatud raevuga saadab.

Paistis küll, et Javhimil on kange isu temaga kiskuda. Passib ainult parajat juhust.

Vassilil, kes üldse kedagi näha ei tahtnud, oli küll kõige vähem lusti kokku puutuda Javhimiga. Mitte seda, et ta kartnud oleks: ka iseendale ei tahtnud Vassil tunnistada, et ta karta võiks: va Kännukukk, mis temast karta! Kuid kohtumist vältis ta siiski. Midagi head see kohtumine talle ei tõotanud.

Aga ütle nüüd — ikkagi pidid nad kokku sattuma. Aeg oli selline, et Vassil ei mõistnud oodatagi: küla oli juba mattunud raskesse sügisõhtu pimedusse. Paargi sammu vahet, oleks kumbki teineteist märkamata oma teed läinud. Kuid nad jooksid lausa rinnutsi kokku.

«Ahaa!» hüüatas Javhim kurjakuulutava rõõmuga. «Keda ma näen!»

Vassil vaikis. Ta tundis läilastavat nõrkust, kätest, jalgadest, kogu kehast kadus jõud. Ta katsus endast jagu saada. Mõttes valmistus ta löömingukss. «Niipea kui ta kallale kargab, põikan kõrvale ja virutan! Vastu lõuga, vastu molu!...» Kuid ei jõudnud ta liigahtadagi, kui juba sai raksatavalt vastu nina, pea lõi kumisema metsikust rängast rusikahoobist. Hädavaevu et püstigi jäi. Valust ja vihast pime, sööstis ta Javhimi kallale, lõi kõigest jõust talle rusikaga näkku. Sai vist vastu nina — Känd üsna krõõksatas kohe. Silmapilk oli Vassil aia ääres, haaras kinni teibast... Tõmbas seda, püüdes välja kiskuda... Teivas ei tahtnud tulla. Kuid Vassil tiris ta välja... Javhim seisis pimeduses liikumatult. Millegipärast ta enam kallale ei tulnud. Kiristas hambaid nagu meeletu, vandus, et enam ei tohtinud.

«Ei tasu karta!» kähistas ta äkki. Oli hetke vait. Uuesti oleks ta, tundis Vassil, metsikult kallale sööst-

nud, kõrist kägistanud, kuid hoidis end vihast värisedes tagasi.

«Ei, seda tehakse kuskil mujal. Löön maha, ja miilits nabib kohe kinni!» kähistas ta vihaselt, varjamatu kahetsusega. «Pole lusti trellide taha minna... Metsa joosta kah mitte. Pane veel elu nahka. Selle tühja pärast... Aga — pea meeles,» — ta hääl muutus raskeks, ähvardavaks — «pea meeles, pasapüks, et su tund tuleb! Ei sa pääse!»

«Muretse parem iseenda eest! Et sa ise kuskilt pääseksid!»

«Tuleb paras silmapilk — soolikad lasen välja! Ükshaaval kisun nad sul seest! Panen sind oma paska sööma!... Hoia, et sa üksikus kohas kätte ei satu! Pea meeles!»

Vassil tundis: võib küll maha lüüa, võib tappa. Käkitegu tema käes. Kuid ta ei alandanud ennast.

«Ää, ää hirmuta!»

«Pärast naerad!» ütles Javhim kurjakuulutavalt. Seisis veel pisut, otsekui annaks Vassilile järelemõtlemiseks aega, ja kadus siis raskelt pimedusse.

KUUES PEATÜKK

1

Kõik Rähni omad jälgisid pinevil olles, mis toimus Vassili ja Manjaga. Eranditult kõik nad oli sellepärast hädas. Just see tegi nüüd kõige suuremat muret, kõige suuremat meeleärevust.

Nagu süte peal oli kogu aeg Valodzka. Kõik, mis ta kõrvu puutus või mida ta nägi, tegi haiget poisikese tundlikule südamele, äratas raskeid, üle jõu käivaid mõtteid. Juba siis, kui ta esimest korda kuulis, et Vassil tahtvat Hannaga elama hakata ja et kaubad olla salaja ära tehtud, kui ta nägi Manja pisaraid, ründasid teda elu valusad igiharilikud vastuhelid, ja nii oli see ka nüüd. Päevade möödudes aga see vastu-

helilisus ei vähenenud, vaid näitas veel rohkemgi oma suurust ja ületamatust. Küll murdis Valodzka ilmast ilma pead, aga kuidagi ei tulnud niimoodi välja, et kõik rahul oleksid. Ikka jõudis ta selleni, et tuleks vist elada kolmekesi — Manja ja Hannaga mõlemaga. Ent juba nüüd oli päevaselge, et kui Vassil hakkakski kahte korraga pidama, poleks niikuinii mingit klappimist. Manja ju sõimas Hannat päris üksisui. Kaua suudaks Vassil taluda, kui peaks ühtalati seda sõimu kuulama! Nojah, kindel see, ei jääks siis ainult sõimuga. Päris loomulik, kui niimoodi elatakse, on nad ühtelugu teineteisel karvust kinni. Ühtelugu oleks kisa, nii et küla kajab. Ei saakski muud kui vahi juures ja lahuta neid meeletuid...

Täielik virvarr valitses Valodzka mõtetes ja tunnetes. Ehkki kõige suurem süüdlane oli Vassil, ehkki tal oli seetõttu Vassili pärast piinlik ja häbi, sest viimane oli ju salaja kohtamas käinud ja salaja kokku leppinud naine maha jätta, oli Valodzkal ühtlasi kahju ka Vassilist. Nii või teisiti, aga Vassil on siiski ju oma vend, ja olgugi et see vend tihtipeale Valodzkaga üsna tõredalt ümber käib, pole sul siiski kuigi mõnus näha, et su vend on ka ise löödud, koguni õnnetu. Ajagu Manja suust välja mis tahes, aga Valodzkal oli tihtipeale kahju ka Hannast, kes ju samuti oma jõõraka Kännuga pidi päevi nägema — kui elu seal oleks nagu roosiaias, miks ta siis tahab Vassili juurde tulla. Kahju oli Valodzkal, aga sealjuures ikka kuidagi piinlik ja häbi, ehkki ta isegi õieti aru ei saanud, mispärast. Võib-olla sellepärast, et Hanna on siiski teise mehe naine, kirikus teise mehega laulatatud, aga jooksis salaja Vassili juurde, ehkki ka Vassil on teisega laulatatud; nad kohtusid salaja, seadusetähte trotsides, suudlesid seadusetähte trotsides, mis sellest, et on võõrad inimesed. Koos sellega aga tuli ikka ja jälle kiusav mõte: oleks ikka tore küll, kui Hanna neile koliks ja oleks siis sugulane, et sugulane oleks ka Hvedzka. Seda küll, eks olnud nad Hvedzkaga juba nüüdki raasikene sugulased, sest Vassili ja Hanna vahel on ju midagi olnud; aga siiski oleks etem, kui see oleks ikka päris sugulus, seadusetähe järgi...

Kahju oli Valodzkal Manjastki. Manjat oskas ta

ainult haletseda: olgu pealegi, aga Manja on kõige õnnetum. Vassil armastab vähemalt Hannat ja Hanna omakorda armastab Vassilit: eks nad siis haletsegu teineteist vastastikku. Kuid Manjal pole kedagi, Vassil ei salli teda silmaotsaski, ei taha temaga kogunisti rääkida. Kahju on Manjast. Nukrus ja haledus tuleb peale, kui teinekord näed, kuidas ta kätki ääres kössitab. Tahaks siis mingil viisil teda lohutada, et tal nii raske ei oleks, mingil viisil aidata.

Valodzka ei punninud enam vastu nagu ennemalt, kui ema käskis tal titat mängitada, kes ise ei tea miks vaikselt olla ei võinud. Kui toas kedagi ei olnud ja Aljoška täiest kõrist kisendama pistis, läks Valodzka isegi ilma sundimata kätki juurde, mängitas või kiigutas poissi. Raamatust rääkimata — ta jättis pooleli isegi oma põnevad mängud, et Aljoškat rahustada. Mõnikord hüüdis ta lapsele «kuku» nagu ema, tegi naljakaid näovigureid ja liputas sõrmedega ka siis, kui Manja toas oli ega saanud mahti Aljoška järele vaadata. Valodzka ootas, et Manja teda kiidaks: ütleks, et kus ikka tubli poiss, kui suur abi temast on, aga Manja nagu poleks tähelegi pannud. Ta koguni — see tundus veel õige imelik — vaatas nagu kurjaltki, justkui ei tahaks üldse, et Valodzka teda aitab. Tuli just nimme kätki juurde, lükkas tema eest ära ja hakkas last imetama, ehkki selle kõht tühi polnud. Aga ükskord, kui Valodzka jälle Aljoškat mängitama hakkas, jättis Manja äkitselt vannis lappide pesemise pooleli ja tormas nii vihaselt Valodzka juurde, et see päris ära kohkus.

«Mis sul siin asja on?!» kriiskas ta, ise kõigest kehast vappudes. Ta silmad olid verdunud ja ümmargused, suu laiali. «Mis sa tast kisud!»

Valodzka kartis juba, et kohe tõmmatakse tal tukad pihku. Või lüüakse tigedad hambad külge.

«Ma tahtsin... talle nalja teha...» Ettevaatuse mõttes tõmbus ta hälli juurest tagasi, pööramata silmi Manjalt.

«Nalja teha! Mine tee nalja hattadele mööda nurgataguseid! Kus naljategija... Tahtis nalja teha!...» Ta käratas ähvardavalt: «Mitte üks kiskumine! Et su varjugi ligidal näha poleks!»

«Enam ei t-tee... Ma ainult...» viiksatas poiss jälle iseenda õigustamiseks, aga Manja käratas vahele:

«Et su varjugi näha poleks!...»

«Enam ei tee...»

Sestpeale oli Valodzkal temast küll kahju, aga kartis ka...

Ätt Dzjaniss ei olnud nii hingpakil nagu Valodzka. Jahmatus ja viha, mis teda esimesel päeval, kui Punane Andrei oma ootamatut uudist kiitma tuli, väljalt koju ajasid, olid jõudnud lahtuda. Ätt ei turtsunud enam, käitus isegi väga pikameelselt ja läbelikult. Peale selle oli ta nagu tõsisem ja mõtlikum. Kõhetu ja kondine, suur punane nina peas, seeris ta oma parknahka kasukaga mööda õuet ja lauda vahet, aga mitte enam nagu vana tudi, vaid kuidagi rühikama sammuga, jagas isesugusel väärikal toonil käske, suuremalt jaolt emale, ega tundnud ennast sugugi mingi viienda rattana vankri all, vaid esimese asjalisena majas, peremehena. Kui ema ta käsutamist kuulas, vilksas ta mõnikord küll kahtlemisi Vassili poole, aga noogutas ätile nõustuvalt ja tegi, mis taheti. Vassilit ätt enamasti ei käsutanud, väga harva tegi ta mõne märkuse, aga see ei muutnud asja: taat nagu oleks mõista andnud, et tal pole isu selle kangekaelse sikuga jangelda. Ja et talle huvigi ei paku, mis see laps arvab. Tuleb ütelda, et Vassil, ehkki ta äti käske küll jooksuga täitma ei rutanud, tunnistas seda igal viisil, et ätt ikka tõesti kõige vanem on ja et päris asja eest teiste kamandamise enda peale on võtnud.

Polnud see nõnda esmakordselt. Ka varemalt, kui perekonnaelus või kohatöös midagi kiiva kiskus, ei jäänud ätt vaikseks pealtvaatajaks, kes seisab kuskil teiste selja taga, vaid asus kõige ette ja võttis ohjad enda kätte. Sellistel puhkudel oleks ätt nagu tahtnud ütelda, et pole ta siin selle tarvis, et ahju peal läkastada ja piipu tormutada. Jälle kord nägi ta ära, et just tema on siin kõige arukam, aga mitte need noored nolgid. Ainuke, kel aru peas ja mõte mõistlik. Olukord nagu nõudis, et ätt kõige eest hea seisaks ja otsaliseks hakkaks, ätt täitis seda nõudmist, seisis hea ja hakkas otsaliseks. Mis siis imet, et ta oli muutunud nii tõsi-

seks ja tähtsaks, et ta seeris ja toimetas nii väärika näoga . . .

Vana Dzjaniss ei teinud sellest saladust, vaid andis nimme mõista, et Vassili temp talle ei meeldi, nagu ka kohatöö ja majapidamise laokilejätmine. Sellest ta küll peaaegu kunagi ei rääkinud, ei süüdistanud Vassilit otsesui: oma pahameelt näitas ätt vaikimisega. Kurjalt vilksisid pisikesed luitunud silmad turritavate kulmupuhmaste alt, paksult ja pahuralt tormas piip, köhagi polnud Vassili juuresolekul enam nii heasüdamlik kui alles hiljaaegu, vaid tõre, isegi tigetsev. Mida ätt Vassili tembust peab, sellest andis veel selgemat tunnistust, kui tõsisel ja rangel moel ta õues ja laudas toimetas.

Kuid sellest asi siiski ei paranenud. Vaikimine oleks nagu sappi juurdegi lisanud, ja iga päevaga üha rohkem. Ätile jäi mulje, et see kangekaelne sikk tema vaikimist ei mõista! Ei taha märkamagi teha! Aina kannatamatumalt imesid ta närtsinud huuled piipu, aina kurjemalt torkisid ta silmad turritavate kulmude alt.

«Tuleb juba aru pähe võtta!» ütles ätt kord tõredalt, suutmata kauem pidada. Hääl tuli nagu surve alt, nähtavasti ta kees sisemiselt, aga katsus ennast veel vaos hoida. Vastuseks äti sõnadele raputas Vassil ainult pead, nagu peletaks tüütut kärbest. Ta pööras isegi selja.

Ätil kargas hing täis. Kohe järgnes plahvatus:

«Tuleb ikka kuulda kah! Kuulda tuleb, mis räägitakse! Mõistusele tulla! . . . Aeg juba aru pähe võtta! Pole sa enam poisike! Mis poisikest sa siis mängid! Tuleb aru pähe võtta! . . . Mis jampsimine see olgu sul . . . Mis see olgu! . . .» Ätt kiskus mitu korda järjest piipu, hakkas vihaselt köhima: «Liiga targaks pead ennast! Targemaks kui kõik teised! . . . Suured volid endale võtnud! . . . Nagu sälg, kes karjamaal kargutab! Millestki ei hoolita! . . .» Ja lisas rõhuga: «Mis sa tembutagu!»

Nüüd ei saanud äti suud enam kinni. Vassil küll ei rääkinud sõnagi vastu ja neelas kõik alla, kuid veel hulk aega võttis ätt vihaselt ta kallal. Ka pärast seda, kui Vassilil oli õnnestunud kuidagiviisi kaduda — peaaegu terveks päevaks jäi ta ära — uras ätt mööda

tuba ja õue, porises habemesse. Põrkis oma tütrega, Vassili emaga, kui see silma alla juhtus. Sai oma jao ka Manja: ätt puretas teda nõnda, nagu oleks see kõik tema tegu . . .

Kõige rohkem oli hädas ema. Ta ei pahutsenud ringi nagu vanaätt, vaid ainult valutas südant — omaette, murtult. Igati püüdis ta tüli vaigistada, asja siluda, kõiki lepitada. Ta tahtis, et rahu oleks majas. Kõige rohkem püüdis ta meele järgi olla Manjale, rääkis sellega nii sulavalt, nagu tahaks kõike seda meelekibedust heaks teha, mida oli põhjustanud tema poeg. Kogu aeg püsis ta näol süüdlaslik, valuliselt, nuruvalt süüdlaslik ilme, ta oleks nagu palunud arusaamist ja andeksandi. Alati, kui Vassil kuskil ära oli, rääkis ema miniale auku pähe: «Kõike võib mehe-naise vahel ette tulla!» «Kõik tuleb ära maitsta!» «See ainult paistab väljaspoolt, nagu oleks teistel elu rahulik ja säopärane.» Kannatlikult, suure järjekindlusega veenis ta miniat, et ärgu jumala eest tehku rumalust, mida eluaeg peaks kahetsema — ärgu mingu koju tagasi, mõtelgu ikka selle peale, mis pärast lapsest saab, kui isa pole, ärgu tehku temast õnnetut orbu.

Päris kimpus oli ta Vassiliga. Ei teadnud ta, mis ette võtta, kuidas Vassilile ligi pääseda. Mõnel korral ta küll õiendas Vassili ümber, püüdes teda lepitada, ta südant pehmendada, aga Vassil nagu ei märganudki teda või läks pahaselt oma teed.

Tal oli valus seda näha: Vassil ei liikinud kellegagi, hoidus kõigist eemale, mitte ainult Manjast. Kõik, olgu siis vanaätt, ema või Valodzka, olid tema meelest nagu võõrad. Omas kodus elas ta teistest eraldi, üksikuna, omaette; kedagi ei lasknud ta endale ligi, oma ema samuti nagu teisi. Emast paistis ta isegi rohkem hoiduvat kui teistest! . . .

Mis tema süda sees ütles, seda võis ainult oletada. Need oletused, nagu ka teadmatus koormasid ema rinda veel rängema murega. Eriti valus oli tal aga teadmisest, et Vassil ju polnud nii kalk, nagu mõni teine oleks võinud arvata. Ta ometi nägi, kui nukker ja nõutu Vassil on — ei tea isegi, mis moel ummikust välja rabelda. Ta nägi, et Vassil vajab lahket meelt ja head nõu — aga poeg ei lasknud ju ennast aidata! . . .

Kui nad rehalasse tulid, pööras Vassil korraks pead. Ta vaatas neid ainult silmapilgu, pööras jälle näo ära ja hakkas pahmast riisuma ning kõlgusesse vedama.

Ema ja ätt seisid vaikides väravate vahel ja ootasid. Pahmas kokku tõmmatud, jäi ka Vassil vähekeseks seisma, nägu kõlguse poole. Tal olid jalas paklased püksid ja seljas paklane särk, sassis juuste küljes rippusid viljaohted. Särk oli kaenla alt katki ja august paistis kollakas ihu.

Ta seisis pisut kühmus, võib-olla mõtles millegi üle, võib-olla ootas, mis neil rääkida on. Nad vaikisid ja ta vaatas uuesti ümber. Küsivast ja kahtlustavast altkulmu pilgust oli näha, et ta juba aimas, mispärast tuldud. Kuid nad ei ütelnud midagi. Ikka veel seisid mõlemad sõna lausumata: ätt kasuka ja karbusega, ilme vali, kuraasikas ja tähtis; ema hõlmikkuuega, nagu ehmunud, nägu süüdlaslik, käed rammetult mööda külgi. Kartlikult jälgis ta Vassili iga liigutust. Vassil seisis langetatud päi, sünge ja ootuspinevil, silmad maas.

Kuuldus ainult, kuidas räästa all ägedasti sirtsuvad varblased, otsekui millegipärast tülitsedes. Kuskil matsus pint, kuskil kilkasid mängivad lapsed.

Ätt köhatas ja võttis jutu üles. Ta oli kõige vanem, see oli tema kohus.

«No mis siis sedasi saab?»

Vassil nihutas end pisut, vilksas korraks nende poole. Ta ei lausunud midagi.

Jälle vaikus. Siis jätkas ätt oma:

«Mismoodi sa elada mõtled?»

Vassil nihutas end jälle. Silmi ta ei tõstnud.

«Eks sedamoodi . . .»

Ätt ootas väheke.

«Mis tähendab — sedamoodi?»

«Sedamoodi . . .»

Äti silmad turritavate kulmude all muutusid kurjaks.

Eit vaatas ehmunult äti poole, paludes, et jätku ometi. Pahaselt, vastu tahtmist pööras ätt silmad ära, kuid hoidis ennast tagasi.

«Nii otsa jäänud, et . . .» ütles ema haletsevalt ja meelitavalt.

Vassili näost käis läbi mingi hale ja valuline tuksatus. Ema sai julgust juurde:

«Jääd viimati rinnahaigeks . . .»

Vassil ei vaadanud ta poole, kuid ema nägi, et ta kuulab.

«Rasketest mõtetest võib jääda küll. Rasked mõtted võivad teab millega lõppeda . . .»

Seal silmas ta jälle paljast ihu poja särgikaenlas. Vassil seisis ta ees kössitavana ja õnnetuna, tõusis lausa näriv haledus, nii et kõri kinni nööriti. Süda oli korraga täis nii suurt õrnust poja vastu, et ta pahvatas välja oma kõige suurema, kõige rängema mure:

«Maksa midagi mõtelda. Jäta see nõuks. Mis sest mõtelda!»

Mahedalt, õhinal, andes end täienisti oma lootuste meelevalda, mis lisas talle hoogu ja söakustki, hakkas ta rääkima:

«Maksa sest mõtelda. Kõik üks ümberpea asi. Ainult rinnahaigust saad, võitu mitte kõige vähematki. See on ainult sihuke arvamine, et siis on parem. Ainult arvamine. Lähe ta paremaks ühtigi. Käib paergust moodi küll. Kõik oli korras-kombes, enne kui see värk hakkas. Ja saab jälle korda, peaks ainult see mööda minema. See oli nagu õppuse saamine. Nüüd õppus käes ja kõik pöörab jälle kenasti. Peaks ainult sest kiusatusest jagu saama, esialgu ta ää võitma . . . Sest muidu oli ju meil kõik nii kena. Koht üsna aitaja ning maa hea. Ja mis vägev maja veel. Ja mis tubli poeg — aina vaata ning rõõmusta. Siputab käsi-jalgu. Laliseb oma keeli, naerab oma isale vastu! Mis seal aega, kui ta juba suur on, jookseb omal jalal. Kasub isa pikkuseks, rõõmu vanematel kõik elupäevad! Ja tänab kogu elu jumalat hea isa eest, kes on teda toitnud-katnud endale rõõmuks! Sest kas pole tubli poiss sul kasumas, tore ja tugev, nagu isa suust kukkunud! Ja terve nagu purikas — sellest tuleb küll jõumees! . . . Manja ka — midagi pole ütelda. Juba selle eest, mis ta kaasa tõi, ei jõua kiita-tänada. Ja tubli poisi eest, kelle ta ilmale kandis.» Märgates poja ilmes pahameelt ja kartes oma sõnavoolu katkestamist, jätkas ta veel tun-

givamalt: «Muidugi, võib-olla väljanägemiselt suuremat pole. Kuid ega siis naine selle tarvis pole, et teda vahtida! Ega ta pole mõni pilt, et teda peab vahtima! Mõni on küll ilusa näolapiga, aga mis sest näolapist saab, kui ta midagi majja ei too, kui ta elu elada ei mõista. Mõnega juhtub veel nii, et ühe silmaga vaatab sind, teisega teist. Või jälle elad elu ära, aga poega ei saa — pole sul järeltulijat ega mingit rõõmu! . . . Kõik võib olla! Ehku peale ei ehitata midagi. Võib minna nii, võib minna naa! . . .»

Ta märkas, et niipea kui hakkas Hanna poole vihjeid tegema, tõmbus Vassili nägu jälle pilve. Vassil ei sallinud sellist juttu. Pilk polnud enam maas, vaid eksles kuskil mööda kõlgust, leidmata peatust. Ema sai aru, et tal oli sellest kõrini, ja tegi lühemalt:

«Ei tohiks sedagi unustada, et Manja teise juurde ei jooksnud. Vastu isa-ema tahtmist ütles ta, et lähen. Ei kartnud vaese inimese elu. Aga see teine,» kaotas eit viha pärast enesevalitsemise, «see teine, kui olid poissmees ja vaene, ei pidanud sinust ka siis midagi. Põlgas ää. Hakkas Kännuga liperdama! Leidis paremaid! Aga kui sa — järje peale said, maja ehitasid, elama hakkasid — siis äkki aitad küll! Võta nüüd teda! Nüüd ta tuleb! Kõik ju ees valmis! . . .»

Vassil saatis talle nii vihase pilgu, et eide suu kohe kinni jäi. Polnud äkitselt ta söakusest raasugi järel, ta mõistis, et oli läinud kaugemale, kui oleks tohtinud. Ta ju nägi, et poja kannatus oli katkemas. Pea pole enam longus, kael on verdunud, lihased pingul, abaluud särgi all liiguvad ärritusest. Ei taha teda kuulata, paari sõnaga oli kõik rikutud. Ääri-veeri püüdis ta päästa, mis päästa annab:

«Egas mina . . . Egas minul tema vastu midagi . . . Ja tema, muidugi — kes see paha sõna ütleb . . . Pole temagi elu kiita . . . Ja õigust ütelda ei läinud ta omal tahtmisel. Võõrasema tegu . . . Eks ta ole, igaüks ju tahab iseendale head . . . Egas temagi paha pärast . . . Sai kõvasti nina pihta. Kes siis tema vastu midagi . . . Ka tema on õnnetu . . .» Ema tõmbas hinge, otsekui koguks uut hoogu. Ettevaatlikult veeretas ta edasi, Vassililt silmi pööramata: «Ainult et hilja on juba, kulla poeg.» Vassil ei vihastanud, ta ainult vaikis. Eit

mõistis, et need sõnad tabasid märki. Veel mahedamalt lisas ta: «Mis olnud, see olnud . . . Olgu pealegi kahju, aga mis parata . . . Hilja . . .» Ja siis, nagu ätilt abi otsides: «Nüüd tuleb aru pähe võtta. Vanaisal on õigus . . .»

«Julge enam inimestele otsagi vaadata!» ütles ätt torsakalt.

Vassilil, kes oleks selle tülika jutu juba rahumeelselt lõpetanud, kargas jälle hing täis:

«Ära siis vaata!»

«Kuidas — ära vaata?!» Äti habe lõi raevust tudisema. «Iga õue peal, samune, muudkui aga lõugutatakse!»

«Las lõugutada, kui keel kiheleb! . . .»

«Hingerahu ei ole!»

«Äh!» Vassil tegi sellise liigutuse, nagu tahaks näidata, et see jutt ei kõlba kuulata.

«Liiga targaks läinud!» hakkas ätt järsku põrkima. «Ep taha enam kedagi kuulata! Miski asi temale ei loe! Ära käi, ära vaata! Ära kuula, mis lõugutatakse! . . . Suureks voliliseks pead ennast! . . . Aitab juba ringitõmbamisest! Pole sa enam poisike! Pole sa hobusesälg! Tuleb juba elada inimese viisi! . . .»

«Põrgusse!» oli ka Vassili kannatusel lõpp. Särgiväel tormas ta väravast välja, vaatas rehala ees ringi, kuspoole kaduda. Ema katserdas talle järele: «Vassil-poiss!» Kuid Vassil põikas ta eest kõrvale ja pöördus rehalate taha.

«Vassil-poiss, võta ometi pikk-kuub!»

Ta seisatas ja võttis pikk-kuue vastu, emale pilku heitmata. Vihaselt toppis ta käed varrukaisse ja tahtis juba minna, hõlmad veel eest lahti. Ema kargas talle tee peale ette.

«Ehk jätaksid sedakord nõuks?» Ema vaatas talle areldi silma. «Mis sa lähed — jumal teab kuhu? Tule ää . . .» Tusaselt pööras Vassil pilgu kõrvale, ta silmad ei näinud midagi. «Ää pahanda. Ehk läks midagi ka undrehti, aga ää siis pahanda. Ega me halva pärast. Ikka hea pärast . . . Ja maksa ka vanaäti peale pahandada. Ka tema tahtis head . . .»

Kannatamatult pöördus Vassil minekule, ema aga ei katsunudki teda enam pidada. Eks olnud ju näha, et

rääkimine ei aita, ta ei kuula niikuinii. Vaatas talle ainult valuliselt järele, silmad täis haledust ja hirmu: mine tea, teeb endaga veel midagi hullu. Kõhnetu, igavese tööorjuse ja lõputute murede käes kokku kuivanud, mullakarva nägu sügavaid kortse täis, naha alt selgesti näha viimne kui luunukk — põsesarnad, nina, lõug —, nii seisis ta kõleda tuule käes ega tundnud külma. Tuul rihmutas otse näkku, ta tõmbas silmad pilukile, aga ei sulgenud täiesti ega pööranud ka selga, vaid vaatas ainiti minejale järele. Südamevaluga, mis ei vaibunud, ootas ta, et Vassil tagasigi vaataks — nagu rõõmukiir oleks see olnud.

Vassil läks ettepoole köökus, käed kaudu külgi rippu. Ta rupjas silmnäolt läbi mätastiku, otsesihis sinna, kus mustendas lepatukk. Ta liikus täiesti õgujoont, nagu oleks teadnud, kuhu minna. Paar korda komistas ta mätta otsa, astus kogemata aukudesse, aga rühkis ikka edasi lepatuka poole. Pikk-kuub oligi eest lahti jäänud, tuul laperdas selle hõlmadega, aga ta ei märganud seda. Ta kahmis edasi nagu pime, nagu juua täis. Ja kordagi ta tagasi ei vaadanud.

Ema saatis teda pilguga ka siis, kui ta juba lepatukka kadus. Iseennast süüdistades mõtles eit, et oleks siiski pidanud teda takistama, tagasi tooma. Mine tea, teeb veel midagi hullu . . .

Vassil ei märganudki, millal ta lepiku äärde jõudis, aga äkki leidis ta ennast kidurate raagus põõsaste vahelt. «Ega nad halva pärast! Hea pärast! . . .» pahutses ta. «Tükivad krae vahele, pööravad hinge pahupidi — ja hea pärast! Kallavad kihvti teisele hinge sisse — ja sina pea mokk maas! Ütle aitüma, et nemad kah veel, ühel nõul külarahvaga! . . . Vähe sellest, et külarahvas — aga mis paremad need omadki! . . .» Meenusid äti sõnad: «Julge inimestele silmagi vaadata!» — ja ta hakkas põhjama ätti: «Kui ei julge, on sul siis tarvis vaadata! Egas sina midagi teinud — mis sa siis kellegi teise eest kardad! . . . Tema ei julge! . . . Ja ise lõugab nagu mõne poisinolgiga! Justkui poleks mul endal pead otsas! . . . «Manja ka — ei saa paha sõna ütelda!»» tuli meelde ema jutt. ««Pole nagu mõni teine: midagi majja ei too ja elu elada ei mõista!» Kah leidis, keda võrrelda: Manjat ja Hannat, pealegi veel

nii, et valas Hanna nagu tõkatiga üle! . . . Ise teab küll, et see tõsi pole, aga — räägib! Ja sina pead uskuma! . . . «Sai kõvasti nina pihta!» See'p see häda, et sai nina pihta! Ja et ta õnnetu on! Mistarvis siis teda veel retsitakse!»

«Mis olnud, see olnud . . . Olgu pealegi kahju, aga mis parata . . .» kumises tal jälle kõrvus. Ja uuesti tõusis viha ema ja äti peale: «Lihtne teil sedaviisi rääkida! Kõik on teil lihtne! Muud te ei oskagi kui teisel südant süüa! Aga endil pole udust aimugi, mis teine inimene peab ütlema! . . .»

Teisel inimesel aga oli meel väga kibe. Ja sellepärast oli ta ka tige nende peale, kes nagu ei tahtnudki sellest aru saada, aga tükkisid irisema ja õpetama. Justkui poleks ta ise seda teadnud, mis juba pisikestele lastele selge on. Justkui poleks temal kahju, et Aljoška kaotab isa, et ta võib-olla kogu elu peab võnnuvõõraste seas virelema, kes siis hakkavad näägutama ja teda põlgama. Justkui poleks ainuüksi sellest mõttestki nii kibe meelehaigus tõusnud, et ei suutnud ka muudest asjadest häirimatult mõtelda. Justkui poleks tal endal oma suksukesest kahju, justkui poleks kahju majast, põllulapist saueaukude juures, oma varandusest, mille pärast ta oli nii palju rüganud ja mille küljes ta rippus kõigi oma lootustega.

Aga ei taibata — tükitakse sulle hinge sisse ja pööratakse seal kõik pahupidi, mida endalgi on valus puudutada. Ja naagutakse veel pealekauba: «Ei julge külavahel nägugi näidata!» Maa ta jalge all hakkas äkki korisema, ta tundis jalgu tümasse kamarasse vajuvat ja jäi seisma. Alles nüüd nägi ta, kuhu oli tulnud ja mis koht see oli. Siit algas vesine soo, leppade, paakspuude ja pajupõõsastega kinnikasvanud lödamätastik; lohutult ja nukralt seisid igal pool raagus norutavad puud. Eespool jäid nad harvemaks, lepavõsik paistis läbi ja roostepruuni rohu seest mustasid maakevee lommikud nagu tõkat. Ta tundis, et jalanartsud on juba märjad, ja pöördus tagasi.

Nüüd nägi ta, et rohi on koltunud, sootaimede kõrred kuivanud, nägi ka puid ja põõsaid, mille vahelt läbi läks. Tundis viiske veest lortsuvat ja varbaid märgadest jalanartsudest külmetavat. «Peaks välja vää-

nama,» mõtles ta harjumuslikult, aga seisma ei jäänud, vaid rupjas edasi, aina edasi, nagu oleks teda taga aetud. «Noa jätsin koju... Oleks võinud luua teha,» mõtles ta, silmates ühte kaske — mõtles ja unustas otsekohe jälle.

«Külas lõksutatakse!... Las lõksutavad! Oleks see ainuke häda — lõksutamine!... Mina siin ei pääse päist ega jalust, ei tea, mismoodi välja rabelda, aga neil pole muud kui — lõksutatakse!» Päris ahastus pidi peale tulema: «Kui kaua see küll niimoodi kestab — sebi nagu kana takus! Peaks ometi kord suutma sirge otsa teha — kas siia- või sinnapoole. Kindel otsus teha ja teistest mitte hoolida. Nii, et süda poleks kahel pool kinni! Millal küll elu niimoodi pöörab, et hing rahul oleks!...»

Metsa veerel, kui aiad, rehalad ja majad puude vahelt juba paistma hakkasid, jäi ta seisma. Polnud praegu isu Kurani küla nähagi, veel vähem sinna tagasi minna. Ta ei pööranudki pilku sinnapoole, vaid ainult seisis, vaadates nukralt ümberringi nagu põder, kes on tõkkesse sattunud — ei teadnud ta, kuhu minna. Läheduses seisis repetanud känd, Vassil istus ja hakkas kibekähku, otsekui rõõmustades, et midagi teha on, viisupaelu narpima ja jalakaltse lahti mähkima. Ühe jala lahti võtnud, kuivatas ta pikk-kuue hõlmaga säsitlevaid varbaid ja päkka, hõõrus jalga nii kaugelt, kust see oli märjaks saanud, väänas kaltsud kuivaks ja pani jala hoolikalt kinni. Seejärel võttis lahti teise jala, kängitses uuesti.

Ergalt tõusis ta püsti: see on siis tehtud — aga mis nüüd? «Läheks õige põllule — kuidas seal ka on...» tuletas ta endale meelde. Juba tahtis ta minema hakata, kuid pilk libises üle rehalate ja tarede, peatus oma rehalal — südamest sähvatas läbi valuviirg: Hanna!... Hetke jooksul tundis ta põhu lõhna, Hanna õlga, kõrvus kumises andunud sosin: «Ainukene oled sa mul... Ainukene oled sa olnud ja ainukeseks jäänudki...» Pilk jäi peatuma aiaäärsele, kus nad viimasel korral olid kohtunud: «Kaua sa mõtled nõnda elada, et pole armastust...» Ta vaatas sinnapoole, kus Hanna praegu häda käes pidi olema, tõmbus näost pilve, pööras silmad ära.

«Mis elu see on — üksinda, teda pole?» mõtles ta, astudes piki metsaveert põllu poole. «Muidugi — pole sul miskit hingetaga, pole ka inimest. Muidugi, oma koht ikka oma koht — siis on põhi all. Kui on põhi all, siis oled ka ise olemas. Kõike seda peab muidugi hoidma. Hobust, laudahurtsikut, maja, põldu. Meiesugustele hädavarestele ei tule see kergesti kätte. Tuulde pilduda võib seda üks-kaks-kolm, aga millal sa kätte saad — ennem higista ja orja nii, et... See on tõsi!... Aga mis elu seegi on, kui majas kõik vimmavad? Hannat ei näe enam silmagagi — ons see mõni elu? Elu niisama hästi kui läbi! Teed küll tööd, muretsed kõige eest, mis tarvis, aga — mis elu see on!... Ja mismoodi Hannalgi üksinda läheb selle jõõbaka Kännuga, kellele ta sai — oma õnnetuseks?» Tema, Vassil, aga on, võib ütelda, Hanna ainukene lootus!... Mismoodi sa jätad ta maha — niikuinii õnnetu! Peab eluotsani pisaraid valama!...

Väli oli kõle ja nukker nagu igal pool sel vingel päeval; ei korrakski vaadanud päike madalate süngete pilvede takka. Põllud olid porised, lohutult hallid, paistsid silma ainult oraselapid, ja neidki vaatas ta mõttelaokil pilguga, hinnates ükskõikselt, möödaminnes, kuidas teistel orasekasv on. Ühtaegu mure ja rõõm asusid südamesse, kui ta nägi oma põldu: see haljendas äärest ääreni, õrnad oraselibled lõid lemmendama, kui ta seisatas põllu serval, nagu tahaksid nad teda teretada, oma heameelt väljendada. Sahistades jalgadega läbi kidura rohu, astus ta mööda põllupeenart edasi, imetles orast üllatatult, erutuse ja rõõmuga. Ei, see põld polnud teda nüüdki petnud: oras oli igal pool ühetasane ja lihav, küllap polnud ainsatki tera kaduma läinud. «Kasub mis mühinal!» hõiskas ta südames. Kuid sissejuurdunud ettevaatusest, et ei juhtuks ärakaetamist, tõmbus ta tagasi: «Annab jumal lund, külma ja korralikku kevadet, siis ikka kasub midagi! Rukist saab! Annaks aga jumal lund ja kevadet, ka head suve! Et külm ei võtaks, märg ei määndaks, põud ei hävitaks, hoidku taevas selle eest!» mõtles ta otsekui palves.

«Jah, maa — kui saaks veel nii head maad! Oleks mul kõik maa nii hea! Ega vana Tihnu muidu nii kõvas

jõus ei ole: küll tal oli kahju sest maalapist! Aga siiski andis käest ära! Vesi oli silmas, kui pidi andma, aga siiski andis! . . . Maa kui kuld, ainult et — vähe! Saaks veel kas või teist niipalju! . . .» Polnud ununenud viimane ümberjaotamine, kus ta Javhimiga kähmles — see meenus ka nüüd. «Oleks tookord siit antud, saueaukude juurest!» kahetses ta nagu kunagi ammu. «Aga anti mujalt! . . . Krutskeid täis see Känd-kavalpea; räägiti, pugenud isegi volinikule vesti vahele! Küllap puges kah, sest üpriski soodsalt läks see «äralõikamine»! Isegi Mikanor, see «õigumees», ei suutnud asja muuta! Lai leht, kui lambakari ees, aga Kännuga hakkama ei saanud! . . . Pole viga, võib-olla et veel saab, sest kulakud on kõvasti pihku võetud! Sestap sel vanal kavalpeal hirm nahas ongi, ise vagasem kui vesi! Aga nüüd pole tal pääsmist! Pole tal pääsmist!» mõtles Vassil kahjurõõmuga.

«Aga peaks siis antama nende põllust, Kändude põllust! See ju siinsamas. Selle võiks tervena ära anda, mis Mihhali all on. Ütleks, et võtke see tervena, aga andke siit vastu. Ütleks, et andke kohe terve tükk, et siis oleks parem! . . . Ole ikka, ei sulle anta, ennem näed oma kõrvu! . . . Antakse või mitte, aga katset muidugi peab tegema!» Tuli meelde, kuidas Mikanor viimasel korral oli kolhoosist rääkinud: «Sopa sees sa tuhnid, ei taha, et sul endal parem oleks!» Parem! Eks näe, mis asi see parem on! . . . Kus aru peas: anna kõik ära, mis su oma on, tööta võõra maa peal! Anna ära oma põld, kus iga viljakõrs oleks nagu su oma ihusoojusega kasvatatud! Nagu oleksid ise nad ükshaaval läbi käinud ja hingeõhku peale puhunud, et ära ei külmaks! Anna see teiste meeste kätte, kes kõik tuksi keeravad! Ise tee tööd, aga jumal teab, kellele see läheb ja mis sa selle eest saad! . . . Eks minge, kui teil nii kange kihu on! Meie aga saame kuidagi ka vana viisi läbi! Ja eks näe, kes elab paremini! . . .

«Anna põld käest ära, lase kõik ühte lüüa! Annad põllu ära — see on ju samahästi kui annad südame ära! Katsu, kas saad südant seest välja kiskuda!» Need sõnad olid nagu määratud Mikanorile. Seejärel ei mõtelnud ta enam Mikanorile, paitas pilguga oma põllusiilu, kõneles mõttes juba endast: «Üksnes maa

on inimese jõud. Tema jõud ja tema rõõm! Pole sul maad, pole sust ka inimest!»

«Hanna!» pöördusid jällegi mõtted teisale. Ta jäi seisma, nagu oleks jalg millegi taga komistanud. «Näh, ikka see! . . .» oli ta jälle vanas ummikus tagasi. «Jälle — nagu kana takus! Millal küll see kord lõpeb?!» Koos süütundega Hanna ees tõusis viha: «Ei tahtnud siis, kui veel sai. Tuli isu Kännu järele! Nüüd — murra siin pead! . . . Aga mida mina oskan ette võtta, mida? Võimatu on ju midagi teha! Ei saa ju enam!» Meeleliigutusega libises ta pilk ühest põlluveerest teise. Oma tuhandete libledega, mis liikusid ja lemmendasid nagu elusad, vaatas põld temale ootel vastu, otsekui paneks oma lootused tema peale. Ja korraga tundis ta, et kaua rõhutud koorem varises maha. Meelekindlus ja selgus, mida tal ammugi enam polnud, tulid tagasi. Põld, tema murelaps ja südamerõõm! Tema jõud ja tema lootus! Põllule on ta pühendanud oma elu, siia peab ta jääma! Ainult põlluga saab tal olla elu!

Ei iialgi jäta ta maha oma põldu, mida ta ei väsinud imetlemast, maja, milles ta polnud veel elanud — ei jäta neid, isegi kui tahaks! On võimatu neid maha jätta — see oleks ju iseenda hävitamine!

«Hanna,» meenus talle veel kord, aga nii, nagu oleks juba lahku mindud. Lahku mindud teadmisega, et kokkusaamist enam ei tule. Meel läks nukraks, hakkas millestki kahju, mis oli jäädavalt kaotatud. «Pole saatusest antud,» trööstis ta nagu iseennast. «Polnud antud tookord, aga nüüd maksa mõteldagi. Läbi kõik! Tööd-tegemised ootavad, kohatöö ootab! . . .» Mööda peenart tagasi tulles ja jalgupidi kidura rohu sisse takerdudes tegi ta enda kallal selgitustööd: «Võib-olla on juba ilma algusest nõndaviisi seatud: kunagi ei tohi olla, et inimene kõik kätte saab. Ikka peab kuskil järele andma . . . Nii et tuleb järele anda! . . . Ei ole sa poisike! Ei ole sa noor nolk! Ringi jahmerdatud juba küll! . . . Paljugi mis keegi tahab! Need ajad on ümber! . . . Tööd-tegemised ootavad! . . .»

Üle kõrrepõldude, üle künnimaa, üle peenarde sammus ta metsaserva poole ja lähenes külale. Tehes tee otseks, läks ta samasugusel kärmel jagusal sammul

üle lodumiku ja luhanuki õgujoones rehalate taha, pöördudes küla vahele minemata oma rehala poole. Puhkust pidamata sopsis ta seal pindaga kuni suure pimedani. Pimedas lükkas ta väravad kinni, aga sööma ei läinud, vaid toimetas veel ilmatu aeg laudas ja patsutas oma hobust.

Koivaluga oldi jälle jalul. Polnud õieti veel midagi näha, aga tema ruttas juba kirvega uude majja. Nagu mängides tõmbas ta hunnikust ühe laua, seadis selle seisma, nii et see vääratada ei saanud, ja kirves aina laulis käes. Emal oli tükk tegemist, et ta söömagi tuli. Lõunani tahus ta laudu, puu aina helkas kirve all, pärast lõunat aga haarati jälle pint pihku. Ka see tantsis ta käes väledalt, isukalt, väsimatult.

Mehel oli nagu teine vaim sees.

Kuidagi ei õnnestunud Hannal Vassiliga kokku saada. Mitmel korral käis ta rehalatagust pidi Vassili kotusest mööda ja ootas, aga Vassilit ei olnud. Ei olnud teda ka istjatsitel, kus Hanna käis linu ketramas.

Kui Hanna kuulis, et külla olevat tulnud kino, kõlas see ta kõrvus nagu rõõmusõnum.

Kino oli Kuranis juba kaht puhku näidatud, aga esimesel korral oli Hanna lapsega viimastes päevades, teisel korral aga tahtis laps hoidmist. Ainult külarahva jutust oli ta kuulnud, et see kino olla ikka imeasi küll. Tookord, pärast seda külarahva õutamist, oleks Hanna nii väga tahtnud kino näha, nüüd aga kino iseenesest teda niipalju ei tõmmanudki: pigem huvitas see, et sinna tuleb palju inimesi. Uuesti tärkas, lõi rahutult virvendama lootus: ehk tuleb ka Vassil! . . . Näeks teda eemaltki, vahetaks mõne pilgu . . .

Javhim läks juba õhtu eel kodust minema, nii et tema poolt norimist või kinnipidamist pole karta. Niipea kui loomad olid söödetud, tõmbas ta kiiruga — mine hullu tea, tuleb äkki tagasi! — hõlmikkuue selga ja astus talitsetud sammul välistrepile. Nagu kiuste ilmus kuskilt platsi ka vanatoi ja kähistas tõredalt:

«Kuhu nüüd? . . .»

«Lähen ka korraks . . . vaatama . . .» sai ta kuidagi vanast Kännust lahti.

Ta tundis vanameest endale järele võõritsevat, kuid ei vaadanud tagasi. Ta jalaast oli kindel, iseteadlik.

Kino pidi näidatama Prakopi majas, sest see oli Kuranis üks suuremaid. Sopasel tänaval maja otsas, õuel, niihästi pimedas kui ka akendest langevas säredas valguses tungles ja sagis vist küll terve küla. Kohe sinna jõudes kuulis ta lustakat hõiget, pööras pead — naeratas vastu Stsjapan.

«Lähme seltsis!» ütles poiss heatujuliselt.

«Võib ju kah,» jäi Hanna ükskõikseks.

«Tule minu järele . . .»

Rahvast oli murdu, mitte ainult noori, vaid ka vanu, iseäranis mehi — õue peal pidi inimeste vahelt päris läbi trügima. Kõikjal vanemate inimeste hulgas seegasid lapsed. Kõmas jutuvada, kuuldus naerupahvakaid, lõbusaid hõikeid.

«Nagu mõnes pulmas. Või kirikus jõulu aegu . . .» mõtles Hanna, nakatudes teiste heast tujust.

«Näe, siin on nihuke masin, mis elektrivoolu annab,» seletas Stsjapan isukalt. «Teda peab ümber ajama, et elektrit annaks! . . .» Ta naeris: «Näe, kui paljud ennast väntama pakuvad. Siis saavad priipiletiga kinno! . . .»

Kui nad olid vöörusse pääsenud, tõmbas Hanna ahhetades silmad kissi: imevalge oli siin, isegi päeva ajal pole vööruses nii laia valgust. Hardalt heitis ta korraks pilgu lambile, mis säras lahtise toaukse kohal. Alles siis märkas ta sealsamas vööruses imelikku masinat, kettad peal. Stsjapan ütles, et see ollagi kinoaparaat.

«Kõige tähtsam aparaat — sellega näidataksegi . . . Kõik tuleb siit, sellest aparaadist . . .»

Oma asjatundmise tõttu tundis ta ennast nüüd nagu asjalisena ja kõneles Hannaga vabamalt ning söakamalt kui muidu. Ka ei varjanud ta õnneelevust. Esmakordselt pärast tagasitulekut, kui kommuuni põgenemine oli luhta läinud, nägi Hanna teda heas tujus. Hanna teadis, kui raskeks löögiks oli kommuunist väljaheitmine temale olnud — kulaku poeg! Ta teadis sedagi, et ainult ema pisarate mõjul oli Stsjapan oma hädapärasest peatuspaigast — nüüd juba

Juravitšõs — koju tagasi tulnud. Tookord teda jälle nähes pidi Hanna üllatusega tunnistama, et temast oli vaevalt kuu ajaga päris täismees saanud. Ühtegi sõna ei räägi, alati tusatsev, kuidagi käsitamatult raskemeelne, aeglane. Midagi oli temas äkki nagu tuhaks põlenud ja kustunud. Ja nüüd — ime küll — on jälle tuli süttinud... Nagu näha, võis tal nüüdki lõbus ja lahe tuju olla...

Aparaadi ümber toimetas midagi õigeks sättides sile, pealtnäha rõõmsameelne võõras noormees, ruuged juuksed üle pea soetud. Tema kõrval seisis ka Punane Andrei, takseeris tähtsalt sedasama asja mis teinegi, päris temalt midagi.

Et tuppa pääseda, pidi lunastama pileti, mida müüdi ukse ees laua pealt. Vaevalt oli Stsjapan need võtnud ja Hannat sisse kutsunud, kerkis nagu maa alt nende juurde Hvedzka, nägu õhkvel, silmad täis ootust ja palumist:

«Mina ka! Mulle ka!...»

Teda lasti sisse teistega koos. Hvedzka hoidus tugevasti vastu Hannat, heameelest ja heledast valgusest oimetu. Aga kohe, niipea kui Hanna ja Stsjapan olid pingil platsi leidnud, oli Hvedzka ruuge juuksesabrik nende kõrvalt kadunud — poiss oli lipsanud omasuguste hulka, kes hullasid ja näselesid eespool põrandal, päris valge lina all.

Hanna vaatas ümber: toas oli inimesi juba rohkesti. Vähesed neist istusid pinkidel või sängiveerel, suurem osa aga oli platsi võtnud otse põrandal. Nende lähedal, pisut tagapool, ajasid juttu Kübarikud ja Kätsa, kaugemal akna all teiste tüdrukute seas seisis nukralt Hadoska. Tihnu Prakop ise kui peremees oli koos eide, vanema poja ja tütrega võtnud endale kõige parema platsi ahju olvialuses. Pisemad lapsed hullasid ja kügelesid ahju peal.

«Suitsetada ei tohi!» ütles Mikanor kategooriliselt.

«Ei tea, miks?» küsis metsavahi Mitsja puudutatult.

«Võib tulekahju tekkida!»

Kohe hakkas Stsjapan endise südikuse ja elevusega seletama, et kuskil sealpool Pripjatit plahvatanud aparaat ühestainsast sädemest ja maja põlenud ühekorraga maha nagu tikukarp. Hanna noogutas, näidates,

et ta kuulab, aga pea oli täis üht ja sedasama mõtet: Vassil pole tulnud. Pinevalt kuulas ta hääli ukse poolt, kust inimesed sisse tulid, püüdes ise seda varjata. Paaril korral sundis vastupandamatu kärsitus teda ümber vaatama. Viimast korda ukse poole vaadates silmas ta äkki Javhimi: ei läbenud see kah kodus istuda, pidi end järele ajama. Hanna luges sellest välja, et tal on mõju ja võimu mehe üle, aga mingit rõõmu sellest ei tundnud.

Javhim ei teinud välja, et ta Hannat on märganud, vaid istus kaugemale meeste hulka. Nüüd oli Hanna tähelepanu otsekui kahel pool — ta kuulatas ja ootas Vassilit, ühtlasi aga mõtles kogu aeg pahameelega sellele, et Javhim on siin...

Nüüd ei keelanud enam Mikanor, vaid Prakop ise põrutas ahjuolvist vihaselt, et suitsetada ei tohi. Kuid meeste hulgas suitsetati salaja ikkagi; tuba oli täis higi, viisuniine, soomuda ja vanade pikk-kuubede haisu, aga tubakasuitsugi oli hästi tunda. Stsjapan hakkas pahandama: kui mõistmatud meil küll inimesed on, nagu pisikesed lapsed!

Võib-olla selle jutu pärast Hanna kohe ei märganudki, millal Vassil tuli. Ta märkas Vassilit alles siis, kui see oma Manjaga seisis üsna ligidal, katsudes leida paremat vaba kohta põrandal. Hannat ta siis veel ei näinud. Kuid vististi tundis ta endal Hanna pilku, sest ta vaatas arusaamatuses ümber. Hetkeks puutusid nende pilgud kokku, see hetk aga ütles Hannale väga palju. Mis talle selgus, polnud sugugi rõõmustav: Vassil muutus kohe kuidagi häirituks, pööras kähku silmad ära. Praegu eriliselt tundeerk, sai Hanna kõigest aru: «Ei taha nähagi... Jätab nõuks... Lõpp kõigel!...» Korraga tundis ta rinnus ängi ja tühjust.

«Jätab nõuks. No tühi temaga, las jätab,» katsus ta ennast trööstida. Selge asi, peabki nõuks jätma: tal ju naine, laps ka... Ja tema ise, Hanna — ons tema vaba või?... Otsekui kergema südamega kiitis ta takka: «Paremgi, et nõndaviisi... Pole vaja südant vaevata asja ees, teist taga...»

Kuid tusk ei andnud järele. Hanna tundis ja mõistis: seegi troost ja lootus on tal nüüd kadunud. Üheainsa hetkega polnud jälgegi sellest, mida ta oli iseendas

hellitanud, millest ööd kui päevad mõtelnud-unistanud, mille järele igatsenud... Nii raske oli sellega leppida, et ta jälle oma unistuse külge klammerdus, suutmata uskuda, mida oli nii selgesti näinud: «Ei, ei jäta ta nõuks. See ainult paistis nõnda... Ainult teiste ees ta teeb nii... Muidu veel räägitakse ei tea mis...»

Tusk ja ärevus aga ei kadunud. Hingepõhjas tundis ta siiski: Vassil on meelt muutnud, otsustanud tagasi tõmbuda! Tal hakkas nii paha, nagu oleks teadlikult iseennast petnud: «Õhutasin ennast takka, puhusin endale ette jumal teab mida, lollike!... Ise puhusin ette ja ise hakkasin uskuma!...»

Jälle tundis ta ennast üksikuna, võõrana võõraste seas. Ei tahtnud enam kuulda inimeste muretut suminat ega naeru; kibedusega mõtles ta: «Oli mul tarvis siia tükkida! Istunud parem kodus!...»

Sellises meeleolus läks tal peaaegu kõik kõrvust mööda, mida rääkis Mikanor, kes seisis nüüd laua taga. Siis nüüd tullakse kihutustööd tegema, et astugu kolhoosi — nagu poleks millegi muu peale mõtelda! Viimaks taipas Mikanor isegi, et jutul pole mõtet, ja loobus inimestele südamele koputamast. Tuimalt vaatas Hanna, kuidas linal lõi värisema valge nelinurk, nagu püüdes endale sobivamat asendit leida. Lapsed jälgisid seda erutatud lärmiga, vanemad inimesed aga kärkisid neile peale, nõudes, et olgu vakka. Nelinurk nihkus vahel lae alla, seal aga jälle langes nii madalale, et linale ilmusid mõne sakkus juuksed, mustad läkiläkid, isegi pead. Mõnedele tegid need varjud nalja, kõige rohkem lastele, kes hakkasid üksteise võidu käsi üles tõstma, näitama harkis sõrmi või trääsa. Need kadusid jalamaid, niipea kui Punane Andrei aparaadi juurest käratas:

«Silmapilk maha istuda! Vastasel korral kupatan kõik välja!»

Valge nelinurk liuskas veel tükk aega siia-sinna, siis aga jäi vaiksemaks ja peatus. Tuba tehti pimedaks ja peaaegu samal hetkel ilmus valge, nüüd juba heledam nelinurk jälle seinale, kuna põnevas vaikuses kuuldi tagant ukse juurest mingit surinat. Valge nelinurk oli äkki mingite laikude ja noolekeste sähvimist täis, siis aga ilmusid täitsa selged tähed.

«Abrek Zaur...» luges Stsjapan valjusti.

Hanna ei mõistnud neid sõnu, ta ei püüdnudki mõista. Läbi südamevalu vaatas ta vähimagi huvita — sootuks erinevalt kõigist teistest, kes olid hämmastusest lausa keeletud — neid imeasju, mis ilmusid üksteise järel valgele võbisevale nelinurgale. Kord pürgis kaljune maa poolviiliti või päris püstloodis taevasse, mispuhul Stsjapan ütles, et need olla mäed, kord lõmitasid imelised ilma katuseta hurtsikud ülestikku kobarana, kord kihutas hulljulge must mees ratsuga, suur karbus peas. Nii metsikul lennul tormas ta seina seest, et eest kostis kellegi hirmukarjatus. Hannalgi hakkas pisut kõhe: ikka oli tunne — kui äkki sööstab seina pealt nelinurgast välja, kihutab oma hobusega üle inimeste õlgade ja peade...

Vähehaaval, pikka-pikka andis norutunne järele, aga täielikult ei kadunud. See, keda ta seal nägi, oli siiski mees, olgu küll iseäralik, aga siiski elava hingega ja nagu tuttavgi. Ja mida rohkem ta sellest mehest teada sai, seda rohkem äratas ta huvi, seda suurem oli kaasaelamine. Uudishimu ja hirm selle mehe pärast põimusid imepäraselt läbi ta oma nukrusega, igatsusega mingi tundmatu ahvatleva elu järele, mida elatakse seal tundmatutes imelistes maanurkades, kuhu oleks rõõmuga põgenenud, kui aga saaks — et pääseda õnnetusest, ülekohtust, nurjaläinud elust...

See rahutus jäi südamesse ka siis, kui nelinurk seinal jälle tühjaks jäi ja tuba valgeks tehti. Meenus Vassili pilk, uuesti pöördusid mõtted sellele, mida see pilk talle oli ütelnud, ja unistus siit ära minna, kuhugi põgeneda suurenes veelgi, kasvas valuliseks igatsuseks. Kuid ta püüdis oma pakil südant rahule sundida, jäi vaatama-kuulama, mis teised teevad. Paistis selgesti, et paljudki olid nähtust rabatud ega suutnud ennast koguda.

«At sa põrgutükk küll!» avaldas Jänga vaimustust. «Maa päris taevast saadik!»

«Must kui muri, kihutama kuri!» pahvatas Kätsa. «Läbi-lõhki mustlane!»

«Katuseõled loomadele söödetud jüsku! Katust mitte kuskil!»

Tagantpoolt häbistas inimeste rumalust Punane Andrei:

«Kaukaasimaa! Mäed järjelikult on ka. Ja kaukaasialased on mustad! Nihukesed nende majad ongi! Öeldakse nende kohta saklja. Sellest on mitmel pool kirjutanud Mihhail Jurjevitš Lermontov . . .»

«Mäed polegi vist madalamad kui Juravitšõs . . .»

«Kah võrdlemine nii-öelda! Konna ja härja võrdlemine! Kümme versta taevasse! Terve ahelik!»

«Kümme versta! Ole'nd ikka! . . . Kes neid mõõtmas käis! . . .»

«Teadusega kindlaks tehtud!»

«Aga kus ikka tuiskam, latsekesed, kes hobusega oli!» hüüdis Jänga jälle vaimustatult teiste sekka.

«Tuiskam jah! Ja hobune kah teisel aitaja! . . . Kui nihukese kätte saaks!»

«Juravitšõsse sõit oleks nagu nina nuusata!»

«Ons sellega kõik või?» Ei saanud aru, kas Kübariku eide sõnades oli rohkem imekspanu või lihtsalt küsimust. «Või näidatakse veel midagi?»

«Tuleb, tuleb!» rahustas teda Stsjapan. «Kõige põnevam veel ees!»

Inimesed tahtsid kangesti näha, mis see põnev asi on, aga kinomees kolistas veel hulk aega vööruses oma plekk-karpidega ja õiendas kavalalt masina ümber. Pikisilmi oodati, millal tuba jälle pimedaks tehakse ja valge nelinurk seinal hüplema-värelema lööb. Ja siis järsku rabati kõiki veel ühe imega: mäed olid äkitselt teisipidi, rippudes latvupidi ülalt alla, taevas ja pilved ujusid neist madalamal. Ka hobune kappas, jalad ülespidi nagu kärbes mööda lage, mees aga ei sõitnud hobuse seljas, vaid hobune oli musta karvase mütsiga mehe peal. Hanna oli nagu kõik teisedki senisest nähtust nii hämmastunud, et võttis seda mingi uue imeasjana, ainult et ei teadnud, kuidas mõista . . .

Lapsed aga pistsid kohe rõõmu pärast kilkama. Varsti nakatas nende kisa ja naer ka vanu, kellest mõned, nende seas Hannagi, katsus veel aru saada, mis seal seina peal lahti on. Naer paisus valjuks hirnumiseks. Varsti mürises terve tuba naerust ja vapper must ratsanik unus mõneks ajaks täiesti. Inimestel oli isegi kahju, kui see kentsakas vaatepilt linalt äkki kadus ja lõbus kinomees, ise ülimalt rahul, et oli saanud rahvale nalja teha, jälle masina ümber õiendama

hakkas. Varstigi nähti neidsamu mägesid ja sedasama ratsanikku juba õigetpidi — ta kappas hobusega mööda väänlevat kivist teerada. See ei tundunudki enam nii huvitav, aga üsna pea olid kõik mõistatusliku kaukaaslase loost jälle haaratud . . .

Sel ööl enne magamajäämist nägi Hanna vaimusilma ees vahel majahurtsikuid, mis lömitasid kobarikuna ülestikku, siis jälle musta meest, kes lendas nagu tuul hobuse seljas või sihtis püssi; ikka uuesti aga nägi ta Vassilit — kuidas see seisis Manjaga ja temale, Hannale, selja pööras. Kino imepärased vaatepildid ja ahistav tõelisus põimusid, läksid segi: hetke jooksul nägi ta ennastki hobuse seljas — kihutab, kihutab, nii et hinge paneb kinni. Nii kerge on tal, nii hea, nii hea; õnnelikuna toetub ta vapra musta ratsaniku vastu. Ei, mitte selle, vaid Vassili vastu. Nad kihutavad, kihutavad kahekesi Vassiliga. Vassil, minu arm! . . .

Sealsamas aga ärkas ta unelmaist. Taibates, kus ta on, kes ta kõrval räntsakil lamab ja norskab, oleks otse karjuda tahtnud. Et peletada meeleahistust, hakkas ta mõtlema sellele, mida oli kinos näinud. Kuid süda ei rahunenud nüüdki. Hing igatses vapra ratsaniku järele, tekkisid unistused mingeist vapraist tegudest, avarusest, vabadusest. Läheks minema kui tuul, ei hooliks millestki — kui oleks, kellega . . . Imepärased vaatepildid elasid veel ta silmade ees, kutsusid kaasa, viisid ta imede valda. Kuid nad ei suutnud teda kuigi kaua seal hoida: ikka ja jälle tungis ta unelmaisse mälestus Vassilist, kõige kallimast lootusest, millest nüüd ähvardas saada kõige rängem kaotus . . .

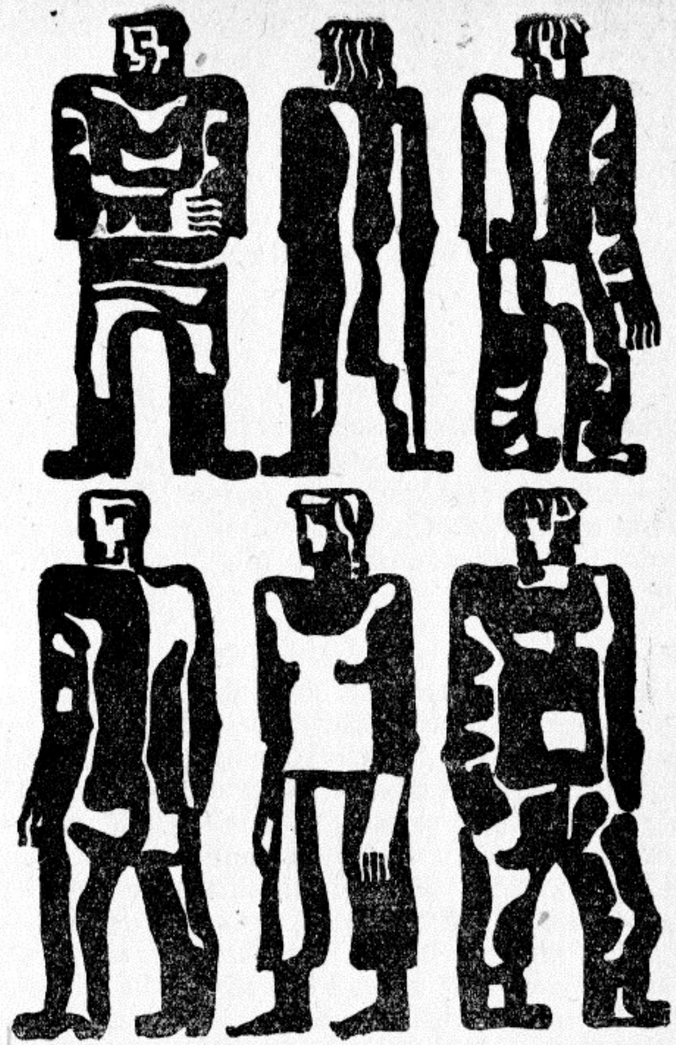

KOLMAS OSA

ESIMENE PEATÜKK

1

Välja sõideti õhtu eel. Saadi alevi taga kasvavast kasesalust mööda, ja hakkaski juba hämarduma. Isegi päeva aegu oli metsaalune siin pime, mänd männis kinni, nüüd aga sõideti otsekui mööda pilkase kaevandi põhja. Sõideti jalg jala ette, Apeika ütles, et rutata ei maksa, sest aega on küll ja küll: rong läheb pärast kesköödd.

Kuskil kõrgel mühises tuul, kuid all, tee peal, oli vaikne. Ainult üksvahe, kui paremat kätt tuhmilt hahetas lage väli, puhus tuul takistamatult teele, lahmides märgade hoogudena vastu nägu. Väli seljataga, suubus tee jällegi metsa alla pilkasesse kaevandisse, vaikusesse ja unisusse. Võib-olla selle vaikuse ja ümberringi valitseva hääletu kottpimeduse pärast polnud lusti ka rääkida. Naine tahtis küll jutuotsa üles võtta, ütles, et kui kaugel see talvgi, varsti külmad käes. Viisakuse pärast tõendas Apeika takka, veel korda paar tegi ta tujutult sedasama, ja oligi jutt jälle otsas, justkui oleks ta hääbunud metsa rõhuva vaikuse tõttu. Niimoodi sõitsid nad peaaegu kogu tee, tukkudes või omi mõtteid mõlgutades, ainult Ignat nõõtas aeg-ajalt nagu läbi une ja keerutas piitsa, kuid ka see nõõtamine kõlas nii loiult, et hobused enamasti tähelegi ei pannud.

Metsast välja jõuti alles napilt enne Kalinkovitšit; viimased männid seljataga, lõid vilkuma tulesilmad ja algas tänav. Tänaval läks hobuste ja sõitjategi tuju korrapealt lahedamaks, ilma Ignati ohjatõmbetagi kibelesid loomad sörki tegema, ja niimoodi, täiel sõidul, veeres vanker valgete akendega pika ja laia jaamahoone

ette. Peaaegu samal hetkel, kui nad ooteruumi astusid, tõusis seal sigin-sagin, kõik tormasid uste poole, kust perroonile pääses, kõik kohad olid täis ärevat suminat ja kära. Ka Apeika sõidukaaslane hakkas ähmitsema: läks samuti kihevile — tuleks kähku pilet võtta, muidu jääb äkki hiljaks —, kuid Apeika rahustas teda, et see pole nende rong, praegu läheb sõit Gomelisse.

Nõnda see oligi: sõit läks Gomelisse. Tühjaks ja vaikseks jäänud vaksaliruumis ostis Apeika kassast kaks Minski piletit, Žlobini kaudu, uuris neid mõlemalt poolt, kontrollis muidu ja vastu valgust. Ignat, kes kõike oli pealt vaadanud, tuli lõpuks järeldusele, et tema ülesanne on täidetud, nii et võib nüüd minna. Ta võttis läkiläki peast ja ütles, müts ühes, piits teises käes, et tulgu aga elusalt-tervelt tagasi, ning astus rontsuval sammul rahulikult ukse poole.

Nad istusid kahekesi pingile ja ajasid pikalt-laialt juttu. Apeika sõidukaaslane oli kräbe külanaine, seega väga jutukas; midagi endale jätmata rääkis ta vist küll kõik ära, mis südamel oli. Ta rääkis oma kartusest, et kas mees seal ikka saab üksipäini lastega hakkama, aga olevat loota õe peale, keda ta palunud kantseldamas käia; murest, mis saab tema äraolekul lehmadest — ta oli kolhoosis lüpsja —, kindlasti ei tule nad kellelegi meelde, enne kui ta ise tagasi jõuab. Samuti ei varjanud ta kartust, et Päitsikuga võib midagi halba juhtuda: jäi teine haigeks just enne äratulekut. Apeika kuulas ta rääkimisi ja päris vahel üht-teist, ise aga oli hajakil mõtetega oma käsilejäänud tegemiste juures, mis maha jäid, peaasjalikult aga nautis roidumustunnet, eelteadmist hingetõmbeajast, otsekui pühapäeva ootust.

Odessa rong, mis teel Leningradi pidi neid viima Žlobinisse, saabus kell kolm öösi. Läppunult soe vagun oli tukkuvaid inimesi tuubil täis ja nad ei leidnud kuidagi vaba pingiotsa; igal pool põõnasid või istusid norskavad karvased talutaadid, linnapoisid, rätikuisse mähitud naised, oma kompsudega, lapsed. Muidugi oleks vanapoolne jämeda häälega vagunisaatja-mutt kahe Valgevenemaa Kesktäidesaatva Komitee istungjärgu saadiku jaoks ruumi leidnud, aga Apeika ei katsunudki juttu selle poole viia. Ta leidis platsi Anisjale ja seadis ka ise end istuma. Hulk aega ei saanud ta und, hiljem

aga uinutas vagun oma õõtsumisega magama: Apeikal hakkas imekerge ja muretu tunne. Ta ärkas sellest, et kael oli kangeks jäänud: istuda oli ebamugav, ei saanud millegi najale korralikult toetuda; unine pilk seletas läbi akna valendavat laia lumevälja. Pööras end teisipidi, muutis asendit ja katsus, pea vastu kohvrit, veel ühe uinaku teha.

Žlobinisse jõudes oli veel pime. Harvikud tuled põlesid ähmaselt, aga lumi, mida nende pool veel polnud, andis kõigele rõõmsama näo. Karge talveõhk, milles tundus kivisöeräpet, värskendas ja tõstis tuju.

Ooteruum oli inimesi paksult täis. Lambid rippusid rahvamurru kohal otsekui auru ja läpa sees, suutes anda vaid vaevalist valgust. Kogu aeg käis jutusuma. Kohe lõi vastu soe läpatis. Oli tegemist, enne kui ukse alt kaugemalegi pääses. Kassaluugi esine oli puupüsti täis — ära katsugi ligi saada. Esialgu ei hakanudki Apeika sinna trügima: Minski rongini jääb veel mitu tundi, komposteerimisega pole tuld taga. Ta nägi nurgas einelauda ja katsus Anisjaga sinnapoole liikuda.

Leemendava näoga kerekas naine, seljas hõlmikkuub, rindade ja puusade kohalt rebenemiseni pinnis, müüs õlut, teed ja viina. Peaasjalikult küll õlut: vaadi ees pumba all lainetas vahune loik, mullid peal. Naise hõlmikkuub oli märg, leemetasid ka punetavad käed, mida ta aeg-ajalt kuue sisse kuivatas. Anisja ei jõudnud kohe otsusele, mida võtta; tõsise näoga, nagu sünniks sellega midagi üpris tähtsat, ütles ta viimaks, et teed ja klaas õlut. Prääniku pole vaja, prääniku on omast käest. Endale võttis Apeika kannu õlut. Kui puhvetipidaja seda valas, vaatas ta ümber, kus aset võtta. Vaba nurgakest aga polnud ühegi laua ääres, mis samuti leemetasid, täis toidujäätmeid — kalapäid ja kartulikoori. Läksid siis akna juurde, mis siitpoolt, seest, oli rähmases higisnõres.

Akna taga oli lumine plats, platsil raagus kõver puu, lumi täis põhuprahti, ree-, viisu- ja kabjajälgi ning hobusekust. Vähehaaval läks valgemaks. Õlut rüübates ja kodunt kaasavõetud liha-leiba peale haugates kuulas Apeika magamatusest kumiseva peaga, kuidas kaks noormeest siinsamas kõrval juttu ajasid.

«Solk õlu. Nagu vasikalarbe . . . Vett vist sees . . .»

«Oleks särge peale võtta, küll siis mekiks seegi . . .»

«Gomelis saab vägevat õlut. Žiguli õlut. Siis on veel sameti-nimeline . . .»

«Meie kuivatasime ise kalu, kui Phovis tööl sai oldud. Püüdsime, riputasime õue nööri peale. Sakuska, et las aga olla . . .»

Laua ääres oli noorukitel ja tursketel meestel õllest-viinast tuju juba üsna kõrge, nad vehkisid kätega, nühasid varrukaotste ja küünarnukkidega mööda lauda läga sees, matsuvad lõuapärad liikusid raskelt. Aeg-ajalt lendasid kolmekordsed. Kõige rohkem lärmas üks musta habemega mees, rehik ja jultunud, kes võttis pikakasvulise punaparra kallal: «Ja sina, sina kah lasksid ennast pügada?!» Teised tõukasid omalt poolt takka.

«Aga mida mina sain parata? . . . Midast mul üle jäi?» õigustas ennast punapard. Ta võttis kurgi ja hakkas seda piinlikul ilmel närima.

«Midast?!» Mustahabemeline vaatas kamba hulgas ringi. Kõik naersid laia lõuaga. «Midast — tema küsib veel! . . .» Ta kõverdas suud, sülitas üle õla. Siis põrutas: «M . . . oled!»

Apeika vaatas ringi: laua lähedal seisab tütarlaps, raamat käes, tõmbub näost pilve, vaatab altkulmu, ehmatuse ja vastikusega. Tema kõrval surub ema enda vastu last, otsekui tahaks teda kaitsta sõimu ja ropendamise eest, ainult selg ja rätik paistavad. Teistest inimestest on mõned pahased, mõned ükskõiksed, leidub neidki, keda see lauaäärne kamp huvitab: sihivad sinnapoole, kuulavad . . .

Kus miilits on? Miks ta ometi ei näe, ei kuule? Mispärast inimesed seda vaikides taluvad? Apeikale endale oli see liig, ta läks musta habemiku juurde.

«Kas vaiksemalt ei saa? Ja pisut viisakamalt?»

Must habemik ei taibanud kohe.

«Möh?!» Ta tõstis tinase pilgu, tunnistas eksitajat põlglikult, tigedusega. «Vi-isakamalt!» Ta laskis plirtsu üle õla: «M-mis mees sa õige oled?!»

«Võime lähemalt kah tutvust teha, kui veel lärmad . . .»

Apeika kindel toon ja kindel pilk ei viinud meest

segadusse, vaid ajas veel enam vihale. Joobnud, näost punane, hoobas ta ennast püsti, tõukas jalaga tabureti eest ära. Ta oli juba kallale kargamas. Kuid kaaslased haarasid tal kätest ja kiskusid tagasi. Väevõimuga suruti ta istuma.

«Ja ülepea oleks aeg laud vabaks teha. Praalivad nagu saksad!»

Üldine sumin toetas Apeikat. Ilmus kohale ka miilitsamees, keda siiamaani kuskil polnud, ja hakkas karmilt vaatama, mis mehed need on. Mustale habemikule torgati pabeross näppu, ta pani selle põlema. Tigedalt vaatas ta ümberringi.

Apeika tuli ära. Lähemal sohval vabastati koht kompsudest. Koos oma ehmunud sõidukaaslasega istus ta sinna. Ümberringi kuuldi kiidukõminat: «Tõesti nagu saksad!» «Praalivad muudkui, ja ära iitsatagi!» «Teistmoodi nendega ei saa!» Et ennast mitte päevakangelasena näidata — mis kangelastegu see oligi! — tegi ta, nagu ei kuuleks, tõstis kohvri sülle ja pani pea kätele selle peale. See oli nagu mõistaandmine, et ta tahab magada.

Ta tahtiski magada, selletõttu lahtus ärritus, mis oli tekkinud kokkupõrkest topsivendadega, õige pea. Kuid und ei tulnud. Ta kuulis, kuidas aeg-ajalt klõmmutati ust, kuidas lähedal laps nuttis, kuidas kuskil eemal naerdi; siis sõitis vedur rängal mühinal akendest mööda. Tabas end mõttelt: kui kodus istud, siis on tunne, nagu istuksid kõik kodus, kui rajoonis ringi sõidad, siis on tunne, nagu oleksid kõik ilmainimesed rajoonis. Ja kui veel teereisile asud, siis oleks nagu kogu rahvas teel: kui palju rahvast on teel — lapsi ja vanu, mehi ja naisi! Kellelgi nagu poleks enam maja, lauta, kodukollet.

Ei, see pole silmapete. Kõik on liikvel. Iialgi pole nii paljud liikvel olnud. Isegi sellises kolkas nagu Žlobin, kus muidu ikka ainult mõned ümberistujad jaamas tukkusid, isegi siin oli nagu sipelgapesa!

Ta kuulis Anisja uudishimulikku pärimist:

«Jätsite siis puhtanisti ilma hooleks või?»

«Mis seal ikka nii jätta oli . . .»

«Oma majahütt siiski. Lehmamullikas, hobune.»

«Ukse lõime naeltega kinni. Lehma talitab esiotsa Tekla, minu sõsar. Räägitakse, et pärast saab ää viia.

Raudteega . . . Aga hobust polnudki. Mullu lõppes kätte ää, vastu kevadet . . .»

«Kudamoodi see's juhtus?» haletses Anisja ehmunult.

«Oh kes seda teab. Ju tal mingi tõbi oli. Lõppes ää. Ükskõik mille kätte — ega see miskit paranda. Lõppes . . .»

«Kas te's ei kardagi või?»

«Mis asja?»

«Tuule peale minna? Võib-olla tühjad kohad ees? Äkki pole ei ulualust ega õuepealset? Ja vist päris kaugele?»

«Kaugele, kaugele. Mis koht see oli, Ignat? Mitte ei jää meelde. Justkui oli midagi «kõš-kõš» . . .»

«Kõstõm», kuuldi iseteadlikku poisihäält.

«Nojah. Kõs-tõm. Ütlesin ju, et midagi «kõs-kõs». Kaugel. Taga Uraali mägesid.»

«Siis on kaugel.»

«Sedamoodi jah . . . Aga karda või ära karda — kes sellest küsib! Mismoodi me elame siin üksipäini! Tema seal, meie siin. Nonäh, praegugi juba terve aasta ümber, kui viimati nägime. Igavus võtab lapsed ää ja temagi kirjutab, et igav . . .»

«On seal's peavarju ka, mõnd maja või?»

«Ütleb, et barakk olla. Saame elama, siis punnime endile kah midagi püsti. Tema pole mul ju võhmetu. Murekas teine. Ja joomaviga pole ka nagu mõnel. Nonäh, isegi suitsumees pole. Murekas mees. Ehitab tehast. Nõnda et oskab endale maja ehitada küll . . .»

«Kas kahju polnudki?»

«Millest?»

«Noh, kodukant ja . . . Elupäevad elatud. Isamaa. Ehk on isa-ema veel eluski?»

«Ema elab, aga isa on surnud . . . Kahju ikka, aga kes sellest küsib? Kodukant kodukandiks, aga kui seal parem on, siis jälle on kodukant seal. Kui palju on meie rahvast juba Siberisse rännanud, isegi kaugemale, Siberist sinnapoole, räägitakse. Elavad pealegi. Harjuvad ära. Nüüd nagu oleks isamaagi seal olevat.»

«Terve Nõukogude Liit on kodumaa. See on õige,» kiitis Anisja.

«Eks ma seda räägingi. Kala otsib, kus sügavam, inimene, kus parem.»

Apeika tegi silmad lahti ja vaatas: naine oli umbse leitsaku tõttu näost punane, juuksed halliks minemas, rätikut ei olnud, aga kasukas oli. Ühe käega hoidis ta süles rinnalast, teine käsi oli pisikese tüdruku pea peal, kes istus tema ees kompsu otsas: tüdruk magas, ruuge pea ema põlvedel. Teise pundriku peal istus poiss — teda siis hüütigi Ignatiks. Magamata, kuid teraste silmadega vaatas ta ümber — valvas isa kraami.

«Kes te siis ise olete?» kuulis Apeika järsku küsitavat. Küsimus tuli paremalt: keegi lameda näoga habemik mees, vasikanahka müts peas.

«Kas see huvitab teid?»

«Eks ikka: äkki olete mõni üleskirjutaja?» Mees nägi Apeika ilmest, et ta ei saanud aru. «Noh, võib-olla kirjutate inimesi kuhugi tööle?»

«Ahah. Seda mitte.»

Vähe aja pärast sekkus juttu veel teinegi mees, samuti habemik, torkavate silmadega:

«Kustkandi mehi, kaugelt või?» Istudes vineerist kasti peal, pööras ta end siiapoole, sättis mugavamini istuma ja seletas: «Vaatame, kust leiaks tööotsa. Sellepärast me küsimegi . . .»

«Kas te siis ise ei teagi, kuhu tahate minna?»

«Niisama hästi kui ei tea. See'p see lugu, et midagi ei tea.» Jälle tahtis ta nagu selgitada: «Suvel Orša alla turbaid lõikama — tööd räägitakse laialt olevat, aga kuhu nüüd, talvel? . . .»

Vasikanahka mütsiga mees rääkis omaltki poolt:

«Mõtlesime, et sõidame, kuulame järele. Kui järele ei kuula, kodus kükitades niikuinii midagi ei leia.»

Peagi ühines nende jutuga veel kolmas, sinelist ümbertehtud vatiga mees, ja niiviisi tuli välja, et nad olid kolmekesi. Apeika tunnistas neid uurivalt, terava pilguga:

«Kuidas siis oma elamise-olemisega on? Jätsite sinnapaika või?»

Vasikanahka müts noogutas ebalevalt:

«Tuleb välja, et jätsime, jah, sinnapaika . . .»

«Kas kulakunormide pärast või — kolhoosi pärast?» küsis Apeika suisa suhu.

«Minul olid nad peal,» tunnistas vasikanahka mütsiga mees rahulikult. «Aga nendel — polnud. Nemad on

kehvemad. Andrei,» osutas ta vaikiva kaaslase poole, «tema oli juba kolhoosiski. Praegugi veel kolhoosis, võib ütelda.»

«Ka see oli undrehti, et temale — kulakunormid . . .» kohmas vähese jutuga mees, kes kandis sinelivatti. «Selle eest, et kolhoosi ei hakanud . . . Ütles, et vaatan veel . . .»

«Miks siis teie kolhoosist ära tulite?» Apeika vaatas tema otsa. Mees langetas silmad, lõi pahaselt, sõna lausumata käega.

«Mis kolhoos seal on . . .» hakkas rääkima kolmas, kes istus kasti peal. «Kolhoos . . . Hobused lõpevad. Maha külida miskit pole. Pool lasti ära mädaneda, pool parseldati maha, või tassis keegi minema. Töötegemine — magatakse põllu peal. Põõnab vao sees päeva maha — pane «riips» kirja. Nagu mingi laat.»

Apeika ei jõudnud veel midagi vastu ütelda, kui lambanahka mütsiga habemik talle päris rinnutsi peale tikkus, rääkides järsult ja ägedalt otse näkku:

«Jaraštšuk küsib, et kas lähed või ei.» Ta tõmbas hinge. «Mina vastu, et tehku teised mis tahes, aga mina ei lähe. Mitte ei lähe! Jaraštšuk, et mispärast. Mina vastu, et pole usaldust. Siis tema, Jaraštšuk, mulle ütlema, et ah s-sa s-sunnik, ei usu nõukogude võimu sisse või! Kuid ega minagi pole kuskilt riisutud. Ütlen, et nõukogude võimu sisse usun, aga kolhoosi vastu pole mul usaldust! Kui Jaraštšuk seda kuulis, läks näost kohe siniseks. Viha pärast, et võitu ei saanud. Et mina sõrad vastu ajan ja teda veel justkui naeruks panen. Naerukspanemist seal küll polnud. Aga hinge see ei mahtunud. Kas või kisenda. Ja jonn tuli peale nagu kangel hobusel. Häs-sti, ütleb Jaraštšuk. Toon niisugune, et näha kohe — heaga see ei lõpe. Ja eks olegi — kulakunormid kaela! Soolas kaela ja äherdab veel pealekauba: «Kui sa oma kulakuvoorukaid ei jäta, isoleerime ära! Kui ohtliku elemendi!»» Habemik sülitas vihaselt, näppis väriseva käega habet. «Mina täitsin kõik ära: luuaga pühkisin puhtaks. Lapsed jätsin nälga. Mis puudu tuli, sai laenatud. Kuid ära täitsin.» Mõlemad ta kaaslased noogutasid pead: kõik oli nii, nagu räägitud. Vasikanahka mütsiga mees vaatas nende poole nagu silmitu. Ta viibis mälestustes. «Või see vale, mina olen

ohtlik,» jätkas ta siis mõtlikult. «Ohtlik, seda küll. Külarahvas vaatab ju minu peale. Kuidas mina ees, nõnda nemad järele. Aga kui asja natuke kaaluda,» rääkis ta nagu kellegagi vaieldes, «siis ohtlik element pole tõeliselt mitte mina, vaid — see kolhoos. See, niisugune kolhoos, on kõige ohtlikum element!»

«Kelle süü see siis peab olema, et kolhoos niisugune on?» salvas Apeika. See kõlas nagu süüdistus, ränk, otse näkkupaisatud süüdistus.

«Kas minu või?»

«Aga kelle siis? Ka teie. Tema samuti,» näitas Apeika Andrei poole, kes oli kolhoosnik. «Teie kõigi süü.»

«Kuidas kellegagi, aga minu asi see pole,» kähvas kulakunormi-mees. «Mina arvan sedamoodi, et kui te hakkate inimesi õpetama, kuidas uut moodi elada, eks siis õpetage! Õpetage siis!» Etteheide oli sihitud juba Apeikale. «Pange kõigepealt asi käima, alles siis kutsuge teisi! Aga nüüd — ajate inimesed kokku, ei anna mahti veel toibudagi, ja kohe käkaskaela teisi ajama! Nagu oleks tuli lahti! Pasundavad, nii et ilm kajab: kõik-see esimesed! Varsti sada protsenti käes! Kuulsust üle vabariigi! Ajalehed trükivad pildid ära, kiidetakse! Võtke eeskuju! . . .»

Apeika küsis, kust rajoonist nad on. Tuli välja, et Klimovitši rajoonist, mida tõestigi üle kogu vabariigi kiideti.

«Ja mismoodi sest saabki midagi välja tulla,» ütles vahele kasti peal istuja. «Saadeti mingisugune Jaraštšuk kolhoosi tegema. Ise aga teagi, mismoodi kündmine-külimine käib!»

«Ei saagi iial teadma!»

«Kindel see, et ei saa. Kuid kamandama kange! Muudkui olgu olla kähku-kiiresti! Muudkui inimesed kokku ja — ette kanda! Et ülesanne on täidetud, kõik organiseeritud! Ja ise padavai linna tagasi, oma naise kaissu sooja!»

«Ei temal ole mingit muret, mis sest värgist homme välja tuleb!»

«Temal muidugi muret ei ole, aga teil endil — kas teil on?» salvas Apeika karmilt. «Õite mul põllumehed! Maa, põld jäetakse saatuse hoolde — las külamees kün-

nab! Las külamees paneb kolhoosi jalule, et rahval süüa oleks!»

Sellist pööret polnud nad oodanud. Apeika tundis, et kohe tekkis nende vahele nagu mingi sein, mehed hoidusid ta otsa vaatamast.

«Olid ajad, sai rahvas süüa kah,» ütles vasikanahka mütsiga mees kannatamatult. «Sai küntud ja külitud, sai ka süüa.»

«Tühjagi siin süüa sai!» asus Apeika jälle rünnakule. Ta tundis, et pole mõtet hakata auku pähe rääkima, aga ründama peab kõvasti. «Maksa siin suuremat uhkustada. Oli enne asi kehvapoolne, aga nüüd, kus nii palju tehaseid ehitatakse, kus linnad kasvavad, jätaksite hoopis näljakäppa imema!»

Habemiku silmad välgatasid vasikanahka mütsi alt.

«Eks vaatame, kuidas kolhoosid teid toidavad!»

Apeika oleks seda nagu oodanudki:

«Just nimelt: teie vaatate! Teised kündku ja külvaku, teised nähku vaeva, et majandus külades edeneks, aga teie — vaatate pealt!» Ta pöördus vasikanahka mütsi poole: «Ise jooksete minema ja meelitate veel teisi endaga kaasa!»

«Kedagi ma ei meelita! Võib-olla viis meest ma ära tõin! Oleksin mina tahtnud, oleks ehk pool küla minema läinud!»

Ta kaaslased noogutasid pead: täiesti õige, oleksid ise läinud, teised aga end lahti võtnud.

«Egas ainult meie,» rääkis kasti peal istuja nagu vabandades. «Arvate siin vaksalis meiesuguseid vähe olevat? Võib-olla pooled, veel üle selle. Kõik katsuvad, et minema saaks . . .»

«Mitte kõik. Silma paistab ikka see, mis pinnal ujub. On küllalt neidki, kes künnavad, külvavad ja vilja kasvatavad. Toidavad teiste hulgas ära teidki.»

Apeika nägi, et mehed ei taha enam ta peale vaadatagi. Võõrastus oli täielik. Vasikanahka mütsiga habemik ei varjanud oma viha: hüppas veel üks ninatark välja! Kuid Apeika ei kahetsenud: ta oli kindel, et selline karm toon oli õige. Ei maksa neile järele kiita. Kellegi Jaraštšuki lolluse pärast on nad pidanud oma kodukolded maha jätma, ja tamagi mõistab, et meestel on meel kibe ja omast kohast õiguski. Jaraštšuk keetis

lollusi kokku ja nemad ise kardavad . . . Võtku teatavaks, et tõde on mujal, suurem tõde . . .

Ent peab ka nende vastu õiglane olema. Ka nendel on omast kohast õigus, miks ei. Ja seda ei tohi unustada. Kas ongi vaja neid praegu teab mis sõidelda: kõige rohkem ootavad nad kainet mõistlikku juhatust.

«Tjah, teil läks räbalasti,» ütles ta järeleandlikumalt, nagu meelt muutes. Mehed tabasid ta sõnades osavõtlikku tooni, vaatasid talle umbusklikult ja küsivalt otsa. «Läks räbalasti teil selle Jaraštšukiga.»

Kõik kolm vaikisid, aga Apeika märkas siiski, et see meeldis. Jälle seisid nad üksteisele nagu lähemal. Ainult vasikanahka mütsi alt vaadati umbuskliku pilguga.

«Jaraštšuk ehk on tõesti loll, nagu räägite . . .» Apeika ilme tõmbus mõtlikuks, siis ta jätkas arutlevalt: «Ainult et asja võib ka järgmist moodi võtta. Jaraštšuk on Jaraštšuk. Jaraštšuk on juhuslik mees. Ja küllap on õigus seegi, et ajutine külaline . . . Kui ta ise jalga ei lase, siis tehakse tuul alla. Saadakse aru, mis tegelane ta on, ja lüüakse minema!» Ta märkas habemikku kahtlevat ja kinnitas resoluutselt: «Lüüakse minema! Varem või hiljem, aga lüüakse!»

«See'p see asi, et võib-olla lüüakse minema jah, aga siis on hilja!»

«Hilja ei ole kunagi!» Apeika rääkis väga kindlalt, nagu teaks ta juba kõike ette. Ta sai aru, et ainuüksi niimoodi saab nende arvamist kõigutada, kui ta seda üldse kõigutada suudab. «Aga see pole kõige tähtsam. Jaraštšuk on üks asi ja kolhoos on teine asi . . .» Ka vähem tähtsaid sõnu saatis ta ikka samasuguse paljutleva ja kindla pilguga: eks teadnud ta ju oma sõnade kaalu. See jutt pole tuulde loopida: «Keetku see Jaraštšuk seal mis suppi tahes, aga kolhoos on juba iseenesest kindel asi. Just see on kõige tähtsam! . . . Paljude meelest veel segane asi, uus, aga kindel. Mõistlik ettevõte! Ja lööb läbi! . . .» Rahulikult, veendunult hoiatas ta mehi: «Nii et vaadake ette, et te pärast ei kahetseks . . .»

Läks lahti vaidlus kolhooside üle, üpris igapäevane vaidlus, mida Apeika oli nii palju pidanud juba kodus ja mida nüüd jälle tuli pidada siin, «ümberistumisel». Kindlalt ei saanud väita, et ta neid kõiges veenda suutis, aga et nad veel kord järele mõtleksid, seda ta ilm-

selt saavutas küll... Kuid endiselt seisis tee peal ees Jaraštšuk, keda kõik kolm kartsid. «See'p see on, kui tahakski tagasi minna, aga mismoodi sa Jaraštšukiga läbi saad!»

«Juhtun mõne teie juhtiva mehega kokku, siis räägin temast...»

«Üks koristatakse ära, teine saadetakse asemele!» ei lohutanud see habemikku.

«Ei, las ta räägib. Võib-olla läheb asi mõistlikumaks,» ei olnud nõus teine, kes istus kasti peal. «Räägi. Või siis saada kiri.»

«Räägin, räägin.»

Jutt oli otsas. Kolmik vaikis, Apeika sai aru, et nad vaikisid sellepärast, et kogesid teda. Tahtsid midagi isekeskis arutada. Aga võib-olla see ainult paistis nii, võib-olla polnud neil lihtsalt tuju rääkida ega mõtelda. Apeika ütles, et tahab magada, et pole öösi sõba silmale saanud. Ta seadis end pingi seljatoe najale, laskis pea rinnale. Kuulis, kuidas teised eemale kobisid.

Ta tahtis magada. Aga und ei tulnud.

Lähenes hõikudes kõhetu, mustapäine, suure ninaga lehepoiss, nahkpaun kõhu peal, ja hakkas ajalehti ning raamatuid müüma. Apeika võttis ajalehe, küsis erilise huvita näha ka raamatuid, hakkas neid lappama. Korraga vaatas talle kaanelt vastu tuttav näopilt: Aless Majovõ. «Kevadised tuuled».

Apeika ulatas raamatu eest raha peaaegu umbropsu ja istus jälle oma pingile. Tähelepanelikult, uudistavalt silmitses ta siin pilti: juuksed siledaks kammitud, seljas tikitud pühapäevasärk, pilk lõbus ja mõtlik. Samasuguse huvi ja erutusega lõi ta raamatu lahti: esimene luuletus oli tuttav, juba ajalehest loetud, aga Apeikale kõlas ta täiesti uuena — kõik paistis nüüd hoopis teises valguses kui kolm-neli kuud tagasi, millal need värsid ajalehes ilmusid. Peaaegu lapsemeelne rõõm kevadise õiteaja üle, mida luuletus oli tulvil, kajas Apeikas vastu norutunde ja rahutusena. Harukordselt erga vastuvõtlikkusega pööras ta lehe lehe järel, neelas luu-

letuse luuletuse järel, aga tundis, et norg ja rahutus sugugi ei alane, vaid aina raskemalt südant rõhuvad. Viimast lehte pööras ta niisuguse tundega, nagu oleks lugenud lihtsameelse avala nooruki käänulisest elukäigust, kellele on ei tea miks ülekohut tehtud...

Kogu aeg sumises jaamahoone nagu mesipuu. Endiselt rahmeldas puhvetipidaja, pahises õlu, akna ees seisid kannudega juba teised, Ignat seletas midagi oma kahele sõbrale. Üks neist kolmest mehest, kes istusid kaugemal, ütles midagi kahele teisele ja hakkas nähtavasti kassa poole trügima. Pampudega naise, Ignati ema juurde tuli noor vattkuuega mees ja ütles, et vaguni saab. «Kui palju teid siin on?» küsis Anisja. Ignati ema vastas: «Meie külast kuus perekonda. Aga rajooni peale kokku oma poolsada ära, ei vähem...»

Vaadata-kuulata oli nii mõndagi. Apeika vaatas-kuulas küll, aga südant rõhus norutunne ja rahutus, mida oli tekitanud luuletuskogu. Ta mõtles: vististi jõudis raamat välja enne seda lugu, enne artikli ilmumist ajalehes; teda müüakse ja pakutakse sellepärast, et artiklit pole tähele pandud või lihtsalt ei taibatud, et autor on seesama «rahvusdemokraatide suuvooder». Taas jäid mõtted hulgaks ajaks Alessi ümber keerlema, tõid piinavaid oletusi ja tusameelt. Seejärel aga leidis ta end rahutult arutamas selle kallal, mida olid rääkinud võõrad mehed; kuuldut veel kord läbi võttes mõtles ta: kui palju paha võib heale algatusele teha üksainus loll, kui ta veel jõhker on! Sealsamas aga, nagu oleks just oodanudki, hüppas pähe kisuline mõte: kas neid sinu rajoonis ei olegi või? Neid, kes oma rumala kärkimisega hävitavad usku heasse asjasse, ainult seda rikuvad?... Pähe tikkusid rasked mõtted, südant hakkas närima piinav tunne iseendagi pärast: väga võimalik, et temagi elu hakkab halva poole kiskuma ja läheb viimaks untsu. Võta nii või naa, aga kui vaadata asjadele näkku, lahtiste silmadega, siis pole tema olukord ju kuidagi kiita. Bašlõkov pressib aga oma joont, ei ta jäta. Ei saa ta kõigest aru, võib ütelda, ei tahagi aru saada, et asjalood on väga keerulised... Mis parem see Hartšavgi, kes peaks ometi elus mõndagi näinud olema. Siis veel Kudravets, kelle peale ta oli hiljuti kõige enam lootnud... Ei ole sobimist ega üksmeelt. Ühe ja sama koorma ees,

aga igaüks tirib ise külge . . . Pane tähele, niimoodi kistakse rangiroomad veel purukski . . . Siit libisesid mõtted parteipuhastusele, Galentšõkule: millega see asi lõpeb? Mida ütlevad «kõrgemalseisvad instantsid»? Sest kui Galentšõk juba ähvardas, et ta ei jäta, siis ta ka ei jäta . . . See mees juba tühje sõnu ei tee . . . Apeika katsus ennast rahustada: lõpeb hästi, mis seal ikka. Asi vaadatakse läbi, üteldakse sellele lollile, nii nagu kulub. Kuid siiski oled sina see, kes pead vaevab ja tühja asja pärast vihastab. Lolli pärast, kes ainsana on «ustav», ainsana «valvas» . . . Tal sai süda täis juba iseendagi peale: mis sa's muidu pead murrad tema pärast! Iga lolli ees lööd vedelaks! Las haugub! Sina aga tee oma tööd! Oma parem äratundmine on kõige targem kohtunik! . . .

Seal, Juravitšõs, oli ta arvanud, et ärasõiduga ununevad ka ebameeldivused, lendavad peast minema. Aga säh sulle — ei lennanud kuhugi! Jajah, ega oma mõtete eest pääsu ei ole! Pea mõtetest raske, seisis ta kassasabas, et piletit komposteerida, mõtteid mõlgutades istus ta jälle pingil, kuni teatati, et rong tuleb, ning algas närviline kärarikas sagimine ja ruttamine. Meelekibedus ei vaibunud isegi siis, kui ta perroonil, ümberringi sumisev inimparv, vaatas, kuidas raskelt lähenes must, otsekui higistav vedur, puhudes välja valgeid aurupahvakaid, kuidas läks mööda raudteelane, tõrjudes inimesi tahapoole ja karjudes: «Eest ära-a!», kuidas lõgisesid puhvrid, liikusid õõtsudes mööda vagunid, aknad, uksed vagunisaatjatega.

Teises vagunis, kus oli soe ja inimesi juba ees, said nad endile kaks vaba kohta akna all, koos lauaga. Kohvri ära pannud, vaatas Apeika aknast inimeste rähklemist perroonil, mis kestis veel tükk aega, vaatas, kuidas siis jaamahoone aknad, valgeks võõbatud sein kraaniga, mille kohale oli kirjutatud «Keedetud vesi», ja pikad laohooned hakkasid tahapoole libisema. Seejärel tuli majade, lautade ja aedade segadik, sõideti õõtsuvate lagendike vahele. Oli kuidagi mõnus ja rahustav see rataste ühtlane kolksumine, rongi edasitormamine läbi veel harjumatute lumeväljade, kaugemal või lähemal metsad ja salud, lähemal või kaugemal mustavad majad.

Kui Apeika silmad aknalt ära pööras, elas vagun juba oma tavalist rahulikku elu. Teisel pool laua ääres klõbistasid mõned mehed doominot, vaheseina taga harjutas keegi lõõtspillimängu, kuskil nuttis laps. Üsna ligidal märkas ta sedasama tütarlast, kes jaamas oli lugenud; nüüd ajas temaga juttu mustade pöetud juustega punaväelane. Mitu punaväelast istus rahulikult kõrvalkupees, sinelid seljas ja budjonnovkad peas, püssidel täägid otsapidi allapoole. Veel kaks samasugust punaväelast paistis kaugemal. «Meeskond. Tulevad mingit ülesannet täitmast või sõidavad alles . . .» Lähedal istus habemik talumees, alles noor, kes millegipoolest tuletas meelde üht neist, kellega ta oli jaamas rääkinud. Apeikale meenus: «Arvate meiesuguseid siin vaksalis vähe olevat . . .» Vist tõestigi üsna palju: kardavad, jätavad maha oma majad ja põllud, aga nende seas on ka palju selliseid, kes maal kasulikud, otse asendamatud oleksid, pealegi veel nüüd . . . «Mingil moel tuleks katsuda, et tarvilikud inimesed maale jääksid. Ei tohi lubada, et inimesed küladest ilmaaegu ära lähevad Muidugi, tööstus nõuab oma, palju nõuab ehitamine. Aga põllutöö peale tuleb kah mõtelda . . . Tuleb jõuda niikaugele, et nad ei kardaks. Kannatlikult selgitada, et nad uskuma jääksid . . . Muud väljapääsu ei ole . . .»

Teda kutsuti doominot mängima. Apeika istus lärmakate meeste ja noorukite hulgas senikaua, kui läbi vahekäigu läks vana külmetav vagunisaatja: «Bobruisk! Bobruiskis mahaminejad! On aeg! . . .» Üks mängumeestest, vahest kõige keevalisem ja lõuakam, vaatas üles, nagu ei tahaks uskuda, ja sõnas tulist kahju tundes: «Kohal! . . .» Siiski mängis ta partii lõpuni, küll juba jaamas, tundes rõõmu võidu üle, korjas mustad kivid koti sisse ja kadus inimeste hulka, kes vagunisse tulid.

Apeika tuli oma kohale tagasi. Sõitjad vahetusid otse ta silma all: atsakalt jalgadega müdistades, tõugeldes ja ähkides valgus uus vahetus vahekäiku ja kupeedesse, tirides oma kohvreid, pampe, kotte. Punaväelaste meeskonda enam ei olnud, ainult mustapäine istus veel, sinel maha võetud, nähtavasti puhkusemees. Naerdes piilus ta raamatusse, kuna tütarlaps katsus teeselda lugemist. Jälle uudistas Apeika sagimist perroonil, silmitses uusi

reisijaid, vaatas, kuidas rong venis läbi tänavate ning plekk- ja sindlikatuste rägastiku. Silmade eest möödusid võõra linna elupildid: regi, puukoorem peal, selle juures kaks inimest — linnanaine ja maamees piitsaga; salkkond lapsi liumäel kelkude ja uiskudega; kaupluse uksed lauaga kinni, silt teisest otsast lahti kistud ja viltuselt ripakil.

Akende taga vaheldusid lagendikud ja metsatukad, libisesid mööda külad. Vagun õõtsus voogavalt, rataste jagusa, hoogsa lõgina saatel eemaldus ta aina kaugemale kodualevist. Tõttasid vastu uued maastikud, uued avarused, teed, lumeväljad lendasid mööda, asendusid teistega. Kuid hoolimata sest kihutamisest ja kauguste kutsest vaevasid pealetikkuvad mälestused, ei vaibunud mõtted, tekitades kurja meeleängi. Ta katsus küll neid peletada, aga vähe aja pärast leidis ennast jälle sealtsamast. Mõtles Alessist, Galentšõkust, Bašlõkovist, vennast, oma tulevikust, mille kohale oli kerkinud pahaendeline teadmatus. Sellest, kuidas elada ja olla.

Vend. Savtšõk. «Ühenduses klassivaenulike elementidega . . .» Miks seda nii hirmus tähtsaks peetakse, kes su vend on? Miks saab see vahel isegi nagu olulisemakski kui see, kes s a i s e o l e d? Keegi ei saa ju endale vendi valida: seda oli ta tookord Bašlõkovile tabavalt ütelnud. Ei saa valida vendi, onusid, tädisid, onu- ja tädipoegi. Mispärast siis peetakse nagu endastmõistetavaks, et vahekorrad nendega saavad alati ja ainuüksi olla sõbralikud, et nemad ilmtingimata peavad sind mõjutama? Nemad sind, mitte aga sina neid! Mispärast oled sa kohustatud vastutama mitte ainult iseenda, vaid ka nende eest, kellesuguseid külades leidub võib-olla kümnete kaupa? Muidugi, käesoleval juhtumil pole kõnes mitte keegi võõras, vaid oma vend. Oma lihane vend. Seda küll. Aga kui mõtelda, siis tõendab see ainagi rohkem, kui põhjendamatu on nõuda eluloo destilleeritud puhtust sugulaste koha pealt . . . Mispärast tuntakse nii suurt muret ideaalse eluloo pärast — aga tihtipeale ei hoolita sellest, et inimene ideaalselt oma tööd teeb? Võta kas või seesama Bašlõkov: ideaalne elulugu määrab nagu juba ette ära, et ta oma töös mingisuguseid vigu ei tee, Nagu oleks laitmatu elukäiguga inimene juba endastmõistetavalt igas asjas, kõigis oma

tegudes ideaalne . . . Elus aga juhtub sageli hoopis vastupidist. Tjah, paljudki arvavad, et elus läheb kõik libedalt ja ühteväärt nagu vedur mööda rööpaid! Mõnedele paistab kõik nii imelihtne ja sirges joones toimuvat, aga isegi loll saab aru, et vana elu, iseäranis järskudel pöördeaegadel nagu nüüd, on lausa sõlmi täis! Mõned peavad seda isegi kahtlaseks, kui püüad asju ajada mõistlikult, õiglaselt, kaikaga virutamata; tihtipeale hinnatakse kõige rohkem otsejoonelisust, mida ei tea miks peetakse printsipiaalsuseks, ehkki suuremalt jaolt on see lihtsalt kalkus ja hoolimatus! Ja räägitakse veel, nagu oleks see eriline «revolutsioonilisuse», «ustavuse» tunnus! . . .

Akna tagant tuiskasid lennul mööda lõhvetavad vedurisuitsu pahvakad. Niisama hüppeliselt liikusid ka Apeika mõtted. Meelde tuli huvitav, salapärane asi: mispärast äkki kutsuti Minskisse Belõ, kes päev varem sõitis sama teed? Siis hakkasid mõtted jälle keerlema Bašlõkovi ümber: et võib-olla tuleb ta sirgjoonelisus noorusest, elu vähesest tundmisest; et kui elab, küll siis muutub — kindel see. Ka elu õpetab . . . Rõõmuga mõtles ta Belõst: jaa, sel mehel on leninlikku kooli! . . .

Järjest rohkem oli tunda, et Minsk läheneb. Nüüd mõtles ta juba kohustustele, mis varsti ees seisavad, mida siin nende päevadega tuleb teha. Kõige esimene asi: tingimata tuleb rääkida Alessiga! . . .

3

Kui Minskisse jõuti, oli õhtu. Linn tervitas neid hajakil tuledega, mis vaatasid vastu raudteelt, tänavalaternatest ja akendest. Jaamahoone linnapoolse ukse ees küsis neilt keegi kõhetu kübaramees, kas nad on Kesktäidesaatva Komitee istungjärgu saadikud. Mõne minuti pärast sõitiski Apeika Anisja ning veel kahe võõra mehe seltsis, kõik hardalt liigutatud, autoga mööda pealinna kauneid pidulikke tänavaid. Särasid vastutõttavad tuled, säras tulede valguses lumi, sädeles vikerkaarevärve, vilksatasid mööda inimkogud, aknad, paraadsissekäigud, üle tänava tõmmatud punased loosungid; kui nad peatusid, sõitis mürinal mööda mingi imevanker — koletu suur, valgete akendega.

«Tramm!» sõnas Apeika vaimustatult. Soe rõõmulaine uhkas südamesse.

Apeika jälgis ümbrust: sõit läks mööda peatänavaid — 11. juuli tänav, Nõukogude tänav, Lenini tänav. Nad peatusid Vabaduse väljakul, kus oli võõrastemaja «Euroopa». Anisja oli üsna õhevil, aga ühtlasi ka pisut hämmeldunud; püüdes seda varjata, vaatas ta ikka ja jälle Apeika otsa, nagu küsiks temalt nõu. Autojuht võttis ta kohvri, et see sisse kanda, tema aga tundis end nagu süüdlasena, kohmas, et suudaks ju ka ise, ega teadnud, mis oma kätega peale hakata. Võõrastemajas võeti neid vastu veelgi lahkemalt, kirjutati üks-kaks-kolm sisse, anti mõlemale tuba. Viisakas hakkaja noormees palus, et ärgu nad kauaks üles jäägu, tulgu siiasamasse tagasi, et restorani sööma minna.

Apeika tabas Anisja pilgu ja ütles, et võtab ta kaasa, siis nad tulevad koos. Viisakuse, puhtuse ja vaikuse tõttu ta rahunes, meeleolu muutus veelgi pühapäevasemaks ja rõõmukalt elevamaks. Tuba oli korralik, niisama puhas ja meeldiv nagu siin kõikjal: seina ääres kolm nikeldatud nuppudega voodit, keset põrandat nelinurkne laud, valge tärgeldatud lina peal. Kõik voodid olid vabad, Apeika võttis endale kõige lähema. Küll oli mõnus pärast sõidust tulekut pladistada valge pesukausi kohal, puhas särk selga tõmmata, siduda kaela lips — ehkki see oli pisut harjumatu. Peegli ees seistes aga tundis ta äkitselt mingi põhjuseta, millelegi mõtlemata jälle ängistust, mis nüüd, pühapäevase muretuse tõttu oli kuidagi eriti terav ja häiriv. Ta ei lasknud end sellest vallutada, peletas kiusavad ja pealetükkivad mõtted eemale, kuid pühapäevane muretus oli kadunud — ta tundis ennast jälle keset maise elu rahutust. Murelikul ilmel vaatas ta välja — pisut tolmunud akna taga olid Vabaduse väljaku kirikutornid, Kesktäidesaatva Komitee hoone, skväär raagus puudega, langes tasast lund. Vaimusilma ette tõusis Alessi nägu, nüüd veelgi hingeomasem, tuli meelde mure tema pärast . . .

Kui ta Anisja uksele koputas, polnud see veel omadega valmis. Uudishimulikult pistis naine pea ukse vahelt välja, ise palmitses juukseid ja ütles rõõmsa häälega, et kohe on korras — «astuge sisse», kuid Apeika ei läinud: ootab parem siin, koridoris. Ootamine polnud pikk: vähekese aja pärast, juuksed juba kinni, ruuges patsis, ruttas Anisja uuesti välja ja viis Apeika tuppa. Seljas oli tal seesama hall ševiotjakk ja sitskleit, jalas suured rasked saapad, aga nii elevil oli ta sõõrik nägu, nii nooruslikult särasid ta uudishimulikud silmad, et Apeika endagi tuju lahedamaks läks. Teda tõmmati kohe vaidlusse: Anisja vaidles oma toanaabriga selle üle, kas panna rätik pähe või mitte. Toanaaber rääkis, et linnas ollakse söögimajas või teatris ilma rätikuta, kuid Anisja ajas vastu — paljapäi ei kõlba: «Häbi ometi ju . . . Nagu ihualasti võõraste inimeste ees . . .» Rätiku pähe pannud, vaatas ta kohmetul, aga rõhutatult valjul ilmel peeglisse, siis veel kord, kusjuures silmad vägisi õnnelikult särama kippusid. See nagu polnudki lihtsalt imeilus roheline rätik, vaid suurepärane ehteasi, mille seest nägu paistis nagu üks nendest särepunastest lilledest, mis nii kaunilt õilmitsesid helerohelise rätiku peal. See oli Anisja kõige parem ehe. Mis siis imet, kui Ivan Anissimavitš vähimatki kahtlust reetmata oli Anisja poolt.

«Näe, punusime siia pesa Arõna Tsitavnaga!» rääkis Anisja koridoris meelikalt, otsekui toanaabri käest andeks paludes, et polnud ta nõu kuulda võtnud. «Nagu kaks linnukest ühes pesas! Üks tuli siit, teine sealt kaarest! Ja nüüd kahekesi ühes pesas! . . .» Endaga väga rahul, vaatas ta Apeika otsa. «Nii et maksa minu eest enam muretseda ühtigi! Nüüd ma kimpu ei jää! . . .»

Lahke valge näoga noormees Kesktäidesaatvast Komiteest tahtis neid juba restorani viia, kuid klaasuste taha ilmus lüheldane tüse mees, seljas karakullkraega mantel ja peas karakullist torumüts. Ukse kinni tõmmanud, pühkis ta kuidagi naljakalt ja saamatult oma kalosse, et viimast kui lumekübet maha kaapida, ja vaatas ümber. Märganud Apeikat ja naisi, tuli ta otse nende juurde. Apeika tundis ta ära: Valgevenemaa Kesktäidesaatva Komitee esimees Tšarvjakov.

Lihtsalt, kuidagi maamehelikult tagasihoidlikul viisil ulatas ta kõigile oma pehme, tuulest jaheda käe.

«Noh, kas peavari on olemas?» küsi ta peaasjalikult naistelt. «Millises toas? Ahah, hea tuba. Vaikne ja soe . . .» Tšarvjakov küsis, mis numbris Apeika on ja kas söömad söödud. «Mis sa, sõbrake, ometi inimesi näl-

jutad?» noomis ta noorukit heatahtlikult ja naljatamisi, nii et kõik naerma hakkasid.

«Aljaksander Rõgarovitš, veel on saabunud . . .» tahtis noormees hakata ette kandma, võttes taskust paberilehe, aga Tšarvjakov ei lasknud:

«Räägime sellest pärastpoole, sõbrake. Inimesed on tee pealt tulnud, kõhud tühjad . . .»

Tema jutt tekitas väga õdusa meeleolu: midagi iseäralikku ta nagu ei rääkinudki, aga südamesse jäi sellest helge ja hea tunne. Võib-olla tuli see ta erakordselt lihtsast käitumisest, loomulikkusest ja heasoovlikkusest kõiges, mis ta ütles. Tema käitumises ja rääkimises polnud karvavõrragi seda tehtud ja mängitud «demokraatlikkust», mispuhul juhtiv töötaja ennast lihtinimesele suupäraseks teeb, temale nagu järele ahvib, kuna kõike seda tehakse ja räägitakse ainult selleks, et nõnda on tarvis. Tšarvjakovist oli tunda, et ta käitub nõndaviisi sellepärast, et ta teisiti ei oska, et ta on niimoodi harjunud, et tal pole vähematki muret, missuguse mulje ta peab inimestele jätma. Kõik said nagu korrapealt aru, et ta on lihtne ja väga hea inimene; Apeikal aga sugenes mõte, et Tšarvjakovi vabas ja teesklematus käitumises on kübeke harjumuspärast teadmist, et teda tuntakse ja armastatakse . . .

Kui nad juba restoranis sõid, ilmus Tšarvjakov uuesti, sedapuhku ilma mantlita ja karakullist torumütsita. Tüse, pisut kühmus, kulunud portfell vastu kõhtu surutud, vaatas ta ringi ja tuli siis raskel nurgelisel sammul sinna lauda, kus istus Apeika naistega. Kõik kohad olid kinni, tema aga võttis portfelli kaenla all hoides kõrvallauast tooli ja istus nende juurde. Veel enne seda, kui ta portfelli sülle tõstis, — see oli jõudnud juba põrandale kukkuda — ruttas kohale ettekandja, kes tahtis kähku-kiiresti panna lauale taldrikut, veiniklaasi, kahvlit, lusikat. Tšarvjakov, nägu veel kummardumisest punane, keelas teda koduselt:

«Midagi ei ole tarvis . . . Ehk siiski — tooge pudel õlut. Aga rohkem pole tarvis. Ma nüüdsama sõin, kõht on päris täis . . .» Proovides isukalt õlut oma paksude naerukil huultega — ilmselt pidas ta maitsvast söömast-joomast lugu —, ütles ta kuidagi mahlakalt ja mõnuga: «Täna puhake end sõidust korralikult välja. Homne

päev aga, sõbrad, patseerige niisama ringi. Vaadake linna. Palju uut oleme teinud. Meie linn saab ilusaks! Vä-äga ilusaks! Ikka päris pealinna moodi! . . . Trammi panime käima — nägite? Vaadake ülikooli linnaosa, sõbrad! Terve linnaosa, omaette linn kohe! Ehitamine käib! Tore linnaosa tuleb üliõpilastele! . . . Ehitame kliinikut — minge vaatama! . . . Ehitamine käib! . . . Vaadake, sõbrad! . . . Homne päevuke pidage puhkust. Tuulutage ennast kõvasti. Ja siis, ülehomme, läheb töö lahti. Töö, jajaa. See istungjärk on tähtis! Vä-äga tähtis! . . .»

Õlle ära joonud ja veel näpunäiteid jaganud, kutsus ta ettekandja ning õiendas arve. Kui ta minema hakates oma mustade uudistavate silmadega saalis ümber vaatas, libises portfell jälle sülest põrandale. Kohmakalt võttis selle maast, muiates oma äparduste üle, ja tõusis. Veel pool tunnikest istus ta kaugemal ühe laua ääres, rääkis midagi niisama mõnulevalt.

Sel õhtul ei läinud Apeika kuhugi: õhtusöök venis hiljapeale, liiatigi hakkas väsimus ennast tunda andma — öö läbi magamata. Oma tuppa tagasi tulnud, seisis ta veidi aega akna all ja vaatas lumist Vabaduse väljakut, otsekui tahaks end lõplikult uskuma panna, et ta tõestigi viibib Minskis. Riietus seejärel lahti ja heitis voodisse, kontides ikka veel äsjase sõidu õõtsumine. Harjunud viisil läksid mõtted homsele päevale: mis tegemised homme ees seisavad. Mõtteid-muresid oli mitmesuguseid, aga jälle tundus kõige tähtsam ja esmajärguline see ülesanne, mis oli seotud rahutusega Alessi pärast. «Hommikul tuleb kohe ülikooli minna. Temaga kokku saada, asjalood selgeks teha . . . Kindlasti komsomolirakukeses käia ning rääkida . . .» Siis mõtles ta kohtumisele Tšarvjakoviga, meenutas kiituse ja lugupidamisega tema siirast tähelepanelikkust, tema inimlikkust, mis ilmnesid, nagu varemast teada, kõigis suurtes asjades, samuti ka näiliselt tähtsusetus nagu täna, tähtsusetus jutuajamises. Apeikale oli alati imponeerinud Kalinini tagasihoidlikkus ning inimlikkus; nüüdki mõtles ta: Tšarvjakov on samasugune, ta meenutab Kalininit. Pole imestada, et ta rahva seas niisama suures lugupidamises on nagu Kalinin. Tuli meelde, mis keegi vana bolševik omal

ajal oli rääkinud: kui Londonis peeti partei kongressi, käis Lenin ühe saadiku pool hotellitoas, kus ta järele katsus, et äkki on voodilinad rõsked. Seal kerkis meelde midagi muud, tekkis võrdlus: «Lenin tuli. Aga Bašlõkov? . . . Kas tema oleks tulnud, oleks ta selle pärast muretsenud? . . .» Ja vastas iseendale kindla teadmisega: «Ei oleks. Oleks arvanud, et rajoonikomitee sekretäri jaoks . . . pisut tühine! . . .» Arutas edasi: mõnedel noortel juhtivatel töötajatel, eriti kui neil vaimuharidust vähevõitu, on kartus iseennast alandada nagu mingi tõbi küljes. Kartus olla lihtne, südamlik, seltsimehelik, teinekord otse umbusk kõige tavalisema viisakusegi vastu. Reserveeritud olekut ning jahedust peetakse nagu mingiks üldmaksvaks käitumisreegliks. Ükskõik siis kellega suheldakse. Millest see tuleb? Kartusest, et lihtsus ja lahkus ei lase olla tõsine ega valvas? . . .

Sinna sekka käis katkeliselt meeltest läbi, mida selle päevaga nähtud-kuuldud: näod, kõnelused, rongi kihutamine, lumelagendike möödatõttamine akna taga. Nautides voodi karget jahedust, lakkamatut õõtsumist, lamas ta mõni aeg täiesti tühja peaga ja muretuna: nii hea ja kerge oli olla. Kerge südamega ta uinuski.

Ta virgus juba pimedas, tundes hinges samasugust lahedust. Väljast paistva valguse tõttu oli tuba hämar. Ta nägi, et kahes teises voodis samuti magati, kuued olid riputatud üle toolikorjude. Hiljukesi pani Apeika end riidesse, tõmbas saapad jalga, pesi kraani all, püüdes vältida vee pladinat, ja läks kikivarvul koridori. Restoran oli kinni. Kitsukesest kõrvalruumist leidis ta einelaua, mis oli ruttavatest inimestest ootamatult tungil. Ta jõi teed, läks veel kord oma tuppa, kus kaks tundmatut endiselt üksteise võidu norskasid, ja tõmbas mantli selga. Läbi klaasukse astus ta sinisesse Minski koidikusse. Polnud kuigi külm, tuule hingus tundus pisut rõske, sinakas hämarikuvidus põlesid laternad ihmjalt ja kahvatult. Siin-seal olid nad juba kustunud. Õhus oli veel tunda öist vaikust, mis summutas hääli ja hõikeid, ainult hakid skvääril raagus puude otsas kisendasid riiakalt, otsekui püüaksid üksteisest üle karjuda.

Kohe hotelli nurga tagant algas Lenini tänav, Minski

elavamaid tänavaid; pikal kärmel sammul hakkas Apeika seda mööda edasi astuma. Tänaval oli juba rohkesti rahvast ja liikumist, Apeikagi laskis end kaasa tõmmata sest liikumise hoost, mis oli juba pooleldi unustatud, ammu nägemata. Iga hetk jäi ta uudishimuliku terase pilgu ette uusi nähtusi sellest pooleldi unustatud elust: näod, kompsud inimeste käeotsas, kõnekatked, uksed, vaateaknad, kauplused, millest ta möödus. Mõned kauplused olid juba lahti, inimesed sõelusid sisse ja välja, uksest lõi ninna sooja leiva või mulla lõhna — kindlasti kartulimüük. Läbi akende nägi Apeika rahvasuma, järjekordi lettide ees. Ühe kaupluse juures seisis pikk saba isegi kõnniteel: siin oodati leiba. Paljud uksed olid veel tabaga või raudlatiga kinni, paljud vaateaknad uinusid veel pimeduses. Ka raamatukauplused olid pimedad, vaateakendele väljapandud raamatuile heitsid valgust ähmased laternad ja hommikune sinetus. Apeika seisatas ühe vaateakna ees, lootes leida raamatut, mille peal oleks tuttav näopilt. Ei leidnud seda.

Pika plangu taga ehitati maja. Inimesed olid juba tööl, ööst saadik põlesid siin-seal müüride kohal lattide või nende vahele tõmmatud traatide küljes veel elektrituled. Väga võimalik, et siin oli töötatud öö läbi — ehitamine käis ööd-päevad ühtejärge. Juba kolmaski korrus oli valmis — paistis kohe, et sellest tuleb hiiglasuur maja, julgelt kavandatud, pealinna ja oma aja vääriline. Isegi aknaavad olid ebatavaliselt laiad — veel üks enneolematu julguse märk.

Varsti kuulis Apeika kauget, aga kõva mürinat: visalt, vahel otse undama lüües ronis kuskilt Svislatši poolt ülesmäge mingi masin. Ta jäi nagu nõiutult seisma, pilk ootavalt sinnapoole pööratud, ahmides suure huviga iga häält, iga pisiasja: oli ju teada, et nüüd tuleb see imevanker, mida ülistasid ajalehed ja poeedid ja mida eile oli vaid vilksamisi autost nähtud — Minski tramm. Võib-olla hulk aastaid hiljem võisid mõned teised õnnelikud niisama suure erutusega jälgida, kuidas ulgudes ja leekides lendab tundmatutesse kõrgustesse kosmoserakett. Mis siis sellest — Apeika erutuse põhjused olid ju samasugused, ainult aeg oli teine, samuti ebatavalise mõiste. Küllap tuleb aeg, kus

raketi üleslend ei tekitagi palju rohkem erutust kui meile — trammi sõituminek. Igal asjal oma aeg.

Apeika vaatas eemalt, kuidas tramm mäe takka nähtavale kerkis, pikkamisi ja raskelt üles roomas ning keskväljaku skvääri kõrval peatus. Trobikonna inimesi maha lasknud ning ootajad peale võtnud, liikus ta Apeikale vastu ladusamalt ja kiiremini, hoogsalt, jõuliselt kasvava ning kõveneva kolina ja kärinaga. Tramm kihutas Apeikast mööda kõrvulukustaval mürinal, aknad, mille taga inimesed paistsid imelikult pühapäevastena, olid nii valged, et Apeika süda täitus uhkusest oma pealinna ja kodumaa üle. Trammi mürisevas kihutamises, millest maa lausa värises, tundis Apeika kodumaa tööstuse võimsat edasiliikumist.

Nõukogude tänaval oli inimesi tihedamalt, nad läksid nüüd väga ruttu, mõned peaaegu pooljoostes. Ühtelugu vaadati kõnnitee kohal kella: tööpäev asutustes pidi iga minut algama. Tihtigi müksati Apeikale külge, kuid ta ei pannud seda pahaks. Talle tundus see isegi meeldiv, nagu ka kogu see asjalik töömeeleolu ja tõttamine, mida tänaval üha rohkem oli.

Kui ta ülikooli linnaossa jõudis, oli juba päris valge. Linnaosa ehitamine oli käsil; sealt küljest, kust Apeika tuli, oli plank ette tõmmatud ja selle tagant paistis mitu käsil maja, punastest telliskividest. Igal pool töötas inimesi, palju inimesi — laudtreppidel, tellingutel, omatehtud blokkide juures: nad tassisid telliskive ja tsemendiämbreid, vinnasid neid blokkidega üles, ladusid seinu. Ka need majad pidid tulema suurejoonelised, nagu seegi, millest Apeika enne oli möödunud: igaüks peaaegu terve kvartal pikk. Ülikooli linnaosa oli tõepoolest nagu linn linnas: ehitusplatsi plank piiras suurt maalahmakat — mitut kvartalit. Ehkki suurtööstuse ehitamisega käed kinni, oli riigil jatkuvasti töölisi ja materjale ka selleks, et noored saaksid õppida, et edeneks haridus...

Apeika pidi tükk aega otsima, enne kui leidis üsna raudtee äärest siinse ainsama kahekorruselise kivimaja, kus esialgu, pead-jalad koos, oli veel ülikool. Maja seinu oli väljastpoolt kunagi valgendatud, nüüd olid vihmad võõba maha uhtunud, tuuled olid kandnud söeräppa ja tolmu ning maja nägi välja nii armetu, et

Apeika poleks arvatagi osanud, et selles võiks asuda ülikool. Pealegi polnud sinna kuigi hõlpus ligi pääseda: ümberringi igal pool plangud, ainuke tee läks plankude vahelt mööda kitsukest käiku, raudtee poolt. Onneks oli nende hulgas, kellelt Apeika juhatust küsis, ka üks naisüliõpilane, lahke valgetverd tütarlaps, kasukas üll ja rätik peas, väga seda moodi nagu temavanused neiud Juravitšõski. See kasukaga tütarlaps viiski Apeika ülikooli juurde; viisakalt ja häbelikult, terav ninanõps külmast punane, ütles ta, kust võiks leida komsomolirakukese sekretäri, ja jooksis oma tallutatud viltidega tõtakalt trepist üles. Apeika vaatas ümber: noored poisid ja tüdrukud sõelusid siiasinna, raamatud käes, kõigilt seintelt vaatasid vastu tunnikavad, kuulutused koosolekute või mitmesuguste õhtute kohta, oli ka seinaleht «Bolševistlike teadmiste eest» — ja nüüd hakkas Apeikal äkki kuidagi eriti kahju, et tal endal polnud võimalik ülikoolis käia. «Ei iial pole sinust osalist kihavas üliõpilasperes... Need rõõmud-mured jäävad sul maitsmata... Kaevikud ja haigemajad, lehelugemine külanõukogu õlilambi valgel — see on su ülikoolipõlv... Tulid liiga vara ilmale — elad oma elu kooliharidusetа. Kogu elu...» Kuid Apeika leidis lohutuse: «Katki pole midagi, vana. Küll teised käivad koolis. Võid rõõmustada teiste üle. Näed ju, missugune vahetus on kasvamas — tore, haritud...»

Ruumis, kuhu tütarlaps oli teda juhatanud, viibis kaks üliõpilast. Üks tumedavereline ja laiaõlgne, seljas külunud, kuid moekas sametjõku, teine ruugepäine, kuidagi lapselikult armsa veerlauguga, sinise satäänsärgi ja pintsakuga. Ruugepäine veerlauguga nooruk võttis teretuse vastu ja palus Apeikat viisakalt, et oodaku pisut, veel on seltsimehega paar sõna rääkimist. Nad arutasid mingi etenduse asja: kellegi jaoks koostati eeskava; niipea kui oli kokkuleppele jõutud, ütles tumedavereline head aega, lahkus lustaka ulja uksepaugutamisega ja ruugepäine vaatas küsivalt Apeika otsa. See oligi rakukese sekretär. Kui Apeika oli ütelnud oma nime ja ametikoha, ulatas ta viisakalt käe ja surus kõigest südamest Apeika oma. Käesurve oli tugev, võis arvata, et selle käega on tööd tehtud.

Ka ta heledatest, väga selgetest silmadest paistis midagi eriliselt head, sõbralikku, samuti tunnistas ta kõneviis ja käitumine, et tegemist on lihtsa ausa poisiga. Otsekui sellele muljele lisaks oli veel särgikaelus lahti: see nagu näitas, et süda on täiesti avali.

«Tulin teie juurde tähtsas asjas,» ütles Apeika nagu hoiatuseks.

«Kui asi poleks tähtis, siis te vististi poleks siia tulnud,» naeratas noormees heasoovlikult. Ta nagu tahtis mõista anda, et on valmis tegema kõik, mis võimalik.

«Ma tahtsin küsida, mis tegelikult juhtus . . .» Apeika takerdus hetkeks: kumb nimi oleks parem ütelda? «. . . Aless Majovõga. Teie muidugi teate teda ja mis ta tegi?»

«Miks ei tea . . .» Apeika märkas, kuidas selged silmad muutusid kuidagi tõrksaks. Noormees nagu sulgus endasse. Siis küsis: «Kes teie talle olete?»

«Mina õpetasin teda . . .»

Noormees ei taibanud:

«Kuidas — õpetasite?»

«Õpetasin koolis. Olin tema õpetaja . . .»

«Ah nii . . .» Ta silmad vaatasid tähelepanelikult, oodates veel midagi.

«Lugesin esimesi värsse. Pärastpoole aga jälgisin võimalust mööda. Enamasti ajalehtedest . . .» Apeika rääkis seda rahulikult, leebivalt, nagu vanem seltsimees.

Noormees vaikis ebamugavalt. Ta nägu oli nüüd pilves ja tõsine, nagu ei tahaks ta rääkida või ei teaks, millest alustada.

«Kuidas siis tegelikult see asi oli?»

«Hüva, ma räägin,» ütles noormees korraga ametlikul toonil ja kindlalt. «Ainult et lühidalt. Siin parajasti tahab üks asi ajamist. Räägin peajoontes . . . See on ebameeldiv lugu. Ebameeldiv rakukesele tervikuna ja kogu ülikoolile . . . Omajagu on selles süüdi ka meie komsomolirakuke, ma ei salga. Ei märganud ennem, libises meie tähelepanuringist välja. Kommunistlik noor, seltsimees, aga meie ise, võib ütelda, jätsime ta võõraste kätte. Ise me kasvatustööd läbi ei viinud, eks nemad siis kasvatasid. Kasvatasid teda oma näo ja teo järgi . . . Meie saime sellest valusa õppetunni — nii

tänaseks kui ka homseks . . .» Siia tulles ja küsimust üles võttes oli Apeika veel head lootnud, umbes et võib-olla küll pole asjalood täiesti korras, aga igal juhtumil vähemalt mitte nii pahad, nagu ta oli kartnud; nüüd aga mõistis ta noormehe igast sõnast, et oli juhtunud halvim, mis olla võis. «Ta oli meie poiss,» otsekui peksti Apeikat kahetseval toonil öeldud sõnadega. «Oli meie poiss.» «Mispärast — oli meie?» vaidles Apeika mõttes vastu, aga ei ütelnud midagi. «Me uskusime temasse. Lootsime tema kui kommunistliku noore, kui seltsimehe peale! Aga ei märganud ennem, ja kunagine seltsimees lõi meist lahku. Lõi lahku ja seejärel hakkas libisema allamäge. Läks omadega nii rappa, et muutus rahvusdemokraatide sabarakuks! Hakkas rahvusdemokraatlike kõlkapükste teenistusse! Vaenlase teenistusse! . . .»

«Kas teie — olete selles kindel?» küsis Apeika end rahule sundides. Komsomolirakukese sekretär vaatas ta otsa, nagu ei mõistaks hästi.

«Ma ei usu seda,» rääkis Apeika nii rahulikult kui võimalik, kuid otse näkku ja kindla veendumusega. «Ma ei usu seda, et ta hakkas vaenlase teenistusse.»

Apeika resoluutne toon viis noormehe pisut segadusse. Üle puhta lauba valgus õrn puna.

«Esiotsa ei uskunud meie ka . . . Ei tahtnud uskuda. Kuid ta ise ei varjanud seda. Veel enamgi, tuli koguni avalikult välja, et kõik näeksid. Katsusime tal seda peast välja ajada, mõjutada, aga tema jäi nagu vihuti oma juurde.» Noormehe hääles kõlas juba ärritust. «Kangelast hakkas mängima — päh, kus kangelane! Igasugu Zaretskid ja Gartnõd on temale kallid seltsimehed! Väljapaistvad tegelased, rahva pojad! . . . Eks nemad need ülesturgutajad ja kiidulaulude lauljad olidki: sa oled poeet, talent! Ja temagi otsustas auvõla tasuda! Kah, keda seltsimeesteks pidada!»

«Ja siiski on ta meie poiss! Oli seal mis oli, aga ta on meie, mõistad? Paratamatult peab ta olema meie. Kõik, mis temas head on, kõik see on saadud meilt. Nõukogude võimult . . . Ma tunnen teda sestpeale, kui tal alles tekkisid esimesed arusaamised elust. Kõik need aastad olen teda jälginud. See poiss on väga aus, meie asjad on tal südames. Noh, võib-olla ta eksis. Eks

siis tehke see talle selgeks, veenge ta ümber! Peab siis niimoodi kohe ära tõukama! . . .»

«Kohe, kohe! Veel praegugi oleme sunnitud tema tagant koristama, nii palju on ta siin kokku keeranud!» Noormees ei varjanud oma viha. «Kõik see polnud nii lihtne, nagu kõrvalt vaadates paistab! Tudengid on äge rahvas: kaalutleda nad suuremat ei armasta. Usuvad kõike, võtavad kergesti tuld, eriti just tema teaduskonnas, kirjandustudengid. Neile see meeldib — kui kangelast mängitakse! Koosolekul oli kära ja kisa: kaitsjaid leidus tal küllalt! Kõik räpane ja anarhistlik ujus pinnale! Teaduskonna koosolekule, tervele koosolekule andsid nad oma suuna! Tuli välja, et koosolek ei olnud tasemel! Liberaalsed meeleolud said võidu printsipiaalsuse üle! Tuli vahele segada! Tegime uue koosoleku! Pidime sööma suppi, mis teie kangelane oli kokku keetnud! . . .»

Polnudki enam nagu märgata, et sekretäri särgikaelus oli poisikeselikult valla, aga siiski tundus imelik, et ta silmad nii selged ja naiivsed olid. Apeika vaatas neid silmi ja taipas äkki, et temaga vaielda või katsuda tema seisukohti kõigutada on asjatu vaev. Ja sekretäristki paistis selgesti, et ta sellest enam rääkida ei taha. Ta pidavat nüüdsama ära minema.

«Kust võiks teda leida?» küsis Apeika.

«Ta visati välja, elab kuskil linnas. Minge kirjandusteaduskonda, seal ehk keegi teab. Ahah — nad on teises vahetuses. Minge siis ühiselamusse . . . Njamiga tänavas . . .»

TEINE PEATÜKK

1

Ja ongi Apeika iidses, vanadusest sammaldunud Njamiga tänavas, kus asub ülikooli ühiselamu. Ka siin kerkib meeleerutus toredast salapärasest tudengielu õhkkonnast, mis endal maitsmata: koosolekukuulutused, praktikumide teated, mingi käskkiri. Sedelike nöörnõelaga seina küljes: «Poisid, saadaval pilet «Pavlinka» etendusele. Rõdul, kõige viimane rida! Kõige odavam hind! Tudengitele nagu loodud! Rutake! Tuba nr. 9.» Veel üks: «Kes vehkis sisse Zamotsini konspekti? Ahvikiirusega tagasi tuua!!!»

Koristaja või valvur, südamlik mammi, väljanägemise järgi täiesti nagu maalt tulnud, kes tal uksel vastas oli, vaatas Apeikale nukralt otsa, ohkas, noogutas pead: elas-oli siin jah sellenimeline, kolmandas toas. Nüüd läinud, tõsteti välja. Kus ta elab, pole pärinud, aga ju mõni tudeng ikka teab. Ta küsis ühelt, kes koridori tuli, siis teiselt, aga kumbki ei teadnud. Mammi ütles neile, et otsigu mõni, kes teab; läks lahti jooksmine ühest toast teise, viimaks ilmus pruunipäine tedretähnilise ninaga poiss ja ütles:

«Mina tean, kus ta on.»

Nad lähevad kahekesi, üliõpilane pisut eespool, Apeika tema järel: kõnnitee on nii kitsuke, et kahe mehega kõrvuti käima ei mahu. Ning ka tänav ise, see vana Njamiga, on nii kitsas, nii ahtake, et kõnniteel hoia kogu aeg silmad lahti, et mõni vanker või kaarik, millega õhukesel lumel veel sõidetakse, sulle otsa ei tüleks. Hommiku poole suuremat sula ei tõotanudki, aga nüüd on see lahti: tuul rõske ning jahe, jalad lörtsuvad lobjakus.

«Õppisite seltsis või?» Nad pöördusid juba teisele tänavale, mis oli samuti kitsas, aga vaiksem. Siin sai käia kõrvuti.

«Jah. Kursusekaaslased.»

«Mismoodi see lugu siis oli?»

«Ta rääkis ka varem nii. Ei olnud sellega nõus, mida kirjutati Puštšast ja Dubovkast.»

«Millega ta nõus ei olnud?»

«Noh, sellega, et nad rahvusdemokraadid on, et vaenlased. Rääkis, et nad takerduvat talupoeglikku stiihiasse ja originaalitsemisse. Kuid aja jooksul saavad neist head proletaarsed luuletajad. Ja neid pidavat aitama, aga mitte eemale tõukama . . .»

«Ja mis sina arvad — oli see valesti räägitud või?»

«Eks paljud meist endistki mõtelnud sedasama . . . Ainult et suuremat juttu sellest ei olnud. Kui, siis võib-olla isekeskis, omameeste vahel . . . Temale aga

polnud sellest küllalt. Temaga on nii, et mida mõtleb, seda ütleb. Koosolekutel kohe ei saanud muidu, kui pidi vastu vaidlema.»

«Kas see on halb, et ta koosolekutel — avalikult? . . .»

«Ei, ega ma seda . . .» Nooruk peatus hetkeks ning jätkas kaalutlevalt: «Rääkida ju võib. Aga pole tarvis tingimata kõike välja pahvatada, mis sul endal mõttes on. Mitte seda, et peaks varjama, küll aga peab kõigepealt mõtlema, on sellest kasu või ei. Ja tuleb veel meeles pidada, et kui koosolekule tullakse ja kõnesid peetakse, siis, tähendab, inimesed, kel on rohkem fakte ja rohkem teadmisi, on seda kõike kontrollinud ja läbi mõtelnud . . . Ja ülepea pole tarvis uisapäisa lavale tükkida . . .»

Apeika vaikis.

«Kas ta heideti välja kirjandusteaduskonnast?»

«Meil hääletasid peaaegu kõik väljaheitmise vastu. Ta heideti välja hiljem — büroo koosolekul. Aga meil peeti veel üks koosolek — printsipiaalsusest ja kahjulikest nähtustest kirjandusteaduskonnas. Seesama asi, võib ütelda. Nojah, teda enam polnud . . .»

«Ja tema — ta ei taganenud oma arvamusest?»

«Taganenud?» Nooruk mühatas: «Hiljem näitas ta veel nagu jonni pärast oma selgroogu!» Poisikeselikult siirana ta otsekui kiitles oma praktilise taibuga: «Ma ütlesin talle, et võtku viga omaks. Oleks omaks võtnud — ja kõik tiben-toben. Oleksid teised lood!»

«Tähendab, ta oli endas kindel.»

«Kindel või mitte, aga oli tarvis, ja oleks pidanud omaks võtma. Kuid tema — ei! Ikka raiub oma, ajab aga oma õigust! Nüüd õigus käes!»

Rohkem Apeika ei pärinud. Ei hakanud ka vastu vaidlema: tundis, et see jookseks tühja. Sõnatult, igal sammul libastudes sammus ta edasi mööda kõveraid auklikke tänavaid, mõlemal pool lüngivajunud puuosmikud roheliste või mustade sindlikatustega, luugid 'akende ees. Tänavad olid täpselt nagu Juravitšõs, nagu kõige näotumas alevikolkas. Peaaegu kuskil polnud kõnniteid nagu ka Juravitšõ tänavail. Ühe samasuguse lüngivajunud maja otsas avas kaaslane jalgvärava ja astus ees hoovi. Iseenesest libises Apeika pilk aknale:

tumeda klaasi taga nägi ta laialehelist potilille, klaasi peal iseenda ähmast peegelpilti.

Ukse ees trampisid nad jalgu, et porisegast lumeloppa maha põrutada, kaapisid hoolikalt tallad puhtaks. Siis astusid vöörusse ja sealt tuppa.

«Kas Aless kodus?» küsis noormees pärast teretamist valjusti ja heatujuliselt.

Kuivetu, mitte eriti lahke olemisega perenaine tegi ennast laua ääres taburetti tõstma ja tunnistas Apeikat kahtlustavalt, otsekui kaalutleks, kas maksab ütelda või mitte. Siis ühmatas tõredalt, et ju ta on. Kuid nooruk ei jäänud teda ootama; luba küsimata tõmbas ta teise toa ukse lahti ja astus sisse.

«Oled kah osanud karukolkasse pugeda!»» sõitles ta niisama lahmakalt juba kedagi teist. «Ilmatu vantsimine, enne kui siia saab! Võta külalised vastu!»

Nähes Apeikat, jäi Aless üllatusest nagu oimetuks. Natuke aega istus ta veel laua taga, siis taipas äkki, kargas püsti, surus kohmetult kätt. Vaatas toas ümber, ons kõik korras. Pakkus ähmitsedes taburetti, samasugust nagu perenaise toas, hakkas laual raamatuid ja vihikuid korda seadma, silus pisut sassis ruugeid juukseid.

«Tänavad nagu liuväli, sõber. Igal sammul jalad alt ära — nagu lehm libedal jääl! . . . Mis sa teed siin? Salmikuid või?» Poiss kummardus vaatama. «Ahaa. Vene kirjandus, üheksateistkümnes sajand. Õppimine käsil, tähendab! Tubli!»

Ilmselt tahtis ta endast jätta väga krapsaka ning toreda poisi muljet. Aless ei teinud temast välja ega vastanud samas toonis: ta nagu ei märganudki seltsimeest, kes nähtavasti millestki aru saada ei tahtnud. Uuesti laua äärde istunud, heitis Aless ootuspineva pilgu Apeika poole ega tõstnud enam silmi. Kuid Apeika mõistis, et see jällenägemine oli teda väga erutanud.

Ta seltsimees, kes püüdis küll ennast üpriski muretuna näidata, taipas üsna pea, et Alessil on sellisest lõmpsimisest kõrini, ja ütles reipalt:

«No hüva, minu ülesanne on täidetud.»

Lustakalt surus ta Alessi kätt, jättis täismehelikult tõsisel toonil head aega Apeikaga. Veel hetk, ja juba

kuuldi ta kõlavat häält kõrvaltoas, seejärel paugutati uljalt ust . . .

Ka siis, kui nad omavahele olid jäänud, vaikisid mõlemad veel kaua. Apeika tunnistas poissi liigutatult, kaastundlikult, tähelepanelikult: välispidi polnud Aless kuigi palju muutunud. Ta näoilmes ja kehakogus oli nagu ennegi midagi poisikeselikult meeldivat, habrast, häbelikku, mille pärast ei oleks tahtnud hästi uskuda, et just tema, see õrnahingeline nooruk, oli nii kindlalt täitnud oma sisetunde käsku ja seadnud ennast sellega hädaohtu. Rohkem resoluutsust lõua- ja põsejoones — vahest ainult see oli uus, mida polnud nähtud või tähele pandud, samuti võõrastav, sissepoole pööratud silmavaade. Hoopis teine mis tookord, kui nad sõitsid seal üle lagendiku . . .

Apeika vaatas ja vaatas. Ikka veel ei tõstnud Aless pead: polnud aru saada, kas ta tundis end süüdi või kartis peapesu.

Apeika katkestas vaikuse:

«Et õpid, see on tubli. Täitsapoiss . . .»

Aless noogutas: võtan teatavaks. Pead siiski ei tõstnud. Nad vaikisid jälle. Äkitselt tuli noormees nagu mingile mõttele, tõusis, läks kõrvaltuppa. Rääkis midagi tasakesi perenaisega. Tuli tagasi. Istus.

«Mis sa seal rääkisid?»

«Ei midagi . . . Kodused pisiõiendused . . .»

«Ei ole midagi vaja.»

Teine ei vastanud. Nähtavasti ootas ta pinevusega, millal tuleb jutt sel valusal ja raskel teemal, mida vältida ei saanud. Apeika küsis:

«Käid tööl või?»

«Esialgu mitte . . .»

«Samuti . . . lahti lastud?»

«Lahti . . .»

Apeika küll teadis põhjust, aga küsis siiski, et kõiges selgusele jõuda:

«Mispärast?»

«Komsomolist välja — töölt minema . . .»

Ta ei varjanud meelekibedust. Vaatas korraks Apeika otsa, pilk oli hõõguv, ja lõi kohe silmad maha. Istus jälle longuspäi.

«Mis sust nüüd saab? . . .»

«Lähen tööle . . .»
«Kuhu?»
«Ükskõik kuhu. Kas või jaama laadijaks.»
Jällegi riivas teda hõõguva pilguga, lõi silmad maha.
«Aga kui äkki — meile?»
«Mismoodi?»
«Kooli. Õpetajaks.»
«Ei lasta. Laste kasvatamine . . .»
«Mina nõuan, et lastaks.»
«Hakatakse teid võib-olla süüdistama . . .»
«Minu pärast ole mureta!»
«M-mõtlen veel . . .»

Tuli perenaine. Kõigepealt tõi ta pudeli viina, seejärel pealevõtmist: natuke lahtilõigatud vorsti, taldrikutäie hapukapsaid kurkidega ja erepunaste jõhvikamarjadega. Veel portsjoni musta leiba, viiludeks lõigatud.

Toidu lauale pannud, läks ta välja. Aless valas Apeika klaasi täis, seejärel oma. Vaikides lõid nad kokku ja tühjendasid klaasid. Hakkasid sööma. Apeikal tõusis jutuisu: ta hakkas pajatama uuemat Juravitšõ elust. Aless kuulas teda vaikides ja mõtlikult. Alles tüki aja pärast julges Apeika osatada kõige õrnemat ja valusamat kohta. Ettevaatlikult, nagu haava puudutades küsis ta:

«Mispärast see's niimoodi läks?»

Aless tõusis ja kadus uuesti perenaise tuppa. Jälle rääkis ta seal millestki. Tuli tagasi, valas klaasid täis. Nad jõid, haukasid peale. Toas klõmpsatas uks, seejärel vööruses. Akna tagant libises mööda perenaise vari.

«Liiga maias kuulama . . . Ülearugi . . .»

Apeika taipas: seda öeldi vanaeide kohta. Aless vaikis jälle, sõi pikkamööda, tõsisel ilmel. Viimaks ühmas surutult:

«Usu pärast . . .»

Ta nagu ironiseeris iseenda üle.

«Kuidas usu pärast?»

«Nii nagu ikka. Ütlesin, et mul on ühe inimese sisse usku . . . Aga tema sisse ei tohi uskuda . . .»

«Kes see on?»

«Kirjanik. Tsiška Gartnõ.» Irooniline muie kadus. Ta vaatas nukralt otse silma, jälle libises näole mõtlik ilme. «Meil oli koosolek . . . Lektor oli rajoonikomiteest . . . Rääkis rahvusvahelisest olukorrast . . . Sellest, et klassivõitlus teravneb. Et vaenlasest võib kõike oodata. Et peab valvas olema . . . Ühe sõnaga, kõik oli õige . . .»

«Kuidas te siis kiskuma läksite?»

«Ta ütles, et vaenlased tahavad tõmmata oma võrku üliõpilasi. Et igasugu lurjused on õnged välja heitnud — igasugu rahvusdemokraadid, igasugu Gartnõd. Tema jutust tuli välja, et kirjanduses on neid lurjuseid rohkem kui konni soos. Äärepealt et kõik inimesed kirjanduses on kahtlased . . . Siis ma võtsingi sõna. Ütlesin, et ei tohi kõiki poriga pilduda, kui pole alust . . .»

«Ja tema?»

«Läks näost punaseks. Siniseks isegi. Kuid hoidis ennast vaos. Kinnitas nördinult, et ta polla kedagi poriga pildunud. Ta süüdistavat neid, kes on seda ära teeninud. Müüdavaid rahvusdemokraate — Gartnõsid, Zaretskisid ja nende kampa. Ja olgu pealegi, et mõnele praegusele gümnasistinokale see ei meeldi, kuid faktid on faktid . . . Ma tõusin uuesti püsti ja ütlesin, et kui faktid näitavad, et Zaretski ja Gartnõ on vaenlased, siis mispärast ta neid fakte ei esitanud. Et see, mis ta ütles, on lihtsalt sõim. Et sõim, olgu ta mis kujul tahes, ei muuda fakte . . . Nojah, tudengid tõstsid kisa, toetasid mind. Mõned juhtivad mehed aga hakkasid lektorit kaitsma. Tõestuseks toodi see, et seda on ka lehtedes kirjutatud. Et on vaenlased. Mina jälle vastu, et lehtedeski pole küllaldaselt fakte! Sellest see lahti läkski!»

«Millest sa siis nõnda kindlasti tead, et sul õigus on? Oled sa nii hästi asjadega kursis?»

«Millest ma tean?» Otse silmanähtavalt muutus poiss hoopis teiseks: äsjane häbelikkus ja kohmetus olid nagu käega pühitud. Erutatud, punased laigud põskedel, vaatas ta leekival pilgul ja nii kindlalt Apeika otsa, et see äkitselt pidi tõdema: kuidas küll tema, selle nooruki õpetaja, aastates mees, kes ei peaks ju pime olema, Alessi nii vähe tundis! «Millest ma tean? Kas või sellest, et ta saatis «Pravdale» sõnumeid juba siis, kui enamlasi sunnitööle mõisteti. Või sellest, et tema ise kirjutas alla dekreedi, millega Valgevenemaal kuulutati välja nõukogude võim. Kas juba ainult sellest ei peaks piisama, et inimese sisse uskuda? Kuid tal on varuks

veel üks «pisike» argument — kümmekond raamatut. Luuletused, jutustused, romaan. Muidugi, teistele need võib-olla midagi ei ütle, eriti nendele, kes ei oska süvenemisega lugeda — armastusest rääkimata. Aga mina ometi tean ju: esimesena meie kirjanduses — juba enne revolutsiooni — võttis ta oma kangelaseks töölise. Mitte omakasu huvides, nagu ma oma «rumala» peaga arvan — tol ajal, mulle näib, ei võinud sellest küll mingit kasu tulla. Tähendab, südame sunnil oli see tehtud! Sisemisest vendlustundest! Ise tööline, tegi ta oma kangelaseks samasuguse töölise. Ja rääkis temast ning tema südamega. Nii mulle «näib». Juba ainuüksi raamatute järgi võiks teha otsuse, mis mees ta on! . . . Mina aga võin ütelda, et tunnen teda väheke ka isiklikult. Tean, kui soojalt ta tervitas iga raamatut, kui see oli mõnelt minusuguselt . . .»

«Aga «patte» tegi ta ju ka. Vigu, pealegi üsna suuri . . .»

«Tegi,» soostus Aless. Jälle tõstis ta oma hõõguva, selge pilgu. «Aga kuidas oleks see teisiti võimalik, Ivan Anissimavitš? Oli nahaparkal, aga korraga pandi juhtima valitsust, võib ütelda, tervet riiki! Nii keeruline on rahva ajalugu, aga tema pidi selle ümber hindama! Kuidas oleks olnud võimalik läbi tulla ühegi veata, kui elatakse niivõrd erakordsel, niivõrd tormilisel ajal! Siis peaks küll olema — ma ei tea, kes. Geenius? Aga geeniusedki on ju eksinud, pealegi veel rängalt! Võtke kas või Tolstoi! . . . Aga Gartnõ pole ometi geenius. Liiatigi pole tal teab mis haridustki. Mõneski punktis pole ta silmaring laiem kui parkalil. Ma olen ise kuulnud, kuidas mõned haritumad kirjanikud tema kallal nokkisid. Kapõli murde pärast, kõneviisi pärast . . . Tema kooliharidus on õhtune raamatulugemine Kapõlis. Jutuajamised tööliste ja soldatitega — Riias, Peterburis. Vähe aega viibis kogenud parteijuhtide hulgas Moskvas. Ja ongi kõik tema «ülikoolid», enne seda kui ta asus rahva etteotsa. Mis imet siis selles on, et ta ühtaegu tegi palju head ning — ajas ka palju untsu?» Poiss oli nii õhevil, rääkis nii puhtsüdamlikult, et ka Apeikat ennast haaras erutus; ta laskis ennast kaasa kiskuda teise siirusest, ägedusest ja arukusest — arukusest, mis oli verinoore poisi kohta

otse imetlusväärne —, tema mõttekäigu küpsusest. Tal ei olnud Alessist enam ainult kahju, vaid ta tundis tema üle ka uhkust, ootamatut, sõnulseletamatut uhkust ja nagu kohatut rõõmugi. «Omal ajal läks ta mingis küsimuses vastuollu seltsimees Staliniga. Seltsimees Stalin kritiseeris teda . . .» rääkis Aless mõtlikult. Arupidavalt, usaldaval toonil ütles ta Apeikale nagu sõbrale: «Õigust öelda, Ivan Anissimavitš, oleks teda pidanud saatma korralikele poliitkursustele! Nägid ära, et sageli eksib — ütelnud siis, et tehku koht vabaks. Saatnud siis õppima, et tubli inimene kaotsi ei läheks, kes võib veel tarvilik olla! Kui aeg oli, polnud tal õppimiseks mahti! . . . Aga kui asi selles on, et tegi väga suuri vigu, väga suuri rumalusi — andnud siis kõva peapesu! Andnud valju noomituse või midagi seesugust! . . . Niimoodi arvan mina oma «rumala» peaga . . . Aga kus seda: kohe — natsdem! rahvusdemokraat! Kodanluse sabarakk! Vaenlane! . . . Ja ära viiksatagi, et kahtled!»

Täiesti avali oli ta Apeika ees — oma meelekibedusega, oma mõtetega, oma tõekspidamistega. Midagi väga nooruslikku oli tema rääkimises, peaaegu lapselikult abitut solvumistunnet, — kuid ühtaegu kõlas ta arutamine imetlusväärselt küpse ja täiskasvanulikuna. Apeikal tekkis kummaline tunne, et kas või ainult juba sellega, millest siin räägiti, oli Aless isegi paremini kursis kui tema, ometigi aastates mees. See tekitas Apeikas Alessi vastu kahesuguse suhtumise — ta tundis ennast nagu isa ja nagu seltsimees. Ja vastuolu tuli veel sellest, et ta nüüd veendus: poiss ei ole süüdi, kõik see, mida kirjutati, on laim. See valmistas talle suurt rõõmu: ta polnud Alessis eksinud! Kuid ühtlasi oli ka valus, et tubli nõukogude nooruki peale oli nii ränk valede koorem laotud, et teda oli nii järsult, nii ebaõiglaselt koheldud.

Mida oleks Apeika võinud talle ütelda? Väga harva oli Ivan Anissimavitš praegusel viisil tundnud, et tal on raske rääkida, on raske leida sobivaid mõtteid ja sõnu. Ei tahtnud ta poisi meelehärmi, mis ennegi nii valus oli, veelgi suurendada. Isalikust kahjutundest, kartusest tema pärast, selle pärast, et see lugu võib poisi hoopis rööpast välja lüüa, oleks tahtnud teda vaigis-

tada: ei tohiks võtta ilmaelu nii valuliselt. Peab ikka nägema, kui keeruline kõik meie elus on...

«Häda on selles, et polegi nii lihtne selgusele saada, kes on vaenlane ja kes süütu,» ütles ta isalikult. «Sa tead ju ise, milline on olukord!»

See aga ei rahustanud sugugi, vaid oli nagu õli tulle.

«Ärgu siis ka silte nii lihtsalt külge kleepigu! Ja ärgu kärkigu peale, kui keegi tahab selgeks teha, et ta pole süüdi!...» Ta huuled kiskusid lapselikult virilaks. «Kaitsta on ju raske, aga süüdistada kerge!... Praegu aga vaadatakse süüdistaja peale sageli nagu kangelase peale! Ja m-mida vihasemalt ta lõugab, s-seda s-suuremaks kangelaseks peetakse!»

Mida oleks Apeika võinud sellegi peale kosta? Sealsamas tuli ju meelde Galentšõk, tema ähvardamine koosolekul...

«Pole viga, need «kangelased», nagu sa ütled, murravad endal varsti kaela! Need kangelased on üürikeseks! Nii kauaks, kui lärmi lüüakse!...»

Aless ei vastanud: ilmselt oli ta teisel arvamisel. Apeika mainis, et Gartnõd arutati parteipuhastusel Hariduse Rahvakomissariaadis neli päeva ja et mitmedki tema kaitseks välja astusid.

«Astusid küll,» tõendas Aless kiiresti, aga tujutult takka. «Püüdsid teda kaitsta. Aga mis sellest välja tuli? Mis pärast kirjutati, millises valguses seda näidati? «Raevunud rahvusdemokraatide organiseeritud kallaletung!» «Halastamatult purustada jultunud kallaletung! Ei tohi olla mingit leplikku suhtumist!» «Väljaastumine Žõlunovitši kaitseks on parempoolse fraktsiooni sepitsus! Kogu nõukogude avalikkuse kohuseks on otsutavalt võidelda nende vastu!» «Halastamatusse võitlusse rahvusdemokratismi — ülemaailmse sotsiaalfašismi abimehe vastu!...» Enne lüüakse ilma mingi põhjuseta rahvusdemokraadi märk külge, siis juba kuulutatakse ei mitte vähemaks kui fašistiks! Ja ühel hoobil ka need, kes ütlesid, et see õige ei ole! Kes ütlesid, et ta kõigist oma «pattudest» hoolimata on nõukogude inimene, bolševik!... Ja kus seda räägiti — lahtisel parteikoosolekul!»

Äkki nagu oleks Alessil midagi meelde tulnud, ta hakkas kiiresti paberites sorima. Erutusest värisevate

sõrmedega otsis ta välja ühe lehe, mille peale ta oli midagi kirjutanud. Meeleliigutusest väriseval häälel rääkis ta:

«Meil maksaks mõnedele meelde tuletada, mida Lenin selliste asjade kohta on ütelnud. Iga päev meelde tuletada, kui muidu ei saa!» Selge, isegi piduliku häälega luges ta: ««Täpsed faktid, vaieldamatud faktid on eriti... vajalikud... kui tahad tõeliselt orienteeruda keerulises ja raskes küsimuses...» Niimoodi ütles Lenin! Otsekui spetsiaalselt säärastele tegelastele määratud!» Lugupidavalt silus ta käega üle paberilehe, jäädes äkitselt taas mõtlikuks: puhas poisinägu tõmbus jälle murepilve. Siis ütles ta rahutusvarjundiga hääles: «Lausa hirm tuleb peale — kui kerge on mõnel praegu inimestele kõikvõimalikke silte külge kleepida. Ütleb — «vaenlane», «rahvusdemokraat», «fašismi sabarakk», ja ükski närv ei liigu! Kui aga tahad süütu inimese kaitseks sõnakese ütelda, siis võid pähe saada nii, et enam ei taha! Kuid see, kes meie oma inimest täitsa ilmaaegu vaenlaseks nimetab, saab äärepealt et kiitagi!»

«Kui jõgi voolab, kannab ta oma pinnal ka vahtu,» ütles Apeika tõsiselt. «Ja kannab ka kõntsa. Ja mädanenud prahti. Kõike võib sealt leida, tead isegi...» Nüüd rääkis Apeika, kuidas tal endal parteipuhastusel läks, rääkis Galentšõkust, Belõst, Berazovskist, Gailisest. Aless kuulas teda vaikides ja pealtnäha hajameelselt, mõlgutades mingit oma mõtet. Apeika polnud veel lõpetanud, kui aknast libises mööda perenaise kogu — rätik, õlad. Vööruse uks käis, siis toauks.

Aless hakkas rääkima otsekui iseendale:

«Keegi ütles, et kõige tähtsam on õigel ajal punkt panna. Täiesti õige. Mõõdutunne on alati kõige tähtsam. Iga asja, olgu ta kui mõistlik tahes, võib absurdini viia. Isegi kuriteoni... Iseäranis sellisel ajal, kus homme kõik...»

Perenaine tõi veel pudeli viina, kapsaid ja leiba, pani need lauale. Apeika ütles, et ta enam juua ei taha, noomis Alessi, miks see nii pillavalt rahaga ümber käib. Poiss vastas tehtud muretusega:

«Raha on! Kui otsa lõpeb, saab teenitud!»

Nad ajasid veel pikalt-laialt juttu, peamiselt küll juba kodukandi paikadest ja tuttavatest, meenutasid

kohtumisi ja möödunud aegu. Mälestuste vahele soovitas Apeika isalikult, et saatku emale ja õele kiri — see rahustaks neid. Igasugu asjadest rääkisid nad, aga seejuures ei vähenenud Apeika mure Alessi saatuse pärast. Ta soovitas kirjutada avalduse komsomoli Keskkomiteele, et kogu see lugu veel kord läbi vaadataks.

«Ma kirjutasin . . .»

«Pole veel vastatud? . . .»

«Pole . . .»

Aless saatis teda võõrastemaja ukseni. Võõrastemajast helistas Apeika sedamaid Belõle, aga see ei vastanud. Ta helistas teist korda, aga ikka ei saanud kätte. Alles kolmandal korral vastas Belõ hääl. Belõ suhtus ta soovisse vastutulelikult, aga ütles, et praegu olevat ta väga hõivatud ja võivat jutule võtta alles poolteise tunni pärast.

Täpselt poolteise tunni pärast istus Apeika Belõ kabinetis. Ka siin käitus Belõ rahulikult ja lihtsalt: polnud ta juures raasugi tähtsust ega pingutatust, samuti ka mitte seda sorti külalislahkust, millega mõned juhtivad töötajad armastavad näidata oma rahvamehelikkust ja mis Apeikale tundus võltsina. Ta ei esitanud ühtegi vaheküsimust, kuid Apeikal oli tunne, et ta kogu aeg tähelepanelikult kuulab ja kõike mõistab.

«Ma tean, kuidas Gartnõd parteipuhastusel arutati,» katkestas ta Apeika jutu. Istudes kogu aeg oma kohal laua taga, ütles ta tagasihoidliku asjalikkusega: «Hästi, selle asja ma võtan käsile. Teen, mis minu võimuses.»

Ta märkis üles perekonna- ja eesnime, küsis, kelle aadressil on kiri komsomoli Keskkomiteesse saadetud. Apeika pani tähele, et ta hoiab pliiatsit tugevasti sõrmede vahel ja kirjutab tugevasti peale vajutades, ning mõtles, et see mees tõestigi kõik teeb, mis tema võimuses. Belõ tõstis rahuliku keskendunud pilgu ja hakkas äkki pikaldaselt ja raskelt rääkima:

«Siin oli veel ühe kirjanikuga skandaal. Mihhass Zaretskiga. Sellega, kelle kirjutatud on romaan «Teedrajad». Zaretski, nagu teie luuletaja ütleb, ajas samuti paljugi untsu. Tema kohta tehti valju kriitikat. Ja mitte ainult kriitikat. Keegi partei juhtidest leidis, et tal üldsegi parteis kohta olla ei tohi. Selline näpunäide anti ka partei algrakukesele, kus Zaretski oli. Riikliku Kirjas-

tuse rakukesele. Seal tema asja arutati, mõned küll kaitsesid Zaretskit kõvasti, aga siiski heideti ta välja. Üheksa oli väljaheitmise poolt, seitse vastu. Väljaheitmine toimus faktiliselt sellepärast, et ülaltpoolt avaldati survet. Zaretski kirjutas avalduse Kesk-Kontrollkomisjonile. Kesk-Kontrollkomisjon arutas küsimust põhjalikult ja otsustas, et parteist väljaheitmiseks ei ole piisavat alust. Ja taastati parteisse. Võiks arvata, et sellega on lool lõpp. Õnnelik ja õiglane lõpp. Aga võta näpust. Ühel parteiaktiivi koosolekul ronib kõnetooli üks tegelane — Buhhimovitš, ehk olete kuulnud. Ja kukub kõige viimaste sõnadega rakukest nahutama Zaretski pärast. Vaenlase mahitamise pärast, klassivaistu kaotamise pärast. Poliitilise pimeduse pärast. Vähe sellest, nahutab ka Kesk-Kontrollkomisjoni, endal rind vapralt punnis. Samasuguste sõnadega. Kõik teeb pihuks-põrmuks. Ainult tema üksi on õige klassivaistuga, poliitiliselt printsipiaalne, vankumatu! Tema isiklik arvamus on õigem kõigi teiste arvamusest, parteirakukese ja Kesk-Kontrollkomisjoni arvamusest! . . .»

«Ma juba sain ühe säärasega tuttavaks,» ütles Apeika. «Puhastusel Juravitšõs . . .»

«Galentšõk pole ainuke . . . Paljastada, karjuda, materdada printsipiaalsuse sildi all — see on moes! Moes ja kasulik. Pole mingit riisikot ja saab näidata, et oled julge mees! Parem kui kõik teised! Kõige suurem võitleja, kõige suurem bolševik!»

«Mulle tundub, et sellega nagu spekuleeritakse,» haaras Apeika õhinal Belõ mõttest kinni. «Spekuleeritakse momendi raskuse arvel . . .»

«Jah, spekuleeritakse,» soostus Belõ. «Ja väga tihti on selle taga karjäärinälg. Püütakse olukorda ära kasutada, kaasinimese häda kulul iseennast upitada. Karjääri teha . . .» Mõtlikult lisas ta: «Sisuliselt aga mängivad sellised tegelased sageli provokaatori osa. Kütavad üles kahtlustamist, sallimatust . . .»

Apeika tabas ta hääles häiritud tooni ning arvas, et küllap pole Belõl esimene kord selle üle mõtelda ja võib-olla ka rääkida.

«Üksainus, võib öelda, tavaline piiratud inimene, kel ainult auahnus on piiramatu, arvab ennast seisvat kõrgemal kümnetest parteilastest, partei keskkomisjonist!

Kuigi see komisjon on kongressil valitud! Ja keegi seal tema vastu häält ei tõstnud! Kõik pidasid seda nagu normaalsekski!»

«Kuuletusid talle ehk sellepärast, et ta siiski polnud lihtkommunist. Austusest positsiooni vastu . . .»

«Võimalik . . .» Äkitselt ütles Belõ: «Positsiooniga kaabakas on kaabakas teises astmes. Kolmandas astmes.»

Ta tõusis, nagu tahaks mõista anda, et vastuvõtt on lõppenud. Ukse juures aga seisatas Belõ ja ütles enne käeandmist:

«Galentšõk viis oma ähvarduse täide. Kirjutas. Tuleb aru anda . . .» Kätt lahti laskmata lisas ta: «Aga teil ei maksa seda südamesse võtta. Ma sean kõik joonde. Nagu asi nõuab.» Sõnad «sean joonde» kõlasid Belõ suus rahulikult ja väärikalt . .

2

Nad õhtustasid restoranis viiekesi ühes lauas. Anisja, tema uus sõbranna, jutukas vurrudega kolhoosiesimees Vitebski lähedalt ja Apeika toakaaslane, toimekas piirivalvekomandör, klantsivad rihmad peal. Seltskond lauas oli juhuslik ja juttki käis juhukaupa, siia-sinna hüplevalt, aga tuju oli isegi liiga kõrge. Küllap oli selle põhjuseks restoran: puhtus, sära, jutusumin ümberringi, üleüldine pidulik meeleolu saalis; vististi andis hoogu ka õlu, mida rüübati õhtu jooksul üsna rohkesti. Vitebski vurrumees hakkas nagu viguri pärast tegemist tegema Anisjaga, viimane soojenes märgatavalt üles, ainult et vilksatas vahetevahel piinlikult Apeika poole. Õhtu läbi oli tal iseäralikult hea naerutuju. Anisja sõbrannalgi oli lõbus. Sobitanud tutvust lihtsakoelise sõbraliku piirivalvuriga, päris ta, varjamata imetlust ja hirmu: «Olete mõne salakuulaja ka kätte saanud? . . . Mihukesed nad on? . . . Kuidamoodi te neid ikka nõnda lihtsalt märkate? Ja te'p karda midagi?!» Piirivalvuril polnud suuremat lusti oma asjadest rääkida, küll aga jutustas ta mõnuga ja teravmeelselt igasugu naljakaid lugusid ning anekdoote, äratades Vitebski mehes kiivast kadedust: Anisja ju naeris ka nii heledalt piirivalvuri juttude üle . . .

Apeikal, ehkki ta viisakuse pärast teistega kaasa löi, ei olnud tuju kuigi ülev. Ta oli kuidagi haiglaselt ärrituv, oma rääkimistes kärsik ja teiste kuulamises läbematu, kõik teda puudutas ja vihastas. Reisikaaslase kerglus hakkas vastu, Vitebski mehe tüütu, tihtipeale rumal loba ajas südame täis. Ühe tema küsimuse peale oleks Apeika oma enesevalitsuse äärepealt kaotanud. Vägagi tõsiselt ja ühtaegu nokkivalt, nagu ülalt alla, küsis vurrumees: «Ons see tõsi, et teie kandi rahvas räägib: inimesed pole me, polešukid oleme?» Ise itsitas naerda ja väärutas pead: kah ikka naljatilgad! Apeika piirdus pilkliku vastusega: «Pole kuulnud! Kui tagasi lähen, siis küsin! . . .»

Ta tõusis lauast esimesena. Palus vabandust ja lahkus. Toas riietus ta otsemaid lahti ja heitis voodisse. Arvas, et jääb kohe magama, aga uni ei tulnud.

Üle seina libises mingi valgusekuma, mingi laigurägu; oli tunne, nagu nihkuks sein paigast, vajuks viltu, ujuks kummalises poolviiliti asendis edasi. Ta taipas, et see on autolaternate valgus. Vähe aja pärast tekkis valgus jälle, andes taas kõigele ebakindla ja kummalise ilme; jälle roomasid imelikud laigud ja jooned, suurendades ebatavalisuse muljet veelgi. Ta arutas endamisi: millest need laigud — kas kardinatest, raamidest, puuokstest skvääril? Kuid ebatavalisuse ja ebakindluse mulje ei kadunud. Rahu ei tahtnud ega tahtnud tulla. Mis päeva jooksul nähtud ja kuuldud, millest räägitud — kõik tikkus pähe, tuli meelde, ei lasknud rahuneda.

Tüütult kumises kõrvus: «Ons tõsi, et teie kandis rahvas ise räägib: inimesed pole me, polešukid oleme?» Ta kahetses: oleks võinud talle kõvasti nina peale anda. Libises naljaga üle. Oleks pidanud ütlema nii, et aitab. Pika taipamisega. Alati on ta takkajärgi tark . . .

«Rahvas ise räägib: inimesed pole me, polešukid oleme. Kuidas see nii laialt teada on? Mispärast seda usutakse? Kas sellepärast, et kõlab anekdoodina, anekdoot, paradoks jääb aga kergesti meelde? Kuid inimesed võtavad seda tõe pähe ja naeravad. Usuvad . . . Ja isegi ajalehtedes kirjutatakse vahel: varem ütlesid polešukid ise: «Inimesed pole me, polešukid oleme.» Seda jah, et targad mehed ajalehtedes põhjendavad seda raske minevikuga: inimesed olid nii pimedad ja ruma-

lad, et ka ise endid inimesteks ei pidanud. Kelleks nad siis end pidasid?»

Selles tundis Apeika — nüüd, siin heitlikus pimeduses eriti — midagi väga ülekohtust, solvavat. Ta pidas seda iseenda solvamiseks — kõigele vaatamata ei unustanud ta kunagi, et on ka ise polešukk —, aga ka nende solvamiseks, kelle hulgas ta elas ja keda armastas. On ju ometi solvav, kui usutakse, et keegi iseennast nii sügavalt alandab ja ise oma alandusega nii ära harjub, et ei pea ennast enam inimesekski. Kuidas võidaks nõnda põrmu langeda! . . .

See solvas Apeikat, aga ühtaegu ka vihastas, sest see oli vale. Mis see's muud oli kui vale. Mis sellest, et sageli polnud neis sõnades põlgust, aga vale, vale oli see. Oli ta siis vähe oma kodunurgas elanud, oli ta siis vähe kuulnud seda ja teist, aga kordagi polnud ta kõrvu puutunud, et «inimesed pole me»! Polnud kuulnud, polnud ka sellist tunnet tekkinud . . . Täitsa tuulest võetud . . . Oli pimedust, lapsikust, isegi metsikust. Mida oli, seda oli. Aga säherdust irvitamist iseenda üle — ei. Ei olnud. Vahest ehk ainult muidu silmakirjaks, kui taheti kavaldada, või olid siis kuidagi omad huvid mängus. Jah, kavaluse pärast — seda võis küll, kuidagi omades huvides, siis võidi midagi seesugust ütelda, et kui keegi usub, siis pärast selle lolluse üle itsitada. Kergeuskliku lolli üle. Igaüks võis ju märgata, et paljudel nendel «pole-inimestel» oli põline veendumus, et nad teistest üle on. Et nende «seadused» ja kombed on paremad ja et nad ka ise on targemad. Mis on, see on. Mõneski viletsas külaurkas rapikute ja mädasoo taga on harilik asi, et taadid-eided tõgavad naabreid, kes elavad teispool sood, naeravad linlaste harjumuste ja kommete üle. Linnapreilide riideuhkuse üle, linnameeste rumaluse üle — taga paremaks, ei tea, millega vasikaid söödetakse või kus saiad kasvavad. Kas mitte sestsamast veendumusest pole ka muinasjuttudes nii, et iga mõisahärra on loll, kuna isegi loll-Ivan, kõigist talupoegadest lollim, on targem kui kõige targem mõisahärra? . . . «Inimesed pole me, polešukid oleme . . .» Apeika mõtles edasi: kuidas kuskil, aga vähemalt nende kandis on ülearugi palju vankumatut usku iseendi täiuslikkusse. Kuidas kuskil, aga seal armastavad mõned juba ülearugi kelkida, suurustada, kiidelda oma kavaluséga, oma tarkusega. Ta teadis ju Polesje nalja, mida oli kodus korduvalt kuulnud: «Kas taga Gomelit inimesi peaks olema või?» «On küll. Ainult pisikesed nagu peitlipead.» Selle peale mõteldes pidi ta endamisi muigama: kas pole see mitte neilt endilt Juravitšõst rahvasuhu läinud?

Ta ohkas kahetsusega: oleks siiski parem, kui säärast usku iseenda täiuslikkusse, oma üleolekusse oleks kübeke vähem! Vähem seda ja vähem umbusku kõige vastu, mis maal uut on. Oleks kergem inimestega töötada, suunata neid uuele teele, kolhoositeele.

Siit libisesid mõtted taas sellele, millest ta oli korduvalt varemgi mõlgutanud: kui vähe teatakse Polesjest, otsatu laiast soodevallast, miljonitest inimestest! Kui kõnesse tuli Polesje, siis meenusid pealtnäha haritudki inimestele sageli Nekrassovi sõnad: «Näed, seisab haige, palavikust kurnatud kõrgekasvuline valgevenelane . . . Jalad paistes . . . juustes vanumistõbi . . .» Teistel jälle tuli meelde midagi samasugust nagu «inimesed pole me, polešukid oleme» . . . Apeika hakkas mälusoppides sorima, mida räägitakse Polesje kohta raamatuis. Ta oli need kõik läbi lugenud, mis kätte sai. Mõned arukalt kirjutatud raamatud looduse — metsade, soode, lindude ja loomade kohta, mõned kogumikud muinasjuttude, laulude ja rahvakommete üleskirjutusi. Nende järgi tekkis mulje ka rahvast: vagur, umbusklik, eelarvamuste kütkes. Eks olnud selles kena jagu tõttki, aga kui kaugel oldi veel suurest tõest! Kui vähe räägiti seal otsatust ja arvutust inimmerest, keda hüütakse rahvaks! Millest see tuleb? Tahetakse kõike lihtsustada? Tahetakse jõuda mingile lihtsale sobivale järeldusele? . . .

Niimoodi mõtteid heietades pidi Apeika pahameelega tõdema, et ikka veel on ta kuidagi haiglaselt ärrituv ja tundlik, mille tõttu ta isegi kõige igapäisemate mõtete peale reageerib kannatamatu, pakitseva hingeerutusega. See kergesti ärritumine oli vist jäänud külge restoranist, ainult et nüüd, üksinduses ja pimeduses, oli see veelgi teravam. Siin tundis ta, et iga asja taga, millele ta mõtles, oli nagu midagi suuremat, tähtsamat ja kardetavamat. Ta sundis end vägisi mõtlema millestki

muust, mis oleks rahulikum, püüdis vältida erutust, aga ka muude mõtete juures ei saanud lahti selle tähtsama ja halvema aimusest.

Kogu aeg viirastus see talle, vallutas meeled, rusus maha. Kogu aeg tükkis see pähe. Teades, et ses asjas ta mingile mõistlikule otsusele jõuda ei suuda, katsus Apeika mõtteid peletada, oodates, et kõik läheb üle, et tuleb soovitav mõtteloidus ja rahunemine. Oleks ju pidanud uinuma, välja magama, sest homne päev pole ju kerge. Kuid ta ei suutnud rahuneda.

«Ptüh, pagana värk küll!» vandus ta. «Pea igasugu jama täis! Igasugu rumalusi! . . . Ja praegu veel! . . .» Ta keeras teise külje, katsus veel kord uinuda, aga tundis, et see on võimatu. Siis ei katsunudki ta enam pahu, ärevaid mõtteid summutada. «Galentšõk . . . Valvas ja leppimatu Galentšõk . . . Siiski saatis kirja! . . . Belõ kutsuti tagasi . . . Sai oma tahtmist! . . . Tähendab, pole sellega jäänud. Tähendab, tuleb veel kord puhastusel käia! . . . Ja tähendab, asi võib veel teise käänu teha! . . .» Eks olnud see tema õnn, et sinna juhtusid Belõ ja Berazovski. Kui aga Belõd poleks olnud, vaid veel üks Galentšõk? Kas oleks veel ühel temasugusel olnud raske sinna sattuda? . . . Otsustades Belõ jutu järgi, on siingi omad Galentšõkud. Ja väga mõjukad . . . Vaata aga, mis suund katsuti anda Zaretski loole! Vaprad ähvardused terve parteirakukese, terve Kesk-Kontrollkomisjoni pihta! . . .

Jälle nägi ta, kuidas sein hakkas liikuma, vajus längu, ujus poolviiliti mööda, tõusis jälle püsti, sulas pimedusse. Ta võttis end kätte, sai nõrkusest jagu. «Puha lollus! Nõrgad närvid! Joobnud pea! . . . Oli sul tarvis juua! Poleks tohtinud! . . .»

Korraga oli ta nagu jälle seal toauberikus, lillepotid akna peal, paberid pilla-palla laual; Aless nagu istus nüüdki, pea longus. «Mispärast see läks niimoodi?» «Usu pärast . . .» Ja otsekohe, imeselgesti ja nägelikult, vaheldumisi liikuvate pildikatketena, üks siit, teine sealt, kerkis jälle teadvusse, mida oli seal näinud ja kuulnud. Tormates ja keereldes, otsekui mingi ülemeelikusega, et olid sisse murdnud, tulid mõtted Alessist, tema saatusest.

Miks temaga niimoodi juhtus? Kas ainult sellepärast,

et mida mõtles, seda ütles? Millega oli ta rikkunud komsomoli põhikirja? Rikkus distsipliini — ei võtnud omaks rajoonikomitee seisukohta? Kuid meie jõud pole ometi mehhaanilises distsipliinis, vaid kollektiivses mõistuses ja kollektiivses südametunnistuses. Distsipliini ei saa lahutada südametunnistusest ja veendumusest. Isegi sõjaväeline distsipliin on kõige tugevam siis, kui ta on teadlik. Veel rohkem on seda tarvis komsomoli- ja parteidistsipliini puhul. Tuleb veenda, asjad selgeks teha, iseäranis seal, kus kõik on noored ja rohelised. Milleks siis kohe kamandamine ja pealekärkimine? Milleks kohe prokuröritoon? Kohe — väljaviskamine?!

Kust kandist on see, mis ta ütles, vastuolus partei peajoonega? Mispärast ta siis välja visati?! Mispärast peab selline saatus tabama ausat, meile ustavat inimest? Sest kas pole ta inimesena väga väärtuslik? Mitte ainult et ta andekas luuletaja on, vaid ka et — vaadatagu ainult kord! — ta on suurepärane i n i m e n e! Just niisugustele tugeva iseloomuga, väga ausatele, vankumatult printsipiaalsetele inimestele saab igas suures asjas toetuda. Kunagi läksid mehed oma tõekspidamiste eest sunnitööle ja pagendusse, nende poegadeks ja pojapoegadeks aga võivad nüüd end pidada just sellised inimesed. Just nemad jäävad ränkades katsumustes kindlaks, jäävad kindlaks ega löö vankuma; sellised inimesed ei tõmbu vaiksesse nurka, et ära oodata. Just sellised inimesed, mitte aga need, kes isegi nüüd, rahuajal, nurgas kükitavad, põõsasse poevad, suudki lahti ei tee, kes oma argpüksi-südametunnistust maha surudes on valmis kõike «mõistlikult» võtma, kartes kui tuld vähimatki riisikot. Mispärast küll kohaneja oma limukamoraaliga teinekord rohkem meeldib kui aus, kindel, aga rahutu iseloom? Ta ütles ennast kahtlevat? No eks siis tehke asi selgeks, veenge teda, hoolimata ajakulust ja tülinast. Just sellised rahutud, sirgjoonelised ja printsipiaalsed natuurid on rahva jõud, partei jõud. Elav jõud.

Ta astus välja inimese kaitseks. Miks siis ei tohtinud ta välja astuda, kui ta kahtles, kas inimene ikka on süüdi? Oleks see siis õigem olnud, kui ta oleks oma parema äratundmise maha surunud ja vaikinud, ise seal-

juures kaheldes inimese süüdiolekus? Tegelikult oleks ta ju sel juhtumil toime saanud alatusega! Kuidas siis nii — paneb toime alatuse ja võib seltsimeeste hulka jääda, õppimist jätkata, kui aga toimib ausalt, siis lükatakse seltsimeeste hulgast välja, ei tohi enam olla kommunistlik noor, isegi mitte üliõpilane! . . . Mispärast — tõsi jah, mõtles Apeika, meenutades Alessi sõnu — on kaitsta raskem kui süüdistada? Mispärast — tõsi jah — on süüdistajal juba nagu endastmõistetavalt trumbid käes? Justkui tõestaks juba ainuüksi see tema ustavust, et ta süüdistada ja kallale tungida mõistab! Kust niisugune asi tulnud on, et see, kes kedagi kaitseb, nagu riskib näidata oma iseloomunõrkust ja võib isegi oportunisti nime saada? Kust see tulnud on, mismoodi see on tunginud meie arusaamadesse, et printsipiaalsus on ainult või eeskätt paljastamine ja süüdistamine? Aga kui süüdistatakse süütut inimest, ausat parteilast? Süüdistatakse ilma veenvate argumentideta? Kas on siis vähem tähtis või vähem printsipiaalne, kui seltsimeest kaitstakse ja toetatakse? Kui seltsimehele põhjusetult kallale tungitakse, sina aga vaikid ega ulata talle abistavat kätt — kas pole see kõige pesuehtsam põhimõttelagedus? Veel hullemgi! See lõhnaks kui reetmine! . . .

Jälle leidis Apeika end väikesest toast ülikoolis, kõrvus kumises vihane hääl: «Lõi lahti! . . . Läks rappa! . . . Muutus sabarakuks! . . . Rahvusdemokraatlike kõlkapükste teenriks! . . .» Uuesti hakkas ta arutama seda, mida oli Aless rääkinud Gartnõ kohta. Ei paistnud sedamoodi välja, et poisil oleks lihtsalt pea segi aetud: selleks oli ta mõttekäik liiga kaine ja arukas. Ei, siin polnud tegu pimeda kaasajooksmisega. Muidugi, mis Gartnõsse puutub, siis võib-olla ta kõike ei teadnud; koosolekul võib-olla mindi mingil põhjusel ühest-teisest vaikides mööda — ehk ei tohtinud esialgu kõike suure kella külge panna. Võis ju oletada sedagi, et Gartnõ näitab nüüd teist nägu. Apeika ei saanud Gartnõ eest pead anda, aga selle põhjal, mida ta teadis, polnud võimalik kindlalt ütelda, kas Gartnõ ikka on vaenlane ja kas Aless eksib. Tahtmatult tekkis mõte, kas ei juhtunud Gartnõga midagi samasugust, nagu Galentšõk oli «paljastanud» teda, Apeikat? See pidas ju kah «veenva»

kõne, «faktide» põhjal! Kas pole siingi sedasama sorti «faktid» ja tõttki nii palju, kui teda on?! Mälus tekkis võrdlus: kui üht keskajalehte oli nii kerge süüdistada «kontrrevolutsioonilises propagandas», kas siis ei võidud ühele inimesele niisamuti «natsdemi» ja vaenlase silti külge kleepida? Liiatigi kui see inimene võis olla ka pisut eksinud, olgu pealegi et hoopis teises vallas — kui bolševik, kes oma töös vigu teeb.

Sealsamas kerkis mõte: kui palju on iga inimene, eriti aga juhtiv töötaja teinud seda, millest saab hea tahtmise korral kinni hakata! Kinni hakata, vääralt tõlgendada, kõik pea peale pöörata! Ja kui niimoodi võidakse teha inimesega, kes on oma ustavust ammuilma vaieldamatult tõestanud, mis siis saab sellest, kel selliseid tõendeid pole? Kes on elanud oma pisikest elu, pealegi kui on veel mingi plekk küljes — vend kulak või tont teab mis tegelane?

Umbropsu materdada on muidugi kergem kui asja uurida ja lahendada. Umbropsu materdada on isegi «kindlam» — kohe selge, et asi on «põhimõtteline». Kuid selline umbropsu raiumine kõlbas siis, kui sa ratsahobusega kihutasid vaenlase, otsese vaenlase vastu: polnud siis mahti arutada, pidi tegutsema nagu välk ja pauk. Niimoodi raiuda tuleb sõjas, kui ees on otsene vaenlane. Aga katsu sa raiuda nüüd, kus ei rünnata mitte ahelikuga teist ahelikku, kus omad ja võõrad on kõrvuti, kus hea ja halb on läbi põimunud ning segi, kus mõõk võib kergesti tabada mitte ainult vaenlast, vaid ka omi mehi! Mispärast siis mõned on valmis sulle hoopi andma juba sellegi eest, et sa tahad selgusele saada, enne kui tõstad oma mõõga? Et sa tahad enne selgusele jõuda, hästi näha, kes su ees on, ja alles siis otsustada? Valvsus? Aga just valvsus ongi mõeldamatu, kui puudub tähelepanelikkus, kui ei püüta kõigest selget pilti luua! . . .

Apeikale meenus, mida Belõ oli ütelnud Buhhimovitši kohta, ja mõtles: Belõl oli õigus; tõestigi võib säärane Buhhimovitš oma päevaselge ülivalvsusega ja varjatud karjäärinäljaga olla provokaator. Mis saab siis, kui niisugused Buhhimovitšid ja Galentšõkud oma käratsemise ja jultumusega panevad end maksma, pääsevad võimule? Kui nad praeguses olukorras oma kaasosalistega

end maksma panevad — mida teevad nad siis oma üli-valvsuses? Kui juba praegugi kallale tungitakse igaühele, kes asjades selgust tahavad, heidetakse välja neid, kes teisi kaitsevad?

Ta arvas, et sellised inimesed ja sellised tendentsid, kui neile piiri ei panda, võivad muuta talumatuks igaühe olukorra. Ent kohe leidis Apeika vastuväite, et see tendents on elujõuline ainult sellepärast, et ta seni ei ole selgesti ilmnenud: pole veel jõutud tema ohtlikkust hästi märgata, aga kui ta esile kerkib, kuulutatakse talle sõda. Lüüakse maha nagu nõeluss, kui see on majja roomanud. Kuid ööpimeduses, üleserutatud peas näris lakkamatult rahutus: mis siis, kui ei saada jagu? Kui kahtlustamine levib laia lainena? Kui hakatakse kimbutama igaüht, kel midagi on või kelle küljest võib midagi «leida»? Kui hakatakse mahitama kõiki, kes muudkui aga umbropsu rahmivad? Kõiki, kes tahavad — asja huvides, teadagi! — erakordseid abinõusid ja õigusi? Kui vaikides lubatakse kirgi üles kütta? Kui ei lasta kaitsta iseennast ega teist? Seesama asi, mis oli teda vaevanud Juravitšõs ja millest ta oli mõtelnud Žlobinis, tõi ka nüüd Apeika südamesse rahutust ja hädaohu aimust. Ainult et nüüd oli rahutus ja ohutunne tugevam, suurem. Nüüd ei ähvardanud see ainult teda isiklikult või mõnd tuttavat; hädaoht, mis talle heiastus, oli kuidagi väga ulatuslik. Ja nagu veelgi reaalsem, veelgi kohutavam. Varem oli ta ennast rahustanud, et kõik need murettekitavad nähtused on kohalikku laadi, nüüd aga ta ennast sellega enam ei petnud.

Ja siiski säilis tal usk, et see nähtus on ajutine, et üsna pea tuleb aeg, kus kõik vajalikul viisil joonde seatakse. «Mis sa õige tahad?» sõitles ta iseennast kainemalt ja mõistlikumalt. «Et kõik läheks nagu lepse reega? Ei maksa oodata. Asjad on keerulised. Aeg on ju keeruline. Vaenlane pole sama mis kodusõjas. Tegutseb teistsuguste meetoditega. Ettevaatlikult, salamahti. Varjatult, teeb sõbra näo pähe. Naeratab vastu nagu sõber. Ei saa kohe aru, mis mees keegi on. Kuid nad tuleb paljastada. Kahjutuks teha. Muidu veel lüüakse sulle nuga selga! . . . Sellepärast peab valvas olema, äärmiselt valvas! Ja mis seal parata, mõnikord muutub valvsus kahtlustamiseks! Ja leplikkust ega õrnatundelisust pole loota! Võitluses ei saa õrnatundeline olla! Võitlus on võitlus! Võitlus nõuab karmust, muudab julmaks. See on paratamatu . . . Ei tohi leplikkust propageerida. See muudab sind võitluses nõrgaks! Ja kui võitlus käib, poleks see võimalikki. Peab olema kindel, järsk, alati valmis! See on võitluse seadus. Võitluse algtõde, sa tead ju seda hästi.» Kuid Apeikas oli veel teine mina, kes esimesega pooleldi soostus, aga ühtaegu ka vastu vaidles: «Tean küll. Aga seesama võitluse seadus ütleb: mida üks ei suuda, seda üheksa suudavad. Pea meeles, et su kõrval seisab sõber. Aita seltsimeest ja tema aitab sind. Ainult seltsimeestega oled sa tugev, oled võitleja! . . .»

«Kogu asi on üpris lihtne: tuleb selgeks teha, kes on sõber, kes vaenlane. Sõpra tuleb hoida, vaenlast hävitada. Tõde, mis mõtetes on nii lihtne, aga e l u s väga keeruline. Sest elus võib vaenlane paista sõbrana ja sõber vaenlasena! . . . Valvsus, tähelepanelikkus ja tõsine, õiglane otsustamine on üldine seadus, mis maksab igaühe kohta. «Ainult faktid, vaieldamatud faktid» — seda ei tohi eales unustada! . . .»

«Jah, iga asja võib viia absurdini, nii et ta muutub kahjulikuks,» soostus Apeika, meenutades Alessi sõnu. «Tuline õigus, igal pool on vaja mõõdutunnet. «R e a a l-s u s e tunnet . . .» Jälle läks Apeika mõttejärg Alessi juurde. Nende jutuajamise üle mõlgutades tegi ta nüüd kibedaid etteheiteid iseendale: mõndagi oli tal tegemata jäänud, et poissi õigele teele suunata. Imelik, tihtipeale ei suutnud ta, vaatamata oma elukogemustele, leida vajalikke sõnu, mida poisile ütelda. Mõnigi kord oli ta eavahest ja kogemustest hoolimata otsekui lasknud ennast vallutada selle verinoore poisi ägedatest mõtetest. Küllap vist sellepärast, et tema, Apeika, polnud sellisteks kõnelusteks küllalt valmis. Ta teadis vähe, sattus nagu õpilase ossa. Isaliku murega mõtles ta: «Kui poiss selle kõige all ei murdu! Mis meist, meie oleme vanad kalad, paksu nahaga. Meid väärata pole nii hõlpus. Aga teda, karastamata poisikest? Pealegi kui ta kõike nii südamesse võtab! . . .» Apeika hakkas arutama, mida peaks ette võtma, et Alessi aidata, teda päästa . . .

Juba tuli tagasi piirivalvekomandör, heitis voodi krä-

gisedes pikali, hakkas norskama, aga temal polnud ikka veel und. «Intelligentlik selgrootus,» oleks Bašlõkov ütelnud. Ise aga mõtles ta rahulolematult: «Siiski on närvid käest ära . . . Ja — oli sul tarvis juua . . .» Tahtejõudu kokku võttes sundis ta ennast täiesti rahulikuks: peab magama, homne päev on tähtis.

Juba poolsuikvel, nägi ta veel kord, kuidas poolviiliti mööda seina roomas väljakult paistev valgus. Roomas mööda ja kadus.

KOLMAS PEATÜKK

1

Mida rohkem sest aega läks, millal Kuranis esmakordselt tõusid kuuldused uuest maamõõtmisest, seda harvemini ja ükskõiksemalt sellest räägiti. Paistis isegi, et nendele, kes ümberjaotamise juttudest suuremat küsimust ei teinud, ei tulnud see keset töid-talitusi enam peaaegu üldse meelde. Teised, kes ümberjaotamist kartsid, mõtlesid nüüd sellest palju rahulikumalt kui ennemalt ning hakkasid üha enam lootma, et midagi ei tulegi, et seekordki pääseb ainult ehmatusega.

Ent aeg-ajalt teati rääkida, kuidas Mikanor või teised kolhoosnikud kinnitanud, et varem või hiljem tuleb ümberjaotamine — või maakorraldus, nagu Mikanor ütles — kindlasti, ja see kõlas kurja meeldetuletusena. Siis tekkis paljudel Kurani tareesistel jälle kihinat-kahinat, uuesti tõusid vahepeal vaibunud jutud maast, õiglusest ja Mikanori sepitsustest. Kuid läks paar päeva mööda, ja aiva tõsisemalt kinnitati ning rahustati üksteist, et Mikanor lihtsalt hirmutavat, sest niimoodi saaks inimesed rutem kolhoosi, ja et isegi Mikanori käes polla kõik võimalik. Räägiti, et sihukest seadust polla olemas, nii et ärgu ta kollitagu: niikuinii oma tahtmist ei saa. Ja eks olegi, aeg näis neid lootusi kinnitavat: päev läks päeva järel, aga maamõõtjast ei kippu-kõppu.

Ja just siis, kui oldi juba peaaegu kindlal arvamisel, et ümberjaotamine jääb ära, tuli maamõõtja. Oli lõuna

aeg, kui Mikanor temaga külavahele sõitis. Karjavainult, tareesistelt ja akendest võisid paljudki külainimesed näha, et Mikanori vankril istus linnamoodi riietatud noormees, jalad rippu üle kartsaääre. Silma torkas ka see, et Mikanori ees oli mingi rohekas kast, midagi paistis olevat vutlari sees, oli veel üks asjandus, mida polnud hästi näha. Aga kõigile oli selge, et vankris olid mingid tähtsad riistapuud. Tähendab, võõras on tulnud tähtsat tööd tegema. Varsti oligi kõigil teada, et Mikanor sõidutanud võõra oma õuele ja aidanud kõik selle värgi sisse tassida. Mees jäänudki Mikanori majja, küllap siis seal ta peatuskoht on. Mikanor ei jõudnud veel üteldagi, kes see on, aga Kuranis noogutati juba paljutähendavalt: «Toodi maamõõtja! . . . Hakatakse põlde siiluma! . . .»

Ei libisenud külarahval silmist mööda seegi, et väheke hiljem, enne lõunat, tuli Mikanori poole veel teine tähtis külaline — Gailis, nüüd külanõukogu esimees. Varsti pärast sööki tulid maamõõtja, Mikanor, Gailis ning Honjat-Aljošat toast välja ja seadsid sammud põllu poole — rehemaad kaudu, kus polnud nii porine. Inimesed, kes olid juhtunud seda rehalaesistelt või aedadest nägema, rääkisid pärast teistele, et rehalate taga lagedal maamõõtja, Gailis ja teised seisnud mõne aja ja arutanud midagi isekeskis. Teadjad rääkisid nagu mingist enneolematust asjast, et maamõõtja hoidnud mingit valget paberilehte käes, kuna Gailis ja teised seda kummargil uurinud. Räägiti, et olnud näha, kuidas nad kõik vahetevahel paberilt üles vaadanud ja põllult nagu midagi otsinud. Sellest tegi külarahvas taipliku järelduse, et sel paberil peab kogu asjas eriti suur tähtsus olema. Küllap seisis seal kirjas inimeste endigi tundmatu tulevik . . .

Rehemaalt läksid maamõõtja, Gailis, Mikanor ja Honjat-Aljošat omavahel juteldes küla alt läbi karjavainule, kus seisis kolhoosi hobusetall — ainult sarikad peal, tühi, väravad ette panemata. Paistis, et mehed polnud tallist huvitatud; ainult Mikanor peatas neid korraks ja ütles midagi, aga otsekohe mindi jälle edasi. Arvatavasti läksid nad karjavainult läbi sellepärast, et siitkaudu viis külast tee Mokutsisse. Seda teed mööda mindigi viiekesi põllule, seal aga jäädi uuesti seisma ja

uuriti paberit, mille maamõõtja puusal rippuvast taskust välja võttis. Kui maamõõtja oli paberi ära pannud, pöörduti tee pealt ära ja mindi üle välja, otse üle põllusiilude kuni peaaegu Tseramossi metsa äärde. Jõudnud Tseramossi metsani — see oli juba raagus, paistis vastu mustana, kuid rapik ning mustendav vesine ja sünge soopadu muutsid ta praegugi läbipääsmatuks —, pöörduti risti vasakule, jälle silmnäolt üle põllusiilude. Võis arvata, et nad maamõõtjale näitavad, missugused need Kurani põllud õige on: siin lippi-lappi valge-mustalaiguline, teisal sügavmust turbamuld — Tseramossi metsa ääres, sest metsas algasid otsatud sood —, siis jälle, mida kaugemale soost ja lortsuvast metsast, ikka rohkem kollakat liivaräbu. Siit vähe kõrvale minna, ja mets on juba silmanähtavalt teine: ikka rohkem haljaid pedajaid, mis juba varsti seisid tihedalt üksteise kõrval nagu müür. Ja silmanähtavalt teiseks muutus ka põllumaa: äsja veel lippi-lappi kollakate laikudega segi, aga siin ei muud kui sügisvihmadest paagatanud sõmer rebaseliiv. Ei taha jõudu võtta harilik rohigi, orase hõredus näitab kohe ära, kui vilets maa siin on: armetud väetid liblekesed uitavad üksteist taga. Siit läheb tee läbi pedajastiku luhale ja Mokutsisse; rööpad on sügavad, pehmed, variliiva täis, rohi ta ääres kasin ja närvetu, kogu tee on paljas, nii nukker.

Mokutsi teest kuni teise teeni, mis viib Mihhalisse, on kõige viletsamad põllud: ei muud kui liiv ja liiv. Alles üle Mihhali tee muutub põld teistsuguseks: liiva jääb vähemaks, maa küll pole suurem asi, aga kui hoolega kallal olla ja tublisti rammutada, tasub hea ilma korral siiski ära — nälga ei jää. Siin jäi maamõõtja oma kaaskonnaga veel kord seisma ja üheskoos uuriti paberit — Kurani maade plaani —, võrreldi sellega, milles oli veendutud oma silmaga. Ühelt poolt oli üsna siinsamas mets, kus kasvasid juba suuremalt jaolt kased — Kurani kõige ilusam mets —, vastasküljest, üsna lähedalt, paistsid külameeste kössis rehalad, tarandikud, siin-seal hajali puud. Tillukese, kitsukese maalapi oli kõigevägevam issand kannatlikule Kurani rahvale raatsinud kinkida. Varsti pärast kaht rida taresid algaski soo: köögiviljaaiad sealpool küla polnud kuigi pikad, aga ulatusid otsapidi musta lõdastikku.

Mööda põldu käies või peatudes, et ringi vaadata, seletas Mikanor maamõõtjale ja Gailisele, kus on kellegi põllujagu, kuidas rukis, hirss või kaer kuskil kasvab. Sekka rääkis ta ühest või teisest külaelanikust: mis mees keegi on ja kuidas elab, kas jõukal või kehval järjel, samuti mis kellelgi «hinge peal» on. Suurt kasvu, pisut vimmas, astus ta pika ning jõulise sammuga, tedretähniline, rõugeist puretud nägu ja pisikesed hallid silmad hõredate, vaevu märgatavate kulmude all väljendasid otsustavust ning järeleandmatust. Ikka ja jälle vaatas ta põllul ringi, sealjuures mitte muretult, vaid keskendunult, kogu aeg endamisi kaalutledes ning plaani pidades. Vahetevahel rääkis ta maamõõtjale ja Gailisele, kust kellelegi ja missugune maalapp anda, otsekui püüdes juba nüüd vältida juhuslikkust või ülekohut mõne vaesema suhtes. Teiste hulgas rääkis ta ka Glušakist, Jüsku-Ignatist ja Prakopist ning ütles nagu rauda, et nendel tuleb maad vähemaks võtta. Ei tohi nad enam, ütles ta, niimoodi laiutada, kõige parem maa käes, mille on endile kiskunud küll õiguse, küll kõverusega. Ta ütles, et kuluks ka Rähn-Vassilile nina pihta anda. Gailis aga arvas vastupidist, nimelt et Vassilile ei tohi liiga teha, ja Mikanor ütles siis, et «hinge poolest» olevat Vassilgi sama hea kui kulaklik rämps. Tusaselt lisas ta, et kolhoosis on vähe inimesi, et ka selle maaga, mis nüüd saab, pole midagi vägevamat ette võtta: teine asi, kui saaks vähemalt pool külagi nõusse ja kolhoosile antaks mõlemad põllud — saueaukude juurest ja see siit kah! Ta vaatas seda põldu juba niisuguse näoga, nagu plaanitseks, mida saaks siin ette võtta, kui põld oleks kolhoosi all. Tema silmavaatest ja jutust oli tunda, et oma kärsituses peab ta praegust silmapilku väga tähtsaks ja on ütlemata rahul, et see silmapilk lõpuks käes on. Et ta otse januneb tegutsemise järele ja on valmis tegutsema julgelt ning sirgjooneliselt.

Gailis, Mikanorist tükk maad madalam, sihvakas, sinel seljas ja rihm peal, rohekas nokits peas, igat kanti tipp-topp, sirge seljaga, takseeris samuti põldu. Nagu oli näha ta asjalikust karmist näoilmest ning helesinistest selgetest silmadest, mõtles ka tema tähtsate muutuste peale, mis lähemal ajal teoks saavad ja milles

üsnagi palju oleneb temast. Oli näha, et temagi mõistab silmapilgu tähtsust: ennegi kuivavõitu ja ametlik, oli ta praegu otse rangus ise; oma ilme ja käitumisega ta näitas, et ei lubata siin mingit, isegi mitte kõige vähemat seaduserikkumist, täidetakse täht-tähelt oma kohust, mida ametikoht talt nõuab. Ta oli reserveeritud, rääkis väga vähe, iga sõna oli öeldud selgelt ja lühidalt. Võimalik, et tema karmi oleku tõttu olid ka Honjat-Aljošat väga tõsiste nägudega ja hoidusid lõõpimast, otsekui tahaksid samuti näidata, et nemadki teavad, mis nüüd käsile võetakse, ja on valmis igal viisil abiks olema.

Maamõõtja oli päris noor poiss, väheldast kasvu, pehme valge habemeude lõua otsas. Astudes seal musta peetud vattkuuega, päevi näinud ludumütsiga ja suurevõitu paigatud säärikutega, mis olid saviga koos, pidas ta end ülal väga täismehelikult ja enesekindlalt. Paistis kohe, et see poiss on harjunud inimestega läbi käima, olgu need siis võõrad või suured asjamehed. Äsja Kurani külla tulnud, ei võõrastanud ta raasugi, otsekui viibiks ammuste heade tuttavate seas. Oli samuti näha, et ta oli harjunud oma tähtsa rolliga, inimeste aupaklikkuse ja tähelepanuga, kelle juurde ametikohustused teda toovad. Tundus, et ta polnud uhke mitte ainult oma rolli, vaid ka sellest tingitud iseseisvuse üle, mida ta mitmel korral mõistagi andis. Tähtsal ilmel kuulas ta, mida räägib Gailis, ega rutanud kunagi liiga ruttu seda heaks kiitma, otsekui tahaks endale jätta õiguse arvata ja otsustada vastavalt oma eeskirjadele ning kohustustele. Mikanorist tegi ta veel vähem küsimust: mitu korda näitas noormees, et ta ülearust tüütut seletamist kuuldagi ei taha...

Metsa ja küla vahelt üle põldude pöördusid nad Aleš-niki tee poole, mis teispool välja suundus padrikusse, mille varju jäi üsna hiljuti Mikanori juhtimisel ehitatud soosild. Võeti silmnäolt kurss tihedale haava- ja pedajakährikule, mis kasvas saueaukude ümber. Visates maamõõtja kõrval rühikat kärsikut sammu, hakkas Mikanor juba hulk aega varem seletama, et siin mõlemal pool teed on Kurani kõige paremad põllud, Kurani mustmullamaa; torka kuiv kepp püsti, ja kasvab puu! Muld nagu siid! Maldamatu pilguga üle põllu vaadates

ütles ta maamõõtjale, et siin ongi need väljad, mis on otsustanud anda kolhoosile.

«Siinpool küljes pole teda palju, aga seal, üle tee, on kõik niisugune. Metsani välja...» Oma kärsiku pika sammuga jõudis Mikanor ikka ja jälle teistest ette. Ka nüüd olid teised maha jäänud, äkki ta taipas ja lühendas sammu. Edasi läks ta teistega koos.

Saueaukude juures jäi maamõõtja jälle seisma, kontrollis kaarti, tegi pliiatsiga mingi märgi. Seejärel mindi jälle üle põllu, piki metsaveert. Sinna, kus oli viimane põllulapp.

2

Kui nad tagasi tulid — väsinult, esialgu teed, siis tänavat mööda, hoidudes üsna pistandite äärde —, kaldus juba õhtusse.

Ei läinud poolt tundigi, kui Kuranis käisid mööda aknataguseid käsukupjad ja kamandasid rahvast Punase Andrei juurde koosolekule. Üsna pea hakkasid inimesed mööda pistandiääri, aedu ja rehalataguseid liikuma sinnapoole, kus oli Andrei maja. Kokku tulid kõik, mis viimase aja kohta oli haruldane: mõisteti ju, et täna õhtul ei tohi koju jääda nagu siis, kui kolhoositegemise koosolekule aeti; täna võib veel maha magada oma kõige suurema varanduse — maa. Mindi, südames ärevus, tunnete segadik, sõjakus ja hirm, lootused ja rahutud aimused — mida see koosolek küll toob.

Kui oli pimedaks läinud, ei saanud Punase Andrei maja uksed enam kinni seistagi, peaaegu lakkamatu roduna voorisid inimesed valgustatud akendest mööda, kobistasid välistrepil, vajusid kissis silmil ümber vaadates sisse. Varsti olid kõik kohad pinkidel, kirstul, vooditel ja lavitsatel rahvast täis, nii et pidi jääma mütsakusse ukse ning ahju juurde. Varsti ei pandudki enam ust kinni, sest vähehaaval sai ka vöörus rahvast täis. Jutt käis vaiksel surutud kõminal, mehed kiskusid enamjaolt plotskit. Tormutati nii üksinõua ja ägedalt, et juba enne seda kui kõik kohal olid, paistsid säbrulise väljalõigatud mustriga paberkardinad, seintele kleebitud ajalehe- ja ajakirjapildid ning lamp lae all nagu

uduvine seest. Naised kurjustasid, sõimasid ja palusid, aga ei olnud sest abi. Suitsu tõusis aina ja üha, igast nurgast.

Nagu ikka, hoidusid naised enamasti omaette. Ühe kobariku keskel olid Kätsa ja Tšarnuška Kulina, kes ägedalt kätega vehkles, midagi seletas, millegi üle pahandas. Kätsa kuulas ja rääkis rahulikult, vaadates aeg-ajalt uudishimuga, mis mujal, meeste hulgas sünnib. Kirstu juures laua lähedal, nii et kõigile näha oli, jutles vana Glušak, paljapäi ja kasukas seljas, leplikul ilmel Mikanori isaga. Dametsikule see nähtavasti ei meeldinud, ta kippus nagu ära minema, aga ei läinud siiski ja kuulas edasi. Vana Glušaki kõrval seisis vimmakil seljaga Tihnu Prakop nagu mingi ihukaitsja, kinnine, metsiku näoga, tardunud pilgul mustade kulmude alt kuhugi hürmitsedes. Javhim seisis korstnajala kõrval, najatades õlaga vastu ahju, nii et temagi oli hästi näha. Tüdinult vaatas ta toas ringi ja viskas aeg-ajalt paar sõna oma kambavennale Larõvonile, kes selle peale vastates hirnus nii valju häälega, et isegi kaugemal olijad pead pöörasid. Javhim oli enamasti vait, suitsetas ühe pläru teise otsa ja näitas avalikult, et on ootamisest tülpinud ning kannatamatu. Ukse kõrval seisis Tšarnuška; sisse tulles vaatas ta ringi, nägi Glušakki ja mõtles tükk aega, kas astuda sinnapoole või mitte — aga ei läinud, vaid jäigi ukse juurde. Kahe akna vahel pingil, Nekrassovi pildi all, mis oli kuskilt raamatust välja tõmmatud, istus koos Jüsku-Ignatiga Vassil, juuksed ammugi piiramata, habe ajamata, hõre, aga tugev, juba mehelik tulipunane tüügas lõua otsas. Ka Vassil ei teinud peaaegu kordagi suud lahti, ainult kiskus jonnakal ilmel ajalehepaberist plotskit. Silmavaade oli tal närviline ja sünge, isegi heledamas sõbralikumas silmas paistis haiglaselt umbusklik läige. Kuna kellelgi polnud õiget jututuju, käis kõigest üle Jänga ülemeelik vatramine; ta nokkis Kätsa kallal, keda täna õhtul naljad suuremat ei tõmmanud, katsus tögada Hanna võõrasema, kes oli väga kehkvel; tegi tüdrukutega tiivaripsu. Lõbusal pilgul vaatas teiste hulgas ringi Honja, särk eest laiali, soni hooletult kuklasse tõugatud, suits uljalt hambus, Aljošaga kahekesi nöökasid nad poisse ja tüdrukuid, kes olid veel «üksiktalupoegade» ja «kaukakuningate» seisusest. Kõige tähtsam mees aga oli Punane Andrei: maias inimeste tähelepanu järele, maias õpetama ja juhatama, kasutas ta rõõmuga ära võimaluse, mida selleks pakkus talle majamehe seisukoht. Ta oli agar teretama iga sissetulijat, muretses selle eest, kuhu keegi istuma saab, kamandas, et võetagu seal koomale või nihkutagu teisal edasi. Sellest, kui hakkamas ta oli, võisid kõik näha, et ega see rahva äramahutamine polegi nii lihtne asi, et ta teeb kõik mis võimalik, kasutab täienisti ära oma kogemused ja praktilise taibu. Ja heal tujul käis tal see kamandamine, sellest aga oli näha, et ta tunneb ennast eriolukorras veel ühe asja pärast: pole tal enam tarvis ümberjaotamise pärast muretseda, oma tuleviku suhtes on ta juba otsuse teinud, jõudnud kaugemale ja kõrgemale kui teised...

Kui Mikanor, Gailis ja maamõõtja hakkasid end üksteise järel ukse vahelt sisse pressima, jäi sumin kohe vaiksemaks. Kõik vaatasid üksisilmi nende poole. Toas tekkis pinev valvas vaikus. Siin-seal võeti suitsud-piibud suust ära, mõned ajasid kaela õieli, et väheldast kasvu salapärast maamõõtjat paremini näha. Kõhetu ja silmapaistmatu, üllatas ta oma noorusega: alles poisikeseohtu teine. Imestust ja ühtlasi rahutust äratas ka see, kui häirimatult ja enesekindlalt ta käitus. Kõigile torkas silma, et nii suurde rahvasumma, paljude võhivõõraste inimeste teraselt uurivate pilkude alla tulles ei sattunud ta sugugi kohmetusse ega vaadanud kellegi peale, nagu ei erutaks ega huvitaks teda miski asi. Ta liikus edasi, kui keegi ette jäi, tõukas selle külmalt kõrvale, ei lausunud sõnakestki, ei võtnud ka mütsi maha.

Mikanor laskis kõige ees laua äärde Gailise, ronis ise kohmakalt järele ja andis platsi maamõõtjale. Gailis istus laua nurga juurde ja silus korralikult oma valvakaid juukseid, kuna helesinised silmad vaatasid asjalikult ja tunnistavalt toas ringi. Maamõõtja ei vaadanud ka laua taga istudes kellegi poole ja pidas end ülal nõnda, nagu ei läheks nii suur tähelepanu talle karvavõrdki korda. Mikanor, kes oli nende vahel, jäi püsti, toetus sõrmedega vastu lauda ja vaatas toas ringi. Ta suu tõmbus muigele:

«Rahvast ränka koos!...» Ta muiges ja sõnades «ränka koos» kõlas kättemaksuhimuline etteheide vara-

semate koosolekute pärast, ja kõik said aru, et midagi head oodata ei ole. Ühed naeratasid piinliku süütundega, teised kiskusid ägedamalt suitsu. Kõik ootasid, mis sellele järgneb. Mikanori lamedalt, rõugeist puretud näolt ei kadunud kuri muie. «Ränka kokku tulnud, üks mis selge!» ütles ta veel kord kahjurõõmsalt.

«Kõva distsipliin!» lagistas Honja.

«Kardad, tuleb lollus mingi, siis kui kadrilli kepsled ringi!» kõlas naiste hulgast Kätsa ettevaatlik hääl, nagu praegu juba vabandades.

Mikanor ei pannud tähele, mida naised Kätsa selja taga ja mehed siin-seal sumisesid. Ta ootas, kuni rahu majja sai, ja jätkas juba ametlikult, tõsise näoga:

«Nii, ehk võib juba alata? . . .» Ta ootas, kuni nõusolekusumin vaikib. «Tänasel koosolekul on üks küsimus. Maakorraldusest Kurani külas käesoleval momendil.» Moe pärast lisas ta: «Teisi küsimusi ei ole?»

«On küll. Misjaoks seda korraldamist tarvis on?» hüüdis Jüsku-Ignat.

«Nonäh!» toetasid teda otsekohe mitmed hääled, peamiselt naiste hulgast. «Korraldatud ju! . . . Ammu juba! . . .»

«Küll jaotatud, küll jälle mõõdetud! . . .»

«Kõigil oma jagu käes!»

«Jaotatud, üks mis selge, on vana moodi,» ütles Mikanor, kui hääled vaikisid. «Mõnede jaoks on nüüd ette nähtud parem maa! . . .» Ta tahtis anda sõna Gailisele, kuid karjuti ägedalt ja vihaselt vahele:

«Kelle jaoks?!»

Jälle oli tuba lärmi täis.

«Selle isiku nimi on . . .» Mikanor pidas natuke vahet ja lisas võidurõõmsalt: «Kolhoos!»

Inimeste seast karjuti vastu: «Neil on juba — jüsku!» «Igaühel ju oli maa!» «Läksid koos maaga!» «Löödi ju ühte! . . .» Mikanor nägi, et Gailis vaatab tema poole, ootab valjul ja käskival ilmel. Käras, mis ei tahtnud raugeda, hüüdis ta:

«Sõna käesolevas küsimuses on külanõukogu esimehel seltsimees Gailisel.»

Gailis tõusis püsti nagu käskluse peale, korraliku, laitmatu välimusega, sinel eest kinni, rihm kõvasti peal, helesinistes silmades selge aval vaade. Seisis ja

ootas, et kõik vakka jääksid. Alles siis, kui täielik rahu oli majas, hakkas ta asja selgitama, täpselt ja arusaadavalt nagu ikka:

«Maakorraldus, mida praegu lebi viiakse, ei ole lihtsalt hookuspookus, nagu mined inimesed arvavad. Maakorraldus ei tehta mitte selleperast, et minel mehel pole midagi teha ja ta arvab, et jaotame maa uuesti. Ei, maakorraldus on tisine ja vajalik kampaania, millel on suur poliitiline tehtsus. Maakorraldus viiakse lebi selleperast, et maaga on praegu olukord, mis ei vasta uutele tingimustele maal. Endine olukord maaga tekkis endistes tingimustes, mis praegu on muutunud. Uus olukord neuab ka uut maakorraldust. Nüüd on iksiktalupidamise asemele tulnud kollektiivne majapidamine — kolhoos. Talupoja lapimaade asemele peab tulema lai kolhoosipeld. Kolhoos hakkab töötama traktoritega, külvimasinatega ja niidumasinatega — tal on vaja laia peldu! Kitsaste lapimaade peal kolhoos teetada ei saa! See maakorraldus peabki andma kolhoosidele laia pellu, kus on ruumi tehnikal, kus saab innelikult ja kultuurselt elada! Sellel on suur tehtsus kogu maa ja kogu rahva seisukohalt, sest ainult seda teed peeseb maamees kultuurse elu juurde. Selleperast et kolhoos peab teistelegi neitama, kuidas seda teed keia! . . .»

Kohe seejärel viis Gailis jutu asja praktilisele küljele. Ta ütles, et maakorralduse teostamiseks on külanõukogu ja parteirakuke moodustanud komisjoni ja et see komisjon hakkab kõike juhtima. Veel enne. kui jõudis tekkida sumin, haakis ta sineli rinnaesise lahti, võttis välja korralikult kokkumurtud paberilehe ja hakkas ette lugema, kellest komisjon koosneb. Inimesed kuulasid pinevusega: ta luges selgesti, püüdes hästi täpselt hääldada ja pidades vahet iga nime järel. Komisjonis olid Gailis, Mikanor, Honja, Tšarnuška ja Kübarik. Kui ta lehe kokku pani, kostis toast pahameelesumin, segi heakskiitvate hüüetega. «Mis komisjon see on — kõik kolhoosist! . . .» «Kas kolhoosnikud polegi inimesed või? . . .» «Ainult Tšarnuška — kogu küla peale! . . .» «Hea komisjon küll! . . .» «Kavalasti kokku seatud! . . .» «See sulle midagi annab — tühjagi! . . .»

Gailis ootas rahulikult, kuni kära lõpeb, ja ütles siis, et komisjon töötab koos maakorraldajaga, kes on sel otstarbel rajoonist siia saadetud. Ta näitas maamõõtja peale, kes istus sellise näoga, nagu poleks jutt sugugi temast. Komisjon, teatas Gailis, hakkab tööle homme ja püüab oma ülesanded täita ruttu ning hästi. Kõik materjalid on ette valmistatud, tarvilikud instrumendid on kohal, miski ei takista alustamist.

«Missugune põld läheb kolhoosi alla?» hüüdis ahju juurest Javhim, suutmata kauem pidada.

Javhimi sõnade peale tõusis üldine ärritatud sumin: nähtavasti olid paljud siin just sellest kõige enam huvitatud.

«Kohe itlen.» Gailis vaatas sinnapoole, kust hüüti, ja kurjustas rapaka küsijaga: «Ei ole tarvis ette rutata. Iga asi tuleb omal ajal.» Pöörates pilgu rahva poole ütles ta sõbralikult ning avalalt: «Meie oleme selle peale metelnud. Kolhoosile antakse peld, mida kutsutakse Pilipi kurm.»

«Taga paremaks!» karjuti kohe naistesummast sapiselt, suure ägedusega. Ja samas prahvatas tuba täis lärmi, korratut vihast karjumist: kogu küla juba teadis sellest kuulu järgi, paljud olid tulnud koosolekule kindla kavatsusega seda takistada, kümne küünega omast kinni hoida. Just seda silmapilku olid nad kogu aeg oodanud. Menuti ja kisendati nii valjusti, et oli esiotsa ainult suur vihane märul, millesse uppus kõik muu. Kostsid vaid üksikud hüüded: «Nüüd leidsid!...» «Terava ninaga!...» «Mis siis teistele jääb?!» «Kah tegid otsuse!...» «Teistele liivasoss!...» «Õige!...» «Käigu põrgusse!...» «Ei anna!...»

Tulist kurja ajas suust Javhim, peaaegu rusikatega kallale kargamas. Röökis Javhimile toetuseks kaasa Sõnn, nagu tahaks õige näidata, kui vali hääl tal on. Vihast vahutas Jüsku-Ignat, hüpates mitu korda ägeduses pingilt püstigi. Rängalt, nagu tõrrepõhjast põras Tihnu Prakop, kilkas Kätsa, puistates nagu küllusesarvest sapiseid teravmeelsusi. Tšarnuška eit rehkles kätega, vangutas pead naiste poole: küllap menus ta sellepärast, et Kätsa ja teised menusid. Sõprus kohustas. Vana Glušak kõngutas nõdralt pead, kähises vaikselt, piiri pidades — siingi ei unustanud ta ennast, kar-

tis, aga sülg endal aina pritsis suust: tõusis nii tuline viha, et kui oleks saanud, oleks selle lätlase ja rõugearmilise rajaka lõhki kiskunud.

Raevukate protestihäälte hulka kõlas ka hüüdeid, mis maa ümberjagamist toetasid. Nõnda karjusid kolhoosnikud: Honja, puujalg-Hvjodar, Jänga ja tema eit. Neid ajas vihale, kui pööraselt siin märatseti: nagu löömamehed, kes on sattunud kähmlusse, hakkasid nad vastu seda vihasemalt, mida rohkem neile pinna peale käidi. Võib-olla karjusid nad teistest ägedamalt ja valjeminigi: neid oli ju vähem, nad pidid ju kõigist üle karjuma, et — võitu saada!...

Karjus kaasa ka Vassil: pöörase lärmi ja märuli tõttu purskas välja kõik see pakitsus ja sapp, mis ammugi oli teda vaevanud. Ei jätnud see rõugearmiline: kõige paremat põllujagu tahab Vassililt ära võtta! Ainukest aitajat maalappi, mis nii suure tegemisega saadud! See lapike on sul ju ainuke lootus! Selle varal sa ju eladki!

«Mismoodi siis meie peame elama!» karjus Vassilgi teiste sekka. Ta hüüdest kõlas ühtaegu järeleandmatust ja hirmu. «Meie pangu hambad varna või?!»

«Ei anna!» kisendas Jüsku-Ignat ta kõrvalt, viha ja lärmamise tõttu näost punane.

«Aitab juba teile! Saksa mängitud küll!» lõikas vahele Jänga eide kile hääl.

«Ää harjunud, et hea maa ainult nendel!»

«Pole sihukest seadust, et muudkui võetakse!...»

«Teised tahavad kah elada! Kõik tahavad elada!...»

«Olete elanud küll!»

«Eks minge kolhoosi! Siis teil kah hea maa käes!...» kostis teistest üle Honja kõlav hääl.

Keegi karjus prahvatava vihaga vastu:

«P..... käige! Oma kolhoosiga!»

«Mis te siis lõugate! Pidage molu!»

«Ei anna!... Ei lase!...»

«Kohtusse kaebame!»

«Ei võta meie käest!...»

Kohe, kui see märul lahti läks, istus Gailis maha. Eks olnud ta palju koosolekutel käinud, nii et praegune korratu ülesärritatud lärm polnud talle uudiseks. Igasugu hääli oli ta kuulda saanud — häid ja pooldavaid, tigedaid, sapiseid ja raevukaid. Kõiksugu asju oli ta

kuulnud-näinud koosolekutel, mitte ainult Kuranis või Alešnikis, vaid oma külanõukogu paljudes külades, lähedal ja kaugel, metsade ja soode taga. Häirimatult istus ta, oodates lärmi lõppu, ja mitte ainult sellepärast, et «tuleristsed» ammugi saadud: polnud kindlameelse lätlase loomuseski käratseda, röökimisele sõgeda röökimisega vastata. Gailis seadis lärmitsemisele vastu rahu ja külma vere. Oma külmaverelisuse ja häirimatu rahuga näitas Gailis, et mingi kisa teda rööpast välja ei vii ega väära. Tugevad parkunud käed laua peal, keskendunud, sale, sirge hoiakuga, nagu tugevast tammest välja raiutud, vaatas ta rahva peale ega kuulnud nagu midagi. Ükski lihas ta tuuldunud kõhnas näos ei liikunud.

Maamõõtja ei olnud nüüd enam nii ükskõikne, ta selged heledad noorukisilmad käisid põnevusega toas ringi. Ta silmitses, mis nägu need käratsejad on, tunnistas neid mingi sisemise lõbuga. See lärm tegi talle otsekui nalja. Mikanor seisis püsti, tagus käega vastu lauda, karjus hääle kähedaks, nõudes vaikust.

Viimaks, kui kõik olid end näost punaseks ja higiseks karjunud, jäädi vakka.

«Seltsimehed,» tõusis Gailis ruttamatult püsti, «sellest kisast pole mingit kasu. Uskuge mind. On olemas otsus ning rajooni parteikomitee ja teitevkomitee on selle otsuse heaks kiitnud. See otsus on juba — seadus... See on seaduslik otsus. Ta ei ole omavoliliselt valmis tehtud. Ta on tehtud valitsuse otsuse pehjal, et igale kolhoosile tuleb anda peld terves tükis...»

«Ja muidugi on öeldud, et just see põld?!» pahvatas Vassil ägedalt vahele.

«Vastavalt valitsuse juhenditele on soovitatud anda kolhoosidele keige parem maa. See juhend on vastavuses sellega, et neukogude veim tahab aidata kolhoose, andes neile hea maa. Et kolhoosid saaksid rutemini kindlale jalale.» Ta ootas, kuni pahameelesumin vaikis, ja jätkas vääramatult: «Seda on otsustanud neukogude veim ja karjumine siin midagi ei muuda! Sellest ei ole mingit kasu!... Aga mined, kes liiga palju karjuvad ega taha vait olla, veib-olla sunnitakse vaikima! Et nad tunnistaksid neukogude seadus! Austaksid neukogude seadus!»

Gailise kindel ja resoluutne toon avaldas mõju: kui ta maha istus, valitses toas vaikus. Ainult vöörusest kostis kellegi jutuhääl: vist räägiti seal edasi, mis kuuldud. Siis tõusis laua tagant Mikanor. Kaalutlevalt ja leplikul toonil alustas ta:

«Maa väljamõõtmisel, üks mis selge, saab arvestatud ka neid, kes praegu nime kirja panevad. Nii et kui mõned seda maad nii kangesti tahavad — Honja ütles siin õigesti —, istugu siis nende kõrvale, kes on juba kirjas. Ka teie jaoks antakse siis maad! Meie ei peta! Jaotame omavahel nagu kõige paremas perekonnas! Tee on igamehele lahti! Kutsume, võib öelda, kõiki, kes on vaesuses virelnud ja virelevad täna!» Ise rahul sellega, et oli nii sõbralikul toonil alustanud, rääkis ta lahkelt ja leebivalt: «Siis saaks algusest peale uut moodi planeerida! Poleks pärast ümber teha!... Pange nimed kolhoosikirja — ja hommepäev lisatakse ka teie jagu maad kolhoosi külge. Kõige paremat maad... Andrei» — ta noogutas Punase Andrei poole — «on juba otsustanud. Andis avalduse sisse. Nii et ehk tahab mõni veel? Kes võtab eeskuju?»

Pisut kühmus nagu alati, justkui tunneks piinlikkust, et ta nii suur ja kohmakas on, vaatas ta lahkel pilgul toas ringi, ootas kõige parema usuga. Keegi ei tõusnud, silmad pöörati ära, ei tahetud talle otsa vaadata. Mõned keerasid pläru, kerkis suitsu. Naiste seast hüüdis keegi, et egas praegu kolhoosiminemisest jutt ole.

Mikanori olemine muutus korrapealt: heatahtlik ilme oli kadunud, armiline, peaaegu kulmukarvadeta nägu süngestus, tõmbus valjuks.

«Ah ei taha või?» ütles ta jäiselt, kättemaksuhimuliselt. «Kui ei taha, siis ärge lõuake!»

Pärast teda rääkis Honja. Seistes poiste ja vanemate meeste keskel, samal kohal, kus ta oli, ütles ta, et Mikanoril on õigus: kui keegi head maad tahab, mis ta's ootab! Võtame kõik vastu! Siis saab igaüks oma jao maad! Lõpetanud, vaatas Honja trotsivalt Jüsku-Ignati poole.

Pikalt ja targalt rääkis Punane Andrei. Ta selgitas maakorralduse tähtsust, kolhooside tähtsust, seda, mispoolest kolhoosid üksikmaapidamisest paremad on, kutsus üles «tunnetama» käesolevat silmapilku, võtma

temast, Andreist, eeskuju. Oma igava kõnega tüütas ta kõik ära, lõpuks aga läks jutuga hoopis metsa.

Keegi oma nime kirja ei pannud. Tõusis ainult segane jutusuma. Niimoodi sumisedes mindigi laiali.

3

Veel kaua sumises Kurani küla sel ööl. Pärast koosolekut seisti salguti aedades ja majade juures, suitsetati, seletati. Ei saanud kõike südamelt ära rääkimata koju minna. Trobimikke oli mitmesuguseid ja rääkimisigi kõiki laadi: elevalt murelikke, rahumeelseid, peaaegu ükskõikseid, ärevaid; sekka kuuldus hädaldamist, vihahääli, ähvardusi ja needmisi Gailise, Mikanori ning teiste aadressil.

Aedadest ja õuepealsetelt läks jutuvada laiali taredesse. Koos mudilastega pikali lavitsal, arutasid asja Jängad: eit oli elevust täis, et mismoodi see asi küll peaks minema, vanamees itsitas koosolekule mõeldes: kus ikka Jüsku-Ignat oli vehkalis, kus ikka Känd sisistas ja pritsis sülge. Volga ja Hvjodar pidasid peremehelikult aru, mis külvid võiks selle maa peale teha ja kui palju võiks sealt saada. Dametsiku eit, kes Mikanori, vanamehe ja maamõõtja jaoks hilise õhtulise lauale pani, ei saanud sealjuures pojale ütlemata jätta, et ei maksa liiga kibedalt inimeste sisse käia, ajagu parem heaga läbi. Jüsku-Ignat pahvis pimedas toas suitsu ja vandus kõige viimaste sõnadega kogu seda värki, ähvardas, ei pannud tähele naist, kes katsus teda vaigistada ja manitses, et ärgu kõike nii südamesse võtku. Ja ärgu karaku ninna Mikanorile ning asjameestele, sest siis võib väga räbalasti minna: praegusel ajal ole parem ettevaatlik. Ka Hadoska hakkas ema nõusse, aga isa käratas temalegi, et pidagu lõuad ja ärgu toppigu nina sinna, kuhu tarvis pole. Ka Glušak ei saanud und. Javhimist õuel lahku läinud, koperdas ta veel hulk aega laudas ning saraja all, aga viha ei andnud kuidagi järele, süda ei rahunenud. Sattus veel nagu kiuste koer jalgu ja sai nii vihase obaduse, et pani päris vinguma. Riidest lahti võtnud, vähkres ta veel kaua pimedas asemel ning sülitas: mida rohkem ta sellele

mõtles, mis seal räägiti, seda rohkem kõrvetas ränga õnnetuse eelteadmine. Raipenahad, koorealused tõugud — mis tegu see peab olema! Vähe sellest, et maksud, vähe sellest, et kõri tõmmatakse kinni, pitsitatakse külakunormidega! Nüüd see kah veel: tullakse maad ära võtma, mis sinu oma on! Tehakse puupaljaks, kistakse juurtega välja! . . . Täitmatu röövlikari, panevad või elusalt nahka! . . . Jõuetust raevust oleks ta valju häälega kisendanud: «Põrgusse! Käige põrgusse, maad ei saa! Põrgusse oma kolhoosiga! Et te kõik kärvaksite! . . .»

Vassil polnud sugugi endaga rahul. See tunne tekkis juba siis, kui ta lahkus Jüsku-Ignatist, kes vandus iseennast ja teda, Vassilit, et nad koosolekul olid molutanud, ei tõusnud püsti ega ütelnud, nii nagu asi väärt. Ignat ajas Vassili meeled ärevile veel sellega, et ta kinnitas: homme ta niisama lihtsalt ei jäta, ähvardagu siis Gailis või Mikanor kui palju tahes! Kui niimoodi ikka ja jälle taganeda, oled varsti päris paljas! See mõte vaevas Vassilit kogu aeg, kui ta kuulis ätti ahju peal köhivat ning Manjat vihastama panevalt norskavat — ise paks nagu lasumik, oleks tal kübekestki muret selle pärast, mis Vassilil südame peal on. Tuline õigus oli Ignatil, sõitles Vassil iseennast: ei ütelnud ta koosolekul, nagu asi väärt, ainult karjus, kui kõik teised lärmasid, aga kui nad vakka jäid, oli sul endalgi suu kinni. Lõid vedelaks, ei astunud iseenda eest kõva sõnaga välja, oma ainsa mõistliku maalapikese eest, mis nii suure tegemisega kätte saadud ja mille peal on kõik su lootused! Sellest sa ju eladki! Vahel viha möödus ja siis ta mõtles järele ning kaalutles. Sellistel puhkudel haarasid Vassilit kahtlused, hirm, meeleheide: kaine mõistus ütles talle, et võitle oma maa eest mis sa võitled, aga pole sest ilmselt mingit abi. Ei päästa sa midagi. Pole see Mikanor ja põikpea lätlane seda verd mehi, pealegi ei paista asjade käik seda moodigi, et sa oma tahtmist saada võiksid. Pole neist lootagi, et nad järele annaksid, ja liiatigi on seadus ja võim nende poolt, oma kolhooside poolt! Meeleheites vandus ta veelgi hullemini Mikanori: eks see rõugearmiline rajakas ole ju kõige rohkem hoolt kandnud, et

Vassilit oma maa pealt lahti kangutada! Tema ainukese maalapi pealt, mis nii suure tegemisega saadud, mis on ta ainukene toitja! . . .

Hästi mäletas ta, mis tulise kadedusega oli ta omal ajal vaadanud nende peale, kelle maa saueaukude juures oli, kuidas ta oli elu ja surma peale kakelnud Känd-Javhimiga, kui ägedalt oli ta vihatud külakurnajaid neednud, et see maa põleks nende jalge all, mis rõõmu oli ta tundnud, kui neile aasta-aastalt kõvemad maksud ja kulakunormid peale pandi, mis suur elevus oli tekkinud eelaimusest, et varsti, üsnagi varsti lõpeb nende laiutamine seal ammuihaldatud, armastatud maal saueaukude juures. Ja kui saaks veel Kännu põllust natuke, oli ta vahel südamepakitsusega unistanud — kas või ühe tiinu, pool tiinugi! Siis poleks elul enam vigagi! . . . Aga säh sulle — kõik lendab uperkuuti! Jäävad ilma mõlemad — Känd ja tema ise kah! Nagu kiuste, nagu pilkeks!

Ei saanud ta sel ööl peaaegu silmatäitki und. Oli alles pime, aga juba pani ta end riidesse — tasahilju, et keegi ei ärkaks, vaadates mitu korda lavitsa poole, kus magas ema Valodzkaga. Siis tõmbas viisud jalga ja hiilis välistrepile. Hommik polnud kaugel, paistis vihmale seadvat. Teispoolt tänavat, soo pealt, noolis vastu nägu rõsket tuult. «Iga päev sajud, kõle ilm . . .» tegi ta harjumusliku tähelepaneku, olles üsna ükskõikne. «Lumest ega külmast ei märkigi . . . Nagu ei tulekski talvet . . .» Roidunult ja tusaselt tõlssis ta lauta hobust vaatama. Heitis pilgu pimedasse kuuti, kus lambad ergalt end liigutasid. Seejärel koipas saraja alla, teadmata, mida peale hakata. Jäi seisma, peas mõte nagu kivi: kui õige läheks rehalasse, rabaks viimase vilja ära? Paneks laterna põlema, võtaks kandeposti näsalt pinda? . . . Aga polnud tuju . . . Maja — uue maja kallal tahaks paljugi teha. Vaatas sinnapoole: ehitus seisis pimedas nagu must tondiloss, vaevalt võis seletada nõumpuid sünge pilvise taeva tagapõhjal . . . Sinnagi polnud tuju minna . . . Ka mitte vanasse majja — et heita lavitsale, magada . . .

Ükskõik millest ta mõtles, ükskõik kuhu ta vaatas — ikka ei kadunud masendav eelteadmine, et ähvardab oht, et varsti antakse hoop. Mismoodi sa siin põõnutad

rahumeeli lavitsal või teed õuel ja laudas igiharilikke, täna küll vastumeelsetena tunduvaid argitoimetusi, kui üsna varsti on oodata midagi äärmiselt tähtsat, teadmatuse poolest kurjakuulutavat? Pealegi ähvardab see oht varsti kõige tähtsamat, millel püsib kõik siin ilmas, kogu majapidamine, millest sa leiba saad? Seda ära tundes pidi Vassil imestama, et kõik ta ümber on niisamuti nagu eile ja tunaeilegi, täitsa endine, et küla magab, nagu poleks midagi juhtunud ega saaksi juhtuda. See paistis üpriski imelik, ta ei uskunud, et Kurani õuedel saab valitseda nii sügav rahu: pole võimalik, et ikka magatakse, see on vale, see ainult paistab nii. Kõrva teritades kuulatas ta umbset niisket vaikust, tabas siiski rahutuid hääli, rõõmustas: ei magata! Ahaa, kuskil nägises värav, vist Tšarnuškate pool — nii et neilgi pole und . . . Sealtpere rahval pole küll suuremat muretseda tarvis: neil pole saueaukude juures midagi. Vahest ehk siis sugulaste, Kändude pärast: muretsemisest rääkimata — need peaksid ju nüüd juukseidki peast katkuma. Mõteldes Kändude peale, ei tundnud ta siiski kahjurõõmu, ehkki oli täide läinud see, millest ta oli kunagi nii suure ootusega ja palavalt unistanud; lisaks isiklikule kibedale murele tekkis piinlik, süüdlaslik mõte Hannast. Tõukas ta ära, ei aidanud teda hädast välja, jättis ta üksinda — ikka selle maa pärast, põllulapi pärast, mis nüüd ära võetakse. Kogu oma elu on ta tuksi pannud selle maa pärast — ja nüüd läheb see minema . . .

Veel ühes kohas nägises värav, kolksatas haak. Kuskil kaugemal kääksus kaevuvaldas — Kändude maja pool, kus on Hanna. Mine tea, löödi tedagi maast lahti, võib-olla vinnab ta praegu vett. Hanna — igavesti jääb ta Vassiliga, jääb tema südamesse, kus ennegi on kõik pahupidi, aga Hanna peale mõteldes seda rohkem. «Aitab juba!» vaigistas ta ennast, otsekui kurjustades iseendaga keelatud vilja pärast. «Olid ajad, aga nüüd pole! Pole sa naisevõtja! Mõtle parem oma tegemiste peale! . . .» Kuid mõte «tegemiste peale» ahistas südant: võetakse ära, läheb minema! . . .

Polegi enam nii vara, aga täitsa pime. Kui lähekski kuskile, poleks sest kasu mingisugust. Midagi ei näeks niikuinii. Aga nõnda siin lorutada on kah rumal, kui

rinnus vaevab ja närib. Süda valutas, otse põles sees, kui ta mõtles oma maale, põllusiilule saueaukude juures, mida täna tahetakse ära võtta; aga ühtlasi tundis ta selle vastupandamatut, nukkervalusat kutset — tema maa, tema murelaps. Vassil katsus end tagasi hoida, ta mõistis, et pole mingit mõtet sinna minna, veelgi rohkem ennast üles ärritada. Ning ta leidiski ettekäände: vara veel, pime ka. Ent mõistusest hoolimata kutsus süda teda vastupandamatu jõuga sinna, kutsus nagu haige hobuse juurde, nagu kalli olevuse juurde, kes hädas on, — et viimset korda teda näha, olgugi see nii valus, täita südame käsku, millest üle ei saa. Et kahekesi südant valutada.

Vööruses kolksatas ukselink, Vassil tõmbus lauda varju: keegi tuli välja, pimedas paistis ähmane valge kogu... Kõhiti kähedalt, peenikese häälega. «Ätt...» Uniselt, kobamisi astus vanamees trepilt alla, läks, viisupaelad loha järel, pistandi äärde. Seisis natuke aega pistandi ääres, köötsis siis uniselt trepile tagasi. Jälle kolksatas ukselink... «Varsti ajab emagi end jalule...» mõtles Vassil närviliselt. Ajab end jalule, näeb, et teda ei ole, hakkab otsima. Ei saa teistest lahti... No läki.

Ta läks õuest lauda taha aeda, sealt läbi rehala juurde, avas väriku ja jõudis rehalatagusele teele. Tuttavad rehalad hämutasid vaikuses nagu endassetõmbunult, väravad kinni, ka aiaväravad olid suletud. Ei ühtegi pindasopsu kuskil... Seal ta ongi, samuti hääletu, pimedusse mattunud. Tšarnuška rehala — Hanna rehala, mille räästa all oli omal ajal mõnedki korrad seistud teineteise embuses. Siin rehala, aga seal pirnipuud — tumedad pirnipuud, kus kunagi oli rõõm ees oodanud... Hanna, Hanna...

Tšarnuška rehalast edasi tuleb juba ühetasane lagendik — põllud. Siin tundus pisut valgem, tee paistis rohkem silma. Ta ei vaadanud tee peale, tal polnud tarviski vaadata: võiks isegi kottpime olla, ta võiks silmitugi olla, aga siin oskaks ta käia täitsa vabalt. Tema igapäine tee, viimse kui lohuni, viimse kui kivikeseni tuntud. Lõpmata palju oli seda teed käidud — küll hommikul, küll päeva ajal, küll enne koitu nagu nüüdki — suvel palavaga ja talvel pakasega, rubjates

paljajalu läbi rohu ja vajudes sügavale lumehangedesse, aga ammu-ammu polnud tal siit läbi minnes nii suurt hingevalu. Ammu-ammu polnud tal süda nii raske — sellest õhtust peale, kui ta kuulis, et käidud kosjas, et Hanna müüdud viinapudeli eest ära, et Hanna polegi tema, vaid Kännu oma. Ka siis oli süda nagu tuld täis, ja nüüd samuti. Nagu tookord, on ka nüüd tuju lihtsalt niisugune, et elutahtmisegi võtab ära. Ei vaataks kah enam millegi peale.

Rõske tuul oli siin tugevam ja tungis kergesti paklasest särgist läbi, ihul hakkas nii külm, et lõdisema võttis. Vassil tõmbas õlgadele visatud pikk-kuue üllé, pani nööbid kinni ja lisas sammu. Peal hakkas külm: alles nüüd märkas ta, et oli mütsi koju jätnud...

Korraga paistis talle, et eespool nagu läheb keegi. Vassil pani käigule lisa, vaatas terasemalt: eemalt oli näha kellegi ähmast kogu. See läks samasse külge kuhu temagi. Vassil pidurdas sammu, astus tasakesi, tunnistas minejat eemalt ja katsus huvitatult ära arvata, kes see võiks olla. Vähe aega meest jälginud, arvas ta, et küllap Jüsku-Ignat. Pimedas küll ei seletanud hästi, aga paistis täitsa Ignati moodi. Rõõm läbis südant, ehkki ta polnud veel päris kindel: nii väga oleks tahtnud, et see oleks just Ignat — ja ta kinnitas iseendale: muidugi Ignat — kes siis veel võiks nõnda hingpakil olla kui mitte Ignat. Ja Vassil tõttas järele.

Teine kuulis, et tullakse, ja seisatas. Vassil tahtis juba omamehelikult juttu teha, kui talle vastu kähistati:

«Kes siin veel kondab südaöösi?»

Vassil päris võpatas ehmatusest, nagu oleks järsku kuulnud nõelussi sisinat. Känd! Vana Känd!... Ta jäi seisma nagu post. Vähe aega seisid nad mõlemad. Ka Glušak ei astunud lähemale, silmitses teda uurivalt. Ei tundnud ära... Vassil liikus kohalt esimesena, vaikides astus ta kiiresti vanamehe poole. Mööda rutates nägi ta, et see teda ainiti vahib. Ühtki sõna lausumata jättis ta teise seljataha.

Nähtavasti tundis Känd ta viimaks ära, seisis veel natuke ja köntsis vaikides järele. Vassil astus kiiresti, tundis, et vanamees iga sammuga kaugemale jääb. Ent kogu aeg — kui Känd oli ligidal, samuti siis, kui ta

aina enam maha jäi — tundis Vassil teda enda järel, kõrv püüdis tabada vähimat kui kõbinat sealtpoolt. Kännust möödaruttamisel oli tal tekkinud mingi eriline tundeerksus, mistõttu tuli kuidagi imeselgesti meelde omaaegne lööming. Vassil nagu tundis nüüdki, kui kõvasti see vana tõhk, endal nägu hädine peas, tookord tema kaela väänas, et oma Javhimi-raiska aidata. Nii selgesti mäletas ta ammu möödunud ülekohut, jälle tõusis viha: vana rebane, tookord ta sai oma maa päästa, ühtki jalatäit head maad ei läinud kaduma. Kõik jäi saueaukude juures nii, nagu oli. Aga tema, Vassil, sai pisikese tükikese, ainult et oleks juurdelõiget antud, näidati, ütle kohe ära, pikka nina! . . . Õela rõõmuga mõtles ta: tookord pääsesid, aga nüüd ei pääse sa enam. Ära võetakse, ja pole seal juttu enam poolest tiinust või mis — läheb kõik. Lõpp tema laiutamisel saueaukude juures! . . . Ent ühtlasi tundis ta kahjurõõmu hulka kainet kahtlust: pääseb või ei pääse — ei see ole veel kindel ühtigi. Mine tea, ehk pääsebki — sellest raisast võib kõike oodata. See raisk vingerdab välja sealtki, kust mõni teine ärgu mõtelgugi. Ja leiab eestkostmist, mis igasuguste seaduste vastu . . . Aga tema, Vassil, jääb igal pool kaitseta, olgu pealegi, et ka seadus on temasuguste verivaeste poolt. Kui hakata mõtlema, pole sul kellegi peale loota. Ole aga ise mees. Kuid mida tema suudab teha — üksinda, rumal Kurani viisuvillem. Läheks kah Juravitšõsse, aga mis sa seal tead rääkida või olla. Ei saa sõnagi suust, mis siis veel kellegi palvele minemisest . . . Lõpmata üksikuna tundis end Vassil — millegipärast oli üksildustunne ikka kõige suurem siis, kui asjad halvaks läksid.

Seal kaugemal peab olema puudekährik — haavad ja männid. Saueaugud. Ja ongi tema põllusiil. Pime, midagi ei näe, aga Vassil tunneks oma jao ära tuhandete teiste seast. Pimedas oli oras vaevalt nähtav, aga tema nägi. Ta libistas pilgu selle ühest otsast teise; mis polnud silmale näha, seda teadis ta mälu järgi. Ta nägi põldu tervikuna. Nagu siin iga kord, tundis ta sooja heldimust. Ses heldimuses meenus talle, kuidas ta oli astunud adra taga, kuidas külvanud, kuidas vili oli võrsunud juba mitmel suvel. Kuid nõnda oli see ainult

silmapilguks, rõõmuka heldimuse tõttu tundus valuahistus seda teravam. Ta läks edasi, astudes pimedas mööda vagu, mõtiskledes, kuidas see üsna hiljuti sai sisse aetud. Tuli meelde — nii selgesti, nagu oleks see olnud just praegu, kuidas tuli Mikanor, kargas vankrilt maha, seisis tal ees, oodates, millal künnijärg sinna jõuab. Ja siis ähvardas. «Ei tohi külida! . . . Raiskad muidu seemet! . . .» tulid meelde ta sõnad . . . Ähvardas — ja viiski oma ähvarduse täide. Meel läks kibedaks, meelekibedusega tõusis viha. Ei tohi külida! Oma põld, aga ei tohi külida! Oma maa, aga ei tohi teha, nagu tahad! . . . Ja nüüd taga paremaks: lihtsalt anna oma maa käest ära! Tahad või ei taha, aga anna ära! Ja et keegi küsikski! Anna aga lihtsalt ära — ja jutt otsas! . . . Hakkad vastu — võetakse väevõimuga! Võetakse ära, ja loril lõpp — pillitama sind ei hakata! Nendel on võim, seadus nende poolt! Küll seadus välja otsitakse, kui neil tarvis on! . . . Teevad kõik, mis tahavad! Ja tuleb välja, et — kõik veel seaduslikult! . . .

Ikka teravamalt tungis rõske külm kontidesse. «Märg ja kõle. Aga lund ei kuskil . . .» Tekkis harjumuspärane tunne: «Annaks jumal, et kohe külma ei teeks. Palja maa peale! . . .» Ent samas tuli meelde, et asjad on muutunud; ta mõtles tõsiselt ja valuga: enam pole sul tarvis selle pärast muretseda. Kuid siiski hingitses veel pisike lootusesäde — võib-olla sellepärast, et nii raske, peaaegu võimatu oli sellega leppida, et liisk on juba langenud ja muuta enam midagi ei saa, samuti loomupärase, eluraskustega harjunud kangekaelsuse tõttu. Viisa lootus võimatusse polnud temas veel kustunud, see rippus nagu imepeenikese väreleva niidikese otsas. Ses lootuses tekkis tal mõte: «Oleks pidanud ütlema, et küli juba tehtud! Et rukkioras juba ülal! . . . Ei saa ju sihukest asja olla, et külipõld ära võetakse! Oleks pidanud nõudma, et olgu esialgu vana viisi; aga pärast, mine tea, ehk jäetaksegi . . . Oleks nõnda rääkinud, et olgu esialgu vana viisi! Pärast muidugi nad uuesti ei hakkaks! . . . Oleks pidanud ütlema, et küli tehtud! . . .» Järsku sai ta iseenda peale vihaseks: «Tehtud või tegemata! Nemad sellest hoolivad! Neile üks kama kõik — tehtud või tegemata! Neil midagi sinu seemnest või sinu töövaevast!»

Meenus, kuidas ta oli siinsamas seisnud, sedasama orast vaadanud ning pead murdnud, kuidas jääb Hannaga. Tookord ta mõtles, valutas südant — ja jõudis otsusele. See oras ja see põld aitasid tookord otsusele jõuda. Aga säh sulle — mis sa sellest said! Tahtsid maad endale jätta! Elu teeb ju nagu kurja nalja sinu arvel! . . . «Aga kui tõestigi jätaks kõik sinnapaika — et käigu kus kurivaim!» tuli Vassilile jälle see kunagine mõte. «Jätaks sinnapaika, ja — Hannaga minema! . . . Kuhu jalad viivad! . . .» Mõneks ajaks tekkis tal väga toimekas ja kerge tunne, nagu oleksid mingid köidikud katki rebenenud, nagu oleks kõik maha varisenud, mis teda ahistas ja piinas. Korraga tundis ta end vabana, õnn ja muredest-vaevadest pääsemine polnudki nagu enam kättesaamatu unistus, vaid tegelikkus: tule ja maitse seda elu, mida oled igatsenud. Aga kergendustunne oli veel üürikesem kui enne — sealsamas mattis teda ikka seesama ülesaamatu valus mure: kuskohta sa lähed, mis südamega jätad kõik sinnapaika, kui see sind kinni hoiab! Su elu on ju sellele pühendatud! . . . Veel tugevamini hakkas seejärel närima hirm: «Kuidas nüüd ometi jääb selle maaga? Kas siis tõesti on kõik läbi? . . .»

Pimedus oli väheke hõrenenud ja Vassil nägi kedagi enda poole tulevat. Kui tulija lähemale jõudis, selgus, et see oli Ignat. Pikk-kuub üll, must lambanahka karbus peas.

«Jüsku kah süda ei andnud rahu,» rääkis ta rutakalt, endal hea meel. «Hüppasin teilt läbi, küsisin eidelt, et kus. Ütles, ju ta läks kuhugi. Juba siis, kui kõik magasid — niimoodi ütles. Arvasingi siis, et kuskohta hea peremees nihukesel päeval ikka läheb. Nii et tulin ka . . .»

Vassil vaikis mornilt.

«Ära sa mitte anna,» jätkas Ignat niisama ruttu ja ägedalt, nähes, et Vassilgi on rahutu. «Ära anna! Ära lase oma põllu pealegi! Mina jüsku ütlen sedamoodi: mitte ei anna! Ja ei lase!»

«Nemad sellest küsivad!» sõnas Vassil tasakaalukalt, pilkava tooniga.

«Ei anna! Mitte ei anna, ja loril lõpp!» läks Ignat veelgi vihasemaks. Tammus närviliselt edasi-tagasi, õlad tõmbusid ettepoole vimmakile. Kogu kehast pingul, täis

otsustavust, julgust, kõigeks valmis: «Virutan vastu tatti! Igaüks saab, kes tuleb! . . .»

«Niimoodi oled varsti soolaputkas,» ütles Vassil end rahule sundides, otsekui vanem nooremale.

«Üks ta mats kõik!» Ignat karjus seda veel ägedamalt, hääles mingi tige kriisk. «Läpatan igaühele vastu molu, kes tuleb! Ja sellele Dametsiku värdjale kõige ennem! Tema on kõige suurem süüdlane! Kui tema poleks hakanud, oleks hoopis teised lood!»

Vassil ei ütelnud midagi: polnud tuju rääkida. Küllalt pahutsenud ja äherdanud, jäi Ignat samuti vait. Maha jahtumata, tige, tahtis ta juba minema hakata, aga paar sammu eemal peatus järsult ja ütles veel kord:

«Ära anna! Ära lase oma maa peale! . . .»

Pärast seda suurenes Vassili rahutus veelgi, aga ühtlasi oli nagu pisut kergem: ei paistnudki asjad nii lootusetud olevat. Julgusega, millest äsja polnud märkigi, mõtles ta: «Ei tohi anda jah, täitsa õige jutt! Kui tulevad ära võtma — rinnaga ette ja ütelda: «Ei anna!» Ja ei lase tulla — mitte varbaotsa ei tõsta nad mu jao peale! Jalad kõvasti maha ja — ei lase! . . . Viivad miilitsasse — las viivad! Üks ta kama — kui see maa ära võetakse, mis elugi siis enam! . . . Annavad kohtusse — las annavad! . . .» Siit läksid mõtted teise suunda: «Küllap on nendegi üle kohus. Kuidas siis muidu, peab olema. Mis lugu see's olgu: tullakse ja võetakse, nagu poleks asigi!» Ja jälle mõtles ta, nüüd juba kaljukindlalt: «Ei anna! Saagu mis saab! . . .»

Pisitasa läks valgeks. Üha rohkem põldu vabanes pimeduskattest, üha kaugemalt ja selgemalt sai nähtavaks mets. Hästi paistis juba vana Glušaki krönksus kogu: jälle tõi see meelde löömingu Javhimiga, Hanna õnnetu elu, tekkis näriv tunne, et elu on lootusetult ummikus. Kaugemal seisis salkkond mehi, kes omavahel millegi üle aru pidasid ja suitsetasid. Nende seas paistis olevat ka Ignat.

Vassil tahtis juba nende juurde minna, kuid nägi, et keegi pöördub tee pealt üle põllu, tuleb joonelt siiapoole. Paistab nagu naisterahvas. Ema! No muidugi, oskaks see kah kuskil vakka olla — muudkui ajab ennast järele, kui ennegi meel hapumast hapu.

«Ja mina juba mõtlesin, et kus ta on,» alustas eit muretul moel, nagu poleks tal millestki aimu. Justkui oleks juhuse kombel siia sattunud. «Kadunud nagu vits vette! . . .»

Vassil pööras pahaselt silmad ära.

«Lähme parem, võtame kehakinnitust . . .» rääkis ta meelitavalt, julgust kokku võttes. «Kardulad lähvad külmaks . . . Alati külm toit ja . . .»

Kah oskas tulla suure murega: kardulad lähvad külmaks! Toonist ja kaastundlikust silmavaatest sai Vassil aru, et ema teab kõik, aga varjab oma rahutust. Kavaldab. Teeskleb. Ja see tegi veel tigedamaks.

«Mis sa ikka muretsed,» nägi ema teda nagu läbi. «Sul elatud enne seda, kuidagi ajame läbi ka nüüd . . .»

«Äh!» tegi Vassil sallimatu liigutuse.

«Ajame läbi . . .» Samas ema toon muutus, ta oli äkki nagu toimekam ja asjalikum. «Ja kui mõtelda, mis sa siin muidu töllutad. Asjamehed veel külas. Mikanor magab alles.»

Vastumeelselt hakkas Vassil tölssides minema: jätaks ainult rahule, paha tema kavaldamist kuulata. Niikuinii siia jääda ei lasta.

4

Hommik söödud, kõpitses Vassil niisama saraja all, endal aga ei jäänud midagi nägemata, mis Mikanori õuel ja tänaval sünnib. Lahmakalt, pikk-kuue hõlmad laiali ja soni kuklas, ilmus platsi Honja, tõmbas lahti Mikanori maja ukse, justkui oleks siin ta oma kodu; pooljoostes sibas trepist üles aukliku võidunud kasukaga Jänga; tähtsalt, mütsinoka läikides läks sisse Punane Andrei, seljas must poejope; vaikselt avas ukse Kübarik, kuna kõige viimane, kes kadus vöörusse, oli tasane, mõtliku ilmega Tšarnuška. Kord käis Mikanor väljas, aga läks jälle tuppa; maamõõtjat polnud näha, kuid Vassil teadis, et ka tema seal on. Tükk aega hiljem — hommikusöök oli ammugi söödud — tuli Alešnikist vankriga vali ja punktipealne Gailis, temaga oli kaasas veel keegi keskealine linnamoodi riides mees. Gailis sidus hobuse Mikanori pistandi külge ja mõlemad läksid Mikanori saatel, kes oli neile vastu tõtanud, samuti majja.

Sedamööda kuidas komisjonimehed Mikanori juurde kokku tulid, kasvas Vassili ärevus. Kõige suuremaks, otse talumatuks läks see siis, kui jõudis kohale Gailis ja läks Mikanori majja. Nagu kivi oli südamel, kui ta mõtles sellele, mida seal sees räägitakse ja mis neil teoksil on. Ta märkas teistes õuedes vahtijaid ning ootajaid. Oli näha, et kogu küla on sellest kihevil, mis nüüd peab algama, ja südamepakitsus aina suurenes. Ja neetud kombel polnud öisest ettevõtlikust meeleolust enam jälgegi, jõud ihuliikmetest oli täitsa kadunud. Hakkas hirm, nii et lihtsalt häbi . . .

Veelgi enam valutas süda, kui ta nägi, et nad toast välja tulid, kaasas mingid riistapuud, pikk lapiline latt, kimp raudtikke ja lindirull. Ka Dametsik oma eidega seadis põllule minema. Dametsiku käitumine oli sundimatu ja kindel, eit aga paistis kartlik, süüdlase moega. Peale tema oli ilme kõigil toimekas ja asjalik. Asjalik oli juttki, niipalju kui siia kostis.

Kuuldes seda jutukõminat, tulid inimesed lähematele tareesistele ja tänavale, vahtisid seal trobikonniti, jälgisid tähtsaid ettevalmistusi. Emagi ei mallanud toas istuda, tema järel tuli ka vanaätt, tatsamisi venis trepist alla Manja. Jäädi aia äärde, vahiti tänavale. Ätt imes piipu ja köhis raginal.

Ema vaatas aeg-ajalt siia-sinna, endal tehtud üksköikne, muretu ilme. Nõnda muretult tuli ta Vassili juurde, hakkas jälle, nagu lapsega:

«Egas midagi katki ole. Sai elatud enne, ajame läbi ka ilma selleta . . . Ja kui mõtelda, et midagi ikka antakse ka . . .» Ta märkas poja pahast õlaliigutust ja proovis kavalalt teisest otsast: «Võiks ju ka paluda — Dametsiku eite või Mikanori ennast . . . Et sealt, kust antakse, saaks parema . . .»

Muud ei mõista kui kallal närida! Vassil pööras selja, näitas, et ta kuuldagi ei taha. Tigedalt altkulmu põrnitses ta, kuidas nad hakkasid põllule minema, ühed vankril, teised jala, õueaedade veerest läbi.

Natuke aega lonkis ta lauda ees, siis läks rehala juurde. Kohmitses ka siin üht-teist, isegi teadmata, mida teeb. Kuidagi ei suutnud ta maha suruda ääretut

rahutust, vihastavat nõrkust, mida ikka veel olid täis kõik ihuliikmed. Vaatas altkulmu ringi ja nägi siin-seal rehalaesistel mehi salguti koos, kes murelikult juttu ajasid. Mõned läksid saueaukude poole — elevil, uudishimulikena, süngeina, tema aga koogutas ikka veel siin, ikka polnud ta kindlal otsusel ega selgusel, ei saanud jagu argusest. Jälle kumisesid kõrvus lätlase ähvardavad sõnad koosolekul, ja need panid kõige rohkem kartma: eks teatud ju, et lätlane tühje sõnu ei tee. Gailise kõne tõi meelde Juravitšõ vangikambri, Juravitšõ Zubrõtši ähvarduse: «Võime veel kord sidima panna!» Ei vaikinud, ikka oli peas ema hädaldamine. Ent siiski oli maa tal südame küljes, otsekui hüüdis teda appi; kogu aeg ta otsekui tundis iseendas, kuidas veereb praegu vanker saueaukude poole, et varsti hakkab asi pihta. Et lähedal, nii lähedal on silmapilk, mis otsustab kõik. Et ei tohi istuda ega viivitada.

Ta pani reha ära, mida ta ei tea miks käes hoidis, ja hakkas raskel sammul rehala juurest minema. Nagu midagi kauget märkas ta, et oli hakanud vihma tibutama, märkas ja unustas sealsamas. Kohe rehalate taga nägi ta, kus juba vanker on. Vanker ligines saueaukudele. Ta oli haava- ja männikähriku juures, siis keeras põllule, kadus mõneks ajaks puude taha.

Põllul nähti mehi-naisi mitmel pool trobikonniti seismas; Vassil läks sinna, kus oli Ignat veel mõnede meestega. Kohe torkas talle silma, et meeste tuju enamasti polnudki väga sõjakas: peale Ignati oli ainult kahel siin natuke põldu, aga need kakski ei paistnud mures olevat või ei näidanud seda välja. Justkui oleksid käega löönud — tehku mis tahavad. Ainult Ignatis nägi Vassil oma mõtteliitlast. Siiski ei läinud nad Ignatiga siit ära: imelik küll, nende seas oli isegi veidike rahulikum ja julgem tunne. Vaikselt kerkis ebalev küsimus: mis siis, kui tõestigi järele anda? Tehku mis tahavad? Kuid ta tõrjus selle mõtte eemale.

Nad nägid, et vanker oli saueaukude taga põllu viimases sopis seisma jäänud, kuna maamõõtja hakkas koormat lahti harutama. Seadis kolmjala üles, sättis mingi asja sinna külge; keegi meestest ütles, et seal on nihuke kiiker, mis näitab, mismoodi mõõta. Võõras, kes oli tulnud Gailisega, hakkas piki põlluveert mööda

metsaserva edasi minema, kandes pikka latti; sama mees ütles, et seda kutsutavat l o o d l a t i k s. Tüki maa tagant jäi võõras seisma ja seadis lati enese ette, kuna maamõõtja küürutas oma kaadervärgi taha ja hakkas läbi «kiikri» sihtima. Veel kaks meest — oli näha, et Honja ja Kübarik — vedasid linti. Nende järel liikus Tšarnuška tikupuntraga. Honja juures ta seisatas ja torkas üksteise järel tikke maha. Lätlane ja Mikanor käisid vahel nende juures, suuremalt jaolt aga seisid maamõõtja selja taga . . .

Kui hakati lähenema Ignati põllujaole, liikus Ignat, ise ette kööts akil, sahmides neile vastu. Ta läks üle põllu ning jäi seisma sinnapoole äärde, kus mõõdeti. Mõõtjad olid lähedal, aga polnud veel päris tema juures — Ignat seisis väheke ja ootas. Võõras, vöödiline latt õlal, tahtis temast mööda minna, aga Ignat käratas midagi ja ta peatus. Vaatas sinnapoole, kus oli maamõõtja. Seal oli kolmjalg juba kokku pandud ja vankrile tõstetud, sõideti üle põllu latimehele järele. Pisut eemal nad peatusid ja hakkasid uuesti kolmjalga üles sättima. Esimestena märkasid Honja ja Kübarik, et võõral latikandjal on midagi juhtunud. Nad katkestasid mõõtmise ja ruttasid tema juurde. Ka Mikanor ja Gailis märkasid seda, nemadki läksid Ignati ja tema ümber kokkujooksnud meeste juurde. Oli näha, et seal puhkes sõnavahetus. Ignatil kästi eest ära minna, aga see hakkas vastu, tõukas lati kõrvale, karjus midagi. Korraga haaras ta lati enda kätte, kargas tagasi ja ähvardas lüüa. Kõik tõmbusid ettevaatlikult kaugemale, taganesid. Jälle hüüti talle midagi, aga tema ei hoolinud sellest. Hoidis latti löögivalmis. Siis hakkas Honja temast kaares mööda minema. Leidnud paraja silmapilgu, hüppas talle selja tagant peale, katsus teda pikali paisata. Teisedki tormasid Ignati kallale. Ta pandi maha . . .

Ikka rohkem tuli sinna kokku mehi ja naisi. Läks Vassilgi, ise kahevahel ja pinevil. Kui ta nende juurde jõudis, oli Ignat juba püsti, aga käed selja taha seotud. Ta oli näost punane, hõredad hallisegused juuksed higisele otsmikule kleepunud, metsikud silmad ekslesid siia-sinna, midagi nägemata. Kiskus käsi, rapsis õlgadega, katsus end lahti rebida.

Gailis võttis taskuraamatu ja tahtis juba midagi üles

märkima hakata. Seal aga pistis ta märkmiku järsu liigutusega uuesti tasku ja käskis vankri ligemale ajada. Kähku, osavasti keeras Jänga vankri ette, kuna Gailis ja Mikanor surusid Ignati redeli peale istuma. Teise külge redeli peale hüppas kergelt Gailis ja andis sõidukäsu. Jänga oli üks-kaks-kolm vankri eesotsas ja sangutas ohje. Kõik mahajääjad saatsid neid tükk aega vaikides pilguga. Mikanor oli esimene, kel elu sisse tuli, ta käskis tööd jätkata. Komisjonimehed hakkasid kohe laiali minema: Honja läks Kübariku ja Tšarnuškaga, kes oli hiljem teiste juurde tulnud, jälle sinna, kus lint maas oli, maamõõtja abiline aga viis lati edasi.

Külarahvas, kes oli põllult kokku jooksnud, ei läinudki enam ära, vaid vaatas üsna lähedalt lindivedajaid ning latti hoidvat meest, kõige rohkem aga Mikanori ja maamõõtjat, kes toimetas mingeid kuntskoppi asju oma riistapuu taga, mis üle lihtinimese mõistuse käis, rehkendas midagi paberi kallal, mida ta aeg-ajalt mõtlikult uuris. Vanemate inimeste hulgas sõelus ringi mitu last, kes ei tea kunas olid siia ilmunud. Läks teistega kaasa Vassilgi, kuna läheneva lootusetu ja ühtlasi vältimatu hädaohu äratundmine temas korrast enam kasvas. Haiglane, hagrane ärevus suurenes, ta viibis nagu kuuma udu sees. Pea oli jõrm, täiesti tühi; kuumlevas uimas, mis täitis pead, igritses ainult kohatu, visa uudishimu: Kübarik, Honja ja Mikanor lähenesid juba Glušakkidele, kuid seal, nende põllu serval, seisid nagu kaks piiritulpa vanatoi ning Javhim. Ta pani tähele, et Tšarnuška jäi maha, andis tikud Kübariku kätte ega läinud Glušakkide juurde. Aga enam Vassil Tšarnuškat ei näinud. Ta vaatas ainult Javhimi. Javhim seisis harkisjalu, lõug vastu rinda surutud, pea õlgadega otsekui ühte kasvanud. Ta kiskus närviliselt suitsu, paistis, et iga hetk võiks ta kallale karata. Vanamees seisis abitult, raugalikult köhmakil; ainult ligidalt võis näha, et kuivetu kortsus nägu on valjult pinevil, pilk torkavates silmades kindel ja ohuvalvas.

Teiste seltsis jõudis nende juurde ka Vassil. Kiirustades ja närviliselt tõmbas Javhim veel mõned mahvid, viskas suitsuotsa maha ning astus otsustaval sammul mõõdumeestele vastu. Viivitamatult läks tema juurde Mikanor.

Nad jäid seisma silmast silma. Koos peaaegu ripnutsi Javhimil — ta pea nagu oli veelgi tugevamini õlgadega ühte kasvanud — oli pilk nagu raud, täis ähvardust, see otsekui hoiatas, soovitas, et ärgu ikka temaga tülli tikutagu. Mikanori rõugearmiline lame nägu oli peaaegu et naerule kiskumas. Mikanor nagu hooples sellega, et ta ei karda. Oli näha, et ta väljakutsuv muie tegi Javhimi maruvihaseks. Veel hetk, ja küllap tuleb plahvatus, pöörase raevuga tormab ta Mikanori kallale. Kuid seal ruttas Javhimi juurde vanatoi, ähmi täis, sai tal veel õigel ajal kõvasti käest kinni. Võimakalt, vihaselt käratas ta:

«Javhim!»

Viimane ei vastanud sellele ühegi liigutusega. Kuid **kätt lahti ei tõmmanud.** Silmad pilukil, mõõtis ta Mikanori. Kuivad huuled maigutasid vihaselt. Ei leidnud sõnu. Kõik jälgisid neid kahte vaikides ja kohkunult.

«Liiaks palju kogud oma hinge peale,» kiristas Javhim viimaks ähvardavalt.

Otsekui pilgates teise võimetust, ütles Mikanor:

«Nii palju, kui jaksu kanda.»

Javhim hoidis end tagasi. Siis kiristas veel mingi varjatud ähvardusega:

«Julgust liiaks palju!»

«Ja miks ka mitte!» Mikanor vaikis hetke. Siis lisas niisama ähvardavalt: «Julgust on ka sinul, üks mis selge! . . .» See oli öeldud nii, nagu oleks ta hoiatanud: parem vaata ise ette.

Glušak vihastas. Ta sakutas poega tugevamini.

«Javhim!!!»

See vaatas segaselt tema poole. Oli juba valmis sõna kuulama. Kuid jäi paigale, heitis Mikanorile tulitigeda pilgu:

«Seda veel vaatame. Kellel julgust on. Mees mehe vastu.»

«Javhim!!!» käratas vanamees raevukalt. Hääle kähisedes taples ta käredalt nagu lapsega: «Ogaraks läinud! Nupust nikastanud!!! Mitte aruraasugi!»

Javhim seisis veel pilgukese liikumatult, vanamees tõmbas teda vihaselt ja järsult kättpidi, mispeale ta vastumeelselt järele andis, läks vanaga koos eemale. Kogu seda kokkupõrget jälgiti põnevusega, ärevalt,

ehmunult: kõik teadsid, et Javhimi ähvardus pidi midagi tähendama. Teati ju, et Javhim seda ei unusta, mis ta ütleb; kui on öeldud, et hoidku oma nahk, siis tuleb ka hoida. Nii mõnedki ei pidanud seda mõistlikuks, et Mikanor juhtunut nii kergelt, isegi naljana võttis. Pole mingi nali, kui Javhim ähvardab! Parem hoia silmad lahti, kui Javhim ähvardab! . . .

Kohe, kui Javhimi ja Mikanori kokkupõrge oli lahenenud, tuli Vassil inimsumma juurest ära ja loimas oma põllule. Vahel ta norgutas niisama, vahel lonkis siiasinna, kuid hagrasest uimasest ja segavast kõhedustundest ei vabanenud. Ta püüdis sinnapoole mitte vaadata, kus mehed mütsakus oma tööd tegid, ega vaadanudki peaaegu, aga nägi ja tundis kogu aeg, kuidas latikandja, lindivedajad, maamõõtja ning Mikanor korrast lähemale nihkusid. Mida ligemale nad jõudsid, seda suuremaks kasvas Vassili vastuoluline erutus — hirm, meeleheide, julgus. Ikka selgemini tundis ta: on tulemas tema tund, mõru ja möödapääsmatu tund. Teadis juba, et vaevalt ta midagi saavutab. Lõi kartma, kui ta endalt küsis: mis temaga tehakse, kui vastu hakata? Ent siiski ei saanud ta järele anda, kõigest niisama lihtsalt loobuda. Kogu ta elu oleks nagu selleks mingi kõva käsu andnud. Ja ta seadis end valmis, ootas.

Iseenda jalgu all tundmata astus ta vastu Honjale, kes lohistas linti tema põllusiilu poole. Kuidagi sai öeldud, hääl värisev ja kare:

«Siin . . . on külipõld . . .»

«Ei see loe, kulla kaim, on ta külipõld või pole ta külipõld,» ütles Honja pead tõstes ja lõbusalt Vassili otsa vaadates. Ta toon oli kuidagi väga sõbralik, seltsimehelik.

Vassil märkas inimsumma nende ümber kiiresti kasvavat. Oli naisi, mehi, lapsi, parastajaid, kaastundlikke, lihtsalt vahtijaid.

«Kõik, Vassil-poiss, ühe mõõdupuuga!» lohutas Honja teda **heatujuliselt.**

«Pole sihukest seadust!» Ülekohtutunne pani Vassili huuled värisema. «Et tohib ära võtta! Pealegi kui on külipõld! . . .»

«Kes sind käskis külida,» kähvas Mikanor teravalt, ilkuva tooniga. Lame, rõugeist täkitud nägu oli kanna-

tamatu ja pahane: igasugu jama siin aetagu, ei lasta tööd kah teha. Võidumehe toonil tuletas ta meelde: «Sai ju öeldud, et ära küli! . . .»

Mikanor tahtis juba maamõõtja juurde minna. Sellega oli nagu mõista antud, et mis siin ikka seletada. Tema teravus ja hoolimatus tegid Vassili tigedaks. Korrapealt sai ta tagasi jonni ja ägeduse nagu omaaegses sõneluses künnitegemisel. Hirm oli silmapilkselt kadunud, solvustunde asemel oli ta täis viha ja kangust.

«Ei anna!» karjus ta. «Ega see teie ole!»

«Käi kaugemale!» ütles Mikanor vaikselt ja kuidagi põlglikult, justkui poleks tema ees mitte Vassil, mitte peremees, vaid limukas. See pani kangust veelgi juurde.

«Ei lähe! Ei anna!»

Ei tea kust kerkis välja ema: «Vassil! . . .» Ilmast ilma olgu see kah jalus! Kannatamatult müskas ta õlaga:

«Häh!»

«Jäta järele, Vassil!»

«Ei anna!» karjus Vassil Mikanorile. «Minu maa!!»

Mikanori rõugetäkiline nägu oli nagu ennegi põlglikult enesekindel. Ta oli nagu uhke oma jõule. Vassili häda oli talle nagu mõnitamiseks.

«Maa on rahva oma,» vastas Mikanor. Jälle kõlas ta hääles kättemaksuhimu ja parastamist.

«Minu!!!»

Vassil hakkas üleni värisema. Karjumisest, kangusest. Tundis, et vägi-võim on siiski Mikanoril, kuna temal, Vassilil, peaaegu mingit lootust ei ole, et ta võib-olla midagi ei saavuta. Aga see ei viinud enam verest välja, vaid andis imelikul kombel veelgi hoogu takka. Maa, mille küljes ta ju ennegi oli südamega rippunud, oli talle nüüd kallim kui eales varem. Kallim kõigest, kallim iseendastki. Kallim peamiselt sellepärast, et just praegu tundus ta jalgade alt kaduvat. Ongi juba kadumas. Nüüd oli ta oma maa pärast valmis kõigeks. Juba võimetu midagi mõtlema, vajutas sealsamas seistes jalad kõvasti vao põhja ja kisendas:

«Ei lase!!!»

Nad seisid otse vastamisi. Inimesed — põnevil, kihevil, kohkunud — ei pööranud neilt silmi. Nad seisid

peaaegu ringina nende ümber, otse juures, ainult Tšarnuška jäi pisut kaugemale. Ka Tšarnuška vaatas sinnapoole, osavõtlikult, kahjutundega, valuga. Üks neist kahest oli rahulik, üleolevalt kindel, teine ahastuses, pöörane selle kaotuse pärast, jõuetuse pärast.

«Mine heaga minema!» ütles Mikanor juba kannatamatusega, mitte enam nõudvalt, vaid käskivalt.

«Ei lähe!» vastas Vassil tasemini, aga ikka samasuguse erutusega. Järeleandmatu kindlusega.

«Vassil!» hakkas ema Vassilist kinni, aga see nagu poleks teda märganudki. Pilk oli kogu aeg naelutatud Mikanorisse. Ei pööranud temalt silmi.

Mikanor astus sammu edasi, haaras teda enesekindlalt õlast. Tahtis eest ära lükata. Vassil nagu oleks seda just oodanudki.

«Ah s-siis n-niimoodi!»

Teadmata enam, mis teeb, kiskus ta end ema käest lahti ja sööstis mingi metsiku vabanemistundega Mikanori kallale. Haaras tal rinnad pihku.

«Ah s-siis n-niimoodi! . . .»

Tugevasti hoidis ta Mikanori vatirinnust, nii et see ei saanud õlgugi liigutada. Järsult rebis ta Mikanori enda vastu, see nägi otse enda ees teise pimedaid kiiskavaid, metsikut raevu täis silmi, vihkamisest virildunud kättemaksujanulist nägu. Mikanor ajas käed Vassilile vastu rindu, katsus teda endast ära lükata, aga Vassil ei liikunud paigast. Järsku tõukas ta Mikanori nii tugevasti tagasi, et see hädavaevu jalule jäi.

Kõik see vältas vaevalt silmapilgu, sest kohe sööstsid Vassili ja Mikanori juurde Honja, Aljoša ning veel mõned mehed. Vassilil haarati kinni kätest, kaelast, pikk-kuue kraest. Aga isegi hulgakesi oli raske teda kallalt ära saada.

Tugevatest kätest hoitud, rabeles ta ikka edasi, ähkis suure vihaga, katsus end lahti kiskuda. Heitis Mikanorile metsikuid kättemaksuhimulisi pilke.

«Vassil! . . . Päris arust lage!» hädatses ema, tirgates poja ja tema kinnihoidjate ümber. Pea kahe käe vahel, pistis ta meeleheites kõigest kõrist tänitama. Mikanor oli vihane, pisut rööpast väljas, lõõtsutas, pühkis peopesaga higi. Püüdes säilitada enesevääri kust, sülitas ta tehtud rahuga ja ütles ähvardaval toonil:

«Kulakuhing! . . . Kontra! . . .»

Ehkki Rähni eit nii õnnetult halises, märkas ta siiski, mis näoga Mikanor oli, ja tormas teda paluma:

«Ää pea temale viha, Mikanor! . . . Sa ju vanem ning rahulikum! . . . Ta ju täitsa hull peast! Pole endalgi meeles, mis teeb! . . .»

«Tuletame meelde — küll siis aru pähe tuleb!» ütles Mikanor ähvardava vihjega ning läks teiste juurest eemale.

Hädiselt, tihedal sammul jooksis Rähni eit temaga kaasa. Eemaltki oli näha, kuidas ta Mikanori palub, et ärgu kandku viha.

«Polnud ju mõtet, kulla kaim!» rääkis Honja mõnusalt Vassilile, endal isegi nagu hea meel, et see kähmlus tuli. «Otsustatud ju! Otsustatud, tähendab, lips läbi! . . .»

«Mis sa's arvad, sind üksi ärgu puututagu või!» otsekui selgitas Aljoša.

Vassil vaatas ringi midagi nägemata, lõõtsutas ägedalt, aga enam ei rähmelnud. Nagu lõdvaks oli ta jäänud, lossi vajunud, tuim kõige vastu. Korraga vaatas jälle rahutult ümber, tegi pahuralt järsu tõmbe. Ei hakatud teda enam pidama, lasti lahti. Natuke aega seisis ta vagusi, nagu mõtleks midagi. Siis läks rontsides üle põllusiilu teiste juurest ära.

Läks, selg kühmus, pea longus. Jalad vajusid pehmesse mulda, tallates ja soobates orast. Niisama rontsides ja tuimalt läks ta ka üle teiste meeste põldude. Varsti jõudis ema talle järele, tirkas tema kõrval. Meelitavalt, vaigistavalt hakkas ta midagi rääkima.

Vassilil nagu polnud kõrvu tema jaoks.

Samal päeval lippas ema mitmed korrad Dametsiku eide vahet. Ise tegi nii, nagu tuleks oma perenaiseasjade pärast — midagi rääkima, tuletikke või notijahu laenama, aga uudishimulikud naised enamasti teadsid kõnelda, et see kõik on ettekäändeks, võõraste vaateks. Tegelikult tahtvat ta Dametsiku eide südant pehmendada, paluda, et see Mikanori ees Vassilit õigustaks — et Mikanor viha ei kannaks, kohtusse ei kaebaks. Vastu õhtut, kui Mikanor ise õuele ilmus, ootas ta, millal teised mõõdumehed ära lähevad, ja pidi äärepealt et juba põlvili viskuma . . .

Varsti pärast seda juhtusid Mikanor ja Vassil veel kord kokku. Vassil oli kaevurakete kohal kummargil ja võttis vett, samal ajal aga tuli toast kaevule ka Mikanor, särgi rinnaesine lahti, paljapäi, ämber näpu otsas. Teda märgates ei tõstnud Vassil enam silmi, isegi kaevukook jäi mõneks ajaks paigale. Ta nagu ootas midagi. Või ehk arvas, et nüüd läheb Mikanoriga kisklemiseks.

Mikanori olekus polnud äraleppimist. Ähvardavalt, ühtlasi kahetsusega ütles ta:

«Kahju ainult sinu emast . . . Ja vanaätt kah tubli mees . . .»

Vassil vilksas korraks tigedalt ta poole ja hakkas kooku üles vinnama. Alles kui ämber otsast ära oli, pahvatas ta vastu nagu rauda:

«Seda ma nõnda ei jäta!» Ta hääl oli surutud, käed värisesid. «Apeika juurde lähen! Küsin, kas nõukogude seadus niimoodi lubab!»

«Mine aga, mine!» Enesekindlalt torkas Mikanor ämbri kaevukoogu lõksu otsa. Siis peatus, vaatas Vassili otsa. «Ainult et võiksid parem kolhoosi tulla! Korrapealt saaks kõik ühele poole!»

NELJAS PEATÜKK

1

Sel õhtul kõneldi peaaegu kõigis peredes sellest, mis põllul oli juhtunud. Kuranis teadis juba igaüks, mida ütles Javhim ja kuidas Jüsku-Ignat latiga uhjutas, mida tegid Gailist-Mikanori ja kuidas Vassil Mikanorile käsitsi külge läks. Kõik see tekitas väga mitmesuguseid arvamusi: ühed kiitsid Vassili ja Jüsku-Ignati julgust, teised mõnasid meeletu tembu pärast: kus kanged mehed hüppasid välja! Arvati, et nüüd peab Mikanor end Javhimi eest hoidma, õhtusel ajal passigu hoolega peale. Kõige rohkem oli jutuks Jüsku-Ignat: võis kuulda räägitavat, et Ignatil läheb haprasti, sest praegune kord on vali. Vajaliku tähendusrikkusega sosistati suust-

suhu, et mõnes kohas pandavat sihukeste naljade eest kuuldavasti isegi seina äärde.

Ränk, erisugustest põhjustest tekitatud mure valitses seal majades, kus perekonnpaea oli neisse sündmustesse kistud. Vassili ema lohutas poega nii hellameelselt nagu oskas, et see kaotust liialt südamesse ei võtaks, ja noomis ääri-veeri — hoidku ennast ikka tagasi. Otsatu emaliku pikameelsusega manitses oma sõnakuulmatut poega Dametsiku eit, sõitles teda, et ta igaühega riidu kisub, ennustas südamevaluga, et ega see hästi lõpe. Ignati tare oli pime ja leinaline. Isa äraolekul nagu orbunud, istus suur perekond kõik laua ümber ebatavaliselt vaiksena, pärast õhtulist poeti tasakesi lavitsatele, olvialusesse, ahju peale. Isegi kõige pabulamad ei hullanud ega nagelnud üksteisega.

Selle päeva muredest murtud, tahtis pereema juba samuti pikali visata, aga siis kostsid välistrepilt imetuttavad sammud ja ukselingi järsk kolksatus. Hadoska, kes mudilastega juba teki all oli, kiljatas nagu endast ära: «Paps!», hüppas üles ja tormas särgiväel, nagu ta oli, vöörusse. Ei jõudnudki ta veel isa — keda küll ei nähtud — sisse tuua, kui tuba oli täis elavat lärmi. Suuremad kekslesid ringi ja käratsesid, pisemad töinasid. Äsjasest südamevalust, aga samuti ootamatust rõõmust hakkasid ka ema ja Hadoska nutma, ise ohkides ning jumalat hüüdes.

«No jääge ometi vakka!» käratas Ignat korraga ärritatult ja vihaselt nagu ikka. «Ega ma surnud ole! . . . Andke parem süüa!»

Ta tõmbas pikk-kuue ült ja istus laua äärde. Ei lasknud Hadoskal peergugi põlema panna: «Miskitmoodi leiab ka pimedas kakuaugu üles!» Istus seal nähtamatuna ja vaikides, lürpis ja matsutas aplalt, jättis ema läbematud küsimused vastamata. Alles kui oli magama heidetud, rääkis ta vastu tahtmist ja mornilt, otsekui tahaks mõista anda, et rõõmuks pole erilist põhjust: ta istunud kõik see aeg Alešnikis, lätlane rääkinud karmilt ja äherdanud kohtusse anda, aga õhtul lasknud lahti. Vististi aitas see, et tuli Apeika. Lahti lastes ütelnud lätlane, et ta olgu mõistlikum ja et see olgu «tagumine kord» . . . Kohe, kui eidel oli aru käes, lipsas tal suust torge: «Kas ma ei rääkinud . . .» Ignat aga raksatas nii

vihaselt, et ta poolelt sõnalt vakka jäi. Kuulates mehe rahutut hingamist, juurdles eit pingeliselt selle üle, mispärast ta nüüdki veel nii järsk on, mis raskeid mõtteid ta haub . . .

«Nii tõre,» mõtles naine. «Ilmast ilma nii tõre. Sihuke on, sihukeseks jääb . . .» Asjakohatu uhkusega ja murtult meenutas ta: nii lusti täis oli teine ju! Kui paari sai mindud, andis lärmakamat poissi otsida. Oli teisel häält, nii et küla kajas! . . . Äge tantsulööja! Kõige etem üle Kurani küla! . . . Ja kähara peaga oli ta, juuksed tihedad nagu parmas! Ei võiks uskudagi, kui ise ei teaks. Nüüd täitsa kiilas, peanupp läigib . . . Juba noorelt oli kangust täis . . . Selle kanguse pärast ongi ta nii otsa lõppenud ja kiilas. Selle kanguse pärast on ta ka nii tõre. Kanguse ja — õnnetuste pärast . . . Nagu vihuti kisub tal ikka kõik viltu . . . Kas või see Hadoska lugu — kui palju muret juba selle pärast sai nähtud. Kui hea meel tal esiotsa oli, et Kännu poiss nagu vedu võtma hakkas. Kuidas ta rõõmustas, et varsti läheb elu nagu lepse reega. Ja mis sest välja tuli! . . . Juba ainuüksi selle pärast võid hauda minna . . . «Nüüd aga see Honja,» keerlesid mõtted üha Hadoska ümber. «Honja pole ju paha poiss, või tema, Ignat, seda ise ei tea. Aga ta on vaene, puruvaene. Ja halvatud ema veel kaelas . . . Pole siis raske mõista, mispärast Ignat Honja peale nii viltu vaatab. Ta ju teab, et tütar saab kibeda elu sisse . . . Nagu kiuste, miski asi ei klapi,» surub eit ohke alla. «Ükskord varastati heinad ära, siis sai leivavili rahekahjusse, kord tegi punane kukk päris paljaks. Nagu issanda karistus. Lapsed ühtelugu haiged ja hädised, kevaditi karjuvad tühja kõhtu. Ja nii iga aasta — ilmaski pole isu täis söönud . . . See põllulapp seal oli ainuke lootus,» haaras eite näriv haledus. «Kõik, mis sul hinge taga, on selle varal saadud. Aga nüüd — mis sest elust nüüd tuleb?» tõusis hirm. «Antakse sulle, hoidku arm, tükk liivasossi! . . . Kevadel võta kerjakott! . . . Ja mis ülepea olema hakkab? . . . Ole siis lahke või lõbus! Ära ole tigegi! . . .»

Ta oleks tahtnud mehe vastu pugeda, teda paitada, trööstida. Kuid ei liigutanud ennast, ainult kuulas teise hingamist. Kartis sõnakest lausuda: mine tea, äkki veel vihastab! . . .

Tusaselt vubises madalaks keeratud tuluke Glušaki laelambis. Vana Tihnu oli äsja koju läinud — õhtu otsa tolutas ta siin. Toas oldi kolmekesi — eit, vana Glušak ning Javhim. Eit kühmutas ahju juures sängiveerel: nõjatades küünarnukiga sängi otsalauale, tukkus ta istuli nagu kana. Aeg-ajalt libastus küünarnukk otsalaualt maha, pea vajus rinnale ja siis ta ärkas korraks. Pani küünarnuki endisele kohale ja jäi uuesti tukkuma, aga vanamehest ennem magama minna ei julgenud. Javhim istus oma tavalisel kohal laua ääres akna all, toetudes õlaga vastu aknapiita nagu ikka, ja tõmbas ajalehepaberist pläru. Kogu aeg, kui Tihnu vaikides seal tolutas, tuuseldas vanamees, kes terve päeva ja õhtu kuskil asu ei leidnud, vihas ja meeleheites ringi, loopis asju, karjus ja sülitas, — aga nüüd ohkas ta äkki kaeblikult:

«Nüüd sätsasid ära. Otse pussiga kõrisse! Otse soolikatesse!»

«Nii see on,» tõendas Javhim mõtlikult takka.

«See Dametsiku armiline rajakas — puha tema tegu! Viimane pasavillem, viimane kaabakas!»

«Kaabakas jah.» Javhim tõmbas mahvi ja puhus suust suitsu. «Päris kaabakas. Aga näed, hammas peale ei hakka. Pigistaks teda kõrist, nii et kael ragiseb nagu kanal, aga ei saa . . .»

«Ei hakka hammas!» oli ka vanamehel tuline kahju. Ise küll maruvihane, manitses ta poega mõtlikult, tundes tema pärast muret: «Kui hammas ei hakka, siis pole tarvis ka näidata, et tahad proovida. Milleks kaabakat ette hoiatada.»

«Nii kangesti käed sügelesid.» Javhim tõmbas mahvi, puhus aeglaselt, viivitades suitsu: «Sügelesid. Aga ei tohi.»

«Parata pole midagi!» Vanamehel oli nii kahju, et huuled lõid vägisi tihedalt värisema. «Peaga läbi müüri ei jookse!» Ta ohkas, siis ütles välja oma kalleima, suurima unistuse: «Kui ehk sõda tuleks!» Ta teadis, et üsna siinsamas, teispool seina, on Tšarnuška sigidik, kellest võib kõike oodata ja kellega ta alati ettevaatlik oli, — kuid ei suutnud end tagasi hoida ega tasandanud häält: «Kui tuleksid tsaari kindralid sõjaväega! Kas või mõni uus Balahhovitš! Kuulukse ju kuskil olevat! Olla

kuskil väljaastumiseks valmis — tea, miks nad ei tule!»

«Kindralid või asjad . . .» Javhim vandus ropult.

«Õppust saanud kindralid. Ja vihased — maa võeti ju neil käest ära. Maa ja mõisad, kõik varandus võeti ära. Peavad väljamaal virelema. Eks nemad vannu kõik samuti tulist kurja, igamees tahab tagasi saada, mis ära võetud!» Märkas, et Javhim kuulab teda pahaselt, nagu pilkavaltki, ja vaikis. Siis jätkas kahtlevamalt: «Ega siis nemadki enamlasi karda? Ehk ootavad parajat moomenti? Et parajal moomendil raksatada?»

«Ei maksa iseennast petta, paps . . .»

«Ep suuda ju enam elada, kui iseennast ei peta! Kui lootustki pole!» ägestus vanamees jälle. «Lootus on ainuke asi, mille varal sa veel jalul püsid! Usu ja looda, millal jumal ise näeb ja tema kannatus katkeb!»

«Tühi lootus sul oma jumala peale, paps . . .»

«Mis sa lõmpsid!» lõid vanal silmad veel enam põlema. «Teda vihastada ei tohi! Just sellest see värk ehk tulebki! Jumalat ei kardeta, igaüks teda teotab! Sellepärast ta ehk mõtlebki: kas või kägistage üksteist ära, õgige nahka — kui te kõik minu vastu sihukesed olete! . . . Mis sa irvitad!» põrutas ta, märgates poja näol muiet. Nagu oleks tema targem, isa aga mõni narr! «Ära irvita!» käskis ta Javhimi.

Javhim tegi tõsise näo.

«Jumal! Kus ta on, see sinu jumal?!» ütles Javhim korraga kannatamatult, ärritusega. «Siin sünnib tont teab mis, aga tema ei tee väljagi! Vaatab pealt ja vaikib! Nagu aitaks enamlastele isegi kaasa! Aitab jumalasalgajaid!»

Vanamees tegi ristimärgi.

«Mis sa lõugutad! Hoia kurja eest, kes sulle sõnu suhu paneb! Jumal näeb kõike ja ootab, millal jõuab tema silmapilk! Ja kui arvab, et on mooment, siis näitab oma tahtmist! Kindlasti! Küll sa näed! . . . See silmapilk tuleb! See aeg on ees! Kõik saab uueks säetud! Küll sa näed! Jumala tahtmine sünnib!»

«Eks ootame ära,» sõnas Javhim pealtnäha rahulikult, aga seekordki varjatud umbuskliku muigega.

«Praegu on nendel võimus!» ei märganud vanamees

oma ägeduses seda muiet. «Kannatada ja loota — muud üle ei jää! Oodata, millal tuleb jumala otsus!»

«Kannatus ütleb üles, otsus on juba käes! . . .»

«Otsus tuleb kindlasti, kuidas siis muidu! Jumala tahtmine sünnib! . . . Peaks tulema poolakadki!» hüppas ta järsku uuele mõttele. Otsekui palvetades rääkis ta, kurtvalt, palava sooviga: «Tuleksid vähemalt needki juba! Ammugi ometi ettevalmistused käsil, kirjutatakse isegi nendes lehtedes, enamlaste omades! . . .»

Javhim kiskus ägedalt suitsu, haududes mingit muud mõtet. Vanamehele ootamatult mõmises ta range otsustavusega:

«Siiski ma selle rõugearmilise kuskil kätte saan — näost näkku! Siis ajame juttu — näost näkku!» «Ajame juttu» oli öeldud nii, et isegi vanamees tõstis valvsalt rahutu pilgu. Javhimi silmad tõmbusid tigedalt, halastamatult pilukile. Javhim nagu oleks tõotanud: kas nokk või kael, aga jutud saavad räägitud!

«Teevad kohe kindlaks,» arvas vanamees leebivalt, kahjutundega.

Javhim vaikis. Ta pahvis suitsu, nõjatades jälle vastu aknapiita. Vanamees istus kibeldes lavitsal, niheles ja nügas siia-sinna. Vahel vaatas aknast välja, et äkki kuulab mõni pealt, siis jälle heitis pilgu vanamoorile, kes ikka veel istudes tukkus, siis jälle kuulatas, mis see Tšarnuška sigidik seal teeb. Ise aga murdis kogu aeg pead, mis ette võtta.

«Katsuks ehk mõne suurema ninaga õnne?» vaatas ta nõuküsivalt poja otsa. «Nüüd juba sellestki nagu kahju, et Kõversuu minema aeti . . . Ei tea, kelle jutule minna . . .» Vana pidas hetke vahet, kogus ennast, siis küsis ääri-veeri, pineva tähelepanuga: «Kui ehk teeks . . . Juravitšõ mehega proovi . . . keda sa nimetasid? . . .»

«Proovi võib teha . . .» vastas Javhim, reetmata üllatust ja pikemalt kaalumata. Vististi oli ta juba ise selle peale mõtelnud. Ohkas: «Ega muud lootust ole . . .»

Vanamees rõõmustas:

«Mine siis!»

Javhim tahtis tõusta. Ta viskas suitsuotsa maha ja astus jalaga surnuks. Ütles kõva häälega, hoolimatult:

«Ainuke väljapääs on kolhoos. Mis ikka parata!» Ja lisas niisama hoolimatult: «Omaette elada ei lasta niikuinii! Ja mis elu see niimoodi ongi nagu nüüd!»

Vana vaikis. Järsku ütles ta:

«Ei võeta.»

Javhim ei ütelnud midagi vastu. Sõna lausumata hakkas ta minema. Vanamees köntsis tal kannul:

«Mine siis ometi.»

2

Vana ütles, et ärgu postmaanteed kaudu mingu: parem, kui uudishimulikud silmad kaugel on. Toa juurest läks Javhim rehala juurde, käis korraks sees, siis kohmitses üht-teist rehemaal. Alles seejärel suundus ta üle välja, endal pikk-kuub õlgadel, jalas aga puuvillased püksid ja viisud, ning läks rahulikult metsa, otsekui oleks seal midagi teha. Jalgradu kaudu, kellegagi kokku puutumata, jõudis ta naaberkülast Mihhalist mööda ja väljus metsast alles sooveerel. Tõgipuu — selleks oli kaks ümmargust libedat palki — viis ta üle suvejärgselt madala jõe. Sealpool jõge põikas ta jälle teelt kõrvale ega läinud läbi ka Zagarodkist. Postmaanteel nägu näitamata läks ta mööda lagendiku jalgradu, hoides silmis tuttavat valget kirikut, ja jõudis niimoodi alevi külje alla.

Ka alevisse pääsemiseks ei kasutanud ta rahvarohket järsandikuteed, vaid kõrvalist rada, mis laskus mäest vinga-võnga mööda uuranguid ja aiaveeri. Zubrõtš oli karmilt keelanud, et ei tohi jalgagi sinna majja tõsta, kus ta töötab. Samuti oli ta ütelnud, et tülitada ei tohi teda muidu kui ainult äärmiselt tungival põhjusel; mitte kuidagi kaude, vaid otsesõnu ja kindlalt oli Zubrõtš andnud juhtnööri, et Javhimi ülesandeks on ainult oodata, millal tema juurde tullakse. Üksnes seks puhuks, kui kokkusaamine on äärmiselt vajalik, möödapääsmatu, oli Zubrõtš lubanud, et teda võib välja kutsuda, aga ka siis ei tohtinud tulla tema kabinetti ega korterisse, vaid pidi küsima kelleltki Peljuhhilt, kes Zubrõtši sobitusel töötas seemneviljalaos. Selle Peljuhhi juurde tahtiski Javhim nüüd minna.

Peljuhhi maja asus otse järsaku all kõrvalises rohtunud tänavasopis, nii et siia tulles polnud Javhimil tarvis suuremat karta, et mõni Kurani või Alešniki inimene vastu juhtub. Oli ehk asja karta ainult uudishimulikke, kes akendest või hoovidest vahtisid, aga paljugi mis ja milleks tänavail käiakse või kuhugi sisse põigatakse! Nii et Javhimil ei olnud üldsegi mitte kõhe nagu alevile lähenedes ja mäest alla laskudes, ja ta tundis kõrvalisel tänaval ennast täiesti julgena. Armastades inimeste seas käia püstipäi, küüru tõmbumata, otsides isegi riisikot, pidas ta kõiki neid ettevaatusabinõusid lihtsalt tarbetuks ja kui ta Zubrõtši reegleid täitiski, siis ainult sellepärast, et Zubrõtš oli valju käsu andnud ja et Zubrõtšiga tülli minna polnud mõistlik. Tõsi küll, võimalus, et ta võiks Zubrõtši vihaaluseks saada, ei teinud põrmugi muret: mida lähemale jõudis kohtumine Zubrõtšiga, seda enam kahanesid Javhimil lootused Zubrõtšile endale ja tänasele käigule, mille ta oli ette võtnud peamiselt isa soovil. Kogu sel käigul oli nüüd Javhimi meelest ainult niipalju mõtet, et katset võib teha — olgu siis mingit tulu või ärgu olgu. Siis pole hiljem siia-sinna arvata. Väljavaadet pole niikuinii.

Peljuhhil olid kodus ainult naine, laps süles, ja üheksa ringis tüdruk. Niipea kui Javhim sisse tuli, jooksis viimane, musta peaga, isa moodi, ema juurde ja piilus selle seeliku takka võõrastava, kartliku pilguga. Ka Peljuhhi naine, madal, matsakas ja sugemata, räpase särgi nööbid eest lahti, vaatas talle vastu teravalt ja pisut vaenulikult. Võimalik, et teda oli välja vihastanud laps, keda ta süles hoidis ja veel nüüdki närviliselt hõisutas — aga Javhimilegi ei tahtnud ta silmavaade ilmselt midagi head lubada. Kui Javhim ütles, et ta tahab peremehega kokku saada, käratas naine tüdrukule nagu südametäiega, et kutsugu isa. Ilma ühegi lahkema sõnata pööras ta selja ning loimas paljaste jalgade raskelt matsudes teise tuppa, hõisutades tõntsakatel kätel last. Istetki ei pakkunud. Javhim ei teinud sellest välja: häirimatult vaatas ta ringi ja istus pingile akna all. Istus, nagu oleks ta isa pool.

Varsti Peljuhh tuligi. Mustapäine, habemesse kasvanud, tormas ta hoogsalt sisse, tunnistas võõrast, aga

ära ei tundnud. Nähtavasti oli ta oodanud kedagi teist, sest kui ta viimaks ära tundis, märkas Javhim ta iharaid kiiskvel silmi pettunult jahenevat. Koos pettumusega muutus ta ilme rahutuks: ohuvalvel kõõritas ta naise poole. See kestis ainult ühe silmapilgu, otsekohe valitses ta ennast jälle: nagu kõige paremat sõpra nähes tembutas ta Javhimi ees, teeseldes rõõmu, mida võib tunda ainult külalise puhul, keda ammu ja pikisilmi oodatud. Üllatatud teise võimest teeselda, tegi Javhim selle mängu kuidagiviisi kaasa, ehkki ta sellist valskust oli alati vihanud: ta taipas, et naine tema tuleku otstarbest midagi ei tea ega tohigi teada. Kogelemisi valetas ta läbi häda: ärgu pangu pahaks, ammugi pole käinud, aga tegemist kole palju, tööd kaelas — mitte ei jõua. Nüüd alles sai mahti, ja sedagi ainult viivuks. Alles siis, kui naine läks pealevõtmiseks kurke tooma, sest peremees oli pudeli lauale pannud, küsis Peljuhh Javhimilt juba vigurdamata ja rahutust varjamata, mis tal tarvis on.

Pärast seda istuti veel pool tunnikest lauas. Esialgu joodi koos perenaisega, kes himukalt kulistas alla klaasitäie samagonni ja võttis juba lahkemal moel laua ääres istet. Küllap oleks ta seal istunud kõik see aeg ja kummutanud veel mitugi klaasi, kuid tagatoas hakkas laps jonnakalt ja tungivalt karjuma. Naine läks jälle vihaselt teise kambrisse. Mehed sõid-jõid isekeskis, jõid, kuni pudel tühjaks sai. Alles siis, ise juba teesklematult ülevas tujus ja krapsakas, läks Peljuhh välja, üteldes Javhimile, et istugu ja oodaku.

Tagasi ei tulnud ta niipea. Toas oli jälle naine lapsega, Peljuhh teeskles jälle lõbusat meeleolu ja rääkis, et laos olla tipp-topp, olnud üks vanker, tema saatnud selle minema ja tulnud ära. Naine vist aimas, et see pole tõsi, sest ta vaatas ja kuulas vägagi teravalt, umbusklikult. Alles Javhimi ära saatma tulles sosistas Peljuhh tänavasopis aia ääres, et Zubrõtš käskinud oodata Krõtõsse viival teel. Metsas, kilomeetrit kaks alevist. Tunni aja pärast . . .

Teel oli vaik ja vaga, kedagi polnud. Kõigepealt tuli vastu kaasik, seejärel männimets, kus siin-seal kasvas kaski. Alles sealmaal, kus tema arvestuse järgi tuli ootama jääda, kuulis Javhim eestpoolt vankri näginat —

see tuli Krõtõst. Ta läks teelt kõrvale ja tõmbus põõsaste varju. Vankril oli kaks meest: üks hoidis ohje, teine tukkus istudes. Hobusemees oli punahabe, kandis pikk-kuube ja vana karbust — tavaline külataat —, teine paistis noor, palitu seljas, krae ülal. Nähtavasti linnavõõras, mingi volinik või . . .

Zubrõtš laskis end kaua oodata. Kuuldes rataste nobedat lõginat, ei läinud Javhim tee peale, vaid luuris puu tagant läbi tiheda põõsastiku: ta kavatses välja ilmuda siis, kui on kindel, et see ikka on Zubrõtš. Nii oligi — Javhim tundis Zubrõtši kohe ära — ta sõitis kerge vedruvankriga, seljas kapuutsiga puldanmantel, peas luitunud müts, nokk lopergune. Istus nii, nagu oleks ta sõidust tülpinud ja tukuks, aga Javhim märkas juba kaugelt, kuidas ta otsivalt ettepoole vahib.

Rahulikult oksi kõrvale lükates läks Javhim tee äärde. Zubrõtš lähenes talle niisama rahulikult, pikkamisi. Altkulmu vahtis ta teed eespool.

«Võtate ehk otsa peale?» küsis Javhim kergel naljatoonil.

«Tule.» Zubrõtš peatas hobuse. Ta jättis Javhimi naljatava iroonia tähele panemata, häälekõla oli pidurdatud ja tõsine.

Krapsakalt sangutas Zubrõtš ohje, vanker hakkas liikuma.

«Mis lahti on?» Küsivalt peatus Zubrõtši vali pilk Javhimil.

Lühidalt ja järsult, ilma naljatava varjundita rääkis Javhim oma asja ära.

«Ma tean seda,» sõnas Zubrõtš ja pööras silmad mujale. Selles, mis toonil seda öeldi, kuidas nägu ära pöörati ja kuhugi ettepoole vaadati, märkas Javhim pahameelt, justkui oleks Zubrõtšit mingi tühiasja pärast tülitatud!

Javhim vihastas. Tõusis vimm ja tigedus Zubrõtši vastu.

«Mispärast te ometi midagi ette võtnud ei ole? Mitte sõrmegi pole te liigutanud!» pahvatas ta jõhkralt ja tigedalt, näidates seda just nimme.

«Ei suuda.» Zubrõtš laskis Javhimi tooni kõrvust mööda või ei pidanud väärikaks ennast niisuguse tooniga alandada. Leebivalt ja õpetavalt selgitas ta otsekui

targem lollimale: «Kõrgemal pool otsustatud. Keskkomitees ja Nõukogude valitsuses otsustatud! . . .»

«Ja mitte kriipsuväärt ei saanud teha?» jäi Javhim endise tooni juurde.

«Oleks ju saanud,» andis Zubrõtš heatahtlikult järele. «Aga seltsimehed tunnevad teil liiga hästi nooti. Seltsimees Gailis ja teie uus kolhoosiesimees . . . Suurt, võib öelda, kiiduväärset aktiivsust osutas teie isehakanud esimees! Rajoonikomitee sekretärini seltsimees Bašlõkovini läks välja! Saavutas kokkuleppe täitevkomitee esimehe seltsimees Apeikaga! . . . Saavutas kokkuleppe mitte üldjoontes, vaid konkreetselt! Konkreetselt leppis kokku, kustkohast maa välja mõõta! Minule tehti teatavaks ainult otsus! Konkreetne otsus! Mina olin võimetu! . . .»

Zubrõtš laiutas käsi. Javhimi ei ajanud vihale mitte ainult see, mis ta rääkis, vaid ka tema kõnemaneer: tehakse tont teab mis, aga tema vigurdab nagu kommedijant, nagu oleks tegu poisikesega!

«Mis te siis — ülepea suudate?» küsis Javhim põlglikult. Iseendas mõtles ta tigedalt: kah mees, kelle peale sai loodetud!

«Ei tohi sattuda hüsteerikasse!» Zubrõtš loobus artistitoonist, üteldes seda juba jaheda nõudlikkusega. «Rohkem kannatlikkust ja vastupidavust!» Kainelt ja asjalikult jätkas ta: «Me ei saa teisiti, kui peame arvestama olukordi. Kahjuks on olukorrad seni olnud meist tugevamad. Vaatamata meie tahtmistele jääb meil esialgu ainult oodata. Oodata, kuni olukord muutub, muutub meile soodsamaks.»

«Kuidamoodi sa siin enam ootad: eladagi ju ei saa!» kees Javhim üle. See oli öeldud nii, nagu oleks Zubrõtš süüdi.

«Elu on kibe,» möönis Zubrõtš. «Pole lusti elule kiitust laulda, kui sulle kõri kallale tullakse . . .» Iseäraliku pilguga vaatas ta Javhimile näkku, pidas vahet, nagu kaalutleks midagi, ja ütles äkitselt: «Kuid kõige kibedam on see, et praegu, võib ütelda, on vaid algus. Mis ees tuleb, on veel hullem . . .» Märgates Javhimi pinevile tõmbuvat, iga sõna neelavat, jätkas ta karedalt, hoolimatult: «Bolševistlik partei on alles alustanud üldist pealetungi.» «Partei» ja «üldist pealetungi»

kõlasid ta suus iseäraliku kurjakuulutava varjundiga. Veel kord ütles ta, otsekui allakriipsutavalt: «On alles alustanud pealetungi küla kapitalistlike elementide vastu. See tähendab — talumehe vastu. Kõigepealt muidugi jõuka, ettevõtliku talumehe vastu, keda kutsutakse kulakuks... Partei ei peatu,» piitsutas ta otsekui meelega Javhimi närve. «Ei peatu enne, kui ta on oma joone läbi viinud. Teiste sõnadega, kui ta on talumehe sodiks teinud...»

«Mis siis teha?» Javhimi küsimus ei kõlanudki nagu küsimusena, vaid ka seekord oli see pigem süüdistus Zubrõtši vastu. Imelik küll, ta oli seda ka ise aimanud, aga Zubrõtšilt kuulduna muutus asi nagu veelgi kohutavamaks.

«See küsimus on tähtis. Ja — keeruline...» Korraks näis Zubrõtš nagu kaalutlevat. «Kui asja realistlikult võtta, siis tuleb lähemal ajal mõtelda sellele, kuidas säilitada oma varandust, kapitali. Ülesanne, mis praeguses olukorras käib peaaegu üle jõu. Kahjuks on kogutud kapitali säilitamiseks ainult üks võimalus: aega viitmata, nii aktiivselt kui saab, majapidamine laostada. Liikumatu varandus ja suuremad asjad tuleb teha rahaks. Mida saab alal hoida, see kindlasse kohta peita, maa sisse kaevata. Mis puutub raha liigisse, siis võiks eelistada kulda, aga seda kuskilt saada on kahjuks peaaegu võimatu. Nii et tuleb leppida hariliku rahaga.»

Javhim ei pannud enam ta kahtlast keerutamist tähelegi: süda kees millestki muust.

«Kes see enam ostab!» ütles ta vihaga, mis ei vaibunud. «Igaüks vaatab ise, et lahti saaks!»

«Mnjaa,» soostus Zubrõtš, «inimestel on hais ninas, et midagi tuleb. Kaubanduslik konjunktuur nii-öelda ei soodusta müüki. Kuid tuleb arvestada olukorda ja tegutseda selles suunas. Ainult selles suunas. Muidu võib juhtuda, et pole sul enam ei raha ega vallasvara.»

«Kas siis vallasvara kah ära võetakse?»

«On põhjust arvata, et kõik rekvireeritakse, võetakse ära ja antakse kolhoosidele. Ja mingit vastutasu ei saa. Selleks et tulevikus peajoon läbi viia — kiskuda kapitalism välja juurtega. Viimseni.»

Javhim raksatas vihase kolmekordse. Raevunult tõs-

tis ta altkulmu pilgu ja sülitas pöörase vihaga, nägemata väljapääsu lootusetusest, mis pimestas tervet ta elu, tuues kaasa otse hirmsaid mõnitusi. Kõik oleks ta sel momendil pihuks ja põrmuks teinud, jalge alla tampinud, puruks peksnud — nii suur oli ta raev. Zubrõtšil hakkas temast nagu kahjugi:

«Sellest rajust ei pääse mitte keegi. Ta puudutab kõiki, iga puu murtakse juurtega maha. Mitte keegi ei pääse.» Ta lisas toonil, et see on eriti tähtis: «Olgu puu tugev või nõrk — ükski ei pääse. Ei kulak ega kehvik...»

«Mismoodi siis elama peab?» kiristas endassetõmbunud Javhim tüki aja pärast süngelt.

«Kuidagimoodi peab. Tuleb meeles pidada, et miski pole igavene, et kõik muutub, nagu ütles Karl Marx. Täna nemad, homme,» — Zubrõtši toon muutus tähendusrikkaks — «homme meie.» Ta süttis, rääkis edasi usu ja vaimustusega: «Tuleb kaugemale ette näha! Tuleb osata ära näha, mis suunas elu areneb! Elu käändub meie suunda! Mida rohkem bolševikud peale pressivad, seda nõrgemaks nad ise jäävad. Ja seda tugevamaks saame meie! See on dialektika! Rahvas ei lepi kolhoosidega mitte iialgi! Ei lepi ilkumisega talumehe üle, tema olemuse üle!...»

«Üks ei lepi, aga teine loodab sealt teab mis paradiisi,» ütles Javhim vahele.

«Neid on vähe! Ei maksa iseennast petta! Talupoegade mass on kolhooside vastu! Vastu! Mitte üksikud, mitte sadakond, vaid mass! Mass!»

«See mass ei maksa tühjagi,» kõverdas Javhim suud, nagu räägiks teine lapsejuttu. «Ainult istub ja ootab, mis asjast saab. Kui enamlased homme peale pressima hakkavad, siis minnakse massiga. Ja orjatakse.»

«Sa eksid! Sa ei oska olukorda hinnata! Ajaloo areng! Kõik see pole nii lihtne, nagu sina arvad!» sõitles teda Zubrõtš, aga Javhim kähvas talle tigedalt vahele:

«Häh, jutt või asi — lihtne, keeruline! Praegu hakka juba ise mõtlema, et kui läheks õige kolhoosi! Tühja temaga — elu pole niikuinii!»

«Ei tohi vedelaks lüüa!» Zubrõtš vangutas pead: häbi, milline usunõtrus! Reipa, targa naeratusega manitses ta: «Vastupidavust ja usku! Ei tohi enneaegu pead

norgu lasta, sõber! Meie päev tuleb, kõik seatakse siis vana moodi! Saad kõvasti veel pealekaubagi! Muidugi, kui sa ainult seda väärt oled! . . .» lisas Zubrõtš juba päris hea tujuga.

Javhim ei teinud ta lõbususest välja. Ta istus kühmakil ja vahtis süngelt maha teele, nagu poleks Zubrõtšit kuulanudki. Zubrõtš ei lasknud end sellest häirida.

«Küll meie teeme, mis tarvis,» ütles ta, rõhutades tähendusrikkalt sõna «meie» ja andes sellele «meie'le» salapärase varjundi. «Ainult et meie töö tagajärjekus sõltub sinust ja paljudest teistest meie võitluskaaslastest rahva hulgas . . . Tuleb tegutseda meiega koos. Tuleb näidata, kui suurt viletsust toovad bolševikud. Räägid ühele, räägid teisele — ja terve küla räägib. Levitada kuulujutte, anda nõu — näiteks, mis teha vallasvaraga . . . Tekitada paanikat, rahulolematust . . . Vaadata välja rahulolematuid, moodustada neist grupid. Siis on vastaval momendil kellelegi toetuda. Õhutada neid mässu tõstma ja juhtida neid — vastaval momendil . . .»

Zubrõtš rääkis ikka edasi, selgitas asju elavalt ja tähtsalt, aga Javhimil läks see peaaegu täielikult kõrvust mööda. Javhim taipas rohkem, kui Zubrõtši sõnad sisaldasid: ta mõistis, et midagi head tulemas pole ja et loota ei maksa kellelegi. Kui jõuti teelahkmele, katkestas ta Zurbõtši moraalilugemise:

«Ma lähen siitkaudu.»

Nõusolekut ootamata kalpsas Javhim vankrilt maha. Zubrõtš peatas hobuse. Erksal pilgul jagas ta manitsusi:

«Kannatust, vastupidavust! Ja — usku! Usku, Javhim!»

Süngelt pööras Javhim näo ära. Ta ei vaadanudki kergel sõidul eemalduvale vankrile järele: niipea kui see liikuma hakkas, läks Javhim pikkamisi ja mõttesse vajunult oma teed. Alles tüki maa takka jäi ta seisma ja sülitas vihaselt: «Lubab veel tähti taevast! Ilamokk! . . .»

Zubrõtš polnud rahul ei Javhimiga ega iseendaga. Rahulolematus iseendaga oli taaski põhjustatud Javhimist: ei suutnud ta harimata lihtsameelsele talumatsile asja selgeks teha. Ent samas vaidles Zubrõtš iseendale vastu: mispärast lihtsameelsele? Harimata — see on õige, aga lihtsameelseks teda pidada ei saa. Kui sel rohmakal sirgjoonelisel lojusel millegi taipamiseks arust puudu tuleb, siis tunneb ta hästi vaistuga. Intuitsiooniga, talumatsi metsloomа-haistmisega. Nagu zooloogiast teada, ei ole haistmine madalamal arenemisastmel mitte halvem kui kõrgemal. Isegi parem . . .

Rattad veeresid sahinal liivastes rööbastes, Zubrõtš õõtsus tasakesi koos vankriga ja mõlgutas mõtteid. Pärast äsjast ärritumist, pärast vaenulikku lahkumine-kut oli süda rahutu, igasugu mõtteid tükkis järjest pähe ja tegi meele hapuks. Kuid ta ei katsunudki neid peletada: äsjane kohtumine oli tekitanud ka vajaduse pisut aru pidada, nähtu-kuuldu üle järele mõtelda, mingil moel vastust leida neile tunnetele, mida jutuajamine oli äratanud. Ta tõmbas ohjad pingule, pidurdades hobuse käiku, et oleks mõnusam mõtiskleda.

Javhimi pahameel tema vastu, mõtles ta, on täiesti põhjendatud. Kui kõri kallale kiputakse, kes siis sellega rahul on. Ja eks ole loomulik seegi, et kõige vihasem ollakse inimese peale, kes võiks aidata, isegi peaks aitama — aga ei aita. Ja ei lubagi aidata. Kes otsesõnu, isegi küüniliselt tunnistab iseenda võimetust. Nii et reageerimist, kui asja kainelt võtta, tuleb pidada täiesti õigeks. Ja on päris loomulik, et see tühine seletus — seisukord on niisugune, ta ei suutnud — Javhimi ei rahuldanud. Nõrkust ei saa õigustada. Oled nõrk — oled alati süüdi. Sest et nõrk inimene midagi ei suuda . . . Ja siiski kaitses Zubrõtš iseennast, kainelt järele mõteldes: kaartide täielik avamine ei olnud viga. Meeldigu või ärgu meeldigu, aga pill tuli sisse anda, olgugi ta mõru. See oli täiesti vajalik. Tõtt näkku ütelda oli tarvis kas või kahtlusegi vältimiseks, nagu ei oleks aidatud lihtsalt sellepärast, et ei tahetud või et seda tahtmist vähe oli.

Siinkohal jõudis ta oma kriitiliste mõtisklustega privaatjuhtumi juurest laiemate arutlusteni tema seisundist üldse. Need mõtted olid teda vaevanud juba korduvalt ja tekkisid nüüd jälle, liikudes juba tuttavat rada. Jah, mis sa muud oskad ütelda: tema seisund, pehmelt öelda, pole kuigi kadestusväärne. Lugu pole muidugi ainult selles, et ta peab kükitama siin karukolkas, provintsis, armetute olevuste seas, keda inimestekski võib pidada tinglikult. Lugu pole ainult selles, et tema, kui võtta mõõdupuuks tsiviliseeritud inimese elementaarsed nõudmised, faktiliselt vireleb ja kopitab siin otsekui sundasumisel. Lugu on selles, et see tema ohver — pikaline hääbumine siin kolkas, kui tõele silma vaadata, on — mõttetu... Mida ta siin hallitades ära on teinud? Mida ta teha suudakski? Tema, kes asja huvides oli valmis ükskõik mida ohverdama, üsna andekas, inimlike omaduste poolest sugugi mitte tavaline, vaid isegi — kui mitte ennast halvustada, kui objektiivne olla — väljapaistev tegelane! Esileküündivalt võimekas tegelane! Mida tema suudaks ära teha, kui kõikjal valitseb nii sügav armetus, et kõrgematest ideaalidest kuuldagi ei taheta! Ühed teenivad pimesi lapsikut, surnud kolhoosi-ideed, pugedes nahast välja, püüdes ainult kannuseid teenida ja kasu lõigata, teised aga tuhnivad sea kombel soppa ega näe nagu seadki kaugemale kui oma kärss... «Toetu ettevõtlikele talumeestele!» ühmatas ta sapiselt. Bolševikud on tervele ilmale kuulutanud, kuspoole nende vanker veereb. Vanker on juba kaela peale tulemas, teeb lömaks nende talupoja-urud ja neid endidki nagu molluskeid, aga nemad — tuhnivad mulda! Nähagi ei taha kaugemale kui oma kärsa ette! «Aga ehk ei tehtagi neid lömaks, ehk ei ole vanker raske ega raudne? Ehk läheb möödagi? Kui mitte kõigist, siis minust ikka!... Kellestki ta ju peab mööda minema!...» Sõgedus! Idiootlik, elajalik sõgedus, mis omal ajal kõik uperkuuti viis! Viib nüüdki, viib ka tulevikus! Selle vastu võidelda ei suuda!

Kui tugev ometi võib olla loomalik enesesäilitamistung! Kas või seegi, kes vihaselt minema läks — muudkui nõuab, laob sulle ette kategoorilisi, isegi põlglikke süüdistusi, ise aga kükitab väikses sookurus, padumike ja metsade taga ning muretseb ainult selle pärast, kui-

das terve nahaga pääseda, tormist puutumata jääda! Juba kolhoosigagi nõus, kui aga ise pääseks! Ja paistis just tema olevat täis võitlusvaimu! Just tema peale oleks nagu võinud kindlalt loota!... Ei, ei, manitses ta ennast kainelt, sellel on võitlusvaimu! Peab õiglane olema! Kui temasuguseid oleks sadakondki, võiks ennast vastava situatsiooni korral kindlana tunda. Võiks ennast pidada olukorra peremeheks. Aga temasuguseid on ju mõni üksik! Kui palju on ta aastate jooksul selliseid kokku saanud, kelle peale võib vastava situatsiooni korral kindlalt loota? Pisike käputäis neid ongi, kes teda rohkem pooldavad — viieteistkümne mehe ringis, aga võid sa täiesti julge olla, et üks või teine neistki kohe põõsasse ei putka ega reeda, niipea kui käivad esimesed paugud ja tekib hädaoht. Kui aga oletada, et ses käputäies ühtki äraandjat ei leidu, — mida nad selle poolinimeste, poolahvide näruse ara karjaga teha suudaksid, olgu nad nii vaprad kui tahes? Mida suudaksid nemad, mida suudaks sellises situatsioonis temagi, vaatamata oma võimetele ja energiale, sest vastu vajub ju terve jäälaviin? Sest vastu mõjuvad ühelt poolt bolševike lubadused lihtsameelseile, teiselt poolt ähvardused ja raudtrellid vastuhakkajaile? Keeruline situatsioon — ja tuleb välja, nagu oleks mingi Bašlõkovi, Apeika ja Hartšavi taoline sõnnik temast tugevam. Ja tema peab nendega lipitsema, nende ees kutsika kombel roomama, meelitavalt saba liputama, kinnitama oma armastust nende vastu, ustavust bolševismile. Roomama ja iga hetk värisema, et äkki märgatakse, kuidas ta hammast ihub ja aeg-ajalt küüsi näitab. Kartma, et jäljed, mis omal ajal hoolikalt kaotatud, aastate tolmuga maetud, äkki välja tulevad...

Seda peaks tunnistama iga objektiivne vaatleja, et maskeerumisoskuses on ta kenakesti edenenud. Kunagi avaramatel aegadel võib ta kuskil ministrikabinetis lõbusalt pajatada, kuidas ta tegi ennast isegi nii valvsa ja printsipiaalse seltsimehe usaldusaluseks nagu rajoonikomitee sekretär Bašlõkov. Võib värvikalt jutustada, kui suure kirega ta seltsimees sekretäri parteipuhastusel kaitses ja kuidas — sellega saab veel kõige rohkem nalja — valvas ja printsipiaalne seltsimees Bašlõkov ise osutas talle suurt usaldust, tehes temale

kui nõukogude võimusse kiiduväärselt suhtuvale kodanikule ettepaneku bolševike parteisse astuda! . . . Jah, ettepanek tehti — veel nüüd tõmbus maaosakonna juhataja otsaesine ühenduses selle ettepanekuga murepilve. Tookord oli ta seltsimees sekretäri tänanud ja ütelnud, et ta peab parteisse astumist suureks auks, ning lubanud selleks valmistuda. Siitpeale, vaatamata pingsale arupidamisele iseendaga, ei suutnud ta vabaneda pealetikkuvatest kaksipidi mõtlemistest. Nüüdki tulid nad jälle, otsekui kiusuks: ei tahtnud suurepärast, nii tähtsat võimalust, mis päris iseenesest oli sülle sadanud, lasta ära lipsata, aga sealsamas tõusis jahutav hirm ja kiskus tagasi: eks ta ju teadnud, et parteisse pugemine ei tähendaks mitte ainult juhtivasse eliiti pugemist, endale uute väljavaadete soetamist, vaid ka seda, et ta ise peab arvestama uute puhastuste ja kontrollidega. See viimane asjaolu aga tähendaks — otse ära öelda — ülearust luksust temasuguse päritoluga inimesele, kel on südamel veel esseerlikud patud. Ja neid on selleks küllalt palju, et kui elu oma muutlikkuses peaks halvema pöörde tegema, võib sattuda seina äärde bolševike märklauaks . . .

Sai kunagi ülikool pooleli jäetud, oldud enesekindel lipnikukergats, ülbe ja kergeusklik kerenskilane, seejärel ihu ja hingega esseeride põrandaalune tegelane, kes rumalast peast segas end lootusetusse ülestõusuavantüüri, mis paratamatult pidi krahhiga lõppema. Nii oli ta nagu teadlikult oma eluloo tuleviku jaoks täitsa ära rikkunud. Hea seegi, et oli jätkunud veel mõistust võtta osa ülestõusust valedokumentidega, võõra nime all. Jumala õnn, et läpases stepi-pisilinnas, kus ta eluteed alustas ja kuhu tema kui nõukogude teenistuja kontrollimiseks järelepärimisi läkitati, tema tormilise noorusea kõige põnevamatest lehekülgedest midagi ei teatud. Sealt saadeti andmeid ainult tema päritolu ja vanemate kohta. Päritolu pole muidugi nii hea, et sellega saaks nüüdsel ajal uhkustada, aga mitte ka nii paha, et ta kõik teed kinni paneks. Ema oli kooliõpetaja, isa mängis kohalikus teatriorkestris viiulit — äpardunud inimene, kes unistas Glinka loorberitest, aga nadises orkestriski suutis hädavaevu püsida. Kõige ohtlikum oli muidugi see, et läbikõrbenud esseeril tuli pärast

veel isu oma mõtteosalisi üles otsida: tuisakas, elujõudu ja tegevusjanu tulvav, ei sallinud ta ohutut vaikust, sest — igav hakkas. Sõbrad tulid appi: sokutasid ta ühest kolkast teise, ainult et panid ka rakkesse, pealegi rahvarikkal Valgevenemaal. Sõpru, kes kõike teavad, on vähe, sõrmedel lugeda, aga siiski leidub, kaks neist on koguni juba pisikestes kambrikestes, millel rootsi kardinad kaunistuseks akende ees. Juba praegu käid oma teed nagu köietantsija tsirkuses, aina passi peale, muidu veel vääratad ja lendad käkaskaela alla. Kaine mõistus ütleb: istu parem vagusi, ära tiku kuhugi, aga kiusatus on suur: kasuta juhust, ära lase seda käest lipsata. Nagu oleks muud muret vähe, nüüd vaeva veel pead, kas minna parteisse või mitte! Vaeva pead, mis teha, kui valvas ja printsipiaalne seltsimees Bašlõkov sind usaldab! . . .

Peen irooniline muie libises üle näo nagu tuulepuhang. Õõtsudes koos vankriga, märkamata, et mets hakkab juba seljataha jääma ja algab varesekarva tuuline välimaa, mõtles ta häiritult ja tigedalt: ei paku mõnu, kui elad nagu köietantsija tsirkuses. Liiatigi veel valvsate tegelaste silma all, kus sa igaühega võid vahele jääda. Pead olema kõrvuti selle kiilaspäise hüääni Apeikaga, kes iga silmapilk võib sulle küüned surmavalt sisse lüüa. Nii tipp-topp ja püüdlik oled olnud selle hüääni ees, aga ei kunagi kingita sulle lahkemat pilku. Kogu aeg sihuke tunne, nagu kahtlustaks ta sind milleski või — teakski juba . . . Rumalus: kindlasti ei tea ta tuhkagi; kui teaks, oleks ammu kuri karjas! Kuid ometigi ei saa rahu: mis siis, kui teab ja ainult passib, millal teolt kätte saaks, et siis seina äärde panna? . . . Zubrõtš sundis ennast rahulikuks, aga täielikult ta siiski ei rahunenud. Ja mismoodi sa võiksidki rahuneda, kui näed ega saa seda kuidagi olematuks teha, et see hüään, kes esialgu küll midagi ei tea, on kõige kardetavam! Iga hetk võib kihvad selga lüüa! . . .

Vihkamisest tekkiva kibeduse peletab Zubrõtši südamest kättemaksurõõm: ometi sai see raibe ükskord kah oma jao. Kibedas mürgis leotatud nooled, mis tema, Zubrõtš, parajal momendil välja laskis, tabasid seltsimees täitevkomitee esimeest kõige hellematest kohtadest. Märklaud oli selge, kõik faktid pealtnäha paika-

pidavad, ühegi kohta ei saa ütelda, et see oleks vale. Salakaebustest olid saanud m a t e r j a l i d, autoriteetsed parteilised dokumendid. Nad olid pälvinud juba vajaliku hinnangu ja — võib-olla kannavad veelgi kasu. «Aga meie võime ju — veelgi sokutada... Just, see on sihker,» teeb rajooni maaosakonna juhataja läbikaalutud otsuse, õõtsudes tasakesi koos vankriga, mis pikkamisi veereb mööda välimaateed. «Ei vähimatki riski, aga garantii, et nad kasu toovad, on peaaegu täielik. Praeguses situatsioonis psühholoogiliselt ja poliitiliselt laitmatu võimalus.» Ta viib lõpule, mis alustatud, ta saab veel näha, kuidas seltsimees Apeika täht langeb — kuidas teda läbi tuubitakse, põlgusega kõigist ära tõugatakse, jalge alla tallatakse. Ei ajakulu ega mõttepingutus tohi selleks liiga kallis olla! Ta teeb seda rõõmuga: eks ole peale kõige muu teada, et sellest sõltub mõnetigi ka tema enda julgeolek...

Raske uskudagi, et säherduses ussipesas on ta rähmelnud juba aastaid! Ja säherdusel ajal! Iga jumala päev peab ta kohtama ja teretama Hartšavit, seda jõhkrat lojust, keda revolutsioon on kergitanud rajooni juhtivaks meheks. Seda latsutajat madu, kes on isegi kardetavam kui Apeika, saati siis Bašlõkov. Juba selle harimatu, piiratud, nürimeelse elaja pilgust käib sul külm viirg üle. Saaks ta kätte üheainsagi fakti, oleksid päevad loetud. See mees nalja ei mõista!...

Ja säherduses ussikasvanduses ta siis liigub, sööb, magab, heidab isegi nalja! Ja mingid metsamühkamid sõimavad veel pealekauba, ometigi peaksid nad imestama, mismoodi ta siin urkas, siin nadises külas, kus kõik on nagu peo peal, kus GPU silmad igale poole näevad, üldse tegutseda suudab. Sissekukkumine pole siin mingi ime. Ta tegutseb olukorras, kus ühendus juhtkonnaga on peaaegu täiesti katkenud, olukorras, kus kõrgemal pool pole enam usku ega meelekindlust. See mühkam aga ei taha teadagi, et ta o n s u n n i t u d ette vaatama, on sunnitud, pealegi üsna tihti, ka ennast tagasi hoidma; et temal, kui otse välja ütelda, võib isegi kõhe olla. Mis sel mühkamil sellest, et sinulgi on niimoodi raske elada, kui lõppu ei näe, et sinulgi on närvid! Ja lõpuks, muutus Zubrõtš melanhoolseks, aastad lähevad. Kuidas ka ei tahaks aastatele alla vanduda,

aga lipnikupõlve särtsu pole teps enam! «Volens-nolens, vanaks jään!...» mõtiskles ta filosoofilise nukrusega.

Meeleliigutus möödus kohe, mõtteid vallutas energiline teotahe: «Peaks minema suuremasse keskusse. Gomelisse või vähemalt Mozõrissegi.» Muidu veel vahid siin niikaua, kuni oledki Hartšavi lõugade vahel. Linnas on rahvast palju, segivad tuhanded kõige erinevamad inimesed, linlased ja sissesõitjad — seal oled sa nagu nõel heinakuhjas. Pole enam siinset pealepassimist, riisikot ega aheldatuse tunnet, võib tiibu sirutada. Ja viimane aeg oleks kergemalt, vabamalt hingata... Aastatepikku aina kolkad ja kolkad...

Jälle sattus ta minoorsesse meeleollu: aasta möödub aasta järel, aga ikka peab kuskil urgastes hallitama. Ja kõik see aeg ilma kindlama väljavaateta: pööre paremusele, mida nii kaua on oodatud, ei tule ega tule. Ent aeg läheb, aastad lähevad. Lähevad, ajades luhta kõik lootused, elu pudeneb käest. Ainukeseks lõbuks ongi, et võtad viina, tõmbad näo täis ja unustad kõik. Ainukeseks «rõõmuks». Kärakata enam elada ei saa, päev ilma selleta on nagu piin. Hea, et seda põrgulaket — metsakohinat — leidub igas külas ja pakutakse lahkel käel. Kuid nõndaviisi võid imekergesti joomatõve külge saada ja oled peagi täitsa alkohoolik valmis. Kes teab, ehk oledki juba joodik?...

Ta ei märganud, kuidas keegi külataat, kes läks mööda teeäärset jalgrada, mütsi maha võttis ja kummardusega teretas. Paljukordselt mõeldud masendav mõte kerkis ta pähe — nagu julm kohtumõistja, nagu timukas: tuisakas ettenägemisvõimetu lipnik, ei teinud ta õiget panust. Oled paha ratsu selga istunud. Ometigi oleks võinud hea ratsu võtta: tol ajal oli valikuvõimalus. Ja liiga kõrgele sihtisid, aga ei küündinud, oiust tuli puudu. Paha ratsu selga istusid. Ja nüüd hallita karukolgastes, soopa mööda mülkaid, endal veel kõhe tulega mängides. Ometigi võiks jalutada pealinnades, uhkeldada suurtes kabinettides ja kõige tähtsamatel kõnetoolidel, kus püütakse iga su sõna. Kõiki su kõnesid märgitaks ajalehtedes, trükitaks ära. Sihukeses rajooniurkas käiks ta kord aastas ja seegi oleks nagu triumfisõit. Kõigi mugavustega korter pealinnas, kiire sõiduga

auto, teenistusvalmis sekretäripreili... Kui palju tähendab see, et istuksid h e a ratsu selga!

«Pole viga,» ei tahtnud visa enesearmastus sellega leppida. «Veel pole kadunud kõik!» Kes seda veel teab, ons see ratsu hea või paha. Tema ratsu ehk veel ootab, kui tuleb aeg. Aeg tuleb, ratsu tormab ette, sina aga ole mees ja hüppa kähku turjale! Hoia ainult kõvasti lakast kinni, ta viib sind veel nii kõrgele mäkke, et uneski ei oska näha. Otsekohe leidis ta ähmase unistuse jaoks kinnitustki: matsid tõstavad häält. Iga päevaga seda rohkem. Ülekohus ja viha kuhjuvad, ajavad kõik korrast ägedamini kobrutama. Kui piir käes, tuleb plahvatus, nii et terve ilm põrub. Ainult risu jääb sellest, mis praegu ehitatakse. Eks õrritagu, õrritagu metsloomal... Ka seal, teispool riigipiiri kogutakse jõudu — las aga tekib situatsioon! Situatsioon, mis ehk on juba päris lähedal!...

«Kannatust, vastupidavust ja — usku!» manitses Zubrõtš ka iseennast, peletades raskeid mõtteid. Ta sõitis juba külatänavale: nüüd pidi ta jälle olema rajooni maaosakonna juhataja, kolhoosiasjade volinik.

4

Saueaukude juures ei saanud Mikanor teisiti kui pöördus teelt kõrvale ja läks otse üle põllu. Kõrs oli porihall ja märg, kartulimaal läikis siin-seal vagudes ning aukudes sopane vesi. Vahetevahel libastusid jalad juba kõvaks lasetunud ja lintsis mullal. Udutas külma pihuvihma, sügisene tuul pühkis üle näo ja käte nagu märja lapiga. Vilu ilm, taevas madalate porikarva pilvedega kaetud — sellisel päeval ollakse tusane ja loid, mõeldakse venivaid nukraid mõtteid.

Kuid Mikanor ei olnud ei nukker ega loid, ta süda pakitses läbematust teotahtelisest rõõmust. Alles täna sai komisjon lõpuks oma suure tööga valmis, alles äsja saatis ta maamõõtja soosillani — see sõitis kõigi oma riistadega tagasi — ja alles nüüd, kui maamõõtja oli lahkunud ja Mikanor üksinda jäänud, sai ta segamatult minna põllule, segamatult viibida põlluga ja oma suure rõõmuga, mille sisse ta ühtaegu uskus ja harjumatuse

tõttu ei uskunud. Sellepärast nüüdki, kui kõik oli juba ühel pool ja ta astus mööda oma kolhoosi põldu, ei suutnud ta koduneda mõttega, et terve see põld pole mitte enam unistuses, vaid tõeliselt kellegi külamehe, vaid kolhoosi oma.

Jalas lääpatallatud katkised saapad, seljas märg vatt, ise jändriku turjaga ning lameda rõugetäkilise näoga, vihmatilgad heledates kulmukarvades ja habemetüükas rippumas — nõnda vaatles ta põldu ühest servast teise ja rõõmustas: sai vantsitud külanõukogu ja rajooni vahet, sai nõutud, ja polnud see asjata! Nüüd on käes! Sellest mõttest tulvas ta süda rõõmu, uhkust oma võidu ja iseenda üle. Silmad jäid peatuma endisele Vassili põllusiilule, meenus, kuidas ta siin hiljuti Rähn-Vassiliga tülitses: ta hoiatas, et maa läheb kolhoosi alla, aga üleaedne vastas temale, kolhoosi esimehele, häbematult, lükkas ta nagu mõnitades lihtsalt eest ära ja kündis edasi. Jälle kerkis vimm: isegi siis, kui komisjon juba maakorraldusega oli peale hakanud, ajas ta oma jonni! Äherdas kaebama minna — mingu pealegi, käigu pealegi, niikaua kui ära tüdineb! «Las näevad, kes tugevam on!» mõtles ta, meenutades, et paljudki on veel tema vastu. «Küll siis teavad!... Muidu ju, räägi kui palju tahes, aga neil nagu poleks kõrvu peas!... Küll siis teavad!...»

Ta vaatles põldu juba nii, nagu polekski see enam lihtlabane põld, vaid mingi positsioon, mis vallutatud nendelt, kes olid selle autul kombel anastanud ega kavatsenud teed vabastada. «Jah, positsioon,» mõtles ta, rõõmustades oma võidu üle teisest vaatevinklist. «Positsioon, pealegi väga tähtis positsioon, mille tõttu kummagi poole olukord on tugevasti muutunud! See sunnib paljusid tõsiselt aru saama, et elu teeb saja kaheksakümne kraadilise pöörde!...»

Mikanor jõudis Vassili põllu äärde ja läks sellest risti üle, soobates raskete saabastega orast. Minnes hakkas talle eestpoolt läbi halli udutihutise silma veel kaks haljast põllusiilu ja järsku tegi ta otsuse: «Rutem kui muidu üles künda, et orased silmahimuks ei oleks! Et viimne kui märk jalamaid kaoks! Ei mingit märki ega mingit lootust nendele, kellelt ära võeti!» Sellest hetkest peale takseeris Mikanor põlde juba praktilise ini-

mese asjalikkusega: ta juba plaanitses, kuhu ja mida oleks parem külvata. «Sinna põllule rukis... Ja siia tee äärde oder... Sinna vastu sood kartul. Kartul on seal alati kena olnud...» Seda mõteldes nägi ta juba vaimusilma ees, kuidas laia nurmena haljendab kolhoosi rukis, loob tähku oder ja liigutab küpsedes ohteid, kuidas kartulivaod ulatuvad metsani sooserval...

Ta läks edasi, soobates oma kulunud, lääpatallatud saabastega märga harvikut kõrt. Ta jalaast oli pikk, kindel, peremehelik. Võitjapilgul silmitses ta õlgkatuseid, mis paistsid eestpoolt...

Ühel päeval võttis Vassil ette käigu Juravitšõsse. Kuni viimase ajani oli ta ähmaselt lootnud, et midagi ehk veel muutub: lõpmata raske, peaaegu võimatu oli harjuda või leppida mõttega, et seda põldu, ainukest kõlblikku põldu enam ei ole ega saagi olema. Ühtlasi oli ta kannatamatult oodanud, mis talle säherdustel asjaoludel asemele antakse: räägiti ju, et maast ilma jätta ei tohi. Nüüd siis oli aru käes: oma üleaedse Mikanori armust anti nii kehv põld, et nähagi ei tahtnud — peaaegu paljas liiv...

Vassil oli masenduses, ähvardas, et seda niimoodi ei jäeta, et temagi tunneb seadust. Ta mõtles siia-sinna, mis teha, kellelt abi-nõu otsima minna. Oli hästi teada, et külanõukokku ei maksa jalgagi tõsta: seal pole teisi asjamehi kui Gailis ja Mikanor. Siis tekkis kainem, lootusrikkam kavatsus minna rajooni, Apeika enda jutule — see paistis, mida enam Vassil kaalutles, ainsa pääseteena.

Kui Vassil pilvisel sajusel hommikul, pikk-kuub üll ja viisud jalas, noruspäi enda ette vahtides kärmesti astus mööda libedat soosilda ja inimtühja tuulist postmaanteed, võttis ta mõttes läbi kõik ülekohtu, mille osaliseks ta oli kisulise elu ja Mikanori tõttu saanud, kuid seejuures ei tundnud ta meeleheidet. Need mõtted ei olnud nii valusad nagu viimastel öödel ja päevadel, ta mõtles saadud hoopidele iseenda jõu tunnetusega, hakkaja meeleoluga, tahtmisega peale jääda, kõike ületada. Ta arvas juba, et need hoobid polegi parandamatud. Ta rühkis edasi ilma kahtluseta, veendunult. Ta jalaast oli südikas, samuti olid südikad ta mõtted; juba

minnes kujutles ta, kuidas saab Apeikale tõsiselt ja vihaga näkku rihmatud: «Kas siis niimoodi on õigus? Kas nõukogude seadus seda lubab?!» Haaratud iseenda sõnade vägevusest, nägi ta juba nüüd kärsiku rõõmuga, kuidas Apeika tasasel häälel möönab: «Ei luba seda seadus! Ei ole niimoodi õigus!» Seda küll, vahel harva lõi Vassil teel kõhklema, kas Apeika ei hakka Mikanori ja Gailise nõusse, aga ta ise tõrjus need vääritud mõtted peast. Ei tahtnud, et nad üldsegi tuleksid.

Rutuliselt, täis otsustavust, kahmis Vassil mööda maanteed. Ent kui ta äraluitunud kiriku juurest hakkas mööda jäärakut alla minema ja lähenes omaaegsele vallamajale — täitevkomiteele, kus juba üsna varsti pidi aset leidma kokkusaamine Apeikaga, millest nüüd olenes kogu elu, hiilis Vassili südamesse vastik kartus. Süda kripeldas äkki ebameeldivalt, nagu iseenesest muutus astumine raskeks ja pikaldaseks, ehkki ta tuli mäest alla. Vallamaja ees oleks tahtnud päriseltki seisma jääda, maha istuda.

Äsjasest pealehakkamisest polnud enam jälgegi, selged ja vägagi veenvad mõtted olid läinud. Pea oli nagu mõtlemisvõimetu. Oma loomupärase visadusega sai ta argusest jagu, astus nõrkuvail jalul sisse ja hakkas mööda kõmisevat treppi minema teisele korrusele, kus teadis asuvat Apeika kabineti. Et Apeika kabinetti pääseda, pidi ühest väikesest toast läbi minema. Selle uks oli lahti, Vassil püüdis näidata ennast julgena ning astus otsemaid sisse. Astus sisse tundega, et nüüd on tehtud ülimalt vastutusrikas samm. Toa nurgas oli laud, laua ääres istus vanapoolne naine ja soris mingeid pabereid. Ta vaatas küsivalt Vassili otsa, Vassil teretas ja ütles ilma pikemata südikalt, et ta tahab seltsimees Apeika jutule.

«Ivan Anissimavitš on ära,» vastas naine lahkelt. Veidi aja pärast lisas: «Ta on Minskis, istungjärgul. Tuleb vist kuue päeva pärast.»

See oli Vassilile niivõrd ootamatu, et ta ei osanud midagi arvata. Naisterahval oli vist temast kahju ja ta küsis:

«Mis te tahtsite? Võib-olla saab mõni teine aidata, mis sellest, et Ivan Anissimavitši pole?...»

Vassil ütles silmi tõstmata:

«Oleks tahtnud tema jutule.»

Naisterahvas ütles veel kord lahkelt ja kahetsevalt, et Apeika tuleb vist kuue päeva pärast. Vassil läks kohe uksest välja, kuid jäi trepiplatvormil seisma: ei suutnud, lihtsalt ei suutnud mingit selgust saamata tagasi minna. Kirudes, et Apeika pidi just nüüd ära olema, mõtles ta ja murdis pead: mida siis teha? Ehk poleks tohtinud naisterahvale niimoodi vastata, ehk tõestigi oleks keegi saanud aidata ka Apeika äraolekul? Ehk oleks pidanud temale endale rääkima, siis oleks vähemalt nõugi antud, mis ette võtta? . . .

Kui ta seal arupidavalt seisis, pidi keegi krapsakas, teolusti täis mees talle peaaegu otsa tormama: see oli kõrvalruumist välja jooksnud, kaust näpu vahel. Ta tahtis Vassilist juba mööda minna, kuid äkitselt seisatas, jäi huvitatult vaatama ja küsis, keda külamees ootab. Kui vastati, et Apeikat, ütles ta heasoovliku lõbususega: «Ehk äkki saan mina aidata?» Ta avas ukse ja kutsus Vassili käeliigutusega sisse.

Alles siin valges toas nägi Vassil, et kaustamees oli ju seesama, kes omal ajal käis Kuranis ümberjaotamist korraldamas ja tema ning Javhimi riidu lahutas. Otsekohe tuli Vassilile meelde, mis toonil see mees oli temaga rääkinud, kuidas ähvardanud kinnipanemisega ja tont teab veel, millega. Vassil jahmus ja tahtis kannapealt ümber keerata, aga teine oli temast kärmem ja palus lahkesti platsi võtta. Vassil jäi seisma, vilksas umbusklikult tema poole ja toetus ebalemisi toolile. «Mis siis südamel oli?» küsis mees lõbusal toonil, nagu poleks tal tookordsest ähvardamisest aimugi, ja istus teisele poole laua taha. Heledad krõllis silmad nagu puurisid Vassilisse. Mees ootas, lahke julgustav ilme näol, Vassili pilk aga oli maateral kinni ja ta vaikis vimmakalt. Hulk aega ei suutnud Vassil suud lahti teha, kui ta aga rääkima hakkas, siis raskelt ja vastumeelselt, nagu sunni all, nagu ülekuulamisel. Ei uskunud ta selle mehe osavõtlikke vaheleütlemisi: «Ahah, nii-nii . . . Arusaadav . . . Loomulikult . . .»

«Kõik see on inimlikult mõistetav,» alustas mees pärast küsitlust imemahedalt, isegi heasoovlikult. «Mõistetav, ja võib ütelda, täiesti loomulik . . . Maa on talupojal kõige rohkem südame küljes. Täpselt sama

mis elusolevus, tema hing . . . Maa on talupoja elu vundament, kõige esmasem vundament . . . Ja muidugi on talupojal õigus teda seaduslikult omaks pidada . . . Õige ja loomulik . . .» Vassil tõstis altkulmu pilgu; heatahtlik toon ega seletused ise ei rahustanud, ta ootas kogu aeg halvemat. Paistis, et ta peab seda alles sissejuhatuseks. Ja eks olnudki. Samasuguse kahetseva ja süütu tooniga tegi Zubrõtš hoopis teist juttu: «Kõik see on loomulik. Kuid on olemas suund, peajoon, mis nõuab kolhoose! Peajoon näeb ette erasektori täielikku likvideerimist, hävitamist. Maamehest kui eraomanikust ei jää jälgegi . . . Kõik sünnib ainult kollektiivse, sotsialistliku majapidamise huvides. Ja maa läheb kõik nende kätte! . . . Selline on kurss . . . Jah. Nõnda jah . . .»

Vassil ei teadnud, mida ütelda. Ei suutnud nagu vastu vaielda. Sõnatult tõusis ta püsti, läks jumalaga jätmata välja. Sisemiselt rüüstatud, astus ta trepist alla, läks hoovile, rontsis teed kaudu mäkke. Ta samm oli pikaldane ja raske, märg savi hakkas viiskude külge, jalad libastusid. Üles jõudes jäi ta seisma ja tõmbas hinge. «Mismoodi veel räägitakse,» igritses mõte peas. «Nagu oleks sust kahju. Tegelikult aga irvitatakse su üle! . . .»

Nukralt vaatas ta ringi. Tiherdas uduvihma, mis nähtavasti ei tahtnudki lõppeda. Udusomp mattis tuttava väljavaate.

Udusomp oli ka südames. Udusomp ja tuimus. Lastes end märjaks sadada, hakkas ta kurvalt mööda teed minema.

Kui ta saueaukude juurde jõudis, vanus hämarik. Raskeid mõtteid haududes pöördus Vassil nagu siin ikka teelt kõrvale — oma orast vaatama. Juba eemalt märkas ta ehmatusega: orase asemel mustasid risa-räsa mingid mullakamakad. Kohkunult pistis ta jooksu, siis aga langes nagu niidetult põlvili: oras oli segi küntud! Segi kistud, läbi songitud, mullakompraid täis — nagu meelega tehtud. Ta vaatas ringi ega uskunud oma silmi: kõik oli üles küntud! Kõik oli hävitatud. Kõik oli kadunud . . .

Ühel päeval — väljas oli porine, puhanguti lõõtsus kõledat tuult — külastas Honja maja surm. Vaikselt ja sõnatult lahkus õhtu eel ema. Kui vanem sõsarake Veera ehmunult kutsus rehalast Honja, lamas ema asemel nagu elus, justkui oleks ta ainult suikunud. Ta näol helkis käsitamatu rõõm.

See arusaamatu rahu ja rõõm püsis ta näol ka siis, kui ta lamas lautsil pühapiltide all vaikseks jäänud toas, kus polnud igapäevast vadinat ja kuhu üksteise järel astusid külainimesed — uudishimulikud, kaastundlikud, kohkunud. Enamasti läksid nad varsti ära — mõnel oli see käik lihtsalt uudishimu rahuldamiseks, mõnel aga möödapääsmatu raske kohustuse täitmiseks. Rohkesti oli neidki, kes mütsakus koos tasakesi jutlesid; toas saaliti kogu aeg edasi-tagasi: vaba aega oli nüüd priipärast. Ainult mõnel vanal naisel, ema lähemal tuttaval, kes mäletasid teda niisama elavana ja särtsakana nagu Honja, tulid sõnad südamest; kaastundlikult sosisklesid nad isekeskis ja pühkisid rätikunurgaga teesklematust nutust punaseid silmi.

Matuste korraldamist juhatas Kätsa, nüüd ebatavaliselt sõnakehv ja tähtis. Honjal polnud tarvis teda kutsudagi, ta tuli ise juba enne seda, kui noormees oli jõudnud uutele ootamatutele tegemistele mõtlema hakata. Ta tuli, hakkas pikaldaselt ja nagu endastmõistetavalt majas talitama ning Honjaga rääkima nagu jumalast endast saadetud. Murtud ja vaikne, ei olnud Honja sugugi selle kutsumatu eestkostja vastu: kuulekalt tegi ta kõik, mis see õpetas või käskis, ja käis ka ise temalt nõu küsimas. Peaaegu üksijoont oli majas Hadoska, kes esimest korda oli siia rutanud juba õhtu eel ja tummalt, ehmatuse ja süütundega ema ees seisnud. Nüüd tihkus ta vahetevahel nutta, oli Kätsale abiks, kasis ja trööstis lapsi, kes kössitasid kobaras lavitsal või ahju peal; heitlikus peeruvalguses aitas ta Kätsal õhtulist keeta ja andis mudilastele süüa.

Järgmisel päeval kanti Honja ema majast välja lumelobjaku kätte, mida langes märja porise maa peale. Lumi ei sulanud eide kaamel luisel näol ja kõhnetutel kätel enam ära, tema aga lamas männilaudadest puu-

särgis, ise nagu rõõmuski — võib-olla lume ja valge taeva üle, võib-olla selle üle, et poeg oli koormast vabanenud. Naised hakkasid nutma, vahel kõvasti, vahel käheda ulgumisega. Honja läks edasi, plartsides viiskudega porilobjakus, ja kogu aeg nägi või tundis ta enda lähedal kahetsevat Hadoskat, kes peaaegu vahet pidamata nuttis.

Kui surnuaiale jõuti, kattis ema palgeid ja riideid juba paks lumekord. Õrnalt pühkis Kätsa ta näo puhtaks ja käskis Honjat ning väiksemaid lapsi tulla jumalaga jätma. Viimast korda andis Honja emale suud, tundes ka nüüd, kui külm ta nägu on. Aga külma ilmaga ei tekitanud see nii võigast tunnet nagu toas, vaid oli isegi veidike nagu elusale inimesele omane: palged nagu oleksid vilu rõskuse käes jahtunud. Kätsa tõi kättpidi ema juurde kõige pisemad, Kostsiku ja Volka, kes kuulekalt surusid oma näo vastu ema põske. Honjale jäi meelde, et kui kirstule kaant peale tõsteti, langesid sinna sisse mõned lumeräitsakud. Ta vaatas seda imelise tühjustunde ja rahuga. Kui hakati kirstu hauda laskma, hakkasid naised valjemini, ahastusega nutma ja itkema; korraga kuulis ta Hadoska meeleheitlikku kibedat halamist: «Kallis, kallis tädi! Ei iial saa ma enam sinuga rääkida! Ei tulnud ma, nagu soovisid! Ja nüüd ei saa enam midagi ütelda! Ei kuule ma su häält, ei näe ma su nägu! Anna andeks, kallis tädi! . . .»

Kui kääbas ema haual oli silutud ja tammine rist peal, hakkasid inimesed minema. Kätsa, kelle ilme kõneles vaiksest alistumisest saatusele, nagu ta sel päeval kõike oli toimetanud, võttis Honjal käe alt kinni ja ütles nukralt, väsinud moega, et on aeg koju minna. Honja tegi ebalemisi paar sammu, siis aga seisatas ja vaatas ümber — ta tundis midagi nagu puudu olevat.

«Kus — Hadosja on?» tuli talle meelde.

Kätsa laskis pilgu ringi käia, siis osutas vaikides ja nukralt kalmistu keskpaiga poole. Raagus lumiste põõsaste taga märkas Honja tumeda hõlmikuga tuttavat kogu ja läks selle juurde.

Hadoska ja Hanna seisid kahekesi ühe hauakünka juures, mille madaluke rist oli alles jõudnud halliks tõmbuda. Honja taipas: Hanna maimuke on ju siia mae-

tud. Hadoska, kes oli seljaga Honja poole, hoidis Hanna ümbert kinni ja rääkis midagi.

«Ma olin halb. Paha olin ma. Jumaluke, kui paha! . . .» Hadoska lõi üleni vappuma, ta pea vajus Hanna õlale. «Anna mulle andeks, Hannake!»

«Ei ole mul viha sinu vastu. Pole iial olnudki,» ütles Hanna vaikselt, pööramata silmi lapse haualt.

«Anna andeks, Hannake! Jumalat olen juba palunud! Nüüd palun sind: ära kanna viha! Anna andeks! . . .»

«Ena mul asja, mille pärast . . .»

«Anna andeks, Hannake!»

«Noh, annan andeks! Muidu veel arvad, et . . .»

Hadoska ei lasknud tal lõpetada, kaelustas Hannat tugevasti ja suudles.

«Oh kulla Hannake! Sa olid mulle kallis ja oled nüüd jälle! Eluotsani!» tõotas ta.

Alles nüüd andis Honja endast märku:

«Rahvas läks peiesid pidama. Võib-olla tuleksite teie ka.»

Hadoska kuivatas silmad, vaatas hellalt ning paluvalt Hanna otsa:

«Lähme siis.»

Hanna tõstis pilgu kääpalt. Ta tegi napi peanoogutuse ja hakkas minema kõige ees.

Kuni külani läksid nad vaikides. Kõik olid mõttes ja endassesüvenenud. Kui jõuti mudasele tänavale ning tulid juba lund täis mätsitud pistandid ja tared, jäi Hanna seisma ja vaatas tõsiselt nende mõlema peale.

«Miks sa ometi teda ära ei võta?» küsis ta ootamatult. «Saaks kena paari.»

«Egas minul midagi selle vastu,» ütles Honja otsesui. «Räägin talle juba ammu. Aga — viivitab, ei tea, miks. Kardab isa. Isa ei taha.»

«Nüüd kah leidsid aja!» pahandas Hadoska. Tuuldunud huuled olid valjult triipu, karmid silmad vaatasid kuhugi kaugele.

«Mis siis ajal viga on?» Tasakesi, rahulikult ütles Hanna — see oli ta südamemõte, endal läbi kannatatud: «Kes elab, mõtelgu elamise peale.»

«Kadunud ema ise tahtis, et meist paar saaks,» ütles selle peale Honja.

Peietel vulksus samagonn pudelitest peekritesse ja

klaasidesse, kõik võõrulised sõid-jõid isukalt, mida rohkem aga söödi-joodi, seda valjemaks paisus jutt ja kära. Vanemad mehed-naised rääkisid, kui kraps ja lustakas oli Honja ema noorest peast, kui lahtiste kätega ning visa oli ta töö juures. Tihtigi, kui sai sirpidega põllule mindud, ei olnud tal vastalist: hommiku hämarikust õhtu pimedani võis ta vahet pidamata, isegi selga sirutamata õsuda. Ja polnud ta omasugustegi seas nohik: lõi tantsu, laskis laulu, viskas nalja — ei olnud temast kuskil puudu. Ka siis, kui Honja isa suri, ei lasknud ta nina norgu, ehkki suur kari lapsi järel, rühkis lahkel meelel tööd teha, seni kui kukkus soos raudkülma vette, mis tõmbas nii läbi, et varsti enam ei tõusnudki. Kiideti ka Honjat: kah kraps poiss, ema verd, ei varisenud murekoorma all kokku; põetas ema — oleks ainult iga poeg nii hoolitseja. Mõnigi andis Honjale nõu, et toogu leekuninganna majja. Seejuures vihjati Hadoskale, aga Honja tegi ikka teist juttu.

Hadoska ja Hanna olid vist küll ainukesed, kes istusid vaikides. Honja valas neile viina ja noomis, et nad vähe joovad. Hanna võttis pisut, aga Hadoska puudutas klaasi ainult huultega, mõlemad nad istusid jäigalt ja mõtteisse süvenenult. Hadoskal lõid silmad aeg-ajalt haledasti pilkuma, ta oli nutma puhkemas, aga hoidis end vaos. Küllap oli nüüd kõige suurem kisa taga Kätsal: kilk peas, sahmerdas ta ümber laua, ladus toitu ette ja valas viina, kusjuures tõsine väärikus oli nagu käega pühitud. Peaaegu üksijäri vatras ta kõva häälega ja mõnusalt: «Olgu temal-kadunukesel teises ilmas hea, elagu lapsed ja sirgugu pea! Ei meie Honjagi kidu, olgu elu kui lillepidu! . . .» Joobnud peieliste segases kõnesuminas kõlas ka vana Glušaki kähe hääl — temagi oli auru all ja jutt jooksis. Kätsa valas talle ühe klaasi teise järel ja vatras enamjaolt temaga. Nähtavasti oligi tema see, kes Glušaki siia kutsus — kuigi polnud võimatu, et vana tuli ise. Honja katsus temast mööda vaadata: kes peietele tuli, seda ei tohtinud keegi ära ajada — niisugust voli polnud ühelgi. Liiatigi rääkis ka Glušak emast kiitvalt, ka Honjat kiitis ta.

Hanna lahkus esimeste hulgas, kuid Hadoska jäi ja ootas, kuni kõik olid läinud. Toas, mis äkki oli vaikne ja tühi, aitas ta Kätsat sööginõusid laudadelt koristada,

pühkis põranda üle ja lohutas südamlikult lapsi. Kui ta hõlmiku selga tõmbas, et koju minna, viskas ka Honja pikk-kuue õlgadele ja läks tüdruku järel märjale pimedale õuele. Väraval võttis ta kinni Hadoska tõrksatest kätest ja hoidis ta kinni.

«Lapsed on — nõnda sinu järel, et . . . Nagu oma oleksid.» Tahtis teda emmata, kuid Hadoska hoidis ärritamatult, aga kindlalt teise käega vastu. Honja ei muutunud pealetükkivaks. Ta vaikis, siis küsis tasakesi: «Ehk lepiksime siiski kokku?»

«Leidsid kah aja.»

«Ema ju ise tahtis.» Hadoska ei vaielnud vastu. Honja võttis jälle ta mõlemast käest kinni. «Hannal oli selle koha pealt õigus. Kes elab . . .»

«Mis sa lobad.»

Tüdruk tõmbas käed ära ja kadus kärmel atsakal sammul pimedusse.

Ülejärgmisel päeval — Honja pool söödi alles hommikust — prahvatas uksest sisse Jüsku-Ignat. Lapsed rehkisid laua ääres vaabatud tangusupikausi ümber. Honja palus Hadoska isa lahkesti edasi astuda vaadates talle vastu pineva ootusega. Viimane mühatas midagi pahuralt, Honjale pilkugi heitmata vaatas toas rapakalt, tigeda näoga ringi ja toetus pingile. Väheke istunud, kargas ta püsti ja astus Honja ette. Hetke oli ta kõnevõimetu.

«M-mis see sul olgu — lapsele kärbseid pähe ajama?!»

Honja pani lusika ära ja tõusis samuti püsti.

«Ta teab ise, mis teeb.»

«Etskae, jüsku, kus tark välja hüppas! Jookseb tüdruku sabas ja muudkui hullutab!»

«Ma ei hulluta, armas mees. Ütlesin juba, et mul on tõsi taga.»

«Ei luba!» kärgatas Ignat. «Ja maksa mitte lootagi! Jäta juba kord see mõte! Ei ole sihukest asja!»

«See ei olene ainult sinust, armas mees.»

«Katsugu ainult! Kui minu sõna ei kuulda, kui ise minnakse — siis puupaljalt, jüsku! Puupaljalt! Mitte jalanartsugi kaasavaraks ei anna! Laku panni!»

«Ega minul sellest suuremat häda olegi, armas mees! Ma tahan midagi muud, mitte su varandust!»

«Mitte varandust?» ei suutnud Ignat uskuda.

«Saan muidu kah läbi! Mina tahan Hadoskat!»

«Niipalju! Vahi!»

Parastavalt torkas Jüsku-Ignat pöidla pahklike sõrmede vahele ja lõi Honjale nina alla.

«Seda sa saad! Vahi!»

Ootamatult puhkes Honja naerma. Selline häbematus viis Ignati täiesti endast ära, ta ei osanud midagi ütelda. Mõne aja toperdas ta vihaselt ringi, sülitas ja vandus, aga mida enam ta viha kasvas, seda rõõmsamaks imelikul kombel Honja nägu läks.

«Laku panni!» karjus Ignat, teise lõbususest hoopis pöörane. Ta klõmmutas nii kõvasti ust, et kauss laua peal hüppas.

Ent kui ärritatud sammud õues vaikisid, hakkas Honja oma väljakutsuvat tooni kahetsema: misjaoks ta küll pidi nüüd veel Hadoska isa vihastama! Muidugi, see kukkus tal kogemata niimoodi välja, aga oleks ju võinud pisut kannatlikum olla ja lepitust otsida — see oleks olnud parem iseendale ja Hadoskale. Aga kus seda: ise kutsus välgud välja! Honjal hakkas süda vaevama: nüüd kargab isa Hadoskale veel hullemini harja, ja mis siis, kui Hadoska ei suuda vastu pidada? Mida enam päev edenes, seda rahutumaks Honja läks; kogu aeg valvas ta toas, laudas või saraja all, lootes, et ilmub nähtavale hõlmikusse riietatud kogu. Kuid Hadoska ei tulnud ega tulnud. Poiss otsis endale nimme tegemist toas või majaesisel, et Hadoska äkki mööda ei läheks; pealegi võib olla ka nii, et tüdruk sisse tulla ei taha.

Mitmed-setmed korrad käis ta värava taga, vaatas, ehk juba tuleb. Hadoskat ei olnud. Lõuna paigu ütles Honja kannatus üles: ta läks Hadoska maja juurde. Ent niipea kui ta sinna jõudis, ilmus uksest isa. Ootamatusest jahmunud, teretas Honja süüdlaslikult, lepitust otsival moel, aga Ignat pidas seda vist tõgamiseks, vilksas korraks tigedalt ta poole ja pöördus järsult teisale, minnes ämbriga oma teed, lauda juurde. Õhtu eel käis Honja veel kord Hadoska maja juures. Ta nägi Hadoskat aknal ja rõõmustas toreda juhuse üle. Ta andis märku, et tulgu Hadoska välja. Hadoska jäi tõsiseks, mossitas isegi pahaselt suud. Pööras silmad nukralt kõrvale, raputas kindlalt pead: ei maksa oodata. Pööras seljagi.

Teisel päeval tuli ta ise. Honja oli väga rõõmus, jooksis talle vastu, avas ukse, ei teadnud äkki, kuhu teda istuma panna. Ütles, et võtku vatt maha, aga tüdruk raputas pead: ta jäi üleriidesse ega istunud. Õrnalt silitas ta Volka pead, kes nagu kassipoeg ahju pealt maha ronis ja Hadoska vastu liibus.

Honja vastu oli ta range ja tõsine. Poiss ei tahtnud sellest hoolida; olles kindel, et Hadoska meeletusk on samas läinud, võttis ta hellalt kätest kinni. Tüdruk mossitas, tõmbas käed ära.

«Ära jända . . .»

«Miks sa's niimoodi?»

Hadoska pööras näo ära. Tal oli midagi südamel.

«Mis sul on?»

Hadoska vaikis. Siis ütles kuhugi mujale vaadates:

«Isa on vastu. Ei ja ei — tee mis tahad.»

«Mis sellest, et vastu. Ega ma temaga elama hakka.»

«Ütleb, et kaasavara ei anna.»

«Ärgu andku. Küll saame isegi.»

«Ei anna õnnistust.»

«Küll ta annab. Kui mitte nüüd, siis hiljem.»

Hadoska tõstis valju, nõudliku pilgu: oli näha, et nüüd öeldakse midagi tähtsat.

«Ainult» — ta pilk väljendas vankumatut tingimust — «et olgu viisipäraselt. Kirikus.»

Honja süda hõiskas: esimese hooga oli talle selge kõige tähtsam asi — nõus! Tahtis teda kaelustada, aga Hadoska ajas käe vastu, ei lasknud.

«Kõik saab tehtud viisipäraselt, kõik viisipäraselt.» Ja sihtis kavalalt teisale: «Võib kirikus, võib — külanõukogus . . .»

«Kirikus,» katkestas teda Hadoska. «Ja papp peab laulatama.»

«Võiks ju kirikus ka. Ja nii, et papp laulatab . . .» Honja tahtis näidata, et ta on Hadoska pärast kõigeks valmis, kuid ühtlasi palus, et tüdruk ka teda arvestaks. «Ainult et — ma ei tohi. Pole lubatud. Ma olen ju komsomolis.»

Hadoskal läks see nagu kõrvust mööda.

«Mis sellest,» sõnas ta vaikselt. «Kirikus peab laulatatama!»

«Ma ei tohi! Mõistad sa mind?»

Hadoska ei vaadanud tema otsa. Honja taipas, et ses punktis pole mingit järeleandmist.

«Siis jääb katki.»

Hadoska ootas silmapilgu, siis kohendas rätikut ja tahtis juba minna. See tõukas Honjat takka, mingi meeletu uljusega sööstis ta tundmatusse:

«No tühja temaga! Kui peab papp laulatama, siis laulatagu!»

Hadoska nokutas lühidalt pead. Hetke ta vaikis Honja otsa vaatamata, siis ütles veel:

«Ja kolhoosist pead ära tulema!»

«No see veel puudus! . . .» Honja tegi uskumatu näo ning vaatas talle tükk aega otsa: küll võib inimesel lollusi pähe tulla! Justkui kiusu pärast mõtleb igasugu asju välja, et tõuseks tüli ja nad lahku läheksid! Kirikust ja papist ei aita, nüüd veel see — kolhoos hinge peal!

Kannatamatult lükkas Honja mütsi silmi, ohkas pahameelega.

«Mis see kolhoos sulle teinud on? Päikese varjab ära või?»

«Pead ära tulema!» nõudis Hadoska.

Meelehärmi alla neelates hakkas Honja teda veenma: eks ole ju kolhoos nende ainuke lootus, nende õnn; noored terved inimesed — neil oleks lausa lust töötada ja elada üksmeelse pere liikmetena. Pealegi tuleks silmas pidada ka seda, et tema oli ju kolhoosis üks esimesi, nemad Mikanoriga panid asja käima — ei saa ometi kõike sinnapaika jätta: see oleks lihtsalt reetmine. Tuliselt, kõigest südamest tahtis ta seda selgeks teha, kuid Hadoska ei tahtnud midagi teada.

«Pead ära tulema,» kordas ta tasakesi ja rangelt. «Ja oma vara tagasi tooma.»

«Ei anta ju nüüd enam,» proovis Honja uut ettekäänet.

«Ütle, et antaks.»

«Jajah, ütle! Kes sest hoolib!»

«Siis too ise!»

«Pannakse vangi.»

«Ei panda. Sinu vara.»

Ja läkski uksest välja, ilma et oleks kriipsuväärtki järele andnud. Rääkis Honja mis rääkis, aga tema ei

loobunud ühestki oma tingimusest. Mõtlik ja mures, vaatas Honja esitrepilt, kuidas ta korralikult sulges väriku ja läks siis oma saabastega mööda tänavat, pilk keskendunult mudasel libedal jalgrajal.

Varsti pärast seda tuli ootamatult Hadoska ema: ohkis, hädaldas, oli väga osavõtlik — liiga vara lahkus eit-õnnetu, pidi külma hauda minema. Honja pani tähele, et ta silmis polnud tavalist uudishimu: ta vaatas ringi murekalt, perenaiselikult, nagu polekski ta võõras toas. Silmitses laia, otsekui maa külge kasvanud ahju, siis lavitsaid, kus istus kräämiline Kostsik, teda ainiti tunnistades, siis lauda, ämbrit ja künasid nurgas.

Otsis taskust head-paremat — valge saiakakukese, andis selle Kostsikule ja Volkale, kes kuidagi ei taht-nud ahju pealt maha tulla. Haletses neid: oh teid õnne-tuid vaeslapsi.

Honja vabandas, et viin tilgatumaks otsas on, ja tahtis juba üleaedsete juurde joosta ning tuua, aga eit ei lasknud: pole tarvis. Hetkeks vaatas ta Honja peale kuidagi isesuguse sooja pilguga «nagu oma poja peale», otsekui tahaks selgusele saada, kuidas tema Hadoska käsi selle poisiga võiks käia. Honja vaatas vastu ava-lalt ja sõbralikult: ta nägi Ignati eides oma liitlast. Ka see meeldis talle, et nad välimuseltki nii sarnased on: palged, silmad, pisike suu — kõik oli tütrel emast. Sa-muti on nad mõlemad väikest kasvu ja sitked, jutu-laadki ühtemoodi. Ainult et loomult paistab ema nagu järeleandlikum olevat; noh, küllap Hadoskagi aja jook-sul muutub, kuidas teisiti! . . .

Täpselt nagu Hadoska kergitas ema teist kulmu ja küsis kuhugi mujale vaadates rahulikult, mööḍaminnes, nagu oleks see mingi tühiasi: mis jutud neil Hadoskaga olid — liiaks tõsisena tulnud ta koju.

«Katsu ikka kenasti läbi ajada,» manitses ta, kui Honja oli lõpetanud. «Ära midagi järsult ütle. Katsu heaga. Ta on väga hellik. Polegi sa veel midagi ütel-nud, alles meeles-mõttes, aga tema tunneb juba ära. Sestap ta nii valju moega alati on, et hellik tundmine. Hirmus hellik. Ole temaga hea. Pärast võid kõik teha omatahtsi, aga esiotsa ära vastu räägi! Tee, jüsku an-naksid järele. On teine vist loomult nagu isa. See raiub

kah, et alati olgu kõik tematahtsi. Mina küll vastu ei räägi, aga pärast teen ikka, nagu ise tahan . . . Ja mis ta kiriku koha pealt rääkis, ja et papp peab olema, siis seda on muidugi vaja. Kolhoosist tule ära: jumal seda teab, mis sest kolhoosivärgist saab. Elame, näeme. On seal hea, siis pole tagasi minna kunagi hilja. Võib-olla lähete veel tagasi. Võib-olla läheme tõestigi kõik sinna . . . Ja vanameest vihastada ei maksa,» õpetas ema. «Ära muidu norima hakka! Ja maksa suuremat karta, mis ta äher-dab! Harjub, lepib ära. Jahtub maha! . . .» Avalalt, nuk-ralt vangutas ta pead: «On aga kärk, oioi! Küll on temaga päevi nähtud! . . .» Ent sealsamas rahustas ta Honjat: «Kuid sina — ei maksa karta! Jahtub maha! Ainult et — heaga, ikka heaga! . . .» Ja lahkumisel läks ta meel jälle haledaks: pole enam kadunukest, külmas hauas puhkab kadunuke.

Õhtul läks Honja Mikanori juurde. Astudes mööda tänavat, mõlemal pool punakad tulukesed akendest juba kumamas, hoidis ta silmas pimedusse mähkunud jalg-rada pistandite ääres ja katsus ära aimata, mida Mika-nor selle uudise peale ütleb. Mikanori tundis ta läbi ja lõhki ega oodanud sellepärast midagi head. Ta teadis, et ees seisab ebameeldiv ja raske jutuajamine, kuid lohu-tas ennast: seletan kõik üksipulgi ära. «Las saab kõik teada. Võib-olla äkki mõistabki. Peab mõistma . . .»

Mikanori ei olnud kodus. Honja sai ta kätte puujalg-Hvjodari rehala eest: rehepeksu lõpetanud, ajasid mehed juttu, pikk-kuued üle õlgade. Mikanor ütles, et juhatuses tuleb kergitada küsimus, kuskohta ehitada kolhoosi majapidamisõu. Viimane aeg korralagedusele lõpp teha: kolhoosi vara, aga mööda küla laiali. Punane Andrei tõukas omaltki poolt: viimane aeg jah, kolhoosi sellepärast kolhoosiks hüütaksegi, et kõik on ühes mas-siivis. Hvjodar oli vastu: peaks ikka kõigepealt sellegagi hakkama saama, mis ootamist ei kannata . . .

Honja vaikis. Talle tundus, et kui oled teinud niisu-guse otsuse, pole sul vähimatki õigust kolhoosiasjades kaasa rääkida. Ta vaikis ka siis, kui nad Mikanoriga kahekesi minema hakkasid. Alles Mikanori aia kaudu õue poole minnes otsustas ta asja ära rääkida: pole pealt-kuulajaid. Toas, seal on Mikanori ema ja isa, ei saa suust suhu rääkida . . .

«Oota natike,» ütles ta. «Oleks üks jutt.» Mikanor jäi seisma, aga Honja ei saanud esimese hooga sõnagi suust. Südikalt, tehtud muretusega pahvatas ta siis: «Seda et — naist hakkan võtma!»

«Hadoska?» tõmbus Mikanor nagu pinevile.

«Hadoska jah. Kuu aega veel, ja siis... Üks poissmees Kuranis jälle vähem!...»

«Nojah, vähe neid, kes sellest õnnetusest pääsevad!» Need sõnad pidid olema samuti nali, aga Mikanor ise jäi jahedaks ja tõsiseks. «Loomulik asi. Ja leekuningannat on majja tarvis! Üks mis selge...»

«Muidugi tarvis!»

«Ja kuidas tema asjale vaatab?» Jälle tabas Honja ta häälest pinevat huvi.

«Mis tal ikka! Nõus!» Ja sööstis jälle tundmatusse: «Ainult — nõuab, et olgu kirikus. Ja papp peab laulatama.»

«Seda ma juba arvasin, et ta midagi nõuab,» otsekui uhkeldas Mikanor oma taiplikkusega. Veidike mõtelnud, õpetas ta: «Kui see peab ilmtingimata Hadosja olema, siis nõua, et kõik sündigu sinu tahtmist mööda.»

«Ma katsusin...»

«Ainult niimoodi. Aga kui mitte, siis ütle iseendale: saad rangid kaela ja looga peale. Ainult niimoodi. Kui sa juba nii kangesti tema järel oled.»

«Katsusin. Aga kõik täitsa ilmaaegu...» See kõlas nagu puhtsüdamlik, vabandav kaebamine. «Ta on ainult pealtnäha sihuke õrnuke. On kellelgi miskit häda — nutt lahti. Aga kui midagi ise ütleb, siis olgu kõik karvapealt nii, nagu tema tahtmine. Kõik olgu tema tahtmist mööda. Ja muud juttu ei taha kuuldagi. Kõik olgu nii, nagu tema nõuab. Kui aga mitte, siis kohe otsad ümber!... Näed nüüd, kulla kaim, mis õnnega ma kimpus olen!...»

«On sul aru peas — teed tema tahtmist või?» ei suutnud Mikanor uskuda.

«Mis mul's üle jääb!»

«Oled sa hull peast?! Sind võetakse veel käsile — mis jama see olgu? Kommunistlik noor — ja kirikus, papp laulatab! See on ju häbiplekk tervele külanõukogule, kõigile kommunistlikele noortele! Sa võid juba arvata, mis järelduse rahvas sellest teeb!»

«Nii- ja naapidi olen mõtelnud, aga — mis jääb mul üle!...» Meeleheitega, otsustavusega — olgu ühekorraga kõik selge — tunnistas ta: «Ja teine asi on veel hullem! Kolhoosist peab välja astuma!»

Pimedas oli kuulda Mikanori rasket vihast nohisemist. Viha pärast ei saanud ta rääkidagi.

«Kae imet, mis tahtmised tal on!» ütles ta sapiselt. Raiuvalt, peaaegu et käsutavalt jätkas ta: «See värk tuleb sul, üks mis selge, otsekohe endast maha raputada! Ühe ropsuga köidikuist lahti! Muidu ta veel mässib sind sisse, seob su käed-jalad nii kinni, et liigutada kah ei saa! Uputab sind oma kulaklikku tõrde! Otsekohe — lõpp peale, nagu teeb kommunistlik noor, bolševik! Üks rops — ja tehtud! See on ainuke väljapääs!»

«Ei suuda ju...»

«Mis jutt see olgu — ei suuda! Pead suutma! Arvad ainult, et ei suuda! Võta ennast kokku ja — ühe ropsuga lõpp peale! Ja kohe on kõik ühel pool!... Saa ometi aru: Hadoska on kulak, igatepidi!...»

Sellega polnud Honja päri:

«Ära'nd ometi — mis sa püretad inimest ilmaaegu! Hadoska on niisama palju kulak nagu minagi!»

«Kulak juustejuurteni. Täitsa nagu ta vanamees. Ignat on kulak sada protsenti. Pole tähtis, et ta oma koha tõttu seisab keskmike kirjas. Et ta rikas pole. Oma südames on ta kulak. Ajab kolhooside kohta sihukesi jutte, et kõik rikkadki nii ei räägi. Ja Hadoska on kah oma südames kulak. Jõhvipealt nagu vanamees!»

«Ilmaaegu püretad teda, Mikanor! Tema isa ju raksub-paugub mis kole, et ei tohi minule tulla! Aga tema vastu, et lähen ikka! Teeb seda vastu isa tahtmist! Nõnda on lood! Aga sina — mis sa püretad teda!...»

«See on neil ainult silmakirjamäng!... Tee lõpp, ütlen ma sulle, enne kui pole hilja! Kisu puruks oma köidikud! Ära lase ennast sisse mässida!» Korraga võttis Mikanor teise tooni, jätkas sõbralikumalt, isegi nagu naljaga segi: «Seda kraami on laialt — ei maksa kartagi! Leiame teise, veel paremagi! Südamelt meie inimese! Külanõukogus paneme nimed kirja, muusikaga! Nagu komsomolis kord ja komme!»

«Ei saa, kulla kaim! Olen juba kõige üle mõtelnud. Kogu aeg olen tahtnud lõppu teha — aga ei saa! Ta on

mul nii väga südames, kulla kaim, et eladagi ilma temata ei suudaks! . . . Kõik on mulle null, kui teda pole . . . Tema kavalpea aga vist teab minu nõrkust ja ajab oma tahtmist! . . .»

«Ma hoiatan sind, Harton, kui seltsimees ja parteilane,» ütles Mikanor muutunud toonil, vähimagi seltsimeheliku heasoovlikkuseta.

Honja tabas ta hääles varjatud tõsist ähvardust. Kuid ükski vägi ei suutnud noormeest enam tagasi hoida.

«Ma lihtsalt ei saa!» ütles ta puhtsüdamlikult ja otsustavalt. «Ütlesin ju, et ta on mul südames!» Ta teadis, et Mikanor millestki aru saada ei taha, aga ei vaikinud. Tulgu mis tuleb, aga tema räägib oma jutud lõpuni ja suu puhtaks! «Ma armastan teda! . . . Aga et ta kulak on — ära teda ilmaaegu püreta! Ma tean seda paremini, kes ta on! Ta on väärt tüdruk! Näo poolest ja südamelt, ma tean seda! Südamelt võib-olla veelgi rohkem väärt! . . . Ainuke paha viga, et tal pole lahtisi silmi! Täitsa tõsi, ei ole! Aga see annab parandada! Võib ta nägijaks teha! Ma avan ta silmad, küll sa näed! Kõike ühel hoobil ei saa! . . . Sa mõtled, et miks ma nüüd veel taganen. Mina vaatan kaugemale tulevikku! . . . Anna aega, ma võõrutan ta isegi jumalast ära! Toon ta kolhoosigi! Anna aega!»

«Ma olen sind hoiatanud, Harton!» ütles Mikanor kuivalt.

Ta hakkas minema, andes mõista, et pole mõtet enam rääkida. Honja järgnes talle, astudes kobamisi mööda tundmatut künnivagu. Tusaselt mõtles ta, et Mikanor muutus äkki kuidagi okkaliseks. «Sootuks teistmoodi kui enne . . .»

Kui oli üle aia õuele ronitud, seisatas Mikanor veel kord.

«Kui sa oma juurde jääd, tõstame küsimuse rakukeses üles,» ütles ta ähvardavalt. «Üks mis selge, lendad komsomolist!»

«See on teie mure,» ütles Honja korraga rahulikult, isegi nagu ükskõikselt.

«Kae, kuidas veel räägib! . . .» vihastas Mikanor.

«Niisamuti nagu sina!»

Ukse ees mindi lahku ja esimest korda ei antud teineteisele kätt.

VIIES PEATÜKK

1

Istungjärk pidi algama õhtul, nii et päev oli vaba. Kohe hommikul läks Apeika Anisjaga koduloomuuseumi ja rõõmustas kahevõrra: ta nägi, kui suurte silmadega Anisja imetles kõike vana ja tuntut, samuti uute ennenähtamatute külade makette, kuid samas oli iseendalegi kõik huvitav, ehkki tal polnud esimene kord siin käia. Enne lõunat tegi Apeika veel ringkäigu poodides; teades, et pärastpoole ehk vaba aega ei jäägi, ostis ta naisele-lastele, mis tarvilikku silma puutus.

Klubisse jõudsid nad tund aega enne istungjärgu algust. Juba riidehoius võttis neid vastu rahutu siginsagin; keset pikk-kuubede, palitute ja kasukate summa nihkusid nad omavahel juteldes pikkamisi edasi. Vitebski kolhoosiesimees, kes juba restoranis õhtusöögil oli naistega mehkeldada katsunud, mängis nüüd elumeest: aitas neil palituid maha võtta, andis neid riidehoidja kätte ja ulatas naistele plekknumbreid. Seejärel läksid naised suure, poole seina laiuse peegli ette, kus teised naised mütsakus seisid, end kammisid ja kohendasid. Seda küll, Anisja ja tema kaaslane piilusid peeglisse ebalemisi, isegi häbelikult. Pigem seisatasid nad seal sellepärast, et ei arvataks, nagu ei oskaks nad ennast haritud inimeste seas ülal pidada . . .

Pärast seda ootasid nad koos teistega laudade juures, kus delegaate ja külalisi registreeriti. Ringkondi oli palju ja igaühe jaoks oli oma laud. See tähtis kohustus täidetud, ühinesid nad viimaks rahvasummaga, kes kõnekõmina saatel kahe laia vastassuundades liikuva roduna aeglaselt jalutas, takerdudes seina ääres seisvate gruppide taha ja möödudes kaares neist, kes seisid kesk põrandat.

Apeikal oli tunne, nagu astuks ta korrast sügavamale vette: iseäralik keskendumine ja ühtlasi värelev rõõm ning elevus — üks käetõmme, veel üks, ja juba sa ujudki, ümberringi lai veteväli. Niimoodi ta otsekui sukeldus sesse kõnekõminasse, lõputusse häälte virvarri, paljude nägude hulka, millest mõned tuttavad, suurem

osa aga võõrad. Möödusid puhtaks aetud lõuaga ja habemikud mehed, ühel seljas kortsunud puuvillane kuub, teisel rangeilmeline kalevist frentš, kolmandal sõjaväepluus, möödusid naised, ühel peas linlik soeng, teisel rätik nagu külaeidel. Talupojad, kolhoosnikud, kolhooside ja täitevkomiteede esimehed, parteitöötajad kõikjalt üle vaba Valgevenemaa jutlesid ja naersid siin, Karl Marxi nimelise klubi toredas vestibüülis, sest kõige tähtsamad koosolekud peeti tol ajal selles majas. Keset üht päris suurt gruppi nägi Apeika Tšarvjakovi tihedalt uudishimulikest ümbritsetuna. Suuremalt jaolt paistsid need olevat maamehed, nad pärisid Kesktäidesaatva Komitee esimehelt midagi, kuulasid teraselt ja rääkisid kuuldut tahapoole edasi . . .

Suure heameelega teretas Apeika tuttavaid ja esitles neile oma ergalt ringivaatavat kaaslast, kes oli üsna vaikseks jäänud. Apeika oli nagu pisut uhkegi: kas sa näed, kui palju tuttavaid küll ligidalt, küll kaugelt — üle kogu Valgevenemaa, võiks ütelda; oli rõõm aduda, et sa pole üksi, et sa pole mingi leht tuule pillutada, vaid töötaja omas perekonnas, kus on nii palju seltsimehi ja sõpru, kes sind tunnevad, austavad ja hindavad. Nüüd, hommikul, ses erksas, rahutus jutusuminas ja segimises, polnud enam jälgegi eilsest meeleolust, ärevatest mõtetest; isegi kübeke piinlikkust tundis ta öiste kartuste pärast, oleks tahtnud uskuda, et hirm oli üksilduse ja üleskruvitud närvide tõttu liialdatud ja et kõik lõpeb viimaks hästi, ei teisiti kui hästi. Mida rohkem möödus temast rõõmsaid elevil nägusid, mida rohkem ta laskis end kaasa kiskuda erksast lõbusast kõnekõminast, seda kergemini andsid rahutud mõtted järele ja tõusis hea tuju, tore tundmine, et suudad jagu saada kõigest, mis ette tuleb. Oli just nagu keset hommikuse Pripjati vägevat hoovust, kus on nii mõnus tajuda oma käte tugevust ning kus rõõm südames ei ole väiksem laia vetevälja puhtusest ja avarusest. Siis aga nägi Apeika Bašlõkovi ja mingi vari libisese ta näost üle. Bašlõkov, pea püsti, samuti lõbusülevas meeleolus, liikus talle vastu, silmitses jalutajaid valjul pilgul ja ajas juttu kuivetu päevitunud võõra mehega, kes kandis samuti sõjaväepluusi. Nad teretasid, vahetasid teineteisega moe pärast jahedalt mõned sõnad; Apeika sai

teada, et Bašlõkov saabunud juba eile hommikul ja peatuvat samuti «Euroopas». Vari tuli, vari läks, ja jälle ujus Apeika kesk puhast laia vetevälja, täis rõõmu ja jõutunnet.

Vestibüüli teises otsas jäi ta korraks peatuma raamatukioski ette. Juhuslikult libises pilk üle leti, lootes leida valget õhukest raamatut, mille kaanel oleks tuttav näopilt. Ei leidnud. Et kindel olla, küsis ta seda ja sai vastuseks, et ei ole. Oma pettumust avaldas ta ka müüjale. Jälle tärkas Apeika südames rahutus, otsekohe elustus kõik see piinav tundeähm, mis oli tõusnud ja korrast segasemaks läinud pärast eilset kokkusaamist Alessiga.

Helises kell. Kõik hakkasid liikuma uste poole, mille esine ummistus inimestest, kes kärmel nabinal otsisid taskust dokumente. Punase käesidemega naine, kes seisis uksel, juhatas kätte Mozõri ringkonna kohad, Apeika ja Anisja astusid saali, mis oli täis sammude sahinat, toolide nagisemist ja valjenevat jutukõminat, millest vahetevahel kostis üle hõikeid. Jälle oli siin ees Bašlõkov, Apeika pidi isegi tema kõrvale istuma.

Sammude sahina ja toolide nagisemise vähenedes vaibus iseenesest jutukõma. Maadvõtvas vaikuses tundus üha enam ootust, mitte tüütut, argipäevast, vaid pidulikku, nagu ikka siis, kui peab algama suur ja tähtis sündmus. Silmapilgu tähtsuse tunnetus oli eriti tugev sellepärast, et paljudki saalis istujad ei olnud pealinnas sagedased külalised, pealegi olid nad siia tulnud maalt, suitsustest talutaredest — ja see nakatas ka Apeikat, peletades minema kõik kaksipidi mõtlemised ja mured. Seal aga oli vaiksel ootamisel järsku lõpp, sest kulisside tagant ilmusid lavale presiidiumi liikmed. Esimesena tuli laua taha Tšarvjakov, liikudes pikkamisi ja kohmakalt toolide ja laua vahelt läbi; siis ta seisatas ja vaatas ümber, kuidas tulevad ja võtavad istet teised. Seejärel liikusid ta mustad, heleda laualambi tõttu pilukile tõmbunud silmad tunnistavalt ja peremeheliku asjalikkusega saalis ringi: kiirustades tulid sisse hilinenud delegaadid ja külalised.

Tšarvjakov ootas, kuni kõik olid iset võtnud ning jälle vaikus majja sai. Ise kummargil, nii et oli näha ainult tuhmkollaselt läikiv peapaljak, jälgis ta teksti

enda ees ja hakkas aeg-ajalt oma heatahtlikke, altpoolt paistvast lambist valgustatud silmi tõstes pisut kareda häälega, aga selgelt ja pidulikult kõnelema.

«Juba kaksteist aastat on käinud halastamatu võitlus kahe alge — sotsialistliku ja kapitalistliku vahel . . .* Selles võitluses kuulub Nõukogude Valgevenemaale kui Nõukogude Liidu osale auväärne koht. Iga aastaga saavutab Nõukogude Valgevenemaa võitluses sotsialismi võidu eest üha rohkem edu . . .» Ta vist sai aru, et räägib liiga tasa, kõhatas kurgu puhtaks ja jätkas kõvemini. Ta ütles, et käesolev aasta on eriti tähtis: see on viisaastaku esimene aasta. Tšarvjakovi hääl kõlas uhkelt, kui ta teatas, et tänavuse aasta suured kohustused on õnnestunud tunduvalt ületada. Bassihääle pidulikul kõminal jätkas ta aeglaselt, et nende saavutuste tulemusena on proletariaadi arv väga rohkesti kasvanud ja vabariik on muutunud põllumajanduslikust maast tööstuslikuks põllumajandusmaaks, kusjuures jätkub tema muutumine põllumajanduslikuks tööstusmaaks. Käesolev aasta on märkimisväärne veel sellegi poolest, rääkis Kesktäidesaatva Komtiee esimees uhkusega, et on saavutatud enneolematut edu kollektiviseerimise ja rahva kultuuri tõstmise alal.

«Kõigi nende saavutusteni,» muutus ta bassihääl rangemaks, «oleme jõudnud vaatamata sellele, et me peame kõik oma ettevõtmised teoks tegema olukorras, kus

* Seda oma raamatu peatükki kirjutades ei suuda ma vabaneda kõhklustest. Tean juba praegu: ühed hakkavad autorile ette heitma, et see on ebahuvitav, teised, et kuivavõitu, reportaažlik — palju fakte, vähe värve, kolmandad, et kas ikka maksab vanu asju puudutada. Viimased võivad veel avaldada kahtlust, kas kõik asjaolud vastavad tõele. Esimestele soovitan need leheküljed vahele jätta — ma ei solvu; teistele ütlen, et olulist ainestikku oli palju, aga ilustada polnud mul õigust, silmas pidades teisi peatükke ja teost kui tervikut; kolmandaile ütlen: kõik, mis ma siinkohal kirjutan, on tõsi, ühtegi sõna pole ma kõnelejaile omast peast suhu pannud. Nad räägivad ise. Neile, kes asja vastu rohkem huvi tunnevad, soovitan lugeda raamatut «IX koosseisu teine istungjärk. 20.—26. novembril 1929. a. Stenograafiline protokoll. Valgevene NSV Kesktäidesaatva Komitee väljaanne», Minsk, 1930, 422 lk. Omalt poolt lisan, et minu arvates puudutab see kõik väga lähedalt ka Kurani küla. Mis toimus Kuranis, seda ei saa ilma selleta mõista. Olgu see peatükk siis dokumentaalkroonikaks procsas. Autor.

linna ja maa kapitalistlikud elemendid lakkamatult võitlevad sotsialistliku ülesehitustöö vastu. Mida jõudsamalt areneb sotsialistlik ülesehitustöö, seda halastamatumalt peavad linna ja maa kapitalistlikud elemendid võitlust, et püsida ja tugevneda. See võitlus avaldub kulaklike ja nepmanlike kontrrevolutsiooniliste elementide otseses väljaastumises nõukogude võimu ja Kommunistliku Partei ürituste vastu. Selle võitluse vormiks on meie aparaati sissetungimine, selle laostamine ja allutamine oma mõjule . . . Nõukogude Valgevenemaal võtab kapitalistlike elementide võitlus sotsialistliku ülesehitustöö vastu veel erilise kuju natsionalismi näol ja iseäranis valgevene rahvusdemokratismi avalduste näol . . . Väga tihti on ilmnenud juhtumeid, kus kommunistid langevad rahvusdemokraatlike elementide mõju alla ja muutuvad nende käes ruuporiteks, mille läbi rahvusdemokraatlikud elemendid . . . oma mõju maksma panevad . . .»

Viimaste sõnade juures pidi Apeika tahtmatult meenutama, et ühel koosolekul heitis keegi ka Tšarvjakovile endale ette Gartnõ-suguste rahvusdemokraatide mahitamist, samuti mõnede minevikunähtuste tõlgendamist rahvusdemokratismi vaimus. Ivan Anissimavitšile tundus, nagu tahaks Tšarvjakov oma järsu tooniga kinnitada, et ta edaspidi selle rämpsuga kindlal käel ümber käib. Praegu polnud Tšarvjakovis enam jälgegi sellest heasüdamlikust pehmeloomulisest mehikesest, kelleks Apeika teda eile võõrastemaja vestibüülis ja restoranilauas oli pidanud. Räsajas, peaaegu liikumatu kehakogu, vali näoilme ja hääletoon kõnelesid leppimatusest ja järeleandmatusest.

«See, mida me alles eile pidasime teostamatuks plaaniks,» kuulis Apeika teda jätkavat, endal pea täis muremõtteid Alessist, «on täna juba tegelikkus. See, mida me alles eile pidasime maksimumiks, on täna juba miinimum. Ja see lakkamatu edasiliikumise hoog nõuab, et igaüks meist suudaks ennast ümber lülitada selle hooga sammupidamiseks.» Apeika tundis, nagu räägiks Tšarvjakov temast, nagu oleksid need sõnad just temale määratud. Ivan Anissimavitš peletas mõtted Alessist eemale ja hakkas suure hoolega jälgima Tšarvjakovi iga sõna. «Kui ei suudeta ennast sotsialistliku ülesehitustöö uue

tempoga kohandada, heidab elu need kõrvale, kes järele ei jõua... Kes ei leia endas jõudu ega võimeid selleks... et püsida kõrge tempo puhul esirinnas... Kuid nende asemele, kes ülesehitustöö käigus kaotavad jõu... kes seda uut tempot kardavad... kerkib linna ja maa töötavate masside hulgast esile üha uusi ehitajate hulki... üha uusi ja uusi juhtijaid...» Apeikale tundus, nagu oleks Bašlõkov võidurõõmsalt ja pisut õpetlikul pilgul tema otsa vaadanud. Kuid Apeika ei pööranud pead tema poole, nagu poleks midagi märganud...

Avasõna lõpetanud, pühkis Tšarvjakov taskurätiga nägu ja paljast pealage: olles veel kõnelemisest erutatud, otsis ta pilguga laualt teist paberilehte, siis aga teatas vaiksema, peaaegu ilmetu häälega, et tuleb kindlaks määrata istungjärgu päevakord. Päevakord oli pikk: üksteist küsimust — kümme aruandekõnet ja üks kaasaruanne. Apeika pani neist kohe kõrva taha kaks: Rahvakomissaride Nõukogu esimehe Galadzedi aruanne ja põllutöö rahvakomissari Ratšõtski aruanne — kollektiviseerimise küsimus.

Kõigepealt andis Tšarvjakov sõna Rahvakomissaride Nõukogu esimehele. Galadzed, sihvakas, teravate tahtejõuliste näojoontega mees, istus laua otsas kõnetooli lähedal. Hoogsalt tõusis ta püsti ja astus saalist kostvate kiiduavalduste saatel kergelt ja nõtkelt kõnetooli — nagu sõjamees. Kehahoidki oli tal sõjamehelikult sirge, samuti andis ta väärikas käitumine kõnetoolis tunnistust, et see mees on kindel iseendas kui ka selles, mis tal tuleb teha.

Ta alustas sellest, millega oli alustanud ka Tšervjakov — möödunud aasta tulemustest. «1928.—1929. aasta,» rääkis ta järsult ja hoogsalt, «oli niihästi NSV Liidu kui ka Valgevene nõukogude vabariigi rahvamajanduse arengus murranguline. See aasta on märkimisväärne selle poolest, et me esmakordselt suutsime äratada ning liikvele viia töölisklassi ja kehv- ning kesktalurahva väga laiad kihid ja rakendada need massid laial rindel rahvamajanduse ja kultuuri arendamise viie aasta plaani elluviimisele. Me oleme väga edukalt täitnud viisaastaku esimese aasta plaani, kusjuures kõik see meie tulemusrikas töö 1928.—1929. aastal toimus

karmi klassivõitluse teravnemise olukorras, peamiselt maal. Poliitilist olukorda ühenduses talurahva põhimassiga,» rääkis ta kiiresti ja vaimustatult, «me võime iseloomustada nii, et kehvikute ja kesktalurahva hulgad on juba tõusnud kõrgemale poliitilisele tasapinnale, astunud uude ajajärku, ajajärku, kus nad suhtuvad täieliku usaldusega kõigisse neisse tootmisalastesse abinõudesse, mida nõukogude võim tootmisprotsesside ümberkorraldamiseks põllumajanduses ellu viib. Siit kasvabki välja massiline kollektiviseerimine, mis on haaranud terveid külasid, terveid rajoone ja mitmel juhtumil isegi terveid ringkondi...»

Kindlal ja asjalikul toonil jutustas Galadzed, kusjuures inimesed vaikseks jäänud saalis, parteris ja rõdul teda pingsalt jälgisid ja kuulasid, — mida on Valgevene tööstus ja põllumajandus viisaastaku esimese aastaga saavutanud, esitas arve ja protsente. Eriti suure saavutusena tõstis ta esile teraviljabaasi tugevnemist ja selgitas, et see saavutus on iseäranis oluline sellepärast, et teraviljaprobleemi lahendamine toimub põllumajanduse ühissektori laiendamise liinis. See on võimaldanud koostada suurema viljavarumisplaani ja selle praeguseks enam kui 90 protsendi ulatuses täita. Ühtlasi on selle tõttu saanud võimalikuks hakata looma vilja reservfondi...

«Iseloomulik ja väga oluline faktor on see,» rääkis Galadzed, «et meil on kasvanud hiigelkolhoosid ja et nad ei ole kasvanud mitte endiste mõisate ja riigimaade arvel, vaid talumaade arvel, see tähendab, piiripeenrad on kadunud ja selle tõttu on tekkinud ja tekivad kümnete tuhandete hektarite suurused hiigelkolhoosid... Väga oluline faktor kogu NSV Liidu põllumajanduse arengus on see, et järgmisel aastal on meil võimalik saada vähemalt viiskümmend protsenti kaubateravilja põllumajanduse ühissektorist. Kui me tihtigi oleme pidanud üleliia jõudu kulutama vilja varumiseks üksikmajapidamistelt, siis tuleval aastal saame viiskümmend protsenti kaubavilja oma ühissektorist...

Minski linnanõukogus Oktoobri kaheteistkümnenda aastapäeva puhul peetud kõnes,» jätkas Galadzed, «julgesin ma esitada järgmise loosungi: proletariaadi diktatuuri kolmeteistkümnendal aastal peame Valge-

venemaal suurendama kolhooside arvu kümnekordseks.» Kui Galadzed hakkas selgitama, mida see ülesanne tähendab — kui palju kolhoose ja külvipinda —, hüüdis keegi saalist: «Vähe veel!» Galadzed nagu ei kuulnudki seda ja jätkas oma mõttekäiku: «Mulle võidakse ütelda, et see on fantastika. Fántastikaks seda muidugi pidada ei saa, aga, seltsimehed, ülesanne on väga suur ja väga julge. Selle üle tuleb mõtelda, ja mõtelda võib realistlikult ainult ühel tingimusel, nimelt kui suudame võimalikult paremini korraldada oma organisatsioonilist tööd ... sest paljudelgi juhtumeil me jääme kolhoosiliikumisest maha, mitmeski rajoonis kasvab ta meie vastavatel organitel üle pea, kuid me peame alati seda liikumist juhtima ... ega tohi oodata, et me kollektiviseerume ainult sel korral, kui me saame traktori ja riiklikku krediiti ...

See ei tähenda sugugi seda,» jätkas Galadzed mõtlikult, nagu oodates, et talle võidakse vastu vaielda, «nagu poleks meil tarvis kollektiviseerimise huvides traktoreid ja riiklikke krediite muretseda ... sest traktor, nagu kõigile juba teada, on kollektiviseerimisel peamiseks trumbiks. Kuid asi seisab selles, et viisaastaku esimestel aastatel meil traktoreid kõigi vajaduste rahuldamiseks ei jätku, aga kollektiviseerimist ei tohi me mingil tingimusel lõdvaks lasta. Ümberpöördult, teda tuleb tingimata laiendada! ... Ma pean ütlema, et Põhja-Kaukaasia ja Ukraina on seadnud enda ette järgmise ülesande: näiteks tahab Ukraina kollektiviseerida stepivööndi kahe aastaga sajaprotsendiliselt, Põhja-Kaukaasia kavatseb samuti kahe aastaga täielikult kollektiviseerimise läbi viia. Kas meiegi suudaksime ligilähedaselt samasuguse ülesande endile võtta — noh, kui mitte kahe, siis kolme aastaga? Minu arvates suudame, veel enamgi — me peame ... Möödunud aasta kogemused näitavad, et me oleme kõik oma kollektiviseerimisplaanid täitnud, pealegi täitnud kolmesaja-protsendiliselt. Ja minu arvamine on, et kui me suudame seda liikumist organisatsiooniliselt oma mõju all hoida ja suudame teda edasi arendada, siis võime «riskida» niisuguse sammuga, et lühima aja jooksul kollektiviseerida kogu Valgevene NSV põllumajandus sajaprotsendiliselt. Eeldused selleks on tekkinud: kehvikute massi peami-

seks püüdeks on juba nüüd minna kollektiivi ... Võtame näiteks sellise juhtumi.» Galadzed tõstis pilgu tekstilt ja hakkas jutustama. «Kui me hakkasime rääkima hiiglasliku, saja tuhande hektari suuruse agrokombinaadi loomisest, mis ei ole mitte ainult põllumajanduslikku iseloomu, vaid peab organiseerima ka tööstusettevõtteid, siis saatis Rogatšovi rajooni täitevkomitee esimees mulle telegrammi, et nende rajoonis pani juba 60 protsenti talupoegi endid kolhoosikirja ... Kuuldes, et meil Valgevenemaal luuakse selline hiiglaslik agrokombinaat tööstusettevõtetega — elektrijaamaga ja nii edasi, hakkasid talupojad ise, mõnel juhtumil paljudest meie organisatsioonidest mööda minnes, ennekuulmatu lainena ühinema kollektiviseerimisega selliste suurte sotsialistlike majandite ümber ...

Poliitilisest küljest kõige tähtsam moment, millest me peame juhinduma kogu oma töös majandusplaanide elluviimisel,» ütles ta erilise rõhuga, nagu oleks sellega tehtud lõppüldistus, «on see, et tuleb otsustavalt jätkata lakkamatut pealetungi kapitalistlikele elementidele ... Teiseks juhtloosungiks peab olema kõige halastamatum võitlus buhhaarinlaste parempoolse oportunistliku opositsiooni vastu. Anda hoope paanikatekitajaile ja väikekodanlikule ideoloogiale — see on tähtsamaid ülesandeid, mille täitmisel on võimalik edasi liikuda ...»

Galadzed selgitas delegaatidele põllumajanduse ja teaduslike asutuste töötajate lähemaid ülesandeid, samuti eri tööstusharude ülesandeid. «Asjaolu, et me oleme tugevamad kui meie plaanid, seab täies suuruses meie ette ülesande välja õpetada kaadrit, suurendada kaadri hulka,» jätkas ta pärast lühidat vaikimist. «Eriti saab see vajadus mõistetavaks siis, kui meenutame, et minevikus on meil niihästi kogu Liidus kui ka Valgevene NSV-s ilmnenud osa vanade spetsialistide töös päevselget kahjurlust ... Olukorras, kus meil on spetsialistide kaadrit vähe, tuleb meil liiatigi ette juhtumeid, et mõned neist ei tööta mitte nõukogude võimu, vaid kapitalismi kasuks ... Kui NSV Liidus on paljastatud terve rida ilmselt kahjurlikke organisatsioone, siis paraku leidub neid ka meil Valgevenes. Meil on põhjust arvata, et mõnedel meie tööaladel, peamiselt tööstuses,

ka meil mõned «spetsid» oma tegemist teevad, s. o. teevad kahjuritööd, tahavad sotsialistlikku rekonstrueerimist nurja ajada, mitte ellu viia. Kultuuririndel on seda kahjuritööd tehtud laste ja noorsoo kasvatamisega rahvusdemokraatlikus vaimus. Rida «haritud» inimesi on meile andnud niisugust produktsiooni — ja teinud seda täiesti teadlikult —, mille najal inimesest Nõukogude kodanikku ei kasva. Ma mõtlen mõningaid õpikuid ja «teaduslikke» töid üksikute nõukogude võimu vihaste vastaste sulest, kes varjavad end «lojaalsuse» uduga . . .

Juhindudes ühelt poolt püüdest tõsta meie ülesehitustöö tempot ja teiselt poolt meie plaani tegelikust täitmisest viisaastaku esimesel aastal,» jätkas Galadzed pidulikul toonil ja tähendusrikkalt, otsekui tahaks mõista anda, et nüüd öeldakse selle kõne kõige tähtsamad sõnad, «otsustas Valgevene NSV Rahvakomissaride Nõukogu kontrollarvude kinnitamisel augustikuus viie aasta plaan uuesti läbi vaadata ja teda rahvamajanduse ja kultuuri tähtsamatel aladel suurendada. Ma palun Kesktäidesaatva Komitee istungjärku see otsus kinnitada ja anda direktiiv, et meie majandusorganid seda tõepoolest teeksid . . . Materjalid annavad tuge järgmise loosungi teostamiseks — täita viisaastak Valgevene NSV-s kolme-nelja aastaga. Olgu see loosung tänase päeva võitlusloosungiks! . . . Sellega lubage mul aruanne lõpetada.»

Ta pani tekstilehed kausta vahele ja astus samasuguse kindla sammuga kõnetoolilt laua äärde. Saal reageeris valjude üksmeelsete kiiduavaldustega. Kõvasti ja tuliselt plaksutas käsi Bašlõkov, saates Galadzedi nooruslikult vaimustatud pilguga. Kui aplaus vaikis, tõusis püsti Tšarvjakov ja teatas, et sellega on õhtune istung lõppenud ja et sõnavõtud algavad homme hommikul kell kümme . . .

Õhtust sõi Apeika koos Bašlõkoviga. Pikalt ja avameeli kiitis Bašlõkov Galadzedi aruandekõnet. Apeika tõendas napisõnaliselt takka, et kõne pakkus palju, — aga suuremat jutuisu siiski polnud. Kuid pärast õhtusööki hakkas ta üksinda oma toas veel kord saalis kuuldu üle mõtlema. Oli paljugi vaimustavat, iseäranis see, kuivõrd suurejooneline pilt tekkis aruandekõnest: kogu maa nagu tõusis silmade ette. Vaimustas see, kui

suured olid plaanid, kui julged projektid, hing pidi kinni jääma, kui ta mõtles, et õlgkatustega külade asemele tulevad hiiglaslikud agrokombinaadid. Missugused võiksid olla tuttavad külad nagu Mokutsi või Kurani kümmekonna aasta pärast — võimatu oli sellele külma südamega mõtelda. Lihtsalt mingi muinasjutuline pilt kerkis silma ette. Ent ühtlasi kummitas ka asja teine külg. «Traktoreid on vähe, aga kollektiviseerimine peab tingimata laienema! . . .» «Kolhoosiliikumine kasvab meie vastavail organeil üle pea . . .» «Talupojad astuvad sageli meie organiseerimistööst mööda minnes ennekuulmatu lainena kolhoosidesse . . .» Niipea kui kuuldi agrokombinaatidest, hakkasid talupojad — ise kolhoosidesse voolama! . . . Oleks võinud arvata, et Galadzed talupoega ei tunne — kuid ometi teadis Apeika, et ta ise maalt pärit on. Mida kauem ta kuuldu üle mõtles, seda suurem rahulolematus tekkis: ei olnud aruandekõne eriti asjalik. Olukorra sügavam ja tõsisem analüüs poleks küll paha teinud. Ja olukorra keerukust, ülesande keerukust oleks võinud põhjalikumalt esile tuua. Iseäranis seal, kus ta rääkis kollektiviseerimisest . . . Samuti ei oleks vist maksnud viljavarumisplaani suurendamist nii lihtsa asjana näidata. Selle peavad täitma kolhoosid, mis alles hakkavad jalgu alla võtma — nende jõudu halvata aga on väga kerge . . . Oli siis tarvis asjast säherdust uljalt pealiskaudset, tegelikult ebaõiget pilti anda? . . .

«Pole viga. Ei maksa sinulgi ülearu pabistada. Kõik on veel ees . . .» rahustas ta iseennast, katsudes magama jääda. Ta ei mõtelnud lõpuni, mis see «kõik» on — kas elu ülepea või istungjärk, mis oli alles alanud . . .

2

Ta tõusis varakult. Pani end kähku riidesse, siis kutsus Anisja. Einestati kahekesi rahvarohkes, aga hommikuselt vaikses restoranis. Siis mindi külmakargesse hommikusse, jalutati mõni aeg mööda virguvat Minskit, seejärel vestibüülis.

Istudes rahvast ja kõnesuminast täituvas saalis, lõi ta

lahti ajalehe: valendavad ajalehed paistsid kõikjalt. Kiire pilk üle ridade: mis sünnib kodumaal, mis mujal? . . . «Likvideerime kirjaoskamatuse . . .» «Õppetöö ei alanud õigeaegselt . . . Ei ole õpperaamatuid . . .» «Sisevarumise plaanist täidetud ainult pool . . .» «Hävitatakse kariloomi . . . Mogiljovi oblastis . . .» «Täidame viljavarumise lisaplaani 1. detsembriks . . . Külakurnaja-kulak pihtide vahele . . .» Silmad jäid peatuma sõnumil: «GPU organid on paljastanud ja likvideerinud kontrrevolutsioonilise organisatsiooni . . . «Ukraina Vabastamise Liit» . . . Pidas sidet Poolas asuva petljuuralaste keskusega! . . .» Ninameheks pealtnäha vaikne teadlane, professor, nõukogude võim oli andnud talle auväärse koha, aga — säh sulle nüüd! See polnud vihane ega kõle artikkel, vaid kaine ja selge teade, mille iga sõna nagu lõi: vaenlane ei maga, ta passib võimalust, hiilib lähemale! Läbi südame käis hirmuviirg: mis siis, kui Alesski on sinna mülkasse kistud — ise ei teagi, aga on võrgus! . . . Ei, kui oleks midagi sellist, küllap ta teaks, aimus ütleks — ta on niisugune! . . .

Istung algas täna vaikselt, ilma eilse pidulikkuseta. Külalisi oli vähe, saal oli nüüd peaaegu ainult istungjärgust osavõtjate päralt. Tšarvjakov teatas: «Sõna on seltsimees Nikitsinal.» Paljudest pilkudest kohmetu, käed liikumatult mööda külgi, astus mööda vahekäiku pisikest kasvu naisterahvas, jalas säärikud, seljas jakk ning pikk seelik. Kõnetoolis oli ta esialgu nõutult vait, ainult ehmunud silmad käisid siia-sinna, nagu näeks ta esimest korda sellist nägude merd. Vaikus pidi muutuma juba kriitiliseks, kuid siis võttis ta julguse kokku ja hakkas vapralt kõva häälega rääkima — sellest, kui palju on saavutatud «meie naiste rakendamisel sotsialistlikku ülesehitustöösse».

«Seltsimees Leninil oli õigus, tema sõnad on tõeks läinud, me näeme nüüd, kui aktiivselt naised sotsialismi ehitamisest osa võtavad. Kahju ainult, et seltsimees Leninit enam meie seas ei ole . . . Siis ta näeks, et me oleme lühikese ajaga juba tublisti edenenud . . . Elagu leninism! . . .» Jälle liikusid ta silmad ehmunult saalis ringi: millest veel peaks rääkima? Südilt jätkas ta: «Ütleksin mõned sõnad seltsimees Galadzedi kõne kohta . . . Seltsimees Galadzed rääkis varumisest ja

ütles, et me oleme linaseemne normid hästi täitnud. Kuid me ei saanud kõike oma linaseemet kätte . . .» Jälle lühike vaikus. «Nüüd — kollektiviseerimisest. Seltsimees aruandja ütles, et me oleme viisaastaku nõudmised, mis esimese aasta kohta määratud, ületanud, kuid see jäi tähendamata, et nõnda pole kõigis ringkondades. Kui rääkida Vitebski ringkonnast, siis kollektiviseerimise alal seisab seal ees lõputu tööpõld, seal on vähe aktiivi, vähe on saadetud kooli saanud inimesi, nagu agronoome ja nii edasi. Kolm agronoomi rajoonil on, ja needki tossikesed . . . Just selles on peamine viga, et meil on töötegijaist puudus. Tuleb saata kõik jõud mahajäänud rajoonidesse! . . .»

Näost punane, tuli ta kärmesti saali tagasi, tundes kergendust ja rõõmu nagu iga inimene, kes on oma raske kohustusega hakkama saanud. Siitpeale vaatas ja kuulas Apeika üksijäri, vahel harva üht-teist märkmikku üles tähendades, et ära ei unuks.

«Seltsimees Galadzed tähendas oma kõnes, et ta nagu kahtleb. Et plaan, mis kollektiviseerimise jaoks sai tehtud, jääb ehk täitmata.» Sügav jõuline bariton kõlas kindlalt, pealetungivalt: kõnetoolis oli tüüakas punase parkunud näoga ja lühikese jämeda kaelaga kolhoosiesimees Bobruiski lähedalt. «Mina, seltsimehed, ütlen kohe ära, et praeguse tempo korral. Ja samasuguste meeleolude korral, nagu talurahval praegu on. Me ei suuda täita ja isegi mitte ületada. Ja kahelda pole siin midagi! . . . Kuid selles töös me põrkame sageli kokku klassivaenlastega. Ja meil tuleb siin arutada, missuguseid abinõusid peab kasutama sääraste kulaklike elementide vastu. Sest need seadused ja need koodeksid, mis siiamaani on olnud, ei ole küllaldased. Meil tuleb nad nii kõvasti pihtidesse võtta, et neil verehigi otsa ees oleks! . . . Kulakuile tuleb anda maad mitte maksimaalne, vaid minimaalne norm! Anda neile liivakõrb põllu asemel. Las orjavad seal! . . .»

Lühidalt, nagu oleks see isiklik asi, mis teisi ei huvita, peatus Pugatšov — nii oli kolhoosiesimehe nimi — oma kolhoosi olukorral. Ta ütles, et neil on suur klubi, ja palus sinna saata lektori, «kes peaks loengu kultuursest kasvatusest». Ettevaatlikult puudutas ta loomakasvatust, andes möödaminnes mõista, et «on suur kriis», ja

toetas Galadzedi nõudmist, et tehased peavad kolhoosidele masinaid valmistama . . .

«Tänvu suvel sain kord jutule Uraali kandi meestega,» pajatas laulval häälel ja mõnusalt täidlane laia näo ja punase rätikuga naine, rinnutades vastu kõnetooli, tugevad küünarnukid sellele toetatud. Ta seisis nii sundimatult, jutustas puhtsüdamlikult naeratades ja rahulikult, nagu räägiks oma sõbrannadega istjatsitel. «Saime jutuotsale ja siis ma küsisin, et kuidas Uraalides kommuunide-kolhoosidega lood on. Nad ütlesid mulle, et mammike, kui te meie kommuune näeksite, mis kümne aasta eest said tehtud, siis te ei ütleks, et seal on olnud talukülad. Praegu seal naised põllutööd peaaegu ei teegi. Rääkisid, et neil tehtavat kõik põllutööd masinatega, naiste hooleks aga jäävat ainult loomad. Kiitsid, et neil olla suur kari sigu, veiseid ja pudulojuseid. Kas siis meiegi, seltsimehed, ei saaks Valgevenemaal põllumajandust niimoodi sisse seada?!» Ta rääkis nii vabalt ja loomulikult, usaldav ja sõbralik naeratus huultel, ta jutt ja ülespidamine oli nii sundimatu, et Apeikal käis mõte läbi pea: «Täitsa talent, kõnelejaks sündinud!» Naine — ka nimi oli tal ilus: Aništšanka — vaikis veidike, nägu ikka endiselt südamlikust naeratusest säramas, kohendas rätikut, lükkas juuksesalgu selle alla ja niisutas keelega parkunud maainimese-huuli. «Mõned mehed räägivad meile veel praegugi, et meil ei saa kolhoose teha, sest siin on sood ja seal mäed. Siin üks viga, seal teine viga. Mina arvan, et meil Valgevenemaal saab kõik maa ära kasutada, sajaprotsendiliselt . . . Seltsimees Galadzed rääkis siin ehitustööst Assinavis. * Kes seda vanasti nägi, et soost midagi saada võib? . . . Me ise käisime hiljuti seal ekskursioonil. Nägime, et seal soos, mis on viis tuhat hektarit suur, võib juba turvast lõigata ja isegi traktori peale lasta. Seal on maa nii hästi kuivendatud, et me käisime ligi päev otsa ringi ja vahtisime, nii et suu ammuli! . . . Meid ei heiduta ei sood ega mäed! Ma käisin kord Klimovitši rajoonis. Me nägime seal telliskiviahje. Kes seda vanasti oleks uskunud, et seal mägisel maal midagi saab ette

* On mõeldud tol ajal tuntud elektrijaama ehitamist Assinavi soodes Orša lähedal. T õ l k.

võtta? Sest isegi metsa seal ei kasvanud. Ainult tuul ulus ja tuiskas ülalt liiva alla. Nüüd aga näeme, et see maa toob head tulu! . . .»

Arukalt, mure ja valuga rääkis ta veel talurahva suurest nuhtlusest: aina ja üha tulekahjud, õnnetud inimesed, kes paljaks põlenud.

«Mehed oskavad keni taresid üles raiuda,» kurtis ta ise avameeli, «aga teevad nad nii üksteise vastu, et isegi arssinat ruumi vahele ei jää. Mutsivad tared niimoodi hunnikusse, aga mis kasu sest on? Õlgedest teeme katused peale — üksainus säde, ja terve küla leekides. Mõnikord toob eit külast tulesüsi, teise hakatakse aidas metsakohinat ajama — eks tule ette sedagi. Talumees raiub läbi häda endale maja üles, ja paari tunniga saab kõik ta vara tuleroaks! . . . Minu arvamine on, et kui me kolhoosidesse läheme, siis kasutame oma mägesid katusekivide tegemiseks ja ei ehita enam õlgkatusega maju, vaid kivikatusega. Siis ei põle me enam igal aastal paljaks. Ei saa tuleroaks meie vara ja pole ka palkide raiskamist . . .»

Sattunud tähelepanust hoogu, viis ta asjalikult jutu sellele, kui tulus oleks kolhoosides kanepit ja lina kasvatada ja et ei tohi unustada lammaste pidamist — rääkis, nagu mõistab rääkida ainult mõistlik maainimene, kes oskab mõtelda ja kavatseda. Teda kuulates pidi Apeika meelepahaga mõtlema sõnavõtjale, kes oli rääkinud eelnevalt: see käitus kõnetoolis efektselt, põrutas nii et saal kajas, ujutades inimesed üle suurte kõlavate sõnade valinguga; mees ise oli nimekas, aga rääkis nii, et Apeikal lihtsalt häbi oli ta poole vaadata. Kargab nii suurel koosolekul pukki, hakkab seletama nii tähtsast üritusest nagu kollektiviseerimine, aga endal — seda nägi Apeika kohe — pole asjast aimugi. Tuhkagi ei tea, aga tuleb veel õpetama! Varjab oma asjatundmatust ilusa ebakonkreetse lobaga, üleüldise seletamisega. Nagu oleks see teab mis tarkus — kolhoosidel olevat vaja hakata järk-järgult «kõike tegema niisamasugusel viisil nagu vabrikutes ja tehastes»! Tähti tahab taevast alla tuua! Tegi ettepaneku, et kolhooside aruandeid kuulataks vabrikute ja tehaste nõupidamistel, olles kindel, et ka sellest neile abi on . . .

Kuivavõitu, pisut nagu pedantsegi ülesastumisega

Nekraševitš esitas oma kõne tähtsal ja ühetoonilisel viisil nagu mingi loengu. Vist tahtis ta kommenteerida seda osa aruandest, kus Galadzed oli rääkinud mõnede «spetside» tegevusest. Sotsialistliku ülesehitustöö tormiline areng teravdab klassivastuolusid ja see põhjustab, selgitas Nekraševitš, natsionalistlike ja parempoolse oportunismi tendentside tugevnemist. Natsionalistlikud tendentsid, ütles kõneleja, ilmnevad Valgevenes mitut moodi: valgevene rahvusdemokratismi, juudi, poola ja vene šovinismi näol. Praegusel ajal, kus mitut karva vaenlased konsolideeruvad ühel, nimelt kahjurluse platvormil — ja kahjurlust, nagu seltsimees Galadzed ütles, tuleb meil ette —, on vaja kuulutada igasugusele proletariaadivaenulikule ideoloogiale kõige halastamatum sõda. Iseäranis põhjalikult selgitas Nekraševitš seda, kui kahjulikud on niinimetatud «lojaalsed», sest «lojaalsuse maski all võivad need tegelased sepistada ideoloogilisi suundi, mis on ülimalt proletariaadivaenulikud». «Lojaalseid» tuleb teravalt paljastada, sest avaliku vaenlasega on kergem võidelda kui salajasega. Nekraševitš ütles, et seesuguseid «lojaalseid» on Valgevenes kahtlemata palju, aga kui ta hakkas «lojaalsuse» mõistet selgitama, siis tuli välja, et «lojaalseks» võib kuulutada igaühe, kes nuriseb, et liha või riidekaupa on vähe või et tubakat pole saada. Ehkki Nekraševitš ei esitanud ühtegi fakti, kuulas Apeika teda vägagi tähelepanelikult: see, mida ta oli lugenud ajalehest «Ukraina Vabastamise Liidu» paljastamise kohta, aitas Nekraševitši sõnu otsekui kinnitada, muutis nende tähenduse ähvardavakski, seda enam, et Nekraševitš lõpuks pikemalt peatus ka sellisel «lojaalsusel» nagu rahvusdemokratism, mille mainimisel Apeika ikka muutus rahutuks Alessi saatuse pärast.

Üksteise järel astusid kõnetooli inimesed, üks ühest, teine teisest rajoonist või ringkonnast. Nad otsekui tõid ta lähemale nendele põldudele ja maanurkadele, mida ta polnud näinud, kuid väga oleks näha tahtnud. Apeika tunnistas iga uut sõnavõtjat pingsa tähelepanuga, mis oli eriti terav sellepärast, et ta ei piirdunud ainult selle jälgimisega, mis seal tundmatutes maanurkades tehakse,— ta tahtis teada, ta juurdles mujal toimuva üle selleks, et paremini mõista iseenda olukorda, seda, mille

üle nii palju oli pead murtud ja milles ikka veel täit selgust ei olnud. Kuuldust huvitas teda kõige rohkem see, mida räägiti kollektiviseerimisest.

Paljud sõnavõtud algasid ühe ja samaga: peaaegu igaüks, kes kõnetooli astus, ütles, et see tempo, mida seltsimees Galadzed järgima kutsus, on täiesti realistlik, kuigi mitte kerge. Selline algus sai nagu tavapäraseks. Seejärel kõmises kõnetool juba mitmesugustest faktidest, mitmesugustest muredest, mitmesugustest häältest.

Peaaegu iga kõnega tugevnes saalis korrast enam suure elu paljuhäälne müha. Ses häälte paljuses kõlasid kõrvuti pidupäevaselt silutud teadaandmised tehtud töö kohta, nii nagu et «kehvik ja keskmik on kollektiviseerimise kasulikkusest juba teadlikuks saanud», kuid ka varjamatu, alasti, kibeduse ja valuga väljaöeldud mure, et aleviku uutes artellides «ollakse ilma leiva ja kartulita» ja et sulased ei saa leivanormi kätte. Murega räägiti, et võitlus vaimupimeduse vastu edeneb kehvalt, iseäranis naiste hulgas, aga murega räägiti sellestki, et raske on levitada kolmandat industrialiseerimislaenu. Talupoeg ütleb: «Meie muudkui anname ja anname, aga ise oleme puupaljad.» Paraku jah, ta ei näe, mis tehakse mujal. Mustaverd, pika peenikese kaelaga töölisnaine Mozõrist, kes kandis sõduripluusi, tunnistas esialgu kohmetult, kogelemisi, seejärel julgemini ja avalamalt oma muret: peab palju ja hoolega töötama, aga töölisnaised ei suuda, sest jõud ütleb üles. «Antaks meile ometi võimalus osta toitu odava hinnaga!» Noor rajooni täitevkomitee esimees, ilme resoluutne, kõhn nägu terav, otsekui välja voolitud, toon ründav ja armuheitmatu, asetas suisa küsimuse: mispärast ei ole seni piiri pandud kariloomade hävitamisele? Ometigi räägiti sellest palju juba kahe-kolme aasta eest! Ja tõi ise asjaliku selgusega esile ka põhjused. Kõigepealt, siiamaani ei ole lahendatud söödaküsimust — õlikoogid, söödajuurikad ja nii edasi. «On olnud palju juttu — on räägitud, kirjutatud, aga konkreetselt seisab asi meie sovhoosides ja kolhoosides lahendamata! . . .» «Teine põhjus on selles, et praegu, kus käib ühinemine kollektiivideks, katsuvad mõned keskmikud loomi maha müüa, tahavad likvideerida oma vallasvara,

et siis saadud rahaga oma osa sisse maksta . . .» Järsult, hääl täis muret, nõudis ta: tuleb asja majanduslikult, poliitiliselt ja tehniliselt ajada nii, et kariloomade arv meie maal ühelgi juhul ei väheneks! . . .

Ent mõned teised sõnavõtud olid üpriski siledad, konarlik elu oli neis lausa üles mukitud. Vahel tekkis Apeikal mulje, et selle põhjuseks on vaimustus homsest päevast, kärsik usk, mis lihtsalt ei lase mõtelda sellele, mis on sul silma ees ning jalge all. Kuid tihtipeale võis kõnetoolilt pillutavatest suurtest ja tühjadest sõnadest välja lugeda sedagi, et ei viitsita tõsiselt mõtelda ega kaalutleda, et põlatakse musta tööd; tundus isegi kartust, et võidakse sind veel nõrgausuliseks või — oportunistikski pidada. Sellistel puhkudel Apeika kõnetooli poole ei vaadanudki, vaid põrnitses enda ette või laskis pilgul uidata mööda pealtkuulajaid ning seinu. Lihtsalt südame tegi täis, kui kõike seda katsuti varjata suurte ja tähtsate sõnade kõlinaga, mille tagant paistis enamasti tahtmine iseennast upitada, teha ennast suuremaks ja targemaks kui teised. Mõnikord loeti ühest või teisest sõnavõtust välja niisuguseid asju, mida kõnelejal mõtteski polnud, pealegi tehti seda otse poliitilise süüdistuse kujul. Alles see oli, kui Mozõri töölisnaine avameeli oma muresid kurtis, aga juba on platsis teine — Vitebski ringkonnast — poisipeaga, riietatud nagu mees, väljanägemiselt nagu mees, ja räägib žestikuleerides, vaadates kord saali, kord presiidiumi poole, otsekui tahaks näidata oma vaprust ja ustavust: «Ma ei saa nõustuda selle sõnavõtuga! Pole saladus, et töölisklassi õlgadel lasub väga raske missioon! Kuid kas me tohime praegu kaevata nende raskuste üle, mis meil on?! Selle üle, mis see naistööline meile ütles?! Arvan, et ma ei eksi, sest kuulasin väga tähelepanelikult. Ta ütles, et meil ei ole võid ega liha, et leiba on vähe! Ja kui kõik endist viisi jääbki, ütles ta, siis me sotsialismi ei jõua!! See ei ole õige arusaamine, seltsimehed! . . . Meil on käes üks tõsisemaid silmapilke meie ülesehitustöös, me rühime jõudsal sammul edasi! Ja kui me peame suurendama kolhoosiliikumist, siis sellisel ajal viriseda ei tohi! Sihukesele virisemisele peame andma vastulöögi! Ja jätkama õiget teed, mis viie aasta plaan on kätte näidanud! . . .»

Orša ringkonna esindaja, ägeda ja tulise Handogi kõnes äratas Apeika tähelepanu ootamatu uudis, et ühe rajooni rahvas olevat «vastu võtnud otsuse luua «ü l e r a j o o n i l i s e k o m m u u n i»». Mõteldes, mis sest kommuunist küll võiks tulla, kuulis Apeika Handogit täie häälega seletavat, et nende ringkonnas ei suudeta «praegust kiiret kollektiviseerimisliikumist agronoomiliste jõududega teenindada ja neid pole kuskilt võtta».

«Meie ees seisab teine küsimus, mille kohta meil Põllumajanduse Rahvakomissariaadilt siiamaani selgeid juhtnööre ei ole,» tormas Handogi hinge tõmbamata edasi. «Kuhu me peame kulakud panema?! Me teame ainult seda, et kulakuid kolhoosidesse lasta ei tohi, ja meie neid sinna ei lase! Kuid teiselt poolt, nagu ma juba ütlesin, rajoon kollektiviseerub peaaegu tervenisti! . . .»

Galadzed vaatas kõneleja poole ja ütles kõhklematult vahele: «Sohu ümber asustada.»

«Meil pole ka vabu soid!» andis Handogi otsekohe ägedalt vastu, pilk kogu aeg saali suunatud.

Galadzed vaikis. Ta kummardas pead ja hakkas midagi kirjutama.

«Tähendab, me peame kulakud välja saatma. Aega viitmata — selleks et võiksime seal territooriumil, kus luuakse kolhoosid, aegsasti maakorralduse läbi viia. Kuid maa reservfonde meil ei ole, jätta aga kulak keset seda territooriumi, kus samal ajal organiseeritakse kolhoos, ei ole otstarbekohane. Kui viia kulakud omaette asulatesse, siis tähendaks see objektiivselt, et organiseerimata kulakutest tekiksid organiseeritud kontrrevolutsioonilised organisatsioonid. Seda me ei tohi teha! . . . Nii et selles tähtsas küsimuses peavad meil olema selged juhtnöörid.»

Kui Tšarvjakov teatas, et sõna on seltsimees Karassil, ei tahtnud Anisja otsekohe uskuda, et see käib tema kohta. Ta heitis kahtleva pilgu Apeikale ja alles siis, kui see osutas silmadega presiidiumi poole: tuleb minna, — kohendas ta kähku jakki ja tõusis aeglaselt püsti. Areldi ja kohmetunult liikus ta vahekäigu poole, aga sealt edasi paistis ta minevat juba julgemini, eneses kindlana. Kõnetoolis seistes paistis ta pea vaevalt üle ääre; esimest korda märkas Apeika, kui pisike ja silmapaistmatu ta on.

Vaikus venis juba liiga pikale. Ikka veel rambipalavikus, ei osanud ta millestki pihta hakata. Üleskirjutatud teksti ta ette ei võtnud: ju siis see oli kadunud või ununud. Apeika ei pööranud temalt silmi — ta närvitses ka ise, oleks tahtnud teda julgustada, appi minna. Anisja vaatas otsivalt üle saali, siis leidis tema. Ta noogutas julgustavalt: julgust, julgust! Anisja vaatas mujale ja alustas peast:

«Eks, jah, seltsimehed töölised nüüd räägi ... et neil pole rasvaineid, pole häid kortereid. Ja palituid pole saada. Kord pole seda, teise pole teist ... Ja kõik sellepärast, et meie põllumajandus on nõrgal jalal ... Nii et meie kõige esimeseks ülesandeks on, et tuleb edendada põllumajandust. Kollektiviseerimine läbi viia ... Ja veel, esimene küsimus meil Valgevenemaal on, et tuleb loomi kasvatada ... Siis kasvab vili hästi ja saab palju rasvaineid, olgu võid, olgu liha. Ja kui me hakkame lambaid pidama, millega meil, siin räägiti õigesti, on lood kehvad ... Et saaksime karja suurendada, on vaja, et kasvatataks rohkem härjapead. Sest kui kasvatame härjapead, siis ikka saab looma kuskile sööma viia ja on ka midagi ette anda. Ja kui loomal ninaesist on, siis silgub ta rohkem ja see piim läheb linna.» Ta rääkis pehmel ja mõtlikul toonil, otsekui iseenda jaoks. «On vaja, et töölised tähele paneksid, kuidas maal kollektiviseerimine käib,» jätkas ta vaikselt. Kaalutletult hakkas ta seda mõtet arendama: «Sest kui me sööklaid ehitame, nagu siin räägiti, ja seal pole liha ega leiba, siis jääb söökla tühjaks, sest süüa sealt ei saa. Kui me ehitame linnades korralikke maju, siis on seal samuti vaja, et midagi süüa oleks. Sestap ma siis arvangi, et me peame mõtlema iseäranis selle üle, kuidas edendada põllumajandust ...» Ta vaikis, siis tegi õige lisanduse: «Kuid tööstust edendamata põllumajandust muidugi edendada ei saa.» Apeika noogutas talle elavalt ja kiitis mõttes: tubli, tubli.

Jälle pidas Anisja pisut vahet, ta silmad ei otsinud Apeikat, vaid vaatasid kuhugi üle saali. Ta nagu pidas aru iseendaga.

«Äsja ma kuulsin siin, kuidas seltsimees Galadzed teatas, et kollektiviseerimine on tublisti edasi läinud.» Ta hääl tundus Apeikale teistsugune, märksa nõudlikum. «Õige, kollektiive on tekkinud palju. Ma panin tähele, et seltsimees Galadzedil on selle üle hea meel, nagu ka kogu meie valitsusel. Kuid asi pole mitte ainult kollektiivide rohkuses,» muutus ta toon korrast rangemaks, «vaid ka nende tugevuses.» Ja lisas — pigem hoiatuseks kui nõuandeks: «Ei ole vaja rutata ja neid suurel hulgal valmis teha.»

Apeika märkas, et saal oli jäänud väga vaikseks. Ses vaikuses ütles Galadzed rahulikult ja kindlalt:

«Ei, see pole õige.»

Anisja vaatas kogu aeg saali poole ning jätkas endas kindlana, jonnakalt:

«On vaja, et nad oleksid tugevad, sest muidu jooksevad inimesed kollektiividest minema.» Kahin käis üle saali. «Ainult vahel harva tehakse mõnes külas selgitustööd,» rääkis ta hukkamõistvalt, süüdistavalt, «et inimesed teaksid, mis asi see kollektiiv on ja et nad läheksid sinna heameelega. Sõge talupoeg peab oma silmaga nägema, et ainult kollektiiv teda viletsusest päästab. Tuleb jõuda niikaugele, et meie kollektiivid oleksid tugevad. Et kollektiiv ei laguneks, et tä oleks teistele heaks eeskujuks. Siis juba tekivad kollektiivid vaata et iseenesest.»

Galadzed tegi kiiruga märkmeid. Anisja sidus närviliselt rätisõlme ja kohendas jakki.

«Tahaksin rääkida veel loomaarstidest,» jätkas ta peaaegu samasugusel toonil. «Eelmine kõneleja rääkis sellest, ja tulise õigusega. Kui meil pole loomaarste, siis võivad loomad haigeks jääda ja lõppeda; teiseks, meie ise võime loomadelt haigusi saada. Eelmine kõneleja ütles, et palju lehmi on tiisikushaiged. Omast käest võin ütelda, et meie sovhoosis jäid lehmad tiisikusse, kuid siis hakati neid toherdama. Aga kes teab, ehk on talulehmad samuti tiisikushaiged. Ja piima kaudu võib igaüks vea külge saada ... On tarvis veel talunaiste järele vaadata, sest kõik toiduained käivad nende käte vahelt läbi. Meie talunaine on rumal, ta ei tea veel ühtigi, kuidas kultuurselt lehma lüpsta ja kuidas siga nuumata. Siia võib teda lasta, aga sinna ei või. Sestap söövad külas sead seda, mida ei tohi, ja lähevad tangu. Ja kõik see saadetakse töölistele, aga tööline ei tea, et ta sööb tangus liha! ... On vaja, et talunaine saaks kooli

ja tunneks kirja! . . . Ja siis veel, tahaksin avaldada mõtet, et meil ei anta põllumajanduse alal koolihariduist. Meil on algkoolid, siis on seitsmeklassilised koolid ja mitmesugused tehnikumid, aga need, kes põllumajanduses tööd teevad, eraldi õpetust ei saa. Sellepärast tuleks avada kohe omaette koolid, et ka talupojad ja kolhoosnikud saaksid õppida. Sest varemalt nad koolis käia ei saanud. Kuid meiegi tahame koolihariduist! . . .»

Näost punane, astus ta kõnetoolist alla, ise veel väga erutatud. Ta oli seljaga presiidiumi poole, kui Tšarvjakov püsti tõusis ja kuulutas hommikuse istungi lõppenuks. Apeika jäi Anisjat vahekäigus ootama, viimane tuli õhinal tema juurde.

«Oeh, äkki keetsin ma veel supi kokku?» riivas Anisja teda pilguga, kui nad minema hakkasid.

Apeika rahustas teda:

«Üldiselt — «supil» pole viga. Kasulik «supp».»

«Nägin, et nii palju inimesi vaatab vastu — süda puperdas mis kole! Kõik oli meelest läinud! . . .» Silmades peegeldus rõõm äsjase hirmuga segi.

«Ei mäletagi, millest ma algasin! . . . Pärast läks tunne natuke kindlamaks.»

«Isegi sedavõrd, et hakkasid Rahvakomissaride Nõukogu esimehega vaidlema!»

«Oi-jah! Või see minu tahtmine oli! . . .»

Vestibüülis ootas neid Bašlõkov. Anisja hakkas ka tema ees vabandama: oi, võib-olla sai supp kokku keedetud. Bašlõkov pööras silmad ära.

«Üksikud mõtted olid õiged. Kuid seda, et te sisuliselt meie tempo vastu välja astusite, ei saa muidugi heaks kiita.»

«Nojah, mis ma ütlesin!»

«Teid kuulates oleks võinud arvata,» vaatas Bašlõkov Apeika otsa, justkui ootaks temalt heakskiitu, «nagu meil selgitustööd ei tehtaks. Nagu me kolhooside tugevuse eest ei muretseks . . . Ma olen kahtlemata kriitika ja enesekriitika poolt. Kuid kriitika on poliitiline mõiste. Alati tuleb selle peale mõtelda, missugust poliitilist vastukaja kriitika tekitab. Alati tuleb meeles pidada, kus ja kellele sa räägid . . .»

«Eks ma ütelnud — miks te mind rääkima panite!»

«Üks asi,» laskis Bašlõkov need sõnad kõrvust mööda,

«on kritiseerida kodus, oma inimeste ees. Seal on tõeline olukord kõigile teada. Teine asi on istungjärgul. Siin sa esined juba rajooni nimel, terve vabariigi ees. «Pisikene» vahe! . . . Põhimõtteliselt — oleks pidanud rääkima seda, mis sai ette valmistatud, läbi arutatud! . . .»

«Minu meelest polnud sellelgi jutul viga,» astus Anisja eest välja Apeika.

Anisja tunnistas Bašlõkovile puhtsüdamlikult:

«Kui sinna sain, oli kõik ununud! Kõik läks teisiti!»

Bašlõkov ei vastanud, ta pilk peatus uurivalt Apeikal.

«Nähtavasti on Ivan Anissimavitš siin suunaandja,» torkas ta. «Mõned seisukohad on liiga tuttavad.»

«Nooh, mis jutt see olgu,» kortsutas Apeika kulmu. «Ka sõnavõtu kallal norid ilmaaegu. Sõnavõtt oli arukas. Olgu faktilisest küljest või siis — poliitilisest.» Viimast sõna rõhutas ta eriti.

Lõunalauas oli Anisja vahel sunnitult lõbus, sealsamas aga väljendas varjamatut rahutust: supp sai kokku keedetud! Hea seegi, et tuttavad Bašlõkovi ära kutsusid, nii et ta sõi teises lauas: Apeika katsus lõbusate naljadega õrnatundelise oraatori tuju parandada. Sõbrannagi tõukas takka: noh, oleks midagi viltu läinudki — tühja sest südamesse võtta! Mõni asi! . . .

Anisja pidi veel kord punastama õhtuse istungi lõpul, kui aruandja astus kõnetooli ja esines lõppsõnaga.

«Mõned seltsimehed, kes mõttevahetuse käigus sõna võtsid,» ütles Galadzed, «tegid tervele reale nendepoolsetele õigetele tähelepanekutele vaatamata oma kõnedes ka mitmeid põhimõttelisi vigu . . . Üks või teine sõnavõtja katsus küsimust asetada niimoodi, et kõigepealt tuleb üles ehitada põllumajandus, kuna seejärel on kergem arendada tööstust. Keegi maanaine ütles siin, et kui me esmalt ehitame üles põllumajanduse, on meil liha, võid ja nii edasi, siis me võime neid toiduaineid vedada välismaale ja saame raha, mille eest võib ehitada häid kortereid ja nii edasi. Küsimuse selline asetamine on põhimõtteliselt väär. Kommunistlik Partei on täiesti selgelt ja õigesti asetanud küsimuse nii, et ainult arenenud tehnika ja kultuuri baasil, masinate kasutamise baasil on võimalik põllumajanduses saavutada tõelist edu . . .»

«Nojah, seda oli arvata!» lausus Anisja tasakesi. Apeika surus ta kätt, rahustas teda. Omas mõttes polnud ta Galadzediga sugugi päri: «Ega ta siis selle vastu vaielnud! Ta ütles ju, et tööstuse kiire arenemise huvides ei tohi põllumajanduski alla käia. Hästi mõeldud! Õigesti öeldud!»

«Seltsimehed, tuleb meeles pidada,» rääkis Galadzed õpetlikul toonil, «et isegi siis, kui meil põllumajandus on «lihav» ja kergetööstus hästi arenenud, aga sealjuures mehhaniseeritud suurtööstust ei ole, satume hädaohtu muutuda tööstusriikide kasulikuks kolooniaks. Selles on küsimuse tuum...

Enamikust sõnavõttudest, millega siin minu aruande kohta välja astuti,» ütles Galadzed lõpuks, «selgus, et Valgevene NSV põllumajanduse kollektiviseerimine on juba sellises järgus, kus vaatamata kulaku igasugu katsetele desorganiseerida kehvistut ja keskmikku, kes püüavad kollektiivi astuda... me näeme... et juba kehvikud ja keskmikud ise hakkavad üksteist kollektiviseerimise kasuks agiteerima. Sellest kõnetoolist me kuulsime just talumehi ja -naisi endid ütlevat, et kollektiviseerimine on Valgevene NSV põllumajanduse edendamise ainuvõimalik tee... Ja nimelt seda arvesse võttes seadsin ma oma aruandekõnes otsustavalt üles küsimuse, et 1930. aasta lõpuks peab kolhooside arv ja nendele kuuluv maa olema kümnekordne. See ülesanne on raske, kuid me peame ta üles seadma ja täitma. Maksku see siis meile mis maksab!...»

3

Kõik päevad kulusid täienisti istungitele. Istungid olid hommikupoolikul ja olid õhtupoolikul. Hommikustele rutati varavalgega, õhtustelt tuldi üsna hiljapeale. Pärast päevast ringiaskeldamist istuti kaua õhtulauas, aeti pikalt-laialt juttu, mis ei tahtnud ega tahtnud lõppeda.

Apeika ei saanud und hilise ööni. Väljast langeva valguse tõttu videvas pimeduses tundis ta end ikka veel viibivat istungjärgul, mõtiskles kuuldu üle, arutas-hindas esinejate sõnavõtte ja väiteid. Süvenenult ja erilise tähelepanuga võttis ta mõttes läbi aruandekõne kollektiviseerimise kohta, mille oli pidanud põllutöö rahvakomissar Ratšõtski. Kõigist küsimustest, mida istungjärgul arutati, huvitas ja erutas Apeikat kõige rohkem just see — kollektiviseerimine. Põnevusega oli ta aruandekõnet oodanud, ahnelt mällu vajutanud iga mõtte, iga fakti, ja nüüd, vaikses ööpimeduses, analüüsis ta kõik asjalikult ning kainelt läbi. Mida rohkem ta aruandesse süvenes, seda kaksipidisem mulje talle jäi. Saavutustest rahvakomissar rääkis üsnagi mõõdukalt, küll aga tõi ta tõetruult esile raskused, mis takistavad kolhoosiliikumist. «Poleks paha, kui saaksime kevadeks paar tuhat traktorit, et toetada meie praegust kolhoosiliikumist, kuid ei tarvitse loota, et meile lähemail aastail sel hulgal traktoreid ja masinaid antakse, nagu meil tarvis läheb...» Ratšõtski ei salanud, et spetsialiste kolhooside jaoks on väga vähe, ja lisas sellele arukalt, et spetsialistidel, keda me vajame, peab olema eriettevalmistus töötamiseks hiiglasuurtes majandites. Nõudmine spetsialistide järele, ütles ta, ületab varasemad kalkulatsioonid kõige vähem kümnekordselt! «Selle küsimuse lahendamine käib meil üle jõu,» tunnistas ta otsesõnu, «ja ses osas tuleb meil lähemail aastail suuri raskusi...» Seejärel, hoides mõlema käega tugevasti kinni kõnetooli äärtest, kummardudes laubaka peaga ettepoole, ise peaaegu liikumatu, avaldas Ratšõtski nõrdimust: «On püütud hirmutada, et me kolhoosiliikumist, mis praegu aset leiab ja järjest jõudsamalt kasvab, organisatsiooniliselt ja tehniliselt teenindada ei suuda, et me ei suuda seda liikumist kooskõlastada oma organiseerimisoskusega, tehnika ressurssidega ja rahaliste võimalustega. Sellised meeleolud on minu arvates ülimalt kahjulikud ja neile tuleb täie otsustavusega, täie jõuga lõpp teha!...» Tõearmastaja ja kainemeelne, rääkis Ratšõtski nüüd pealtnäha siiraltki: «Meil on ette tulnud mitmeid juhtumeid, kus kolhoosiliikumine paisub üksikute nõukogude võimu organite mõjust tugevamaks, nii et nõukogude asutused seda tihtipeale vajalikul kombel juhtida ei saa.» Oleks veel mõni teine, aga vähemalt Ratšõtski teadis hästi, et see liikumine nii väga stiihiline polnudki, et ta ei «paisunud» mitte iseenesest ja nõudis organiseerijailt üsnagi tublisti jõukulu!

Juba nüüd tegi Ratšõtski teatavaks, et kolhoosid vajalikku tehnikat ei saa ja et rahalisest abist tuleb puudu. «Meie kõige tähtsam ülesanne lähemaks ajaks,» rääkis ta, «on... mobiliseerida kõik talurahva enda ressursid ja rakendada need viimseni sotsialistliku rekonstrueerimise teenistusse põllumajanduses. «Neid sõnu kuuldes pidi Apeika mõtlema: «Ei jõua me nende oma ressursside varal kuigi kaugele!» Juba siis, saalis, veel rohkem aga hiljem, öösel, kui ta kõik uuesti läbi mõtles, vaevas teda kartus: spetsialiste kolhooside jaoks pole peaaegu üldse, tehnikat on vähe, aga kui seda arvestad, oled nagu süüalune; üksainus püüd üle kõige: ruttu, ruttu, rohkem rahvast kokku! Meeletusaga mõtles ta takkajärele, kuidas Ratšõtski ütles, et osa kolhoose «on kulaklik-nepmanlikest elementidest risustatud», selle tõttu «kolhoosid ei taha toidu- ja tooraineülejääke ära anda, ei täida kontraheerimislepinguid ja ei kasuta krediite tootmise huvides». Ratšõtski pani südamele, et tuleb pidada otsustavat võitlust seesuguste «ebakolhooside» vastu, kolhooside vastu, mis Apeika arvamist mööda ehk kõige enam vajasid kannatlikku tähelepanu ja tarka abikätt! Kas siis temal, põllutöö rahvakomissaril, teadmata oli, et need «ebakolhoosid» jätsid sageli lepingud täitmata sellepärast, et nad alles äsja jalulegi said!

Väga üldsõnaliselt tähendas rahvakomissar, et avalikkus peab eriti pühendama tähelepanu kolhooside ettevalmistamisele kevadpõllutööde kampaaniaks. «Kampaaniaks», kuigi paljudele oli see kevad esimene ja hoopis erakordne!

Pingsa huviga ootas Apeika, mida räägib oma kaasaruandes Klimovitši rajooni täitevkomitee esimees Tarassenka. Klimovitši omad olid istungjärgu päevakangelased: neid kiideti, nende järgi õhutati joonduma. Apeika kuulas seda kahtlevalt: iga kord tuli meelde, mida ta oli näinud-kuulnud Žlobinis. Tarassenka jättis kõnetoolis päevakangelase kohta vägagi tagasihoidliku mulje — vanavõitu kuub, tume särk, ümmargune laup murekortsus, ise tõsine ja keskendunud. Samuti alustas ta kõnet mõõdukalt ja asjalikult — faktide ja arvudega. Otsekoheselt rääkis ta raskustest, kahtlustest, nurjaminekutest. Õigesti ütles ta, et moodustada kolhoose

väikestest talumajapidamistest on hoopis midagi muud kui luua neid mõisamaadel, nagu oli ennemalt. Ta märkis, et mõned seltsimehed üldse kahtlesid, kas «meie tingimustes, kus maksavad maapoliitika vanad traditsioonid» tugevaid kollektiive luua saabki. Ei teinud saladust ka sellest, et isegi mõnel partei liikmel esiotsa kolhoosidesse usku ei olnud. Ja et naised olid kolhooside vastu «nagu müür».

Väga meeldiv oli tema kõnemaneer: ta ei rääkinudki nagu kaasaruandja, vaid kui pealtnägija, kes pisut tuhmi häälega lihtsalt ja otsekoheselt pajatas kõigest, mida oli näinud ja mis tema silma all oli sündinud. Kuid ta ei olnud mitte ainult mõnus jutumees, vaid ka tõsine, arukas inimene — mida kauem ta rääkis, seda kindlamini Apeika selles veendus. Kas või järgmine mõte, mida ta eriti rõhutas: kolhoosi luua on hulga kergem kui teda tugevdada, töö käima panna. «Väga raske oli meil siis, kui hakkasime kolhoosi sisekorda kokku seadma,» rääkis ta rahulikult, mõtlikul ilmel. «Mis kolhoos see on, kuhu kuulub ainult viis või seitse peret. See on kolhoos, kus on kuussada töökätt, või teiste sõnadega, ta on päris vabrik kohe. Neile kõigile tuleb tööd anda ja see töö peab olema produktiivne! Nad ei tohi mööda põldu või nurgataguseid longerdada, vaid peavad tööd tegema... Eeskuju meil kuskilt võtta polnud. Kuskil polnud selliseid sisekorra plaane... Rajooni parteikomitee büroo muutus käest Kolhoosiliiduks. Me istusime maha, hakkasime nuputama ja panime ise kirja, mismoodi peaks sisekorda looma. Niimoodi saigi sisekord kokku seatud ja see on kasutusel veel tänini...»

Ta ei maalinud asjadest idüllilist pilti. Piirkonnas, millest ta rääkis, ei olnud peaaegu üldse tehnikat: kuidagimoodi saadi kaks traktorit, kuna vaja oli neid vähemalt viiskümmend. Ta ei teinud saladust ka sellest, et on ette tulnud juhtumeid, kus inimesed tahavad kolhoosist ära minna. Kunagi ähvardas kolhoos hoopiski laguneda. Võib-olla ainult rajooni juhtkonna kindla tahte tõttu jäi kolhoos alles: aega viitmata peeti koosolek ja heideti mõned kõige jõukamad kolhoosist välja. Heideti välja, «kusjuures esitati taotlus nad mõnda muusse kohta tagavaramaadele ümber asustada». Tei-

ses külanõukogus teatas «peaaegu terve organisatsioon», et inimesed mingil tingimusel kolhoosidesse ei lähe. Otsekoheselt ütles Tarassenka: «Ja mis te arvate — selle käputäiega pidime maadlema hulk aega. Ja alles siis, kui kollektiivile anti kätte hea maatükk, läks terve küla kolhoosi.» Ta ei varjanud, et rajoonis on «rohkesti ebaterveid momente» — talupojad müüvad oma vallasvara. Väga vähe on agronoome, vähe lugemistube... Kui ta sellest rääkis, ütles rahvakomissar vahele, et lugemistoad peavad nad ise ehitama. Tarassenka ägestus: «Mismoodi see võimalik on!...» Pahaselt, kõva häälega lisas ta: «Laske neil vähemalt esimene saak koristada! Ja rahasid pole kah!...» Hiljem ütles ta veel kord etteheitvalt: «On tarvis kollektiive tugevdada! Nende tugevdamiseks aga on juttudest ja resolutsioonidest vähe! Abi peab olema konkreetne!...»

Ta kõneles sisukamalt ja paremini kui teised. Ent tema kaasaruande üle mõteldes, seda analüüsides tundis Apeika siiski, et selles polnud kõik põhjendatud. Ka tema veeretas peaaegu kõik raskused kulakute kaela, ta nagu ei uskunud iseenda väidetesse — sellesse, et kõige raskem ja tähtsam on inimesi uuel viisil organiseerida, majapidamine kindlale jalale panna, talupoeg, kellest kolhoositöös kõik sõltub, ümber kasvatada. Mitte ainult sellest, mis Žlobinis räägiti, vaid ka kõnest endast tegi Apeika järelduse, et Klimovitšis ei hoidnud talupoegi — muidugi mitte kõiki, aga küllap suurt jagu — kolhoosides mitte oma tahtmine, vaid hirm, et neid «tagavaramaadele» elama saadetakse. Hirm, et neid kulakuiks või kulakute kambalisteks tehakse. Tarassenka kõnest tuli nii välja, et peaaegu kõik, kes ei taha kolhoosi minna, on kulakud või vähemalt nendest üles ässitatud. Ta jutt viis mõttele, et seal on juba paljud tagavaramaadele ümber asustatud. «Ei, nähtavasti ei lastud seal talupoegadel kuigi kaua aru pidada...»

Istungite vaheajal tegi Apeika sumisevas vestibüülis Tarassenkaga juttu kohtumisest Žlobinis. Jaraštšuk ja habemik mõlemad olid Tarassenkale tuntud. «Jaraštšuk rõhub muidugi rinnu peale. Teed valida ta ei mõista. On üks mühakas...» rääkis Tarassenka piipu pahvides. «Ma olen seda talle ütelnud. Aga mis teha:

mida pole, seda pole. Kuid inimesi on maale tarvis, viimne kui üks pandi paika, keda sai. Tööd üle pea! Ka Jaraštšukki on tarvis. Ilma Jaraštšukita läbi ei saa... See mees pole kobakäpp, kas või tükid taga, aga töö saab tehtud... Kuid see teine — Kuzma, see habemega,» rääkis Tarassenka, «on paras tüüp! Terve küla pani kihama! Mitte kulak, vaid hullem kui kulak! Mõni ime siis, et ta Jaraštšukki vandus! Minule endalegi on näkku hüpanud! Parem on, et minema läks!... Jõudis veel oma naha päästa!...» Seekord vestibüülis ja ka hiljem sellele mõteldes oli Apeikal tunne, et see jutt käis Tarassenkale vastukarva: egas ta muidu kohe teinud teist juttu, niipea kui tuttavad ligi astusid; siis läkski nendega minema...

Tema otsekohene väljaastumine päästis ka teistel keelepaelad valla: peaaegu kõigis sõnavõttudes pulseeris tõeline murerohke elu. Üks ütles, et mitmeteski kolhoosides on vara ja vahendid ainult moepärast ühistatud ja et talupojad ei usu kolhoosi kindlasse püsimisse. Teine rääkis, et kui pole kunstväetisi, ei saa ka põllumajanduse intensiivistamine mõeldav olla. Ta ärgitas, et kolhoosidele ei anta kunstväetisi kuigi palju ja et kunstväetisetehase ehitamise direktiivid jäävad täitmata. Kolhoosiesimees Puhhovitši rajoonist kurtis, et pole masinaid ja sellepärast «käib ka nüüd kolmepõllusüsteem vanas vaimus edasi. Kui me aga kolhoosideski kolmepõllusüsteemis edasi laseme, mis sest siis välja tuleb?!» Veel õige paljud kurtsid, et pole masinaid: nähtavasti polnud masinaid enamasti neiski kolhoosides, mis olid loodud juba kaks-koim aastat tagasi. Sõnavõtja Polotski lähedalt rääkis ausalt, et kolhoosidel ei ole hobusenaelu, trenge ega range: «Sadakond hobust, aga kõigest kahekümned rangid — neid osta ei saa, sest pole toornahka. Asi seegi, et meil niint on, nii et me tegime niinest. Aga mõnedes kolhoosides pole ehk niintki.» Valu ja vihaga ütles ta: «Kõik seltsimehed lootsid ainult traktorite peale. Pidasid ainukeseks puuduseks, et meil traktorit ei ole... Aga mismoodi meid masinatega varustatakse! Näiteks kui kolhoosil on rehepeksumasin ja sellel hammasratas katki läheb, siis ole lahke ja osta uus masin! Sest katkiläinud osa asemele pole midagi panna. Kui me tahtsime

sahahõlmi saada, siis meile ühtki sahahõlma ei saadetud, aga — sahku saadeti küll! . . .» Veelgi kõvendas ta häält, muutus aina ägedamaks, rääkides siira südamevaluga, otse süüdistavaltki: «Kui vaadata, mis sissetulekut inimesed kolhoosides saavad, siis — ei mingisugust! . . . Kõik raha kulub ehitamiseks! . . . Meie kolhoosis võib tihtigi näha paljasjalgseid ja nälgijaid! Krediidi arvel nad midagi ei saa! Terve kolhoosi peale saime neljad saapatallad! Aga kus on ihupesu, kus niit? Millega me peame endile riided selga tegema? Praegu ei ole kollektiivil midagi, millega riideid õmmelda!!»

Pärast selliseid hääli hakkas Apeikal piinlik, kui vaieldi, kuhu asutada agrokombinaadid või agrogigandid ja kui nõuti, et kolme rajooni suurusele agrokombinaadile pandaks veel neljaski otsa. Varasemate sõnavõttude vastukajana kerkis uuesti küsimus: mis teha kulakutega? «Mina arvan, et Klimovitši seltsimehed tegid õigesti,» ütles Vitebski ringkonna delegaat Zõbko, «kui nad kulakut kolhoosi ei lasknud ja andsid talle tuiskliivamaa. Ja mulle tundub, et seltsimees Galadzedi vastus seltsimees Handogi küsimusele, kuhu panna kulak massilise kollektiviseerimise korral, on täiesti õige: kulak tuleb sohu ümber asustada. Minu arvates peab meil olema niisugune seisukoht, et seal, kus soid ei ole, tuleb kulakule anda tuiskliivamaa, kus aga soid on, tuleb ta saata elama sohu!» Aksjutšõts Minski ringkonnast arutas ja targutas filosoofiliselt sügavmõttelisel ilmel, mispoolest on kahjulik rääkida, et kollektiviseerimise tempo on kiire ja et seda tuleb lõdvendada. «Kas me tohime küsimust niimoodi asetada?» küsis ta paatosega ja vaatas ühest saali äärest teise. Hetke oodanud, vastas ta ise: «Kui me asetaksime küsimuse nii, et tempot tuleb lõdvendada, siis on sellega asetatud küsimus, et tuleb . . . lõdvendada meie klassivõitlust maal! . . . Niimoodi me küsimust asetada ei tohi. Küsimuse selline asetus on vaimult meile võõras!» Apeika mõtles irooniliselt: «Tarkpea!»

Üks sõnavõtja rääkis, kui palju vaeva pidi nägema ja aega raiskama, et muretseda kõige tavalisemat silohekslimasinat — nad käinud isegi Minskis ringkonna Töölis-Talupoegade Inspektsiooni esimehe juures ära —, ja ütles rahulolematult: «Kui meid edaspidigi

nii viletsalt abistatakse, siis ei suuda me põllumajandust vajalikus tempos arendada.» Väga arukalt väitis ta: «Kollektiviseerimine on praegu veel uus asi . . . Minu arvates peame neidsamaseid kolhoose kasvatama nagu väikesi lapsi, et nad kiiremini jõudu võtaksid . . .» Veel suuremat ja sügavamat rahutust luges Apeika välja Mogiljovi ringkonna täitevkomitee esimehe Malašonaki sõnavõtust. «Meile paistis kogu aeg,» põristas Malašonak aegamisi, «et me suudame täieliku kollektiviseerimise Klimovitši rajoonis läbi viia nende vahendite varal, mis meie käsutuses on. Kuid . . . me pidime tõdema, et isegi ühe rajooni kollektiviseerimine . . . käib meie ringkonna asutustel üle jõu.»

Ratšõtski lõppsõna kuulas Apeika niisama kaksipidiste tunnetega, nagu ta oli kuulanud aruandekõnetki. Vastates sõnavõtjaile, kes olid muret tundnud, et kolhoosid ei saa kaadrit ja tehnikat, tunnistas Ratšõtski küll, et «kaadriküsimus on äärmiselt vastutusrikas küsimus,» kuid ütles siis resoluutselt: «Olemasolev õppeasutuste võrk ei suuda isegi mõnesuguse laiendamise korral täita neid ülesandeid, mida me endile seame, ja ei suuda kahe aasta jooksul suurendada alg- ja keskharidusega kaadri koosseisu. Isegi kolme aasta jooksul mitte.»

«Teine küsimus, millest sõnavõttudes küllalt palju räägiti,» ütles Ratšõtski, «on tehnikaga varustamine. Ka seda küsimust ei ole kahe-kolme aasta jooksul, isegi mitte viisaastaku lõpuks võimalik täielikult lahendada, arvestades seda, kui suured on meie vajadused.»

Ta kõneles mõõdukal toonil ja selgesti — nagu inimene, kes teab, millest ta räägib ja kuidas tuleb olukorda hinnata. See asjatundlikkus ja otsekohesus äratasid tema vastu lugupidamist. Ent ootamatu oli see, mis ta niisamasugusel toonil lõpuks ütles: «Tundub, et täna ei olnud sessioonil küsimuse sellist asetamist kuulda, et kuna meil ei ole tehnikat, ei ole vajalikku kaadrit ega tugevat organiseerimisaparaati, siis tuleb meil kollektiviseerimisega viivitada. Seda ei olnud kuulda. Elu, tegelik olukord, mis meil valitseb, on sellise arvamuse nähtavasti juba kummutanud. Need seltsimehed, kes sellest juttu tegid, on juba ise aru saanud, et see küsimus ei ole otsustav.»

«Ei ole otsustav?!» Niimoodi ütles inimene, kes kuulus nende hulka, kelle ülesandeks oli kollektiviseerimist juhtida ja kes alles nüüdsama oli nõudnud: ärgu veetagu talupoega ninapidi, ärgu tehtagu tsirkust. Ise ta nõudis seda, kuid samas virgutas tegelikult kergemeelsust, üteldes, et tõelisest olukorrast ja võimalustest ei tarvitse üldsegi hoolida! Ta ju ütles, et kaadri ja tehnika osas valitsev olukord ei ole otsustav! Apeika pidi tõdema, et tegelikult lasti need murettekitavad faktid, mis paljudel ringkonnakeskuste ja külade esindajatel südant vaevasid, enamasti kõrvust mööda. Ainult üks asi oli tähtis — tempo, kiirus: iga hinna eest rutemini, varemini kui teised. Selle pärast oldi nii väga mures, et rahutuseavaldusi kuulda ega tegelikkust arvestada ei tahetud. Ja mis veel halvem — kui tahad aru pidada või asja läbi mõtelda, siis võidakse seda kohe pidada ebakindluse tunnuseks, mahajäänud meeleoluks! . . .

4

Elu avarust ja vastuolulisust tajus Apeika kogu aeg, ka siis, kui võeti sõna eelarve kohta ja arutati nõukogude aparaadi puhastamise kohta käivat aruannet. Eriti palju ja ägedalt võeti sõna eelarve puhul. Inimesed kõigist maanurkadest — enamjaolt naised — tulid kõnetooli oma külade ja oma inimeste muredega, kes neid siia pealinnasaali olid läkitanud ja oma soovid kaasa andnud. Nad tahtsid raha haiglate, koolimajade, kaupluste, lugemistubade ja saunade ehitamiseks, tahtsid kooliõpetajaid, arste ja lektoreid, tahtsid arstimeid, kütust ja valgust. Nad kurtsid, et teeolud on äärmiselt halvad, et lasteraamatuid on vähe, et on puudus lambiõlist, saabastest, riietest, mahorkast. Mozõri esindaja rääkis vägagi arukalt, et Pripjati jõgikonnas kasvavad jõed ning parvetatavad kanalid umbe, ja palus raha jõgede reguleerimiseks. Veel tõendas ta, et tuleb laiendada maaparandust, mille läbi saaks palju viljakaid maid . . .

Iga päevaga jäi saalis rohkem toole tühjaks. Paljud delegaadid jalutasid istungite ajal vestibüülis, jutlesid ja tõmbasid suitsu. Väsimus andis ennast korrast enam

tunda. Kõige paremini pidasid sellele vastu naised — viimase päevani istusid nad hommikust hilisõhtuni vaikselt ja tähelepanelikult saalis, vahetades üsna harva isekeskis sosinal mõne sõna.

26. novembri õhtul võeti vastu resolutsioonid kõigi küsimuste kohta. Siis tõusis püsti Kesktäidesaatva Komitee esimees Tšarvjakov, et istungjärk lõpetada. Ta ütles, et üleskutse kollektiviseerida Valgevenemaa kahe-kolme aastaga ei ole fantaasia, vaid elust endast tulenev konkreetne ülesanne. Samas tähendas ta, et oleks suur viga pidada kollektiviseerimist kergeks asjaks.

«Kollektiviseerimine» — need sõnad äratasid Apeikas lugupidamist ja heakskiitu — «tähendab kümnete ja sadade tuhandete talumajapidamiste ümberkorraldamist. See tähendab kümnete ja sadade tuhandete, isegi miljonite meie talupoegade ümberkasvatamist. Ja selle poolest on ta raske asi . . .» Tšarvjakov palus võtta seda väga tõsiselt kui rasket ja tähtsat asja. Ta tegi targa hoiatuse, et formaalbürokraatlikud suhted ei too kollektiviseerimisele muud kui kahju. Iga küsimus, ütles ta, tuleb läbi mõtelda, et midagi ei jääks töötavatele talupoegadele, ei meestele ega naistele, arusaamatuks. Kollektiviseerimine, rääkis ta murelikult, peab esimestest päevadest peale toimuma tugeval ja tervel alusel.

«Meie ette võib kerkida küsimus,» jätkas ta pärast lühidat vaikimist, «kas sunniviisil tohib kollektiviseerida.» Apeika ajas kõrvad kikki. «On täiesti selge, et põhiliselt peab kollektiviseerimine toimuma vabatahtlikult, töötava talurahva enda teadliku soovi korral . . . Kuid võib olla juhtumeid, kus mitte ainult et saab, vaid otse tuleb üksikutele peremeestele kolhoosikollektiivi astumiseks tõuget takka anda. Me ei tohi seda sallida,» muutus ta hääl veelgi karmimaks, «et üksikud talud kas peremeeste ebateadlikkuse või kahjulike mõjude tõttu, mida nõukogude võimule vaenulikud elemendid avaldavad, ja nii edasi, ja nii edasi, töötavad vastu meie püüdlustele põllumajandus sotsialismi põhimõtetel ümber korraldada. Enamik võib vähemikku sundida, et vähemik alistuks, läheks kollektiivi ning kohaneks kollektiivse töö- ja elukorraga . . . . Kui me asetaksime küsimuse teisiti, siis seaksime kogu sotsia-

lismi ülesehitamise ja käesoleval etapil kogu põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise sõltuvusse meie küla mahajäänud, ebateadlikest elementidest.»

Lõpuks kordas ta veel, et senine tempo ei tohi langeda, vaid peab veelgi tõusma. Valgevenemaa peab kollektiviseerimise poolest olema esiridades, ütles ta ja kuulutas seejärel istungjärgu lõppenuks . . .

Sel õhtul pärast lahkumiskoosviibimiselt tulekut seisatas Apeika veidike akna ees. Ta nägi ähmaselt valgustatud väljakut raagus puudega. Vali tuul peksis aknasse, katuseräästad tilkusid. Apeika tundis imelist roidumust, nagu oleks ta Minskis juba ilmatu kaua, ja kojusõidu-mõte tegi rõõmugi. Väljakul olid näha mõned kollased laternasõõrid, paar-kolm tulukest paistis kaugemalt hoonete vahelt. Neid silmitsedes leidis Apeika end korraga mõttelt: kui palju vilgub neid tulukesi, mitte niisuguseid nagu siin, vaid peeru- ja lambitulukesi õlgkatustega taredes — põhja pool, lõuna pool, ida pool, ja iga tare on sügavas mõttes, täis umbusku ja usku, lootust ja meeleheidet. Suur, ääretu maa — Moskvast siiapoole, Moskvast sinnapoole, Uraalidest edasi — viibib mõttes, täis lootust ja ärevust. Suurt muret. Otsekui teise pilguga nägi ta nüüd oma Juravitšõ rajooni — nagu ühtainust tillukest piisakest ookeanis! Piisakest, aga kui armas oli see südamele! Ja on ses piisakeseski oma maailm, oma lootus!

Olgugi muret, olgugi piina ja südamevalu palju, aga — meid ootab parem tulevik. Parem elu. Kannatused parema nimel on head kannatused. Kõik läheb viimaks paremuse poole. Kõige tähtsam on see! . . .

5

Hommikul enne ärasõitu käis ta veel korraks Alessi pool. Ei jäänud pikemaks: polnud aega. Aless pani üleriided selga, siis hakkasid nad kahekesi minema mööda käänulisi liimerdavaid kõrvaltänavaid mustunud majade vahel, liikudes vaevaliselt mööda libedaid jalgteid. Päike paistis tuhmilt, ta oli ähmjaskollane, hägusesse sompu mähitud. Taevas oli üleni nagu vettinud, son-

nune. Aless vaikis, plartsis edasi tujutult: ikka veel oli kõik tema elus teadmata . . .

«Elu on elu,» rääkis Apeika. «Kõike võib ette tulla . . . Kuid see asi tehakse varsti selgeks, ma olen kindel! . . . Ja ega hõlpu ole hiljemgi! Küll saad kõike näha, ja kindlasti mitte ainult halba! . . . Ees seisab rõõme ja muresid! Niisugune see elu ongi! . . . Nii et,» seisatas ta ja vaatas Alessile silma kui seltsimehele, «peaks sinuga ükskõik mis veel juhtuma — ära iialgi julgust kaota! . . . Kõike teevad liha ja verega inimesed. Meilgi leidub nii tarku kui lolle. Isegi lurjuseid. Alati on neid olnud ja on meilgi, mis parata . . . Kuid on veel rahvas ja on partei. Nendes on meie jõud. Ainult nende tõttu me oleme midagi väärt. Nemad teevad asja selgeks ja õiglus võidab. Kui mitte täna, siis homme, aga selgeks ta tehakse! Usku peab olema! . . . Ja siis veel,» — Apeikal tekkis uus mõte, ta otsis selle väljendamiseks sõnu — «tulgu ette mis tahes, aga elama peab nii, sellise meeleoluga . . . et me elame suurel ajal . . . Raskel ja karedal, aga suurel ajal . . .»

Jaamas enne kolmandat kella tuletas Apeika talle meelde:

«Sõber, ma ei ütelnud seda sulle ainult suusoojaks: pea meeles: kui elu kibedaks läheb, tule meile. Koha leiame. Kooliõpetajaks või kuhugi mujale.»

«Eks näe,» sõnas Aless hajameelselt.

Apeika surus tugevasti ta kätt, otsekui tahaks niimoodi talle jõudu anda. Tükk aega raputas ta seda. Kuid vaguni aknast vaadates, kui Aless hakkas juba maha jääma, tõmbas jälle midagi tema poole. Süda hakkas valutama — ängistavalt, rahutult, ärevalt . . .

Vagunirattad lõkatasid hoogsalt, kergitades uuesti meelde istungjärgul kuuldu-nähtu. Pea sumises juba mõeldud mõtetest, kuid rodukaupa tuli ka uusi. Jälle nagu oleks ta viibinud Karl Marxi klubi saalis, näinud tuntud ja tundmatuid inimesi ridadena istumas, kuulnud hääli . . . «Talurahvas on tõeliselt arusaamisele jõudnud . . . Täie hulgaga . . . Ühineb ennekuulmatu lainena . . . Vahel meie administratiivorganeist mööda minnes . . .» Ei andnud rahu mõte: eks ole — ka see ei vasta tõele, aga millegipärast korratakse seda ajalehte-

des ja kõnedes lakkamatult. Tuleb välja, et talupojad — eranditult kõik! — aina ootavad, kuidas kähku kolhoosi pääseks, ühispere liikmeks saaks! Ainuke viga, et kulak takistab!

Kulak on ohtlik vaenlane. Kulakule tuleb halastamatu sõda kuulutada. See on fakt . . . Kuid arvamine, et kõik on kulaku ja tema kihutustöö süü, ei vasta tõele ja on kahjulik. Kõigist seesugustest juttudest — tuleb niimoodi välja — paistab, nagu poleks usku inimese kainesse mõtlemisvõimesse, nende mõistusesse. Nagu poleks inimestel endil aru peas! Nagu ei olekski talupoeg üle kõige harjunud uskuma iseennast! . . . Niisugune suund, mõtles Apeika, on eriti kahjulik selle poolest, et ta juhib partei ja nõukogude töötajate tähelepanu kõrvale kõige tähtsamast — järjekindlast tööst inimestega, kelle õlul peavad seisma kolhoosid ja uus elu! Kellega peab päev päeva kõrval töötama, et nad hakkaksid uut elu mõistma, areneksid uue elu tasemele! Kelles igal juhtumil peitub esmane ja ainus põhjus, mille tõttu me saavutame kõik oma võidud külas ja põldudel, olgu täna, olgu homme! Kõik, mis sünnib põldudel täna või homme!

«Kõige tähtsam on õpetada neid teisiti mõtlema ja elama, kui on mõeldud ja elatud tänini, aastasadade jooksul! . . . Ja kui oleme seda teinud, ei siis tähenda ükski tont! . . . Just! . . .» Aga kuulad üht, kuulad teist — ikka räägitakse talupojast kui juba sajaprotsendilisest kollektivistist! Nagu oleks ta uueks eluks juba ammuilma küps, nii et jääb ainult see otsekohe vastu võtta!

Ent vagunirattad aina lõkatasid üksijäri, vaikides ainult jaamades ja teivaspeatustes, kus sisse hakkas tungima külma ja rongi mürin asendus jalgade trampimise ning jutusuminaga vahekäigus ja akende taga. Sagimine ja hääled vaibusid aga peatselt ning jälle ajasid juttu ainult rattad, mille lõkatamise saatel tulid loimates needsamad mõtted. Mida kauem ta istungjärgul kuuldu üle, Galadzedi ja Ratšõtski aruande üle mõtles, seda enam tekkis mulje, et liiga palju oli tõsise kõneluse asemel pidulikku juttu. Muidugi, eks seegi ole omamoodi kena ja meeldiv, ka see virgutab inimesi, kuid siiski ainult pidu pidama, mitte vaevarikast rasket

tööd tegema. Vähe mobiliseerib see inimesi tõsiseks visaks tööks, mida ennenähtamatult suur pealetung nii hädapärast nõuab. Ta pidas selles peamisteks süüdlasteks aruandjaid — Ratšõtskit ja Galadzedi. Inimesed sattusid enamjaolt selle mõju alla, mida ja mis vaimus rääkisid nemad; sõnavõtjad püüdsid oma mõtteid seada ja kõnelda nende järgi. Eriti palju tähendas siin Galadzedi eeskuju. Teised püüdsid olla tema tasemel, järgnesid temale, nii nagu järgnetakse juhile, kelle vastu tuntakse usaldust ja armastust. Seda enam, et ülesanne vaimustas oma harukordse suurejoonelisusega ja väljavaadetega, mida hiljaaegu võis ainult unes näha! Kui tähtis oleks olnud see, mõtles Apeika, millest Galadzed rääkis, kui tungivalt oleks talle vaja läinud kainet meelt ja asjalikkust.

Meenus: «Tempo kümnekordseks!», vagunirattad aga raiusid omakorda: «Kümnekordseks! . . . Kümnekordseks! . . .» Ja kohkumisega pidi ta endale tunnistama, et ta ei tea, mis viisil see võimalik oleks. Ja ei osanud üteldagi, millal tuleb aeg, kus seda teha saaks: pole agronoome, pole tehnikat, pole vajalikku kaadrit. Meelerahutus oli suur, nüüd teadis ta, et mujalgi paremini valmis ei olda! Ta mõtles, kuidas mõjub see ülleskutse Bašlõkovile ja paljude rajoonide juhtivaile töötajaile, kes juba nüüd — mis seal salata! — tihtipeale ähvardamise ja pealepressimise teel protsente taga ajavad! Jälle tuli meelde Tšarvjakovi küsimus: kas võib lubada sunniviisilist kollektiviseerimist? Ja rahutus suurenes: nii mõnelegi võib see kõvaks ergutuseks saada!

Tempo! . . . Või siis tema ise aru ei saa, et paigal tammuda ei tohi! Või siis tema ei tea, et olukord nõuab kiiret tempot! Aga teiselt poolt, kas tohib siis sedagi unustada, kui raske ja keeruline on kolhoose luua, kui tähtis on kõike teha tõsiselt, hästi. Kerge on suurt ja keerulist üritust viltu ajada, isegi nahka panna! Ja tekitada inimestes usaldamatust! Ei tohi ometi, seltsimees Ratšõtski, seda arvestamata jätta, et nii laia ettevõtmise ja kiirustamise korral ei suudeta kõigega hästi ja korralikult toime tulla! Mitte üle-pea-kaela, vaid mõistlikult! Pealegi pole see ju mitte mingi ühe aasta kampaania! . . . Kuidamoodi teie siis «suudate» partei Keskko-

mitee poolt kinnitatud tähtaegu nii hõlpsasti ennetada! . . .

«Kas ma tõesti mõnest asjast aru ei saa, nagu Bašlõkov mulle mõista annab? Kas tõesti tuleneb kõik see ainult minu talupoeglikust ebakindlusest, maamehe halemeelsusest? Või on see parempoolne kallak — väitlustest varjatud kujul? . . . Kallak või ei — aga silt külge kleepida võidakse! Silt kleepida ja «järeldused teha»! . . . Või mis teha — ongi juba tehtud. Küll Galentšõkud teevad! . . .» Meenusid ähvardavad sõnad, mis esimesel õhtul oli nii järsult ütelnud pealtnäha heasüdamlik ja tasakaalukas Tšarvjakov: elu pühib halastamatult oma teelt igaühe, kes sammu pidada ei suuda! Sellest luges Apeika välja hoiatust iseendalegi . . .

Tahtepingutusega rebis ta mõttelõnga katki ja hakkas mõlgutama naisest-lastest: kuidas neil seal käsi käib? Kas nad ootavad teda, nii nagu temagi igatseb taga oma kodukollet? Justkui oleks terve kuu eemal oldud. «Koju, koju!» lõkatasid rattad vaguni all.

KUUES PEATÜKK

1

Kel on tõsine häda käes, see haarab kinni õlekõrrestki. Otsides väljapääsu, klammerdus Hanna mõte samahästi kui võhivõõrasse neiusse.

Ent siiski tõusis kübeke lootust tema vastu — võibolla annab nõugi, kuhu või kelle jutule minna. Sest vististi on tal Juravitšõs ja Mozõris palju tutvusi.

Hanna teadis, et ta on Gliništšõs kooliõpetajaks. Ükskord kohtusid nad juhuslikult näost näkku — see oli Alešniki poes. Paraska kergitas rõõmsa üllatusega kulme: tä oli Hanna esimesel pilgul ära tundnud. Kuid tookord pööras Hanna silmad kõrvale ega teinud väljagi, et veel mäletab. Kähku kadus ta rahva hulka.

Mispärast ta siis nõnda oli teinud, seda ei oleks pärast isegi osanud seletada. Võib-olla sellepärast, et kõik tuli

liiga ootamatult, võib-olla sellepärast, et midagi rõõmustavat rääkida ei olnud. Olgu kuidas tahes, aga nüüd kahetses Hanna südamest oma ebaviisakust. Nüüd läksid ta mõtted ikka ja jälle Paraskale.

Juba tookord kuulis ta Mikanorilt, et Paraska olla Gliništšõs kooliõpetajaks. Nüüd sai Hanna jälle tema kaudu teada, et Paraska käivat tihtipeale ka Alešniki koolimajas koosolekuil.

Siin siis Hanna võrgitseski, oodates tema väljatulekut. Pisut kehvasti asi küll välja kukkus — Paraska tuli uksest pikk-kuube kandva vanaldase mehe saatel, kel oli kaenlas raamatu- ja vihikupakk. Kuid Hanna astus ilma pikemata neiu juurde ja teretas.

«Ega vist ei tunne?» küsis ta tuttavlikult, tehtud lõbususega.

«Miks ei tunne . . .» vastas Paraska lihtsalt ja sõbralikult.

«Hulk aega sellest . . .»

«Seda küll . . »

Nad kõndisid vaikides edasi. Hanna meenutas:

«Pidite ikka meile Kuranisse kooliõpetajaks tulema!»

«Pidin küll. Aga läks teisiti. Määrati Bjarozavkasse. Ja nüüd jälle — Gliništšõsse . . .»

Vaevalt olid nad jõudnud tänavalt välja põlluvaheteele, kui neile ruttas järele Mikanor. Hanna ootas, et ta ära pöörduks või tagasi läheks, aga Mikanor püsis visalt nende kõrval otsekui mingi ihukaitsja. Hanna heitis ta poole tigedaid pilke — on ikka kah, mis ta just nüüd siin jõlkugu!

Ennegi nurgeline, paistis ta Hannale nüüd, Paraska kõrval, veelgi nurgelisem ja rohmakam.

«Justkui karu. Ise aga tahab kavaleri mängida . . .» mõtles Hanna. Ta taipas, aimas omas südames, et Mikanori ligiajamine peab ikka midagi tähendama.

Räägiti sõna siit, teine sealt, siis jälle vaikiti. Ilm oli tusase näoga, kollakatest takustest pilvedest paistis rauge päikesesõõrik, kuidagi suutmata neist läbi tungida, et tee ja väli upuks valgusesse. Niisamasugune tusk ja ähm oli ka Hanna südames . . .

«Tookord poes ma juba arvasin,» ütles Paraska Hannale lõbusa avameelsusega, «et sa mind enam tundagi ei taha!»

Hannal oli piinlik.

«See tuli nii ootamatult! . . . Ja olidki juba niisama hästi kui meelest läinud! . . »

«Ainult korraks teineteist nägimegi. Ja kui palju aega sest on!»

«Jah, palju aega! . . . Justkui saja aasta eest! . . .»

«Sa olid mul meeles küll. Mõtlesin, mis elu sul naisepõlves ka on.»

Hanna tabas Paraska sõnades küsimust ja ta nägu tõmbus pilve.

«Mis seal mõtelda . . .» kohmas ta ainult.

Jalutuskäigul sugenes hinge pahameel Mikanori vastu ja ebalev poolelijäämisetunne, mis oli kogu aeg ennemgi olnud. See tunne võttis veelgi enam maad, kui Paraska tagasi läks ja ta Mikanoriga koju tulema hakkas. Ta ei varjanud oma meeleolu, haudus omi mõtteid, nagu poleks Mikanori olemaski. Ainult seda pani ta tähele, et noormees on väga õhku täis, et ta võiks iga hetk mingist seletamatust rõõmust naerma pahvatada või hõisata. Taarutab, justkui oleks kilk peas. Kuid naerma ega hõiskama Mikanor ei hakanud, küll aga vaatas uurivalt tema otsa ja küsis järsku:

«Ons see tõsi, et Javhim sind peksab?»

Hanna kortsutas pahaselt kulme ega vastanud kohe — nagu oleks Mikanori pärimine teda vihastanud.

«Tõsi või vale — kellele see peaks korda minema?!»

«Meile läheb iga asi korda!» vastas Mikanor tähtsalt ja lisas ametlikul toonil: «Nõukogude võim pistab selle eest trellide taha, üks mis selge! . . . Tahad, ma ütlen talle seda?»

«Ei taha!» kähvas Hanna vastu. Järsult, kindlalt.

See oli Mikanorile üllatuseks:

«Miks?»

«Et koera nimi on Viks.»

«Ei, ei — miks ometigi?»

«Et koera nimi on Viks . . . Vale puha! . . . Tühja lobatakse! . . .»

Hanna nägi, et teine ei usu. Mikanori pilk oli niisugune, nagu ei saaks ta aru. Hanna kähvas talle vihaselt:

«Ja sinul on nähtavasti himu Paraskale külge lüüa?»

Mikanor sattus segadusse. Ootamatuse tõttu ei osanud ta kohe midagi vastata.

«Ah, mis sa ajad! . . .»

«Just seda minagi — mis sa ajad!»

Küla serval mindi lahku: Mikanor läks mööda tänavat, Hanna rehalate tagant. Kuid sellegi tee jättis ta varsti pooleli: oma kunagisest kodust juba möödas, pöördus ta tagasi ja läks isamaja poole, sest praegu Kändude silma alla minna polnud vähimatki lusti.

Võõrasema oli välja läinud: pole vaja teeselda ega midagi ette luisata! Liigutatult kaelustas ta Hvedzkat, kes kepi peale mingeid vigureid nikerdas, silitas õrnalt poisikese ruuget pead. Viimane jäi kannatlikult ootele, vaatas nagu küsivalt Hanna otsa. Hanna mõistis ta pilku, tal hakkas väga kahju: pole!

Pole head-paremat! Ära kurvasta, ma ei pidanud ju siia tulema. Ja praegu on mul muud mured, pisivend! Ta toetus lavitsale, hakkas pärima, kus ema on ja kus isa, ajas juttu sõna siit, teise sealt, ise aga mõtles: kui saakski siia jääda, ei läheks üldsegi Kändude juurde tagasi! . . .

Ta lahkus alles siis, kui võõrasema koju tuli.

2

Juba õuest märkas ta: vanamoor ootab aknal, luurib seal nagu kanakull. Pea jonnaka iseteadlikkusega püsti, astus Hanna trepist üles, vajutas järsult ukselingile. Niipea kui ta sisse astus, kompis eide läbitungiv pilk ta ainsa hetkega läbi, pealaest jalatallani.

«Kah vedas end koju! . . . Arvasime juba, et kadunud! . . .»

«Ei ma kadunud kuhugi! Ilmaaegu teie kartused! . . .»

«Justkui polekski Alešnikis, vaid Juravitšõs käinud!»

«Mine tea, käisingi ehk Juravitšõs!»

«Jälle tõmbas jumal teab kus ringi!»

«Ikka tõmbasin . . .»

Asi seegi, et vähemalt Javhimi kodus polnud — ämm torises ja porises, viimaks aga kadus pahutsedes oma tuppa.

Kogu aeg, iga töö-toimetuse juures oli Hannal meeles see kohtumine ja ärasaatmine. Mõtted ajaga ei vaibunud — nad tükkisid peale, vaevasid aina hullemini. See,

mis oli pakitsenud kuskil hingepõhjas nagu allikasoon sügaval soopinna all, kogus ahnelt neist mõtetest jõudu, tahtis välja pursata.

«Mis elu mul naisepõlves ka on, oli Paraska mõtelnud...» Iseendalegi märkamatult hakkas ta neiuga rääkima... «Mis elu naisepõlves on... Ei olnud mul tookord Juravitšõs õigus. Kui pole armastust, ei suuda elada meiesugunegi. Kuidas keegi, aga minu elu on armastuseta võimatu! Mis elu see on, kui sa ei armasta, kui su hing kogu aeg põleb vihkamisest! Nuhtlus on see, hukatus, aga mitte elu! Sinul, sinul oli õigus! Loll olin ma siis, ei võtnud sind kuulda, ei hoolinud iseendast! Ometigi oli minulgi armastus, oli ju! Esimene ja viimane, ei ühtegi muud! Mis sest salata, nüüd teab seda terve küla! Oma mees Javhim tuletab igal õhtul rusikatega meelde!...»

Oli armastus... Kuid hargnema, lahku minema pidid nende teed — nagu saatuse pilkeks! Elutormid olid neid pillutanud nagu puuseemneid ühe siia, teise sinna maalapile, üks siin, teine seal, olid nad juurdunud, kuid nende vahele oli nüüd võib-olla igaveseks tekkinud piir, nähtamatu ja kohutavalt tajutav. Vassil on praegu tugeva lõaga kinni: naine, maja, koht... Pääsu pole kuhugi... Mis saatus Hannale endalegi toob, kuidas edaspidi ta elu läheb — ei seda tea jumalgi taevas... Mis teha, mis sa siin mõistad ette võtta!...

Alles nüüd taipas ta: «Miks ma ometi Paraskale sellest ei rääkinud, kui me seal kõndisime ja ta küsis? Ega ta siis muidu moepärast ei poetanud: «Mõtlesin, mis elu sul naisepõlves ka on.» Ometigi aimasin ma seda juba siis. Ise aga tegin näo, nagu ei saaks aru, kohmasin midagi vastu, ei tahtnud rääkida. Muidugi, sellistest asjadest võõraste kuuldes kõnelda ei oleks saanud, aga kas ei oleks hea tahtmise korral võinud Mikanorist kuidagi vabaneda? Ei, see ei olnud takistuseks... Ma ei tahtnud oma valu näidata, varjasin seda. Ja mispärast ei oleks ma pidanud varjama? Kes see Paraska mulle õigupoolest on? Tuttav, sõbranna?»

Kuidas siis mitte sõbranna, miks ta siis temaga mõttes kogu aeg räägib?... Ah, rumalus — milleks võõrale inimesele rääkida! Kuid ta vaidles iseendale vastu: mismoodi siis võõrale, kui nad tutvusid juba kolme aasta

eest? Kui ta ei ole unustanud ja mõtles, mis elu mul naisepõlves on? Pealegi on ta nõnda tark ja silmaga nähtavaltki nõnda osavõtlik, hea südamega...

Jälle nagu oleks ta Paraskaga rääkinud: oleks ta hingestki teadnud, et see nii hirmus on! Oleks kõike osanud ette näha, oleks ennem küll jääauku hüpanud kui lasknud endale niimoodi päitsed pähe tõmmata! Kahetses küll, aga hilja: altari ees käidud, mehenaine, ümmardaja — tahad või ära taha, aga kannatama pead, jõud küll lõpeb, aga suru hambad kokku ja ole vait! Ja kellele sa kurdadki, pole ju sinu kurtmisest mingit tulu, sest keegi appi ei tule! Ainult isa arm on vahel harva lohutuseks, aga siis annab valu pärastpoole veel rohkem tunda, veel rohkem januneb hing vabaduse järele!...

Kuulates öösiti purjus Javhimi narinat, tundes käsi ja õlgu mehe hellitustest valutavat, oli Hanna meeleheite äärel. Endist viisi elada enam ei suuda, aga kus on väljapääs, vabanemine, ei tea! Ei saa ometi Kuranis mingit elu olla, sest Javhim teda ju rahule ei jäta! Maha lööb — ja silmgi ei pilgu! Või ta Javhimi ei tunne! Saaks ometi kuskile põgenedagi, nii et poleks tarvis temaga kokkupuutumist karta! Aga kuhu sa hing lähed, kui pole ilmas rohkem näinud kui Kurani kapsaaedu!

«Kuid lähen ikka — olen ma näinud või pole! Üksköik kuhu, aga lähen! Lähen, kuhu jalad viivad, aga niimoodi ma virelda, oma elu nahka panna ma ei taha! Leian ma õnne või mitte, aga otsima peab!...» Ja muidugi pidi ta jälle mõtlema Paraskale, kelle muu peale siis veel loota oli! Kõige rohkem vajas ta ju nüüd tuge, vähemalt nõuannetki! «Aita mind, toeta kas või hea sõnaga! Sina oled ju ilma näinud, sina oled linnast, koolitatud! Minagi loodan sinu tarkuse peale! Sinu koolihariduse peale!...»

Nii väga oleks tahtnud teda jälle näha: «Viimseni räägin hinge pealt ära! Nüüd ma enam ei salatse! Kõik räägin ära! Las saab teada! Las annab nõu!...»

Kuid teiselgi kokkusaamisel ta ei rääkinud, ka mitte kolmandal. Ja Mikanori juuresolek polnud ainuke põhjus. Iga kord, kui nad üheskoos jalutasid, tundis Hanna, et ta ei suuda Paraskale oma häda tunnistada. Mitte küll sellepärast, et ta Paraskat poleks usaldanud —

pigem tundis ta iga kord enda ja Paraska vahel mingit tõket, millest ei saanud oma au kaalule panemata üle astuda. Kuid ta autunne oli hell ja tundlik: kõike oleks ta võinud taluda, mitte aga iseenda alandamist . . .

Järgmisel korral tundsid nad endid juba peaaegu südamesõbrannadena, pealegi tõmbas Hanna üpris otsustavalt Paraska meessaatjate hulgast ära, kuid ikkagi ei tahtnud avameelne jutt Hanna ja Paraska vahel vedu võtta. Hulk aega kõndisid nad vaikides. Paraska ei pärinud midagi, ei vaadanudki Hanna poole, ise aga ootas kannatlikult, millal teine alustab. Hanna aga ei saanud sõnagi suust.

Gliništšõ surnuaed oli juba päris lähedal — madala tusase taeva taustal seisid niisama tusased raagus puud. Luitunud karjamaa oli nukker, kurvalt norutas kidur lepa- ja kaseviserik sooserval. Kogu ümbrus oli troostitu ja üksluine. Nii raske oli alustada, murest kokkupigistatud suu ei avanenud, sõnad ei tulnud kuuldavale, et väljendada kõrvetavat hingevalu. Viimaks purskas Hanna tumedal kähinal, ahastusega, järsult:

«Ei suuda enam! . . .»

Paraska ainult tunnistas teda pineva ja avala pilguga. Justkui oleks tahtnud veenduda mure suuruses.

«Teen endale otsa peale!»

Ta küll ei vaadanud Paraska poole, aga tundis, kuidas ehmatuse ja kaastunde vari üle sõbranna näo libises. Rindu uhkas veelgi kuumem valu.

«Nagu elajad! Hammastega kallal! . . .»

Rinnus otse kõrvetas, nii et ei saanud rääkidagi. Sõnad nagu purskasid suust, sealsamas aga takerdusid kurku.

«Arvasin ikka, et talun ära! . . . Ei suuda! . . . Jõud ütleb üles! . . .»

Mõni aeg kõndisid nad vaikides. Õrnalt ja osavõtlikult pani Paraska oma käe ümber Hanna õlgade. Nad jalutasid juba nagu sõbrannad.

«Mispärast sa siis seda talud?» küsis Paraska. «Armastab ta sind? . . .»

«Armastab!» Hanna suu tõmbus vihasesse grimassi. «Armastab! . . . Elame nagu kass ja koer!»

Jälle vaikus. Hanna vaatas ainiti kuhugi ettepoole, aga ei näinud midagi. Silmad olid kuivad, leekivad.

«No mis sul's veel?» küsis Paraska jälle kerge etteheitega. Seejärel pisut ebalemisi: «Kes sind . . . takistab?»

«Kes?!» Hanna sundis end rahulikumaks, siis ütles isegi nagu õpetlikult: «Sa ei tea veel kõike! Sa võtad asja oma arusaamise järgi, nagu linnainimene! . . .»

«Mitte nagu linnainimene — tahan selgusele saada nagu naine naiste asjades! . . .» ei nõustunud Paraska. «Kui elad mehega ja ei armasta teda, siis minu arvates see on niisama hästi kui surm! Ja kui veel teda vihkad, see on ju . . . ei teagi, mis peaks arvama! . . . See on ju . . . sunnitöö!»

«Mis sina's arvad — muidugi sunnitöö!»

«Kui sunnitöö, mis mõtet sul siis on eluaeg sunnitööl elada? Mis kurja sa oled teinud? Või oled sa igaveseks tema külge aheldatud?»

«Või ei olegi? Ei olegi aheldatud? Poleks ma aheldatud, mis häda mul oleks kõike taluda? Praegu võib-olla mu ainuke mõte ongi, et kuidas sealt pääseks! . . . Öid otsa uneta, aina mõtlen! Päeval püsin ainult selle varal jalul! Ühtilma mõtlen, kuskohta minna! Kust kaitset leida! . . . Õlekõrrestki haaraks kinni! . . . Siis nägin sind, ja enam ei leidnud kuskil asu! Mõtlesin, et võib-olla oskad midagi soovitada! Ehkki ma ise teadsin, mis nõu sa annad! . . .»

Küsivalt vaatasid Paraska teravad silmad mustade laiade kulmude alt:

«Mis sind siis takistab?»

«Mis! . . . Sa ei tea, missugune ta on, see minu küljesoe! Kirvega lööb pea lõhki, ja silmgi ei pilgu! . . .»

«On ähvardanud või?»

«On olnud seda ja teist! Minu küljesoe juba ei pühitse! Võid kindel olla! . . . Tema käsi ei värise! . . . Kõigele lisaks — siin on veel armastus mängus! Ta armastab, söögu teda sada sarvikut! . . . Peaks ta kallis naisuke ära jooksma, lööb rõõmuga pea lõhki! Mitte sugugi, et kurvastus aru rööviks! . . .»

«Ma ütlen talle! Ähvardan kohtuga! . . . Mahalaskmisega!»

Paraska sõnad panid Hannat ainult pead vangutama, nagu oleks see lapse lalisemine.

«Räägin Šabetale, et see hoiataks! Ja kui vaja, lähen isegi Hartšavi juurde!»

«Mis lusti sel Hartšavilgi temaga jännata! Ja Šabeta, millal see ükskord jõuab — seniks sured vereloigus! Ja või ta Šabetat kardab! Šabeta ja meie Hvedzka — tema meelest üks kama kõik!» Mõtlikult jätkas Hanna: «Esiotsa võib ta Šabetat või mõnd teist ehk kartagi, aga elada ei saaks ju niikuinii! Iga jumala päev mõtle, et võid kuskil temaga kokku sattuda, kogu aeg pead ringi piiluma, kartma! Kuhu sul Kuranis ennast peita on? Võib-olla ta otsekohe kallale ei tulegi, aga vabalt hingata ometigi ei lasta! Igal pool hakkab sulle järele ronima, peale passima! Kogu nende pesakond! . . . Nende häbil pole ju otsa! Ei nemad lepi sellega ilma peal! . . .» Hanna lisas arupidavalt: «Kui ehk saaks kuhugi kaugele põgeneda! Nii et varjugi kuskil poleks! . . .»

Korraga Paraska seisatas.

«Tead, mis mina arvan? . . .» Hanna, kes samuti oli seisma jäänud, nägi, et ta sõstarmustad silmad olid täis rõõmu ja otsusejulgust. Paraska ütles: «Tule minu juurde!»

«Kuhu?»

«Koolimajja!»

Hanna vaatas Paraskale silma, nagu otsiks sealt veel midagi. Ta pilk oli esimesel hetkel kogunisti jahe, veidi nagu umbusklikki. Ta nägu tõmbus mõtlikuks, ilme oli kivinenud, vali.

«Kas arvad, et ta kätte ei saa?» küsis Hanna ebalemisi, ootamatult kartlikul moel.

«Mitte midagi ta ei tee! Kui aga katsub — anname näppude pihta!»

«Kuraasi sul on — sõnades! . . .»

«Ka tegudes — külast laenamas pole käinud! Küllap näed, kui juhus tuleb!»

«Arvad siis, et võib julge olla?»

«Ära karda! . . .»

Hanna vaikis, haaratud üha tõusvast erutusest. See paistis ta näostki, mis lausa põles rahutusest.

«Mis ma seal tegema hakkan?» Järgnes poolirooniline küsimus: «Lapsi utsitama või?»

«No muidugi. Meie kahekesi!» Hanna kuulas neid sõnu nii ahnelt, et Paraska isegi kohmetuma pidi. Ta

taipas oma tooni ebasobivust, jätkas tõsiselt ja asjalikult: «Laste utsitamisega saan üksindagi toime. Kuid sina hakkad jõudumööda appi. Pärast tunde kooliruumid ära koristada, süüa teha . . . Tead, minul on koolitööga nii palju tegemist, et keetmiseks-küpsetamiseks lihtsalt aega üle ei jää. Ja tõtt ütelda ei taha see minu käes väljagi kukkuda. Kuid sina vist peaksid oskama?» Jälle tikkus Paraskal naeratus huulile.

Hanna, kes hetkekski ei pööranud temalt oma erutatud, rahutuid silmi, noogutas pead:

«See kunst on mul käes . . .»

Kärsikud, palavikulised tunded, meeleolud, mõtted tormasid ja kohisesid Hannas nüüd lausa vihurina. Rõõm, kaalutlused, lootused, ärevus — kõik see mühas ja tuiskas lakkamatu segadikuna. Selline torm rinnus, neelas Hanna ühtlasi Paraska viimset kui sõna . . .

«Tööd on küllalt! Peaasi, et tahtmist oleks!» julgustas teda Paraska. «Lapsi on meil — tead, kui palju? Sada seitse! Hoiad küll silma peal, aga päevaga veavad nii palju pori sisse, et lihtsalt hädа! Seda küll, me panime maksma niisuguse korra, et lapsed peavad ise koristama ja põrandaid pühkima! Aga kunas nad üksinda on kõik tipp-topp ära teinud! Kaks klassituba, koridor! Koolilauad, uksed, aknad! . . . Tööd küllalt, peaasi, et oleks tahtmist!» Paraska haaras Hannal käe alt kinni ja rääkis erilise innuga: «Kevadel hakkame aeda asutama! Terve rajoon veel kadetseb! . . . Noh? . . .»

«Vaata ette, et sa pärast . . . ei kahetseks!» ütles Hanna ainult.

Paraska mõistis teda ja andis nagu tõotuse:

«Ei kahetse sinagi! . . .»

3

Kohe seepeale läks kumbki oma teed. Hanna ruttas peaaegu jooksuga tagasi Kurani poole. Ta jalad nagu ei puudutanudki sadudest leotatud külma maad; käed, kogu keha olid täis pakitsevat, rõõmuelevat jõudu, pidurdamatut kihku.

Kuid polnud poolt verstagi seljataga, kui ta jäi äkitselt seisma ja vaatas tagasi. Ärelev pilk lendas juba

sinnapoole, kompides maldamatu igatsusega kaugusse kaduvat teed. Paraskat polnud näha. Paistsid ainult männid ja remmelgad surnuaial.

Tuul lõõtsus näkku ja rindu, Hanna kõverdus vastu tuult, langetades pea ettepoole täpselt nii, nagu tahaks ta Paraskale järele tormata. Silmad kiskusid tuulest pilukile ja seetõttu paistis ta ilme veelgi otsustavam.

«Kuskohta ma lähen? Mis mul sinna asja?!» visklesid tal mõtted. «Isale ütlema või? Mis mõttega? Millega tema saab mind aidata? Mis rõõmu temal sellest on? Tuleb aeg, küll saab ise kuulda!... Kui praegu ütelda — jõuab veel võõrasema kõrvu! See pistab kisama-karjuma!... Või peaks asjad ära tooma? Tühja mul nüüd enam nendest! Jäägu nagu lumi kevadel! Söögu neid susi, jäägu kus kurivaim! Kändudega tükkis!... Ei, peab ära tooma! Vähe neid küll on, aga ema saapad jäid sinna! Kändude käes lähevad need kaotsi!... Ja siis — vähemalt üks puhas seelik peaks olema! Parem riidehilp kulub ju ära!... Peab ära tooma!... Muidugi, isa ehk võiks ära tuua! Kuid maksab temale veel seda laadi sekeldusi kaela veeretada! Mis näoga ta pärast kõike seda sinna läheb! Ja ega nad siis kätte annagi!...»

Lähenedes külale, kus sünged aknasilmad, õuepealsed, maja- ning laudakatused teda nagu kahtlustavalt jälgisid, tundis ta südames järjest suurenevat hirmupitsitust. See tõusis uue hooga, kui ta nägi oma isamaja, tumedat pirnipuusäbrikut ja tareesist, kus võõrasema parajasti lauda poolt tuli. Veelgi rahutumalt peksles süda, kui ta mööda rehalatetagust teed lähenes Kändude majale.

«Tuleb kaduda nii, et ükski hing ei märkaks. Et ei tõuseks pisimatki kahtlust... Muidugi, vanatoi ega Javhim ei tohi tee peal ees olla. Kui õige katsuks just praegu, Javhim on vist kodunt ära... Võtaks ema saapad, seeliku, jaki — ja tehtud. Muud mitte midagi!... Ja pistaks kiiresti minema, kellelegi sõnakest lausumata!... Jookseks metsast läbi, siis keegi ei näe! Muidu veel saavad kohe natti kinni!... Pärastpoole otsivad muidugi üles! Kuid las siis lõugavad, siis ma pole enam üksinda! Siis olen kaitse all, elan Paraskaga...»

«Kindlasti tuleb järele! Muidugi tuleb!» mõtles ta Javhimist. «Ei see mees jäta!» Hirm hiilis südamesse.

«Murrab sisse nagu hullunud metsaline! Ei hooli ta koolimajast, ei hooli ta Paraskast!...» Ta katsus ennast rahustada: «Kui murrabki sisse, eks siis murdku! Mis ikka! Ega ta tükki küljest ära ei võta!... Ja kui võtabki — ükskõik! Nüüd ei loe enam miski!... Hullemaks asi ei lähe!...»

Juba oligi ta Glušaki õue all. Imeteravalt panid silmad tähele, mis ümberringi näha, kõik jäi meelde. Rehalaväravad on kinni, ju siis vanamees on aidas. Ei, ka aidas pole kedagi, samuti on laudaväravad kinni. Juba aida juurest vaatas ta, kas õu on tühi, sest äkki, taevas hoidku, kooserdab Javhim seal ringi. Ei, polnud teist näha.

Saraja all lõhkus Stsjapan puid, tõstis pea, saatis teda pilguga. Hanna ei teinud seda märkama, läks ükskõiksust teeseldes mööda. Maja taga kaevas vanamees aiaposti tuge maha, post oli mulla sees ära mädanenud ja aed küllakil. Labidat käest panemata pööras Känd korraks pead, sihtides terava pilguga. Kuid sõnagi ei lausunud.

Kindlal sammul astus Hanna oma trepile. Tahtis otseteed kaduda oma tuppa, aga samal hetkel ilmus uksest vanamoor, ämber näpus, ja kätsatas:

«Kus sa hulkusid?»

Hannast käis kihvatus läbi, nii et oleks juba vihaselt vastu andnud, aga sai sõnasabast kinni: pole mõtet tülitseda, hakkavad veel kahtlustama!

«Olin Hvedzkaga kodus...»

Ta ei jäänud ootama, mis vanamoor ütleb, ja haaras ukselingist. Ukse sulgenud, mõtles ta: vahivad siin nagu kiuste — kaks va öökulli! Ta kõndis mööda tuba, nagu oleks midagi toimetada, siis istus voodiveerele, siis jälle kargas püsti, käis edasi-tagasi — ei silmapilgukski vaibunud pakitsev ärevus, tegi ta siis mis tahes... Hooti kasvas see nii suureks, et päris võimatu oli end vaos hoida. Ikka ja jälle vaatas ta aknast õue või tänavale, kuulatas, mis teises toas tehakse. Vanamees tokitses ikka veel aiaposti kallal, eit polnud tagasi tulnud. Veel natuke aega sedamoodi, ja ole lahke, veabki su küljesoe end väravasse, tuleb tuppa, aga need muudkui tolknevad tee peal ees!

Korraga oli ärevus kadunud, selle asemel oli viha,

otsustavus. Tolknevad seal — no las tolknevad! Ons neid tarvis karta või häbeneda! Kui teada tahetakse, siis ei kardeta Javhimigi! Isegi Javhim ei suuda teda pidada! Ei kardeta kedagi! Ainult et lärmi ja üleliigset lõksutamist ei tahaks! Kui sedamoodi, siis vahtigu need vanad öökullid pealegi! Minnakse ikkagi! . . . Hanna laotas rätiku voodile, pani ema saapad, seeliku ning jaki selle peale. Minnakse ikkagi!

Ta kuulis, et keegi tuli Kännu vöörusse, ilmselt eit. Vaatas aknast välja: vanamees tokitses ikka veel aia kallal . . . Eit talitas vööruses, kolistades künade ja ämbriga.

Komps tugeva sõlmega kinni köidetud, nägi ta, et vanameest enam aia ääres polnud. Ukselink kolksatas ja teisest toast kostsid sammud. Ta tõmbas hõlmikkuue ülle, kuulatades seejuures iga krõbinat. Äkitselt kolksatas ukselink jälle. Vanamees läks kuskile ära! Hanna tirkas aknale: õues teda polnud, aga jalgvärava riiv kriiksatas. Läks tänavale! Vanamoor jäi üksinda vöörusse. Vahesein on vahel, aga niipea kui Hanna uksest läheb, kuuleb eit ära ja ongi teine kõpsti välistrepil. Kuidas siis teisiti! Pistab lõugama, nii et küla kajab! . . . Eks pistku! . . . Ent ometigi ootas ta veel pisut, otsekui julguse kogumiseks. Tegi kompsule uue sõlme peale . . .

Jumal tänatud: vanamoor tuli tuppa. Sammud lohisesid mööda põrandat ja vaikisid. Hanna taipas — ahju peale kobinud! Tahab silma looja lasta, kasutades vanamehe äraolekut! . . . Läbi kinninaelutatud ukse kostis rasket lõõskamist . . .

Rehala ja metsa pool on nüüd ees ainult Stsjapan! Kuid Stsjapani karta ei maksa. Rehala juurde pääseb peaaegu vabalt! . . . Süda, tundis ta, hakkas ägedalt, otsekui teda takka tõugates pekslema.

Võib-olla ehk läheb kõik päris õnnelikult? Tasakesi, et astumist poleks kuulda ja põrand ei nagiseks, hiilis ta üle toa. Teise kõrvaga ta kuulatas: vanarahva toas oli vaikne. Ainult vanamoori lõõskamine. Tundes südant ikka kiiremini, tõusva elevusega põksuvat, kusjuures tekkis imeline kergus ja uhkav rõõm, astus ta välistrepile.

Selsamal hetkel tardus ta paigale: läbi jalgvärava tuli õuele Javhim. Hobune seisis värava taga, nähtavasti tahtis Javhim väravat lahti teha. Hanna tundis sealsamas liikmeid mingit raskust täis valguvat, põlved lõid nõrgaks, kuid ta sai tardumusest jagu. Raskel sammul astus ta trepist alla, suundus läbi õue lautade ja rehala poole. Enam ei mõtelnud ega arutanud ta midagi. Polnud midagi mõtelda. Ainult ootas veel.

Javhim vist vahtis teda natuke aega ega suutnud taibata, mis nüüd lahti on. Väravat ta lahti ei teinud — nii et vahtis järele. Siis tormas ta mõne pika sööstuga Hanna juurde, jõudis järele. Asus talle tee peale ette — näost näkku.

«Kuhu nüüd?»

Hanna kohmas, et midagi vastata:

«Niisama . . . käima . . . Koduste poole . . .»

«Mis see on?»

Javhim haaras kompsu järele, tahtis vaadata, mis selle sees on.

«See — pole sinu . . .»

«Anna siia!»

«See pole sinu, ma ütlesin!»

Javhim sakutas kompsu, sellest ilmus nähtavale punane saapanina.

«Mine tuppa!» käsutas Javhim.

Hanna jäi paigale.

«Mine! Ära aja mind vihale!»

Hanna ei teinud ühtki liigutust.

«Kas kuuled?!» röögatas Javhim. Nahk ta silmade ümber lõi kurjaendeliselt punetama.

«Ära röögi! Ei lähe!» See oli öeldud vaikselt ja kindlalt.

«Ah ei lähe? . . .»

Korraga jäi tal hääl kurku kinni. Silmad tõmbusid ümmarguseks, tungisid Hannasse nagu oherdiga. Pilk oli liikumatu, ainitine.

«Ahaa! . . .» neelatas ta imelikult.

Alles nüüd ta taipas. Huuled kiskusid virilaks, lõid värisema, hetkeks kaotas ta enesekindluse.

«Ah siis selles on lugu! . . .»

Ta vaikis. Midagi nagu hakkas temas sulama. Vaiksemalt ja järeleandlikumalt, isegi pisut kahetseval toonil ütles ta:

«Mine tuppa!»

«Ei lähe.»

Javhim ootas pisut, küsis nagu uskumatult, veel midagi lootes:

«Ah ei lähe?»

«Ei.»

Javhim vaikis jälle. Kuid vaikimise ajal, nägi Hanna, muutus ta otse silmanähtavalt: huuled kivinesid, pilk külmenes, valgus täis viha.

Oli siis asja pimesikku mängida, parajat silmapilku valvata! Ikkagi oli saatus neid kokku viinud, seadnud silm silma vastu! Kuhu sa ikka põikled! Ja — pole vajagi põigelda! Ennegi selga küürutatud ja värisetud küllalt! Aitab juba!

«Nii et — lõpp!» ütles Hanna imerahulikult. Ta tegi sammu ettepoole, tahtis minema hakata.

«Lõpp?!»

Javhim haaras tal õlast kinni. Käsi oli nagu rauast, silmis märatses raev. «Nüüd — lööb! Nüüd . . .» Ta ei mõtelnud lõpuni, mis nüüd võib sündida. Võib-olla lööb nüüd maha. Kuid hirmu imelikul kombel ei olnud . . . Tühja! Mis nõnda see elugi . . .

«Lase lahti!»

Silmanurgast nägi ta: saraja poolt tuleb härgamisi Stsjapan, lõug vastu rindu.

«Lõpp?!!» Korraga haaras Javhim Hannat kukla tagant, tahtis teda tugeva vihase tõmbega maha paisata, virutas metsikult, kõigest jõust jalaga vastu sääretera. Hädavaevu suutis Hanna jalule jääda. Teist korda Javhim lüüa ei jõudnud: nagu ilves sööstis pika hüppega talle selga Stsjapan, rebis teda ägedalt kraedpidi tagasi. Ta rebis nii tugevasti, et Javhimil ühe raksuga kõri kinni nööriti.

Javhim tegi järsu pöörde, raputas end lahti, aga Stsjapan tormas uuesti kallale.

«Jäta ta rahule!» karjus ta Javhimile tuliägedalt, imelikult kiuksuva häälega. Metsiku vihaga kähistas Javhim:

«Sõrad eemale, tattnina!»

«Jäta rahule!!!»

Javhim jättis Hanna sinnapaika, kiskus end vabaks ja virutas tulises raevus Stsjapanile rusikaga vastu lõuga, nii et see, pea õieli, vastu aeda lendas. Veidi-

keseks jäi ta pikali, küünarnukid maha toetatud, nagu toibutaks ennast, siis aga kargas püsti ja sööstis verd süljates ning tänitades uuesti Javhimi kallale. Ja jälle lendas ta aia poole, nii et kukal vastu punutist raksatas.

«A-aa!» karjus ta valust, vihast, abituse pärast.

Jälle kargas ta jalule, pidi juba Javhimi kallale tormama, aga tõmbas segasena käega üle suu, vaatas ja nägi, et see on verine. Ta muidu taltsad silmad lõid leekima mingis elajalikus raevus nagu ikka Glušakkidel. Täis meeletut kättemaksuhimu, jooksis Stsjapan saraja alla. Hanna, kes oli juba tükk maad eemal, nägi, kuidas ta kahmas puude juurest kirve ja liikus kühmakil, kirves püsti käes, taltsutamatu oma pimedas hulluses, raskel taaruval sammul Javhimi poole.

Javhim pidi juba Hannale järele tormama, aga nägi samuti Stsjapani. Kohkunult, isegi hämmelduses jäi ta seisma. Tõmbus paar sammu tagasi.

«Ah sind hoorapoega! . . .» sõimas ta veidralt kogeldes.

Tundes südame all külma, hetkekski Stsjapani silmist laskmata, vaatas ta otsivalt ringi: kui saaks kuskilt teiba! Siis sööstis ta viimases hädas pistandi kallale, hakkas sealt kõigest väest teivast välja kiskuma.

«Stsjapan!!!» kõlas äkitselt hirmukarjatus. Trepist alla sööstis vanaeit, kaks kätt ahastavalt püsti.

Käed välja sirutatud, lõõtsutades hirmust ja jooksust, paljapäi, juuksed tuulest sakris, tormas ta hädakisaga poegade poole.

«Stsjapan!!! Javhim! Püha jumal! . . . Stsjapan!!!»

Ta jõudis nende vahele, ajas värisevad käed laiali, nagu katsuks poegi teineteise eest kaitsta.

«Stsjapan! Javhim!» vaatas ta meeletu pilguga kord ühe, kord teise poole.

Ent varsti ta rahunes ja valitses ennast jälle. Hukkamõistvalt, käskivalt käratas ta mõlemale:

«Hullud peast! . . .» Ta astus Stsjapani juurde, kes oli kahevahel seisma jäänud, ja võttis kirve ära. Siis vaatas vanema poja poole, kel oli teivas käes. «Viska maha!» karjus ta Javhimile . . .

Nagu mingis lummuses vahtis Hanna, millega Stsjapani ja Javhimi kähmlus lõpeb, kuid äkki võpatas

teadvusele. Vabanenud tardumusest, süstas ta õuest aida juurde ja sealt rehalate taha. Kiiruga jõudis ta veel tähele panna, et õuele vajus külarahvast . . .

Vahel läks ta pooljoostes, vahel joostes, viskas aegajalt kompsu paremini selga, sest see kippus maha libisema, ja jõudis varstigi metsa äärde, kust edasi viis vesine jalgrada. Ühtelugu libastusid jalad rohul, kord astus ta nilvasele puujuurikale ja kukkuski, lüües valusalt külje ära. Ka oimukoht sai millegi vastu kriimustada, kuid ta ei hakanud seda pühkimagi.

Alles soo äärde jõudes tasandas ta sammu. Rada viis läbi kidura padulepistu ja kaseviseriku. Vesi ei kuivanud siin igal suvelgi ära, nüüd aga olid sügisvihmad kõik lainetama pannud. Esialgu kamar ainult nõtkus ja virtsus astumisel, siis aga hakkasid jalad siin-seal sisse vajuma, ikka sagedamini, ikka sügavamale, must püdel muda kleepus paljaste säärte ümber, tundudes nagu külm raud. Ta läks suure rutuga, hinge tõmbamata, aga tee muutus järjest raskemaks: jõud tahtis hoopiski üles ütelda. Süda tagus nagu haamriga, põlved nõtkusid, käed värisesid — kompsugi ei suutnud enam hoida.

Kuid ta ei puhanud. Ei tohtinud puhata. Valinud küll nimme selle kõrvalise jalgraja, mis viis otse Gliništšõsse, kuulatas ta kogu aeg hirmuga, kas tagantpoolt ei kosta partsivaid samme või okste raginat — äkki aetakse taga.

Alles teisel pool sood tõmbas ta põrmukese hinge. Kuid siis ruttas ta jälle üle võhma, nagu oleks keegi tagant kihutanud, ja sumas uuesti mädasohu. Ei hamba allgi kuiva kohta, jõud päris otsas, rübis ta teisele võhmale, kust Gliništšõ soosild polnud enam kaugel. Päeval olid Gliništšõ surnuaia remmelgad ja isegi lähemad katused sellelt võhmalt hästi näha, aga nüüd hakkas juba pimenema. Soosildagi, mis oli küll lähedal, võis ainult aimata.

Et sellest viimasest soosopist läbi minna, pidi võtma kokku viimse jõu. Vahel ta küll mõtles, et ei vist enam kindlale maale jõua: kukub siiasamasse mutta ja jääbki. Gliništšõ soosild tundus lausa muinasjutuna. Mis imejõu varal ta küll edasi suutis minna — mööda teed, üle truubi, lageda karjamaa ja surnuaial hämutavate remmelgate veerest läbi? Ta läks mööda rehalataguseid,

mitte küll sellepärast, et oleks inimestest hoiduda tahtnud: pigem polnud isu tänaval jälle pori sees soobata.

Koolimaja oli küla teises otsas, keset aiaga piiratud suurt krunti. Gliništšõst mööda sõites oli Hanna mitmel korral seda hoonet näinud. Praegu oli koolimaja pime, alles lähemale jõudes märkas Hanna valget laiku otsaakna all. Tõsi jah, seal maja nurga taga oli ühes valge kardinaga kaetud aknas tuli. Ta leidis pimedas trepi, astus üles, vajutas ukselingile. Uks avanes. Koridoris nägi ta põrandal ahtakest valgusvööti, leidis käsikaudu ka siin ukselingi.

Hanna avas ukse. Paraska istus laua taga ja parandas vihikuid.

«Ma siis tulin . . .»

Komps pudenes käest.

Alles hommikul hakkas ta pisut toibuma. Ehkki nagu läbi udu, aga ta vähemalt nägi ja mõistis, kus ta viibib.

Siin oli kõik teisti kui seni nähtu. Suured ja valged aknad, akende taga avar õu, ka soo paistis teistsugune kui Kuranis. Maja ise oli tohutu suur, nii palju oli uksi ja ruume, et lausa imede ime. Välisukse juurest tuleb koridor, mis jaotab maja kaheks — ühel pool kaks kollast ust, teisel pool kolm. Kaks ust vasakul viisid kahte suurde ruumi, kus keset põrandat seisid ridastikku mustad, pruunide külgedega koolilauad; mõlemas oli veel must tahvel, jalgade peal, valgete kriidijälgedega kaetud. Ühes ruumis oli kapp, raamatuid ja vihikuid täis, teises rippus seina peal pilt, millel olid mingid rohelised ja kollased laigud ning sinised väänlevad jooned. Millegipärast öeldi, et see pilt olla maakaart ja tema peal pidavat olema meie maa, Valgevenemaa . . .

Üle koridori oli veel kolm tuba, neist kahes suuremas elasid Paraska ja teine õpetaja Galina Ivanavna, kõhn krussis peaga naine, küllap vist kuri. Nende kahe toa vahele oli surutud kitsukene köök ahjuga . . .

Vaevalt olid Hanna ja Agapa-tädi, kes igal hommikul varakult siia ruttas, jõudnud ahjud soojaks kütta, kui õu, koridor ja klassiruumid hakkasid kajama laste häältest. Lapsed tegid nii koledat lärmi, et Galina Ivanavna pidi mitu korda oma toast välja tulema ja neid vait käratama. Kuid pikemaks ajaks lakkas kisa

alles siis, kui helises kell ja õpetajad vihikute-raamatutega klassi läksid. Ja nii vaheldus see päev läbi: kord oli maja vaikne, seejärel aga tõusis lausa pöörane möll ja lärm, nii et aknaklaasid vaid imekombel eest ei lennanud. Kuidas kellelegi, aga Hannale see kisa ja müramine meeldis: ta muutus rõõmsamaks, tuju paranes. Kui algasid tunnid ja polnud muud kuulda kui mõne mudilase või õpetaja tasast häält läbi klassiuste, igatses ta laste kilkamist, nende vallatusi.

Siin imepärase elu keerises tärkas Hannal kindlam usk, et temalgi algab uus elu, senitundmatu ja parem. See usk hõõgus südames, kui ta suure hoolega, tänulikuna Paraska vastu küüris põrandaid või rahmeldas köögis, kui ta lastega seltsis pärast tunde kraamis ja koolipinke nühkis . . .

Siiski langes sellele rõõmule ja usule kogu aeg kartuse vari. Pesi ta põrandaid, toimetas köögis või kuulas, kuidas hääled koridoris ja hoovil vaikivad, — ikka vaatas ta rahutult majaesisele, jälgis tulijate sammukaja. Ühtikka ootas ta, millal tuleb Javhim . . .

Javhim tuli kolmandal päeval vastu õhtut. Rängal sammul, täis otsustavust, vajus ta Paraska uksest sisse.

«Mis teil oli?» kuulis Hanna, kes viibis köögis.

«Ons Hanna — teie juures?»

Nüüd oli Hannal aru käes: ei keegi muu. Sai haisu ninna, otsis üles . . . Või mis seal imet: poleks ta teada saanudki — kas ta's oleks nii lihtsalt jätnud!

«Kes te — olete?» küsis Paraska.

«Mees olen. Tema mees, kui seni pole tundnud!»

«Ahaa! Nüüd tunnen.» Paraska rääkis väga külmavereliselt. «Te vist tahate, et ta teie juurde tagasi tuleks?» Andmata Javhimile mahti suud paotada, ütles ta vääramatu kindlusega: «Võin teile teatada: teie juurde ta enam ei tule!»

«Tuleb või ei tule, see olgu minu mure!» kähvas Javhim vastu.

Hannal poleks olnud tarvis välja ilmuda. Kuid tal oli piinlik nurgas kükitada, pugeda Paraska selja taha ja jätta see raske asi ainult tema õiendada.

Imelik, ta läks Paraska tuppa, jäi seisma silm silma vastu Javhimiga, aga mingit ärevust, mingit hirmu ei olnud.

«Mis sa siia tulid?» küsis ta metalse häälega.

«Oleks tahtnud koltert näha!» Javhim seisis keset põrandat, nägu punane tuulest ja vihast, säärikud jalas, jope seljas, piits käes. «Hobusega tulnud . . .» käis Hannal läbi pea.

«Oleks tahtnud naisukese koltert näha!» ütles ta veel kord, rõhutades eriti sõna «naisukese».

«Eks vaata . . .» Hanna hääl, kogu ta väljaastumine oli pilkav, kõrk.

«Vaatangi. Jõukas elamine sul! . . .»

«Ei ole kurta!»

Javhim vaatas toas ringi, riivates Paraskat tigeda pilguga, tammus raskelt ühe koha peal.

«Oleks ehk juba aeg see jant lõpetada!» ütles ta äkki järeleandlikumalt, nagu otsiks lepitust.

«Minu poolt on juba lõpetatud.»

Javhimi silmavaade oli nagu mõõk.

«Oled kindel oma otsuses — üldse ei tule?»

«Jätkub juba. Kõrini sest õnnest!»

«Noh, passi peale!» Ta hääles kõlas jälle ähvardust. «Pärast veel kahetsed!»

«See olgu juba minu mure! Aga ei maksa karta — ei ma kahetse!»

«Praegu veel — räägin heaga!» Jälle kõlas see ähvardusena, kuid Hanna sai aru, et ta isegi ei teadnud, mis nüüd teha, olgugi et ta seda välja ei näidanud.

«Ja mis tuleb pärast? Vägivallaga või?» asus Hannale appi Paraska.

«See on meie oma asi — mis!» Javhim saatis tulivihase pilgu Paraska poole. «Teil, preilna, ei maksaks oma nina siia toppida!»

«Teie tungite minu tuppa sisse ja julgete veel häbematusi rääkida!»

«Ärge hirmu peale ajage! Ainult et — ei soovita end meie asjadesse toppida!» Uuesti pöördus ta Hanna poole, nüüd juba nõudvalt. «Pane kompsud kokku!»

«Silmapilk, joostes tulen! Oota natuke!» Hanna ei liikunud paigast.

«Pärast võib hilja olla!»

«Kõigel on lõpp peal. Nii et hiljaks ei jää!»

«Noh, passi peale!» ütles Javhim ähvardavalt. Tahtis juba minema hakata, kuid peatus veel korraks. Millegi-

pärast pidas ta vajalikuks lisada: «Isa kihutas Stsjapani välja. Pole veel nägu näidanud või?»

«Ei ole . . .»

«Tuleb, no muidugi. Juravitšõs juba nähtud teist! . . .»

Seisis veel, vaikis, järsku aga raksatas tigedalt, raevuga:

«Noh, passi peale! Üks ta mats kõik — elu sul ilma minuta ei ole! Pea meeles!»

Uks plartsatati kinni, rasked sammud eemaldusid mööda koridori.

Inimesed matsid surnuid ja nutsid neid kibedas leinas, igatsesid oma armsamaid ja abiellusid, inimesed põimasid põllud ja peksid rehed, sõid oma söögid ja jõid joogid. Inimestel seisid ees erakordsed, täiesti tundmatud muutused, millega kõik pidi saama hoopis teistsuguseks kui ei iial varem. Inimesed elasid, nagu oli elatud kümneid ja sadu aastaid, aga elasid ühtlasi ka nii, nagu keegi mitte kunagi polnud veel elanud . . .

Igiammune ja uus, väike ja suur — kõik oli selles elus põimunud, kokku valgunud ja segamini, hoovates ühise laia, tõkestamatu tormitseva voona . . .

Kuranis räägiti Hanna teost ning Javhimist palju, arutati mitut moodi — ehmunult, parastades: millega see lugu küll peaks lõppema? Veelgi enam said need jutud hoogu, kui külas levisid kuuldused, et Javhim käinud Gliništšõs ja ähvardanud, et ilma temata Hannal niikuinii elu ei ole, kuid viimane ei löönud sugugi kartma, vaid naernud Javhimile näkku. Kui Hannast räägiti, siis armastasid vanad inimesed toonitada: nemad küll ei mäletavat, et Kuranis oleks kunagi naine mehe juurest ära jooksnud, liiatigi sellise mehe juurest nagu Javhim . . .

Vassil, kes oli Hanna teo pärast ühtaegu rõõmus ja ehmunud, võttis ühel päeval ette käigu Juravitšõsse. Ta ei saanud hiljutise ülekohtuga nii lihtsalt leppida, ta ei suutnud rahule jääda, kui veel pisutki lootust on: Vassil tahtis vähemalt katset teha, kas leiab Apeikalt eestkostet. Ilm oli sel päeval kuiv ja kõle, Vassil käis oma teed juba rahulikumalt, ilma tookordse palava lootuseta: mõlgutades ärelevaid, magusaid mõtteid Hannast, tundis ta rusuvat eelaimust, et vaevalt Apeikagi tema

eest kostab või mingil moel aitab. Kuid Vassil läks siiski. Ta jõudis pärale, ootas, kuni Apeika kuskilt oma kabinetti tagasi tuli, ja rääkis oma murest nii hästi kui oskas. Ta rääkis küll hüplevalt ja segaselt, kuid Apeika, nagu Vassil märkas, noogutas mõistvalt, teesklematu kaastundega pead. Siis aga taipas Vassil pettumusega, et Apeika küll mõistab, mida tema, Vassil, tahab, aga ei mõista, et Vassili südamevalu on tõsine, et säärase ülekohtuga ei saa leppida, et maa tuleb tagasi anda. Heasoovlikul ja otsekohesel ilmel ta jutu ära kuulanud, hakkas Apeika Vassilile rääkima, et astugu kolhoosi. Päris Mikanori sõnadega «trööstis» ta: «Kui kolhoosi astud, kuulub sinule mitte ainult pisike siiluke, vaid kõik maa. Kõige parem maa, mida sa omal jõul ealeski poleks kätte saanud! . . .»

Vassil lahkus täitevkomiteest ja rühkis savikat teed kaudu mäkke endiselt kindla arvamisega, et temale on ülekohut tehtud ja — mis veel halvem — et ülekohtu vastu pole enam kuskilt kaitset otsida. Ennemalt võis pisutki loota Apeika peale, nüüd aga polnud lootust mitte kellelegi, ka mitte ebamäärast. «Kõik kuulub sinule — kõige parem maa! Rääkis suurt rõõmu! . . . Igamehe maa pole sinu maa . . . Teise mehe oma küll täiesti pole, aga pole ka sinu! See pole kellegi oma! . . .» mõtiskles ta, seisatades järsaku serval ja vaadates edasiviivale teele, mille kohal hõljusid esimesed valged lemmed. Nii tuline kahju hakkas, miks ta seda lihtsat ja selget asja Apeikale ei ütelnud, et äkitselt tõusis tahtmine tagasi minna ja suu puhtaks rääkida . . .

Vassil hakkas koju minema. Ta astus noruspäi, aga kuuma ahastust polnud enam nagu eelmisel korral: pisitasa hakkas ta oma õnnetusega juba harjuma. See oli nagu äratundmine, et kaotatut niikuinii tagasi ei saa: mis läinud, see läinud — tuleb uue olukorraga kohaneda. Võib-olla saab kõva rügamisega isegi uue maalapi pealt midagi kätte. Külla muidugi loota pole, aga ehk saab läbi häda hinge sees hoida. Tuleb aga nälg majja, eks siis või mingit kõrvalteenistust otsida . . .

Kuid nende muremõtete surutises lõi jälle hõõgama kirvendav, peibutav mälestus Hannast. Jälle nagu oleks Hanna teda ligipääsmatusse maailma kaasa kutsunud, jälle tundis ta unistustes, et otsemaid rebib ta puruks

kõik kammitsevad köidikud, raputab nad maha viimseni ja — läheb, vaba ning õnnelik. Puhuti viirastus, nagu olekski vabadus juba käes, mitte unistustes, vaid tõeliselt. Siis viskasid jalad mööda kontkõva konkralist teed hoogsalt ja kergemalt, ei tundnud ta enam kõledat tuultki, mis puhus läbi paklaste pükste ja tungis pikkkuue alla. Ja silm tundis koguni rõõmu neist esimestest argsetest lumehelvestest, mis ruttasid ehtima maapinda ümbruses ja silmapiiril, kus ähmaselt paistsid puudesäbrikud Gliništšõ lähedal, selle küla lähedal, kus oli Hanna.

«Tali tuleb. Tali, nagu tulema peab . . .» Kui ta üle lageda Gliništšõst mööda läks, leidsid silmad nukilisest katuste rodust koolimaja sindlikatuse harja, ja pidi juba äärepealt sinnapoole pöörduma. Ei teadnud ju, mismoodi Hanna teda nüüd veel vastu võtab. Tundes end Hanna ees suure süüdlasena, vahtis ta vaid eemalt, endal süda täis ärevust, rahutust. Aegamööda ja kahtlevalt eemaldus ta külast, poolvägisi alla surudes visa tahtmist seisma jääda, tagasi minna. Alles soosilla Kurani-poolsel otsal vallutas meeli midagi muud. Lihtsalt valus oleks olnud vaadata saueaukude poole, oma põllusiilu poole, kus valge lume alt paistsid nagu irvitades mustad mullakänkrad. Ta jäi seisma, seisis hulk aega, pilk kustunud, ise ei vaadanud sinnapoole, kuid polnud jõudu ka paigast liikuda. Ta hakkas minema siis, kui tagant Alešniki poolt kuuldus kedagi vankriga tulevat . . .

Samal ajal kui Vassil alevist koju tagasi läks, luges Apeika sealsamas kabinetis, kus ta oli Vassiliga rääkinud, ikka ja jälle uuesti masinakirjas dokumenti. Pealtnäha oli dokument nagu paljud teisedki, mis rajooni täitevkomitee esimehele saadeti, kuid juba ammu polnud Apeika ühtegi nii mõtlikult lugenud ega uurinud kui seda: tegemist oli otsusega, mis jaotas vabariigi kollektiviseerimise tempo ja tähtaegade järgi tsoonideks. Selle otsuse põhjal oli rajoon arvatud tsooni, kus kollektiviseerimine pidi täielikult lõpule viidama juba kevadel, niisiis mitte enam kahe-kolme aastaga, vaid samahästi kui kolme kuuga. Apeika luges, kõndis närviliselt toas edasi-tagasi, suutmata rahuneda, võita vastakaid tundeid: see, mis talle mõnes sõnavõtus oli

tundunud liialdusena, oli nüüd juba otsus, ja otsuseid pidi ta täitma. Harjunud kandma töö peamist raskust oma õlul ja vastutama rajooni ning inimeste eest, pidi ta masendatult tõdema, et see ülesanne käib lihtsalt üle jõu, et ta sellega toime ei tule, püüa mis sa püüad, — sest nii lühikese ajaga ja praegustes tingimustes, mis talle arvututest ringisõitudest teada olid, seda ei suuda. Kuid otsus on otsus, peab tegema, mis võimalik — ja veel rohkemgi. Ja Apeika kõndis toa ühest seinast teise, mõtles ja mõtles . . .

Sellest päevast peale tulid udurävetiste ja märgade ilmade asemele külmad. Porised teed muutusid kontkõvaks, tardusid süngestunud sood, kraavid ja tiigid kattusid helkja jääga. Vassilil oli õigus: metsadele, soodele ja väljadele laskus talv. Kurani hommikud olid nüüd valged ja kõlisevad, ööd videvad ja küpskülmad. Ühel sellisel kõliseval hommikul sõitis Honja pulmapoistega Hadoska maja ette. Lõbusa lärmi ja tralli saatel kihutas pulmarong külast läbi üle soosilla kiriku poole, õhetava näoga pruut ja peigmees — Honjat-Hadoskat — istusid kumbki omal vankril, piduriided üll. Hadoska oli endassetõmbunud ja tõsine, nagu tema arvates sellisel puhul peab olema, Honja aga naeris ja ihkus: igaüks võis näha, et ta on oma õnnega ja oma eluga igatepidi rahul.

1958, 1961—1965

Мележ Иван Павлович
ДЫХАНИЕ ГРОЗЫ
На эстонском языке
Оформление: Х. Ларетей
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja T. Kokla. Kunstiline toimetaja A. Jõers. Tehniline toimetaja L. Maidla. Korrektorid L. Golberg ja R. Kotkas. Laduda antud 22. III 1968. Trükkida antud 22. V 1968. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik, 54×84/16. Trükipoognaid 36,25. Tingtrükipoognaid 30,5. Arvestuspoognaid 32,11. Trükiarv 36 000. Tellimise nr. 1078. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.
Hind rbl. 1.12

7—3—3
135—68